BARIÉRY A PARADOXY DEMOKRACIE

Peter KULAŠIK, Karolina TICHÁ (eds.)

2014

Vzor citace:
KULAŠIK, P., TICHÁ, K. (eds.) *Bariéry a paradoxy demokracie*. 1. vydání. České Budějovice : Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2014. 409 s. ISBN 978-80-87472-78-1.

Ediční rada VŠERS:

doc. JUDr. PhDr. Jiří Bílý, CSc.; Ing. Jiří Dušek, Ph.D.; RNDr. Růžena Ferebauerová; PhDr. Jan Gregor, Ph.D.; PhDr. Lenka Rozboudová, Ph.D.; doc. Ing. Marie Hesková, CSc.; doc. Dr. Lubomír Pána, Ph.D. (předseda); doc. Ing. Ladislav Skořepa, Ph.D., doc. JUDr. Roman Svatoš, Ph.D.

Bariéry a paradoxy demokracie

© Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.

Recenze: prof. PhDr. Ján Liďák, CSc.
prof. PhDr. Svetozár Krno, PhD.

Vydavatel: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.,
Žižkova 6, 370 01 České Budějovice, www.vsers.cz

Vysoká škola Danubius
Richterova 1179
925 21 Sládkovičovo

Publikace neprošla jazykovou úpravou

ISBN 978-80-87472-78-1

OBSAH

ÚVOD 5

I. TEÓRIA DEMOKRACIE 7

ŠTVRŤSTOROČIE DEMOKRACIE V STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPE 8

STÁTOPRÁVNÍ LIMITY V DEMOKRACII 26

DOSAHOVANIE ZHODY AKO PROBLÉM DEMOKRACIE 42

DEFICIT DÔVERY AKO JEDNA Z BARIÉR DEMOKRACIE 59

SOCIÁLNY POTENCIÁL PRE RIEŠENIE NEDOSTATKOV DEMOKRACIE 74

KRÍZA LIBERÁLNEJ DEMOKRACIE 87

ARGUMENTATÍVNA KOMUNIKÁCIA A KONFLIKT: DELIBERATÍVNA DEMOKRACIA VS. AGONISTICKÝ PLURALIZMUS 104

PODPORA ŠÍRENIA DEMOKRACIE V POST – KONFLIKTNÝCH A ZLYHÁVAJÚCICH ŠTÁTOCH 120

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV 139

II. VLÁDNUTIE 153

O PÔVODE KRÍZY ZASTUPITEĽSKÉHO PRINCÍPU VLÁDNUTIA 154

ZMENY V OBLASTI VLÁDNUTIA 176

NEO-LIBERÁLNA GOVERNMENTALITA V ROZVINUTÝCH DEMOKRACIÁCH 188

LOBBING V SOUČASNÉ DEMOKRACII 201

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV 221

III. ZÁUJMOVÉ SKUPINY, POLITICKÉ STRANY A VOĽBY 225

PODOBY OBČIANSKEJ PARTICIPÁCIE NA SLOVENSKU – MOŽNÉ HROZBY A RIZIKÁ 226

POLITICKÉ SPRÁVANIE SLOVENSKÝCH VOLIČOV VO VOĽBÁCH DO EURÓPSKÉHO PARLAMENTU 244

HISTORICKÉ A SÚČASNÉ OBMEDZENIA VOLEBNÉHO PRÁVA 272

POLITICKÉ STRANY V DEMOKRATICKÝCH REŽIMOCH A NEDEMOKRATICKÉ VLÁDNUTIE 288

SOCIÁLNÍ PREDISPOZICE K POLITICKÉMU RADIKALISMU VE STŘEDOVÝCHODNÍ EVROPĚ 309

PARADOXY SLOVENSKEJ PRAVICE 322

FORMY, MOŽNOSTI A BARIÉRY VIACÚROVŇOVEJ REPREZENTÁCIE ZÁUJMOV ODBOROV 337

TRANSFORMÁCIA ODBOROV NA SLOVENSKU PO ROKU 1989: MOŽNOSTI A LIMITY VPLYVU NA VEREJNÚ POLITIKU 363

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV 382

ZÁVER 393

VECNÝ REGISTER 394

MENNÝ REGISTER 401

ZOZNAM TABULIEK A GRAFOV 407

Úvod

Reflexie nad fenoménom demokracie pretrvávajú už viac ako dva a pol tisícročia. Od čias Platóna a Aristotela sa stretávame s pokusmi definovať, čo vlastne demokracie je, neustále sa hľadajú jej nové aspekty a prezentujú nové modely demokracie. Od Platónovej otázky „kto má vládnuť?“ sa v dnešných tzv. realistických teóriách demokracie dostávame podľa K. Poppera k otázke vytvorenia štátu, v ktorom by sme sa zbavili zlých vládcov bez prelievania krvi a bez použitia násilia.

Hľadanie odpovedí na tieto otázky, ktoré sa v moderných teóriách demokracie transformuje do otázky kvality a stability demokracie, je umocnené aj tlakom spoločenskej a politickej praxe. V posledných rokoch sa často hovorí o kríze demokracie, o akomsi demokratickom deficite (volebnom absentizme, cynickom znechutení politiky, partokracii, politickej korupcii a pod.). *„Všeobecne sa má za to, že „oni“ vždy nakoniec urobia to, čo budú chcieť, takže nie je dôvod , aby sme „my“ strácali čas tým, že by sme sa snažili ich rozhodnutia nejako ovplyvniť“* (Judt, 2011, s.112). To všetko otvára priestor pre kritiku demokracie. Podľa extrémneho stanoviska demokracia v súčasnej podobe fakticky nefunguje, čím nápadne pripomína tridsiate roky dvadsiateho storočia v niektorých západoeurópskych krajinách.

O skutočnej alebo údajnej kríze demokracie sa debatuje aj v jednotlivých krajinách Európskej únie. V Rakúsku sa v nedávnej dobe diskutovalo o vládnej účasti pravicových radikálov J. Haidera, v Poľsku o sporných rozhodnutiach počas vlády Kaczynského alebo porušovaní demokratických štandardov v Rumunsku za vlády Pontu a Orbána v Maďarsku. Do pozornosti sa dostali určité momenty vládnutia a ich rozpor s normami demokratického štátu: vytesňovanie parlamentnej opozície, narušovanie princípu deľby štátnej moci či cielené obmedzovanie pôsobenia kritických médií.

Dôvody, prečo dochádza k prejavom politického skepticizmu, prečo demokracia nefunguje efektívne a dokonca dochádza k porušovaniu jej princípov zo strany vládnucich elít, majú hlbšie korene. Prvým a možno najvážnejším faktom zlyhávania demokracie je, že došlo k degradácii verejného života, že demokratické inštitúcie skostnateli a vytvoril akýsi status quo systém, ktorý stratil vnútornú dynamiku. Druhým je skutočnosť, že rola štátu a plánovanie ekonomiky (narastanie verejného sektoru) sa stali neúnosnou záťažou znižujúcou efektivitu ekonomiky. Tretím je nízka úroveň vzdelanosti (najmä v postkomunistických krajinách) a neochota vládnucej triedy rešpektovať pri prijímaní

politických rozhodnutí spätnú väzbu medzi autoritami a občanmi. Dôsledkom pôsobenia týchto faktorov je vytvorenie, najmä medzi mladými ľuďmi, politickej klímy cynizmu a frustrácie, pocitu permanentnej krízy legitimity politického systému, strata občianskej lojality a dôvery v demokratické inštitúcie.

V politickej vede existuje celá rada vedeckých postupov a indikátorov, ktorými môžeme skúmať rozdiely v kvalite, ale i bariéry rozvoja v jednotlivých demokraciách (Substainable Governance Indicators, Quality of Democracy Index, Democracy Barometer). Hoci sú tieto demokratické indikátory orientované na rozdielne základné koncepcie, sú vo svojom súhrne schopné vypovedať o úrovni a stabilite demokracie v jednotlivých krajinách či regiónoch Európy a sveta. Predmetom našej monografie nie je a nemôže byť, pochopiteľne, analýza bariér demokracie v medzinárodnom či globálnom aspekte. Cieľ autorského kolektívu je oveľa užší a skromnejší - rozšíriť a prehĺbiť naše bádania nad perspektívami demokracie, predovšetkým identifikáciou jej bariér v oblasti fungovania politických mechanizmov a politickej kultúry českej a slovenskej spoločnosti začiatkom dvadsiateho prvého storočia.

Zoznam bibliografických odkazov

Judt, T. 2011. *Zle se vede zemi*. Praha: Rybka Publishers, 2011.192 s. ISBN 978-80-87067-32-1.

I. TEÓRIA DEMOKRACIE

ŠTVRŤSTOROČIE DEMOKRACIE V STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPE

Tretia vlna demokratizácie vyvrcholila v nečakanom domino-efekte rozpadu komunistických politických režimov v strednej a východnej Európe v roku 1989 a následne rozpadu Sovietskeho zväzu v roku 1991. V nadväznosti na tieto mimoriadne udalosti sa pozornosť väčšiny odborníkov prvotne zameriavala na rôzne prípady zmeny režimu v rámci bývalého sovietskeho bloku. Iné štúdie kládli hlavný dôraz na predpoklady demokratizácie, teda na socioekonomický vývoj a na úlohu občianskej spoločnosti a vývoj politickej kultúry. Nedávno však konzekvencie zmeny režimu a porovnateľnosť jednotlivých prechodov k demokracii dostali väčšiu pozornosť. V predloženej štúdii kladieme dôraz na kombináciu týchto faktorov, teda na vymedzenie príčin a dôsledkov pádu režimov v postkomunistických štátoch strednej a východnej Európy, ako aj na jednotlivých aktérov, ktorí stáli pri týchto významných udalostiach.

Teoretický základ k prechodu k demokracii a k demokratickej konsolidácii

Obdobie medzi autoritárskym, resp. totalitárnym a demokratickým režimom sa všeobecne označuje za prechodné, tzv. tranzičné obdobie. Začiatok toho obdobia je poznačený rozpadom autoritárskeho, totalitného režimu, čo sa často identifikuje s prvými znakmi masovej mobilizácie a končí ustanovením novej formy vlády, ktorá získa legitimitu prostredníctvom demokratických volieb. Je preto logické tvrdiť, že prechod k demokracii má svoj začiatok a koniec, ale jeho plynulosť sťažuje jasnú demarkáciu. Na druhej strane, rozpad autoritárskeho, prípadne totalitárneho režimu sa často začne oveľa skôr, ako sa verejne objavia prvé znaky nespokojnosti. Prvé voľby po prechode navyše niekedy neoznačujú koniec prechodu, dôraz na ne sa kladie z dôvodu zjednodušenia transformácie politických systémov. Zmena režimu však zahŕňa zmeny aj na rôznych iných úrovniach ako na úrovni politického systému, napríklad na regionálnej, alebo lokálnej úrovni a v rámci rozhodovacích procedúr. D. A. Rustow, napríklad spomína tri fázy tranzičného procesu, pričom prvá je polarizácia hlavných politických aktérov, druhá je rozhodujúca fáza, kde sa inštitucionalizujú kľúčové prvky demokratického postupu a finálnou fázou je obdobie, keď si politici a voliči „zvyknú“ na nové politické pravidlá (Welsh, 2010).

Väčšina definícií demokratickej konsolidácie zahŕňa stabilizáciu, rutinizáciu, inštitucionalizáciu a legitimáciu modelov demokratického správania v novom režime. Akonáhle sa odstránia neistoty tranzície, otvára sa cesta pre inštitucionalizáciu nových demokratických štruktúr a ujasnenie toho, ako súvisia s praxou, ako aj pre internacionalizáciu nových pravidiel a procedúr. Navyše, nasleduje rozšírenie demokratických hodnôt smerom k pretvoreniu politickej kultúry v zmysle demokraticky predurčeného správania. Štyri body hodnotenia sú relevantné pri diskusii vplyvu európskej integrácie na demokratickú konsolidáciu. Po prvé, konsolidácia sa môže dosiahnuť v rôznom tempe, ak porovnávame rôzne úrovne alebo čiastočné režimy. Tieto prvky pravidelne obsahujú línie: inštitucionálne štruktúry a štát, stranícky systém a záujmy a občiansku a hospodársku sféru. Inštitucionálna konsolidácia určite zaberá menej času ako konsolidácia demokraticky oživenej alebo naklonenej občianskej spoločnosti s výnimkou prípadu, kde ústavné upevnenie ostáva otázne. V strednej a východnej Európe bola inštitucionálna konsolidácia dosiahnutá počas 90-tych rokov, avšak rozvoj občianskej spoločnosti bol vcelku pomalý. Idea čiastočných režimov konsolidácie je veľmi užitočná, keď sa pokúšame o určenie externých vplyvov na zmenu režimu, nakoľko tieto vplyvy môžu byť porovnateľné v rámci týchto režimov. Po druhé, v priebehu demokratizácie obvykle existujú kľúčové fázy alebo kritické body. Celkový posun z prechodu na konsolidáciu – badateľný prostredníctvom výskytu konsenzu o ústavnom upevnení alebo v podobe dôležitej udalosti ako zmena výkonu moci, ktorá determinuje dominanciu demokraticky angažovanej elity – je rozhodujúcim okamihom. Iné príklady často zahŕňajú kritické voľby, ktoré pomáhajú v stabilizácii nového straníckeho systému.

Okrem toho, môžeme pridať aj otvorenie rokovaní pre členstvo do Európskej únie, a predovšetkým vstup do EÚ ako kritický bod v demokratickej konsolidácii. Vysoká hodnota tohto bodu vyplýva z toho, že upozorňuje na jednoduchý fakt, že demokratická konsolidácia je poháňaná inými faktormi ako európskou dimenziou. Po tretie, všeobecné podmienky tvoria ďalší predpoklad, nakoľko napomáhajú demokratickej konsolidácii. Tieto podmienky môžu byť buď kategorizované ako inštitucionálne, politické zmeny a zmeny správania, ktoré vedú k zlepšeniu vládnutia (zlepšenie funkcií štátu, zdokonalenie horizontálnej zodpovednosti a panstva práva atď.), alebo ako vylepšené zastupiteľské funkcie demokratického vládnutia (posilnenie politických strán a ich väzby na sociálne skupiny, oživenie občianskej spoločnosti atď.). V tomto bode môžeme identifikovať oblasti, kde môže byť relevantný vplyv EÚ, napríklad zlepšené vládnutie alebo zdokonalenie politického a socioekonomického prostredia. Po štvrté, je dôležité skúmať indikátory nedostatku konsolidácie, ktoré sa môžu odlišovať a zároveň obsahovať zlyhania akejkoľvek vyššie spomenutej podmienky (Schimmelfennig,

2009). Kľúčovým indikátorom môže byť často prítomnosť politicky výrazných antisystémových strán alebo hnutí. Bývalé režimové strany v strednej a východnej Európe sa vcelku konvertovali na stredoľavé politické strany. Avšak vo väčšine postkomunistických demokracií chýbala stabilita straníckeho systému a jeho societálna prítomnosť.

Prechod k demokracii v strednej a východnej Európe

Rok 1989 a pád komunistického režimu v strednej a východnej Európe boli všeobecne interpretované ako víťazstvo liberalizmu v regióne a mnohí analytici sa zhodujú, že prechod na liberálnu demokraciu bolo hlavnou otázkou na agende týchto štátov. Inšpirovaný zmenami v oblasti demokracie F. Fukuyama vyhlásil, že prišiel „koniec dejín“, R. Dahrendorf hovoril o zmenách ako o „znovupotvrdení starých ideí“ demokracie, pluralizmu a občianstva, kým B. Ackerman stotožnil rok 1989 s „návratom revolučného demokratického liberalizmu“. Tento názor, vyjadrený západnými teoretikmi, zdieľali aj politickí vedci zo strednej Európy a bez pochýb ho podporoval aj všeobecný záväzok k hodnotám liberálnej demokracie prítomný vo vyjadreniach lídrov demokratickej opozície ako V. Havel, A. Michnik, J. Kis a ďalší. Títo politici boli za svoj odpor voči režimu a záväzok voči ľudským právam označení za liberálov tak svojimi oponentmi, ako aj západnými analytikmi. V rovnakom čase ostatní, ako S. Holmes, volali po možných limitoch liberálneho riešenia, odvodených od určitých špecifických prvkov postkomunistických spoločností. Navyše, napriek tomu, že nové inštitúcie fungujú 25 rokov, ich existencia nie je stála, v prvých rokoch konsolidačného procesu bola dokonca označená ako nestabilná (Grzymała-Busse – Innes, 2003). V tomto prípade musíme uznať, že konsolidácia je duálnym procesom. Na jednej strane sú spochybnené inštitúcie a stávajú sa objektom politiky, kým na druhej strane vystupujú základné pravidlá, ktoré sú rešpektované a inštitúcie zohrávajú aktívnu úlohu vo formovaní politiky. Z toho dôvodu je dôležité brať do úvahy aj súhru medzi politickými aktérmi a inštitúciami a zhodnotiť, do akej miery je silný vplyv prvého faktora na druhý, ako aj flexibilita alebo odolnosť nových inštitucionálnych štruktúr ovplyvňuje stabilitu liberálno-demokratického režimu.

Prechod na demokraciu v strednej a východnej Európe sa týkal hlavne nasledovných oblastí (Schimmelfennig, 2009):

- Politické:
    - reforma volebného systému,
    - reforma vládnej štruktúry (zahrňujúc otázky decentralizácie),

    - výber novej politickej elity,
    - rozvoj inštitúcií na artikuláciu a zoskupenie záujmov (etablovanie politických strán, záujmových skupín atď.),
    - príprava ústavy,
    - obžaloba úradníkov a členov komunistickej strany a členov bezpečnostného aparátu,
    - reštitúcia minulých krívd,
    - reforma médií.
- Ekonomické:
    - makroekonomická stabilizácia (reforma monetárnych a fiškálnych politík),
    - reforma cien (liberalizácia cien, konvertibilita meny),
    - štrukturálna reforma (privatizácia, liberalizácia obchodu),
    - inštitucionálna reforma (reforma právnych a bankových systémov),
    - vzdelávacia reforma (výcvik manažmentu atď.).

Je ťažké nastaviť fungujúcu demokraciu uprostred hlbokej ekonomickej krízy a rapídnej sociálnej zmeny. Presne týmto problémom sa zaoberali sociálni vedci v prípade transformácie štátov strednej a východnej Európy. Viacerí sa obávali, že sa z ruín komunizmu objavia nové formy byrokratického, populistického, polovojenského alebo nacionalistického diktátorstva. Často sa uvažovalo nad scenárom nekontrolovanej a bezprostrednej politickej mobilizácie, ktorá by zaplavila inštitucionálne kanály. Experti sa obávali, že politika vojenských prevratov, študentských povstaní, robotníckych štrajkov a vlády davu by obišli prácu zastupiteľských orgánov, ak by ich celkom neodstránili. Otázkou bolo, ako je možné nastaviť fungujúcu demokraciu bez základu občianskej spoločnosti, ktorá bola virtuálne počas komunistickej nadvlády odstránená. Ďalšou nejasnou záležitosťou bolo, či je možné nastaviť demokraciu bez silných politických strán, ktoré sú schopné artikulovať hlavné politické možnosti a poskytnúť komunikačný kanál medzi elitou a občanmi. Aktéri demokracie tiež neboli jasní, nakoľko sa nepredpokladalo, že bývalí prívrženci a podporovatelia komunizmu by mohli vystupovať ako nezaujatí podporovatelia demokracie. V prvej fáze transformácie nebolo možné dať pozitívnu odpoveď ani na jednu z týchto otázok. V skutočnosti, politiku masovej mobilizácie v regióne niekedy podporovali hluční populistickí politici tvrdiac, že hospodárske zázraky si vyžadujú skôr diktátorský ako demokratický štýl vládnutia. Avšak, pri pohľade na posledné dve desaťročia môžeme s istotou tvrdiť, že skeptici sa mýlili. Vo všetkých desiatich štátoch sa demokracia pevne

etablovala ako jediný a perspektívny typ zriadenia. Komunistické ústavy boli revidované a platnosť nadobudli nové demokratické varianty. Voľby sú slobodné, rovné, priame a s tajným hlasovaním. Inštitúcie parlamentného zastúpenia fungujú relatívne bez problémov, napriek tlaku ohľadom systematickej reformy zhora alebo zdola. Neliberálne vládne praktiky sa odstránili vo všetkých skúmaných štátoch, naposledy na Slovensku, v Bulharsku a v Rumunsku. Politické strany sú však naďalej dosť slabými prvkami politického systému v regióne. Parlamenty dosahujú zlé výsledky v hodnotení úspešnosti verejného súhlasu. Siete občianskej spoločnosti sú naďalej málo rozvinuté aj napriek pozoruhodnému vnútornému aj vonkajšiemu úsiliu podporovať jej nárast. Je jasné, že niektoré prvky západného systému sú niekedy slabo prepojené na kultúrnu realitu v regióne (Zielonka, 2006). Preto by sme mali byť opatrní pri hodnotení pokroku v strednej a východnej Európe a nemali by sme očakávať, aby nové demokracie boli rovnaké ako najpokročilejšie a najstaršie demokracie sveta.

Vzhľadom na všetky problémy, štáty strednej a východnej Európy dokázali vytvoriť relatívne fungujúci systém liberálneho konštitucionalizmu. Učinili tak hlavne zavedením princípu rovnováhy moci a garantovaním základných ľudských a občianskych práv. Ich novoprijaté ústavy uvalili úzky rámec aj na občianstvo, odoberajúc niektoré práva od ľudí a dávajúc ich do rúk ústavných tvorcov a súdov. Populistický slogan „všetky práva sovietom“ sa do politickej rétoriky nevrátil. Demokracia sa stala záležitosťou pravidiel, procedúr a inštitúcií, čo znamenalo, že demokracie strednej Európy sa stali viac deliberatívnymi ako voluntaristickými. Tento krok sťažil, aby aktuálna väčšina manipulovala demokratický systém vo svoj vlastný stranícky prospech. Demokracia tak mohla rozumnejšie a efektívnejšie fungovať bez toho, aby podľahla paralýzam a chaosu.

Samozrejme, úspešné skúsenosti Západu zohrávali obrovskú úlohu v rozhodnutí desiatich štátov pri vstupe do EÚ pri voľbe za konštitucionálny liberalizmus. Aj kvôli svojim reštriktívnym prvkom liberálny konštitucionalizmus zaisťoval demokraciu v západnej Európe, a preto ani východná Európa nemala záujem experimentovať s rôznymi druhmi riadiacich princípov.

Štáty strednej a východnej Európy ako satelitné štáty Sovietskeho zväzu

Po druhej svetovej vojne museli štáty strednej a východnej Európy čeliť problému satelitného štátu Sovietskeho zväzu. Počiatočná fáza povojnového obdobia bola do veľkej miery založená na imitácií a zvýšení významu sovietskeho modelu dominancie. Komunistickí

lídri v Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku a Československu sledovali stalinistickú politiku násilnej kolektivizácie poľnohospodárstva a intenzívnej industrializácie. Po Stalinovej smrti Nikita Chruščov vo svojej známej reči napadol kult osobnosti, ktorý sa rozvíjal okolo Stalina. Chruščov chcel posunúť Sovietsky zväz ďalej od kultu osobnosti smerom k racionálnejšej forme legitimity založenej na modernizácii sovietskeho systému. V tomto období sa východoeurópske satelitné štáty začali snažiť o proces čiastočnej revízie komunistickej ideológie takým spôsobom, aby bola viac v súlade s národnými historickými a kultúrnymi tradíciami. Tento posun bol potrebný, nakoľko socioekonomické politiky z konca 40-tych a začiatku 50-tych rokov zlyhali vo vyprodukovaní akéhokoľvek nárastu verejnej podpory pre komunizmus. Limity destalinizácie boli preverené dramatickým vývojom udalostí v Maďarsku v roku 1956. Protesty pod vedením Imreho Nagya sa stali ozajstným národným a antikomunistickým revolučným hnutím. Tieto skoré revolučné udalosti a následná sovietska reakcia na dlho oddialili všetky uvoľňujúce opatrenia zavedené komunistickými stranami v regióne (Blitz, 2011). V socialistických spoločnostiach politickú autoritu stelesňoval monopol vedomostí na základe univerzalistických princípov marxistickej doktríny. Ústavy režimov sovietskeho typu vyjadrovali vedúcu úlohu komunistických strán ako jediného zástupcu robotníckej triedy a inštrumentálnu úlohu socialistického štátu ako spôsobu na dosiahnutie svojich zámerov. V skutočnosti tak neexistoval rozdiel medzi stranou a štátom. Štátny aparát bol jediným majiteľom znárodnených, alebo „socializovaných“ spôsobov produkcie. Elitná skupina, tzv. nomenklatúra, užívala privilégia a prístup k tovaru a službám, ktoré neboli prístupné pre bežných občanov.

Od polovice 70-tych rokov začali socialistické ekonomiky podávať horší výkon, v dôsledku čoho klesal aj životný štandard obyvateľstva a potrebný technologický rozvoj, ktorý bol prítomný v západných kapitalistických štátoch. Hospodárske reformy sledované komunistickým režimom, ktoré do istej miery (ako napríklad v Maďarsku) zaviedli istý druh súkromného majetku, boli aj napriek tomu limitované svojím rozsahom. Zameriavaním sa na udržiavanie úplnej zamestnanosti a nízkych cien pre základné potraviny, tieto reformy odhalili nedostatky systému, namiesto toho, aby sa pokúsili o jeho rozvoj. Na začiatku 80-tych rokov však bolo jasné, že depolitizácia socialistických hospodárstiev a čiastočné zanechanie centrálneho plánovania vedie k vážnemu oslabeniu legitimity štátu. Následne takéto oslabenie negatívne ovplyvnilo aj vedúcu pozíciu komunistickej strany. Pokračujúce oslabovanie režimu bolo premietnuté aj do vnútorných ideologických rozporov v rámci komunistickej strany takmer vo všetkých štátoch strednej a východnej Európy. Delegitimizácia stredo- a východoeurópskych režimov bola taktiež ovplyvnená pokračujúcou

kritikou disidentských aktivít, prostredníctvom časti inteligencie (Pridham, 2006). Oficiálne publikácie a tzv. samizdaty týchto ľudí, ktoré unikli cenzúre, odhalili ideologické klamstvá komunizmu. Avšak disidenti už nezažili taký typ násilnej represie, aký bol charakteristický pre stalinistické obdobie. Odozvy zo strany štátu boli tentokrát nežnejšie a minimálne v Maďarsku a Poľsku boli viac predvídateľné.

Proces prechodu k demokracii po páde berlínskeho múru

Posledné dni komunistických režimov Poľska, Maďarska a Československa odhalili simultánnosť pokusov elít vysporiadať sa so stratou legitimity a dezintegráciou štátostrany zavedením rôznych opatrení legality na odvrátenie kolapsu. Výmena vedenia v rámci Maďarskej robotníckej strany a legálne uznanie politického pluralizmu indikovali záujem komunistickej strany o reformu. Kroky W. Jaruzelskeho na posilnenie sily v prospech verejnej konzultácie prostredníctvom referenda znamenali, že počítal s masovou podporou pre svoje ekonomické reformy. Avšak, bola to pripravenosť elít uznať zlyhanie systému, ktorá uľahčila ľahký prechod na demokraciu. V Československu nebola pripravenosť elít až taká výrazná, ako v spomenutých dvoch štátoch, avšak najčastejšie sa ako dôvod pádu komunistického režimu spája s motivačnou krízou, ktorá bola mimo iného spájaná s ekonomikou. Maďarsko a Poľsko reprezentovali najjednoznačnejšie prípady, kde komunistické strany slúžili ako aktéri zmeny režimu. V oboch štátoch sa konali rokovania pri okrúhlych stoloch, ktoré boli relatívne zdĺhavé a zameriavali sa na vytvorenie inštitucionálnych mechanizmov deľby moci. V tom istom čase sa diskutovalo aj o sociálnych a hospodárskych politikách. Z dôvodu rôznej miery verejnej podpory zo strany mobilizovanej opozície sa na okrúhlych stoloch dosiahli odlišné úrovne kompromisu. Na druhej strane, najdôležitejším aspektom je, že spomenuté dva rady rokovaní ustanovili inštitucionálny a procedurálny rámec pre kompletne nový typ politickej autority, teda racionálne právnu formu demokratického režimu, ktorá je na základe Weberovho chápania založená na panstve práva. V Bulharsku, v Nemeckej demokratickej republike a v Československu komunistické politické vedenie odštartovalo proces liberalizácie iba po nátlaku verejnej mobilizácie. Iniciatíva na inštitucionalizáciu okrúhlych stolov tu vzišla od politickej opozície. Napriek rôznym úrovniam boli opozičné sily vo všetkých troch štátoch vo svojom zárodku a potrebovali podporu rokovania okrúhlych stolov na získanie štatútu a verejnej viditeľnosti. Opozičné skupiny prvotne vnímali svoje pozície v podmienkach vetovania iniciatív komunistickej politiky, čo sa neskoršie rozšírilo na formovanie politických rozhodnutí.

Vo Východnom Nemecku a v Československu opozičné skupiny postupne narušili základne komunistickej strany a vstúpili do koaličných vlád „národnej jednoty“ alebo „národnej zodpovednosti“, v ktorých sa moc delila medzi komunistov a nekomunistov až do konania volieb na jar 1990 (Ciobanu, 2009) Politická iniciatíva sa presunula zo starých na nové politické sily, v Československu sa však v skutočnosti zmena mocenských pozícií objavila ešte pred konaním demokratických volieb.

V roku 1989 prestali existovať obmedzenia na politické činnosti, čo malo za následok oživenie občianskej spoločnosti. Inštitucionalizácia politických strán a hnutí bola dialektickým procesom: na jednej strane sa objavila vysoko diverzifikovaná politická oblasť a na strane druhej sa opozícia spojila okolo širokej antikomunistickej idey. V strednej a východnej Európe začali štyri druhy rokovaní, ktoré zdôrazňujú rôzne aspekty procesu, pričom sa navzájom nevylučujú. Rokovania začali v dôsledku zhody medzi režimom a opozíciou ohľadom toho, že vážnosť politickej a hospodárskej krízy si vyžadovala spoločný postup k riešeniu problémov. Kým sa politické sily v Poľsku zhodli na postupnom otváraní systému založeného na deľbe moci, maďarská opozícia si zvolila okamžitý prechod k demokracii bez formálnych usporiadaní deľby moci. V tomto druhu prechodu konkurenčné stratégie takmer okamžite nasledovali otvorenie politického priestoru. Najčastejšia forma rokovaní sa vyvinula z konceptu kontroly a mala za následok efektívnu deľbu moci. Toto usporiadanie sa prijalo v Bulharsku, Československu a Východnom Nemecku, kde sa rokovania začali s pôvodným úmyslom kontrolovania komunistickej strany, ktorý sa rozvinul do deľby moci a mal za následok podstatný pád moci komunistickej strany. Na rozdiel od prvého prípadu, masová mobilizácia zohrávala kľúčovú úlohu v ochote vládnucich elít vstúpiť do rokovaní s opozičnými silami.

V dôsledku tohto vývoja sa v strednej a východnej Európe objavilo v roku 1990 množstvo silných politických aliancií. Únia demokratických síl kombinovala hlavné sily a rôzne elementy opozície v Bulharsku. Občianske fórum a Verejnosť proti násiliu sa stali vedúcimi silami reformy v Československu. Napriek tomu, že korene Solidarity sa líšia od ostatných opozičných síl, zmysel jednoty opozičných síl sa prvotne udržal aj v Poľsku. Jednou výnimkou spod tohto pravidla je Maďarsko, kde si už v roku 1988 opozícia užívala relatívne viac slobody organizácie, aj keď bola limitovaná na mestskú strednú triedu. Ich založenie bolo skôr produktom elitných iniciatív ako masového tlaku, ktorý bol taký dôležitý pri pôvodnej formácii Solidarity, Občianskeho fóra a Verejnosti proti násiliu. Avšak opozícia ostala rozdelená a presvedčená o svojom víťazstve oproti veľmi oslabenej komunistickej strane, ktorá sa rozdelila na dve hlavné frakcie. Prvotne bol protikomunistický štít dostatočný

na pokračovanie volebných aliancií vo forme vládnej koalície, aj po voľbách v roku 1990 (Skapska, 2009). Ďalej však prevládali vlády deľby moci. V Československu viedla široko založená vláda prvého prechodu k vytvoreniu absolútnych koaličných vlád. Z pohľadu obrovských úloh, ktoré pred nimi stáli, bol potrebný široký konsenzus.

Do roku 1991 vstúpil prechod k demokracii do novej fázy. Politické skupiny a organizácie cítili tlak na vyvinutie svojich vlastných politických profilov a svojich nezávislých organizačných a členských základní. Slogany teda museli nahradiť podstatné politické programy, ktoré sa pretvorili na politické akcie. V dôsledku týchto zmien sa dostávali na povrch konfliktné záujmy jednotlivých strán, ako aj konkurenčná súťaž o osobné a politické právomoci. Za týchto okolností sa strany rozširovali a konkurencia medzi nimi rástla, čo sa odzrkadlilo na výsledkoch prvých slobodných volieb vo väčšine stredo- a východoeurópskych štátov. V septembri 1991 existovalo v Poľsku, napríklad, viac ako 100 politických strán, z ktorých 22 bolo schopných registrácie na celonárodných kandidátskych listinách a 29 dosiahlo zastúpenie v parlamente. Vysoká úroveň straníckej fragmentácie podkopávala elitný konsenzus, teda kľúčový prvok demokratickej konsolidácie. Iba maďarská vláda sa javila byť schopná dokončiť svoje štvorročné funkčné obdobie, napriek faktu, že dosah politických strán sa po čase už značne líšil. V koaličnej vláde, ktorej dominovalo Maďarské demokratické fórum, viedol nedostatok spolupráce k odchodu desiatich členov Nezávislej maloroľníckej strany, zahŕňajúc jej predsedu. V Československu sa Občianske fórum rozdelilo na dve nezávislé strany, pričom niektorí členovia sa pridali k iným stranám alebo hnutiam. Rozdelenie Verejnosti proti násiliu na dve strany viedol k páde republikánskej vlády na Slovensku. Na základe týchto rozdelení sa z pôvodných šiestich politických skupín v československom parlamente stalo do polovice roka 1991 pätnásť, a do konca roka 1991 takmer dvadsať (Welsh, 2010). Parlament sa stal fragmentovaným a hlboko rozdeleným na základe straníckych línií.

Bezpečnostná otázka v rámci postkomunistických štátov

Na začiatku prechodu k demokracii strednej a východnej Európy najväčšie obavy pravdepodobne spôsobovala bezpečnosť. Sovietsky zväz ešte stále existoval a niektorí sa strachovali aj kvôli prípadnému obnoveniu nemeckej hegemónie v regióne. Avšak vznik lokálnych konfliktov na územnom, etnickom alebo hospodárskom základe bol ohrozujúcejším scenárom ako hypotetický návrat imperiálnych praktík zo strany regionálnych mocností. Naprieč strednej a východnej Európy sa vytvorili skupiny ľudí, ktorí sa domnievali, že žijú

na zlej strane existujúcich hraníc. Táto záležitosť mala za následok vznik ťažkých a komplikovaných otázok. V skutočnosti, medzivojnové dejiny štátov strednej a východnej Európy ilustrujú, ako populizmus, xenofóbia a kult osobnosti stimulujú medzinárodnú dobrodružnosť a vnútorný útlak. Napríklad po podpísaní Mníchovskej dohody v roku 1938 poľskí nacionalisti nariadili vojenskú intervenciu v Československu za účelom získania sporného územia Tešín. Rovnako, slovenskí populisti pristúpili k uzákoneniu seba samých ako jedinú legálnu politickú stranu. S pomocou Hitlera maďarskí revizionisti získali niektoré svoje bývalé územia od Československa a Rumunska. Nemeckú agresiu proti Juhoslávii v roku 1941 okamžite nasledovala maďarská agresia za účelom získania ďalších území (Mikulová, 2013).

Avšak po páde berlínskeho múru a sovietskeho systému sa k rovnakým problémom nevrátil ani jeden zo skúmaných štátov. Zlomyseľné násilie vypuklo na Balkáne, čo malo za následok smrť a trápenie. V Rusku a na Kaukaze sa tiež objavili činy nevhodného násilia. Avšak desať stredo- a východoeurópskych štátov ostalo označených mierom a stabilitou, ak neberieme do úvahy krátku intervenciu juhoslovanskej armády v Slovinsku. Zdržanlivosť hlavných regionálnych veľmocí, predovšetkým Ruska, do veľkej miery prispela k udržaniu stability v regióne. Rusko sa rozhodlo nepoužiť silu ako nástroj zahraničnej politiky, aj keď čelila asertívnym menšinovým politikám v Estónsku a Lotyšsku. Desivý obraz devastujúceho násilia na Balkáne predstavovala mocný odstrašujúci faktor pre konflikt v regióne. Lokálni aktéri v desiatich kandidátskych krajinách EÚ považovali cenu siahnutia po zbraniach za príliš vysokú. V rovnakom čase, príležitosť zlepšiť svoju vlastnú situáciu prostredníctvom hospodárskych a demokratických reforiem sa javila ako realistická možnosť po páde komunistického režimu. Pád sovietskeho systému jasne poukázal na fakt, že moc a blahobyt štátu je viac ovplyvňovaný stavom jeho hospodárstva a ľudského kapitálu ako teritoriálnymi výbojmi a inými druhmi vojenskej dobrodružnosti. Západná propagácia početných bezpečnostných rámcov spolupráce v konečnom dôsledku zohrávali významnú rolu v zabránení vypuknutia konfliktu väčšieho rozmeru. Organizácia severoatlantickej zmluvy – NATO – bola najrýchlejšia, čo sa týka konania v regióne prostredníctvom programu Partnerstvo za mier, v ktorom spomenutým štátom ponúkla členstvo. Európska únia taktiež prinútila jednotlivé vlády urovnať svoje hraničné spory podpísaním Stabilizačného paktu EÚ ako predpokladu členstva v Únii (Haughton, 2011). Akonáhle sa začali stretávať generáli, ministri obrany a vojaci začali spolu trénovať, zvyšovala sa aj vzájomná dôvera medzi bývalými komunistickými krajinami.

Hodnotenie inštitúcií v štátoch strednej a východnej Európy

Inštitucionálny prístup je vhodný z dvoch dôvodov. V postkomunistických štátoch je štát, predovšetkým na začiatku, hlavným aktérom implementácie zmien. Navyše, väčšina prechodného procesu sa točila okolo budovania inštitúcií a inštitucionálneho usporiadania, hlavne okolo vzťahu rôznych zložiek vládnutia. Vytvorenie inštitúcií sa všeobecne považovalo za centrálny praktický problém prechodných spoločností, ktorému museli čeliť, kým sa vymanili spod zdiskreditovaného poriadku. Inštitúcie sú teda vnímané z pohľadu dvoch úloh. Na jednej strane je budovanie inštitúcií, ktoré stojí v centre demokratického prechodu. V tomto ohľade sú inštitúcie predovšetkým závislými vplyvmi, výsledkami a produktmi strategických interakcií. Akonáhle sú však inštitúcie funkčné, môžu vytvoriť stabilný základ pre predpoveď politických výsledkov do budúcnosti, nakoľko ovplyvňujú moc, akou aktéri nad politickými výsledkami disponujú, pričom v rovnakom čase ovplyvňujú aj záujmy aktérov a vytvárajú zodpovednosti a väzby na ostatných aktérov.

Keď sa úspešne dosiahne dohoda ohľadom presunu právomocí prostredníctvom slobodných a férových volieb, obdobie prechodu je ukončené a demokracia vstupuje do novej fázy konsolidácie. V tomto zmysle je konsolidácia druhou fázou zmeny režimu, ktorá nasleduje aktuálny prechod. Konsolidácia označuje rôzne procesy, ktorými je demokracia testovaná, a v dôsledku ktorých sa stáva pevnejšou, vytvárajúc tak úzke spojenie medzi demokratickou konsolidáciou a legitimitou demokracie. Najvšeobecnejšie sa tento proces vzťahuje na proces inštitucionalizácie, teda obdobie, keď organizácie a procedúry získavajú hodnotu a stabilitu. Hlavnou úlohou demokratizácie je podľa niektorých expertov vytvorenie inštitúcií, ktoré majú za následok uplatnenie efektívnej spolupráce. Následne, aktéri vstupujú do konfliktov v takom kontexte, kde vždy existujú vopred stanovené konvencie, normy a inštitúcie, ktoré komunikujú s ostatnými časťami politického života (Andrews – Bairett, 2014). Na ústavnej úrovni je konsolidácia ukončená, ak sú vládne a nevládne zložky podriadené riešeniu konfliktu v rámci záväzkov špecifických zákonov, procedúr a inštitúcií. Proces teda zahŕňa nielen dohodu ohľadom pravidiel, ktoré regulujú súťaženie o moc, ale aj základné tlaky na výkon tejto moci.

Po rozpade komunistických režimov a počas procesu demokratického prechodu v postkomunistickej strednej a východnej Európe sa objavila debata medzi odborníkmi ohľadom úloh a dôležitosti nových inštitúcií, ktoré prechodný proces vytvoril. Medzi nimi existoval všeobecný konsenzus o tom, že liberálno-demokratické inštitúcie sú nevyhnutné

pre vytvorenie a konsolidáciu postkomunistických demokracií, avšak otázka, či sú dostatočné, vytvárala nezhody.

Na základe známeho argumentu Maxa Webera existuje silná a priama väzba medzi panstvom práva a hospodárskym úspechom, nakoľko vytvorenie panstva práva uľahčuje fungovanie efektívnej ekonomiky. V skutočnosti, ako tvrdil Weber, výskyt a vytvorenie racionálneho právneho poriadku a formovanie politickej autority založenej na práve boli dôležitými faktormi, ktoré vysvetľujú rýchly hospodársky rast. Tieto tézy M. Webera odzrkadľujú dlhotrvajúce a hlboko zakorenené európske právne kultúry a právne mentality. Nedávny vývoj v strednej a východnej Európe, predovšetkým privatizácia štátneho majetku spochybňuje jednoduché pochopenie weberovského argumentu. Absolútne množstvo privatizovaného majetku a v ňom zahrnutý silný záujem majú za následok neefektívne panstvo práva, hlavne v prípade slabého štátu. Navyše, samotný princíp panstva práva sa stáva otáznym, ak právo zastupuje dominantné záujmy v kontexte politického kapitalizmu. Namiesto zákonom kontrolovanej privatizácie národného majetku môžeme zaznamenať rastúcu korupciu a klientelizmus ako dôležité mechanizmy zákonodarstva (Blitz, 2011). Slabosť vlády, hlavne v oblasti zložiek vynucovania práva a tradičné, formalistické chápanie princípu panstva práva ďalej prispievajú k patológiám hospodárskej transformácie v strednej a východnej Európe po páde berlínskeho múru.

Za podmienok nepravidelného vplyvu volieb dlhodobé vyhliadky demokratickej konsolidácie závisia nielen od kalkulácie nákladov a prínosov vlády pri moci, ale aj od potenciálnych budúcich vlád. Všetky hlavné politické strany, to znamená všetky strany, ktoré sú schopné formovať vládu alebo môžu byť dominantné v akejkoľvek uskutočniteľnej koaličnej vláde, musia preto zhodnotiť politické náklady a výnosy v prospech súhlasu s podmienkami organizácií. Dlhodobá efektivita politickej podmienenosti záleží na straníckej konštelácii daného štátu. Z tohto pohľadu môžeme rozlišovať medzi tromi typmi tranzičných štátov: štáty s liberálnym, neliberálnym alebo zmiešaným straníckym systémom. Ak všetky veľké strany zakladajú svoju legitimitu a program na liberálnej reforme a integrácii do západných organizácii, môžeme hovoriť o liberálnej straníckej konštelácii. Ako iné štáty regiónu, tieto transformačné štáty si tiež museli prejsť hospodárskym smerom transformácie. Napriek tomu sledovali rôzne stratégie hospodárskej reformy a ich obyvateľstvo muselo trpieť pod ťažkosťami hospodárskej úpravy a použili tajné hlasovanie na vytlačenie vtedajších strán z vlády (Munck – Skalnik Leff – 1997). Čo rozlišuje tieto štáty od iných transformačných štátov je ich všeobecná orientácia na väčšie strany

smerom k liberálnej demokracii a západnej integrácii. Kedykoľvek bola vláda odvolaná, jej následníci nasledovali rovnaké základné parametre politickej zmeny.

Všetky spôsoby prechodu k demokracii zahŕňali prvok rokovania. Rôzne modely rokovania tvorili kľúčovú časť prvej fázy prechodného procesu, pričom rokovanie dalo prednosť súťaživému štýlu iba potom, ako oživenie starého systému prestalo byť životaschopnou možnosťou. Táto zmena bola znázornená v presune z konglomerátnych strán na súťaživé politické strany a z absolútnych koalícií na minimálne, koaličné vlády. Dôležitým faktorom bolo, že s výnimkou Rumunska, kde rokovacia fáza bola krátka a dominovaná jednou skupinou, rokovanie uľahčilo mierový a organizovaný prechod z autoritárskeho na demokratický politický systém. Kompromis a vyjednávanie prispeli k mierovému a naprogramovanému prechodu moci a k inštitucionalizovaniu pluralistických politických štruktúr v strednej a východnej Európe. Ďalší pokrok smerom ku konsolidácii týchto vznikajúcich demokracií bol prekazený nevyriešenými otázkami ohľadom distribúcie moci a do istej miery aj konfliktným postojom elít. Väčšina súčasných problémov v regióne ako nestabilita vlády, etnické konflikty alebo politická apatia, majú svoje korene v predčasnom úpadku v rámci kompromisov.

Štáty strednej a východnej Európy prešli relatívne rýchlym a bezproblémovým procesom demokratickej konsolidácie, ktorý mal za následok vysokú a stabilnú zhodu so západnými demokratickými štandardmi. Berúc do úvahy politické programy a legitimačné stratégie veľkých politických strán, politické úžitky západnej integrácie boli vysoké a náklady na adaptáciu nízke. Pod týmito vnútornými podmienkami sa transformačné štáty angažujú v predbežnej adaptácii, čo znamená, že sa prispôsobia liberálnym normám aj v prípade absencie externých impulzov. Nezávislý príspevok regionálnych organizácií bol teda limitovaný. Hlavné zlepšenia v oblasti demokracie a ľudských práv sa konali predtým, ako Európska únia alebo NATO ponúkli spoľahlivú perspektívu členstva v polovici 90-tych rokov. V zásade mali regionálne organizácie dvojaký vplyv na štáty s liberálnou straníckou konštelaciou. Po prvé, posilnili a stabilizovali existujúcu zhodu noriem. Prvotné reformné kroky odmenili materiálnou pomocou a prvými krokmi regionálnej integrácie. Tieto odmeny posilnili reformný proces na domácej úrovni, vytvorili impulzy pre ďalšiu adaptáciu a zvýšili šance štátu na integráciu. Po druhé, regionálne organizácie mali vplyv na zhodu so špecifickými pravidlami, ktoré nie sú všeobecne formované liberálno-demokratickými stranami (Schimmelfennig, 2009). V strednej a východnej Európe sa to predovšetkým týkalo ochrany menšín.

Vplyv prístupového procesu do EÚ na demokratickú konsolidáciu štátov strednej a východnej Európy

Na začiatku 90-tych rokov museli politické elity stredo- a východoeurópskych štátov čeliť radikálne sa zhoršujúcemu verejnému rozpočtu so zvýšenými požiadavkami na štát. Akonáhle sa hospodárske krízy priviedli pod kontrolu, politiku spomínaných štátov začali ovplyvňovať nové požiadavky na plnenie prístupových podmienok na vstup do EÚ. V rámci svojich politických a hospodárskych očakávaní EÚ uprednostňovala vytvorenie fungujúcej, regulovanej a konkurencieschopnej ekonomiky, nových administratívnych štruktúr pre potvrdenie fondov EÚ, vysokej administratívnej kapacity tak v starom verejnom, ako aj v novom súkromnom sektore, očisteného súdnictva a kooperatívnych vnútorných zložiek. Každý štát musel dokázať dobré hodnotenie v oblastiach počnúc od bankovníctva a poisteneckej regulácie, až po právne zakotvenú ochranu menšín. Okrem toho, každý štát musel harmonizovať svoju relevantnú národnú legislatívu so štandardmi EÚ a musel prijať 80 000-stranový acquis communautaire, teda existujúce pravidlá, regulácie a dohody Európskej únie (Ciobanu, 2010). Všetky dokumenty sa museli integrovať do vnútornej legislatívy s najvyššou možnou prioritou. Okrem toho, Európska komisia upresnila, že pred uzavretím členstva musí byť splnená plná implementácia acquis a nielen iba právna harmonizácia. Nakoľko členstvo v EÚ bolo dlhodobo v regióne vnímané nielen ako verejné dobro ale ako verejná nevyhnutnosť, kandidátske štáty začali implementovať očakávania EÚ, aj napriek vysokým rozpočtovým a politickým výdavkom.

Z komparatívnych skúseností v oblasti demokratickej konsolidácie existuje vysoká pravdepodobnosť, že dve desaťročia trvajúca konsolidácia v štátoch strednej a východnej Európy zahŕňala aj sociopolitické zakorenenie, ktoré týmto novým demokraciám dodávala práve EÚ. Hlavným argumentom je, že konsolidačný proces mal pôvodne trvať dlhšie v dôsledku viacerých paralelných transformácií, ako napríklad ekonomická, politická atď. V určitých momentoch však zbadáme dôkazy na to, že tretia transformácia budovania štátu a národa – napríklad v Lotyšsku v prvej polovici 90-tych rokov alebo na Slovensku v polovici 90-tych rokov – odvrátila pozornosť od demokratizácie, hlavne keď na povrch priniesla nekompromisné nacionalistické tlaky. Pokrok v procesoch demokratizácie je totiž obvykle v rámci štátu odlišný, čo záleží od hĺbky historických momentov a dedičstva bývalých režimov, ktoré môžu obmedzovať vývoj celkovej konsolidácie.

Z tohto pohľadu je jasné, že prístupový proces do EÚ zahŕňajúci strednú a východnú Európu sa začal a prebiehal v dobe, keď prebiehala aj demokratická konsolidácia,

ktorej výsledok však z počiatku nebol jasný. Prechodné roky sa ukončili ešte pred začatím rokovaní o členstva v EÚ v rokoch 1998/2000, moment čoho sa približne zhoduje s naštartovaním obchodných vzťahov s Európou ako celkom. Priame politické vplyvy Únie sa začali objavovať prostredníctvom účinnosti dohôd s EÚ od polovice 90-tych rokov, pričom na kandidátske krajiny sa uplatňovala demokratická podmienenosť nastavená Európskou komisiou. Napriek tomu, v niektorých prípadoch, ako napríklad v Rumunsku alebo na Slovensku, kde bol prechod k demokracii v dôsledku nepretržitého vplyvu bývalého režimu predĺžený, by sme mohli argumentovať, že samotná Únia vplývala na prechod k demokracii. Štáty, ktoré si priali dostať pozvánku na rokovací proces, museli totiž splniť tzv. Kodanské kritériá, ktoré zahŕňajú aj stabilitu inštitúcií zaručujúce demokraciu, panstvo práva, ľudské práva a rešpekt pre ochranu menšín. V skutočnosti to znamená, že podmienenosť EÚ a jej požiadavky sú oveľa prísnejšie monitorované ako v prípade iných medzinárodných organizácií. Napriek tomu, politické dôsledky prístupového procesu nie sú ekvivalentné k demokratickej konsolidácii. Na druhej strane, medzi dvomi simultánne prebiehajúcimi procesmi sa vyvinula istá dynamika, nakoľko priame politické vplyvy prístupového procesu boli intenzívnejšie z dôvodu požiadavky podmienenosti. Je relevantné hovoriť o nepriamych politických účinkoch vyplývajúcich z toho, že kandidátske štáty začali participovať v systéme EÚ už počas prístupového konania. Ďalej musíme vyzdvihnúť vplyv EÚ na iné transformačné procesy v strednej a východnej Európe, ktoré ovplyvnili demokratizáciu. Hospodárska podmienenosť si totiž od kandidátskych štátov vyžadovala, aby sa stali fungujúcimi trhovými hospodárstvami. Tlaky EÚ v tomto prípade slúžili na zrýchlenie hospodárskeho transformačného procesu, ktorý mal nevyhnutne aj politické následky. (Grzymała-Busse, Innes, 2003) Vplyv EÚ na tretiu transformáciu bol menej dôležitý, nakoľko záležitosť budovania štátu a národa dominovala politickej agende týchto štátov ešte pred začatím politickej angažovanosti v rámci EÚ.

Desať štátov, ktoré sa pridali do skupiny EÚ (momentálne už 11 spolu s Chorvátskom, ktoré vstúpilo v lete 2013) so zdieľanou komunistickou minulosťou preukázalo väčšiu schopnosť zabezpečiť právo a poriadok v rámci svojho územia ako niektoré východné alebo juhovýchodné štáty Európy. Štáty ako Estónsko, Lotyšsko, Litva, Poľsko, Česká republika, Maďarsko, Slovensko, Slovinsko, Rumunsko a Bulharsko dokázali, že ich ústavy dodržiavajú rovnováhu moci a garantujú široký rad práv a slobôd pre občanov, ich médiá nie sú pod priamou vládnou kontrolou a ich opozičné politické strany, ako aj ich odborové zväzy sú uznávané a tolerované. V skratke, demokratické systémy sú

skonsolidované s niekoľkými silnými liberálnymi prvkami, ktoré sa do nich úspešne zabudovali. Toto tvrdenie neplatí v prípade ostatných východoeurópskych alebo juhovýchodoeurópskych štátov. Bielorusko je pravdepodobne najodstrašujúcejším príkladom so svojim autokratickým režimom, pričom aj ostatné štáty sa na škále demokracie zaraďujú medzi čiastočne slobodné. Inými slovami, ich demokratické systémy sú ďaleko od plnej konsolidácie. Spoločenské inštitúcie sú tiež viac rozvinuté v tých postkomunistických štátoch, ktoré už vstúpili do EÚ. Napríklad, Česká republika, ktorá disponuje populáciou okolo 10 miliónov, má zaregistrovaných 44 000 neziskových mimovládnych organizácií, pričom Ukrajina, ktorá má päťkrát toľko obyvateľov, uvádza iba 30 000 registrovaných neziskových mimovládnych organizácií (Pridham, 2006). Nie je to prekvapujúce, ak berieme do úvahy verejnú mienku ohľadom občianskych hodnôt ako zodpovednosť, solidarita, dôvera v iných, etnická tolerancia, politická motivácia atď.

Limity demokracie

O kvalite demokracie môžeme uvažovať rôznymi spôsobmi. Demokracia samozrejme nemôže znamenať podobnosť k Spojeným štátom americkým, „najlepšej demokracii na svete“, ako to niektoré hodnotiace agentúry uvádzajú. Na základe každoročného výskumu Freedom House sú občania Spojených štátov slobodní. To znamená, že môžu ísť voliť, môžu verejne vyjadrovať svoje názory a vytvárať asociácie a politické strany. Na druhej strane, takmer polovica občanov sa pravidelne nezúčastňuje prezidentských volieb, verejný prejav nie je slobodný ale sponzorovaný súkromnými záujmami a zriedkavo sa formujú nové politické strany. Tu vyvstáva otázka, či sú teda občania USA naozaj slobodní. Rosa Luxemburg položila veľmi dôležitú otázku, keď sa spýtala, či je niekto slobodný alebo môže iba konať slobodne. Demokraciu by sme teda mohli nazvať systémom pozitívnych práv, ktorý automaticky negeneruje potrebné podmienky na výkon týchto práv. Ako to ohodnotil svojho času J. S. Mill, bez slušných príjmov a všeobecného čítania je vláda verejnej mienky nemožná (Przeworski, 2010). Napriek tomu, nič v rámci demokracie negarantuje splnenie týchto podmienok.

Šírenie demokracie v súčasnosti zažíva prechodné obdobie. Hlboko rozvratná Bushova agenda zapríčinila podstatný krok vzad voči širšiemu a rôznorodejšiemu radu praktík. Rastúca sila dvoch neliberálnych mocností – Číny a Ruska – vytvárajú odlišný medzinárodný rámec pre šírenie demokracie, aký bol prítomný na začiatku 90-tych rokov, keď stredná a východná Európa nastúpila na cestu prechodu k demokracii. Napriek tomu, šírenie

demokracie sa úspešne zakorenilo do medzinárodnej politiky, nakoľko je vykonávaná rôznymi aktérmi počnúc od štátov cez medzinárodné organizácie po mimovládne organizácie a nadnárodné korporácie. Paradoxne, normatívna a politická sila demokracie paralelne vystupuje ako určitý limit tohto konceptu. Často sa prehliadne súvislosť a špecifickosť demokracie, pretože sa chápe ako univerzálne dobro, ktoré je aplikovateľné na všetkých a identifikuje sa ako najlepší liek na problémy rozvojových štátov. Chápanie demokracie v takom zmysle však naznačuje menej reflexný a viac absolutistický rad praktík, nakoľko aktéri liberálnej demokracie sú príliš istí o jej platnosti. Oveľa produktívnejšie by bolo zaujať pozíciu, ktorá je zdržanlivejšia o vysokej hodnote demokracie a ktorá spochybní jej nevyhnutnosť a aplikovateľnosť, pričom simultánne ostane otvorená novým demokratickým možnostiam.

Zhrnutie

Prechod z autoritarizmu, resp. totalitarizmu na demokraciu je notoricky ťažký. Veľa štátov, ktoré v jeden čas začínali s demokraciou sa v súčasnosti utápajú uprostred politického boja. Iné sa nachádzajú v pasci chudoby a nezamestnanosti. Formálna demokracia, charakterizovaná vládou väčšiny s ochranou menšiny a občianskych práv, prichádza pomaly pri väčšine prechodných štátov.

Komunizmus bol vytvorený v mene demokracie a slobody a v konečnom dôsledku bol zničený z dôvodu tých istých ideí. Povojnové štáty východnej Európy sa nazývali ako ľudové demokracie v úsilí odlišovať sa od tzv. buržoáznych demokracií, avšak akonáhle bola despotická povaha týchto režimov jasná pre občanov, občania opätovne začali túžiť po buržoáznych demokraciách, kde sú zaručené politické slobody, zodpovedné vlády, viacstranícke systémy a možnosť občianskej účasti. Veľké občianske a reformné hnutia komunistického obdobia sa konali v mene demokratizácie a otvorenosti, v ktorých ľudia žiadali viac vplyvu a viac slova pri svojich vlastných záležitostiach. Opozičné hnutia z 80-tych rokov využívali symbolický medzinárodný záväzok ich štátu voči rešpektovaniu ľudských práv, čo však v skutočnosti bolo systematickým volaním po demokratizácii a eventuálnom nahradení vlády nevolenej, a preto nelegitímnej menšiny za vládu volenú ľudom prostredníctvom slobodných volieb. Súťaživosť a participácia boli hlavnými otázkami na agende hnutí ako Charta 77 alebo Solidarita. Ústavy vytvárajúce silné garancie práv jednotlivca, limitované vlády a väčšinové inštitúcie sú rovnako dôležité ako občianska participácia, čo uznala aj väčšina západoeurópskych štátov

po druhej svetovej vojne. Iba v prípade, že je vláda a vôľa väčšiny obmedzovaná rôznymi ústavnými a inštitucionálnymi garanciami na ochranu práv jednotlivca a panstva práva, môžeme hovoriť o ozajstne slobodnej spoločnosti.

STÁTOPRÁVNÍ LIMITY V DEMOKRACII

Nad běžným životem každého občana spočívá stín státní moci, která všechno podmiňuje a přesahuje. Na státní moc bylo nazíráno jako na něco nutného a nevyhnutelného. Nad občanem a jeho každodenním životem stojí vláda. Ať už jde o monarchii nebo republiku, demokracii nebo diktaturu, vláda člověka podmiňuje ve všech aspektech života. Může ho utiskovat nebo povznášet, z něčeho vylučovat nebo do něčeho zahrnovat, v každém případě je však bází všeho, co člověk dělá nebo nedělá pro sebe nebo pro ostatní. Civilizace vzdálené v čase řešily problém vlády různě, střídaly se formy dědičné s formami volebními, systémy moc soustřeďující s těmi, jež se o ní dělily.

Rozbor pojmu demokracie je komplikovaný, i když původně tento název byl poměrně přiléhavý: demos, lid, byl by patrně totéž, co se později nazývalo „organizovanou vůlí národa“, jak se někdy stát vymezoval. V boji o demokracii – vůči aristokracii nebo oligarchii – se ovšem více důrazu kladlo na demos ve smyslu „lid“, než na druhou část slova demokracie, tj. vláda. Nejde ani tak o vymezení vládnutí, které má pro ovládaného vždycky jakousi nepříjemnou příchuť, jako spíš o nositele vlády. Vždyť i stará pedagogická zásada, kterou znala delfská věštírna, která mravný život a pokrok zakládala za ovládání sebe sama, je zpochybněna zásadou o volném „vyžití“; oč méně příjemnou se zdá zásada o vládě jiných nad jinými, bez níž se žádné společenské zřízení neobejde. Slavná slova Abrahama Lincolna „z lidu, lidem a pro lid“ jsou ještě známkou dobré rétoriky, ale vládní systém nemůže být vybudován na předložkách. Většina politických filozofů přiznává, že demokracii nelze přesně definovat. Její význam je třeba hledat jinde než ve formuli, neboť definice jsou sice dobří služebníci, ale špatní páni (Arendt, 1951).

Mnozí autoři, kteří se při studiu starověkých dějin seznámili také se státním zřízením země, jež byla vlastí pojmu demokracie, interpretují demokracii jako lidovládu. Nikdy ve veřejných záležitostech nerozhodovali otroci a ženy, tedy dělný lid v pravém slova smyslu. Třebas to bývali (zajatí neb koupení) cizinci, „barbaři“, a tedy nikoliv hellenští občané – vždyť i přistěhovalci (metoikové) zůstávali jen jakýmisi poloobčany – nelze přesto říkat, že v řeckých obcích byla zavedena pravá demokracie. Římská republika se zase vznášela nad okrajem diktatury a přešla téměř nevyhnutelně ve zbožněnou monarchii. Je pravda, že tři století byl císařský úřad vázán fikcí souhlasu lidu a jakýmsi skutečným konstitucionalismem v oprávněních senátu, ale nakonec se stal neskrývanou vojenskou diktaturou a dal světu zásadu *princeps legibus solutus est* – heslo všeho potomního evropského césarizmu.

Ale ani tehdy nebylo v řecké demokracii – o římské ani nemluvě – to, co v ní hledáme: rovnost. I tam totiž rozhodoval společenský status a jmění a kdykoli nějaký funkcionář se demagogicky podbízel davu a hovořil o rovnostářství, býval to začátek špatného konce. Mimochodem však je nutno poznamenat, že slavnými řeckými dobami, zvlášť athenských dějin, nebyly jen doby demokratické, nýbrž i doby „tyranů“, jednotlivců, kteří se v republice vypracovali k velké prestiži.

I když se může říci, že starověké demokracie měly veliký vliv na pozdější politické systémy, přece jen málo z tohoto vlivu zůstalo v sociálních zařízeních věku sociálních revolucí a nového rozmachu demokratismu. Feudální struktura a jednota křesťanství učinily dlouho před tím místo novému nacionalismu, jak jej představovala myšlenka teritoriální svrchovanosti. Převládající názor na dějiny a na zavedené instituce byl fatalistický nebo alespoň pasivní; co muselo být, bylo, a co bylo, muselo být; dobré i zlé bylo součástí předurčené soustavy věcí a lidská vynalézavost ji nemohla příliš změnit. Pokud lidé přemýšleli o lepším uspořádání společnosti, hleděli zpět k ztracenému ráji nebo k zlatému věku, ale zřídka kdy do budoucna k lepšímu světu pro lepší lidstvo, neboť ten byl navždy ztracen „dědičným hříchem“. Mohl být získán jenom v nebi a pouhá myšlenka na něj na zemi nebyla jen marná, nýbrž i bezbožná. Tyto představy minulosti byly jakýmsi druhem pomyslné náhrady za *vis inertiae*, odevzdaného podrobení se a duševní netečnosti. Vláda spočívala na všemocné zásadě autority. Ve Francii Bodin přivedl *maiestas* k nejvyššímu bodu absolutismu; v Anglii Hobbes proklamoval přirozený egoismus člověka a nutnost, aby jej autorita chránila před pudovou bezzákonností. Hobbesovou výslednicí byla neomezená svrchovanost autority a rozluka zákona od morálky. V Anglii však absolutismus přivedl krále na popraviště. V této zemi také po druhé, tentokrát nekrvavé revoluci John Locke uplatnil při svrchovanosti „smluvní“ omezení souhlasu ovládaných. Přijetí zavedeného pořádku a onoho, podrobení se dosazené autoritě, rezignace nad nedokonalou společností a odhodlání nesnažit se ji zlepšit, nýbrž nanejvýše zabránit, aby se nestala horší – tyto vlastnosti vytvářely povahu dobrého občanství. Dokonce ještě v počátcích devatenáctého století, když John Austin analyzoval povahu práva, našel jeho podstatu v „rozhodné“ autoritě a v rozkaze a poslušnosti. Nade vším byl nejvyšší zákon přírody, který mohl být vzýván doktrináři, aby propůjčil kterémukoli dogmatu majestát zjevené pravdy (Austin, 1974).

Nad takovým starým řádem myšlení vyvstal rousseauissmus. Jeho učení o rovnosti a „obecné vůli“ bylo jako „požární zvon v noci“, jak napsal Thomas Jefferson, a znělo celým západním světem. Lord Acton byl přesvědčen, že J. J. Rousseau „dosáhl svým perem většího účinku než kterýkoli muž, který vůbec kdy žil“. Není naším účelem líčit, jak se demokratický

řád rozšířil po světě. Příčin bylo mnoho, ale hlavní impulsy byly dva – v idealistické sféře rousseauismus, v hmotné sféře pak průmyslová revoluce. V porovnání se soustavami, které mu předcházely, má tento řád zatím krátký život a přesto na něj útočí část lidí jako na řád škodlivý v praxi a falešný v teorii. Bude demokracie pouze další epizodou v dějinách vlády nebo se prokáže, že je dítětem, které prožívá jednu z dětských chorob a v dospělosti bude o to odolnější? Dnešní demokracie totiž neohrožuje nějaký nový řád, nýbrž starý řád, který se vrací. Absolutismus, který lidé po století snášeli a který upadl jen na poměrně krátkou dobu, opět ožívá v moderním rouše. Přiznané slabiny a neúspěchy demokracie, zmaření mnohých velikých nadějí, které do ní byly kladeny, způsobilo návrat různých reakčních mechanismů v podobě korupce, nepotismu atd. Spatřujeme v našem údobí boj thesí a antithesí? Bude antithese převládat nebo se vytvoří synthese v podobě očištění demokracie?

Výchozí bod demokracie je nepochybně náboženského původu. V dějinách křesťanství nebyla doba, v níž by rovnost duší nebyla bývala základním článkem víry, třebaže se mnohokrát stalo, že bylo obtížné ji uplatňovat. Pyšný středověký prelát nemohl tak snadno upřímně věřit, že duše kacíře je před Bohem jeho vlastní duši skutečně rovna. Učení o vyvolených a četná jiná výlučná dogmata zašla často nebezpečně blízko k nastolení aristokracie. Křesťanství však bylo vždycky chápáno částí populace jako náboženství prostého člověka a nadějí utlačovaných tříd, chycených do osidel vyšších stavů. Otčenáš je modlitbou prostého člověka a v evangeliu je nejdůležitějším místem odsouzení hříchu farizeje, který pokládal svoji duši za lepší, než jsou duše ostatních lidí.

Nauky o rovnosti nebyly ovšem omezeny jen na křesťanství. Během dob přemýšleli filosofové o nerovnostech mezi lidmi a zvláště o anomalii otroctví. Největší z klasických římských právníků, Ulpian, předešel Rousseaua výkladem, že podle přirozeného práva se všichni lidé narodili jako lidé svobodní, ačkoli se podle lidského práva někteří z nich narodili jako otroci. Ulpian měl ovšem velmi málo následovníků a většina římských právníků nečinila rozdílu mezi právem přirozeným a právem lidským. Když se pak v křesťanské éře přirozené právo změnilo v zákon boží, přijalo křesťanství otroctví jako nevyhnutelné společenské zařízení. Nepochybně však ve jménu křesťanství i otroctví nakonec ze západního světa bylo odstraněno.

Vzestup nebo úpadek států se neřídí právě ani demokracií ani jeho antipody samými o sobě. Kde se postupuje podle zásady, že stát je sám sobě účelem a tedy ovšem státní politika v onom užším, mocenském smyslu je nejvyšším rozhodčím ve všech životních otázkách,

tam se dovedným politikům podaří snad na čas povznést státy k moci a blahobytu, vytvořit snad i hodnoty, které mají nárok na budoucnost. Avšak tím ještě není zajištěno, že to jsou hodnoty skutečně trvalé, a že ti, kterým se jich dědičně dostalo, si je jak náleží osvojili, a zužitkují je.

To platí o každém zřízení, pokud je pouze zřízením státně politickým. Jak snadný je úpadek materiálních vymožeností, se přesvědčujeme právě teď více než kdy jindy. Je vidět, že jádro pokroku lidstva spočívá přece jen ještě jinde než ve vědě, technice a jiných dovednostech. Bez nich lidstvu neprospěje ani formální demokracie. Ba naopak, vnější úspěchy států se podle svědectví dějin zpravidla nezdají být bezpodmínečně spjaty s republikami a jednoznačnými demokratickými formami. Už jen vedle válek mezi ústavně demokratickými státy, vzájemných výčitek autokratického militarismu a imperialismu není snadno hájit demokracii (Doyle, 1966).

Žádná moderní demokracie nemůže jako demokracie athénská vložit odpovědnost za vedení státu do rukou celého shromážděného národa. Už i zeměpisná rozloha tomu zabraňuje. Ale i kdyby to bylo možné, mělo by to být naším přáním? Domnívám se, že nikoli, protože je po ruce množství varovných příkladů, jak se člověk pod neblahými vlivy davu může snadno stát tvorem, kterého ovládá vášeň místo rozumu. Demokracie v „masovém“ smyslu je vždy v nebezpečí, že se zvrhne v to, co Řekové nazývali ochlokracií, luzovládou. Řecké dějiny skýtají mnoho příkladů této tendence a jejích žalostných následků. Každá moderní demokracie proto závisí na zastoupení založeném na širokém volebním právu. Referendum se neukázalo vhodným prostředkem, vyjma v malých, hustě osídlených obcích; diktátoři pak opětovně ukázali, že se plebiscit, vydávaný za vůli lidu, může machinacemi stát pravou negací demokracie.

A tak máme před sebou tři problémy: Kdo jsou nejlepší zástupci? Jak je nalézt? Co je jejich hlavní funkcí?

Teoreticky by měli být v demokratickém státě reprezentanti vybíráni ze dvou skupin; buďto ti členové obce, komunity, kteří byli zvoleni spoluobčany pro svoji vynikající moudrost, poctivost a vůdčí schopnosti – druh platónské aristokracie přirozených vůdců, nebo prostě výběr lidí průměrně schopných, zastupujících jak jen možno dokonale každý rozdílný stupeň zájmu. Prakticky vidíme, že shromáždění „reprezentantů“ neodpovídá přesně ani jednomu z těchto popisů. Žádný demokratický stát by nemohl vážně trvat na tom, že jeho parlament je složen výhradně z nejlepších mozků a ctností. Veřejnost obyčejných lidí by se cítila nejen neobyčejně nesvá pod takovou vládou zasvěcenců, ale (nehledě k Platónovi) není zde nadto přiměřená záruka, že mozek a ctnost samy o sobě stačí k dobré vládě. Někdy je

potřebí jiné a občanům bližší vlastnosti, zvláště schopnosti ke kompromisům, která nemusí být vždy v souhlase se ztrnulým principem a bezvadnou logikou. Naproti tomu žádný řádný stát by netrval nebo by si nepřál trvat na tom a jistě by se nad takovým nápadem pohoršil, aby jeho parlament byl vybrán jako porota losem a skládal se jedině z průměrných lidí. Zdravá demokracie by měla mít shromáždění, skládající se ponejvíce z lidí rozhodně nadprůměrných co do schopností, zkušeností a majících zájem na blahu země. Zbytek by pak tvořili z malé části lidé nepřesahující průměr, a z nejmenší části lidé vynikající nadáním, ctižádostí i vůdčími schopnostmi.

Nemyslím, že demokracie může doufat v lepší výběr, nežli je právě uvedený, a je nemožné stanovit nějaké neměnné zásady o vzájemném poměru obyčejnosti a výjimečnosti v této směsi ani o způsobu, kterým může být udržena. Vše spočívá na „tajemném duchu“, nazvaném veřejné mínění. Jak jsem již řekl, největší neštěstí, které může demokracii potkat, je, že slušné průměrné mínění ztrácí zájem na zastupitelském procesu a dovolí, aby moc přešla do rukou profesionálů, kteří používají demokratické mašinerie k svým osobním cílům. Naše politika značně trpí nedostatkem politické výchovy, který je však příliš jednostranně připisován na spoušť, kterou nadělala zejména mezi mladými lidmi komunistická totalita. Tento nedostatek se totiž v jisté míře objevuje i v západních demokraciích. Zavedlo všeobecné hlasovací právo skutečnou demokracii? Při všeobecném hlasování je totiž technika skoro vždy stejná – zvýšené působení na nízkou vzdělanost, nahrazení úvah frázemi a hesly a zatemnění pravých cílů blýskavými draperiemi podřadností, které dovedou působit spíše na city a předsudky než na rozum. Všichni agenti politických stran se chápou těchto metod zcela samozřejmě. Značná část voličů je sice prohlédne, zbývající se dá jimi oklamat (J. S. Mill, 1973).

Může demokracie odstranit tyto kazy? Když J. S. Mill v roce 1861 uvažoval o otázce volebního práva, zdůraznil, že hlasování má být právě tak všeobecné (s několika samozřejmými výjimkami), jako by nemělo být rovné. Tvrdil, že smysl pro politickou odpovědnost se nezlepší, dokud hlasování nebude přístupno všem třídám. Jeho odepření hlasování značnějšímu počtu osob (počítaje v to i ženy) prý musí mít za následek nejen netečnost, nýbrž i pocit křivdy. Naproti tomu považoval zásadu „jeden muž – jeden hlas“ za nelogickou, i škodlivou a přimlouval se za plurální volební právo, ovšem nikoli podle majetku nebo nějakého privilegia, nýbrž podle „individuální duševní nadřazenosti“. Musíme si ovšem přiznat, že Mill nebyl jasný a přesvědčivý v určení těch, jimž by se v důsledku vykonávání „vyšších funkcí“ plurálního volebního práva měla dostat. Jeho hlavní kriteria se týkala zaměstnání (v souhlase se stupněm odpovědnosti a inteligence)

a vzdělání; jeho návrhy však byly pouze pokusné a sám přiznal, že nebyl připraven dát jim „praktickou formu – ani bych si nepřál být vázán jednotlivými návrhy, které jsem učinil“, jak píše v *Representative Government.*

Nastolit volební právo na Millově intelektuálním základě by bylo pro zákonodárce jistě málo záviděníhodným úkolem. Těžko se dá věřit, že by to bylo slučitelné s převládající demokratickou náladou, která nedůvěřuje – a nikoli bez příčiny – „snobům“. Nejlepší, co mohl Mill říci o všeobecném a rovném hlasovacím právu, bylo, že by si nad ním „nezoufal“, kdyby zajišťovalo menšinám poměrné zastoupení. Lpěl do té míry na myšlence odstupňovaného volebního práva, že ani nepřemýšlel, kolik hlasů by bylo svěřeno jednotlivci.

Společenské zákony přesahují pouhou účelovost k hladkému chodu života. Mají být podle Milla nápomocny k morálnímu rozvoji občanů. Tím však není řečeno, že by stát byl držitelem pravdy, k níž by měl občany povinně vést. Základem politické morality země nejsou instituce, ale jednotlivci, vedeni vlastním svědomím. Proto nemůže být v ústavě a v zákonodárství vyšší míra etických hodnot, než jaká žije aspoň v určitém kvantu společnosti. Stát nesmí omezovat jedince jinak, než že mu zakazuje škodit druhému. Na druhé straně však nemůže zůstávat mravně indiferentní.

To je výměr teorie, která sice podle Goetha bývá šedá, tj. často k ničemu v praxi, ale přece potřebná k přemýšlení. Nebudeme se tu dále už zabývat otázkami, který člověk a kdy se stává příslušníkem „lidu“, demokratické vlády schopného. Ač nelze o tyto věci nezavadit, již pouhá zmínka o nich ostatně na oko prostou teorii demokracie komplikuje otázkou: Jací lidé tvoří „lid“?

I Rousseau bral na vědomí, že ve starověkých Athénách otroci netvořili lid (Rousseau, kniha III., kap. XV.). V Římě prý uplynulo sotva několik týdnů bez shromáždění lidu. Ovšem zde se mohla shromažďovat jen část římského obyvatelstva (Rousseau, kniha III., kap. XII.). V Rousseauově rodné Ženevě dvě třetiny dospělého obyvatelstva neměly občanská práva. Ve *Společenské smlouvě* se Rousseau s nepochopitelným uspokojením zmiňuje, že v Ženevě jsou čtyři třídy obyvatel („dokonce pět, počítáme-li cizince“), „z nichž tvoří republiku pouze dvě“ (Rousseau, kniha II., kap. VI.), aniž by mu tato disproporce nějak vadila v jeho dalších dedukcích. Američané před válkou Severu proti Jihu tvrdili, že v jižních státech vzkvétá demokracie: „lidem“ ovšem mínili bělochy.

Vláda ve státě vyžaduje jednotnou vůli, kdežto národ se skládá z mnoha jedinců, z nichž má každý svou vůli. Problémem je, jak z těchto vůlí vytvořit „vůli jednotnou“. Toho bychom se nedočkali, kdybychom čekali, až se všichni dohodnou a nechali každému

právo veta. Obecně je přijímáno, že *pars maior* je *pars sanior* a že menšina se má podrobit většině. Prakticky jde o vytvoření širšího (parlamentu) a užšího (vlády) výboru atp., který za národ a jeho jménem vládne dočasně, aby národ mohl projevit svou vůli k další vládě, když uplyne volební období. S tím souvisí velká řada praktických problémů, např., které otázky se mají vyhradit hlasování lidu (referendu, plebiscitu), otázka stran, volebních obvodů, principu majoritního nebo proporcionálního zastoupení, kdo má volit a smí být volen (aktivní a pasivní volební právo podle věku, vzdělání apod.), trvání volebního období, způsob jmenování vlády, jednání v parlamentu atd.

Ze zjednodušených předpokladů občanské rovnosti vyplývalo v athénské demokracii, že se nepožadovala k zastávání úřadů odborná kvalifikace. Proto byly úřady většinou obsazovány losem, prostředkem podle tehdejšího veřejného mínění nejdemokratičtějším. Jen několik málo finančních a technických úřadů bylo voleno na sněmu. Kandidát na úřad však musel prokázat zejména morálně politické schopnosti, například že ctí své rodiče. Úcta k rodičům byla považována za projev kvality soukromého života, který byl zase předpokladem spořádanosti v politickém životě a veřejných vztazích. *„Neboť člověk nemá dvojí povahu, jednu pro život soukromý, druhou pro život veřejný. Jakým jest člověk v životě soukromém, ve chvílích nestřežených, takovým jest obyčejně i v životě veřejném, přetvářka, stavění se veřejnosti lepším, neoklame každého a ostatně netrvá dlouho, v rozhodných okamžicích selhává. Škoda, že se v moderních demokraciích nepřihlíží více k soukromému životu kandidátů poslanectví, nýbrž k někdy pochybným zásluhám veřejným, hlavně pak stranickým“* (Kolář, 1936, s. 22). I Aristotelovi se zdálo být losování demokratičtějším principem než osobní ucházení se o přízeň voliče, jež bylo např. v Římě.

Když sofista Prótagoras v Platónově stejnojmenném dialogu nazývá athénskou demokracií „demokracii z boží milosti,“ mýticky tím odůvodňuje intelektuální schopnosti občanů řídit stát, které jim udělil sám Zeus. Sókratovo a Platónovo stanovisko je ovšem jiné – každé ctnosti, tedy i politické, je třeba se naučit, protože se zakládá na vědění. Tím ovšem je přímá athénská demokracie odsouzena. A. Kolář v souvislosti s touto slabou stránkou řecké demokracie vzápětí parafrázuje moderní problém*: „V moderním státě nemělo by stačit, aby se stal někdo poslancem nebo ministrem jen proto, že se osvědčil nějakým způsobem pro politickou stranu, která jej navrhuje, nýbrž všichni poslanci měli by být důkladně obeznámeni se strukturou státu, se všemi jeho institucemi a jejich funkcemi, s potřebami a požadavky všech jeho složek obyvatelstva a ne být odborníky jen v něčem nebo po případě v ničem … A nedostatek odborné kvalifikace ve správě jednotlivých resortů*

ministerských, jevící se nejdrastičtěji tím, že si třeba po řadu let vyměňují tytéž osoby různá ministerstva, ač mají k řízení všech stejnou odbornou způsobilost, tj. často žádnou, není jistě ku prospěchu ani úřadům, ani státu. Neboť jednak je ministr laik při své neznalosti věci odkázán na poučení vedoucích úředníků, což může někdy nebezpečně posilovat sebevědomí a moc byrokracie, jednak jest, snáze než odborník nakloněn k tomu, uplatňovat ve svém resortu politiku své strany, ačkoli exekutiva by měla být prostá jakýchkoli oborů politických…" (Kolář, 1936, s. 24).

Jediný kapitálový útvar, který se ve starověku a středověku vyvinul, byl lichvářský a obchodní kapitál. Boj proti lichvářskému kapitálu a proti zemědělským latifundiím byl jednou z příčin politických bojů. Jejich cílem bylo však stálé znovuvytváření dřívějších poměrů a nikoli společenský progres. To platí o Solónových reformách i o hnutí bratří Gracchů. Prostředky k prosazení politických zájmů byly dost skromné. Byrokracie v Římě vznikla až v době císařů. Panující třídy nejen panovaly, ale i vládly, dodávaly osoby do státní správy ze svého středu.

Na druhé straně masy lidu nebyly úplně bezbrannými. V nejlepších dobách klasického starověku vládl miliční systém, kdy každý občan byl obráncem svého městského státu. Za takových okolností stačilo malé přesunutí moci tříd, aby k veslu přišla nová garnitura. Na druhé straně bylo snadné kompromisy zabránit různým politickým revolucím.

V kapitalistickém období je vliv státní moci na společenský život jiný než v starověku a středověku. Tzv. vládnoucí garnitura nevládne, spokojuje se tím, že „ovládá vládu"! Vládne byrokracie. Právě tímto se spokojovala zanikající dvorská feudální šlechta. Ale co se stalo u šlechty následkem jejího úpadku, vyplývalo v kapitalismu z jeho sociálních úkolů.

Skutečným uchvatitelem moci v despotickém systému bývala často oligarchie, kasta nebo kněžstvo; vždycky však byla možná secese lidu, kterou nemohl nedbat ani moderní diktátor, neboť cítil, že ani zbraně nemohou nakonec zvítězit nad lidským duchem. I hlasatelé absolutní vlády, nevyjímaje ani Austina, uznali „bázeň před revolucí" za mimoústavní omezení vlády, ať už ji odsuzovali jako Hobbes co by porušení společenské smlouvy, nebo ji ospravedlňovali jako Locke co by její podmínku (i Hobbes váhavě přiznal, že by mohly existovat rozkazy vládce, kterých by poddaný právem nemusil uposlechnout). H. Spencer navrhl nové pojetí společenské smlouvy, které bylo na devatenácté století překvapující. Tvrdil, že blud o vládě většiny (která, jak se obával, by se stala největší tyranií) spočíval v předpokladu, že jednotlivec svolil podrobit se rozhodnutí většiny ve všech záležitostech bez výjimky. Jsou některé věci, pravil Spencer, v nichž každý

rozumný člověk je připraven přijmout názor většiny, ale existují i jiné, s nimiž by nikdy nesouhlasil. Spencer užil jako ilustrace postavení akcionáře se zřetelem na stanovy společnosti (Spencer, 1960).

Společnost, která však je složena pouze z rebelů, je paradoxem, nemáme-li se vrátit k Hobbesovu obrazu nesmiřitelného boje. Jsme zajedno v tom, že jednomyslnost je nemožná, avšak určitý stupeň jednotnosti nejen v chování, ale i v názorech musí žádat každá společnost a závažným problémem pro demokracii je, jak mnoho nejednotnosti může připustit.

Všechny demokratické vymoženosti směřují k dvojímu cíli: domoci se spolurozhodování o veřejných a tím i soukromých záležitostech a ovšem dosáhnout jejich zlepšení.

Co předcházelo? Touha po moci neboli, jak nyní říkáme, po sebeurčování, nebo touha po zlepšení? Určitě to druhé. Všechny společenské převraty, pokud vycházely a byly prováděny od nejširších vrstev, pocházely z nespokojenosti, ani ne tak s vládami jako takovými, jako spíše z nespokojenosti s poměry, domněle nebo skutečně zaviněnými od vlád. Abstrahujeme tu od převratů způsobených boji jednotlivých panovnických nebo šlechtických rodů nebo najatých spiklenců, ačkoliv ani v takových případech nebývaly výsledky bez hlubších příčin.

Poukazuje-li se naproti tomu na jednotlivé teoretiky, kteří svými naukami převrat připravovali, anebo na jednotlivé aktivní vůdce, kteří se k němu propracovali výslovně s lidovládnými myšlenkami, je možno pokaždé vidět, že jejich úspěchy se zakládaly hlavně na nějakých zlořádech veřejné správy, než na vládychtivosti nespokojených davů (Bork, 1993). Jmenuje-li se tedy ten nebo onen původcem té nebo oné revoluce jakožto hlasatel pokroku, neznamená to, že revoluce skutečně vzešla ze snah lidu, nýbrž jen to, že lid svými poměry nespokojený popudem těchto vůdců se vzbouřil proti obviňované vládě a sám si chtěl zlepšit svůj osud. Že mnozí při tom dostali chuť být pány a vladaři, domnívajíce se, že to lépe dovedou než ti odklizení, je lidsky přirozené.

Vzniká pak otázka, je-li lépe, aby se všichni členové státního celku zabývali veřejnými záležitostmi a rozhodovali o nich.

V řeckých drobných politeích i také z počátku v římské obci to byla věc jednoduchá: otroci pracovali, občané politizovali. A i tak byly časté nepokoje a převraty z nespokojenosti. Již Agrippova bajka o žaludku a ostatních údech těla, v rozmanitých obměnách častěji opakovaná – i svatý Pavel mluví o různých výkonech údů téhož těla (Řím. 12, 4; 1. Kor. 12,14) – se obrací proti mechanické rovnosti, jež je hlavním článkem demokratického vyznání a vlastně jádrem demokratismu, proti němuž ostatní dvě revoluční hesla, volnost

(svoboda) a bratrství, ustupují do pozadí. Z druhé strany chválí Horatius toho, kdo může žít opodál, *procul negotiis* a nekompromitovat se davem. Přemnozí mu v tom dávali a dávají za pravdu (Horatius, 2001).

V soupise lidských práv, který francouzská revoluce přijala z Ameriky, prvý článek zní: Lidé se rodí a zůstávají svobodnými i rovnými ve svých právech. Společenské rozdíly mohou být zaváděny jedině pro obecný prospěch.

Výroky zdánlivě samozřejmé, ačkoli v přírodě, jež končícímu 18. století měla být učitelkou života, nenacházíme nikde ani volnost ani rovnost: naopak samá závislost a nerovnost, již od narození! Ale konečně, i když odvolání k přírodě nebylo případné – naturalistický světový názor není dost dobře schopen založit ten nejlepší názor na lidskou důstojnost – byla to myšlenka zdravá; škoda jen, že ještě tehdy bylo nutno ji zvlášť odůvodňovat, i když už křesťanství na samém svém počátku prohlásilo, že před Bohem není rozdílu mezi otrokem a svobodným (1. Kor. 12,13; Kol. 3,11), a škoda, že tolik věků neumělo z této základní, přirozené pravdy odvodit důsledky bez násilné revoluce.

Postavíme-li se na stanovisko přirozených práv, která si každý člověk svou bytostí přináší na svět, octneme se ovšem u rovnice 1 = 1 a tedy u naprosté matematické nebo fyzikální rovnosti: člověk je jednotka – numerus sumus, pravil už Seneca. Takto pak je možno mluvit o stejných povinnostech a stejných právech. V malých společnostech (např. klášterech) se například říkalo, že manuální pracovník, když dobře vykonává svou práci, má o společnost nemenší zásluhu než jeho spolubratr pracující v knihovně atd. V Petrohradě se doslovně takto obrácená pravda „osvědčila“, když po nastolení tehdejšího revolučního režimu nikdo nechtěl čistit ulice, neboť se každý cítil povolaným řídit osudy státu jiným, „vyšším“ způsobem. Příznačný je v tomto smyslu známý příměr Platónovy kritiky demokracie, kde se cpou všichni k moci jako cestující ke kormidlu lodi, aniž odborně ovládají řídit loď na rozbouřeném moři.

A přesto je v oné rovnici - člověk roven člověku - vyjádřena hluboká pravda, která zvláště v prvotním křesťanství byla vytčena, která je však právě společenskými nebo státoprávními ohledy, o nichž tu hovoříme, zatlačována do pozadí. Dálo se tak vždycky neprávem? Pravda je ontologicko-mravní záležitost: člověk jako člověk, jako bytost rozumná a mravní stojí vůči druhému na stejném stupni, se stejným okruhem podmínek jeho potřebných životu. Po této stránce, kteráž měla být vždycky směrodatnou pro veškeré životní poměry člověka jako takového, bylo by nesprávné činit jakékoli rozdíly. Avšak společenské vztahy na něj zpětně působí a upravují tento základní poměr.

U všech lidí nejsou ve společnosti stejné možnosti, a proto nejsou ovšem ani stejné povinnosti. Můžeme tedy usuzovat, že nejsou ani stejná práva? O minimu práv je možno ještě mluvit, byla by to snad ona míra, určena základními revolučními zákony. A přesto kvůli rovnováze ve společnosti by bylo neméně důležité stanovit maximum práv, když už zcela rovných práv dosud nikde není! Jsou v rozvoji člověka maximální možnosti? Jsou určitě tam, kde začínají nemožnosti. Avšak nikdo na světě je nezná. Je záhodno lidskou podnikavost a rozpínavost vůbec omezovat? V některých věcech se tak stalo, například ve vládě jedněch nad druhými, avšak pokusy o to se dály a budou se opakovat i ve vlastnických věcech. Důvod je zřejmý: lidstvo se brání tíživé moci, nadvládě. Je-li vzpruhou boje proti omezující moci oprávněná touha po jakési samostatnosti a svéprávnosti, popuzuje kromě toho jednotlivce k nespokojenosti také závist a domýšlivost, neklidná mysl, teoretická umíněnost o naprostou rovnost, ne vždy upřímně míněnou. I demokracie bývají nejvíce zmítány demagogy, jak už v antice zmiňují Aristotelés, Aristofanés apod.

Politikovi nezabraňuje vždy vypočítavostt, aby neřekl přímo, co si ve skutečnosti myslí, ví-li, že to bude nepopulární; často musí spíše uvažovat, jak by usměrňoval veřejné mínění, aniž by dal lidem příležitost uvědomit si, že jsou vedeni. Tento proces není jen neobyčejně delikátní, nýbrž mnohdy trapně pomalý a státníkovi zatěžuje často trpělivost až za snesitelnou mez.

Nebezpečí a složitost tohoto procesu a jeho pomalost jsou pro teorii totalitních systémů absurdní a nesnesitelné. Reakce na tato tísnící pouta byla ve značné míře odpovědná za kult silného jedince (T. Berker, 1957, s. 209). Zde však běží o něco hlubšího než o revoltu proti poutům a průtahům demokratického procesu, neboť každá diktatura je založena na teorii o „neobyčejném muži“. Tato teorie nutně zavrhuje myšlenku zastoupení, protože vůdce není zástupcem, nýbrž- jak je předloženo k víře - vyniká nade všechny ostatní přednostmi a schopnostmi a dokonce jakousi mystickou mocí, která je téměř nadlidská. A to je pravý důvod jeho poslání. Předpokládá se o něm, že ztělesňuje duši i poslání národa a že v tomto smyslu je jeho representantem. Není však na běžném člověku z lidu, aby rozumoval o výkladu, kterým vůdce usměrní osud národa a každého jednotlivce. Dav se potom i domnívá, že se zbavil morální odpovědnosti za činy režimu, který takto podporují. Historik Robert Gellately si nedávno ve své knize *Kdo podporoval Hitlera,* položil otázku, co mohli obyčejní Němci vědět o zvěrstvech nacistického režimu. Analyzoval prostředky masové propagandy (denní tisk, rozhlasové relace, film apod.) i nacistické průzkumy veřejného mínění či zprávy tajné policie – a došel k závěru, že německé obyvatelstvo nejenže mělo možnost se dozvědět o všech praktikách Hitlerovy diktatury, ale bylo o nich dokonce

režimem cílevědomě uniformováno! Nacistická vládnoucí elita komunikovala s národem, dosahovala společenského souhlasu pro své zločinné cíle. Obecně vzato, většina společenství jevila ochotu žít trvale pod dohledem a vzdát se svobod, jež jsou zpravidla spojovány s liberální demokracií, výměnou za bezpečí v ulicích, obnovu hospodářského růstu a zdánlivě solidní vládu. Nebyl to bohužel jen případ Němců během druhé světové války.

F. W. Foerster v 19. století napsal, že demokratismus přirozeně není namířen proti vůdcovství; jistě, neboť nikde není tolik slepé podřízenosti jako ve stranách zvaných úředně demokratické. Správně také připojil, že demokratismus je více proti metodě, proti způsobu tohoto vůdcovství (Foerster, 1922). Mnohdy lidé skutečně vynikající, kterým jde o věc, se těmto cestám raději vyhnou. Dějiny náboženství užívají rády výrazu „plnost času“. Podmínky jsou připraveny, doba vyžaduje, hledá někoho, kdo vyhoví jejím potřebám. Když se taková osoba objeví, stane se řídícím kormidelníkem pro loď lidské kultury. V politice můžeme být skromnější, když nalezneme prostřednictvím demokratických mechanismů kormidelníky pro loď svého státu.

I moc mezi lidmi má být hýbána etickým zřetelem. Hmotná, fyzická moc se všemi pomůckami, o které se opírá (bohatství, kvantita atd.), může sice ve společnosti na čas převládnout, avšak zdravý společenský řád založit nemůže.

Násilí davů může sice leccos i dobrého vynutit, ale běda lidstvu, kdyby měl pravidelně rozhodovat tento domněle demokratický prostředek, jenž nejednou býval nástrojem živlů velmi málo demokratických.

Moc podrobuje povahu svého nositele vážné zkoušce a snadno ji kazí. Působí tu psychologický prvek. Rodová a dědičná aristokracie si svou osobivou náročností podkopala půdu jak ve státě, tak v církvi. Že podkopala také trůny, za jejichž bezpečné opory se pokládala, budiž jen mimochodem zmíněno. Z jejího předsudku, že jí patří, co je kde nejlepšího, je revoluce důkladně vyléčily. Faktem ovšem je, že četné další vládnoucí garnitury sice nepoužívají přímo otevřeného násilí, ale jejich metoda vládnutí je často obratná kombinace klamání, lichocení, frází, slibů, ustupování od toho, co je málo důležité a zachovávání toho, co je důležité.

Už Tomáš Akvinský tvrdil, že ve spořádané společnosti právo nebo nárok jednoho se omezuje právem jiného *(iustitia commutativa).* V poměru nadřízených a podřízených *(iustitia distributiva a legalis)* neviděl však osobní vztah, neboť vládnoucí činitel úkonem moci nevykonává své osobní právo, nýbrž - podle věcného práva - svou povinnost. Předpokládá to ovšem pevný právní a morální řád. Na tyto kategorie odkazuje i německý

sociolog R. Dahrendorf, jenž také ostatně nijak nezpochybňuje, že vždycky „musí být někteří nahoře a někteří dole“, aby společenský řád fungoval.

Patria potestas, podle níž právo římské, z části i církevní pohlíželo na panovnickou moc, ve správném pojetí ovšem vyjadřovalo právo i povinnost, avšak neurčovalo ani nezaručovalo je dostatečně; *patria potestas* je pouze jakoby předpokládala: co otec činí, dobře činí. To ovšem nebývá vždy pravda, ani v rodině ani ve státě. Soustava absolutismu se neosvědčila, a jakkoliv církev neustávala poukazovat na vladařské povinnosti, na svědomí, na odpovědnost před Bohem atd., nebylo možno těmito mravně ideálními instancemi zajistit řádnou vládu.

Shrnutí

Činnost státu je omezena právem pozitivně a negativně, což znamená, že jsou záležitosti, které stát je povinen v dikci zákona konat, a že jsou záležitosti, jejichž výkon je mu přísně zakázán. Zásada dělby moci je silnou zárukou jednotlivce proti libovůli státu. V zemích, které mají tradici parlamentních režimů, se už ani tak nejedná o dělení moci, jako spíše o stálou spolupráci dvou státních orgánů, parlamentu a vlády, této jednající, onoho kontrolujícího, a to tak, že oba vykonávají příslušný vliv jeden na druhého. Nejdůležitějším praktickým výrazem politické rovnosti je rovnost před zákonem, neboť spravedlnost je tmelem společnosti (Šamalík, 1994).

K tomu ovšem je třeba ještě represívních záruk, které by donucovaly stát, který právní normy vydává, k odpovědnosti.

Důležitým principem, je skutečnost, že spravedlnost je účelem sama o sobě a měla by být sledována nesmlouvavě. Opačný princip, zavedený v totalitních společnostech, je, že spravedlnost je nástrojem politiky. Pro každého pravého demokrata je to neprominutelným omylem. Takto vykládaný zákon znamená moc, zatímco význam vlády zákona spočívá v omezení moci. V časopise *Law Quarterly Riview* z dubna 1943 byl uveřejněn pozoruhodný článek anonymního pisatele, zřejmě německé národnosti: „Vláda zákona staví politickou moc do nevýhody. Omezuje ctižádostivého politika v zápase o moc a v užívání moci. Čím je politik nesvědomitější a dobrodružnější, tím patrnější je toto omezení. Vláda zákona nejen zahrazuje některé cesty k moci, nýbrž omezuje přístup k ní na cesty více méně přesně určené. Předpisováním podmínek, forem, lhůt a hranic jejího užívání zmenšuje vyhlídky, spojené s držením moci. Jen čas je může zhojit. Zákon vyvažuje rozličné společenské síly v národě, které bojují o nadvládu. Jejich boj je přirozeným, a nikoli škodlivým zjevem.

Je výrazem života a energie. Vláda zákona nebrání tomuto boji nebo alespoň dobrá vláda zákona se o to nepokouší. Poskytuje pouze pravidla boje a předpisy pro určení vítěze. Zabraňuje, aby se boj nestal trvalým, a chrání podlehnuvší stranu před rozdrcením. Snaží se rozdílet kořist vítězství poctivým způsobem a udržet jednotnost státu a národa přes odporující si cíl rozličných skupin." Demokracie si nemůže nikdy dovolit pustit tyto zásady ze zřetele.

W. Humboldt příznačně řekl: *„Cílem člověka nebo tím, co je určeno věčnými nebo nezaměnitelnými příkazy rozumu, a nikoli vyvoláno neurčitými a pomíjivými přáními, je nejvyšší a nejharmoničtější vývoj jeho schopností k úplnému a trvalému celku"*. Účel, *„k němuž každá lidská bytost musí ustavičně zaměřovat své úsilí a který musí mít na zřeteli zejména ti, kdož zamýšlejí mít vliv na své druhy, je individualita moci a vývoje"*; k tomu vedou dvě věci, totiž *„svoboda a rozmanitost situací"*; a z jejich spojení vzchází *„individuální síla a mnohonásobná rozmanitost",* jež se kombinují v *„originalitu"* (Humboldt, 1995, s. 89).

V té či oné formě je to jako hádanka Sfingy, která se táhne celou politickou teorií. Je původcem všech falešných analogií fantazie o společenské smlouvě, která se pokoušela nalézt v závazné úmluvě mezi lidmi ústavní autoritu buď pro jejich vzájemné vzdání se svobody *inter se,* nebo pro jejich vzdání se svobody vůči zákonnému panovníkovi. Tato hádanka se objevuje opětovně v teorii zákona a dostává se nám na ni od různých teoretiků odpovědí právě opačných. Někteří nám říkají, že cílem všech zákonných pravidel je rozšíření svobody, jiní, že každé zákonné pravidlo je nutně omezením svobody. Tento názor byl vyjádřen už Petrem Chelčickým, že totiž „každá vláda je nutným zlem"; chtěl tím říci, že každý akt sociální regulace znamená zkrácení svobody jednotlivce, a to opět napovídá (a někteří se opravdu domnívali), že pravým stavem blaženosti by byla anarchie, jen kdyby byli lidé pro ni dost dobří. Jiná zákonná forma této hádanky se soustřeďuje v pojetí práv a povinností. Má existovat zákon pro to, aby stanovil práva, tj. atributy moci, nebo aby stanovil hranice moci, či aby ukládal povinnosti, tj. aby omezil svobodu buď ve vztahu k druhým, nebo ke státu? Pozitivistická Comteova škola trvala na tom, že jedinec ve společnosti má pouze povinnosti, ne však práva, vyjma „právo činit svou povinnost". Teologickou analogií je zde pochmurná kalvínská zásada, že „vše, co není povinností, je hříchem".

Jiná forma této hádanky se týká funkce samého státu. Existuje proto, aby si činil nároky na jednotlivce, a tak zkracoval jeho „přirozenou"svobodu konání, či existuje, aby „překážel překážkám" dobrého života a tak ustavičně poskytoval jednotlivci lepší příležitost pro jeho rozvoj?

Velmi mnoho závisí také na tom, zda považujeme svobodu za pojem absolutní či relativní. Pokládám za obtížné pochopit představu buď „přirozené“ svobody nebo „přirozeného“ práva. Jak svoboda, tak i právo existuje a může existovat jedině v sociálním vztahu. „Člověk se narodí svobodným a je všude v okovech“; v jakém smyslu Rousseau předpokládá, že se narodí svobodným? Je „v okovech“ od okamžiku svého narození – v okovech dědičnosti, okolí a společnosti jiných bytostí. Žádný člověk není úplně svobodný, pokud je nějaký jiný člověk na zemi. Svoboda a právo nejsou výseče z ploch přirozeně neomezených, nýbrž jsou to plochy kruhů protínajících se uvnitř větších kruhů společnosti a lidstva.

Stát v civilizované společnosti znamená instituci, zřízenou k tomu, aby upravila a vymezila relativní sféry svobody a práva. Stát však tím nevytváří z přirozené svobody svobodu umělou, ani není jediným nástrojem, který tyto úpravy může provádět. Dlouho před tím, než se někomu vůbec snilo o moderním státě, přišli lidé sami na toto uspořádání a žádná společnost by bez něho nebyla ani na chvíli možná.

Přirozeným stavem člověka není přirozená svoboda, nýbrž přirozený kompromis svobody (Dahl, 1995). Přesné podmínky tohoto kompromisu jsou neobyčejně delikátním problémem v jakékoli společnosti, primitivní i civilizované.

Žádný zákon, žádné matematické vztahy nemohou být pro tento kompromis formulovány. Millovou zásadou bylo, že „individualitě má příslušet ona část života, na níž má zájem hlavně jedinec; společnosti pak ta část, která zajímá společnost“. Mill však opominul odpovědět na námitku, kterou učiní ihned moralista, totiž že není možné vytyčit zřetelnou linii mezi těmito dvěma sférami. Cokoli se týká jedince, týká se konec konců i společnosti. „Soukromý život“ člověka je zřídka úplně soukromý a odlišnost východisek J. S. Milla a Hegla je tu naprosto zřejmá. Podle J. S. Milla stát je lidským dílem a proto zůstal nedokonalý. Člověk za něj nesl odpovědnost a mohl jeho zákony zdokonalovat skrze poslání z jiné roviny, než byl život ve státě. Proto musil být svoboden ve svém myšlení, svědomí, projevu i tisku. Pro metafyzika Hegla byla pravda hotova. Osobní mínění pro ni nemohlo mít žádné váhy, protože pocházelo z nižší polohy, než pravda sama. Svoboda mínění se proto nemůže stát předmětem zákona. Odporovala by pojmu práva jako realizované rozumnosti. Subjektivní výhrady proti státu jsou absurdita sama. Svoboda je naopak překonáním výhrad. Legitimní osobní svobodu uznával Hegel jenom v oblasti vlastnické dispozice. Do veřejného života sahat nemohla, protože nemohla platit mimo sféru partikulárních zájmů. Stejnou logickou kontradikcí by byla i práva politická.

Ze stejného důvodu odmítl Hegel také suverenitu lidu. Znamenala povýšení partikulární vůle na princip řádu, což se rovnalo popření řádu vůbec. V rozumné ideji státu je lid jeho biologickou základnou, materiálem, jenž musí být postupně zpracován hierarchií institucí k vyšším stupňům uvědomění a svobody. Lid je státem formován, sám jej formovat nemůže. Hegel odmítl státovědu osvícenců vědomě a důsledně.

Americká ústava platí už 200 let, aniž by bylo nutné na ní leccos zásadního změnit. Jefferson, Franklin, Adams se jako právníci tehdy nepřidrželi Rousseauovy mlhavé, lehce zneužitelné teorie o svrchovanosti lidu, a udělali dobře.

DOSAHOVANIE ZHODY AKO PROBLÉM DEMOKRACIE

„Pluralita ako bariéra demokracie“, táto téza na prvý pohľad vyzerá absurdne. Podstatou demokracie je totiž podľa všeobecne uznávaných teorém práve pluralita, a to pluralita názorov a postojov. Politické teórie sa hemžia postojmi k pluralite, ale významným hýbateľom diskusií v tejto oblasti bola kniha Briana Berryho *Political Argument* , ktorá vyšla v roku 1965 a priniesla odmietanie utilitarizmu ako prevládajúcej hodnoty 19. storočia a súčasne odmietnutie jednej hodnoty ako utilitárnej predstavy šťastia. Predznamenala na jednej strane prospech plurality hodnôt, ale na druhej zase demokratickú apóriu – problém dosahovania zhody teoretickej „čistej pravdy“ a rôznorodej empirickej pravdy žitého politického sveta - ktoré sú protikladné.

Demografické údaje naozaj dlhodobo indikujú zvyšujúce sa počty občanov a individualizácia zase ich rôznorodú diverzitu. Ak má však demokracia ako forma vlády fungovať, predpokladá dosahovanie zhody. A tak sa teoretikmi úporne hľadá „optimálna“ metóda. V súčasnej politickej teórii sa spustila lavína „hľadania“ najma reakciami na J. Rawlsa a J. Habermasa. Rawls v 70 tych rokoch navrhol neutralitu – ako formu dosahovania zhody prostredníctvom „fiktívneho pôvodného stavu“ v svojom idealistickom neutrálnom prístupe k chápaniu liberalizmu. Habermasove chápanie nestrannosti zasa úplne naopak - vyžadovalo od všetkých zainteresovaných osvojenie perspektív ostatných (intersubjektívne uznanie). Rawls pritom stále zdôrazňoval, že súčasťou demokracie musí byť rozumný pluralizmus:

„Politická filozofia je realistická utópia, ktorá skúma hranice uskutočniteľnej politickej možnosti. Pýta sa, ako by vyzerala demokratická spoločnosť za rozumne priaznivých, hoci stále možných historických podmienok, ktoré by umožňovali zákony a tendencie v spoločnom svete. Aké ideály a princípy by sa snažila táto spoločnosť napĺňať za tých pomerov spravodlivosti v demokratickej kultúre, ako ich poznáme? Tieto pomery v sebe obsahujú skutočnosť rozumného pluralizmu, pričom táto podmienka je trvalá, keďže v rámci demokratických inštitúcií stále pretrváva“ (Rawls, 2007, s. 23 - 32).

Svet súčasnej politiky si hľadá vlastnú reflexívnu formu poznania ako formu zhody, s cieľom zvládnuť - často deklarovanú krízu politických a sociálnych vzťahov aj v súvislosti s „komunikáciou s množstvom“. Nie je náhoda, že sa čoraz častejšie ozývajú hlasy, či je vôbec dosiahnutie zhody možné. Aktuálny vývoj politického myslenia ponúka dva rámcové prístupy, o ktorých budeme v našej štúdii pojednávať. Prvým je dosahovanie konsenzu prostredníctvom tzv. „verejného rozumu“, komunikatívnych zručností,

premenlivého diskurzu, aktuálne označovaný ako „deliberatívna demokracia“. Druhý spôsob riešenia aktuálnych demokratických apórií v tomto smere je úplne opačný. Je to politický idealizmus, kritizujúci verejný diskurz.

Proceduralita verejného rozumu

Dosahovanie zhody prostredníctvom verejného rozumu - vychádza z premisy, že diferencia medzi každodennou politickou praxou a „čistým poznaním“, reps. povedané habermasovsky medzi „svetom“ a „životným svetom“, sa dá odstrániť komunikatívnym dosahovaním zhody. Známym príkladom boli starovekí sofisti, ktorí dávali návod , ako riadiť politické udalosti s tým, že nad kolísaním verejnej mienky je možné získať kontrolu[1]. Známy Protagorov výrok je v tejto súvislosti až prekvapivo „postmoderný“ a je zaujímavé, že sa takmer zhoduje s úvahami súčasných sociologických autorít Becka, Baumana a ďalších.

Protagoras v staroveku tvrdí, že človek sa nachádza vo svete *bez absolútnej miery* a je pritom nútený zvládať rôzne situácie, aniž by mohol zaujať stanovisko, ktoré by bolo voči všetkým situáciám vonkajšie. Praktický svet politiky je však našťastie podľa Protagorasa založený na pravidlách a poriadku a obsahuje vnútornú mieru – ľudskú – ktorá vždy zodpovedá danej situácii. Problémom však je, že ju treba najskôr náisť a v každej konkrétnej situácii rozpoznať a definovať. „Miera“, ktorou človek posudzuje svoju situáciu spočíva podľa neho v tom, čo je v danej situácii vierohodné, čo si dokáže zaistiť súhlas.

V podobnom kontexte sa pohybujú aj novodobí teoretici, napr. zakladatelia diskurzívnej etiky, J.Habermas a K.O.Apel. Tvrdia, že verejný diskurz je jedna z metód odhaľovania „pravdy a miery“. Východiská verejného rozumu a participatívnosti vidia v platnosti akejkoľvek normy, pričom platnosť je založená na schválení všetkými, ktorých sa to dotýka. V svojej teórii komunikatívneho konania, ďalej rozvíjanej B. Ackermanom (1980) a T. M. Scanlonom Habermas tvrdí, že najlepšia štruktúra spoločnosti je tá, ktorá by bola podporovaná od ľudí, zapojených do kolektívnej diskusie za ideálnych podmienok , kde sú si všetci rovní a každý má šancu hovoriť.

[1] Sofistické hnutie predstavovalo duchovnú avantgardu nového ľudského sebavedomia a to vďaka „technickému poznaniu“, že „človek vie viac o svojej nadvláde nad svetom“, čo sa vzťahovalo najma k politickej sfére. Cez „techné“ sa človek stáva pánom nad vecami. Technické poznanie „ako na to“ umožňovalo človeku viesť samostatnú autonómnu existenciu.

Habermas v tejto súvislosti označuje verejnosť ako dejisko v moderných spoločnostiach, v rámci ktorého sa politická participácia odohráva prostredníctvom média reči. Je to podľa neho fórum, pojmovo odlišné od štátu, v ktorom vznikajú ku štátu kritické diskurzy[2].

Priorizáciu rečového diskurzu v kontexte získavania zhody Habermas formuluje aj základe kritiky kantovského teoretického východiska, lebo, ako tvrdí, ak normy prepožičiavajú rečovým aktom objektivitu, adekvátnou metódou hľadania zhody nemôže byť kantovský proces ich určovania (individuálne slobodné rozhodnutie). Nejde tu podľa neho o už spomínaný rawlsovský princíp neutrality - fiktívny pôvodný stav, zaručujúci nestrannosť (spravodlivosť). V tejto súvislosti ide o kritiku metodického individualizmu a inštrumentálno- strategického racionalizmu[3]. Podľa Apela sa to aktuálne prejavuje tak, že sa pomocou *teórie racionálnej voľby*, resp. *teórie strategických hier* snažia teoretici dokázať, že morálne predpoklady blahobytu by mohli byť odvodené z pravidiel účelovo strategickej racionálnej kooperácie (Apel, 1997, s. 64- 65).

Konkrétny príklad účelovo-strategickej racionálnej kooperácie z politickej praxe nájdeme v každodennom dianí, aj v slovenskej politickej praxi. Denník SME a niektoré jeho články z marca 2014 do veľkej mieri potvrdzujú kritiku metodického individualizmu. Napr. článok o rokovaniach Izraelu s Palestínčanmi, ktoré sa podľa pôvodných plánov mali skončiť koncom tohto mesiaca dohodou, prijateľnou pre obe strany uvádza, že rokovania sú v hlbokej kríze. Dúvodom je, že obe strany sa uchyľujú k jednostranným účelovo strategickým akciám. Izraelský premiér B. Netanjahu sa vyjadril, že je pripravený na – zablokovanie daní, ktoré pre samosprávu vyberá Izrael, Palestínska samospráva zase pre zmenu posilňuje svoj štatút v OSN. Výsledok je, že sprostredkovatelia rokovaní – Američania sa vyjadrili, že už majú toho dosť. Ani jedna strana toriž nechce byť priamo vinná za zlyhanie dohody a preto poskytuje dôkazy o tom, že za všetko môžu oponennti. A podobných príkladov by sa našlo v politickej praxi zaiste veľa.

Habermas je presvedčený, že účelovo racionálne konanie, tak ako ho definuje Weber, vedie k odcudzeniu sa vlastnej prirodzenosti. Vývoj racionalizmu, ako koncepcie ovládania sveta, má podľa Habermasa skôr znamenať krízu vo vzťahu jednotlivca a spoločnosti (Habermas, 2011). Habermas vo svojich dodatkoch k teórii komunikatívneho

[2] Podľa niektorých kritikov však vychádza z priority ideálu autonómie a jeho poňatie demokracie a právneho štátu je tak vlastne diskriminujúce (pozri napr. Cooková, 1997).

[3] Podľa Apela sa to prejavuje v našej dobe, kedy sa pomocou *teórie racionálnej voľby*, resp. *teórie strategických hier* snažia niektorí teoretici dokázať, že morálne predpoklady teórie blahobytu by mohli byť odvodené z pravidiel strategicko-racionálnej kooperácie (Apel, 1997).

konania (1974) uvádza aj štúdie *Komunikatívne a kognitívne použitie jazyka* a *Úvahy o patológii komunikácie*. Podľa nich sú zmeny v sociálnej komunikácii (komunikácia v interakcii, na základe zdieľanej intencionality) dvojznačné a deštruktívne. Je presvedčený, že patológia vedomia občanov je dôsledkom represie konfliktov, ktoré sa neriešia vedome, t.j. na základe konsenzuálneho konania a zanechávajú stopy vo forme porúch komunikácie. Habermas si kladie otázku, kedy môžeme nazvať komunikáciu normálnou a nerušenou? Tvrdí, že sme vo svete opíc alebo psov a vtákov - akoby evolúcia bola vrhnutá späť, akoby pod pláštikom pokroku bola rozsiahla degenerácia. Aj mobil znamená koniec samotnej tradície komunikácie, kultúrnu pohromu, prostredníctvom ktorej sme sa ocitli síce koordinovaní, ale nie spojení.

Podľa Habermasa, je komunikatívny diskurz kľúčom k získaniu dohody, lebo platnosť akejkoľvek normy je založená na schválení všetkými, ktorých sa dotýka. Je presvedčený, že ak normy prepožičiavajú rečovým aktom objektivitu, adekvátnou metódou podľa Habermasa nemôže byť kantovský (individuálny) proces ich určovania. Nejde tu teda podľa neho o rawlsovský princíp, niet fiktívneho pôvodného stavu, zaručujúceho nestrannosť, ktorý požaduje Rawls.

Thomas Nagel[4], žiak Rawlsa, obhajuje často kritizovaný Rawlsov prístup a charakterizuje Rawlsovu teóriu o dohode ako o cieli a nie prostriedku. Hovorí o nej ako o type *novej liberálnej teórie*, založenej na princípoch, na ktorých by sa mohli jednotlivci rozumne dohodnúť. Legitímnosť inštitúcií opiera o to, či sa prispôsobujú týmto princípom, pričom kritériom individuálnej rozumnosti nie je len predmorálna racionalita, ale skôr forma rozvažovania, ktorá zahŕňa morálne motívy - ide o rozumnú dohodu ako cieľ a nie len prostriedok. Princípy, na ktorých sa ľudia dohodli sú správne, lebo sú prijateľné (nie na základe nezávislých noriem). Nagel Rawlsovu teóriu považuje za typ zmiešanej teórie, pre ktorú je charakteristické, že stanovuje morálne medze politickej moci. Rozlišuje medzi hodnotami, na ktoré sa osoba môže odvolávať, keď si vyberá svoj vlastný život a tými, na ktoré sa môže odvolávať, ak chce uplatniť ospravedlnenie politickej moci. Princípy spravodlivosti sú podľa neho tie, ktoré môžu byť potvrdené jednotlivcami, motivovanými jednak nestranným zmyslom pre spravodlivosť ako férovosť, jednak i svojimi fundamentálnymi osobnými záujmami, záväzkami a prijatím dobra (Nagel, 1997).

Rawlsov prístup, často označovaný aj ako *idealistický neutrálny liberalizmus,* chce dosiahnuť neutrálnu zhodu a tým depolitizovať pluralitu západnej spoločnosti. Uvedieme

[4] Patrí k filozofom, ktorí priorizovali úvahy na tému, myseľ a vedomie.

preto podrobnejšie Rawlsovu predstavu kontraktualizmu, ktorú spájal s praktickou úlohou politickej filozofie, spočívajúcou podľa neho v potrebe *„zamerať sa na hlboko sporné otázky a vidieť, či napriek zdaniu možno odhaliť isté principiálne základy dohody na filozofickej a morálnej rovine, alebo prehlbovať spoločenskú kooperáciu pri budovaní rešpektu medzi občanmi“* (Rawls, 2007, s. 25).

Viedlo ho k tomu presvedčenie, že doterajšie debaty poukázali na neexistenciu spoločenskej zhody o tom, ako usporiadať základné inštitúcie aby uplatňovali aj slobodu, aj rovnosť v optimálnej forme demokracie. Ide mu teda o definovanie princípov politickej spravodlivosti prostredníctvom spoločenskej kooperácie[5] *„na základe základnej štruktúry spoločnosti, t.j. hlavných politických a spoločenských inštitúcií...“(Rawls, 2007, s. 25).*

Z tohto dôvodu aj formuluje pre politickú filozofiu úlohu podľa Heglovej Filozofie práva, ktorú nazýva *„zmierenie“*: *„Politická filozofia sa môže usilovať utíšiť našu frustráciu a hnev voči spoločnosti a jej histórii tým, že nám ukáže, že jej inštitúcie, keď sa správne chápu z filozofického hľadiska, sú rozumné a vyvinuli sa v priebehu času. Mali by sme teda pritakať a pozitívne prijať náš spoločný svet a nepristupovať k nemu rezignovane“* (Rawls, 2007, s. 25).

Komunikatívny spôsob dosahovania zhody v demokracii z pochopiteľných dôvodov preferujú do veľkej mieri komunitaristickí teoretici. Tvrdenie, že subjekt je sociálnym konštruktom do určitej miery implikovalo konštatovanie, že komunita je sociálnym konštruktom a že politično a zhoda o jeho optimálnej forme preto podľa nich logicky vzniká komunikáciou v komunite. V podstate sa v tom zhodujú Mac Intyre, Nussbaumová, Walzer, či Taylor a Ferrara. Pozrime sa bližšie na ich argumentáciu.

Rigorózny MacIntyre (2004) je napr. presvedčený, že rozprava (aristotelovská argumentácia), dokonca aj konfliktná, je predpokladom rozkvetu obce. Predpokladá, že politika a politično je miestom boja. Politiku si predstavuje ako pospolitú argumentáciu (ako súčasť komunikácie), o hodnotách a cnostiach, o tom, čo sú cnosti a necnosti v pospolitom živote občanov. Politično je ním teda interpretované prostredníctvom obzvlášť úzkeho vzťahu *politiky a tradície.* Pre MacIntyra je polis miestom cnostného a dobrého života aktívnych, navzájom priateľsky spojených občanov vytvárajúcich s polis jeden celok. Veľmi skepticky však poukazuje práve na zásadný rozpor medzi politickou realitou a normatívnymi ideálmi politických cností: *„naše společnost jako celek žádné princípy*

[5] Riadia ju verejne uznávané pravidlá, všetci čo robia to, čo majú, mali by z toho ťažiť na základe dohodnutého verejného štandardu (idea racionálnej výhody každého účastníka), pričom rozlišuje medzi „rozumným“ a „racionálnym“ (Rawls, 2007).

nesdílí. Tato skutečnost dokládá, že moderní politika nemůže být záležitostí skutečného morálneho konsenzu - a také ji není. Moderná politika je občanská válka, vedená jinými prostředky... Moderní systematickou politiku, ať už liberální, konzervatívní, radikální, či socialistickou, je třeba z hlediska verného tradici cností odmítnout, jelikož sama moderní politika je ve svých institucionálních formách projevem systematického odmítaní této tradice" (MacIntyre, 2004, s. 295 - 297).

M. Walzer vyslovuje na rozdiel od MacIntyra stanovisko o navzájom diskutujúcich a uznávajúcich solidárnych občanoch v politickom živote. Podľa Walzera základný princíp politickej sféry je, že moc možno legitímne nadobudnúť, držať a používať len so súhlasom tých, ktorým sa vládne. Tvrdí dokonca, že *„demokracia (je) charakterizovaná súborom explicitných krokov za účelom vytvorenia a podporovania aktívneho občianstva"* (Walzer, 2002, s. 70). Politický život však podľa neho nie je dobrý. Spája ho, podobne ako R. Rorty s aktívnym občianstvom a legitimitou moci. Vychádzajúc z Rousseauovej politickej teórie považuje politickú sféru za arénu, kde sú regulované všetky ostatné oblasti života a nositeľ práv je aktívny občan v procese živej, rozumej komunikujúcej a aktívnej politickej kultúry. Efektívny model „živej politickej kultúry" však vyžaduje aj podľa Walzera aktívneho (slobodného) občana . Walzer (2002) vidí utváranie aktívneho občana v súvislosti s rituálmi a procedúrami vo verejnom priestore. Walzer popisuje, ako sa môže jednotlivec dostať k výkonu politickej moci prostredníctvom rituálov a procedúr. Keď sú už raz rituály, procedúry a postupy – napr. pravidelné voľby, slobodne organizované strany – ustanovené, zvyčajne akceptujeme *legitimitu* zvolených vládcov. To je však podľa neho úzke chápanie demokratickej politiky. To, čo dáva proceduralizmu jeho legitimizujúcu silu, je jeho podstata, vyjadrená v súbore praktík a rituálov[6]: *„Aktívna účasť, argumentovanie, zhromažďovanie, protestovanie, hlasovanie. Bolo by negatívne, keby „ľud túto príležitosť nevyužil"* (Walzer, 2002, s. 70).

Občiansku aktivitu ako spôsob komunikácie a dosahovania zhody preferuje aj progresívna komunitaristická politilogička M. Nussbaumová. V *Krehkosti dobra* (2003) analyzuje Aristotelov postoj k vzťahu eudaimonie a politična a úzko ich s ňou prepája. Zvýznamňuje najma Aristotelove názory v Politike a v Etike Nikomachovej, kde obhajuje vlastnú hodnotu politických aktivít, a je presvedčený, politické zapojenie občana je *„dobrom"* a *„cieľom o sebe"* a občianska aktivita a dobré politické prostredie budú nevyhnutnými politickými prostriedkami k rozvinutiu a zachovaniu dobrého charakteru.

[6] Touto podstatou je to, čo podľa Walzera je aj ústredným bodom Rousseauovej politickej teórie. Rousseauov cnostný občan je taký, čo sa náhli na zhromaždenie, zhromaždenie občanov.

Nussbaumová zdôrazňuje aj Aristotelovu tézu, že politično je vlastný cieľ eudaimonie, že je jednou z dobrých vecí, bez ktorých by bol ľudský život nedokonalý. Bez neho by podľa nej životu chýbalo dôležité dobro. Samotársky život, v ktorom by absentovalo niečo tak základného, by sme podľa Nussbaumovej interpretácie Aristotela ťažko mohli nazvať ľudským životom (Nussbaumová, 2003,s. 652-655).

Ch. Taylor (2013) v súvislosti s dosahovaním zhody pracuje s tzv.„predpolitickosťou". Predpolitickosť vychádza z republikánskej tradície a zakladá sa na zhode občanov na hodnotách, vychádzajúcich zo subjektívneho sebapoznania, ktoré je „hlbšie" než politické princípy. Cieľom politickej spoločnosti je podľa neho zaistenie podmienok ľudí ako slobodných bytostí, čo chápe ako etiku slobody. Politické spoločenstvu je tu na to, aby ľuďom slúžilo, tvrdí Taylor.

Vec *verejného rozumu* pokladá za základ slobody a zdieľania taliansky politický filozof A. Ferrara. Interaktívnosť a zdieľanie Ferrara prepája s identitou. Tvrdí, že pokiaľ neprestaneme trvať na férových návrhoch, *„kde fér je niečo, všeobecne považované za rozumné, vec verejného rozumu"*, akými sú ochrana ľudských práv či globálna spravodlivosť, nemôžeme ďalej samy seba chápať ako tých, kto žijú v pospolitosti s ostatnými (Ferrara, 2007, s. 129). Verejný rozum Ferrara chápe ako špecifický prípad deliberatívneho rozumu. Keď zostáva spatý s predpokladom slobodných a rovných partnerov vo verejnej diskusii, môžeme oddeliť politický kozmopolitizmus od niektorých jeho aspektov (Ferrara, 2007).

Kritika dosahovania zhody „verejným rozumom"

Spôsob dosahovania zhody v demokracii prostredníctvom komunikatívneho diskurzu bol často kritizovaný. Dovodov bolo niekoľko. Jedným bolo vylučovanie, ďalším obmedzovanie individuálnej slobody jednotlivca a jeho podriadenie, či nevhodnosť legitimizácie politických režimov entitov „ľud". Už v 70 tych rokoch 20 st. Foucault spájal diskurz so strachom. Hovorí v tejto súvislosti o hlbokej logofóbii- utajenom strachu, pred ustavičným neusporiadaným hukotom diskurzu (Foucault, 2006). S diskurzom spája vylučovnie a tvrdí, že pravdivým diskurzom bol ten, ktorý vnukal hrôzu a ten, ktorému sa bolo treba podriadiť, pretože vládol a ktorý preferovala oprávnená osoba podľa požadovaného rituálu. Tento diskurz vyslovoval spravodlivosť a každému určoval jeho diel, pričom vystupoval ako „nútiaca moc".

Aj R. Rorty tvrdí, že ak sa vzdáme idey, že filozofia môže byť politicky neutrálna i politicky relevantná, môžeme si začať klásť aktuálne otázky typu: *„Ak naša spoločnosť chce byť čoraz inkluzivistickejšia, aká má byť jej verejná rétorika a v čom sa má odlišovať od rétoriky v predchádzajúcich spoločnostiach?*“ (Rorty, 2006, s. 230).

Pred súčasnú postmodernú spoločnosť Rorty kladie často formulovanú otázku o „vylučovaní“, ktorá vychádza z jeho myšlienky, že demokracia je metafyzika vzťahu človeka a jeho skúsenosti v prírode. Inšpirovaný je svojim veľkým vzorom – jedným z najvplyvnejších súčasných amerických sociálnych filozofov, Johnom Deweyom. (vychádzajúcim z behaviorizmu a pragmatizmu). Práve myšlienka, že demokracia je metafyzika vzťahu človeka a jeho skúsenosti v prírode podľa Rortyho vedie k tomu, že inštitúcie ozajstnej nefeudálnej spoločnosti povedú *k nedualistickému spôsobu uvažovania o skutočnosti* a ten zase bude spoluvytvárať tieto inštitúcie. V pragmatizme sa tak po prvý raz podľa Deweya a Rortyho stane teória oporou praxe a nebude na prax hľadieť ako na degradáciu teórie.

„Liberálny komunitarista“ Rorty, ako ho s trochou nadsázky titulujú jeho kolegovia, predpokladá zhodu, resp. jej konsenzuálny základ v podobe zdieľanej liberálnej kultúry a „kultúrne tvorené - zdieľané dobro“ je súčasťou jeho chápania demokracie. Podľa Rortyho Rawls v svojom kontraktualizme zredukoval politiku a kultúru na intelektuálnu zhodu o hodnotách. Rorty pritom argumentuje, že verejná sféra v skutočnosti nie je miestom intelektuálneho konsenzu, ale naopak, *boja,* kde aktéri presadzujú svoje názory na konštituovanie verených noriem. Rorty Rawlsov neutrálny liberalizmus nazval *kultúrnym konsenzualizmom*, založeným na rozumnosti. Je presvedčený, že *„Rawls zredukoval liberalizmus z filozofického na politickú doktrínu, v súlade s postmodernou tézou o relativite všetkých právd“* (Barša, 2007, s. 296). Rorty je naopak presvedčený, že zmyslom liberálnych štúdií je dať každému príležitosť, aby sa podľa svojich schopností „pokúsil o tvorbu seba samého“, o svoju sebarealizáciu.

Rortyho názor na nepotrebnosť politickej neutrality filozofie nezdieľa napr. J. Derrida (Derrida, 2005). Význam filozofie ako takej (la philosophie) vidí naopak v tom, že sa zrodila ako *univerzálny projekt istej vykorenenosti* v Grécku a ďalej k vykorenenosti tiahne: teda k tomu, aby sa oslobodila od jazykových, teritoriálnych, etnických a kultúrnych obmedzení. Podľa Derridu nasleduje nekonečný proces univerzalizácie, s čím spája tvrdenie, že filozofia je najďalej od moci.

Skepticky sa k „vláde na základe konsenzu“ stavia aj liberálny profesor filozofie na Harwarde, Frank I. Michelman. Je presvedčený, že každý liberálny ideál vlády na základe

konsenzu musí napĺňať podmienky, ktoré však obozretne označuje ako „neblahé“, spôsobujúce akési „fundamentálne napätie“, vznikajúce podľa neho v súčasných moderných spoločnostiach (Michelman 2006). Napätie sa podľa neho tvorí najma vo vzťahu medzi liberálnou predstavou deliberálnej (diskurzívnej) demokracie a voľbami. Pod *„neblahými podmienkami“* Michelman myslí tri fenomény (Michelman, 2006, s. 44):

- prudkú premenu úlohy štátu v dnešných spoločnostiach,
- komplikovanosť inštitucionálneho poriadku,
- anonymný charakter procesov formovania politickej vôle a neredukovateľnosť kultúrneho pluralizmu.

Michelman, ako správny liberál je presvedčený, že len indivíduá a nie individuálne entity, ako napríklad ľud alebo väčšina, vystupujú ako sebalegalizujúce zdroje nárokov, keď sú vznášané požiadavky na oprávnenosť politických režimov. Michelman sa v tomto kontexte zamýšľa vo svojej koncepcii deliberatívnej demokracie, v stati *Moralita, identita a ústavný patriotizmus (2006)* nad politickou slobodou jednotlivca a jej ohrozením v zmysle prijatia a akceptovania väčšinových rozhodnutí na základe konsenzu. Polemizuje pritom s J. Habermasom a A. Ferrarom. Kladie si pritom provokujúcu otázku: *„Ako je možné a za akých podmienok je možné, že sa jedinci v modernej spoločnosti dobrovoľne podriaďujú zákonom (vláde), ktoré si samy nevybrali a mnohí by sa im dobrovoľne nepodriadili a súčasne, za akých podmienok môže byť vôbec správne, aby členovia spoločnosti ako celku použili silu (alebo hrozbu sily) k tomu, aby primäli populáciu domnelo slobodných a rovných jedincov k priemernému podvoleniu sa“* (Michelman, 2006, s. 99).

Michelman vychádza z hlavných premís habermasovského ústavného patriotizmu a považuje za problematickú najma podriadenosť jedincov. Aj Habermas v článku *Boje o uznanie v demokratickom právnom štáte* uvažuje o „spornosti podrobenia sa jedincov“ a požaduje preto *ospravedlnenie politiky, resp. demokracie* – ktorá je formou vlády, prostredníctvom ústavného patriotizmu. Vychádza z toho, že ospravedlnenie politiky tiež závisí na tom, aby populácia vedome zdieľala citové väzby oddanosti ku konkrétnej pospolitosti (nie ku konkrétnej ústave). Habermasovskí ústavní patrioti pociťujú oddanosť k svojej krajine len preto, že vnímajú konkrétny etický charakter krajiny ako taký. Habermas v tejto súvislosti zdôrazňuje spornosť podrobenia sa jednotlivcov viacerými tézami:

Jednak v demokratickej krajine sa o zákonoch rozhoduje hlasovaním, pri ktorom vačšina prehlasúva tých, ktorí nesúhlasia. V tejto súvislosti je presvedčený, že otázkou politického ospravedlnenia je, ako sa jedinci v modernej spoločnosti dobrovoľne podriaďujú

rôznym zákonom, ktoré si samy nevybrali a keby mohli, mnohí by sa im nepodriadili. Ako alternatívu Habermas ponúka fakt, že „zdieľajú emocionálne väzby ku konkrétnej pospolitosti“. S touto myšlienkou zjavne nesúhlasí ďalší liberál, V. Bělohradský. Ten si naopak myslí, že masy sú manipulovateľné a považuje ich za superveľmoc. Vo „věku samovznecování“, ako nazval súčastnosť, manipulované masy nepripúšťajú pohľad zvonku a proti každému vonkajšku vedú vojnu (Bělohradský, 2009).

S myšlienkou ospravedlnenia politiky, resp. demokracie nesúhlasí aj A. Ferrara. Argumentuje, že akákoľvek teória demokracie, ktorá chce zostať verná ideálu „vlády na základe konsenzu“ – vlády, ktorá vznikla v demokratických voľbách – by sa preto v „neblahých podmienkach“ súčasnej vlády (o ktorých hovorí Michelman), mala zriecť nerealistickej požiadavky, podľa ktorej by sa liberálne inštitúcie a metódy mali byť schopné kedykoľvek a pred kýmkoľvek ospravedlniť (Ferrara, 2006). Ferrara pritom upozorňuje, že problém neslobody podriadeného jedinca sa netýka len politickej neslobody, ale aj legitímnosti takto získanej moci, kde jednotlivec v zmysle „straty politickej slobody“ neprejavuje svoju politickú vôľu, ktorá s výsledkom volieb nesúhlasí.

Ďalšia kritika verejného rozumu sa z času načas objaví v kontexte s diskurzívnou etikou. Voči diskurzívnej etike ako spôsobu dosahovania zhody bola zaujímaná kritická pozícia najma predstaviteľmi kontinentálnej filozofie, napr. nemecký filozof R. Spaemann[7]. Dôvodí, že význam diskurzívnej etiky nie je vo vytváraní noriem, ale iba v ich preskúmavaní, lebo rozhodujúce sa už udialo pred začatím diskurzu. Diskurzívna etika sa podľa neho pokúša len obnoviť v modernej dobe kantovskú[8] myšlienku rozumového zovšeobecňovania, v ktorom je každej rozumnej bytosti zaručené postavenie subjektu (Spaemann, 1998). Snaží sa o nahradenie individuálneho radenia s vlastným praktickým rozumom výsledkom skutočného diskurzu všetkých z dobrého dôvodu - je potrebné brať ohľad aj na ich dobro. Skutočný etický diskurz však podľa Spaemanna musí spĺňať tri podmienky, čo vlastne nie je možné reálne zabezpečiť (zbavený mocenských prvkov, mravná kompetencia a úprimnosť).

Spaemann sa stavia kriticky aj voči individuálnej reflexii, ktorý zohľadnila liberálna teória Rawlsa v svojej téze „závoja nevedomosti“, pod ktorým si dotyčný má voliť spravodlivý politický systém, v ktorom má žiť, môže spočívať v sebaklame. Podľa neho môže byť ideologický, lebo dôležitú úlohu zohráva naturel osoby. Rawlsov

[7] Pokúša sa prekonať eudaimonistickú etiku a etiku zodpovednosti učením o intuitívnom porozumení skutočnosti.

[8] Podľa Kanta by si konajúci mal klásť otázku, či si môže želať, aby sa maxima jeho vlastného konania stala obecnou zákonodarnou maximou.

závoj nevedomosti, ktorý má zabezpečiť nestrannosť a neutralitu podľa Spaemanna nie je riešenie, pretože nevedie k nestrannej voľbe[9]. Je presvedčený, že *„ak by si človek mal vyvoliť spravodlivý systém, musí byť už spravodlivý“* (Spaemann, 1998, s. 151). Spaemann argumentuje, že spravodlivosť voľby sa nedá postaviť na *„subjektívnej kalkulácii individuálnych záujmov za fiktívnych podmienok“* (ibid, s. 151), ako to požaduje Rawls.

Politický idealizmus filozofickej politiky

Iný teoretický prístup v politických vedách, ktorý kritizuje „verejný rozum“ ako prostriedok dosahovania zhody a odstraňovania demokratických apórií je politický idealizmus. Podľa Oesterreicha (1994), politický idealizmus nastoľuje figúru politickej argumentácie, založenej na kritike verejnej diskusie ako výhradného miesta pravdy. Jeho najznámejší predobraz tvorí program platónskej „filozofickej politiky“. Politický idealizmus sa podľa nej zakladá na spájaní protikladov teoretickej „čistej pravdy“ a empirickej pravdy žitého politického sveta - ktoré sú však protikladné a jednoznačne tvoria apóriu demokracie. Politický idealizmus vychádza z tézy, že výsledok „reči“ – doxa, nie je totožný so súcnom. Navracia preto „verejný diskurz“ do príslušných medzí, pravda podľa politického idealizmu nie je obsiahnutá v priestore (komunikácii), ale v dušiach. Nie verejná komunikácia, ale dialektická metóda má priniesť spoľahlivé politické poznanie. Poznanie, založené na dialektickom poznávaní sféry politiky musí podľa týchto prístupov opustiť konsenzuálnu dosahovanú pravdu demokratickej verejnej sféry a nastoliť pravdu „bez rečovú“.

A. Mokrejš v tejto súvislosti v svojej práci *Eros ako téma Platónova myšlení* (2009) vysvetľuje, že podľa Platóna je dôležité rozlišovanie toho, ako sa veci javia, k poznaniu toho a porozumeniu toho, ako a čím v skutočnosti sú. Platónskym receptom je teda uskutočňovanie duchovného života, alebo inak povedané, správne rozoznávanie toho, čím veci sú a čím nie sú. Správne prepojenie dvoch ciest a prechádzania medzi nimi. Ceste k ideovému kozmu, ceste hore a ceste dolu, od sveta ideí k javovému svetu každodenného života. Podstatná je teda výchova, pestovanie starostlivosti o spôsobilosť

[9] Je to pokus operacionalizovať Kantov pojem praktického rozumu a zbaviť ho individuálneho charakteru. Podľa Kanta si konajúci má klásť otázku, či si môže priať, aby sa maxima jeho vlastného konania stala všeobecnou zákonodarnou maximou. Aletrnatívou subjektívnych racionálnych kalkulácií je teda nahradiť individuálne radenie sa s vastným praktickým rozumom, alebo individuálnu možnosť želať si spravodlivý poriadok skutočným diskurzom, za účsti všetkých, ktorých sa to týka. Kantov pojem praktického rozumu by sa tak mal zbaviť individuálneho charakteru (Spaemann, s. 154-159).

vidieť. Z toho vyplýva, že človek vždy musí hľadať pravú mieru, ktorú mu poskytuje výhľad na celok. Takého náhľadu (z celku) je však duša schopná až po zodpovedajúcej príprave. Rozlišovať dobro a zlo znamená podľa Mokrejšovej interpretácie Platónových úvah predovšetkým rozhodovanie *„o samom sebe, pretože človek takto volí svoju mieru“* (Mokrejš, 2009, s. 42).

Proces dialektického delenia ako ho popisuje Oesterreich rozlišuje štyri spôsoby chápania súcna: meno, vysvetlenie, obraz, poznanie. Prvé tri formy – meno, vysvetlenie, obraz sú doxálne a líšia sa od poznania. Ide o myšlienkový postup od mienenia k pochopeniu. Oesterreich uvádza Parmenidov príklad: *„Je tu niečo ako Kruh. Jeho meno je to, čo sme vyslovili. Vysvetlenie sa skladá s prísudkov. Nasleduje obrazové znázornenie, čo však nie je kruh, je to niečo, čo nakreslia...Absolutizácia reči a obrazovné znázornenie neumožňuje dosiahnuť spľahlivé poznanie, lebo na nich vplýva doxa. Len myslenie duše jednotlivca môže rozpoznať charakter kruhu o sebe“* (Oesterreich, 1994, s. 116).

Z aktuálneho pohľadu 21. storočia je prístup, založený na *opustení konsenzuálnej pravdy demokratickej verejnej sféry a nastolení pravdy bezrečovej* označovaný ako nedemokratický a elitársky. Zachraňovať ľudí pred nevýpočitateľnosťou *doxálne* určeného politického diania bez ich participácie je považované za neprístupné. Ak sa však takto konštruovaný ideálny štát má stať reálnym, je potrebné presvedčiť o ňom žitý svet a to hovorením. Čisté rozumové nahliadnutie je potrebné tlmočiť svetu pomocou *dialogickej dialektiky*, teda pesvedčovacou komunikáciou dvoch subjektov, filozofa – resp. intelektuála a vládcu. Splynutia filozofickej, aktuálne rozumej intelektuálnej, či tzv. expertnej Pravdy s politickou mocou. V aktuálnej politickej praxi sa určitá forma politického idealizmu vyskytuje frekventovane. Príkladom môže byť aktuálne konanie generálne tajomníka NATO Rassmusena v súvislosti s konfliktonou situáciou na Ukrajine Rassmusen hľadá odpoveď na otázku „ako prehĺbiť transatlantické vazby“ a očakáva ju od 9 člennej „expertnej“ skupiny intelektuálov. Ako tvrdí jeden z nich, slovenský diplomat M. Bútora, sú to samé esá. Výsledkom „bezrečovej“ pravdy, by malo byť niekoľko návrhov, ktoré skupina zverejní na konferencii v Bruseli. Takto získaný presvedčovací potenciál dialogickej dialektiky sa teda stáva strategickým prvkom idealistickej politiky.

Politický idealizmus oproti demokracii ustanovuje iní postup – politická revolúcia podľa neho môže vyplynúť z úspešného – presvedčovacieho rozhovoru s vládcom. Ozýva sa však kritika: Stratégia, ktorá sa snaží získať a udržať si politickú moc pomocou exoterickej politizácie filozofie, sú nepochybne antidemokratické (Oestereich, 119). Podľa tejto kritiky

ide o osvojenie moci bez prispenia demokratickej verejnosti. Pravda je, že takýto postup sa nehodí do verejnej diskusie. Platónova pravda „o sebe“ opúšťa konsenzuálnu pravdu demokratickej verejnej sféry, je získaná v bezrečovom pochopení teoretika, intelektuála, po novom – experta. Dialóg s vládcom vylučuje verejnosť a nadobúda tak potencionalitu smerovania proti demokratickej téze *všeobecnej učiteľnosti a vyučovateľnosti más: dialóg sa nemôže viesť s masou.* Dialogická dialektika sa tak vzdáva možnosti riadenej komunikácie s množstvom. Vylučuje možnosť dosiahnutia zhody plurality názorov a postojov. Pre náš empirický príklad, ktorý sme uviedli v súvislosti s prehlbovaním transatlantických vazieb to však neplatí. Návrh expertov bude podľa Rassmusena podkladom pre výstup z konferencie v Bruseli a ním sa bude zaoberať septembrový summit vo welskom Cardiffe. Za podmienky, ak summit považujeme za verejný diskurz, resp. vec verejného rozumu.

Riziká elitárskeho poznania v politických a sociálnych vzťahoch sú úzko spojené s intelektuálnou kritikou spoločenského poriadku. Súčasné diskusie okolo optimálnej formy spoločenskej kritiky sa podľa Honnetha (2011) odohrávajú na pozadí sporu o tzv. „slabú“, či „silnú“ kritiku. Ako príklad Honneth uvádza M.Walzera a R. Rortyho. U oboch rozdielnych prístupov kritiky nachádza spoločný spôsob argumentácie - každá normatívna kritika inštitucionálneho poriadku, alebo sociálnych noriem vždy predpokladá isté potvrdenie tej morálnej kultúry, ktorá prevláda v dotknutej spoločnosti. (Bez stotožnenia sa s miestnymi hodnotami by kritik nevidel disproporcie, vnímané inými členmi spoločnosti). Na druhej strane kritika, odvolávajúca sa na univerzalistické princípy môže byť príliš dištancovaná na to, aby ju jej adresáti mohli pochopiť. Práve tento fakt predstavuje riziko zvláštneho elitárskeho poznania a teda manipulácie. Podľa Honnetha je slabá forma kritiky spoločensky a filozoficky legitímna, zatiaľ čo silný kontext nesie riziko paternalizmu a despotizmu.

Belohradský v tejto súvislosti píše o *„odstupe od démona súhlasu“*, ktorý podľa neho vládne každodennej obžive a odkazuje aj na intelektuálov, ktorí z odstupu od samozrejmého urobili základnú hodnotu svojho života. *„Vysoká kultúra“* je podľa Bělohradského *„vždy bojom o odstup od statusu quo a preto je opakom kultúry masovej, ktorá nie je založená na pochopení príbehu, ale na identifikácii s jeho hrdinom“* (Bělohradský, 2009, s. 320). Z tohto dôvodu je Bělohradský presvedčený, že všetky vojny začínajú vždy útokom proti intelektuálom, ktorí majú odstup od udalostí a majú o nich svoje teórie. Belohradského téza až príliš pripomína Honnethovo argumentovanie o príliš veľkom odstupe a teda *„elitárskom poznaní“*. Za jednu z radikálnych spoločenských potrieb aj z dohoto dôvodu Belohradský

označil *„potrebu verejného priestoru, kde sa môže uskutočňovať polemický obraz obce (a seba samého)“* (Bělohradský, 2007, s. 294). Je dokonca presvedčený, že bez otriasajúceho (polemického) obrazu seba samej by moderná spoločnosť vobec nemohla vôbec prežiť. Belohradský tvrdí, že pre spoločnosť je katarziou polemický obraz obce, ktorý má v 20. storočí tri formy[10]. Jednou z nich je kritika falošného vedomia o sebe samých, ktorá odhaľuje – podľa neho – otrasný proces *odcudzenia človeka* vo svete, ktorý vytvoril: človek je zotročený službe každodennému životu, je odcudzený sám sebe – nemá odstup. Ďalšie dve formy sú sociálna nerovnosť a škodlivá šandardizácia výroby.

Kritika ako spôsob „vynaliezania zhody“

Všeobecne kritiku, resp. *„sociálnu kritiku“* ako spôsob *„vynaliezania zhody“*, resp. *„odhaľovania“*, či *„interpretácie“* definoval M. Walzer už v 80-tych rokoch 20. storočia. Skepticky však vo svojej *Interpretácii a kritike* píše, že neexistuje žiadna konečná metóda, ako by bolo možné dosiahnuť zhodu a ukončiť rozdiely v názoroch. Napriek tomu považuje morálnu filozofiu a sociálnu kritiku za konštruktívny postup v hľadaní „zhody účastníkov“. Na rozdiel od politiky však morálka podľa Walzera nepotrebuje exekutívnu autoritu alebo zákonodarcu. Argumentuje, že *„morálny svet nás zaväzuje, lebo nás vybavuje všetkým, čo potrebujeme k morálnemu životu, vrátane schopnosti sebareflexie a kritiky“* (Walzer, 2000, s. 29).

Podľa Walzera je sociálna kritika a sebareflexia metódou morálnej filozofie, konštruktívnym postupom, ktorý by mal byť predovšetkým založený na interpretácii. Podľa Walzera existujú tri cesty v morálnej filozofii, ktoré sú si navzájom podobné a všetky by mali byť interpretáciou. Prvou je *odhaľovanie či vynaliezanie*, druhou *vyhlásenie*, treťou *presadenie*. Odhaľovanie, vynaliezanie „zhody“ je proces, ktorý dobro nevytvára, ale ako je presvedčený Walzer, nachádza. Napr. Platónov filozofický kráľ, Mojžiš, utilitarizmus, marxizmus, atď. Filozofické skúmanie je „hľadanie“, ktoré sa deje zvnútra a vyžaduje určitý odstup a reflexiu. Morálny svet vstupuje do zorného poľa vtedy, keď filozof ustupuje zo svojho spoločenského postavenia.

„Vynaliezanie“ a „odhaľovanie“ sa podľa Walzera podobá práci exekutívy (definovanie, vyhlásenie, presadenie zákona). Je to proces podobný zákonodarnému postupu od samého začiatku: muži a ženy, ktorí zastupujú nás všetkých, zdieľajú intuície

[10] Ďalšie dve sú sociálna nerovnosť a škodlivá šandardizácia výroby.

a na ich základe vytvárajú a „vynaliezajú“ nový morálny svet. Kritická sila „vynaliezania“ je podľa Walzera v kritike významným a komplikovaným krokom. Nesúhlasí s Rawlsovou antropológiu, v ktorej muž a žena, žijúci za závojom nevedomosti a zbavení poznania o svojom spôsobe života, majú obmedzené možnosti „vynaliezania.“ Izolovaní, nezávislí, individualistickí muži a ženy, so svojou prázdnou identitou, možno predsa, ale len veľmi ťažko podľa neho vytvoria „modus vivendi“, ktorý je nakoniec pre nich len spôsobom prežitia, ale nepredstavuje univerzálne hodnotné usporiadanie života. Znamená stav, keď sa uspokojíme len s málom. Nedostatočné zapojenie izolovaných jedincov do vzťahu uznania, teda do sociálnych vzťahov v Rawlsovej teórii spôsobuje, že jednotlivci nie sú dostatočne ochotní identifikovať sa s pospolitosťou na národnej i regionálnej rovine.

Z dôvodu problematickosti hľadania zhody je Walzer presvedčený, že významnou súčasťou sociálnej kritiky je *interpretácia*. Interpretácia podľa neho nemusí mať vždy formu, akú jej dáva anglický filozof a politický teoretik Michael Oakeshott, teda formu rozpravy či sporu. Tvrdí, že interpretácia nás nezaväzuje k pozitívnemu preberaniu existujúcej morálky, naopak, tá musí byť v praxi nielen popisovaná, ale aj vyložená a komentovaná. *„Interpretácia“* je podľa neho *„obvyklou formou morálnej argumentácie, jej základná požiadavka spočíva v tom, že má vyústiť do „zhody všetkých účastníkov“* (Walzer, 2000, s. 34)[11].

V súčasnej politickej teórii toľko zdôrazňovaná a diskutovaná požiadavka normativity je tiež jednou z dôležitých a otvorených tém sociálnej kritiky ako metódy dosahovania zhody. Podľa Habermasa v normatívne riadenom konaní nastupuje miesto orientácie na úspech, orientácia na dorozumenie a zhodu. Normatívne konanie však prináša aj negatíva. Domnievame sa a súhlasíme v tomto kontexte s Honnethom, že normatívne dimenzované sociálne roly môžu obmedzovať slobodu sebarealizácie a konania subjektu v kontexte stereotypizácie spoločenských očakávaní (uznania). Sme presvedčení, že naše tvrdenie podporuje aj argument K.K. Koglera, že dialektika symbolickej moci (Bourdie) zaväzuje „ja“ k sociálne normovanému konaniu, a to prostredníctvom potreby uznania, ktoré môže viesť k symbolickému násiliu.

Základ dorozumenia a zhody môže však tvoriť aj metóda hermeneutického reflexívneho porozumenia, ktoré ponúka ako optimálnu cestu K.K. Kogler (2007). Kogler

[11] Walzer je presvedčený, že námietky proti chápaniu interpretácie ako naviazanosti na status quo (interpretovať môžeme len to, čo už existuje), sú neopodstatnené.

uvažuje, že súčasťou zhody je schopnosť kritického - reflexívneho konania indivídua. Schopnosť reflexívneho konania subjektu následne môže konštituovať tvorivý základ pre rekonštrukciu mocenských vzťahov. Znamená to podľa nášho názoru potrebu upustiť do určitej miery od normatívnej úlohy v určovaní platnosti a kritickou reflexívnou analýzou sa dištancovať od rigoróznych foriem konformných mocenských praktík.

Súčasťou Koglerovho uvažovania je však aj kacírska myšlienka o obmedzovaní politického (nielen) konania subjektu. Jeho súčasťou je aj jazykový popis sveta ako mocenský nástroj. Ten Kogler chápe ako symbolický, obsahujúci v sebe aj *tvorivú reflexiu*. Značnú relevanciu však nesie podľa jeho názoru fakt, že reflexia je „domestikovaná" sociálnymi praktikami moci – normalizáciou, štandardizáciou, stereotypizáciou, atď. Symbolické sprostredkovanie a sociálne uznanie teda do značnej miery môže viesť k faktu, že nekonečno skúseností a vyjadrení subjektu je *obmedzené potrebou spoločenského uznania*, pričom ním však nie je nikdy obmedzené úplne. Subjekty teda podľa neho nekonajú slobodne, ale sa prispôsobujú svojej sociálnej skupine a jej dohode z dôvodu dosiahnutia uznania, čo im zabezpečuje uznanie a sebaúctu. Súčasne sa takéto konanie prispôsobuje všeobecným očakávaniam a konformným postojom, nesúcim znaky spoločnosťou uznávaných rodových, triednych či iných stereotypov, ktoré sú samozrejme takisto súčasťou všobecne dosiahnutej zhody.

Zhrnutie

Získať zhodu je veľmi problematické, vzácne sa na tom zhoduje väčšina predstaviteľov súčasnej politickej filozofie. Podľa Walzera „zákonodarca", ktorý hovorí za všetkých, musí byť autorizovaný (aby nebol despota, všetci občania by mali byť zaangažovaní, my všetci musíme interpretovať morálku, ktorú spoločne zdieľame), nie je totiž jednoduché robiť „zástupcu ľudstva". Spomínaná problematickosť bola riešená rôzne. Rawlsova antropológia napr. naznačuje, že zákonodarcovia sú zbavení poznania o svojom postavení v spoločnom svete, o svojich hodnotách a schopnostiach. Habermas zase podľa Walzera žiada oslobodenie od partikularizmu, požaduje pre kontext zhody „skutočný rozhovor", ale len za podmienok, ktoré sú starostlivo skonštruované, teda mimo ideologických konfrontácií.

Celé to ešte komplikuje rozporuplná situácia a ambivalentné postavenie indivídua v súčasnej demokratickej spoločnosti, ktoré je teoretikmi často zobrazované cez metaforu Babylonu a karavány. Babylon symbolicky znázorňuje heterogenitu, pluralitu a rôznorodosť

sociálnych a politických situácií, v ktorej sa súčasný človek – občan nachádza a ktoré musí riešiť. Spoločenské inštitúcie a spôsob ich rozhodovania by mu v tom mali pomáhať. Aj na základe tých niekoľko príkladov, ktoré sme na našom obmedzenom priestore mohli uviesť, sa ukázala apória demokratického proceduralizmu dosahovania zhody a fakt, že dosahovanie zhody v mnohosti je jedným z najvačších a nevyriešených problémov demokracie.

Ako možná alternatíva sa nám podľa nášho názoru núka Rortyho téza o tzv. „demokracii bez základu“. V rámci nej nepovažuje za podstatné to, čo Rawls definoval ako základnú úlohu politiky: dosiahnuť dohodu a prehlbovať spoločenskú kooperáciu. Naopak tvrdí, že by sme sa mali zriecť presvedčenia, že môžeme nájsť *politicky neutrálne premisy, ktoré by bolo možné zdôvodniť pred každým* a z ktorých by bolo možné odvodiť záväznú povinnosť uskutočňovať demokratickú politiku. Ak sa ich vzdáme, budeme musieť pripustiť, že demokratické a liberálne princípy vymedzujú iba jeden z mnohých možných jazykov. A to si pravdepodobne v dobe „globálneho Babylonu“ kultúr jednoducho nemôžeme dovoliť. Z jednoduchých ľudských a teda demokratických dôvodov. Ako záver úvah nad apóriami demokracie sa nám v tejto súvislosti priamo núka známy Nietzscheho výrok, že otázka, či je nejaký výrok pravdivý je irelevantná, dôležitejšie je, či presvedčenie o jeho pravdivosti umožňuje človeku rozvíjať sa.

DEFICIT DÔVERY AKO JEDNA Z BARIÉR DEMOKRACIE

O demokracii je možné uvažovať rôznymi spôsobmi. Táto kapitola sa pokúša nazerať na demokratický systém z perspektívy dôvery. Až pateticky sa o vzťahu týchto dvoch premenných vyslovil v roku 1932 dokonca aj český literát Karel Čapek, ktorý vo svojom článku *O demokracii* napísal: *„Dívajte sa na to ako chcete: presvedčená demokratickosť, demokracia ako program, je činná dôvera, že i keď všetko nie je dobré, dá sa spolupracovať smerom k lepšiemu"* (Čapek, 1986, s. 251). Dôveru možno považovať za kľúč k budovaniu demokracie. Tento fakt si všimol už Alexis de Tocqueville (1805-1859). Dôvera je podľa neho fundament fungovania občianskych združení, ktoré predstavujú jeden z najdôležitejších znakov demokratickej spoločnosti. (Tocqueville, 2000) Názor, že dôvera je základnou podmienkou pre efektívne fungovanie politického systému a spoločnosti ako takej, vyjadrili v roku 1965 aj známi politickí vedci Almond a Verba. (Almond – Verba, 1965) O vzťahu dôvery a demokracie samozrejme uvažujú aj súčasní autori ako napríklad Luhmann (1988), Giddens (1990), Putnam (1993), Fukuyama (2000), Warren (1999), Solomon a Flores (2003), Beck (2004) či Gunnarson (2008). Ivana Marková (Marková, 2004) rozdeľuje kľúčových mysliteľov zaoberajúcich sa dôverou do štyroch skupín: 1. autori, ktorí uvažujú o dôvere v súvislosti s rozpadajúcim sa spoločenstvom a rozmáhajúcim sa individualizmom (Hardin, 1999, Uslaner, 1999, Fukuyama, 2000); 2. autori uvažujúci o dôvere v kontexte práv a povinností nutných pre fungovanie občianskej spoločnosti (Donohue 1990); 3. autori, ktorí uvažujú o demokracii ako o nevyhnutnej podmienke pre fungovanie demokracie (Putnam, 1993, 2000; Inglehart, 1999) a 4. autori, ktorí v prípade demokracie uvažujú aj o možnej nedôvere (Warren, 1999; Hardin, 1999; Sztompka, 1999) (Sedláčková, 2012). Hypotéza o interakcii medzi dôverou a demokraciou, resp. o pozitívnom vplyve hladiny dôvery na blahobyt a rozvoj spoločnosti je napokon sformulovaná a prezentovaná nielen v teóriách politológov a sociológov, ale je podporená aj viacerými empirickými štúdiami v ekonomickej oblasti (Knack a Keefer, 1997). V tejto kapitole sa preto chceme zamerať na vzťah dôvery a demokracie a ukázať, prečo môže byť deficit dôvery jednou z bariér pre zakorenenie sa demokracie v spoločnosti. Začnem tým, čo dôvera je a kvôli čomu má svoje opodstatnenie aj v politickej oblasti.

Čo je to dôvera

Odpovedať na túto otázku nie je jednoduché, a to aj napriek tomu, že dôvera je momentálne v sociálnych vedách horúcou témou.[12] Skúmanie pojmu dôvera v rámci rôznych disciplín, paradigmat a na rozdielnych stupňoch teoretickosti totiž spôsobuje veľkú nekonzistentnosť. Navyše, tento pojem sa objavuje v bežnom jazyku človeka a je používaný v rôznych významových rovinách. Napríklad dôverujeme ľuďom, vláde, politickým lídrom, iným krajinám, poštovým službám, našim zmyslom, sile prírody a histórie, autám, aj bankovému systému. Taktiež hovoríme o dôvere v Boha, zvieratá alebo techniku (Govier, 1997). Warren pripomína, že *„bez dôvery by väčšina bežných aktivít, ktoré počas dňa vykonávame, nebolo možných"* (Warren, 1999, s. 2) a teda, môžeme konštatovať, že život je nekonečný rad sociálnych interakcií umožňujúcich vzájomnú dôveru.

Sociológia už od čias Niklasa Luhmanna (1979, 1988) rozlišuje dve podoby dôvery: *confidence* (dôverčivosť) a *trust* (dôvera*)* (Luhmann, 1988). Prvá z nich (*confidence*) je masívne spoliehanie sa na to, že sa v budúcnosti niečo stane alebo naopak nestane. Táto podoba dôvery je založená na pocite silnej lojalite a bezvýhradnej poslušnosti a nie na osobnom vzťahu a poznaní. Predstavu, že by sa naša dôvera nenaplnila, si v tomto prípade radšej ani nepripúšťame (Keller, 2009). Podľa Luhmanna sa *confidence* vzťahuje k samozrejmému predpokladu, že známe veci sa nezmenia a ak by aj áno, zo sklamania z toho vyplývajúceho vyníme *tých druhých* (Luhmann, 1979). Druhá podoba dôvery (*trust*) je spojená s našou vlastnou voľbou a rozhodnutím dôverovať, a to aj napriek tomu, že na seba berieme riziko, že naša dôvera nemusí byť oplatená. V tomto prípade berieme na seba určitú mieru neistoty a už dopredu kalkulujeme s možným neúspechom (Keller, 2009). Podľa Luhmanna tento typ dôvery predpokladá riziko sklamania, ktoré aktér dôvery berie na seba. (Luhmann, 1979) Medzi týmito tvoma podobami dôvery rozlišuje aj Anthony Giddens. *Confidence* definuje *ako „vieru v poctivosť alebo lásku druhého či v presnosť abstraktných prinícpov a technických znalostí"* (Giddens, 2003, s. 37). *Trust* podľa neho znamená *„vieru v spoľahlivosť osoby alebo systému týkajúceho sa určitého súboru výsledkov alebo udalostí"* (Giddens, 2003, s. 37). Luhmannovej koncepcia sa drží aj nemecký sociológ politiky Claus Offe (1999), aj Adam Seligmann (1997), ktorí hovoria o *confidence* aj ako o inštitucionalizovanej dôvere v rámci verejnej sféry, „starú podobu dôvery" *trust* radia

[12] Za užitočné možno považovať nielen diela už spomínaných autorov, ktorí sa sústreďujú predovšetkým na problematiku dôvery v oblasti politiky, ale aj ďalších "teoretikov dôvery", ako napríklad Cook (c2001), Tilly (2005) alebo Covey (2006).

do sféry súkromnej (Sedláčková, 2012). Pri uvažovaní o dôvere a jej významu pre demokraciu je tak určujúca dôvera v zmysle *confidence.*

Sociologické skúmanie dôvery môžno konceptualizovať taktiež podľa toho, či je dôvera chápaná ako vlastnosť jedincov, vlastnosť sociálnych vzťahov alebo ako vlastnosť sociálneho systému (Sedláčková, 2012). V prvom prípade je dôvera považovaná za funkciu individuálnych osobnostných premenných s dôrazom na pocity, emócie a individuálne hodnoty jednotlivca. Je to schopnosť vytýčiť si a dosiahnuť stanovený cieľ, dodržiavať záväzky či konať v súlade s tým, čo hovoríme. Inými slovami, vo vlastných očiach aj očiach ostatných sme vnímaný ako dôveryhodná osoba (Covey, 2008). V druhom prípade je dôvera chápaná skôr ako kolektívna vlastnosť, je to schopnosť dosahovať dôveru vo vzťahu k iným ľuďom. Mieru tejto dôvery spoznáme odpoveďou na otázku: „Myslíte si, že vo všeobecnosti sa dá väčšine ľudí dôverovať alebo v styku s inými treba byť opatrný?“ Tretí koncept pristupuje k dôvere ako k hodnotnému všeobecnému blahu, ktoré vychádza z individuálneho konania členov spoločnosti (Sedláčková, 2012), ale predstavuje vlastnosť celých skupín či spoločností, teda sa odvíja od toho, ako ľudia vnímajú dôveryhodnosť okolitého sveta. V takomto zmysle uvažoval o dôvere napríklad Robert Putnam (1993), ktorý považuje dôveru za jeden z dôležitých aspektov sociálneho kapitálu – mechanizmu, ktorý napomáha demokratickému systému. Putnamova teórie takto posunula koncept dôvery do oblasti politických vied a upriamila pozornosť na jej vplyv na efektívne fungovanie inštitúcií a kvalitnú demokraciu.

Uvažovanie o dôvere má v sociológii dlhodobú tradíciu a po tom, ako sa v druhej polovici 20. storočia začali objavovať explitictné teórie dôvery, možno už dnes považovať dôveru za ustálený sociologický koncept. Zároveň možno konštatovať, že sociologická teória vymedzuje rôzne druhy dôvery; Markéta Sedláčková (2012) sa však domnieva, že za východiskovú kategorizáciu možno považovať rozdelenie dôvery voči ľudom a dôvery voči systému. V prípade dôvery k druhým ľuďom možno hovoriť o dôvere k rodinným príslušníkom, blízkym osobám alebo k ľuďom, ktorých nepoznáme. Systémová dôvery sa týka dôvery v konkrétne inštitúcie (inštitucionálna dôvera) alebo dôvery v celý politický systém všeobecne (politická dôvera). Tento typ dôvery je kľúčový aj pri uvažovaní o úlohe dôvery v demokratickom systéme.

Kulturalizmus vs. racionalizmus

Rozdiel prístupu voči pojmu dôvery sa zreteľne ukazuje aj v prípade kulturalistického a racionalistického prúdu. Kým kulturalisti poukazujú na nevyhnutnosť dôvery pre fungovanie demokratického systému, pre racionalistov je dôvera jedna z foriem konania zameraného na vlastný prospech, čo v prípade demokracie znamená, že občania a predstavitelia vlády si budú navzájom dôverovať iba v prípade, ak je to pre obe strany východné. Porovnaním kulturalistického a racionalistického prúdu vo vzťahu k dôvere sa ukazuje viacero odišností (Sedláčková, 2012).

Podľa kulturalistických teórií dôvera demokracii prospieva, napomáha rozvoju demokratických hodnôt, pozitívne ovplyvňuje politickú angažovanosť a je zdrojom podpory v prípade politických inštitúcií. Sociologičky Zora Bútorová a Oľga Gyarfášová upozorňujú, že *„s nízkou dôveryhodnosťou politických inštitúcii (...) sa spája riziko oslabenej motivácie občanov vstupovať do verejnej sféry"* (Bútorová – Gyarfášová, 2010, s. 449). Pre kulturalistov je zrejmé, že dôvera má v prípade politickej angažovanosti občanov veľký význam. Totiž, nielenže napomáha jej rozsahu, ale aj kvalite. Navyše, ak je dôvera občanov voči politikom oplatená, posilňuje sa. Tento vzťah okrem toho platí aj naopak. Ak má vláda silnú podporu občanov, môže vykonať ďalšie záväzky a v prípade, že ich dodrží, jej podpora zo strany občanov narastá. William Gamson (1968) hovorí v tomto prípade o tzv. *„cnostnej špirále demokracie"*.

Na predracionálny pôvod dôvery poukazuje aj Francis Fukuyama (1995). Tento americký politológ tvrdí, že aj keď je pre fungovanie demokracie dôležité právo, kontrakt a ekonomická racionalita, nestačí to. Spoločnosť musí byť podporená reciprocitou, morálnymi záväzkami, povinosťami voči komunite a dôverou, a to všetko je založené skôr na zvyku ako na racionálnom kalkule. *„Spoločnosť zložená iba z racionálnych indivíduí, ktoré sa spájajú na základe kontraktu s účeolom uspokojiť svoje potreby, by dlho nevydržala. Jednoducho povedané, ak by individuá tvorili komunitu len na základe svojho racionálneho sebazáujmu, nebolo by v nich nič z verejného ducha, z ochoty obetovať sa, z hrdosti, charity či iných cností, ktoré robia komunitu životaschopnou"* (Fukuyama, 1995, s. 351).

Racionalisti naopak vychádzajú z predpokladu, že človek je čisto racionálna bytosť a dôvera je jednou z foriem konania, ktoré možno využiť vo vlastný prospech. Napríklad

Coleman (1990), ovplyvnený teóriou racionálnej voľby, uvažuje o dôvere tak, že ju chápe ako vec kalkulácie a racionalizácie. Hovorí o *aktéroch dôvery* (truster) a *adresátoch dôvery* (trustee). Podľa Colemana aktéri vstupujú do vzťahov racionálne, s cieľom uspokojiť svoje vlastné záujmy, čo vyjadril v myšlienke: *„V záujme aktéra dôvery je vytvárať sociálne štruktúry, v ktorých chce byť skôr dôveryhodným ako nedôveryhodným"* (Coleman, 1990, s. 111). Aktéri, vkladajúci do vzťahu dôveru, uvažujú o veľkosti zisku, ktorý im z toho prináleží. Každé rozhodnutie však so sebou prináša riziko, a to v dvoch rovinách: 1. aktér dôveru stráca, ak ju vloží do adresáta, ktorý sa prejaví ako nedôveryhodný alebo 2. ak dôveru nevloží do dôveryhodnej osoby. Coleman okrem toho opisuje situáciu, v ktorej je strata dôvery nulová. Tá vzniká v prípade, ak aktér potrebuje nejaký typ pomoci a prejaví sa u neho silná potreba dôverovať. V prípade adresátoch dôvery sa pýta: Čo vplýva na ich rozhodnutie, či vloženú dôveru udržia alebo rozbijú? Odpoveďou sú podľa neho opäť vlastné záujmy, poznačené kalkuláciou.

Zástancovia racionalistického prúdu upozorňujú na riziká, ktoré dôvera so sebou prináša. Bernard Barber (1983) sa napríklad domnieva, že ak je politika poznačená konfliktami záujmov, je v nej paradoxné hovoriť o dôvere. Nedôvera voči politikom podľa neho nie je produktom ignorancie alebo bezdôvodného odsudzenia sa. Koreň politickej nedôvery tkvie vo frustrácii z reálnych zlyhaní politikov, ktorí nedokázali reagovať na požiadavky občanov. Je výsledkom realistického a precízneho vnímania nedostatkov politických lídrov, s prihliadaním na právomoci a zodpovednosť, ktorými disponujú (Barber, 1983) Naopak, tvrdí, že *„ak v politickom systéme nechýba dôvera, politici môžu pracovať na dosahovaní hodnôt a cieľov, ktoré si stanovili, môžu efektívne využívať svoju moc a predísť tomu, aby bola dôvera zneužitá"* (Barber, 1983, s. 68).

Mark Warren ako „recept" proti zneužitiu dôvery v prípade inštitúcií či politických autorít zdôrazňuje potrebu tzv. „odôvodnenej, zaručenej *(warranted)* dôvery", ktorá by občanom v demokracii umožnila sústrediť svoju pozornosť a energiu iba tam, kde majú k dôvere dobrý dôvod (Warren, 1999). Aj keď by sa mohlo zdať, že toto „odporúčanie" je v praxi len ťažko uskutočniteľné, nakoľko to, či je dôvera vložená v demokratické inštitúcie a ich predstaviteľov opodstatená, nie je jednoduché overiť, taliansky autor Rocco D´Ambrosio (2011) navrhuje stratégiu, ako je možné dopredu si overiť dôveryhodnosť inštitúcie. Hovorí, že jej dôveryhodnosť je potrebné „merať"' čestnosťou, láskou a technickými prostriedkami, ktoré pre svoje fungovanie používa. Tieto tri elementy nazýva rámcom, v ktorom sa kumuluje dôvera. Opísaný vzťah vysvetľuje na príklade dieťaťa a rodiča. Rodič je voči svojmu

potomkovi citlivý, spĺňa očakávania dieťaťa a zároveň ho učí, ako sa má správať v jednotlivých situáciách. Rodičia dieťa obklopujú láskou, ono sa zas snaží vyhovieť ich požiadavkám. Takéto správanie postupne generuje zo strany dieťaťa voči rodičovi dôveru. Podľa autora je možné opísanú matricu aplikovať aj vo vzťahu k inštitúciám. Upozorňuje však, že dôvera nie je automatická a že nestačí dôverovať inštitúcii ako takej. Je potrebné brať do úvahy aj jej historický aspekt, počas ktorého môžeme verifikovať spomínanú čestnosť, lásku a technické prostriedky, a tak zaručiť, že dôvera nebude zneužitá.

Napriek uvedeným odlišnostiam oboch prúdov vo vzťahu k dôvere možno konštatovať, že sa zhodujú v tom, že dôvera má vo fungovaní demokratického systému svoju úlohu. Komunitná dôvera prevláda v osobných vzťahoch, racionálna v neosobných vzťahoch a v situáciách, kde môže byť komunitný typ dôvery zneužitý (Sedláčková, 2012). Túto skutočnosť výstižne vyjadrujú aj slová Russella Daltona, ktorý povedal: „*Počnúc Alexis de Tocquevillom, cez Roberta Dahla, až po Roberta Putnama, analytici súhlasia, že medziľudská dôvera uľahčuje fungovanie demokratických procesov a zároveň vývoj politickej dôvery“* (Dalton, 2004, s. 70).

Na to, že v demokracii majú svoju úlohu rôzne typy dôvery, taktiež poukazuje aj britský sociológ Kenneth Newton (1999). Tento autor hovorí o troch typoch dôvery, ktoré tvoria základ troch typov demokracie. *Primárna demokracia* je založená na silných vzťahoch dôvery (*face to face*) a existuje len na lokálnej úrovni, *sekundárna demokracia*, založená na deľbe ekonomickej a politickej moci, predpokladá dôveru medzi špecilizovanými elitami a ne-elitami, *abstraktná demokracia* je založená na abstaktnej dôvere predstavujúcej dôveru osobnú aj neosobnú (napr. dôvera medzi občanmi rôznych krajín). Podľa toho sociológa sa jednotlivé typy dôvery neusia vylučovať, práve naopak. Otáznymi vo vzťahu dôvery a demokracie však zostávajú podmienky (nastavenie inštitucionálneho rámca demokratického systému), ktoré by mali byť nastavené tak, aby sa spoločnosť vyhla negatívnym účinkom dôvery a naopak, mala prospech z jej pozitívnej pôsobnosti. Postoj kulturalistov a racionalistov sa teda nemusí striktne vylučovať. *„Dobre nastavený inštitucionálny rámec demokratického systému by mal vytvoriť podmienky pre koexistenciu oboch typov dôvery a uviesť do súladu zdanlivo protichodné ciele,”* uvádza Sedláčková (2012, s. 79).

Dôvera ako predpoklad alebo dôsledok demokracie?

Častou otázkou vo vzťahu dôvery a demokracie je, či je dôvera predpokladom alebo dôsledkom efektívne fungujúcej demokracie? Na jednej strane, vzhľadom na rozlišné utváranie demokracie v rozličných krajinách, možno konštatovať, že neexistuje jeden model vzájomného vzťahu medzi dôverou a demokraciou, na strane druhej existuje názor, že tieto dva koncepty sa ovplyvňujú navzájom. Takto hodnotí vzťah dôvery a demokracie Piotr Sztompka vo svojej cyklickej teórii (Sztompka, 1999).

V prípade podpory dôvery zo strany demokratického systému sa kladie dôraz predovšetkým na zodpovednosť vlády a nezneužívanie moci (Sztompka, 1999). Zároveň sa ako dôležitá javí existencia záväznej a stabilnej ústavy. Robert Dahl v tejto súvislosti pripomína, že *„ústava môže byť zostavená takým spôsobom, aby umožňovala občanom, po uplynutí „rozumne stanoveného obdobia“, volať svojich politických vodcov k zodpovednosti za ich činnosť a uskutočnené rozhodnutia počas svojho úradu“* (Dahl, 2001, s. 115). Zároveň ale pripúšťa, že ak nebudú v krajine zásadné podmienky pre existenciu demokracie priaznivé, žiadna ústava takýto stav nezachráni, nech by bola akokoľvek dokonalá (Dahl, 2001). Napriek tomu znenie ústavy, podľa toho autora, ovplyvňuje demokraciu z viacerých hľadísk, ktorých dodržiavanie a zachovávanie, domnievam sa, možno považovať aj za záruku udržania dôvery občanov voči politikom. Ústava môže podľa Dahla (2001) zaistiť *stabilitu* demokratického rámca spôsobu vládnutia s právami a povinnosťami demokratických inštitúcií, *základné práva* väčšiny aj menšiny, *nestrannosť* vo vzťahu k rôznym skupinám občanov, *zodpovednosť* za rozhodnutia, *regulérnosť spravodlivého zastupovania* so snahou o elimináciu konfliktu záujmov, *efektívny spôsob vládnutia* zameraný na riešenie problematiky považovanej zo strany občanov za aktuálnu, *kvalifikované rozhodnutia, priehľadnosť a zrozumiteľnosť* spojené s informovanosťou občanov a spôsobom vládnutia, *pružnosť* vyjadrená v schopnosti prispôsobiť sa novým požiadavkám a *legitimita*, ktorá, po splnení predchádzajúcich požiadaviek znamená, že občania považujú svojich politických predstaviteľov za legitímnych držiteľov moci, ktorým dôverujú a zaručujú im aj naďalej svoju podporu.

Úlohou fungujúceho demokratického systému tak má byť sledovanie zadefinovaných cieľov a dosiahnutie spokojnosti na strane tých, ktorí mu dôverujú. Na druhej strane majú mať občania možnosť spochybniť existenciu mocenských štruktúr a autorít a vyjadriť im svoju prípadnú nedôveru. David Easton pripomína, že hodnotenie politických autorít je dôležitým elementom v politickom procese (Easton 1965). Súhlasí aj Russell Dalton

a uvádza, že nespokojnosť občanov s politickými autoritami je signálom potrebnej politickej zmeny, ktorú je možné dosiahnuť v najbližších voľbách (Dalton, 2004). „Kameňom úrazu“ sa často stáva nespokojnosť občanov s politikmi, ktorých vnímajú ako osoby s nízkym morálnym kreditom bez záujmu o bežných ľudí. Takýto „múr odcudzenia“ však vyúsťuje do nedôvery občanov voči politikom. Analytičky Bútorová a Gyarfášová navyše upozorňujú, že *„apriórna nedôvera občanov k politikom v sebe nesie značné riziká pre rozvoj liberálnej demokracie.”* Totiž, jej *„negatívnym následkom je nízka citlivosť a vnímavosť politikov k záujmom, názorom a náladám občanov. Keďže politikom, ktorých občania apriórne vnímajú ako nedôveryhodných, už vlastne strata dôvery nehrozí, necítia ani veľkú potrebu vyvodiť zo straty dôvery osobné či politické dôsledky. Z hľadiska rozvoja demokratických inštitúcií však môže byť takýto postoj zásadným problémom, lebo otvára široký priestor na netransparentný a nezodpovedný výkon politickej moci. Tým, že občania paušálne nedôverujú veľkej väčšine politikov, sami sa vlastne oberajú o možnosť, aby ich kontrolovali a ovplyvňovali”* (Bútorová – Gyarfášová, 2010, s. 461). Táto situácia poukazuje na dôležitosť dôvery na strane občanov, o čom sa podrobnejšie zmieňujem v nasledujúcej časti.

Druhým prípadom je teda vzťah, keď sa dôvera stáva predpokladom demokracie. *„Fungovanie niektorých základných princípov demokracie sa totiž bez dôvery nezaobíde a isté demokratické praktiky sú na dôvere priamo založené“* uvádza Sedláčková (2012, s. 108). Dôvera sa v tomto prípade stáva bázou pre občiansku participáciu. Bútorová a Gyarfášová upozorňujú, že aktívna občianska participácia sa *„neobmedzuje iba na to, že sa jednotlivci zaujímajú o verejné dianie a v súkromí ho sledujú, ale predpokladá ich vstup do verejného priestoru prostredníctvom konkrétnych činov”* (Bútorová – Gyarfášová, 2010, s. 449 - 450). Občianska participácia je v demokratických režimoch komplexným fenoménom nadobudajúcim rozličné formy a dimenzie. Jednu z najucelenejších klasifikácií týchto foriem ponúka Russell Dalton, ktorý rozlišuje päť druhov participácie, a to: účasť na voľbách, kampaň, komunálne aktivity, obrátenie sa na verejného činiteľa s osobným problémom a protest (napr. petícia, demonštrácia, bojkot, štrajk, sabotáž a pod.) (Bútorová – Gyarfášová, 2010). Na tomto mieste však treba pripomenúť, že aktívne občianstvo zahŕňa jednak kognitívnu, ale aj afektívnu (emocionálnu) a morálnu (hodnotiacu) rovinu. To znamená, že nestačí vedieť „ako na to“, pre občanov je dôležitá aj motivácia ich konania a presvedčenie o zmysluplnosti svojich aktivít, čo v ich prípade predpokladá existenciu dôvery. Naopak, za vážne riziko môžeme označiť prílišnú až nekritickú dôveru občanov voči štátnym inštitúciám alebo tiež oslabenie racionálneho

diskurzu vo vnútri demokratickej spoločnosti. Nekritická dôvera je väčšinou výrazom nedostatočnej politickej gramotnosti masy občanov a je spravidla doprevádzaná populizmom, šovinizmom, intoleranciou a fabulovaním falošných obrazov nepriateľa zo strany držiteľov moci. Nekritická dôvera zároveň otvára široký priestor pre zneužívanie politickej moci, ktorá je potom poväčšine doprevádzaná malou efektivitou politických inštitúcií a vysokou mierou klientelizmu a korupcie.

Za jeden z podstatných znakov občianskej angažovanosti sa považuje dobrovoľné zapojenie sa do aktivity občianskych združení, spolkov a asociácií. Takýto typ aktivity ponúka občanom možnosť kooperácie s druhými ľuďmi, vďaka ktorej môžu získavať návyky empatie, reciprocity, zmyslu pre spoločný prospech a dôvery. Francis Fukuyama v tomto zmysle poznamenal, že *„dôvera je ako mazivo, ktoré zlepšuje účinnosť chodu každej skupiny alebo organizácie“* (Fukuyama, 2005, s. 28). Tieto hodnoty dokopy, ako dopĺňa Sedláčková, *„sú považované za základ demokratickýh zručností občana, a taktiež prispievajú k demokratizácii spoločnosti ako takej“* (Sedláčková, 2012, s. 138-139). Uvedené rozmery občianskej angažovanosti možno označiť aj pojmom sociálny kapitál, ktorý, dôveru nevynímajúc, je podľa Roberta Putnama (1993) priamo spätý s kvalitou demokracie.

Cieľom predchádzajúcej podkapitoly bolo priblížiť vzťah medzi dôverou a demokraciou a poukázať na význam dôvery v politickej oblasti, a to z dvoch perspektív: dôvery ako predpokladu a dôvery ako dôsledku dekokracie. Nasledujúca pasáž sa zaoberá empirickým výskumom sociálneho kapitálu, ktorý na konkrétnom príklade demonštruje pozitívnu reláciu medz i dôverou a kvalitou demokracie. Reprezentantom uvedenej tézy je už spomínaný Robert Putnam.

Dôvera ako kľúč k demokracii

Robert Putnam považoval dôveru za komponent sociálneho kapitálu, ktorý definoval ako *„dôveru, normy, ktoré regulujú spolunažívanie a siete občianskeho združovania“* (Putam, 1993, s. 167). Tento autor ako prvý uskutočnil empirický výskum sociálneho kapitálu a tým, že poukázal na jeho význam v oblasti politických vied, sa odlíšil od svojich predchodcov (Hanifan, Jacobs, Bourdier, Coleman).

Putnam uskutočnil empirický výskum sociálneho kapitálu v talianskych regiónoch počas rokov 1970 až 1990. Sever Talianska, na rozdiel od juhu, sa v tom čase vyznačoval prosperitou, výkonnými inštiúciami (*institutional performance*), ekonomickým rastom

a kvalitou demokracie. Putnam sa pýtal, čo je príčinou takýchto rozdielov? Prečo severné Taliansko prosperuje a južné zaostáva? Pri stanovení hypotézy išiel za hranicu dovtedy prijímaných názorov o rozdieloch medzi talianskymi regiónmi a našiel iné a pre mnohých nečakané vysvetlenie, a síce, že za rozdielmi talianskych regiónov stojí výška sociálneho kapitálu, ktorá ovplyvňuje výkonnosť inštitúcií, ekonomickú prosperitu aj kvalitu demokracie.[13]

Putnam počas svojho výskumu našiel medzi sociálnym kapitálom a výkonnosťou regionálnych samospráv vzťah. Platilo, že v regiónoch, kde občania disponovali vyššou mierou sociálneho kapitálu, a teda aj dôvery, lepšie fungovali aj regionálne samosprávy. Pracovali efektívnejšie, výkonnejšie, boli viac otvorené voči občanom, v nich demokracia fungovala. Konkrétne išlo napríklad o severné regióny Emilia-Romagna a Toskánsko, kde bolo predovšetkým veľa aktívnych komunitných organizácií. Občania týchto regiónov boli angažovaní vo verejných záujmoch. Jeden druhému dôverovali, a verili, že politickí predstavitelia ich regiónu sa správajú férovo a rešpektujú právo. Lídri týchto regiónov boli relatívne úprimní a uznávali rovnosť. Sociálne a politické siete boli organizované horizontálne, nie hierarchicky. Ich "občianske komunity" si ctili solidaritu, občiansku participáciu a integritu. Naopak, v kontraste stáli "neobčianske" regióny ako Kalábria a Sicília. Koncept občianskosti bol v nich len málo vyvinutý. Angažovanosť v sociálnych a kultúrnych spolkoch bola v týchto regiónoch slabá. Z pohľadu obyvateľov boli verejné záujmy vecou niekoho iného – „šéfov", „politikov" – ale nie ich. Zákony boli podľa väčšiny len na to, aby sa porušovali. V regiónoch boli vzťahy založené na hierarchii. Občania sa cítili slabí, vykorisťovaní a nešťastní. Nedôverovali si navzájom, ani svoji politickým lídrom. Regionálne samosprávy boli oveľa menej efektívne a výkonné, demokracia nefungovala.

Ako už bolo uvedené, dôvera tvorí v Putnamvej teórii jadro samotnej definície sociálneho kapitálu, ktorý chápe ako vzťahovú záležitosť prinášajucu úžitok nielen jednotlivcovi, ale celej spoločnosti. Putnam hodnotí dôveru z hľadiska dôsledkov, ktoré prináša jej prítomnosť či neprítomnosť v komunite a spája ju predovšetkým s problematikou spolupráce. Podľa neho, čím nejaká komunita disponuje vyššou dôverou, tým je v nej vyššia pravdepodobnosť k spolupráci. *„Dôvera premasťuje kooperáciu"* (Putnam, 1993, s. 167) tvrdí a zdôrazňuje, že v tomto vzťahu sa dôvera nespráva ako slepá dôvera (*blind trust*),

[13] Koncepcia výkonných inštitúcií je u tohto autora postavená na jednoduchom modely vládnutia: sociálna požiadavka - politická interakcia - štátna moc/vláda - politická voľba - realizácia. (Porov. Putnam, 1993, s. 9). Za dve fundamentálne kritériá demokracie Putnam považuje efektívitu a zodpovednosť vlády. (Porov. Putnam, 1993, s. 77-78).

ktorá je opakom autentickej dôvery (*autentic trust*) vedomej si rizík, ktoré rozhodnutie dôverovať prináša (Solomon – Flores, 2003), ale je založená na skúsenosti a generalizovanej reciprocite,[14] v rámci ktorej dôverujeme, pretože nám niekto, koho poznáme, *toho druhého* odporučí ako dôveryhodnú osobu, pretože má s ním predchádzajúcu skúsenosť. Putnam rozlišuje *„thick trust"* („silná dôvera"), ktorá sa zakladá na viere v „intímnu familiaritu" s *danou* osobou a nachádza sa vo vzťahoch, ktoré sú pevné a ukotvené v sociálnych sieťach, okrem toho hovorí o *„thin trust"* („slabej dôvere"), ktorá je prítomná pri náhodných stretnutiach a je vkladaná do generalizovných druhých, s ktorými nemá jednotlivec osobnú skúsenosť (Putnam, 1993). Robert Putnam svojím prístupom nasmeroval štúdium sociálneho kapitálu do verejnej sféry, na makro-sociálnu úroveň, kde sa jeho hlavným argumentom stalo konštatovanie, že silná a aktívna občianska spoločnosť, vyjadrená hodnotami sociálneho kapitálu, vedia ku konsolidácii demokracie.

Stratégie budovania dôvery

Cieľom predchádzajúcich častí bolo vysvetliť a aj na konkrétnom príklade demonštrovať pozitívny vzťah medzi dôverou a demokraciou. Nazdávam sa, že ak si túto skutočnosť osvojíme, deficit dôvery možno považovať za vážnu bariéru demokracie. V tomto prípade sa potom ako naliehavá môže javiť otázka, čo robiť v prospech vzniku a uchovania si dôvery? Na túto otázku sa pokúsime odpovedať z dvoch už spomínaných perspektív, a to dôvery ako vlastnosti individuálnych osôb a systémovej dôvery.

V prvom prípade je dôvera chápaná ako základný charakter osobnosti, tzv. *basic trust,* ktorá vzniká už pri narodení a postupne sa formuje v procese socializácie (Erikson, 1996). Podľa Uslanera (1999) dôvera reflektuje pohľad človeka na svet, ktorý je ovplyvňovaný z časti osobnými skúsenosťami, ale aj hlbšími hodnotami. Pohľad na svet, ktorý vedie k dôvere a k podpore občianskej angažovanosti, je podľa tohto autora *optimizmus,* teda presvedčenie, že môžem ovplyvniť svet a prispieť k jeho zlepšeniu a očakávanie, že budúcnosť bude pozitívnejšia ako minulosť. Ďalšími elementami je pocit osobnej spokojnosti a existencia zázemia či blízkej komunity. Podľa Uslanera práve životný postoj optimizmu vedie ku schopnosti dôverovať, a to aj v prípade tých, ktorých nepoznáme.

[14] Bilancovaná reciprocita je založená na hesle: „ja pomôžem tebe a ty pomôžeš mne", generalizovaná reciprocita zohráva dôležitú úlohu pri vytváraní spolupráce a je založená na hesle: „ja pomôžem tebe a ty pomôžeš jemu". Putnam vyzdvihuje predovšetkým generalizovanú reciprocitu týkajúcu sa pokračujúcich vzťahov, ktoré nemusia byť vyvážené ani hneď oplatené, ale zahŕňajú vzájomné očakávania, ktoré pripúšťajú reparát v budúcnosti.

Tento, možno až príliš pozitívny predpoklad, však možno spochybniť v tom, že optimizmus je skôr dôsledok pozitívnych skutočností vyplývajúcich zo schopnosti dôverovať a nie naopak.

Za lepšiu cestu považujeme skôr odporúčanie ktoré za úspešný rámec utvárania dôvery považuje *predchádzajúce* pozitívne životné *skúsenosti* (Coleman, Putnam). Napríklad, ak sme o niekom počuli alebo máme osobnú skúsenosť, že niekto je nespoľahlivý, necitlivý alebo dokonca krutý, takémuto človeku sa bojíme dôverovať, a naopak. To zároveň platí nielen v prípade *toho druhého*, ale každého jednotlivca, ktorému by malo záležať na tom, aby mal povesť dôveryhodnej osoby.

Pri prvom type dôvery možno za kľúčový považovať aj charakter *sociálnych sietí* (rodina, priatelia, susedia) a *komunitný život*. Znamená to, že pri posilňovaní dôvery v druhých ľudí zohráva svoju úlohu aktívne zapojenie sa jedinca v rámci sociálnych sietí, a to v situáciách každodenného života. Takéto vzťahy zároveň napomáhanú vzniku dôveryhodnej komunity, okrem toho platí, že čím nejaká komunita disponuje vyššou dôverou, tým je v nej vyššia pravdepodobnosť k spolupráci, a teda aj k vyššej miere dôvery (Putnam, 1993). Aj keď by sa mohlo zdať, že „kultúra dôvery“ je v tomto zmysle banálnou záležitosťou, ukazuje sa, že pravdou môže byť opak. Ulrich Beck upozorňuje na prejavy postomodernej spoločnosti, poznačenej individualizmom, prejavujúcej sa nárastom neistoty a krízy dôvery. Hovorí, že jednotlivci sú počas individualizačného procesu neustále vytrhávaní zo sociálnych väzieb, vďaka čomu sa čoraz menej zúčastňujú na spoločne organizovanom konaní a pribúdajú tlaky, ktoré ich nútia, aby sa uzatvárali do seba a rozhodovali o svojom živote osamote, bez podielu ostatných (Beck, 2004).

V prípade systémovej dôvery a stratégií jej budovani a udržateľnosti je nevyhnutná *dôveryhodnosť inštitúcií*. Totiž dôvera je ovplyvňovaná aj makrospoločenskými faktormi, medzi ktoré možno zaradiť dôveryhodnosť ekonomických a politických inštitúcií, ktoré tvoria základný pilier demokracie. Miera dôvery väčšinou odráža jednotlivé kroky politických inštitúcií, ich úspechy a neúspechy, ako i celkovú politickú či ekonomickú situáciu v danej krajine. Úlohou politických inštitúcií vo vzťahu k získaniu dôvery by mala byť snaha o čo najväčšiu elimináciu znechutenia občanov z politiky. Pokiaľ občania nie sú presvedčení o skutočnom prínose politických inštitúcií pri riešení ich problémov, dôvera občanov voči nim je automaticky oslabená. Naopak, občania oceňujú pozitívne rozhodnutia politických inštitúcií a dosiahnutie politických sľubov. Iveta Radičová v tomto zmysle povedala: *„Dôvera patrí k základným a zásadným prvkom kultúry demokracie. Dôvera občanov, že politici a inštitúcie demokracie sa budú riadiť princípmi a pravidlami slobody*

a demokracie. Dôvera, že pravidlá platia rovnako pre všetkých, nielen pre úzku skupinu vyvolených. Dôvera v štát a dôvera k druhým ľuďom sú dve základné roviny dôvery, bez ktorých demokracia nemôže dobre fungovať. Nedôvera k štátu vedie k občianskej pasivite, z ktorej potom môžu profitovať politici, ktorým na demokracii ako kultúre až tak nezáleží, potrebujú len vonkajší rámec demokracie, aby ju využili vo svoj prospech alebo v prospech im blízkych ekonomických alebo záujmových skupín" (Radičová, 2014).

Otázka vzťahu demokracie, demokratických inštitúcií a dôvery zohráva dôležitú úlohu aj v prípade postkomunistických krajín. Dôveru v postkomunistických spoločnostiach možno hodnotiť skôr negatívne, ako dedičstvo kultúry nedôvery z totalitného režimu. Vzťah dôvery a demokracie v postkomunistických krajinách má svoj špecifický kontext, ktorý si vyžaduje precíznu analýzu. Nateraz chcem v tomto prípade zdôrazniť zaujímavú myšlienku *demokracie ako procedúry* a *demokracie ako kultúry*, o ktorej sa zmienila Iveta Radičová. Demokratické inštitúcie podľa nej nemôžu fungovať len na báze systému, akoby "bezduchej procedúry", ale potrebujú pestovať "kultúru dôvery", ktorá predstavuje dlhodobú skúsenosť občanov so zachovávaním noriem, hodnôt a dôvery. "*Ako ukazuje aj skúsenosť postkomunistických krajín, vybudovať demokratické inštitúcie je ľahšie, než dosiahnuť ich zodpovedné fungovanie v rámci pravidiel demokracie. Ľahšie a rýchlejšie sa ustanovujú inštitúcie, než dosiahneme, aby boli skutočne aj v praxi zárukou fungovania demokracie, zárukou slobody, práva a spravodlivosti. Aj naša dejinná skúsenosť potvrdzuje, že je rozdiel medzi demokraciou ako procedúrou či systémom vlády a inštitúcií a demokraciou ako kultúrou. Dnes, keď sme v postkomunistických krajinách na začiatku tretej dekády slobody a demokracie, stojíme pred úlohou budovať demokraciu ako kultúru, vrátane demokratických vzorcov správania sa a budovania silnej občianskej spoločnosti. Procedúra demokracie sa tvorí rýchlejšie než kultúra demokracie"* (Radičová, 2014).

Napokon, priaznivé podmienky pre demokraciu, ktoré môžu napomáhať aj rastu dôvery, uvádza Robert Dahl. Radí medzi ne *efektívnu participáciu*, čo znamená, že všetci občania musia mať počas rozhodovacích procesov rovnakú možnosť vyjadriť svoj hlas, klásť otázky a vysvetliť dôvod svojho rozhodnutia, *rovnosť hlasov:* každý občan musí mať rovnakú možnosť voliť, *posudzovanie na základe dostatočných informácií:* každý občan musí mať rovnakú možnosť získavať informácie o alternatívach a dopadoch politiky, *kontrola záverečnej agendy:* každý občan musí mať rovnakú možnosť rozhodovať o konečnej podobe programových vyhlásení, o ktorých sa má rozhodovať v demokratickom procese a *komplexnosť*, čo znamená, že do demokratického procesu by mali byť zahrnutí všetci dospelí z politickej komunity, pre ktorých zároveň platia rovnaké zákony (Dahl, 2001).

Zhrnutie

Na proces utvárania demokracie je možné nazerať z rôznych perspektív. Cieľom tejto kapitoly bolo priblížiť vzťahy rôznych úrovní dôvery a jej nevyhnutnosti pre efektívne fungujúci demokratický systém.

Prvá časť predstavila koncept dôvery v dvoch základných podobách, a to ako *trust* (dôvera) a *confidence* (dôverčivosť). Ďalej poukázala na konceptualizáciu dôvery podľa toho, či je dôvera chápaná ako vlastnosť jedincov, vlastnosť sociálnych vzťahov alebo vlastnosť sociálneho systému. Pri uvažovaní o úlohe dôvery v demokratickom systéme je kľúčovým typom systémová dôvera, ktorá sa týka dôvery v konkrétne inštitúcie (inštitucionálna dôvera) alebo dôvery v celý politický systém všeobecne (politická dôvera).

Druhá časť venovala pozornosť dvom rozdielnym prístupom voči pojmu dôvera. Ide o kulturalistický a racionalistický prúd. Kým kulturalisti poukazujú na nevyhnutnosť dôvery pre fungovanie demokratického systému, pre racionalistov je dôvera jedna z foriem konania zameraného na vlastný prospech, čo v prípade demokracie znamená, že občania a predstavitelia vlády si navzájom dôverujú iba v prípade, ak je to pre obe strany výhodné. Avšak napriek odlišnému prístupu kulturalistov a racionalistov má dôvera podľa oboch teórií vo fungovaní demokratického systému svoju úlohu. Kým komunitná dôvera (kulturalisti) prevláda v osobných vzťahoch, racionálna v neosobných vzťahoch a v situáciách, kde môže byť komunitný typ dôvery zneužitý.

Častou otázkou vo vzťahu dôvery a demokracie býva, či je dôvera predpokladom alebo dôsledkom efektívne fungujúcej demokracie? Túto zaujímavu dilemu riešila ďalšia časť kapitoly, v ktorej sme predstavili východiská oboch pozícií a ukázala na rolu dôvery ako východiska, aj ako dôsledku demokracie.

Pozitívny vzťah medzi dôverou a demokraciou potvrdil aj empirický výskum sociálneho kapitálu, ktorým Robert Putnam ukázal na dôležitú úlohu dôvery v oblasti politických vied. Cieľom tejto časti bolo bližšie predstaviť výskum tohto autora, a tak na konkrétnom príklade deklarovať teoreticky zadefinované platformy vo vzťahu dôvery a demokracie.

V poslednej časti kapitoly sme sa zamerali na stratégie budovania dôvery, v rámci ktorých sme sústredili pozornosť na niekoľko „odporúčaní“ ako vytvoriť čo najvhodnejšie podmienky pre zakorenenie sa dôvery v demokratickom systéme. Patrí medzi ne optimizmus, predchádzajúce pozitívne skúsenosti s dôverou, charakter sociálnych sietí, bohatý komunitný život a dôveryhodnosť inštitúcií.

Ako sme sa už zmienili, proces vytvorenia kultúry dôvery nie je krátkodobou záležitosťou, a to aj napriek tomu, že dôvera je každodennou súčasťou našich bežných aktivít.

Istú dávku dôvery navyše vyžadujú aj zložité podmienky postmodernej spoločnosti a s tým súvisiaci pocit neistoty, a to nielen vo vzťahu k sebe samému, druhému človekovi, ale aj k systému celej spoločnosti, oblasť politiky nevynímajúc. Ukazuje sa, že dôvera je podstatným atribútom aj vo vzťahu občana a politika, občana a celého politického systému. Je zrejmé, že dôvera sa nespráva ako "pasívny hráč", ale naopak, pohýňa "motor spoločnosti" smerom vpred. To si však vyžaduje aktívne nasadenie sa pre vznik a zachovanie dôvery, ktorá je kľúčom k efektívnej demokracii. Na druhej strane, deficit dôvery možno považovať za jednu z bariér demokracie, čoho dobrým príkladom je viac než štyridsaťročná skúsenosť s totalitným režimom.

SOCIÁLNY POTENCIÁL PRE RIEŠENIE NEDOSTATKOV DEMOKRACIE

Ak je dnes podoba reprezentatívnej demokracie základnou politickou hodnotou modernej spoločnosti (Kulašík - Tóth, 1998), treba sa nám permanentne zaoberať analyzovaním jej premien, odhaľovať nedostatky, resp. poukazovať na to, čo za nedostatok považujeme a hľadať spôsoby, ako ich odstraňovať, alebo aspoň umenšovať. Tento proces je nevyhnutný pre zdravý rozvoj spoločnosti a ako prirodzený ho treba chápať v každej spoločnosti, ktorá ašpiruje na realizovanie schopnosti samoorganizácie a samousmerňovania. Moderná spoločnosť sa totiž musí stále výraznejšie prejavovať ako spoločnosť, ktorá svoju „politiku“ (celkovú rozvojovú stratégiu a všetky „rezortné“ politiky, ktoré ju pomáhajú uskutočňovať) orientuje na plnenie akceptovateľných rozvojových cieľov.

Na problematiku väzby reálnej politiky na spoločenskú skutočnosť sa môžeme pozrieť aj trochu systematicky – ak vyjdeme z imanentných princípov modernej demokracie. Potom môžeme hľadať prvky nesúladu či nenaplnenia týchto princípov v porovnaní so skutočnosťou, prípadne sa môžeme pokúsiť hľadať nové, demokraticky relevantné princípy pre nové potreby spoločenského rozvoja. Je totiž celkom dobre možné, že v minulosti formulované princípy už stratili svoju razanciu a opodstatnenie.

Medzi tieto princípy sformulované v minulosti patrí aj Ústava Slovenskej republiky, ale zdá sa, že zatiaľ ju nemožno považovať za opomenuteľnú minulosť. Stále platí a z dikcie jej formulácií vyplývajú viaceré črty demokracie, ktoré sme takto prijali za svoje a mali by sme ich uplatňovať v našom spoločenskom živote. Demokracia na základe syntézy slobody a poriadku zaručuje občianske práva jednotlivca, vyrovnanosť uspokojenia záujmov sociálnych skupín a prevod politickej vôle ľudí do výkonu štátnej politiky. A tu vzniká problém, o ktorom je možné uvažovať: ako sa tvorí individuálny a skupinový občiansky názor, ako sa takýto názor uplatňuje v komunálnej politike a kam nás zvádza samosprávna prax, v ktorej považujeme presadenie nezodpovedného občianskeho názoru za prejav a úspech demokracie.

Sociologické aspekty demokracie

Zo sociologického hľadiska je spoločnosť vnútorne diferencovaná na množstvo záujmovo odlišných spoločenských skupín, pričom niektoré z nich majú dokonca charakter

politickej strany, zúčastňujú sa bezprostredne na správe našej spoločnosti a môžu svoje záujmy realizovať bezprostredne. Ostatné záujmové skupiny sú rôzne kategorizovateľné, ich predstavenie však nie je cieľom tejto kapitoly. Tým je poukázať na problém, ktorý vzniká vtedy, keď sa záujmy niektorých spoločenských skupín líšia, alebo keď sú dokonca protikladné, či vylučujúce sa. Problém je o to väčší, ak jedna zo skupín vystupuje v procese demokratického uplatňovania nároku na uplatnenie svojich záujmov ako skupina reprezentujúca najvlastnejší záujem obyvateľov územia, ktorého sa týka nejaký rozvojový investičný zámer. V takomto prípade je potrebné rešpektovať odôvodnenosť viacerých otázok (vychádzajúc z princípov fungujúcej demokracie) – napríklad takto sformulovaných:

- predstavuje táto záujmová skupina skutočne záujem väčšiny obyvateľstva, alebo je len jeho najakcieschopnejšou súčasťou?
- ak záujem predkladaný touto skupinou je naozaj záujmom väčšiny priamo dotknutého obyvateľstva, možno konštatovať, že vznikol na základe objektívneho a zodpovedajúco vyčerpávajúceho informovania priamo dotknutej verejnosti?
- ak je postoj priamo dotknutej verejnosti výsledkom skutočne uvedomelej osvety a informačnej kampani, je zhodný, alebo aspoň podobný postoju širšej verejnosti? (nie je v spoločnosti viac jednotlivcov opačného názoru, než je názor priamo dotknutých?)
- ak je postoj priamo dotknutej verejnosti výsledkom skutočne uvedomelej osvety a informačnej kampani, boli vstupné informácie touto verejnosťou správne porozumené a pochopené?
- ak je postoj priamo dotknutej verejnosti výsledkom správneho pochopenia problému, je pri akceptovateľnej ochrane individuálnych záujmov dostatočne jasne prezentovaný aj vyšší záujem – záujem sociálneho rozvoja, záujem sídelného rozvoja, či záujem rešpektovania smeru nastavených rozvojových trendov (demografických, energetických, environmentálnych, ekonomických, kultúrnych)?

Tieto a podobné otázky sledujú potrebu overiť, či demokratický princíp rozhodovania za účasti verejnosti, na ktorý sme si už do istej miery zvykli a ktorý sa stáva takmer nedotknuteľným stavebným prvkom našej demokracie, vedie vo svojich dôsledkoch k principiálne pozitívnym, alebo k principiálne negatívnym riešeniam, zásadne ovplyvňujúcim fungovanie a rozvoj spoločnosti. Je potrebné overovať, či a ako sa v súčasnej podobe demokracie zlieva do konečného výsledku zneužívanie moci menšiny nad ostatnými a nad všeobecným záujmom s mocou väčšiny nad menšinami a s ich obmedzovaním.

Skúsenosti z doterajšieho fungovania demokracie na Slovensku majú iste všeobecnú platnosť. Ako ešte naliehavejšia sa potom javí potreba skúmať aspekty a dôvody nenaplnenia jej princípov a o to väčší význam má upozorňovanie na spôsoby a každodennú prax života v demokratickom režime. Skúsenosti, o ktorých hovoríme, sú späté s povzbudzovaním občanov k občianskym aktivitám (od 90. rokov) – k prejaveniu svojich názorov, záujmov a požiadaviek v bezprostrednom obytnom prostredí, pre ktoré sú ako jeho obyvatelia najkompetentnejší a na ktorých je možné stavať občiansku aktivitu širšieho spoločenského dosahu a ďalej sú to skúsenosti s už prejaveným vyjadrovaním a presadzovaním občianskych postojov v komunálnej i vládnej politike.

Mnohé z verejne známych kauz (výstavby, ťažby, ukladania odpadu), pri ktorých sa prebudila občianska participácia a dotknutá verejnosť si našla príležitosti a spôsoby, ktorými prezentovala svoje stanovisko k danému zámeru, sa sformovali na výrazné politikum. Nielen preto, že sa nimi zaoberali súdy, parlament i vláda, ale aj preto, lebo veľmi príznačne poukazujú na stav výkonu demokracie, jasne vyjadrujú medze a limity demokracie a tristne preukazujú, ako sú demokratické princípy manipulovateľné a účelovo zneužiteľné. Známe príklady prítomnosti občianskej participácie nie sú teda príkladmi fungovania demokracie, ale sú príkladmi jej sebazničujúceho zneužitia.

Zdá sa byť zrejmým, že vzťah medzi tým, čo vieme označiť za verejný prospech a za práva jednotlivcov na uplatnenie svojich záujmov treba zmeniť. Zmyslom tejto zmeny by malo byť hlbšie uvedomenie si faktu, že popri *právu* na individuálnu slobodu a na nejaké skupinové nároky majú presne tí istí nositelia týchto práv aj *povinnosti* – povinnosti voči ostatnej spoločnosti. A je jedno, či je táto časť spoločnosti vo väčšine, alebo v menšine. Z riešenia tejto výskumnej úlohy vyplynulo ešte aj čosi navyše – že uplatňovanie individuálnych práv, časovo spravidla orientovaných krátkodobo a obsahovo vymedzených úzko, musí byť obmedzené. Zásadným dôvodom pre toto obmedzenie je právo na udržateľný život, ktoré má výrazne nadindividuálny a nadskupinový rozmer a význam. Táto téza nechce nasilu pôsobiť svetovo a netýka sa v tomto prípade bezprostredne ozónovej diery, kyslých dažďov, ani brazílskeho pralesa. Bezprostredne vychádza (žiaľ) z poznatkov o spôsoboch uplatňovania či skôr neuplatňovania rozvojových stratégií v našich sídlach. A to v mene demokracie.

Pluralistická demokracia ako príklad i metóda

Jednou zo základných teoretických čŕt demokracie je pluralizmus – ako spôsob uvažovania, prostredníctvom ktorého sme schopní rozdeľovať nejakú entitu na celý rad nezávislých princípov, ktoré sa rôznym spôsobom spájajú a vstupujú do vzťahov rôznej hĺbky a trvania. Tento spôsob uvažovania možno nachádzať u filozofov staroveku v nazeraní na problematiku podstaty sveta, v novovekej filozofii (nemeckej klasickej) u Leibnitza a Hegela pri vysvetľovaní podstaty bytia, až sa v devätnástom storočí, v storočí inštitucionalizácie viacerých vedeckých disciplín, začal objavovať v jednotlivých vedách. Najprv v psychológii vďaka W. Jamesovi, potom v právnej vede vďaka O. Gierkovi a v politickej ekonómii vďaka J.S. Millovi. To už bol vlastne za dverami politológie, do ktorej vstúpil v dielach A.D. Lindsaya, E. Barkera a H.J. Laskiho (Adamová - Křižkovský, 1997). Odvtedy tento princíp pomáhal pri vysvetľovaní množstva vnútorne diferencovaných javov, procesov a vzťahov a nakoniec aj pri skúmaní politických procesov demokratickej spoločnosti. Spoločnosti, v ktorej celkom prirodzene existujú konflikty medzi jednotlivými sociálnymi skupinami, ktoré je potrebné poznávať, chápať a riešiť. Už ani súčasný konzervativizmus a liberalizmus nie sú odporcami pluralizmu, ale akceptujú ho tak pri kritike súčasného stavu demokracie, ako aj pri sebe vlastnom hľadaní ciest jej racionalizácie, humanizácie a kultúrno-etického zhodnotenia.

Pluralistická demokracia funguje v súčasnej občianskej spoločnosti ako východisko pre politický konsenzus. Je predpokladom pre prijímanie takých rozhodnutí, ktoré predstavujú optimálne presadzovanie záujmov občianskej spoločnosti – prostredníctvom štátu. Je teda tiež spôsobom účasti jednotlivcov a záujmových skupín na výkone štátnej moci. Teoreticky.

Prax budovania kapitalistickej demokracie po novembri 1989 (možno povedať, že tiež celkom prirodzene) nezodpovedá teoretickým postulátom, či ideálom. V roku 1968 V. Klokočka základné znaky pluralistickej demokracie sformuloval takto (Klokočka, 1968, s. 89):

- Legitimizovanie politického systému je autonómne. Štátnu moc legitimizuje vôľa ľudu, zistená empiricky. Úlohou politickej moci je uplatniť záujmy na základe pomeru síl.
- Pluralistická demokracia vychádza z heterogénnej spoločenskej štruktúry a z množstva záujmov, ktoré si navzájom konkurujú.

- Napriek tomu, že existujú záujmy všeobecné, je základom štátnej jednoty predovšetkým kompromis heterogénnych síl.
- Politický systém je organizovaný pluralisticky – na základe horizontálnej a vertikálnej deľby moci.
- Právny systém je autonómny voči politickej moci.
- Participačná a obranná koncepcia občianskych práv.
- Pluralistický charakter masových komunikačných prostriedkov a verejnej mienky pre zabezpečenie spätných väzieb a kontroly moci.
- Spontánny proces vývoja je koordinovaný inštitucionalizovanými mechanizmami zmien.

Tieto princípy sú síce naformulované dosť teoreticky, ale nielen preto dokladajú, že už v hlbokom socializme sme boli teoreticky pripravení na akceptovanie modelu pluralistickej demokracie. Žiaľ, rozpor medzi teoretickou pripravenosťou a praktickou realizáciou dobrých a akceptovateľných princípov je trvalým nedostatkom presadenia ideálov demokracie v spoločenskej praxi. V akomkoľvek politicko – ekonomickom systéme.

Súčasný pluralizmus sa od klasickej demokratickej teórie líši minimálne v týchto bodoch[15]:

- Občianska moc je veľmi rozdrobená a jej nositelia majú diferencované možnosti na jej uplatnenie.
- Vládne elity, ktoré sa sformovali na základe výsledkov volieb, sú často mimo možnosti o veci rozhodovať.
- Nositelia občianskej moci sú v konečnom dôsledku ovládaní a riadení oligarchiou.
- Výsledné politické rozhodnutia sú priemetom kompromisu medzi tzv. Elitami.
- Občania ako držitelia štátnej moci sú nahradení predstaviteľmi záujmových skupín.
- S rozdeľovaním moci a so súťažením o sféry vplyvu je dosť v rozpore politická rovnosť a individuálna dôstojnosť jej účastníkov.

Keďže ide o negatívne vnímané odlišnosti, je zrejmé, že treba hľadať a zavádzať také opatrenia, ktoré by túto negativitu vylúčili, alebo aspoň zmenšili jej rozsah a význam. Núkajú sa kontrolné mechanizmy. Tie, samozrejme, existujú, ale nemusia byť dostatočne účinné a prax nás učí, že nie je politická vôľa na to, aby sa tie neúčinné nejako zmenili – smerom

[15] Podľa T. Dyema a H. Zeiglera.

k vyššej efektivite. Teoreticky je možné zámerne vytvárať podmienky pre vznik čo najväčšieho počtu záujmových skupín, ktoré síce budú vyhovovať predstavám o zvýšení spoločenskej angažovanosti občanov, ale súčasne v podstate rozložia občiansku aktivitu orientovanú na potrebu nejakých zásadných zmien a tiež pomerne teoreticky vyznieva (ako ďalšia možnosť kontroly) požiadavka na *„čo najširšiu migráciu medzi politickými vedúcimi a obyvateľstvom“* (Adamová – Křížkovský, 1997, s. 277).

Musíme si chvíľu počkať a uvidíme, či tohtoročná (2014) voľba prezidenta v SR, alebo voľba našich zástupcov v Európskom parlamente bude použiteľným príkladom pre fungovanie tejto možnosti. Spomínanú voľbu občianskeho kandidáta za prezidenta možno chápať do značnej miery aj za výsledok rastúceho presvedčenia občanov, že politiku (a to nielen na komunálnej, ale aj na vládnej úrovni) by vedeli robiť aspoň tak dobre, ako súčasní vedúci politickí činitelia[16]. Až praktická skúsenosť ukáže, či politická scéna je vhodným prostredím pre vyskúšanie odôvodnenosti tohto presvedčenia. Teorém demokracie, ktorým je podľa J. Barzuna tvrdenie, že pre slobodnú spoločnosť je najlepšie, ak sú ľudia celkom nezávislí a ak toto ich právo na sebaurčenie v sebe zahŕňa politickú a spoločenskú rovnosť, v podstate toto presvedčenie podporuje – aj bez spomínanej praktickej skúsenosti.

Demokracia ako moc väčšiny

Miestne, časové a väčšinové hľadisko sú rozhodujúce pri konkrétnej aplikácii princípov, ktoré považujeme za demokratické. V snahe o nespreneverenie sa nie celkom jasným princípom demokracie zvažujeme (vedome i nevedome) tieto základné okolnosti. Domnievam sa však, že ani demokracia, a teda ani jej princípy, nemôžu byť dogmou, ktorá prevažuje zdravý úsudok a aktuálnu skúsenosť. V každom konkrétnom prípade prospech verejnosti je výsledkom pomeriavania prospechu a záujmu väčšej a menšej verejnosti.

Na miestnej a regionálnej úrovni sa často stretávame so zaklínaním sa právom občanov na rozhodnutia, ktoré však svojím významom jasne presahujú sídelný, alebo regionálny rámec. Napriek tomu oficiálne a na verejnosti neprestávame tvrdiť, že práve územne úzko vymedzená skupina obyvateľov je zvrchovaným rozhodovateľom o území, na ktorom sa majú realizovať všeobecne prospešné zámery. Pre daný územný rozvoj

[16] Uvedené presvedčenie je na Slovensku analogizovateľné s viac-menej úspešnou skúsenosťou pri zvládaní kompetencií odbornej lekárky, murára, či automechanika.

a následne (a vôbec nie paradoxne) aj pre obyvateľov tohto územia je realizovanie týchto nadradených zámerov často až životne dôležité – napriek tomu, že si to títo obyvatelia neuvedomujú.[17]

A tak sa dostávame k otázke fungovania samosprávnych orgánov v demokratickom systéme, k otázke, ako a kedy vyvažovať podliehanie tlaku a pudenia miestneho obyvateľstva racionálnou úvahou a videním širších kontextov, než je kontext sídla a vzdialenejších perspektív, než sú perspektívy jedného volebného obdobia.

Naším zámerom v žiadnom prípade nebolo a nie je podvažovanie práva každého občana a občianskych združení na vlastný názor. Teraz chcem však poukázať na to, že aj demokracia má svoje mantinely a rozhodovanie o všeobecne (verejne) prospešných aktivitách v území by nemalo byť orientované a prispôsobované názorom obyvateľstva, ktorým evidentne chýba dostatok spracovaných ucelených informácií, pokoj a čas na konštruktívne prediskutovanie problémových bodov. Takto dezorientované obyvateľstvo nemôže byť a nakoniec ani nie je zodpovedným subjektom a preto nemôže byť ani určujúcim činiteľom v rozhodovacom procese, ktorý by sa týkal hoci aj jeho najbližšieho obytného prostredia. V praxi sa však práve takto (často dezinformačne) zavedenému a nedoinformovanému obyvateľstvu prispôsobuje nielen jeho samospráva, ale i ďalšie vyššie volené a štátne orgány. Občianska demokracia tak nadobúda celkom zvrátenú podobu a ako nástroj orientovaného rozvoja zlyháva.

Chceme ďalej poukázať na fakt, že zastupiteľské orgány verejnej správy sa často správajú alibisticky a miesto toho, aby sa zasadzovali za podporu a presadenie zámerov, ktoré môžu byť výraznými rozvojovými impulzmi pre sídlo a región, vydávajú sa cestou ľahšieho odporu, ktorá im poskytuje záruku opätovného zvolenia do funkcie (veď bránili záujmy obyvateľov!) a ktorá im ponúka prežiť súčasné volebné obdobie v pokoji, bez väčšej námahy, ktorú by vyžadovalo samoštúdium a konzultácie k danému problému, bez rizika nesprávneho rozhodnutia. Obyvatelia si neuvedomujú, že takéto zastupiteľstvo síce „nerobí problémy“, ale že súčasne zbavuje dané sídlo rozvojových možností (vyplývajúcich z možného sústredenia investičných prostriedkov, z finančnej a organizačnej podpory

[17] Príkladov je viac, ale najznámejšími sa stali zámery ukladania a spracovania komunálneho odpadu v Pezinku, obnovenie ťažby zlata v Kremnici a otvorenie nového ložiska pre povrchovú ťažbu zlata v Detve. Vo všetkých týchto prípadoch sa nadmieru presadila občiansky aktivizovaná skupina obyvateľov, pričom ich negativistický postoj k zámeru bol minimálne diskutabilný. Stanovisko, ktoré bolo voči zámeru orientované odborne konštruktívne, bolo demokraticky odmietnuté a znemožnené. Nulové riešenie sa prejavuje negatívne na rozvoji sídelných podmienok priamo dotknutých obyvateľov.

nevýrobných aktivít v území, z rastu pracovných príležitostí a kúpnej sily v území), vyháňa pracovnú silu do väčších centier a v podstate tak urýchľuje úpadok vlastného sídelného potenciálu.

Takto sa správajúce samosprávne orgány sú si až príliš isté tým, že ak nič nerobia, nespravia chybu a navyše sa správajú urazene, ak sú obvinené z neschopnosti a alibizmu – z odmietania roly skutočne samosprávneho riadiaceho orgánu, ktorý musí byť schopný osvetovo pôsobiť na „svoje“ obyvateľstvo a udržať na svojich pleciach aj ťarchu zodpovednosti za svoje rozhodnutia a za svoje aktivity. Systémové podmienky ich však k tomu nijako nemotivujú. Navyše – za bránenie udržateľnému rozvoju neexistujú žiadne sankcie.

Mnohé príklady z doterajšej praxe hovoria o tom, že občianska samospráva má vtedy zmysel a vtedy je efektívna, ak sa podarí do jej čela zvoliť osobnosti, ktoré majú odborný nadhľad, resp. dokážu si potrebnú odbornú informáciu zabezpečiť, osobnosti, ktoré majú odvahu nepodliehať prúdu, ale naopak – tento prúd orientovať. Takéto osobnosti sú nielen formálnymi, ale aj neformálnymi autoritami pre svoj elektorát. V prípade komunálnych volieb na miestnej úrovni sme si však „vďaka“ poslednej územnej reforme verejnej správy vytvorili množstvo situácií, pre ktoré platí konštatovanie, že nie každý vekovo a zdravotne spôsobilý kandidát na starostu je takouto osobnosťou a autoritou a že nie každá dedinská obec má ešte vo svojom strede takého. Tu tkvie ďalšie ochudobnenie sociálneho potenciálu, ktorý nám chýba pri využívaní demokratických princípov riadenia.

Poukazovanie na tieto okolnosti má určite význam pre sebareflexiu tých, ktorí chcú kandidovať, ale aj pre občana – voliča. Ten by si mal vedieť klásť tie správne otázky ohľadne vlastností jednotlivých kandidátov, aby sa vedel správne rozhodnúť. Občianska demokracia môže aj na miestnej úrovni fungovať jedine vtedy, ak sa presadí požiadavka obojstrannej náročnosti – aj na strane voliča v príprave na volebný akt, aj na strane zvolených, pri zodpovednom plnení si svojich samosprávnych povinností. Na oboch stranách by sa mali mať možnosť presadiť takí jednotlivci, ktorí dbajú na sebavzdelávanie, nepodliehajú účelovému strašeniu a sú otvorení novým informáciám a názorom. Takýmto smerom vedome a dlhodobo vedený sociálny potenciál je predpokladom pre nahradenie súčasného zneužívania demokratických princípov na ich využívanie. Orientačným subjektom pre prospešnosť prijatých rozhodnutí je, samozrejme, široká verejnosť. Musí však byť podstatne širšia, než aká je týmto subjektom dnes. O zámeroch nadlokálneho významu nemôže rozhodovať lokálna verejnosť.

Domnievame sa, že nájdené a uvažované príklady by sa dali diferencovať podľa nasledujúcich kritérií:

- podľa typu investičného zámeru: stavba – napr. obchodná, líniová, kultúrna, výrobná, voľnočasová, reštauračná; ťažba – napr. dreva, kovov, uránu; rekonštrukcia; animácia – napr. týkajúca sa lesov, polí, vodných plôch;
- podľa typu sídla, kde sa investičný zámer má realizovať: mesto, dedina a ich podtypy;
- podľa formy účasti väčšiny obyvateľov: aktívna a pasívna;
- podľa výsledku ich snaženia: čiastočné, plné, žiadne uspokojenie ich záujmov;
- podľa medializácie, tlakov a záujmov: lokálny, regionálny a nadregionálny mediálny dosah, tlak a záujmy investorov, politikov, verejnej správy, financií;
- a predovšetkým podľa už zaznamenaných dopadov občianskej participácie na sídelný a regionálny rozvoj.

Uvedená typológia iste nie je úplná. Efektom operacionalizovanej typológie je sprehľadnenie okolností a charakteristík, ktoré znamenali prínos občianskej participácie pre sídelný rozvoj, pretože práve takú participáciu považujeme za zodpovednú, zorientovanú, vytvárajúcu perspektívy ďalšieho sociálneho rozvoja sídelného spoločenstva. Iné príklady naopak – sledujúc a presadiac úzky skupinový záujem – odporujú potrebnému rozvoju nevyhnutných hospodárskych a iných podmienok pre zvyšovanie kvality života všetkých obyvateľov. Poukázali sme na problematiku tvorby, resp. straty pracovných príležitostí, na problematiku koncepčného získavania a efektívneho využívania finančných prostriedkov pre rozvoj sídla a regiónu i na problematiku zasvätenej spolupráce s investorom a využívania jeho ochoty i potreby prispievať na rozvojové programy sídla.

Typológia umožňuje prehľadné preukázanie problémových faktorov, na ktoré je potrebné predovšetkým dbať, ak obecnej samospráve ide naozaj o povzbudenie miestneho rozvoja a nie o jeho násilné utlmovanie v mene argumentačne slabo podopretých a nerozvojových cieľov. Umožňuje vidieť, za akých podmienok je možné predpokladať úspešnú a prospešnú občiansku participáciu a naopak. V skutočnosti to bolo asi tak, že sa nám podarilo ukázať niektoré podoby a charakteristiky neúspešnej občianskej participácie – z hľadiska jej vplyvu na sídelný rozvoj. Všetky príklady totiž vypovedali o odpore verejnosti voči investičným zámerom a o negatívnom (nerozvojovom) „vplyve“ týchto zbytočne odsunutých investičných zámerov.

Samozrejme, sídlo, ktoré sa nerozvíja, stráca svoju príťažlivosť - nielen estetickú, ale najmä funkčnú – a nielen sídlo, ale aj sídelné spoločenstvo sa dostáva na trajektóriu

degeneratívneho rozvoja. Postupne stráca svojich obyvateľov, najmä mladých a občiansky a ekonomicky aktívnych. Musíme teda konštatovať, že ak predstavitelia obecnej samosprávy nie sú dostatočne rozhľadení a zorientovaní v problematike sociálneho rozvoja, ak nepoznajú dostatočne problematiku sídelného rozvoja a ak sa správajú nekonštruktívne a neústretovo voči investorským zámerom a nedostatočne informujú a prípadne aj presviedčajú svojich občanov o objektívnych pozitívach daného zámeru, podrývajú vlastne rozvojové možnosti sídla, jeho sociálny potenciál a tým aj predpoklady pre fungovanie lokálnej demokracie – v prospech širokej verejnosti. Možno tiež konštatovať, že uplatňovanie účelovo vybraných princípov demokracie sociálny potenciál sídla priamo znižuje. Ten potom chýba pre akúkoľvek sídelnú aktivitu, čo ohrozuje až ďalšiu existenciu sídla.

Pri premietaní týchto kritických výhrad voči podobám demokracie na komunálnej úrovni do sídelného rozvoja mi však nejde v žiadnom prípade o uvoľňovanie cesty pre akékoľvek investorské zámery a za akúkoľvek cenu. Ide mi o poukázanie na to, že je veľmi potrebné, aby sa obecné zastupiteľstvá naučili využívať investorov pre prospech sídla, resp., aby k takémuto postupu boli obyvateľmi donútené. Tu treba vidieť úlohu a zmysel uplatňovania princípov lokálnej demokracie.

Nie je nič demokratické na tom, ak z investora samospráva ruka v ruke s občanmi urobí strašiaka a vyjadrí odmietavé stanovisko k akémukoľvek, nie dostatočne pochopenému, investorskému zámeru. Treba si uvedomiť, že pri plnení svojich zámerov sa títo investori dnes už nemôžu voči potrebám občanov stavať chrbtom a presadzovať sa v území silou, bez komunikovania svojho zámeru aj s občanmi a s ich samosprávami. Musia však nachádzať v samospráve pripraveného partnera, ktorý dokáže vyjednať splnenie svojich rozvojových podmienok. Zástupcovia verejnosti by si mali byť vedomí toho, že akýkoľvek rozvoj je vždy výsledkom vyriešenia dilemy, ako konať čo najšetrnejšie k nespochybňovaným hodnotám. Musia si byť vedomí toho, že vždy je možná nejaká dohoda - niečo za niečo. Je ich „pracovnou povinnosťou“, aby so zvereným obyvateľstvom „pracovali“ v jeho prospech a aby si títo obyvatelia boli tohto prospechu vedomí.

Tu uvedené a všeobecne známe príklady totiž vypovedajú o tom, že obecné zastupiteľstvo sa v populistickom ošiali celkom uzatvára pred investorom a nemá snahu vidieť popri problémoch aj pozitíva z možnej investície a už vôbec sa mu nechce presviedčať o týchto pozitívach obyvateľov. Tento postoj je možné vidieť aj ako výsledok nájdenia cesty najmenšieho odporu a najmenšieho osobného úsilia. Byť proti investičným

zámerom je veľmi pohodlné a pritom nekonfliktné. Súčasne je to však postoj mimoriadne krátkozraký, s nezvratnými sociálne a sídelne negatívnymi dopadmi. Sídlo a jeho obyvateľstvo sa nerozvíja a upadá.

Investičné zámery smerujú vždy v istom zmysle k využívaniu krajiny, sídla a príslušných potenciálov a vždy ponúkajú určitý spôsob rozvoja daného spoločenstva a jeho životných podmienok. Tieto zámery ani nemôžu nebyť orientované rozvojovo. Ide len o to, či sa v konkrétnom prípade podarí zaradiť ich ako súčasť do nejakej rozvojovej stratégie (takými stratégiami sú programy hospodárskeho a sociálneho rozvoja – teda nie územné plány!) a či k tejto predstave o strategickom rozvoji aj skutočne majú šancu prispieť. Ak vyhovujú týmto podmienkam, nie je možné ich jednoducho odblokovať.

Práca s verejnosťou

Aby sa tak stalo, je potrebné s verejnosťou pracovať. To, čo nazývame práca s verejnosťou, by malo byť súčasťou celkom dobrovoľného uvedomovania si závažného faktu investorom - že nespolupracujúca a negatívne naladená verejnosť je vážnou prekážkou pri uskutočňovaní investičného zámeru. Práca s verejnosťou by mala prebiehať - možno aj v podstatnej miere - mimo rámec konkrétneho zákona (EIA a SEA)[18] a mimo procesnosti, ktorá je v zákone presne vymedzená. Žiaden zákon totiž nemôže vystihnúť konkrétnu potrebu v danom čase a na danom mieste.

Skúsenosti, ako aj konkrétne prípady zámerov v Pezinku, Kremnici a Detve, ktorým sme sa v rôznej miere venovali, však vypovedajú o tom, že investor podcenil potrebu dostatočného informovania čo najširšej verejnosti o svojom zámere. Celkom na prvom mieste v každej tejto informačnej kampani mala zaznieť informácia o tom, ako daný zámer podporí príslušný sídelný a regionálny rozvoj, pretože to je otázka, na ktorú hľadá odpoveď každý rozumný hospodár a občan.

Popri verejnosti, ktorá sa sama do tejto polohy zaraďuje zameraním svojej činnosti (záujmové, mimovládne organizácie), rozoznávame a považujeme za nevyhnutné pracovať aj s takou verejnosťou, ktorú my sami, na základe objektívnych kritérií, do tejto polohy zaradíme. Ide najmä o občiansky sa neangažujúcich obyvateľov a užívateľov daného územia, ktoré je potrebné chápať v súvislosti s významom daného zámeru a nie dogmaticky, podľa litery zákona.

[18] Zákon č. 24/2006 Z.z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie

Zanedbaná práca s verejnosťou obyčajne vyústi do nahromadenia problémov a do prehĺbenej dezinformovanosti. Situácia prerastá do zbytočných konfliktov odborných a príliš laických postojov a argumentov a do kríženia osobných a verejných záujmov. Z hľadiska výstupov tejto práce je významným konštatovanie, že nezvládnutá práca s verejnosťou a dezorientovaná aktivizácia verejnosti vedie k situáciám, ktoré nemôžeme považovať za očakávané zažívanie demokracie v praxi. Takáto občianska participácia nemôže ani pozitívne prispieť k neľahkej rozhodovacej úlohe obecného zastupiteľstva, či ďalších odborových a štátnych orgánov.

Zhrnutie

Pri skúmaní reálneho fungovania občianskej demokracie v podmienkach, ktoré sú občanom najbližšie – v podmienkach usmerňovania rozvoja vlastného sídla, jeho hmotovo-priestorových a sociálnych kvalít, sme overovali participačné mechanizmy a ich využívanie, o ktorých sa domnievame, že sú pre občana naplnením vnímania podmienok demokracie. Podmienok, v ktorých dostáva príležitosť prejaviť svoju vôľu a premietnuť svoje predstavy o kvalitnom živote do formovania sídelných podmienok, v ktorých žije.

Význam takto orientovaného zámeru vyplýval z mnohých negatívnych občianskych i profesionálnych skúseností s uplatňovaním demokracie na tejto úrovni, ktorú v zmysle zavedených a akceptovaných princípov treba považovať za východiskovú. Na tejto úrovni sa predsa kreuje občan ako základný prvok demokratického systému, ako jeho subjekt, ktorý si má byť vedomý toho, že jeho skúsenosti a poznatky, jeho záujmy a priority nájdu s využitím demokratických podmienok pre ich realizáciu uplatnenie v skutočnom rozvoji sídelných podmienok. Sídelné podmienky sú potom prostredím, v ktorom (a tiež vďaka ktorému) občan prežíva život bez zásadných frustrácií, život, ktorý ho uspokojuje a napĺňa.

Z tejto supercieľovej premisy potom vyplýva všetko ostatné – ona je orientáciou pre posudzovanie všetkých jednotlivých prípadov rozhodovania v demokratickej spoločnosti. Zo sociologického hľadiska a vychádzajúc z analýzy súčasných prejavov demokracie na Slovensku na komunálnej úrovni však získané poznatky dokladajú potrebu obmedzenia prejavov individuálnej slobody a to v záujme udržateľného života. Jeho princípy sú nezlučiteľné so súčasnou praxou uplatňovania princípov demokracie, v ktorých prevláda

presadenie úzkoskupinového záujmu voči všeobecnému záujmu primeraného rozvoja sídelných podmienok, čo v konečnom dôsledku predstavuje podmienky pre pretrvanie života.

Na záver poukazujeme na problematiku decentralizácie samosprávy, ktorá miesto priblíženia správy občanovi ponúkla občanovi možnosť presadiť svoje nedostatočne odargumentované postoje, čím negatívne ovplyvňuje možný rozvoj vlastného sídla a regiónu. Relevantné argumenty sú nahradzované strachom zo zmeny a výsledkom je bránenie zmene. Sídla sa tak dostávajú na trajektóriu, ktorá je opakom princípu „zmena je život“.

KRÍZA LIBERÁLNEJ DEMOKRACIE

Svet, ktorý poznáme je do veľkej miery inštitucionálnym výsledkom politického víťazstva liberalizmu, prvotne na Západe a neskôr na celom svete. Avšak v súčasnosti je liberálne myslenie hlboko roztrieštené na svoje vlastné časti, a preto je často neschopné pochopiť svet, ktorý je v mnohých ohľadoch jeho výsledkom. Toto rozdelenie vychádza primárne z napätia medzi dvoma liberálnymi prúdmi: liberálnou alebo zastupiteľskou demokraciou a trhom, a rovnako zo všeobecného zlyhania liberálov uchopiť neobvyklý systematický charakter demokratickej vlády. Napätie medzi liberálnou demokraciou a trhom je centrálnou otázkou, pričom charakteru demokratickej vlády je venovaná oveľa menšia pozornosť.

Definícia demokracie, liberalizmu a liberálnej demokracie

Analýzu určitej záležitosti je užitočné začať definíciou. Avšak v prípade demokracie je definícia ťažkopádna a často považovaná za kontroverznú. Prvý problém vyplýva z historickej zmeny významu samotného pojmu. Do konca 18. storočia bolo používanie pojmu „demokracia“ obmedzené na formy, ktoré by sme v súčasnosti nazvali priamou demokraciou. Terajší význam slova však jednoznačne obsahuje tak priame, ako aj nepriame, zastupiteľské formy demokracie. Druhá komplikácia vyplýva z faktu, že demokracia je v súčasnosti takmer univerzálne uznávaná. Nebolo to však pravdou až po koniec prvej svetovej vojny, ale dnešný človek by zriedkavo tvrdil, že demokracia je zlom. Navyše, existuje tendencia nazvať systém demokratickým iba preto, že ho schvaľujeme. Odborníci často upozorňujú na to, že demokracia ako pojem sa aplikuje tak širokospektrálne, že sa stal vágnym až do miery bezvýznamnosti. Takmer každá forma organizácie v politickej sfére sa nazýva demokraciou alebo demokratickou. Pri definícii samotnej demokracie sa musíme dôkladne pozrieť aj na vývoj používania tohto pojmu. Slovo demokracia bolo prvýkrát použité v 5. storočí pred Kristom gréckym historikom Herodotom a kombinovala grécke slová „démos“, čo znamená ľud a „kratein“, čo znamená vládnuť. Známa Lincolnova definícia demokracie hlása „vládu ľudu, prostredníctvom ľudu a pre ľud“. B. Holden (1993) ponúka definíciu demokracie ako politického systému, v ktorom rozhodnutia činí pozitívne alebo negatívne celý ľud a tento ľud je oprávnený rozhodovať o základných otázkach verejnej politiky.

Po uvedení definície demokracie sa musíme nevyhnutne pozrieť na definíciu liberálnej demokracie. Definícia liberálnej demokracie je komplikovaná z dôvodu vplyvu rôznych politických názorov. Liberálni demokrati, hlavne tí, ktorí si myslia, že liberálna demokracia je najlepším druhom politického systému, sú náchylní vnímať liberálnu demokraciu ako jediný možný druh demokracie (Charvet – Kaczynska Nay, 2008). Iné typy politických systémov, ktoré sa môžu deklarovať ako demokracie, sú vnímané ako falošné a podľa liberálnych demokratov nie sú vobec demokraciami. Pre kritikov liberálnej demokracie je však liberálna demokracia falošná a liberálno-demokratické režimy sú zamietnuté ako forma pokrytectva, ktorá maskuje nedemokratické a sociálne politické formy. Pojem liberálnej demokracie môže byť teda najefektívnejšie chápaný ako odkaz na demokraciu limitovaného druhu. Tento pohľad je však často zatemňovaný. Z dôvodu tendencie vylúčiť možnosť demokracie iného druhu s liberálnou demokraciou sa obvykle zaobchádza rovnakým spôsobom ako s demokraciou. Podstatou liberálnej demokracie sú teda dva rozdielne koncepty, v ktorých prídavné meno liberálny klasicky naznačuje záujem o individuálne slobody, ktoré sa sústreďujú na potrebu limitovať moc vlády. Z tohto klasického uhla pohľadu, sú to liberáli, ktorí si vyžadujú, aby moc a autorita vlády bola limitovaná, a to typicky prostredníctvom podrobenia vlády určitým reguláciám (Holden, 1993). V tomto prípade je liberálnym demokratom ten, ktorý považuje demokraciu za najlepšiu formu vlády ale verí v to, že aj demokratická vláda by mala byť limitovaná. Napriek tomu, že vláda liberálnej demokracie je vnímaná ako limitovaná v niekoľkých dôležitých otázkach, táto limitácia je vnímaná ako dôsledok a nie obmedzenie demokracie.

Centrálnou ideou v rámci liberálneho politického myslenia týkajúcej sa argumentu, prečo by verejná moc mala byť limitovaná je to, že je potrebné zaistiť individuálne slobody. K rozvoju tejto idey prispeli rôzne teórie a koncepty. Z historického hľadiska vnímame dve najdôležitejšie teórie, a to jednu o právach jednotlivca a o obhajobe slobody jednotlivca. Teórie práv jednotlivca argumentujú, že jednotlivec disponuje tzv. základnými právami, a preto má každý jednotlivec základné morálne právo, aby v určitých oblastiach svojho života robil to, čo si praje. Základy tejto teórie položil John Locke, ktorý tvrdil, že tieto práva sú poskytované prirodzeným právom, teda všeobecným morálnym kódexom zaväzujúcim všetkých ľudí. Práva jednotlivcov sa preto nazývajú aj prirodzenými právami. Táto idea zažíva v súčasnosti ďalší rozkvet, avšak sa používa skôr pojem ľudské práva, nakoľko sa nepotvrdila platnosť prirodzeného práva. Klasické teórie o právach jednotlivca zahŕňajú tradičnú liberálnu ideu o oblasti života jednotlivca, ktorá musí byť chránená od verejnej moci.

Napriek niektorým variáciám môžeme skonštatovať, že delimitovaná oblasť je takmer totožná s tou, ktorú vymedzil James Stuart Mill, ktorý tvrdil, že jednotlivec by mal byť slobodný na vykonanie všetkého čo si žiada, pokiaľ neškodí iným. V modernej politickej teórii John Rawls vo svojej teórii spravodlivosti uvádza podobnú obhajobu tejto oblasti chránenej slobody jednotlivca (Pasternak, 2009).

Liberalizmus posilnil intelektuálny, právny, hospodársky a politický štatút jednotlivcov v rámci spoločnosti, nakoľko zdôrazňoval rovnosť všetkých občanov. Okrem iného bol výsledkom nárast dvoch inštitúcií ilustrujúcich tento princíp. Trhový poriadok ako aj liberálna demokracia závisia od podobných základných hodnôt ako formálna rovnosť medzi účastníkmi a mierového presviedčanie, ktoré je oveľa dôležitejšie ako použitie sily alebo hrozby. Aj v zastupiteľskej demokracii nastupuje politické donucovanie iba po zdĺhavom procese presviedčania.

Moderní liberáli, rovnako ako klasickí, uprednostňujú demokraciu, ktorá je definovaná prostredníctvom rovnosti hlasu, základných politických slobôd a zastupiteľského princípu. Ich zhoda sa však tradične končí na tomto bode. Klasickí liberáli argumentujú, že nakoľko vláda spočíva v sile, akákoľvek vláda je náchylná utláčať spoločnosť, ktorej by mala slúžiť. Ďalej, vláda je podľa nich menej efektívna, menej kreatívna a oveľa nebezpečnejšia ako dobrovoľné súkromné združenia, a preto by sme s ňou mali zaobchádzať opatrne a s podozrením. Z toho vyplýva, že je oveľa dôležitejšie, aby vláda bola limitovaná než to, aby bola demokratická. Moderní liberáli odpovedajú, že demokratická vláda je jedinou inštitúciou, ktorá je schopná neutralizovať obrovskú súkromnú moc vykonávanú obchodom. Je to jediná inštitúcia, kde sa obyčajný občan môže, resp. by mal byť schopný kompenzovať nerovnosti v bohatstve a moci, ktorá prevláda v obchodnom svete. Nekontrolovaný trh by bol neakceptovateľne krutý voči chudobným, slabým a nešťastným. Z toho dôvodu sa moderní liberáli obracajú na demokratickú vládu, aby poskytla služby, ktoré nechceli zveriť do rúk súkromnej sfére a aby vytvorila širšiu materiálnu rovnosť medzi občanmi prostredníctvom postupného zdanenia a prerozdeľovacích opatrení (Hobson, 2009). Pre moderných liberálov je širšia materiálna rovnosť dôležitá, pretože ak má byť donucovanie férové, občania musia byť rovní vo viacerých ohľadoch ako len formálnych. Z tohto pohľadu je najférovejším spôsobom činenia politických rozhodnutí vláda väčšiny, ale iba za podmienky ozajstnej politickej rovnosti.

Hlavným zámerom vytvorenia štátu je podľa J. Locka uchovanie „životu, slobôd a majetku ľudí“. Na rozdiel od realistov, ktorí vnímajú štát predovšetkým ako koncentráciu a nástroj moci, liberáli uvažujú o štáte ako o ústavnej zložke. To znamená, že v ponímaní

liberálov, právny štát vytvára a vynucuje panstvo práva, ktoré rešpektuje práva občanov na život, slobodu a majetok (Plant, 2010). Štát potrebuje moc na plnenie úlohy ochrany života, slobody a majetku, ale štátna moc musí byť limitovaná, nakoľko príliš mocní vládcovia môžu zneužiť svoje právomoci tak, že by to mohlo škodiť ľuďom. Spôsobmi limitovania vlády sú aj pravidelné voľby a deľba moci medzi zákonodarným zborom a exekutívou. Štátna moc v konečnom dôsledku pochádza od ľudí a nie od vyššej moci, na čo poukazuje princíp ľudovej suverenity.

Liberálno-demokratický štát a zmena jeho funkcií

Počiatočné moderné štáty fungovali v nezaistenom vonkajšom prostredí ešte pred začatím kapitalistických trhových hospodárstiev. Takýto moderný štát mal tri základné priority: udržiavať vnútorný poriadok, konkurovať ostatným štátom na vonkajšom poli a zvýšiť príjmy potrebné pre predošlé dve činnosti. Príjmy sa všeobecne získavali zo zdanenia a štát neschopný vymáhať dane sa obvykle dostával do hlbokých ťažkostí, predovšetkým vo vzťahu k zvýšeným vonkajším hrozbám. Ak sa štát stará iba o maximalizáciu svojich príjmov, stáva sa tzv. dravým štátom, ktorý sa môže odvážiť aj zničiť svoju vlastnú spoločnosť. Príklady zo súčasného sveta nachádzame predovšetkým v Afrike, kde niektorí diktátori zhromažďujú robustné osobné majetky aj napriek tomu, že priemerné príjmy v spoločnosti klesajú. Rozvojom kapitalizmu štátni úradníci zistili, že existuje menej bolestný spôsob na zaistenie dodatočných príjmov. Prostredníctvom podpory hospodárskeho rastu v rámci kapitalistického trhového hospodárstva sa celkové príjmy zo zdanenia môžu zvýšiť, aj keď úrovne zdanenia ostávajú konštatné. Tým pádom sa zvýšila tzv. hospodárska priorita vlády. Kapitalistické hospodárstva sa vyvinuli v rôznych momentoch a rôznych štátoch počnúc 17. storočím v súčasnom Holandsku, ktoré nasledovala Veľká Británia (Holden, 1993). V dnešnej dobe sa táto hospodárska požiadavka stala najprednejšou prioritou väčšiny štátov. Prosperujúce kapitalistické hospodárstvo si vyžaduje rad práv, ktoré sú nástrojom k ochrane súkromného majetku, ktoré bolo hlavným impulzom na vytváranie liberálnych štátov. Berúc do úvahy, že základné záujmy obchodu a štátu sa spojili do kategórie podpory podmienok hospodárskeho rastu, korporátni lídri mohli vstúpiť do vlády, z ktorej boli predtým vylúčení, keď štát bol dominovaný absolútnou monarchiou, aristokraciou a cirkvou. Štát sa tak postupne stal kapitalistickým štátom.

Na druhej strane, kapitalistické trhové hospodárstvo má pre štát aj svoje nevýhody. Hospodárstvo môže generovať bohatstvo, ale je podriadené cyklom rastu a krachu a môže byť

ohrozené politickou nestabilitou. Karl Marx a jeho následníci socialistického a komunistického krídla verili v to, že táto nestabilita by nevyhnutne viedla k sociálnej revolúcii robotníckej triedy. Rozvinuté kapitalistické štáty väčšinou dokázali predísť tomuto osudu prostredníctvom spomalenia týchto úderov, ktoré pociťovali hlavne tí s najnižším príjmom. Táto kľúčová zmena bola sprevádzaná programami blahobytného štátu ako poistenie v nezamestnanosti, sociálna bezpečnosť a dôchodky. Rozvoj blahobytných štátov znamenal, že demokratické socialistické strany a lídri odborových zväzov mohli byť prijatí do demokratického štátu, nakoľko ich záujmy boli totožné s jedným z ich hlavných priorít.

Moderný liberálny štát disponuje teda piatimi kľúčovými funkciami (Dryzek, Dunleavy, 2009, s. 124):

- poskytovanie vonkajšej bezpečnosti;
- udržiavanie vnútorného poriadku;
- zvyšovanie príjmov;
- podpora hospodárskeho rastu;
- legitimácia politického hospodárstva a societálnych usporiadaní ako celok, prostredníctvom poskytovania bezpečnosti príjmov a sociálnych ustanovení.

Tieto priority však nie raz stoja vo vzájomnom rozpore. Trhoví liberáli, napríklad zdôrazňujú konflikt medzi hospodárskym rastom a blahobytnými prioritami. Trend liberálnych štátov vo forme pridávania funkcií a rozširovania svojho dosahu na viac oblasti sociálneho života bol vždy kontroverzný. Liberálno-demokratické kapitalistické štáty Európy a Severnej Ameriky limitovali na konci 19. storočia svoj dosah na vonkajšiu obranu, udržiavanie vnútorného poriadku, výber daní a vykonávanie limitovaných verejných prác. Nárast vplyvu blahobytného štátu znamenal, že vláda bola postupne zahrnutá do radu sociálnych programov, ktoré sa komplexne vyvinuli v škandinávskych krajinách, kde okolo 60 % HDP je v súčasnosti rozmiestnených vládou (Dryzek – Dunleavy, 2009).

Súčasný liberálny svetový poriadok

Zmena k lepšiemu je pre liberálov reálnou možnosťou nie len fikciou. Vojna nie je neodvratná, ale môže byť nahradená mierovou spoluprácou. Aby sa to stalo skutočnosťou, je potrebná tak vnútorná, ako aj medzinárodná transformácia. V liberálnej teórii neexistuje striktná deľba medzi tým, čo je vnútroštátne a čo je medzinárodné. Vnútorná zmena smerom

k liberálnym inštitúciám a trhové hospodárstvo sú kľúčovými prvkami medzinárodnej zmeny. Naopak, liberálnejšie medzinárodné prostredie pomáha propagovať vnútroštátnu zmenu. Liberálny svetový poriadok tak vzniká z nasledovných zdrojov. Ako prvé sú významné nadnárodné vzťahy medzi jednotlivcami a súkromnými skupinami. V tomto ohľade sú relevantné všetky druhy komunikácie a výmeny, ale najdôležitejšia je oblasť obchodných vzťahov. Nehospodárske vzťahy pomáhajú vo vytvorení integrácie, ktorú zdôrazňujú K. Deutsch a J. N. Rosenau, ekonomické vzťahy pomáhajú vo vytváraní vzájomnej závislosti, ktorá je kľúčová pre Paine, Angeliho a ďalších (Hobson, 2009). Po druhé, liberálny svetový poriadok vzniká zo vzťahov medzi štátmi s liberálno-demokratickými inštitúciami a trhovým hospodárstvom. I. Kant tvrdil, že liberálne štáty sa pustia do procesu vytvárania mierovej únie. J. Schumpeter argumentoval, že kapitalistická spoločnosť podnecuje racionálny materializmus, ktorý pomáha k napredovaniu liberálneho pacifizmu. Po tretie, mierová únia jednotlivcov a liberálnych štátov sa pohybuje smerom k založeniu spoločných morálnych hodnôt. Spoločné princípy mieru a pochopenia, o ktorých hovoril Kant, boli formulované združením liberálnych strán prostredníctvom liberálnej internacionály. V manifeste z roku 1997 liberálna internacionála vymedzila centrálne hodnoty liberalizmu v podobe slobody, zodpovednosti, tolerancie, sociálnej spravodlivosti a rovnosti príležitostí (Plant, 2010). Štvrtým a posledným zdrojom liberálneho svetového poriadku je predpoklad, že medzinárodné inštitúcie poskytujú pevný základ na mierovú spoluprácu. Očami W. Wilsona inštitúcie tvoria kľúčový prvok kolektívneho bezpečnostného systému. Modernejšie liberálne teórie nie sú natoľko jednoznačné ohľadom úlohy medzinárodných inštitúcií, avšak všeobecne sa uznáva, že tieto inštitúcie výrazne redukujú destabilizujúce účinky anarchie.

Hlavné črty liberálneho svetového poriadku tak môžu byť zhrnuté nasledovne:

- Demokracia – štáty disponujúce liberálno-demokratickými inštitúciami sú základom liberálneho svetového poriadku.
- Nadnárodné vzťahy medzi jednotlivcami a súkromnými skupinami – špeciálny dôraz je kladený na trhové hospodárstvo a obchodné vzťahy.
- Medzinárodné inštitúcie – spolupráca prostredníctvom silných medzinárodných organizácií regulovaná spoločnými pravidlami medzinárodného práva.
- Spoločné morálne hodnoty – podpora ústredných liberálnych hodnôt ako sloboda, zodpovednosť, tolerancia, sociálna spravodlivosť a rovnosť príležitostí.

Na prvý pohľad vnímame výrazný pokrok voči liberálnejšiemu svetovému poriadku. V prvej oblasti, ktorou je demokracia, môžeme merať demokratický pokrok rôznymi indikátormi. Pri našom výskume by sme sa mohli sčasti spoliehať na každoročný prieskum poskytovaný organizáciou Freedom House, v ktorom sú štáty rozdelené do troch kategórií: slobodné, čiastočne slobodné a nie slobodné. V tomto aspekte by sme mohli zhodnotiť, že demokratický pokrok vo svete je výrazný. V roku 1976 sa do kategórie slobodných štátov zaradilo iba 42 krajín tvoriacich 26 % svetovej populácie. V roku 2010 sa počet týchto štátov zvýšil na 89, ktoré predstavovali 46 % svetovej populácie. V období od 1976 po 2010 takmer 50 štátov preukázalo pokrok v demokratickej tranzícii (Søerensen, 2011). Demokratická konsolidácia začala v južnej Európe v štátoch Grécka, Špenielska a Portugalska, pričom ďalšiu vlnu predstavovali štáty Latinskej a Strednej Ameriky. Od roku 1989 prebehla demokratická transformácia strednej a východnej Európy a najčerstvejšie vlny demokratickej tranzície vnímame v Afrike a v štátoch bývalého Sovietskeho zväzu. Čo sa týka Ázie, demokratická konsolidácia je tu prítomná počas celého skúmaného obdobia už od 70-tych rokov.

Pokrok demokracie v 20. storočí však zaznamenal mŕtvy bod na začiatku 21. storočia. Napriek tomu, že v súčasnosti okolo 40% svetovej populácie žije v štáte, v ktorom sa konajú slobodné a férové voľby práve tento rok, globálny pokrok demokracie stagnuje. Spomínaný Freedom House pripomína, že rok 2013 bol ôsmym rokom v poradí, v ktorom mala globálna sloboda klesajúcu tendenciu (Puddington, 2013). Od 1980 po 2000 príčina demokracie zažila relatívne málo prekážok, pričom od roku 2000 ich bolo veľa. Problémy demokracie siahajú hlbšie, ako to naznačujú samotné čísla. Veľa formálnych demokracií sa posunulo smerom k autokracii, udržujúc pritom vonkajšie zdanie prostredníctvom volieb, ale bez práv a inštitúcií, ktoré sú rovnako dôležitými aspektmi fungujúcej demokracie.

Nadnárodné vzťahy a trhové hospodárstvo tvoria druhý hlavný aspekt liberálneho pokroku. Modernizačné procesy pochopiteľne viedli k dramatickému nárastu nadnárodných vzťahov medzi jednotlivcami a súkromnými skupinami presne tak, ako to liberáli predpokladali. Všeobecná väzba medzi vysokou úrovňou modernizácie a vysokou úrovňou prepojenia je zdokumentovaná prostredníctvom tzv. globalizačného indexu, ktorý je vydávaný každoročne v odbornom časopise *Foreign Policy*. V roku 2007 boli najintegrovanejšími krajinami sveta Singapur, Holandsko, Švajčiarsko, Írsko, Dánsko, Spojené štáty, Kanada, Jordánsko, Estónsko a Švédsko. Globalizačný index meria integráciu štátov v štyroch dimenziách, a to v hospodárskej, osobnej, technologickej a politickej (Kier – Krebs, 2010). Od konca studenej vojny sa takmer všetky štáty sveta zaraďujú medzi

kapitalistické trhové hospodárstva, ktoré sú čoraz viac integrované do globalizovanej hospodárskej siete. V bývalom Sovietskom zväze a v štátoch s plánovaným hospodárstvom boli činnosti súkromného hospodárstva zákonom zakázané a štát kontroloval ekonomiku v absolútnej miere. Vznik trhových hospodárstiev na globálnej úrovni však neznamená, že samotná rola štátu je ukončená. Štáty a trhy sú totiž prepojené a vytvárajú tzv. integrovaný súbor vládnutia. Podľa B. Buzana takmer všeobecná podpora trhového hospodárstva posilňuje základy liberálneho svetového poriadku (Buzan, 2004).

Medzinárodné inštitúcie sú tretím hlavným prvkom liberálneho pokroku, ktoré chápeme ako súbor pravidiel tak formálnych, ako aj neformálnych, ktorými sá štáty a iní medzinárodní aktéri riadia. Liberáli vo všeobecnosti uprednostňujú medzinárodný poriadok založený na pravidlách so silnou rolou medzinárodných inštitúcií. Vedúca liberálna mocnosť po druhej svetovej vojne, teda Spojené štáty americké, iniciovali vytvorenie inštitucionalizovaného povojnového poriadku. Ak sa zameriavame na inštitúcie formalizované v rámci medzinárodných organizácií, Organizácia spojených národov má byť nápomocná v zabránení násilných konfliktov medzi štátmi, prostredníctvom umožnenia vojen, iba v prípade sebaobrany a kolektívnych bezpečnostných opatrení proti agresorovi. Rozdelenie na dva bloky počas studenej vojny viedlo k tomu, že vedúce mocnosti používali svoje právo veta v Bezpečnostnej rade OSN na zabránenie prijatia opatrení OSN proti svojim spojencom. V tejto situácií uprednostnili liberálne štáty užšiu inštitucionálnu spoluprácu v rámci liberálneho tábora. Tu máme na mysli Severoatlantickú alianciu, ktorá nebola výlučne usporiadaním vzájomnej obrany, ale zatiahla dominantnú americkú vojenskú moc do inštitucionálnej zostavy spoločného plánovania jednotiek, koordinovaných veliacich štruktúr a siete pre politické a vojenské rozhodnutia. Koniec studenej vojny znamenal principiálne zvýšenie možností komplexnejších globálnych a regionálnych medzinárodných inštitúcií. NATO sa rozšírilo o východoeurópske štáty, ktoré sa vybrali cestou demokratickej tranzície. Väčšina týchto štátov sa stala členom Európskej únie.

Udalosti z 11. septembra 2001 však viedli k zníženiu podpory Spojených štátov pre globálne medzinárodné inštitúcie hlavne v oblasti bezpečnosti. V oblasti hospodárskej a sociálnej výmeny medzi štátmi však existujú iné sily, ktoré poukazujú na poprednú rolu medzinárodných inštitúcií. Procesy globalizácie a hospodárskej integrácie vytvárajú potrebu cezhraničnej koordinácie, ktorá slúži na zvýšenie dopytu po medzinárodných inštitúciách. Od konca druhej svetovej vojny zaznamenávame aj výrazný nárast v počte medzinárodných medzivládnych organizácií. Kým v roku 1946 existovalo 100 takých

organizácií, už v roku 1985 ich bolo 378. Súčasný počet je o niečo vyšší, a to pravdepodobne z dôvodu zániku východného bloku (Cunningham, 2002). Môžeme teda skonštatovať, že od konca studenej vojny liberálne štáty venovali relatívne viac času ďalšiemu rozvoju medziliberálnej spolupráce, a to tak prostredníctvom rozširovania EÚ a NATO, ako aj rozvojom všeobecných inštitúcií.

Štvrtou a poslednou dimenziou liberálneho pokroku sú spoločné morálne hodnoty. Liberálny poriadok má svoj základ v štátoch, ktoré sú riadené liberálnymi princípmi. V prípade absencie takýchto štátov by takýto poriadok nebol udržateľný. V oblasti hodnotenia existencie všeobecných hodnôt existujú rôzne prístupy. Jedným z nich je skúmať schvaľovanie konvencií o ľudských právach, ktoré naznačujú silnú podporu univerzálnych hodnôt. V roku 1993 vo Viedni zástupcovia 171 štátov prijali Viedenskú deklaráciu a akčný program svetovej konferencie o ľudských právach (Søerensen, 2011). Deklarácia potvrdzuje vážny záväzok všetkých štátov plniť svoje povinnosti na propagovanie všeobecného rešpektu pre ľudské práva a základné slobody. Liberálne hodnoty však neboli posilňované iba zhora, ale aj zdola, teda na societálnej úrovni.

Vyššie analyzované krátke hodnotenie liberálneho pokroku však nie je také priaznivé ako to na prvý pohľad vyzerá. Každý zo spomenutých prvkov liberálneho pokroku má aj výrazné nedostatky. Demokracia sa totiž neetablovala vo viacerých štátoch a v súčasnosti existujú aj veľmoci neliberálneho druhu. Slabé štáty nie sú schopné plniť základné inštitucionálne predpoklady trhového hospodárstva. Globálne inštitúcie sú relatívne slabé a zvyšuje sa potreba ich reformy. Podpora spoločných liberálnych hodnôt je na viacerých miestach krehká aj na miestach, kde tieto hodnoty majú pevné uchopenie. V súčasnosti teda čelíme komplexnejšiemu svetovému poriadku, v ktorom liberálne hlasy často nie sú vypočuté alebo rešpektované.

Dominancia liberálnej demokracie

Všeobecným znakom éry po studenej vojne je ideová dominancia liberálnej demokracie. V skutočnosti bola charakteristickou črtou „nežných revolúcií“, ktoré znamenali začiatok tejto doby a ich zreteľne antiutopistická povaha. Už sa neuviedli do obehu žiadne ďalšie politicko-ekonomické modely, nakoľko kapitalistická liberálna demokracia bola široko akceptovaná ako jediná cesta k prosperite. Ďalšie udalosti posilnili vieru v to, že demokracia by sa ozajstne mohla považovať za univerzálnu hodnotu. Základom ideovej sily liberálnej demokracie bolo geopolitické prostredie uprednostňujúce základnú skupinu priemyselne

rozvinutých, pevne stanovených liberálnych demokracií, pričom Spojené štáty sa stali samozvaným lídrom tohto globálneho demokratického hnutia. Jedným z následkov tejto silovej konštelácie je nárast drahšej a asertívnejšej agendy propagácie liberálnej demokracie, ktorá bola inštitucionalizovaná a prítomná v zahraničnej politike Spojených štátov a Európskej únie, ako aj ďalších iných štátov a medzinárodných organizácií.

Po zlyhaní a diskreditácii Bushovej doktríny je v súčasnosti šírenie demokracie komplikovanejším konceptom ako na začiatku 90-tych rokov. Na jednej strane bolo príliš unáhlené tvrdiť, že sa ustálila medzinárodná norma podporujúca šírenie demokracie. Na strane druhej by bolo rovnako nesprávne prehnať mieru a potenciálny vplyv súčasného mŕtveho bodu. V prípade najprominentnejšieho aktéra, Spojených štátov amerických, existuje dlhodobá zahranično-politická tradícia podporovania demokracie kombinovaná s inštitucionalizovanou byrokraciou pre šírenie demokracie, čo naznačuje, že v týchto praktikách budú USA naďalej pokračovať. Širšie povedané, demokracia sa stala dôležitou formou legitimizácie pre štáty. Táto skutočnosť sa v blízkej budúcnosti pravdepodobne nezmení, a to aj napriek rastúcej sile Číny a Ruska, ktoré by boli náchylné porušiť údajný liberálno-demokratický konsenzus. V skutočnosti musíme byť opatrní, aby sme nezveličovali zmeny, ktoré nastali v dôsledku nedávnych udalostí, nakoľko medzi liberálnym rozkvetom z 90-tych rokov a súčasným medzinárodným prostredím je naďalej silná spojitosť. Kľúčové je predovšetkým to, že šírenie demokracie ostáva nevyhnutne liberálnym projektom a aj keď je liberalizmus oslabený, ostáva hegemonistickou ideológiou.

V medzinárodnej politike je prítomné dlhodobé napätie medzi princípmi suverénnej rovnosti a štandardmi medzinárodnej legitimity. Súčasné praktiky šírenia demokracie môžeme vnímať ako najčerstvejšiu a pravdepodobne najexplicitnejšiu manifestáciu všeobecnej túžby po istej úrovni homogenity medzi štátmi. Faktory prispievajúce k nárastu šírenia demokracie počas nasledujúcich troch desaťročí sú hlboko prepojené: rozmach spôsobený treťou vlnou demokratizácie, kolaps komunizmu ako politicko-hospodárskej alternatívy a následná ideová dominancia liberalizmu, ozajstná širokospektrálna túžba po demokracii a prehĺbenie globalizácie ako aj výskyt unipolárneho systému, ktorému predsedá liberálno-demokratická veľmoc (Ikenberry, 2005). Táto unikátna konštelácia historických síl, priaznivá pre liberálny inštitucionalizmus a šírenie demokracie vo veľkom ovplyvnili vnímanie súčasnosti a budúcnosti demokracie a zvýšili nádeje na možnosť celkovo demokratického sveta.

Pokojná výhra hospodárskeho a politického liberalizmu, ako to opísal Francis Fukuyama, mala silný vplyv na spôsob formulácie liberálno-demokratickej agendy.

Primárne sa objavili jej štyri kľúčové prvky (Hobson, 2009, s. 45):

- špeciálna koncepcia demokracie,
- pokrokové čítanie histórie, v rámci čoho sa umiestnila tretia vlna a budúce demokratizačné tendencie,
- voluntaristická koncepcia demokratickej tranzície,
- zvýšená rola externých aktérov a síl v týchto procesoch.

Kľúčoví aktéri, ktorí chceli podporovať demokratizačné tendencie v zahraničí, ako napr. Spojené štáty boli náchylné ju chápať zvláštnym spôsobom. Rozdiely medzi demokraciami prítomné medzi západnými variáciami – napríklad medzi USA a škandinávskymi krajinami – sú zanedbateľné, keď sa niekto snaží o šírenie demokracie inde, nakoľko vytúženým cieľom tranzície je dosiahnutie určitého typu liberálnej demokracie. Univerzalistická rétorika, v rámci ktorej je šírenie demokracie pravidelne formulované je náchylné zatemňovať špeciálnosť jednotlivej verzie, ktorú podporuje. Je to forma liberálnej demokracie, v ktorej liberalizmus vykonáva dominantný vplyv, presne povedané tam, kde sú egalitárne tendencie demokracie limitované.

Po neúspešnej konsolidácii tretej vlny demokratizácie sa objavil nový konsenzus o potrebe širšej definície demokracie, nakoľko minimalistická idea založená výlučne na voľbách sa javila ako nedostatočná.

Vo svojej klasickej práci o demokratickej teórii Robert Dahl tvrdí, že režimy sa umiestňujú na základe dvoch kontinuí. Prvým je súťaženie, alebo miera, do ktorej je politická opozícia povolená alebo chránená medzi tými, ktorým je povolená účasť na vládnutí. Druhým kontinuom je participácia, alebo proporcia obyvateľstva, ktorá môže a reálne sa zmysluplne angažuje v súťaži, nezáležiac na tom, do akej miery takto učiní. Liberálne demokracie dosahujú vysokú úroveň v oboch dimenziách, pričom neliberálne demokracie umožňujú povrchnú participáciu, ale obmedzujú mieru politického zahrnutia obyvateľstva. Na druhej strane, liberálne autokracie povoľujú výraznú súťaživosť, ale politickú komunitu definujú príliš úzko. V neposlednom rade, despotické režimy dosahujú nízku úroveň naprieč oboch kontinuí (Dahl, 2006). Tieto koncepty pritom chápeme ako nielen formálne práva a procedúry, ale aj podstatné politické, sociálne a hospodárske štruktúry a neformálne praktiky, ktoré teoretici demokracie identifikovali ako kľúčové pre zdravé fungovanie liberálnej demokracie. Participácia trpí, ak si etnicita alebo náboženstvo konštruujú právo alebo povinnosť občianstva, alebo ak spoločnosť obťažuje trvalá hospodárska nerovnosť. Súťaživosť trpí, ak bohatí kontrolujú politickú agendu, ak autority

môžu arbitrážne umlčať občanov a ak občania postrádajú rovnaký prístup k hlasovaniu. Jednoducho povedané, čím je vyššia úroveň efektívnej súťaživosti a čím je širšia participácia, tým sa režim viac približuje k liberálno-demokratickému ideálu. Iba režimy s vysokou úrovňou efektívnej participácie a súťaživosti môžu byť demokratické v zmysle byť zodpovedný svojim občanom a premeny všeobecnej vôle na verejnú politiku.

Demokratické režimy umožňujú širokú a rovnú participáciu na politickom živote, a to bez obmedzení uvalených na základe pripísaných kategórií ako etnicita, rasa, náboženstvo, pohlavie atď. alebo pôvodu občianstva, ktoré môže byť pôvodné alebo naturalizovaní. Hlasovacie právo je minimálnym kritériom demokracie, ale úzkou formou participácie. Niektoré „volebné demokracie“ môžu dosiahnuť vysokú úroveň participácie, ak tá je úzko definovaná, rovnako môžu dopadnúť „neliberálne demokracie“ Fareeda Zakariu. Participácia taktiež zahŕňa rôzne formy nákladných politických aktivít, počnúc od zákonodarstva a prispievania finančných prostriedkov cez vyhradený čas na politické kampane až po organizáciu sociálnych hnutí a protestov. Politická mobilizácia obyvateľstva naznačuje pokrok v participácii, pričom apatia verejnosti signalizuje jej úpadok. Aj demokracie so všeobecným volebným právom sa vyznačujú odlišnou hĺbkou participácie.

Liberálne režimy vysoko hodnotia a chránia súťaživosť. Principiálne, tieto režimy ochraňujú slobody jednotlivca, predovšetkým tie, ktoré sa starajú o formovanie a vyjadrenie politickej opozície. Tieto režimy limitujú mieru nekontrolovanej exekutívnej autority, ktorá definuje hranice efektívnej opozície. V konečnom dôsledku, takéto režimy uchovávajú panstvo práva, ktoré garantuje, aby boli výsledky politickej súťaže akceptované.

Vplyv demokratického mieru a liberálnej dilemy na súčasné konflikty

Demokracie sú obvykle bohatšie ako nedemokracie, a z toho dôvodu sú menej náchylné vstúpiť do vojen a majú lepšie výsledky v boji proti korupcii. Vo všeobecnosti demokracia umožňuje ľuďom vyjadriť ich názor a formovať ich vlastnú budúcnosť. Fakt, že toľko ľudí vo svete je ochotných riskovať pre túto ideu je dôkazom dôležitosti tohto konceptu. Ak sa režim zrúti, svet prijíma pád režimu s nadšením a ponúka pomoc vo vybudovaní demokracie. Avšak zosadenie autokrata je oveľa jednoduchšie ako nastavenie životaschopnej demokratickej vlády. Nový režim sa zasekáva, hospodárstvo sa potápa a štát sa znova nachádza v tej istej zlej situácii, kde bol predtým. Presne to sa stalo v dôsledku arabskej jari ako aj po oranžovej revolúcii na Ukrajine pred 10 rokmi. Je to dôkazom toho,

že demokracia zažíva ťažké časy. Kde boli zosadení autokrati, ich oponenti väčšinou zlyhali vo vytvorení životaschopného demokratického režimu. Aj v etablovaných demokraciách sú chyby v systéme znepokojujúco viditeľné a dezilúzia so súčasnou politikou je ozajstne rozšírená.

I. Kant explicitne podporuje politiku nezasahovania ako predstaviteľ obmedzujúceho liberalizmu (liberalism of restraint). Vo svojom diele *K večnému mieru* Kant píše, že žiaden štát by nemal násilne zasahovať do ústavy a vládnutia iného štátu. Princíp nezasahovania je úzko spojený so základným princípom slobody. Kant však naznačil, že intervencia môže byť ospravedlnená, ak situácia v danom štáte je charakterizovaná vnútorným chaosom a nezákonnosťou. Niektoré súčasné interpretácie Kantovho diela poukazujú na to, že režimy môžu byť natoľko despotické, aby popriali svojmu obyvateľstvu akékoľvek práva. Sú to vlády, ktoré napríklad vykonávajú genocídu, a tým strácajú svoj štatút morálneho práva a nevzťahuje sa na nich povinnosť neintervencie. John Stuart Mill argumentoval, že nezasahovanie sa vzťahuje na vzťahy medzi civilizovanými národmi. Tvrdenie, že existujú podriadené národy, ktoré nemôžu byť vystavené rovnakým pravidlám, je ostrým prehlásením vnucujúceho liberalizmu (liberalism of imposition). Vnucujúci liberalizmus obsahuje prvok vedomostí o tom, čo je najlepšie pre iných, alebo vedomie o tom, čo by iní mali chcieť. Klasická liberálna filozofia pokrýva celú oblasť medzi spomenutými dvoma druhmi liberalizmu. Politika nezasahovania stojí proti politike nezasahovania a vláde nad „podradnými ľuďmi“. Väčšina súčasných liberálov argumentuje za umožnenie intervencie za splnení niekoľkých podmienok. Michael Doyle uskutočnil poučné rozlišovanie medzi tromi hlavnými názormi. Pravicoví kozmopolitní liberáli by chceli podporovať liberálno-demokratické režimy, ktoré rešpektujú slobodu slova, práva na ochranu súkromia, súkromný majetok a oslobodenie od mučenia. Ľavicoví kozmopolitní liberáli zahrnuli do zoznamu práv, ktoré by štát mal ochraňovať aj pobytové práva a bezpečnostné práva. Národní liberáli zdôrazňujú princíp nezasahovania, avšak umožňujú intervenciu pod špeciálnymi podmienkami, napríklad za účelom zabránenia hrubého narušenia práva prežitia populácie. Prísny obmedzujúci liberalizmus nemôže byť nápomocný v propagovaní slobody, nakoľko rešpektuje princíp suverenity a nezasahovania v neliberálnych štátoch (Søerensen, 2011). Mocný vnucujúci liberalizmus na druhej strane riskuje podkopanie toho, čo by chcel dosiahnuť, pretože vyvoláva liberálny imperializmus, ktorý odstráni miestnu zodpovednosť za základnú podmienku slobody. Liberálne intervencie v neliberálnych štátoch sa spájajú s cieľmi, ktoré sú odlišné od podpory demokracie v užšom zmysle. Zámerom môže byť humanitárna intervencia na vyriešenie trápenia civilistov počas násilného konfliktu,

alebo intervencie na budovanie štátu so širším zámerom budovania inštitúcií. V každom prípade musia byť vynegociované vzťahy medzi miestnym obyvateľstvom a zasahujúcimi.

Liberálna dilema je prítomná odkedy liberálne demokracie začali zohrávať významnejšiu rolu na svetovej politickej scéne. Problém je v súčasnosti naliehavý z dôvodu fluktuácie sily v medzinárodnej spoločnosti. Koniec studenej vojny povýšil západné krajiny, a predovšetkým Spojené štáty na popredné miesta a poskytol im jedinečnú pozíciu moci a vplyvu v medzinárodnom systéme. Primát USA priniesol aktívny vnucujúci liberalizmus, ktorý sa stal znakom energického a unilaterálneho výkonu amerického vplyvu. Zásahy USA vo svete však neboli vhodným riešením pre stabilný liberálny svetový poriadok. V dôsledku finančnej krízy a vojen v Afganistane a Iraku je liberálna prevaha opätovne otázna. Fareed Zakaria v roku 2007 diagnostikoval koniec globálnej dominancie Spojených štátov, keď poukázal na tretí veľký presun moci v modernom svete, a teda nárastu „ostatných“ oproti USA. Zakaria a ostatní politickí vedci uznávajú, že Spojené štáty sa môžu prispôsobiť novej situácii prostredníctvom prijatia novej pragmatickej liberálnej stratégie, ktorá by mala byť verziou obmedzujúceho liberalizmu.

Dopad vojny na liberálnu demokraciu

Demokracie často musia robiť kompromisy, čo sa týka svojich princípov, a to hlavne počas krízy: zvyšuje sa autorita exekutívy, práva na spravodlivý proces sa odložia nabok a trpí aj právo na slobodu vyjadrovania. Vplyv vojen na liberálno-demokratické inštitúcie a procesy sú však rôzne a často protikladné a nie vždy negatívne. Strach zo Sovietskeho zväzu pomohol vytvoriť stabilnú národnú bezpečnosť USA, kým nároky na vojnovú mobilizáciu prispeli k pokroku parlamentných inštitúcií v Európe 19. storočia. Vietnamská vojna propagovala politické nepriateľstvo, ale široké sociálne siete, ktoré Amerika upevňovala v skorších rozsiahlych vojnách, vybudovali silnú občiansku spoločnosť. Vojna môže podkopať progresívne reformy, v čo veril aj Lyndon Johnson, keď sa zdržal mobilizácie verejnosti na vedenie vojny vo Vietname. Európske prípravy na totálne vojny 20. storočia však vybudovali základ moderného blahobytného štátu. Veľké vojny môžu zanechať veľký vplyv, ale limitované vojny môžu rovnako mať podstatné a pro-demokratické konzekvencie. Argentínska chunta napríklad objavila moment, kedy jej porážka vo Falklandských ostrovoch delegitimizovala jej moc a uľahčila prechod na demokraciu.

Víťazstvo však rovnako môže vyústiť v otvorené a demokratické politiky, ako sa to napríklad stalo v Izraeli po jomkipurskej vojne.

Málo otázok je natoľko dôležitých ako dopad vojny na demokraciu, a rovnako málo je tak podcenených. Politickí vedci sa obvykle zmieňujú o transformačnej moci vojny, ale zriedkavo sa pokúšajú o analýzu vplyvu vojny na demokratické inštitúcie a politiku. Zaoberajúc sa zabránením deštrukcie svetových vojen a potenciálnou devastáciou jadrovej vojny, politickí vedci sa zameriavali predovšetkým na príčiny vojen a nie ich konzekvenciami. Sociológovia skúmali, ako vojenské služby ovplyvňujú jednotlivcov, ale sú skeptickí ohľadom toho, či medzinárodné konflikty majú trvalý dopad na spoločnosť a politiku. Historici vystopovali dedičstvá jednotlivých vojen pre určité regióny, ale všeobecne nehľadali vzorky, ktoré by spájali jednotlivé prípady. Základné teoretické a normatívne otázky tak ostali nezodpovedané ako napríklad otázka, ktorá sa týka dopadu medzinárodného konfliktu na liberálnu demokraciu. Táto otázka je v skutočnosti naliehavejšia ako kedykoľvek predtým. Napriek tomu, že sa Spojené štáty zaplietli do dvoch vojen od roku 2003, ani politickí lídri národa ani akademická komunita sa nevenovali možných dlhodobým dopadom vojny na americkú demokraciu. Problém však nie je čisto americký, nakoľko veľa ďalších krajín prehodnotilo svoju „rovnováhu“ medzi slobodou a bezpečnosťou v dôsledku udalostí zo septembra 2001. Ospevovanie terorizmu je tak v súčasnosti trestným činom vo Veľkej Británii a zákon proti terorizmu utláča politickú opozíciu na Filipínach. Tieto voľby nám pripomínajú, že je rozdiel z pohľadu života občanov a kvality vlády nielen v tom, či sú politiky demokratické, ale kde sa nachádzajú na spektre liberálnej demokracie. Táto hlasitosť prejavuje vplyv medzinárodných konfliktov posledných dvoch desaťročí tak na demokratizujúce štáty ako aj na konsolidované liberálne demokracie. Konflikty zahŕňajú aj totálne vojny, v ktorých sú hranice medzi domácim a bojovým frontom a medzi štátom a spoločnosťou narušené, ako aj limitované konflikty, v ktorých tieto hranice ostávajú stabilnejšie.

Vplyv etnických konfliktov na liberálnu demokraciu

Ďalší problém, s ktorým sa musíme nevyhnutne zaoberať je tvrdenie, že demokracia nemôže byť dostatočná na zabránenie alebo zadržanie násilného konfliktu. Jedna verzia etno-nacionálnych konfrontácií, ako napríklad tie, ktoré zaplavili strednú a východnú Európu po páde autoritárskeho komunizmu sa objavila v dôsledku faktického konca tohto autoritarizmu, ktorý udržiaval kontrolu nad násilím. Náchylnosť voči klesajúcim cyklom

násilia motivovaného revanšom je všadeprítomnou hrozbou pre všetky ľudské skupiny. Náboženstvá môžu zamedziť tejto tendencii rovnako ako strach pred zákonom. Niektorí experti preto nie sú veľkými fanúšikmi demokracie a podobne ako Tocqueville si myslia, že demokracia povzbudzuje násilie a zveličuje problémy. Avšak, liberálne demokracie môžu zadržiavať príslušný zdroj napätie vďaka nevyhnutnej úlohe panstva práva.

Francis Fukuyama (2002) nadväzuje na dva dodatočné prvky liberálnej demokracie, menovite na propagáciu kultúry tolerancie a na udržiavanie hranice medzi verejným a súkromným. Tieto prvky sú dôležité v zabránení násilia, voči ktorému sa schyľujú nacionalistické a iné hnutia. Fukuyama nepodporuje vyhubenie nacionalizmu, ale tvrdí, že ak je zmiernená prostredníctvom liberálnej tolerancie, môže byť odvrátená bez toho, aby na nej zanechala ujmu. To sa splní, ak je nacionalizmus odrazený do oblasti súkromného života a kultúry, namiesto toho, aby bolo politizované a tvorilo základ legálnych práv. Russel Hardin (1995) ide vo svojom diele ešte ďalej, nakoľko je skeptický ohľadom toho, do akej miery môže byť nacionalizmus alebo iná forma skupinovej identifikácie mierna. Prvotné skupinové identifikácie sú obvykle neškodné a v skutočnosti racionálne pre teoretika sociálnej voľby, akým je Hardin, nakoľko koordinujú úsilia medzi ináč samoľúbymi jednotlivcami. Avšak, akonáhle sú ľudia koordinovaní v rámci skupín, jednotlivci požadujú podiel v ochrane svojej skupiny proti iným, aj prostredníctvom preemptívnych útokov. Hardinove obavy o skupinovej identifikácii navrhujú riešenie pre konflikty, ktoré sa odvoláva na liberálno-demokratický individualizmus. Jedna verzia takej požiadavky je, že skupinovým konfliktom sa zabráni, ak ľudia zmedzinárodnia všeobecné liberálne hodnoty rešpektovania slobody jednotlivca alebo autonómie. Fukuyama rovnako potvrdzuje toto stanovisko vo svojom vysvetľovaní o relatívnej absencii vojny medzi liberálno-demokratickými štátmi, ktoré zdieľajú spoločné princípy všeobecnej rovnosti a práv, a preto nemajú dôvod na vzájomné spochybnenie svojej legitimity.

Liberálno-demokratickí teoretici môžu byť rozdelení do dvoch širokých kategórií na základe etno-nacionálnej problematiky. V prvej kategórii sa nachádzajú tí, ktorí vnímajú boj proti etnickým a iným skupinovým identifikáciám ako rozkaz, čo znamená, že kritizujú názory teoretikov druhej kategórie, ktorí podporujú pomoc národným a etnickým lojalitám. Niektorí teoretici preto kritizujú filozofický komunitarizmus a odsudzujú nebezpečný partikularizmus v politických teóriách, ktoré sa zameriavajú na identity. Na druhej strane stoja teoretici, ktorí považujú identifikácie a postoje za nevyhnutné a hľadajú spôsoby, ktoré sú zhodné s pokračovaním silných skupinových lojalít na zabránenie deštruktívneho konfliktu. Podľa Fukuyamu (2002) môže toto pokračovanie odvrátiť potenciálne násilné konzekvencie

konfliktu prostredníctvom politiky z pozície sily. D. Horowitz argumentuje, že násilné konflikty môžu byť odvrátené prostredníctvom navrhnutí inštitucionálnych štruktúr na podnietenie politického kompromisu a vzájomnej dohody na strane lídrov národnej alebo etnickej skupiny. Iní teoretici nevnímajú nič škodlivé na skupinových lojalitách ako napr. Kymlicka alebo Yael Tamir, nakoľko tvrdia, že skupinové lojality patria k záležitostiam, ktoré by mal liberálny pluralizmus poskytnúť, nakoľko sa v takých prípadoch žiada individuálna autonómia. Viac komunitaristicky orientovaní teoretici tvrdia, že skupinové lojality sú čiastočne rozhodujúce pre sebavedomie ľudí a dávajú zmysel ich životom.

Zhrnutie

Viera v demokraciu obvykle vzplanie v momente jej víťazstva ako to bolo napríklad v prípade Ukrajiny alebo Egypta, aby znova stroskotala. Mimo Západu demokracia často napreduje iba do chvíle, kým sa opätovne zrúti. Na druhej strane, v rámci Západu je demokracia príliš často spájaná s dlhmi a nefunkčnosťou na domácej scéne. Zníženie vplyvu liberálnej demokracie ovplyvnili v poslednej dobe dve hlavné udalosti: finančná kríza a nárast Číny. Obidve udalosti odhalili základné slabiny v politických systémoch Západu, podkopávajúc tak ich sebadôveru, ktorá bola v minulosti ich najväčšou výhodou. Komunistická strana Číny narušila monopol demokratického sveta na hospodársky pokrok. Čínska elita často argumentuje, že ich model je efektívnejší ako demokracia. Vzhľadom na to, že ani inštitúcie EÚ ani štátne zložky USA neslúžia ako dokonalý model pre štáty stojace pred prechodom na demokraciu je spochybnená samotná demokratická konsolidácia a etablovanie liberálnych hodnôt v štátoch ako Egypt, Ukrajina atď.

ARGUMENTATÍVNA KOMUNIKÁCIA A KONFLIKT: DELIBERATÍVNA DEMOKRACIA VS. AGONISTICKÝ PLURALIZMUS

Liberálna demokracia stojí na dvoch pilieroch, ktorými sú: *ľudová kontrola vlády* prostredníctvom pravidelne sa opakujúcich volieb a *rešpektovanie individuálnych práv* (porov. Dryzek, 2002, s. 10). Zatiaľ čo prvý pilier je relatívne akceptovaný a dobre uchopený v praxi, druhý sa pod vplyvom multikulturalizmu a nástupu tzv. nových ľudských práv (široký prúd boja za uznanie, resp. boja proti zneuznaniu) stáva centrálnym bodom nielen úvah teoretikov a teoretičiek naprieč rôznymi školami, prúdmi a paradigmami, ale aj jednou z najdiskutovanejších tém politickej praxe. Dáva rásť politickým a politicko-ideologickým konfliktom, ktoré je na prvý pohľad náročné eliminovať a doviesť tak sporné strany ku kompromisu, prípadne všeobecne zdieľanému konsenzu. V demokracii je to princíp väčšiny, ktorý je považovaný za taký, ktorý disponuje legitímnou autoritou pri rozhodovaní o sporoch vnútri spoločnosti (Bellamy, 2000) a silou konfliktné spoločenské situácie zahládzať. Vôľa väčšiny je však spochybniteľná a zároveň nemusí vždy v sebe obsahovať dobrá inherentné spoločnosti a budúcim generáciám. Uzatvárať diskusiu o individuálnych ľudských právach demokratickým hlasovaním založeným na princípe väčšiny navyše nie je uspokojivé pre tých, ktorí sa cítia prijatým rozhodnutím poškodení. Frapantným príkladom takejto situácie môže byť diskusia o uznaní práv pre homosexuálne osoby, ktorú možno právom považovať za plynulé pokračovanie toho istého boja, ktorý na prelome 19. a 20. storočia viedli sufražetky s cieľom dosiahnuť priznanie volebného práva ženám. Rovnako ako vtedy, aj dnes sa ponúkajú rozličné východiská z tejto témy, ktorá je prostredníctvom niektorých parciálnych (a zväčša marginálnych) diskurzov označovaná ako „problém“. Na rozdiel od prvých desaťročí minulého storočia, dnešná politická teória ponúka ako východisko pri hľadaní optimálnej procedúry blahodarnej pre spoločenskú kohéziu viaceré nástroje. Dvoma z nich, ktoré už zhruba dve desaťročia zohrávajú v teoretickej diskusii angloamerického priestoru dominantnú rolu, sú deliberatívna demokracia a agonistický pluralizmus. Cieľom tejto kapitoly je koncízne predstaviť obe koncepcie, ich hlavné princípy, vrátane ich silných a slabých stránok. Bez ohľadu na príklon ku ktorejkoľvek z nich sa pokúsime ponúknuť ich ako priechodné a prijateľné procedúry adekvátne súčasnej vysoko pluralitnej spoločnosti západných liberálnych demokracií.

Deliberatívny obrat v politickej vede: demokracia ako ustavičná diskusia

V čase od konca 60. rokov až približne do polovice 80. rokov minulého storočia zohrávala významné miesto vo výskume politických teoretikov (najmä ľavicových) i v politickej praxi občianska participácia, resp. teória participačnej demokracie. Pri pohľade na súčasný stav tejto teórie si môžeme osvojiť Hilmerov (2010) pohľad. Podľa neho hoci na začiatku 21. storočia môžeme konštatovať slabosť tejto teórie, postupne sa stávame svedkami oživenia záujmu o ňu, aj keď opačným spôsobom: prax participačnej demokracie v rôznych štátoch inšpiruje obnovený záujem o participačnú teóriu. Zároveň tento autor zdôrazňuje, že viacročná tendencia preferovať v politickovednom výskume deliberáciu (deliberatívnu demokraciu) neznamená ešte akcentovať participáciu samotnú. Deliberácia je totiž iba jednou z foriem politickej participácie. Preto by podľa neho *„deliberatívna demokracia nemala byť považovaná za ekvivalentnú participačnej demokracii“* (Hilmer, 2010, s. 47). Participačná demokracia totiž zahŕňa nielen deliberáciu, ale vo svojej podstate aj rozšírenie deliberácie a ostatných participačných metód do rozličných sektorov spoločnosti (Hilmer, 2010). Podobný názor zastáva aj Rostbøll (2009) keď tvrdí, že rozličné formy politického aktivizmu či alternatívne podoby komunikácie neprotirečia deliberatívnemu ideálu a to pod podmienkou, že prinášajú nové témy a umožňujú inak vylúčeným občianskych skupinám, aby boli zahrnuté do politického procesu.

Do opozície oproti vyššie zmienenému J. D. Hilmerovi, ktorý do sféry participačnej demokracie zahrnul deliberáciu, sa stavia R. W. Hildreth (2012), ktorý zdôrazňuje, že obe teórie sa rôznia predovšetkým v cieľoch. Zatiaľ čo participačná teória akcentuje demokratickú transformáciu jednotlivcov a inštitúcií, deliberatívna teória zdôrazňuje demokratickú legitimitu. Medzi ďalšie rozdiely radí uprednostňovanie inštrumentálnej racionality (participačná teória) oproti komunikatívnemu modelu (deliberatívna demokracia). Teoretici a teoretičky participačnej demokracie zdôrazňujú potrebu demokratizácie všetkých sektorov spoločnosti (vrátane pracovísk – zamestnanecká participácia), pričom zástancovia deliberatívnej demokracie majú sklon zameriavať sa skôr na občiansku spoločnosť s vylúčením pracovísk (Hildreth, 2012). Líšia sa navzájom v cieľoch, o ktoré sa usilujú (spoločenská transformácia vs. zdôvodňovanie), používaných praktikách (inštrumentálna akcia vs. uvážlivá deliberácia), efektoch, ktoré majú na jedincov (transformácia do podoby aktívnych občanov vs. posilnenie zmyslu pre záujem o verejné záležitosti) a taktike (neochota vs. ochota zahrnúť do rozhodovania „dominantné“ inštitúcie) (Hildreth, 2012). Citovaný autor považuje deliberáciu za realistickejšiu než participáciu. Zatiaľ čo prvá od občanov

(ako teória) očakáva príležitostné kolektívne rozvažovanie o vybraných otázkach spoločného záujmu, druhá (ako teória) od nich požaduje aktívnu účasť vo všetkých oblastiach spoločenského života (Hildreth, 2012).

Deliberatívna demokracia vo vedeckom diskurze zohrala – a nateraz stále zohráva – prinajmenšom kvantitatívnu prevahu oproti participačnej demokracii, a to od „deliberatívneho obratu“, ku ktorému došlo koncom 80. rokov 20. storočia, pričom jeho konjunktúra pretrváva prakticky až do dnešných dní. Možno konštatovať, že sa z nej stala vskutku prekvitajúca oblasť politického myslenia (Hendriks, 2006). Ústrednou črtou deliberatívnej demokracie je snaha o dosahovanie čo najširšieho racionálneho konsenzu za podmienky odstránenia tlaku nedostatku informácií a mocenských hierarchií. Medzi jej základné postuláty patrí, že prostredníctvom uváženej a otvorenej diskusie pomáha odhaľovať pravdu (Hardin, 2009). Jej cieľom je zvýšenie legitimity a autority demokratických procesov prijímania politických rozhodnutí (Hildreth, 2012); z pohľadu svojich obhajcov predstavuje nevyhnutnú podmienku dosahovania legitímnosti a racionality vzhľadom na kolektívne prijímanie rozhodnutí (Benhabib, 1996). Základnými princípmi každej deliberácie sú zásady: *inkluzívnosti* (nijaká skupina občanov nie je vylúčená z diskurzu), *rovnosti* (v zmysle formálnej politickej rovnosti a prihliadnutia na mocenské rozdiely a asymetrie medzi účastníkmi deliberatívneho procesu),[19] *používania rozumu* (racionálna argumentácia, ochota zmeniť svoju názorovú pozíciu zoči-voči kvalitnejším argumentom), *reciprocity/vzájomného rešpektu* (ochota načúvať iným, najmä tým, s ktorými nesúhlasíme), *verejnosti* (zdôvodňovanie a rozhodovanie sa stáva súčasťou širšieho verejného diskurzu), *zodpovednosti* (každý účastník preberá zodpovednosť za prijaté rozhodnutie a nemôže sa z neho vyviniť) (Hildreth, 2012; Dryzek, 2002). Požiadavka reciprocity (vzájomnosti) je považovaná za fundamentálnu a zároveň hlavný rozpoznávací znak deliberatívnej demokracie. Argumenty účastníkov majú totiž vychádzať zo spoločne zdieľaných presvedčení, nie zo súkromných predstáv a vier (O'Flynn, 2010). Deliberatívna politika je manifestovaná ako spôsob tvorby vôle a porozumenia pre verejné záležitosti, ktorý svoju legitimizačnú silu čerpá zo štruktúry mienok aktívnych občanov. Popredná politická teoretička Seyla Benhabib (1996) sformulovala tri ústredné črty tejto teórie, ktorými sú: (1) participácia vo forme deliberácie je určovaná normami rovnosti

[19] *„V zmysle deliberatívneho porozumenia rozpoznávať ostatných ako rovných v politickej argumentácii znamená rozpoznávať, že títo ostatní môžu mať také silné dôvody zastávať vlastné názory také pevné, ako sú tie naše. Preto teda ak nevyvíjame dostatočné úsilie deliberovať s nimi a pokúšať sa nájsť dôvody, ktoré by mohli v zásade prijať, znamená to, že nedokážeme rešpektovať ich postavenie ako politicky rovných“* (O'Flynn, 2010, s. 577).

a symetrie; každý má rovnakú šancu iniciovať rečové akty, dopytovať sa, klásť otázky, otvárať debatu; (2) všetci majú rovnaké právo spochybniť navrhované témy konverzácie, (3) všetci majú rovnaké právo iniciovať reflexívne argumenty o samotných pravidlách diskurzívnej procedúry a o spôsobe, akým je táto procedúra vykonávaná. Výmena informácií medzi občanmi má argumentatívnu podobu, účasť v komunikatívnom procese je otvorená pre všetkých a absentuje v nej vonkajšie (mocenské, materiálne) alebo vnútorné (subjektívne, hierarchické) prinútenie. Navyše, komunikácia sama je neobmedzená, v prípade prerušenia môže byť kedykoľvek obnovená. Tento model tak ašpiruje stať sa jednou *„z možných alternatív ako posilniť nielen suverenitu ľudu, ale aj legitimitu politických elít, ktoré rešpektujú názor verejnosti a konajú zodpovedne“* (Ježovicová, 2010, s. 124).

Za dva hlavné ideové zdroje súčasného myslenia o deliberatívnej demokracii sú podľa J. Dryzeka (2002) považované: (1) Habermasova koncepcia *ideálnej rečovej situácie* a (2) Rawlsov ideál *verejného rozumu*, ktorého podstata spočíva v tom, že „*občania majú viesť svoje fundamentálne diskusie v rámci toho, čo každý z nich považuje za politickú koncepciu spravodlivosti na základe hodnôt, ktoré ostatní podľa všetkých predpokladov budú schvaľovať, pričom každý občan je v dobrej viere pripravený obhajovať takto chápanú koncepciu“* (Rawls, 1997, s. 188). Habermasova ideálna rečová situácia, súčasť jeho slávnej teórie komunikatívneho konania, ktorá dodnes vzbudzuje neutíchajúci záujem politických filozofov a teoretikov (Calhoun, 1992; Goode, 2005; Wetters, 2008; Rostbøll, 2009; Cook, 2012) je čistou intersubjektivitou, to znamená, že prijateľný rečový akt musí splniť podmienku, že ten, kto ho prijíma (počúvajúci), môže slobodne – na základe racionálnych úvah – zaujať voči pôvodcovi aktu (hovoriacemu) a jeho nárokom adekvátny postoj (Habermas, 2011). Diskurzívna teória počíta podľa Habermasa (1996) s vyššou úrovňou intersubjektivity procesov dosahovania pochopenia, pričom sa odohráva buď prostredníctvom demokratických procedúr alebo v komunikačnej sieti *verejnej sféry*, čo je ďalší z dôležitých termínov, s ktorými vo svojej teórii pracuje. Ideálna rečová situácia predpokladá absenciu akéhokoľvek druhu útlaku i akýchkoľvek (časových, informačných alebo iných) bariér, ktoré by mohli komunikácii prekážať, pričom sa dbá na rovnú a symetrickú participáciu na komunikácii, t. j. že každý účastník má rovnakú príležitosť ovplyvniť tvorbu argumentu (Habermas, 1996; Rostbøll, 2009). Hoci aktuálne rečové situácie sotva (ak vôbec) zodpovedajú tomuto ideálu, je takýto ideál v každom prípade prinajmenšom predpokladaný v každej komunikácii. Ideálna rečová situácia (podobne ako Rawlsov ideál verejného rozumu) tak slúži ako akási „metanorma“ ohraničujúca jednotlivé aspekty argumentačného procesu, ktoré by mali viesť k racionálne motivovanej dohode stojacej v opozícii voči falošnému

alebo len zdanlivému konsenzu (McNay, 2008; Rostbøll, 2009). Je to práve koncepcia ideálnej rečovej situácie, na ktorej Habermas stavia svoju definíciu pravdy ako *racionálneho konsenzu diskutujúcich*. Dosahovať ideálnu rečovú situáciu možno prostredníctvom komunikatívnych aktov, čo znamená, že „sa akty participujúcich aktérov koordinujú nie prostredníctvom egocentrických kalkulácií úspechu, ale prostredníctvom dorozumenia. V komunikatívnom konaní sú participujúci orientovaní primárne nie na vlastný úspech, ale na dorozumenie“ (Habermas, 2011).

Cieľom komunikatívneho konania je dosiahnutie zhody naprieč faktami o svete a naprieč normami o spoločenskej interakcii, ako aj dosiahnutie dôveryhodného vzájomného pochopenia medzi ľuďmi, a to pokiaľ ide o ich pohľady na svet a prijatie samých seba. Filozofickým cieľom, ktorý si Habermas sám kladie, je ukázať, že takáto medziľudská harmónia je možná prostredníctvom identifikácie a odôvodnenia takých princípov, na ktorých sa môžu ľudia spoločne zhodnúť (Cunningham, 2002). Teória komunikatívneho konania si podľa neho „kladie za cieľ vyhľadať rozum, ktorý je zapustený do každodennej komunikatívnej praxe a rekonštruovať na základe bázy platnosti reči *neredukovateľný pojem rozumu*“ (Habermas, 2011, s. 646). Tento ideál nápadne pripomína Rawlsovu ideu verejného rozumu, ktorého základňu tvorí vždy iba „*taká politická koncepcia spravodlivosti, s ktorou by mohli podľa očakávania súhlasiť všetci občania“* (Rawls, 1997, s. 114). Verejný rozum predpokladá síce pluralitu rozumných komprehenzívnych doktrín zastávaných jednotlivými občanmi, no zároveň musí ísť o rovnováhu verejných politických hodnôt, ktoré si budú schopní občania vzájomne vysvetliť (Rawls, 1997). Iné než otázky politickej spravodlivosti a ústavných základov do sféry verejného rozumu nespadajú a v tejto sfére sa o nich ani nerozhoduje; princípy, na ktorých sa rozumní ľudia zhodujú, musia byť neutrálne voči individuálnym koncepciám dobrého života, čiže komprehenzívnym doktrínam (Bellamy, 2000). Habermas však implicitne do oblasti pôsobnosti rozumu v teórii komunikatívneho konania zahŕňa aj také oblasti, ktoré by Rawls nazval sférou individuálnych komprehenzívnych doktrín. Podľa Habermasa by proces deliberácie nemal byť limitovaný na spôsoby, ktoré charakterizoval Rawls; *„mal by zhŕňať dôraz na individuálne morálne úvahy a mal by byť prepojený na neoficiálne súkromné siete občanov nad rámec oficiálnej politickej sféry“* (Cintula, 2011, s. 18). Zatiaľ čo Habermasov ideál rozumu založený na komunikatívnom konaní predstavuje implicitný základ deliberatívnej demokracie, Rawlsov verejný rozum je kritizovaný preto, lebo údajne odporuje deliberatívnej demokracii v tom zmysle, že predpokladá záväzky, ktoré jedinci prijmú ešte pred začiatkom procesu deliberácie. Za účelom dosiahnutia konsenzu tak nie je potrebný vzájomný interakčný proces,

čo znamená, že „ten správny záver“ môže nájsť každý rozumne uvažujúci jedinec aj sám (Dryzek, 2002). Takto poňatý verejný rozum napomáha nie rozhodnutiam, ktoré prijali slobodne deliberujúci jedinci, ale platónskemu meritokratickému ideálu vlády najnadanejších (filozofov). Podľa Habermasa komunikatívny, resp. diskurzívny prístup k demokracii predstavuje reálnu alternatívu tak voči liberalizmu, ako aj republikanizmu, ktorého hlavou zásadou je princíp slobody ako nedominancie a nezávislosti od svojvoľného mocenského zasahovania (Cintula, 2011)[20]. Podstatnú úlohu v ňom okrem uvedených charakteristík zohráva konštitucionalizmus. Skôr, než by formálne zákony mali byť považované za spôsob regulácie súťaže medzi ľuďmi (liberalizmus) alebo za prejav spoločenskej solidarity (republikanizmus), primárnou funkciou právneho systému (t. j. demokratických ústav a zákonodarstva) je podľa neho inštitucionalizácia podmienok deliberatívnej komunikácie (Cunningham, 2002).

Podobne ako iné teoretické prístupy, aj deliberatívna demokracia má svoje vlastné vnútorné prúdy, spomedzi ktorých spomeňme tzv. čistých proceduralistov (napr. Jack Knight, Cass Sunstein, Iris Marion Young), ktorí síce nepopierajú dôležitosť substantívnych princípov, akými sú napr. náboženská sloboda, nediskriminácia, individuálna sloboda, rovnosť príležitostí, právo na zdravotnú spravodlivosť pre fungovanie demokracie, ale nezahŕňajú ich do svojich koncepcií deliberatívnej demokracie. Oproti nim stoja teoretici ako napr. Amy Gutmann a Dennis Thompson (2002), ktorí sa nazdávajú, že takáto procedurálne čistá demokratická teória musí zákonite zlyhať a že jej adekvátna podoba *nemôže neobsahovať* tak procedurálne, ako aj už spomínané substantívne princípy. Podľa nich má deliberatívny ideál svoj účel nielen v hodnotení procesov deliberácie, ale aj cieľov. Nezhoda medzi teoretikmi panuje aj v takých otázkach, ako je okamih formovania a modifikácie názorov deliberujúcich jedincov. Zatiaľ čo jedni *„považujú preferencie za endogénne, formované počas politického procesu skôr, než pred ním“* (Elstub, 2010, s. 294), iní sa domnievajú, že preferencie sú náležite určované pred politickou

[20] *„Podľa liberálneho pohľadu je demokratický proces ovplyvnený výlučne formou kompromisov medzi záujmami. Pravidlá formovania kompromisov majú zabezpečovať férovosť výsledkov prostredníctvom univerzálneho a rovného hlasovacieho práva, zastupiteľského zloženia parlamentných orgánov, spôsobu prijímania rozhodnutí, vlády poriadku atď. (...) Na druhej strane, podľa republikánskeho pohľadu má formovanie demokratickej vôle podobu eticko-politického sebauvedomovania; tu sa deliberácia môže spoľahnúť na substantívnu podporu kultúrne ustanoveného konsenzu zdieľaného občianstvom. (...) Diskurzívna teória preberá prvky oboch strán a integruje ich do konceptu ideálnej procedúry deliberácie a prijímania rozhodnutí. Demokratická procedúra (...) spočíva na predpoklade, že rozumné alebo férové výsledky môžu byť dosiahnuté do tej miery, aby nebolo zabránené toku relevantných informácií a ich správnemu použitiu. Podľa tohto pohľadu praktický rozum už viac nie je obsiahnutý v univerzálnych ľudských právach, ani v etickej podstate nejakého konkrétneho spoločenstva, ale v pravidlách diskurzu a spôsoboch argumentácie, ktoré si vypožičiavajú svoj normatívny obsah z platnosti základov činov orientovaných na dosiahnutie pochopenia“* (Habermas, 1996, s. 296-297).

interakciou a nemenia sa počas nej (Dryzek, 2002). Vnútorná homogenita deliberatívnej demokracie a jej obhajcov spočíva aj v tom, čo má byť jej zmyslom. Kým pre prvú generáciu teoretikov bolo nevyhnutné dosahovanie konsenzu, druhá generácia deliberatívnych demokratov sa uspokojí aj s kompromisom – výsledkom vzájomného prispôsobenia sa – ako s druhou najlepšou alternatívou v prípade, že prebehnuvší diskurz ukázal, že neexistuje žiadny viditeľný a preukázateľný spoločný záujem deliberujúcich (Elstub, 2010; Bellamy, 2000). Iní sa zas nazdávajú, že jej cieľom nemá byť konsenzus ani zjednotená všeobecná vôľa, ale pochopenie, vzájomný rešpekt, *modus vivendi* (Dryzek, 2002). Debata sa vedie aj o spôsobe dosahovania výsledkov deliberácie, kde niektorí autori považujú za nevyhnutné použiť agregatívnu procedúru hlasovania, bez ktorej údajne nie je možné dospieť k nijakej spoločenskej dohode (Cintula, 2011).

Medzi hlavné výzvy, ktoré môžu do značnej miery spochybniť relevantnosť tejto vnútorne rozložitej teórie, patria okrem iných aj otázky: (1) efektívnosti procedúr kolektívneho prijímania rozhodnutí, (2) kognitívnej inkompetencie tvorcov rozhodnutí (pokiaľ sa za nich považujú „nepolitici“, čiže občania bez profesionálnych politických skúseností), (3) veľkosti a podoby deliberatívnych skupín, (4) mocenskej a triednej hierarchie vnútri týchto skupín, (5) hegemónneho diskurzu, v rámci ktorého deliberácia prebieha (v súčasnosti ide v prípade západných liberálnych demokracií o neoliberálny diskurz), (6) spôsobu definovania verejného záujmu (jeho prípadné stotožnenie so záujmom väčšiny), (7) ochoty potenciálnych účastníkov participovať na deliberácii, (8) miery potláčania názorov a práv reprezentantov menšinového tábora v deliberujúcej skupine a iných otázok. Deliberatívna demokracia podľa svojich kritikov zlyháva aj v tom, že: a) napriek tomu čo deklaruje medzi svojimi hlavnými princípmi, vylučuje celé skupiny alebo jednotlivé osoby, ktoré nemajú čas, zdroje alebo dokonca intelektuálne schopnosti, aby sa efektívne zúčastňovali deliberácie; b) tým, že do deliberácie zahŕňa v zmysle zásady verejnosti aj dominantné politické inštitúcie, limituje rozvoj potenciálnych alternatív a reprodukuje štrukturálne nerovnosti pod egidou demokratického dohadovania; c) nevenuje vôbec pozornosť otázkam diskurzívnej moci; sama je súčasťou hegemónneho diskurzu (Hildreth, 2012, s. 304-305). Deliberatívna demokracia súčasne predstavuje aj normatívny ideál, ktorý musí byť nevyhnutne kontinuálne overovaný v empirickom kontexte (O'Flynn, 2010, s. 578), čo môže byť niekedy problematické. Nie preto, že by v reálnej politickej praxi k občianske deliberácii nedochádzalo, ale preto, že túto realitu je pomerne náročné zachytiť a uspokojivo analyzovať v rámci výskumu. Navyše, *„tak ako každá pôsobivá normatívna teória, aj ona riskuje že sa odcudzí od skutočnej politickej praxe,*

o ktorej sa usiluje poskytovať informácie" (Hendriks, 2006, s. 486). Deliberatívna demokracia by tak sama mala slúžiť ako normatívny štandard hodnotenia formálnych i materiálnych podmienok, za ktorých sa komunikácia medzi účastníkmi deliberácie odohráva; komunikácia nie je skutočne slobodná, ak je obmedzovaná spoločenskými a inštitucionálnymi faktormi. Nemožno očakávať, že občania budú rovnako deliberovať za každých spoločenských podmienok (Rostbøll, 2009). Ak bude sociálne predpoklady skutočnej deliberácie ignorovať, nestane sa z nej kritický hodnotiaci štandard, ale len moralizujúca teória (Rostbøll, 2009). Mnohí kritici deliberatívnej demokracie napokon poukazujú aj na to, že zameranie deliberácie na dialóg, porozumenie a hľadanie konsenzu vedie v konečnom dôsledku k delegitimizácii konfliktu, prípadne k zníženiu jeho významu v tom zmysle, že ide o dôsledok empirických okolností, brániacich dosiahnutiu ideálnej rečovej situácie.

Agonistický pluralizmus - konfliktom k stabilite

Opozitom voči vyššie spomínanej koncepcii deliberatívnej demokracie sa stal *agonistický pluralizmus*, ktorého zrejme najvýznamnejšou reprezentantkou (popri takých teoretikoch ako sú Ernesto Laclau, William E. Conolly či Bonnie Honig) je belgická politická teoretička Chantal Mouffe, nadväzujúca vo svojom diele na postmodernistickú filozofiu. Akýmsi *raison d'être* celého konceptu agonistického pluralizmu (niekedy nazývaného aj agonistická demokracia) je zdôrazňovanie pozitívnych aspektov *politických konfliktov* pri skvalitňovaní fungovania zastupiteľskej demokracie. Cieľom Mouffovej koncepcie *„nie je eliminovať vášne alebo odsunúť ich do súkromnej sféry za účelom odstránenia možného racionálneho konsenzu, ale mobilizovať tieto vášne smerom k napomáhaniu demokratického dizajnu"* (Mouffe, 1999, s. 755-756; Mouffe, 2000, s. 103). Svoj projekt stavia Mouffe v opozícii voči (Habermasovej) deliberatívnej demokracii, ktorá podľa nej *„nie je schopná ponúknuť lepšie porozumenie povahe demokratickej politiky, a preto nedokáže poskytnúť reálnu alternatívu"* (Mouffe, 1999, s. 746). Úsilie o konsenzus prostredníctvom deliberácie je falošné a zbytočné, keďže každá dohoda, ku ktorej účastníci deliberatívnych procesov dospejú, bude vždy len produktom mocenskej politiky alebo sofistikovanej rétoriky, nie reálnym konsenzom (Kapoor, 2002). Vzhľadom na prevládajúci neoliberálny diskurz považuje za nemožné dospieť k sfére diskusie oslobodenej od prvkov moci a donútenia, ako to predpokladá Habermasova ideálna rečová situácia (tamže). Pre Habermasa je totiž moc vo vzťahu voči jazyku externou silou; takou aj pre neho musí byť,

keďže – ako sme uviedli vyššie – skutočným účelom diskurzu je orientácia v ústrety vzájomnému porozumeniu a pochopeniu (McNay, 2008). Súčasne Mouffe svoj koncept konfrontuje i s Rawlsovým politickým liberalizmom, podľa ktorého „najrozumnejšia politická koncepcia spravodlivosti pre demokratický režim bude, vo všeobecnosti, liberálna koncepcia“, čo znamená, že predmetom spoločenskej diskusie nemôžu byť *„najkonfliktnejšie otázky, pretože vážne spory o týchto otázkach nevyhnutne podkopávajú základy sociálnej spolupráce“* (Rawls, 1997, s. 131). Ako bude zdôraznené neskôr, práve konfliktné otázky sú základom pluralizmu v zmysle agonizmu, teda rôznorodosti konfliktných názorov a prejavov neustále podrobovaných vzájomnej interakcii. Podobne sa ku konfliktom stavali aj pluralisti, ako napríklad Arthur Fisher Bentley, David Bicknell Truman, E. Pendleton Herring či Harold Joseph Laski, pre ktorých bol samotný politický proces „výrazom súťaže medzi odlišnými konfliktnými záujmami“ a zároveň *„trvalým procesom dohadovania, v ktorého priebehu sú všetky konflikty riešené nenásilnou cestou“* (Králik – Uhlerová, 2012, s. 127). Medzi Mouffeovej hlavné myšlienkové zdroje však nepatria ani tak vyššie zmienení autori, ako skôr práce rakúsko-britského filozofa Ludwiga Wittgensteina, ďalej francúzskeho postštrukturalistického filozofa a psychoanalytika Jacquesa Lacana, slovinského filozofa Slavoja Žižeka, ale predovšetkým politická teória Carla Schmitta, ktorého dielo bolo po dlhom „hluchom“ období reflektované do istej miery už aj v našom (t. j. slovenskom a českom) akademickom prostredí (Kulašik, 1998; Kulašik a kol., 2003; Lukeš, 1999; Dufferová, 1999, 2001; Gümplová, 2007). Mouffe dôkladne zanalyzovala a podrobila zásadnej revízii Schmittovu koncepciu „politična“, ktorú po prvýkrát v ucelenej podobe predstavil v jednom zo svojich ústredných diel „Pojem politična“ (v orig. *Der Begriff des Politischen*, 1928, knižne 1932), a v ktorom spochybňuje formu pluralizmu zastávanú teoretikmi, akými boli H. J. Laski, J. N. Figgis či G. D. H. Cole za to, *„že popierajú potrebu nejakého centrálneho suverénneho orgánu“* (Bellamy, 2000, s. 83). V spomínanom diele túto svoju koncepciu postavil na striktnom rozlišovaní medzi *verejným nepriateľom* (v terminológii Mouffeovej „enemy“) a *konkurentom* či *protivníkom* (v terminológii Mouffeovej „adversary“). Riadnym politickým nepriateľom je pre Schmitta (a aj pre Mouffeovú) *„iba verejný nepriateľ, pretože všetko, čo má nejaký vzťah k takémuto celku ľudí, obzvlášť k celému národu, sa stáva verejnou vecou“* (Schmitt, 2007, s. 29). Ono „politično“ čerpá podľa Schmitta svoju dynamiku z najrôznejších oblastí ľudského života; ide o stupeň asociácie alebo disociácie medzi ľuďmi (Schmitt, 2007, s. 38). Antická rímska dichotómia medzi dvoma typmi nepriateľov, *hostis* vs. *inimicus*, má podľa Schmitta takú povahu, ktorej nemôžeme nikdy

uniknúť*: „môžeme ju modifikovať: estetika – krásny a škaredý, ekonómia – výhodný a nevýhodný atď., ale nie ju zrušiť“* (Lukeš, 1999, s. 661)[21].

Načrtnutý teoretický rámec preberá s istými modifikáciami aj Mouffe, keď rozlišuje medzi „the political“ a „politics“, čiže medzi *„političnom“* a *„politikou“* (Mouffe, 1999, s. 754). Pod pojmom politično má na mysli takú dimenziu antagonizmu, ktorá je typická pre medziľudské vzťahy, antagonizmu, ktorý môže mať rozličné podoby a objaviť sa v odlišných typoch spoločenských vzťahov. Politika, na druhej strane, indikuje súbor praktík, diskurzov a inštitúcií, ktoré sa usilujú nastoliť istý druh poriadku a organizovať ľudské spolužitie za podmienok, ktoré sú vždy potenciálne konfliktné, pretože sú ovplyvňované dimenziou „politična“ (Mouffe, 2000). Ďalším rozlíšením, ktoré ponúka, je dichotómia: *antagonizmus* medzi nepriateľmi a *agonizmus* medzi protivníkmi, pričom cieľom demokratickej politiky má byť podľa nej *„premena antagonizmu na agonizmus“* (Mouffe, 1999, s. 755). Antagonizmus sa od agonizmu odlišuje prostredníctvom chápania konfliktu dvoch súperiacich strán („my“ vs. „oni“), ktorý možno vyriešiť len elimináciou jednej zo strán. Ide o nepriateľov (enemies), ktorí nenachádzajú nijakú spoločnú zhodu. Agonizmus síce možno považovať za vo svojej podstate neriešiteľný konflikt medzi nepriateľmi (adversaries), no obe súperiace strany sporu sú umiestnené do totožného symbolického priestoru, pričom konflikt medzi nimi neústi nevyhnutne do úsilia navzájom sa eliminovať; dokážu navzájom rozpoznať svoju vlastnú legitimitu, resp. legitímnosť svojho konania. Cez prizmu tohto pohľadu tak demokracia spočíva na už spomínanej transformácii antagonizmu na agonizmus a model nepriateľstva (adversarial model) sa stáva kľúčovou kategóriou demokratickej politiky (Mouffe, 2005). Dobre fungujúca demokracia podľa Mouffeovej priam *„volá po intenzívnom strete demokratických politických pozícií“* (Mouffe, 2000, s. 104). Príliš veľký dôraz kladený na dosahovanie konsenzu (aký je typický pre deliberatívnu demokraciu či určité verzie politického liberalizmu) spolu s odmietaním názorovej konfrontácie vedie podľa nej k apatii a odcudzeniu sa od politickej participácie. V takom prípade bude výsledkom *„kryštalizácia kolektívnych vášní okolo otázok, ktoré nemôžu byť riešené prostredníctvom demokratického procesu, ako aj explózia antagonizmov, ktoré môžu roztrhať skutočné základy zdvorilosti“* (Mouffe, 2000, s. 104).

[21] Ako upozorňuje R. Bellamy (2000, s. 76), niekedy býva táto Schmittova téza dezinterpretovaná ako „typicky germánska glorifikácia moci stotožňujúca politiku s vojnou a dokonca obhajujúca vojnu ako dobro samo o sebe“.

Teória agonistického pluralizmu, hoci nie je až takým dominantným prúdom v politickej teórii, bola a dodnes je podrobovaná jednak extenzívnej kritike, ale býva taktiež často poukazované aj na jej vlastné vnútorné paradoxy. Ako prinajmenšom kontroverzné sa javí preberanie schmittovských decizionistických schém a ich zasadzovanie do aktuálneho rámca zastupiteľských demokracií Západu po tzv. neoliberálnom obrate. Keď sa ohliadneme späť ku koreňom tejto teórie, zistíme, že ako jurista a člen NSDAP kritizoval Carl Schmitt Weimarskú republiku, osobitne liberálny parlamentarizmus kvôli tomu, že produkuje iba paralyzujúce, nekonečné rečnenie (Honig, 2007; Bellamy, 2000). Demokracia sa podľa neho môže zaobísť bez parlamentarizmu, ktorý je plodom liberalizmu 17. a 18. storočia a už nezodpovedá (z pohľadu Schmittovej súčasnosti) modernej spoločnosti (Kulašik a kol., 2003). Ako je známe, tento typ kritiky bol vlastný aj Adolfovi Hitlerovi, čo sa výrazne prejavilo v jeho knihe *Mein Kampf*.[22] Schmitt sa tak stal (chtiac či nechtiac) jedným z hlavných ideových inšpirácií a zdrojov ideológie Tretej ríše. Prirodzene, nebol jediným. Nacisti sa dovolávali aj takých klasikov, akým bol napríklad Dante Alighieri so svojím spisom *De monarchia*. Ideológovia Hitlerovho Nemecka *„v jeho teórii o jedinej vláde a jedinom vládcovi videli predobraz vodcovského princípu nacistického Nemecka a teoretické zdôvodnenie »prirodzenej« nadradenosti Nemcov ako dedičov rímskeho impéria a ich svetovládnej túžby“* (Valeš, 2013, s. 162; pozri aj Kulašik a kol., 2003, s. 60-61). Kontroverznosť diela C. Schmitta, na rozdiel od D. Alighieriho, kráča dodnes ruka v ruke s jeho popularitou medzi politickými teoretikmi, keďže nemecký jurista – hoci stotožňujúc sa s nacistickou mocou – dôsledne rozlišoval medzi liberalizmom, parlamentarizmom a demokraciou. Liberálne politické inštitúcie považoval skôr za parlamentárne než za demokratické. Zatiaľ čo demokracia vedie k takej podobe spoločenskej samosprávy, ktorá ničí tak oddelenie štátu a spoločnosti, ako aj vládu práva, parlamentarizmus ich predpokladá a podporuje (Bellamy, 2000). Pre jeho poňatie demokracie je kľúčovou požiadavka substanciálnej politickej jednoty, presnejšie identita vládnucich a ovládaných. Demokraciu nezakladá na abstraktnej a univerzálnej idei rovnosti, ktorá bola typická pre liberalizmus od čias Veľkej francúzskej revolúcie, *„ale na substanciálnej politickej*

[22] Výstižným príkladom je aj nasledujúca pasáž, citovaná zo slovenského prekladu tejto kontroverznej publikácie: *„Práve preto som bol nepriateľom rakúskeho parlamentu. Považoval som formu celého jeho vystupovania za nedôstojnú pre veľký vzor. (...) Bolo prítomných niekoľko stoviek zástupcov ľudu, ktorí mali práve zaujať stanovisko k akejsi dôležitej hospodárskej otázke. Stačil mi len ten jeden deň a mal som podnet k premýšľaniu na týždne. Duchovný obsah predneseného bol na skutočne skľučujúcej „výške“, pokiaľ bolo takémuto táraniu vôbec rozumieť. (...) Mal som príležitosť to, čo som doteraz poznal len z čítania novín, počuť na vlastné uši. Vzrušený dav kričiaci jeden cez druhého vo všetkých stupniciach, zdivočená masa a nad tým všetkým nevinný starý strýc, ktorý sa v pote tváre snaží so zvoncom v ruke vykrikovať vážne prosby aj hrozby, aby zjednal domu opäť dôstojnosť. Musel som sa smiať“* (Hitler, 2000, s. 73-74).

rovnosti v zmysle politickej jednoty nedeliteľnej na väčšinu a menšinu, vládnucich a ovládaných, ale taktiež v zmysle odstraňovania plurality, heterogenity, sociálneho konfliktu a individualizmu, čo sú rysy typické pre liberálne spoločnosti" (Gümplová, 2007, s. 677). Občania majú svoje rovné práva garantované nie preto, že sú účastní na akejsi abstraktnej idei humanity, ale preto, že patria k jednotnému celku, ktorým je *démos* (Mouffe, 2007). Chantal Mouffe pripomína, že liberálna koncepcia pre Schmitta znamená, že každá osoba je automaticky rovná každej inej osobne, pričom demokratická koncepcia predpokladá možnosť rozlišovať, kto je súčasťou celku (*démos*) a kto nie. *„Z tohto dôvodu nemôže demokratická koncepcia existovať bez nutného korelátu nerovnosti"* (Mouffe, 2007, s. 901). Demokracia oslabuje schopnosť štátu podporovať neutralizáciu a depolitizáciu rozličných oblastí ľudského života, ktoré sú pre liberalizmus kľúčové (Bellamy, 2000). Ľud (*démos*) predstavuje v demokracii samostatnú entitu nadanú vôľou, ktorá svoj jedinečný výraz nachádza „v originálnom akte decízie o budúcej forme politického poriadku, ktorý je učinený mimo akejkoľvek formy vopred ustanovenej autority" (Gümplová, 2007). Takto sa legitimita, suverénna vôľa ľudu, stáva nadradenou legalite, právnym normám. Jedinečným prejavom tejto ľudovej suverenity je decízia, rozhodnutie, predstavujúca podľa neho *„kontingentný, arbitrárny, konkrétny a originálny akt, ktorý konštituuje svoje vlastné normy, a ako taký je základom akéhokoľvek právneho a politického poriadku"* (Mouffe, 2007, s. 676). Dosiahnutie jednoty ľudu je možné len na základe identity, ktorú zdieľa ako celok. Liberalizmus, naopak, jednotu narúša, a to vzhľadom na jemu vlastné princípy pluralizmu, ktoré presadzuje. Politický moment je v liberálnej demokracii zúžený iba na vyjednávanie medzi rozličnými záujmami a politické straníctvo, niet v ňom miesta pre spoločnú, jednotnú identitu demokratických občanov; *„občianstvo je redukované na právny status a moment politickej konštitúcie ľudu je vylúčený"* (Mouffe, 2007, s. 909).

Aj Mouffe sa dôkladne usiluje – podobne ako jej ideový vzor – dištancovať od liberálneho poňatia demokracie, čo možno pozorovať aj v takých nenápadných odtienkoch jej teórie, ako je precizácia pojmového aparátu. Pri vysvetľovaní pojmu „adversary" (nepriateľ v rámci agonizmu) pripomína, že nejde o liberálne poňatie obyčajného súpera (competitor). Pre ňu nepriateľ/protivník (adversary) je síce nepriateľom, ale takým, ktorý je legitímny; je to ten, s kým máme spoločné prvky, lebo zdieľame spoločnú oddanosť k eticko-politickým princípom liberálnej demokracie, t. j. k slobode a rovnosti (Mouffe, 2000). Pre liberálov je, naopak, pole politiky neutrálnym priestorom slúžiacim na to, aby v ňom dominantné (záujmové) skupiny súťažili v boji o moc; *„ich cieľom je vypudiť ostatných za účelom zaujatia ich pozície"* (Mouffe, 2005, s. 21). Liberálom nejde

o to spochybniť aktuálne mocenské usporiadanie ani o zmeny v mocenských vzťahoch, ktoré sa upevnili a upevňujú v rámci ideologicky (a najmä prakticky) dominantného neoliberalizmu. Podstatou liberálnej demokracie je len súťaž medzi elitami s vylúčením verejnosti. Decízna moc ľudu ako jediného zvrchovaného tvorcu rozhodnutí je potláčaná mocenskými elitami a maskovaná „parlamentnou kulisou". V agonistickom zápase ako ho predpokladá Mouffe ide, naopak, o skutočnú konfiguráciu mocenských vzťahov v rámci existujúcej mocenskej štruktúry; *„je to boj medzi rozpornými hegemonistickými projektmi, ktoré sa nikdy nemôžu racionálne zmieriť"* (Mouffe, 2005, s. 21). Predstava výkonu ľudovej legitimity tak, ako si ju predstavuje teória deliberatívnej demokracie a jej stúpenci je preto nevyhnutne nereálna. *„Konsenzus v liberálno-demokratickej spoločnosti je a vždy bude vyjadrením hegemónie a kryštalizáciou mocenských vzťahov"* (Mouffe, 2007, s. 907). Mouffe preto navrhuje taký teoretický rámec, ktorý by učinil zrozumiteľným a zároveň podoprel radikálny projekt pluralistickej demokracie tým spôsobom, že bude v sebe skôr zahŕňať než vylučovať protichodné dimenzie zo života spoločnosti. Stať sa tak môže iba prostredníctvom uvedomenia si tejto dimenzie, t. j. že je možné potlačiť aktuálne trendy smerom k stavu politickej anómie (deficitu morálnych štandardov a regulácie v spoločnosti a následného stavu individuálnej úzkosti a izolácie) a uchrániť moderné demokracie od demokratického deficitu. Tým, že sa usilujeme za každú cenu zakryť všadeprítomný potenciálny spoločenský antagonizmus, oslabujeme dôležitú úlohu, akú vášne a záujmy zohrávajú pri motivácii ľudí participovať na politike. V prípade, že budú potlačené vášne i potenciál „kreatívnej deštrukcie", ktorý ich spoločensky manifestovaná podoba prináša, nebudú participovať na prijímaní politických rozhodnutí všetci občania, ktorí sú toho schopní, ale tento proces ostane aj naďalej len záležitosťou uzavretej a nepriepustnej skupiny elít. Pluralizmus individuálnych komprehenzívnych doktrín (o ktorých sa v rovine politickej spravodlivosti nediskutuje),[23] aký ponúka projekt politického liberalizmu, bude i naďalej napomáhať odlákaniu pozornosti občanov od tejto mocenskej privatizácie. Tým dochádza k potláčaniu demokratického prvku vládnutia. Ústrednou otázkou demokratickej politiky teda podľa Mouffeovej nemá byť snaha o dosahovanie konsenzu bez vylúčenia, čo jednoducho znamená vykorenenie prvku politična. Naopak, politika je zameraná na vytváranie jednoty v kontexte konfliktu

[23] *„Keď tvrdím, že koncepcia spravodlivosti je politická, mám tiež na mysli (...), že sa prezentuje nezávisle od nejakej širšej komprehenzívnej náboženskej alebo filozofickej doktríny..." (Rawls, 1997, s. 185). „Ako politická koncepcia základnej štruktúry sa spravodlivosť ako slušnosť ako celok usiluje poskytnúť spoločnú platformu ako jadro prekrývajúceho sa konsenzu. Taktiež sa snaží vyhovieť neutralite cieľa v tom zmysle, že základné inštitúcie a verejná politika sa nemajú koncipovať tak, aby uprednostňovali nejakú konkrétnu komprehenzívnu doktrínu"* (Rawls, 1997, s. 161).

a rôznorodosti; *„je vždy sústredená na vytváranie »my« vymedzením sa voči »oni«“* (Mouffe, 2000, s. 101). Mouffe sa tým stavia do opozície nielen voči politickému liberalizmu, ale aj klasickému pluralizmu. Obhajcovia pluralistického modelu distribúcie moci naprieč spoločnosťou totiž *„uznávajú, že moc je v spoločnosti rozdelená nerovnomerne, že existuje rozdelenie na vládnucich a ovládaných, ale nesúhlasia, že moc je sústredená v rukách jednej mocenskej elity“* (Králik – Uhlerová, 2012, s. 131). Agonistický pluralizmus, naopak, zdôrazňuje tento typ koncentrácie moci a usiluje sa ju rozptýliť radikálnou zmenou hegemónneho neoliberálneho diskurzu prostredníctvom plodnej diskusie, v ktorej na seba narážajú protichodné občianske záujmy, názory a vášne.

Existuje veľmi tenká hranica medzi pozitívnym hodnotením konfliktných situácií v liberálnej demokracii a sklonom odsunúť demokratický pluralizmus bokom za účelom dosiahnutia nadvlády nielen v konkrétnom rečovom akte, ale aj vnútri celého politického systému. Pre tých, ktorí sa zúčastňujú procesu deliberácie a sú otvorení zisťovaniu názorov druhých, predstavuje rozpoznávanie hĺbky skutočných rozporov a konfliktov záujmov jeden z hlavných (ak nie dokonca najhlavnejších) výsledkov spoločenskej deliberácie (Hardin, 2009). Na druhej strane, konflikt by nemal byť považovaný za hybnú silu spoločenskej diskusie, ale skôr za jej sprievodný jav, ktorý je lepšie vždy eliminovať než podnecovať. V tom spočíva jedna z ústredných kontroverzií konceptu agonistického pluralizmu. Podnecovanie konfliktu môže mať (a v mnohých prípadoch aj má) nie účinok dosahovania zhody, ale roztrieštenie a prehĺbenie rozporov vnútri spoločnosti. Individuálne komprehenzívne doktríny sa ešte viac obnažia a stanú sa súčasťou občianskej diskusie, čo politický liberalizmus v Rawlsovom poňatí nepripúšťa, ako sme zdôraznili vyššie. Na zásadný paradox Mouffovej koncepcie poukazuje A. Knops (2007), keď tvrdí, že dva ústredné princípy, ktoré Ch. Mouffe obhajuje vo svojom diele *The Democratic Paradox* (Mouffe, 2000) t. j. *vzájomný rešpekt voči presvedčeniam* („mutual respect for beliefs“) a *právo tieto presvedčenia obraňovať* („the right to defend them“) vlastne v konečnom dôsledku propagujú deliberatívnu demokraciu, čo platí aj pre metódu dosahovania kolektívnych rozhodnutí, teda procedúru racionálnej diskusie, ktorú podporujú deliberatívni demokrati (Knops, 2007). Konsenzus ako výsledok jednak deliberácie ako aj agonizmu je v oboch prípadoch *„založený na zdieľaných normách reciprocity a rovnosti v priebehu výmeny názorov alebo vysvetlení“* (Knops, 2007, s. 125). Hoci teda prominentná proponentka teórie agonistického pluralizmu navonok deklaruje odmietavý postoj k možnosti dosahovania racionálneho konsenzu, sama sa na tento princíp nepriamo spolieha.

Zhrnutie

Porovnávajúc oba vyššie analyzované modely, t. j. deliberatívnu demokraciu a agonistický pluralizmus, ako aj základné premisy prezentované ich najvýznamnejšími predstaviteľmi (J. Habermas a Ch. Mouffe) možno konštatovať, že jeden i druhý reagujú na to, čo sa dnes javí ako „kríza liberálnej demokracie“. Taktiež obaja prominentní teoretici – hoci obraňujúc pozitívne stránky západných liberálno-demokratických režimov – sú voči nimi kritickí a zároveň sú presvedčení, že tieto režimy majú ďaleko od dokonalosti alebo úplnosti. Za podstatné považujú zaistenie kvality a inkluzívnosti demokratických procesov v rozličných oblastiach spoločenského života i vnútri všetkých verejných inštitúcií (Kapoor, 2002). Ich názory tak majú rysy akejsi „moderno-postmodernej argumentácie“. Zatiaľ čo Habermas obhajuje rozum, legitimitu, spravodlivosť a univerzálnosť, Mouffe sa stavia za antagonizmus, pluralizmus a výnimočné situácie. Politická vízia nemeckého filozofa sa zdá byť viac-menej uhladenejšou; Habermas verí, že spoločenská komplexnosť môže byť usporiadaná prostredníctvom legitimačných procesov a komunikatívnej racionality. Vízia prezentovaná Chantal Mouffeovou sa na prvý pohľad zdá byť viac nesúvislá a charakteristická pretrvávajúcim sporom medzi pluralitnými spoločenskými skupinami (Kapoor, 2002). Obe koncepcie však vychádzajú z rovnakých *pozícií* (zdanlivo nezmieriteľná pluralita názorov a postojov vnútri spoločnosti), používajú rovnaké *procedúry* (otvorená komunikácia, racionálne verejné rozvažovanie a zdôvodňovanie) a smerujú k rovnakému *cieľu* (dosiahnutie čo najširšej spoločenskej zhody, konsenzu). Rozdiely spočívajú hlavne v detailoch, vďaka ktorým sú ich koncepty špecifické: komunikatívne konanie a ideálna rečová situácia u Habermasa, tvorivá sila konfliktov u Mouffeovovej.

Či už ako východisko pre súčasné liberálne demokracie prijmeme model, ktorý ponúka Habermas alebo Mouffe, pre dnešnú vysoko pluralitnú spoločnosť nachádzajúcu sa vo fáze neskorej modernity je, zdá sa, potreba otvoreného dialógu a na racionálnych argumentoch postavenej diskusie nevyhnutná. Existencii konfliktov a vplyvu vášní sa nedá vyhnúť nikdy, o to viac však majú pobádať k hľadaniu iných riešení, než sú silové, resp. tie, ktoré sa dejú na úkor všeobecne zdieľaných politických princípov a ústavných základov spoločnosti, hoci aj zmena týchto základov sa technicky môže uskutočniť bez širokej spoločenskej diskusie. V takom prípade ide o podkopanie základov samotného demokratického štátu a spochybnenie ľudovej kontroly vlády, ktorá je jedným z dvoch ústredných pilierov liberálnej demokracie, ako bolo uvedené v úvode tejto state. Ako tretia možnosť, akýsi „zdravý stred“ medzi ponúknutými konceptmi, prichádza

do úvahy demokratický liberalizmus, ako ho predkladá prominentný politický teoretik Richard Bellamy (2000). Podľa neho by demokratický liberalizmus mal byť zameraný na dosahovanie zhody prostredníctvom deliberatívneho procesu, ktorý umožní, že nároky individuálnych občianskych hodnôt a dobier sú brané vážne. Tento typ liberalizmu tiež namiesto toho, aby považoval existujúci pluralizmus za hrozbu pre konsenzus či sa usiloval o jeho vylúčenie (ako to podľa neho navrhujú zástancovia rawlsovského typu neutrálneho politického liberalizmu), považuje navzájom súperiace svetonázory za také, ktoré jednotlivcom ponúkajú podnety na to, aby dokázali hľadieť na názorovú diverzitu v spoločnosti zo širšej perspektívy. Je však otázne, či takýto typ liberalizmu nemožno považovať skôr za „ideálny typ“, ku ktorému by azda bolo vhodné konvergovať, či by sa s ním dokázala stotožniť značná väčšina spoločnosti (a to aj tá, ktorá liberalizmus považuje za škodlivý sám o sebe), ako aj či by v konečnom dôsledku neviedol k iracionálnej a nekončiacej polemike namiesto k rozumnej argumentácii a diskusii, v ktorej sa načúva každému hlasu, a to aj hlasu tých, ktorí majú v spoločnosti vzhľadom na mocenské a materiálne asymetrie najslabšie postavenie.

PODPORA ŠÍRENIA DEMOKRACIE V POST – KONFLIKTNÝCH A ZLYHÁVAJÚCICH ŠTÁTOCH

Zvýšená intenzita venovaná budovaniu mieru a obnove vojnou zničeného štátu v 90tych rokoch sa dnes stala ústredným bodom medzinárodných vzťahov a donorských agentúr. Prakticky všetky bilaterálne a multilaterálne medzinárodné rozvojové agentúry založili jednotky na riešenie post – konfliktnej tranzície a sociálno-ekonomickej rehabilitácie, ako súčasť ich dlhodobej humanitárnej pomoci. Dobre známy prispievateľ k vypuknutiu konfliktu je zlyhanie štátu, ktoré získalo na pozornosti v nadväznosti na vojnu proti terorizmu. Zlyhávajúce a zrútené štáty ponúkajú útočisko pre teroristov, ktorí ohrozujú životy občanov nielen v susedných krajinách, ale aj tých ktorí majú bydlisko na opačnom konci sveta. Slabé štáty s nálepkou spiacej hrozby si vyžadujú koncentrovanú pozornosť. Preto zdôvodnenie medzinárodnej intervencie sa rozšírilo nad rámec humanitárnych a rozvojových cieľov až ku globálnej bezpečnosti.

Význam zlyhania štátu ako príčina a dôsledok konfliktu a občianskej vojny zdôraznil význam pomoci pri vytváraní mieru. História je svedkom toho, že obnova slabého a vojnou spustošeného štátu na stabilný, fungujúci štát je priamo spojená s podporou zodpovednej a demokratickej správy vecí verejných ako aj obnovených fungujúcich inštitúcií. Demokratizácia je vždy politicky sporný proces, a to platí hlavne v nestálych post - konfliktných situáciách. Bez silných politických a štátnych inštitúcií, súčastí demokratizácie, ako sú voľby a súťaž politických strán, môže napätie ďalej nekontrolovateľne rásť a v extrémnych prípadoch dokonca viesť k obnoveniu konfliktu. Avšak vývoj politických strán a pluralitný dialóg sú nevyhnutné kroky smerujúce k vytvoreniu stabilného, demokratického politického systému, ktorý môže byť prospešný pre rozvoj systému ochrany ľudských práv a mierového riešenia konfliktov.

Post – konflikné a zrútené štáty

Post – konfliktné a nestabilné štáty sa stali záležitosťou prominentného záujmu tvorcov medzinárodnej politiky v posledných desaťročiach. Tieto štáty nielenže držia svoju populáciu v zajatí chudoby a neistoty ale rovnako môžu destabilizovať regionálnu a globálnu bezpečnosť. Vedľajšie účinky konfliktu, choroby a ekonomický kolaps, ohrozujú aj susedné štáty a ich občanov. Ilegálne nadnárodné siete a zločinecké skupiny smerujú svoje aktivity

práve do slabých vojnou poznačených štátov. Regionálna neistota je zvýšená keď veľmoci v rozvojovom svete (ako napríklad Nigéria alebo Indonézia) sa dostanú do situácie vedúcej k zlyhaniu štátu. Vedľajšie účinky nadobudnú globálny rozmer keď významné energiu produkujúce štáty, regionálne hospodárske mocnosti a štáty kľúčové pre obchodné rokovania sa stanú slabými. A v neposlednom rade je potrebné spomenúť, ľudské obete zlyhania štátu, kedy vlády nie sú schopné naplniť potreby svojich občanov. Práve pre tieto dôvody *„slabé a zlyhávajúce štáty predstavujú hrozbu v 21 storočí, ktorá vyžaduje inštitúcie a jednanie obrodené pre 21 storočie“* (Weinstein – Porter – Eizenstat, 2004, s. 2).

Základné termíny a ich klasifikácia

Mnoho termínov je používaných na vykreslenie nestability štátov. V praxi dochádza k tomu, že jednotliví autori píšuci o slabej štátnosti vytvárajú rozmanité názvoslovia alebo používajú rôzne variácie termínov. Často krát sú zamieňané pojmy ako slabý (weak), zlyhávajúci (failing), neúspešný (failed), respektíve zrútený (collapsed) štát, bez toho aby si autori ujasnili, aký je medzi nimi rozdiel. Krehkosť (fragility) je často spomínaná aj v súvislosti so štátom náchylným ku vzniku konfliktu (conflict prone) alebo post – konfliktným štátom. Napriek aktuálnosti témy neexistuje jednotná terminológia zlyhania štátu. Širokou odbornou verejnosťou akceptovateľná definícia je ponúkaná W. Zartmanom, ktorý definuje zlyhanie štátu vtedy keď *„naďalej neslúži ako zdroj identity, tvorca zákonov, ochranca práva alebo zjednotiteľ“* (Clark, 1996, s. 429). Zrútený štát je teda ten, ktorý má pár alebo žiadne štátne inštitúcie, ktoré môžu delegovať totožnosť a zaistiť bezpečnosť pre svoje obyvateľstvo. V procese vláda stráca legitimitu, ako národnú tak aj medzinárodnú.

Derick W. Brinkerhoft uvádza všeobecné znaky *failed states* v nasledovných bodoch (Brinkerhoft, 2005):

- rozpad zákona a poriadku kedy štátne inštitúcie stratia monopol na legitímne použitie sily a nie sú schopné chrániť svojich občanov alebo naopak, inštitúcie sú použité na zastrašovanie občanov;
- slabé alebo žiadne schopnosti naplniť potreby a túžby občanov poskytovať základné verejné služby, zabezpečiť blahobyt občanov, alebo podporiť normálnu hospodársku činnosť;
- na medzinárodnej úrovni sa zlyhanie štátu prejavuje absenciou spoľahlivej entity, ktorá by zastupovala štát navonok.

Nie je preto prekvapujúce, že násilné konflikty a nestabilita štátu sú silno korelované. Ako konštatuje J. Jihlavec *„slabý štát síce nečelí významným vonkajším hrozbám, zato ho zmietajú vnútorné ozbrojené konflikty“* (Jihlavec, 2007, s. 30). Takmer všetky štáty označené Svetovou bankou ako „krehké“ sú štáty, v ktorých v poslednej dobe došlo alebo stále dochádza k násilnému konfliktu[24]. Rovnako aj podľa R. Kazanského existuje hrozba vzniku vnútroštátnych konfliktov najmä v zlyhávajúcich štátoch, teda štátoch so slabými alebo nedemokratickými vládami (Kazanský, 2013). Povedané inými slovami, množstvo post – konfliktných štátov je súčasne štátmi krehkými.

Post – konfliktná situácia zriedkakedy znamená, že násilie a spory boli ukončené v určitom okamihu vo všetkých kútoch krajiny. V praxi sa väčšina post – konfliktných rekonštrukčných snáh deje v situáciách kedy konflikt je vo fáze ústupu, či už vo väčšej alebo menšej miere, ale v určitých častiach krajiny je stále pokračujúci respektíve opakujúci sa. Ako potvrdzujú M. Doyle a N. Sambanis *„žiadny mier nie je perfektný. Verejné násilie nebude nikdy kompletne eliminované“* (Doyle – Sambanis, 1999, s.1). Hlbšie pochopenie dynamiky konfliktu autormi tzv. Peace-buildingovej literatúry vedie k uznaniu zložitosti tohto procesu. Ako napríklad J. Leatherman argumentuje, že pre potreby konfliktných intervencií je potrebné brať do úvahy dimenziu orientovanú do minulosti, rezolučné riešenie orientované do súčasnosti a preventívnu dimenziu nasmerovanú do súčasnosti ako aj do budúcnosti (Leatherman, 1999).

Termín post – konfliktný môže byť zavádzajúci a mätúci. Súčasné intra – štátne vojny zriedka nasledujú lineárny progres od pred – konfliktnej fázy cez ozbrojený konflikt až ku skončeniu konfliktu. Hlavné medzištátne vojny počas dvadsiateho storočia zvykli začať s procesom vyhlásenia a skončiť s vojenskou porážkou jednej zo strán. Jasní víťazi a porazení mohli byť identifikovaní. V kontraste, východiskový bod intra – štátnej vojny sa často prejaví až retrospektívne, zatiaľ čo násilie a nestabilita často pokračujú aj potom, čo mierová dohoda bola podpísaná. Jedným z najtragickejších príkladov je Demokratická Republika Kongo, kde sa spiace spory znova rozhoreli.

Zatiaľ čo matematické vzorce majú svoje všeobecné využitie, tie politické na základe premisy “one size fits all“ môžu narobiť veľa škody. Je nevyhnutné rozlišovať medzi rôznymi

[24] Medzi rokmi 1992 a 2002, 80% krajín, ktoré Svetová banka kategorizovala ako „nízko príjmové“ okúsili istú formu občianskeho konfliktu. Medzinárodná krízová skupina zistila, že v roku 2006 asi v 70 krajinách prebiehala istá forma vnútorného konfliktu. Svetová banka uvádza, že asi 80 % najchudobnejších krajín sveta zažilo vážny násilný konflikt od skorých rokov deväťdesiatych dvadsiateho storočia. Jej Jednotka krízovej prevencie (Crisis Prevention Unit) monitorovala viac ako 40 krajín považovaných za konfliktom ovplyvnené na začiatku dvadsiateho prvého storočia (Rondinelli, 2007).

typmi post – konfliktných situácií, pretože na základe formy akou je konflikt ukončený sa určuje možnosť post – konfliktnej asistencie (Wang, 2005):

- Samopresadzujúce budovanie mieru (self – enforcing peacebuilding) – vojna je v tomto prípade vedená až do rozhodujúceho víťazstva s jasne porazenou stranou, ktorá je často teritoriálne vysídlená. Ako výsledok je evidentná zhoda o post – konfliktných konštitučných otázkach. Do tejto kategórie môžeme zahrnúť občianske vojny, ktoré končia úspešnou separáciou. Víťazná autorita má zvyčajne silné nároky na vládu a má snahu zaviesť to čo považuje za relevantné a legitimizujúce demokratické štruktúry. Pomoc medzinárodného spoločenstva je v tomto prípade skôr vedľajšia - podporná, vo vzťahu stmeľovania mieru. Ako vhodné príklady možno uviesť Východný Timor v roku 1999 alebo konflikt medzi Etiópiou a Eritreou v roku 2000.
- Sprostredkovaná tvorba mieru (mediated peace building) - vojna v tomto prípade prebieha až do úplného zastavenia a končí kompromisom. Spôsoby post – konfliktnej zmeny sú zahrnuté v mierovej dohode, ktorá predstavuje aspoň minimálny konsenzus o konštitučných otázkach post – konfliktného poriadku. Napriek tomu vzájomná nedôvera pretrváva, dohoda je krehká, spojleri môžu čakať v zálohe, zatiaľ čo protagonisti udržujú ich vlastné vojenské sily. [25] Bosna, Mozambik a Kambodža sú vhodné príklady pre tento bod. V takomto prípade je trvalá medzinárodná pozornosť dôležitá na udržanie tempa mierového procesu. Realizácia vládnych nariadení, ako je stanovené v dohode, musí byť posudzovaná vo vzťahu k neistému mieru a kľúčovým prvkom dohody. V tomto prípade by bolo vhodné odložiť voľby do času potvrdenia mierového procesu. Avšak v určitých prípadoch voľby môžu predstavovať rozhodujúci mechanizmus prechodu od vojny k mieru. Napríklad v Mozambiku RENAMO (Mozambique National Resistance), oslobodzujúce hnutie, ktoré hrozilo bojkotom volieb a návratom k vojne. Nakoniec sa RENAMO transformovalo na politickú stranu, akceptovalo prehru vo voľbách a odzbrojilo sa. Aj napriek tomu civilná vojna stála životy 800 tisíc ľudí (Stedman, 1997).

[25] Spojleri (spoilers) sú lídri a strany, ktorí veria, že mier vznikajúci z rokovania ohrozuje ich výkon, svetonázor a záujmy. Len stratégie medzinárodných subjektov, na rozdiel od domácich aktérov, sú schopné zvládnuť spojlerské aktivity. Medzinárodné spoločenstvo od 90tych rokov sleduje tri hlavné stratégie na riešenie tohto problému: (1) úplatok resp. pristúpenie na ich požiadavky; (2) zmeniť správanie spojlerov smerom k stanoveným normám; (3) nátlak alebo trestanie správania spojlerov. Úspech medzinárodnej komunity závisí od faktorov ako sú schopnosť kreovať externé mierové koalície, dosiahnuť konsenzus o legitimite požiadaviek spojlerov, zdroje a správanie (Stedman, 1997).

- Konfliktné budovanie mieru (conflictual peace building) - v tomto prípade vojna končí vojenským víťazstvom jednej strany, ale mierová dohoda nezačleňuje porazenú stranu alebo populáciu s ňou spojenú. Mnohé príčiny konfliktu sú nevyriešené a neexistuje žiadny autoritatívny rámec toho čo by malo byť základom obnovenej spoločnosti. Afganistan po zvrhnutí Talibanu je vhodným príkladom. V takomto type konfliktu je post – konfliktná situácia zavádzajúca. Riešenie nevyriešených politických otázok je rozhodujúce pre zlepšenie bezpečnosti a otázok ekonomického oživenia. Žiadne jednoduché alebo vopred pripravené vzorce neexistujú s výnimkou jedného procesného pravidla, a teda, že o voľbe vládnej intervencie musia byť strany konfliktu informované v intenciách pravdepodobnosti vplyvu na nevyriešené politické konflikty.

Považujeme za potrebné zdôrazniť, že táto typológia nezahŕňa všetky prípady a niektoré konflikty do nej nebudú tak ľahko zapadať. Je preto potrebné reagovať na každú vzniknutú situáciu individuálne a vopred citlivo zhodnotiť politické opatrenia.

Kľúčové problémy post – konfliktných štátov

Post – konfliktné a zlyhávajúce štáty čelia množstvu prekážok v procese obnovy respektíve budovania demokratického politického systému. Opatrnosť je na mieste pri generalizovaní demokratického prechodu v post – konfliktných spoločnostiach. Napriek ich historickým, spoločenským, kultúrnym a ekonomickým odlišnostiam, zrútené a post – konfliktné štáty zdieľajú množstvo vlastností, ktoré negatívne ovplyvňujú vývoj demokratického straníckeho systému a inštitucionalizovaných politických strán. Na základe vyššie uvedených charakteristík slabých resp. vojnou zmietaných spoločností môžeme teda vymedziť niekoľko tzv. limitov demokracie.

Zlyhanie štátu a medzery v zodpovednosti (State failure and gaps in responsibility)

Hlavnou prekážkou pre post – konfliktný demokratický rozvoj je krehkosť štátu. Slabé štátne inštitúcie sú kľúčovým prvkom jeho nestability. Zdĺhavé intra – štátne vojny príliš často zanechajú krajinu zdevastovanú. Základná infraštruktúra bola zničená a štátne inštitúcie postrádajú schopnosť a/alebo politickú vôľu poskytovať svojím občanom minimálnu úroveň bezpečnosti a verejné služby. V nestabilných štátoch sú všetky

formálne mechanizmy zodpovednosti slabé alebo dokonca chýbajú. Štát, ktorý nie je poskytovateľom primárnych služieb, bezpečnosti a základnej infraštruktúry, a ktorý neponúka žiadne spôsoby pre ľudí ako vyjadriť obavy, nebude mať v očiach ľudu legitimitu. Posilnenie základných funkcií štátu a formálnych mechanizmov zodpovednosti medzi občanmi a štátom je preto dôležité v procese dosahovania stabilného a demokratického politického systému. Avšak vo väčšine post – konfliktných spoločností politickí a občianski aktéri, médiá a tlač sú neschopné vykonávať ich funkcie. Neformálne mechanizmy zodpovednosti, ako sú sponzorské siete, najmä na miestnej úrovni, môžu dočasne nahradiť absenciu formálnych inštitúcií, čo však môže brániť rozvoju v dlhodobom horizonte (Waisová, 2007).

Intra – štátne boje o identitu (identity related conflict)

Ozbrojené konflikty sa čoraz častejšie dejú v rámci hraníc jedného štátu, no takmer vždy majú negatívne vedľajšie účinky na susedné krajiny. Konflikty ako napríklad v Afganistane, Burundi a Somálsku sú príkladom, kedy vnútro – štátny konflikt ovplyvnil susediace krajiny. Navyše súčasné násilné konflikty sú často spojené s bojom o identitu, čo je autormi publikácie *Democracy and Deep – Rooted Conflict* vysvetlené ako *„akýkoľvek konflikt v ktorom sa komunita ľudí zameriava na svoju základnú identitu a uvedomuje si seba ako určitú skupinu, ktorú je odhodlaná chrániť aj násilnými prostriedkami v prípade jej ohrozenia“* (Anstey a kol., 1998, s.9). Možno teda tvrdiť, že vlastníctvo pôdy a iných hospodárskych, sociálnych a politických zdrojov alebo právo na užívanie týchto zdrojov sú dôvodom tohto druhu konfliktov, ale faktory identity ako sú etnicita, rasa, náboženstvo, kultúra či jazyk, často slúžia ako katalyzátory. Pre účely tejto kapitoly je práve tento druh konfliktov, spojených s identitou, kľúčový nielen v období jeho priebehu ale aj v post – konfliktnej rekonštrukcii a uplatňovaní demokratických princípov. Práve vnútroštátne elity majú tendenciu byť lojálni k určitej identite. Politické debaty ostávajú jedno – dimenzionálne, so sústredením sa na určitú etnickú skupinu. V spoločnosti vládne dezorganizácia, hlboko zakorenené napätie, nepriateľstvo a nedôvera. Toto jasne bráni v mierovej demokratickej premene. Jedným z exaktných príkladov zápasu o identitu je historicky najdlhší európsky spor medzi Anglickom a Írskom, ktorý pretrváva od roku 1170 – 90 kedy si prvýkrát anglické vojenské jednotky uplatnili nároky nad týmto ostrovom.

Vysoko nestabilné bezpečnostné prostredie (highly volatile security environment)

Mnoho post – konfliktných situácií sa stále vyznačuje pomerne vysokým stupňom neistoty. Ako sme už spomenuli v predchádzajúcej časti, súčasné konflikty len zriedkakedy skončia jasným vyhlásením mieru. Najmä v sprostredkovaných alebo konfliktných prípadoch, môžu príslušníci bývalých povstaleckých síl a milícií pokračovať v šírení násilia aj napriek mierovej dohode. V prípade, že problémy, ktoré viedli ku konfliktu neboli dostatočne vyriešené a bojujúce strany nie sú ochotné zložiť zbrane, a aj keď by tak spravili, môžu čeliť bezpečnostnej dileme, kedy neexistuje žiadna záruka, že prímerie nebude porušené ďalšími bojujúcimi stranami. Ako niekoľko dlho – trvajúcich operácií OSN ukázalo, odzbrojovanie, demobilizácia a reintegrácia bývalých bojovníkov (teda predpoklady pre mierovú demokratickú obnovu štátnosti), sú neschopné bez komplexnej mierovej dohody dosiahnuť mierové záruky poskytované medzinárodnou komunitou (Santiso, 2002). Navyše bez účinných spôsobov presadzovania práva, rovnako ako aj dobre fungujúcej armády a policajných zložiek a s radom stimulov pre spojlerské aktivity, akou je výnosná drogová ekonomika, zločin bude naďalej prekvitať. Protiprávne vojnové výnosy, ktoré sú poháňané konfliktom nie je tak jednoduché nahradiť legálnymi. Násilie, zastrašovanie a nelegálne politické financovanie z nevhodných zdrojov môžu vážne zmariť politické reformy v post - konfliktnom demokratizačnom procese (Hoove, Scholtbach, 2008).

Nedostatok demokratických skúseností (lack of democratic experience)

Post–konfliktné krajiny zvyčajne majú málo demokratických skúseností alebo dokonca žiadnu demokratickú históriu. Rovnako ako v iných mladých demokraciách, sa to odráža v nedostatku slobodných a nezávislých médií, aktívnej a participatívnej občianskej spoločnosti a nezávislého súdnictva. Občianska spoločnosť je príliš slabá, aby konala ako strážny pes a vo verejnosti panuje vysoká nedôvera voči štátnym inštitúciám. Praktiky dedičských podielov, klientelizmu a sponzorstva, často krát existujú vedľa byrokratických štátnych inštitúcií. Moc je vysoko personalizovaná a môže byť koncentrovaná v rukách jednotlivcov natoľko, že politickí lídri tiež kontrolujú ekonomickú oblasť a iné časti spoločnosti. Korupcia a diskriminačné politiky často prevažujú (Strandová, 2007). Možno teda bez pochýb konštatovať, že v rámci obnovy zrútených štátov je nevyhnutné vybudovať silnú OS a sociálny kapitál

Demokratizácia v post – konfliktných spoločenstvách

Je všeobecne uznávaným faktom, že vojny tvoria históriu, ale či a kedy sú vojny tvorcom demokracií ostáva otvorenou otázkou. Mnoho mladých respektíve obnovených demokracií vzniklo v kontexte vojny. Zo sedemdesiatych troch demokracií objavených po roku 1945 a existujúcich až do súčasnosti, viac ako polovica vznikla buď ako priamy následok vojny, alebo ako prostriedok ukončenia vojny (Bermeo, 2003)[26].

Autori ako C. J. Friedrich, E.E. Schattschneider, B. Crick, R. Dahrendorf a A. Lijphard trvajú vo svojich úvahách na tom, že *„konflikt a zmier sú nevyhnutné súčasti demokracie"* (Rustow, 1970). Možno teda konštatovať, že devastačná porážka štátu vytvára priaznivé podmienky na demokratickú transformáciu. Porážka demokratickou mocnosťou umožňuje rozloženie problematických vojenských a politických inštitúcií a tým často urýchli tvorbu elitných inštitúcií čo je pre trvalú demokraciu nevyhnutné. V neposlednom rade treba uviesť, že porážky ktoré vedú k tvorbe demokratického režimu sú natoľko devastačné, že *„elity sú v nich úplne nahradené"* (Higley, Burton, 1989). Rovnako aj S. Huntington pripúšťa priamu spojitosť medzi vojnou a demokraciou, no svoje tvrdenia opiera skôr o prvú polovicu tretej vlny demokratizácie (Huntington, 1991).[27] L. Diamond dopĺňa autora tvrdením, že tretia vlna demokratizácie, vyprodukovala nové režimy, ktoré sami o sebe nie sú demokratické, a ani sa nenachádzajú v procese tranzície. *„Niektoré z týchto*

[26] Nancy Bermeo vo svojom diele uvádza komplexné delenie volebných demokracií formovaných po 2. svetovej vojne. Delí ich štyroch oblastí, v závislosti od toho, či vznikli počas vojnového konfliktu, ako jeho dôsledok respektíve v mierovom období. Pre potreby tejto kapitoly uvádzame len vybrané krajiny, ktorých vznik priamo súvisí s vojnovým konfliktom. *Demokracie formované po medzinárodnom konflikte*: Argentína, Rakúsko, Nemecko, Grécko, Japonsko, Panama a Portugalsko.
Demokracie formované po občianskej/medzinárodnej vojne: Bangladéš, Chorvátsko, Cyprus, El Salvador, Guatemala, Guinea – Bissau, India, Izrael, Taliansko, Mozambik, Namíbia, Nikaragua, Rusko, Slovinsko, Južná Kórea, Juhoslávia (Srbsko a Čierna Hora).
Demokracie formované po občianskej vojne: Kolumbia, Kostarika, Gruzínsko, Indonézia, Madagaskar, Mexiko, Moldavsko, Nigéria, Papua Nová Guinea, Paraguaj, Filipíny, Sierra Leone, Južná Afrika, Srí Lanka (Bermeo,2003).

[27] Tretia vlna demokratizácie (third wave of democracy) je pomenovanie uvedené do praxe Samuelom Huntingtonom. Autor uvádza, že v období poslednej tretiny dvadsiateho storočia sa začína spontánna zmena politických režimov smerov k demokracii v siedmych regiónoch sveta:

1. pád pravicových autoritatívnych režimov v Južnej Európe v polovici rokov sedemdesiatych 20. Storočia;
2. nahradenie vojenských diktatúr volenými civilnými vládami v celej Latinskej Amerike od konca sedemdesiatych rokov až po koniec osemdesiatych rokov 20. storočia;
3. pokles autoritárskej vlády v niektorých častiach Východnej a Južnej Ázie začína v polovici osemdesiatych rokov 20. storočia;
4. kolaps komunistických režimov vo Východnej Európe na konci rokov osemdesiatych;
5. rozpad Sovietskeho Zväzu a vytvorenie 15tich post - sovietskych republík v roku 1991;
6. pokles režimov jednej strany v mnohých častiach Subsaharskej Afriky v prvej polovici rokov deväťdesiatych;
7. slabé, ale rozoznateľné liberalizujúce trendy v niektorých krajinách Stredného Východu v deväťdesiatych rokoch (Huntington,1991).

krajín upadli do takzvanej šedej zóny, nachádzajúcej sa medzi plnohodnotnými demokraciami a priamymi diktatúrami. Sú to v skutočnosti volebné demokracie, hoci "neschopné" a zle fungujúce, z ktorých mnohé upadli pod hranicu volebnej demokracie a je pravdepodobné, že tam ostanú po veľmi dlhú dobu" (Diamond, 2002)[28].

V posledných rokoch boli mobilizované významné donorské snahy medzinárodnej komunity za účelom post – konfliktnej rekonštrukcie zlyhávajúcich štátov ako aj za účelom zastavenia skĺznutia slabého štátu smerom k zlyhaniu. Najväčšie donorské a medzinárodné organizácie sa zlúčili do povojnového politického zväzku, ktorý M. Ottaway nazýva *demokratický rekonštrukčný model* (democratic reconstruction model), zahrňujúci tvorbu ústavy, uskutočnenie volieb do dvoch rokov od ukončenia násilia, financovanie občianskej spoločnosti a rozsiahlu tvorbu štátnych inštitúcií (Call, 2003). Na druhej strane implementácia demokratického rekonštrukčného modelu bola dokázaná ako problematická.

S komponentmi budovania štátnych inštitúcií medzi rokmi 1988 a 2002, trinásť (72 %) bolo klasifikovaných ako istá forma autoritárskeho režimu k roku 2002[29]. Veľká väčšina týchto režimov dosiahla určité zlepšenia ako ich predchodcovia, ale zlyhali v dosiahnutí vysokých očakávaní medzinárodných pozorovateľov alebo miestnej populácie (Call, 2003).

Tieto problémy v post – konfliktnom demokratizačnom procese vytvárajú mnohé otázniky. Je to skutočne chyba medzinárodného spoločenstva z dôvodu nedostatočných zdrojov alebo zlej voľby nástrojov? Je západný model demokracie pre tieto krajiny nevyhovujúci? Mali by byť čiastkové výsledky zdôraznené, s prihliadnutím na dĺžku demokratizačného procesu, alebo by mali byť menšie očakávania?

Faktory ovplyvňujúce demokratické vyhliadky

Autori publikácií venujúcich sa práve transformačnému procesu sú v otázke úspechov, či neúspechov medzinárodnej komunity v šírení demokracie nejednotní. Niektoré výskumy ukazujú, že medzinárodná komunita je neochotná zapojiť dostatočné ekonomické, politické a vojenské zdroje nevyhnutné na implementáciu demokratického rekonštrukčného modelu.

[28]Larry Diamond medzi hybridné štáty zaraďuje Ukrajinu, Nigériu, Indonéziu, Turecko, Venezuelu, Singapur, Malajziu a iné.
[29]Medzi tieto krajiny zaraďujeme: Afganistan, Angolu, Bosnu, Kambodžu, Stredoafrickú republiku, Kongo, Južný Timor, Haiti, Libériau, Rwandu, Sierra Leone, Somálsko a Tadžikistan.

Na druhej strane iní autori tvrdia, že jeho (ne)aplikácia môže spôsobiť neúspech vo forme ozbrojeného konfliktu alebo genocídy. Napríklad J. Snyder demonštruje, že naivný tlak na etnicky rozdelené autoritárske štáty vedúci k okamžitému konaniu volieb môže viesť ku katastrofálnym výsledkom. Autor ponúka ako príklady Burundi a Rwandu. Okrem toho argumentuje, že vskutku mnoho demokratických transformácií často nezlyhá v zastavení bojov ale naopak spôsobia vlastenecké konflikty (Pilon, 2000).

J. R. Schmidt klasifikuje niekoľko ukazovateľov, ktoré ovplyvňujú vo väčšej alebo menšej miere úspechy medzinárodného spoločenstva pri budovaní demokratického systému (Schmidt, 2008).

Ekonomické a demografické ukazovatele. Ako mnohí vedci potvrdzujú medzi demokraciou a ekonomickým rozvojom spoločnosti existuje jasná prepojenosť. Táto korelácia sa odráža v porovnaní štúdie Freedom House (hodnotenie demokracie) a štúdie CIA[30] (HNP v prepočte na obyvateľa). Na základe tohto porovnania, je spoločnosť definovaná ako demokratická, ak je hodnotená ako úplne slobodná v rámci globálneho výskumu Freedom House[31]. Z tohto porovnania teda vyplýva (Schmidt, 2008):

- zo všetkých 50 hodnotených krajín prostredníctvom CIA, v zmysle HNP per capita, je 43 demokracií[32];
- naopak len 6 z 50 najnižšie hodnotených ekonomík sú demokracie;
- zo štátov hodnotených medzi 51 až 100 v HNP na obyvateľa, je 24 demokracií;
- zo štátov hodnotených medzi 101 až 150, iba 18 sú demokracie.

Z tohto výskumu teda vyplýva, že nie vysoký HNP na obyvateľa priamo pozitívne vplýva na demokratizáciu, ale existencia diverzifikovaných ekonomík podporujúcich udržateľnú strednú triedu. Demokracia je tiež pozitívne ovplyvnená malými príjmovými

[30] CIA (Central Inteligence Agency) je jedným z hlavných spravodajských agentúr federálnej vlády USA. CIA publikuje The World Factbook, čo je akýsi almanach, plný informácií o krajinách sveta, ktorý poskytuje zhrnutie demografie, geografie, komunikácií, vlády, ekonomiky a ozbrojených síl 267 subjektov, vrátane Amerikou uznaných krajín, závislých území a iných oblastiach sveta.

[31] Freedom House je americká mimo vládna organizácia, ktorá uskutočňuje výskumy demokracie, politických slobôd a ľudských práv. Organizácia publikuje každoročnú *Správu o slobode vo svete*. Pričom krajiny ktoré označí ako plné slobodné (fully free) musia spĺňať nasledujúce požiadavky:

- konkurenčný pluralitný politický stystém;
- všeobecné hlasovacie právo pre všetkých občanov (s výnimkami obmedzení, ktoré môžu štáty legitímne uvaliť na občanov, ktorí sú odsúdení za spáchanie trestného činu);
- pravidelne uskutočňujúce sa voľby, ktoré sú tajné, bezpečné, bez masívnych volebných podvodov, ktoré ovplyvňujú výsledky a nereprezentujú verejnú vôľu;
- verejný prístup politických strán k voličom prostredníctvom médií a v otvorenej politickej kampane.
- [32] Šesť zo siedmich najbohatších nedemokratických krajín sú takzvané rentierske štáty, teda štáty vysoko závislé na prímoch z oleja, v dôsledku čoho im chýba rôznorodá moderná ekonomika a značná stredná trieda. Tieto štáty majú tendenciu paternalistickej autoritárskej vlády s dostačujúcou ekonomikou ale politicky pasívnym obyvateľstvom.

nerovnosťami. Štáty, ktoré sú hodnotené nízko v oblastiach príjmovej nerovnosti sú pravdepodobnejšie demokratické spoločnosti, než krajiny s vysokými rozdielmi v príjmovej distribúcii. Demografické faktory, ako je gramotnosť, priemerná dĺžka života, dojčenská úmrtnosť a populačný rast, tiež ovplyvňuje vyhliadky na demokraciu, aj keď tieto faktory úzko súvisia s HNP na obyvateľa.

Tieto ekonomické a demografické faktory nám pomáhajú vysvetliť prečo sa tretia vlna demokratizácie bola schopná uskutočniť. Národy v Južnej Európe, Latinskej Amerike a v Strednej a Východnej Európe, ktoré prešli procesom transformácie medzi rokmi 1974 a 1991 sú hodnotené relatívne vysoko v spomínaných ekonomických a demografických indikátoroch (The World Factbook, 2013-14).

Právny štát. Koľko spoločností je riadených zákonom, je ďalší dôležitý indikátor pri posudzovaní vyhliadok na demokraciu. V štátoch, ktorých výkon moci je svojvoľný, alebo kde je oficiálna korupcia všadeprítomná, je pravdepodobné, že budú vysoko odolné demokratizačnému procesu, pretože politické elity majú silný podiel na udržovaní status quo. Množstvo týchto krajín má relatívne nízku úroveň HNP na obyvateľa (Schmidt, 2008). Transparency International vytvára ročne *Index vnímania korupcie* (Corruption Perception Index), ktorý hodnotí oficiálnu korupciu v rôznych krajinách. Bohaté demokratické štáty majú tendenciu mať oveľa nižšiu mieru korupcie než chudobné autoritárske. Island, Fínsko a Nový Zéland sú na vrchole najmenej skorumpovaných krajín sveta, zatiaľ čo Haiti a Barma sú na jeho dne. Ale nie všetky vysoko skorumpované štáty sú chudobné, príkladom môže byť Turkménsko, ktoré sa nachádza nad priemerom čo sa týka HNP na obyvateľa (The 2013 corruption perceptions index, 2014). Skorumpované štáty, ktoré sú na tom ekonomicky lepšie bývajú zvyčajne najviac represívne, pretože majú množstvo zdrojov na budovanie efektívneho policajného štátu. To platilo pre komunistické krajiny v priebehu studenej vojny a dnes pre Čínu a Kubu. Nebezpečenstvo existuje aj po tom, čo sú tieto režimy zvrhnuté, pretože náhly kolaps vlády môže viesť k chaosu alebo vzostupu organizovaného zločinu.

Etnické a náboženské rozdiely. Úsilie na podporu demokracie môže byť výrazne ohrozené etnickými a náboženskými neznášanlivosťami. Nejedná sa o problém, ktorý trápi iba chudobné krajiny. Jazyková a kultúrna priepasť medzi francúzsky a flámsky hovoriacim obyvateľstvom v Belgicku vyvolala značné frakcie v priebehu desaťročí. Avšak prítomnosť multi - etnických alebo náboženských skupín v spoločnosti hneď neznamená, že sa stane destabilizovanou. Napríklad nemecky, francúzsky a taliansky hovoriace obyvateľstvo vo Švajčiarsku žije v harmónii po celé storočia. Ale tam kde existuje etnické nepriateľstvo,

prechod k demokracii môže byť oveľa náročnejší. Pri posudzovaní len ekonomických respektíve demografických ukazovateľov, by Bosna zvládla prechod k demokracii jednoducho ako jej post – komunistickí susedia. Nestalo sa tak, pretože jasné etnické nepriateľstvo stále vládne politickému životu krajiny (Šmíd, Vaďura, 2007). Ďalším príkladom je v súčasnosti Irak, kde sú akékoľvek vyhliadky smerom k demokracii vážne ohrozené sektárskymi spormi.

Sekularizmus. Náboženstvo v určitých prípadoch vystupuje ako faktor ovplyvňujúci demokraciu. Pred sto rokmi, Max Weber argumentoval, že demokracia bola prevažne protestantský jav (Schmidt, 2008). Úspešná demokratizácia mnohých krajín počas tretej vlny, túto domnienku vylúčila. Avšak mnohí bádatelia stále tomuto prospektu veria a potvrdzujú to tvrdením, že demokracia je v islamskom svete vzácnosť, pretože moslimskej spoločnosti chýba jasný predel medzi vládou a náboženstvom, ktorý je charakteristický pre sekulárny Západ. V Pakistane, ktorý flirtoval s demokraciou v minulosti, sa náboženským stranám vždy dobre darilo. Turecko je sekulárny štát, zatiaľ čo islamské Mali je plne rozvinutá demokracia (Diamond, 2010). Možno teda konštatovať, že v prípade ak je politický Islam silný ako v Iráne, Egypte a Iraku, môže slúžiť ako podstatná prekážka nastolenia demokracie.

Predchádzajúca skúsenosť s demokraciou. Cesta k demokracii môže byť nepokojný proces, s experimentmi v oblasti volieb, zmarená autoritárskymi, väčšinou vojenskými, prevratmi. Mnoho krajín zažilo také cykly, a naďalej v nich zostávajú uväznené, ako v prípade Pakistanu a Thajska. Iné spoločnosti, najmä v Latinskej Amerike, zažili obdobie demokratickej správy vecí verejných. Toto obdobie prispelo k zoznámeniu sa s demokratickými inštitúciami a vštepilo priaznivé predispozície do dôležitých štruktúr spoločnosti smerom k demokratickej vláde, čo nepochybne napomáha k prechodu (Rustow, 1970).

Susedné krajiny a iní outsideri. Spoločnosti nežijú v izolácii a ich vyhliadky na demokraciu môžu byť významne ovplyvnené ich vzťahom so susednými krajinami. Počas druhej svetovej vojny Sovietsky zväz uvalil komunizmus na štáty Strednej a Východnej Európy v jeho susednom okolí, zatiaľ čo Spojené štáty vo svojom národnom záujme podporili priateľské autoritárske režimy, ktoré by inak spadli pod sovietsku nadvládu. Ďalej napríklad spor medzi Pakistanom a Indiou o Kašmír, dáva pakistanskej armáde neúmerne dôležitú úlohu v domácej politike a je prekážkou šírenia demokracie (Šľachta, 2007). Naopak pozitívny efekt susedných krajín môžeme pozorovať v prípade štátov Západného Balkánu, kde regionálna európska integrácia hrá významnú rolu. Prospekt začlenenia do EÚ

je významným hnacím motorom post - konfliktných reforiem v Macedónsku, ktoré je exemplárnym príkladom ako možné členstvo v EU môže mať pozitívny vplyv na demokratizáciu (Riese, Roehner, Zuercher, 2010).

Hoci každý z týchto vyššie uvedených faktorov môže ovplyvniť demokratické vyhliadky, ekonomické faktory zostávajú najvýznamnejšie, pretože demokracia je silne prepojená s príjmami a diverzifikovanými ekonomikami stredných vrstiev. Ale existujú isté výnimky medzi ktoré radíme napríklad Singapur. Táto krajina ponúka rozmanitú strednú vrstvu a jeden z najvyšších životných štandardov, no napriek tomu je posudzovaná Freedom House len ako čiastočne slobodná (Freedom House, 2014). Nemecko a Japonsko boli počas druhej svetovej vojny radené medzi najrozvinutejšie krajiny aj napriek tomu, že boli autoritatívne. Počas studenej vojny niektoré štáty komunistického bloku mali úroveň príjmov rovnú alebo vyššiu ako u iných demokratických štátov, ale ostali autoritatívne štáty. Na druhej strane Mali, Benin a Ghana patria medzi najchudobnejšie spoločnosti sveta, no sú to úspešné demokracie, ktoré sú zaradené medzi slobodné krajiny sveta (Freedom House, 2014). Skutočnosť, že Singapur je autoritársky a Mali a India sú demokracie nemôže byť vysvetlené za pomoci žiadnych z hore uvedených faktorov. V tom, v čom sa líšia tieto krajiny je *politická kultúra.* Čo majú Mali, India a iné demokracie spoločné, a čo Singapur a iné autoritatívne štáty nemajú, je ochota zo strany politických aktérov v každej z týchto spoločností, umožniť slobodné a otvorené voľby. A to čo je pre uplatnenie demokracie potrebné a nevyhnutné, je ochota hrať podľa demokratických pravidiel. Preto okrem sledovania ekonomických či demografických faktorov si treba položiť otázky (Schmidt, 2008):

- Kto sú súčasní či potenciálni politickí aktéri?
- Po čom túžia?
- Sú motivovaní osobnou chamtivosťou alebo túžbou po moci?
- Ako ostré sú politické divízie?
- Aká je história krajiny a kultúra?
- Je pravdepodobné, že politickí aktéri príjmu západný štýl politiky alebo je ich základná motivácia kmeňová, náboženská, etnická či feudálna?

Post – konfliktné faktory. Realita konfliktu v post – konfliktných štátoch zavádza nové faktory, ktoré výrazne komplikujú vyhliadky na demokraciu. V závislosti na závažnosti konfliktu hospodársky život krajiny a fyzická infraštruktúra môžu byť značne poškodené, čo má za následok degradáciu v HNP na obyvateľa ako aj demografických faktorov. Vládne

inštitúcie môžu byť vážne poškodené a právny štát zničený korupciou. Spojleri nespokojní s výsledkom, alebo nepriateľskí k outsiderom zvažujúcim intervenciu, môžu pokračovať v povstaleckých aktivitách, ktoré predstavujú významné bezpečnostné výzvy. Ak sa konflikt odohrával medzi súperiacimi etnickými, náboženskými alebo sociálno – ekonomickými skupinami, môžu ostré spoločenské nezhody robiť zmierenie ťažké, ak nie nemožné.

Demokratický inštitucionálny rámec

Demokratizačné snahy sú kľúčovým prvkom v prechodných fázach po ozbrojených konfliktoch. Často sú iniciované a podporované externými subjektmi s doposiaľ ambivalentnými výsledkami. Avšak demokratizácia zostane dôležitou súčasťou budovania mieru. Existencia demokratického inštitucionálneho rámca v sebe obsahuje minimálne potenciál pre optimalizáciu činností. V tejto časti sa preto aj napriek vyššie načrtnutým neúspechom medzinárodnej komunity, pokúsime vykresliť inštitucionálne oblasti, ktorých obnova za pomoci vonkajších aktérov je žiaduca. Samozrejme považujeme za nevyhnutné zdôrazniť, že demokratizácia je úspešná len pri akceptovaní daných lokálnych podmienok a vnútornom dopyte po demokracii. Bez splnení týchto kritérií ostatné nižšie spomenuté strácajú svoju relevanciu a operácia sa stáva neúspešná. Posilnenie horizontálnej a vertikálnej zodpovednosti v povojnovom kontexte preto obvykle zahŕňa intervencie a vonkajšiu podporu v nasledovných oblastiach.

Tvorba ústavy. Nové ústavy sú zvyčajne tvorené v určitých post – konfliktných situáciách a ich výsledky sú zmiešané. V tom najlepšom prípade tvorba ústavy môže vytvoriť spoločenský konsenzus o konštitutívnych otázkach, a súčasne slúžiť ako liečebný proces v hlboko rozdelených spoločnostiach. V tom najhoršom prípade, môže byť tvorba ústavy rýchly a povrchný proces, ktorý dáva úradujúcim elitám akúsi zámienku legitimity, ale ostáva mŕtvym nástrojom, ktorý je zneužívaný alebo ignorovaný a tým sa celý demokratizačný proces diskredituje. Konfliktné procesy vyžadujú komplexné, pomalé a opatrné procesy[33]. Tri nedávne prípady, kedy medzinárodné spoločenstvo podporovalo povojnovú tvorbu ústavy sa však vymykajú vyššie odporúčanému modelu. V Rwande, Afganistane a Východnom

[33] Tvorba ústavy v Južnej Afrike je všeobecne uznávaný model pre rozdelené spoločnosti či už sa vynorili z bežných občianskych konfliktov, alebo iných foriem násilného konfliktu. Celý proces trval celkovo takmer sedem rokov (1989 - 1996) a čelil hrozbám návratu násilia. Miestny proces transformácie možno označiť ako participačný, deliberatívny proces, ktorý zahŕňal súkromné a verejné rokovania ako aj paralelne prebiehajúce komplexné vzdelávacie kampane. Pomalá povaha procesu bola podstatou jeho úspechu (Wang, 2005).

Timore, bol ústavný proces rýchly, zahrňujúci obmedzené rokovania a s len obmedzenou účasťou verejnosti (Rondinelli, 2007)[34].

Volebný dizajn v povojnových spoločnostiach. Volebný systém má značný vplyv na post – konfliktný proces demokratizácie a politický stranícky systém. Voľba typu volebného systému bude teda úzko súvisieť s konkrétnou situáciou v krajine, zahŕňajúc jej politickú kultúru, jeho skúsenosti so zastupiteľskou demokraciou, veľkosť parlamentu, uvedomenosť voličov či kvalitu politických organizácii a nemôže byť postavená na prístupe „one – size – fits all“. Je potrebné zaujať prístup špecifický pre danú krajinu, ktorý možno nebude taký dramatický, ale umožní krajine vybrať si medzi jednokomorovou alebo dvojkomorovou štruktúrou parlamentu v rámci federálnej či konfederačnej štruktúry štátu. Pretože práve táto voľba je dôležitá pre vznik alebo konsolidáciu regionálnych či miestnych politických strán. Všetky spomínané rozhodnutia majú veľký vplyv na to do akej miery bude systém reprezentatívny, fragmentovaný či polarizovaný. Neexistuje ideálny volebný systém pre krajiny s významnými etnickými, sociálnymi, náboženskými alebo regionálnymi rozdielmi. No skúsenosti dokazujú, že niektoré sú vhodnejšie ako iné.

Na tomto základe medzinárodná organizácia IDEA odporúča špecifické volebné systémy v post - konfliktných respektíve rozdelených spoločnostiach (Anstey a kol., 1998):

- Proporcionálny systém: Južná Afrika po apartheide. V tomto prípade sú všetky hlavné skupiny v spoločnosti zastúpené na základe proporcionality.
- Alternatívne hlasovanie: Fidži, Papua – Nová Guinea (1964 -1975), kde voliči odovzdali svoje hlasy nielen pre kandidáta, ktorý bol ich prvou voľbou ale aj druhému, tretiemu a ďalším podľa preferencií. Tento systém podporuje spoluprácu medzi multi - etnickými skupiny v rámci systému, keďže sa kandidáti posunú do centra politického spektra s cieľom zaujať a získať preferenčné hlasy od iných etnických skupín.
- Jediný prevoditeľný hlas: Estónsko, Severné Írsko, kde je tento systém postavený na mixe predchádzajúcich dvoch volebných systémov. Systém umožňuje voľbu medzi

[34] V Rwande bola realizovaná hlavná fáza tvorby ústavy v roku 2002 a dokončená v máji 2003 referendom. Tvorba ústavy bola podrobne naplánovaná vládou, ktorá sa dostala k moci v roku 1994 po genocíde. Výsledný dokument je považovaný za víťaznú ústavu a nemal takmer žiadne zmierňujúce účinky na komunity Hutu a Tutsi. Podobne aj v Afganistane bol proces tvorby ústavy vmanévrovaný za menej ako jeden rok. Existoval tu silný medzinárodný tlak na dodržanie časového harmonogramu uvedeného v Bonnovej dohode z decembra 2001. Očakávalo sa, že nová ústava dá právnu legitimitu zahraničím nainštalovanej financovanej vláde prezidenta Karzaja. Historická možnosť generovať konsenzus prostredníctvom diskusie bola stratená. Proces tvorby ústavy vo Východnom Timore bol tiež rýchly, trval asi len jeden rok. Proces bol hnaný túžbou ľudu prevziať zvrchovanú právomoc nad vlastnými záležitosťami a obavami OSN ukončiť nákladnú, priamu správu nad územím (Rondinelli, 2007).

stranami a medzi kandidátmi, v rámci politických strán a nabáda k proporcionalite, rovnako ako aj k multi - etnickej spolupráci medzi skupinami.

- Explicitné uznanie spoločenských skupín: Libanon, kde sú využívané rôzne volebné systémy na ovplyvnenie inštitucionálneho zastúpenia etnických skupín, a to buď rozdelením kresiel na komunálnej báze, vyhradenie určitého množstva kresiel pre rôzne etnické skupiny alebo dodatočným pridelením.

Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že príliš často sú predčasné post - konfliktné voľby tlačené medzinárodným spoločenstvom ako súčasť ich stratégie. Očakávania sú však nereálne vysoké. Od post – konfliktných volieb sa čaká ukončenie vojny ale aj transformácia bojujúcich frakcií do politických strán, podpora tvorby zákonodarného zboru, legitímnej a zodpovednej vlády. Avšak po skončení konfliktu je budovanie demokracie dlhodobý proces, voľby sú len jeho začiatok. Graduálny prístup pre zavedenie demokracie a súťaživého straníckeho systému je vhodnejší. To však neznamená odklad volieb. Sekvenčné prístupy, založené na premise bezpečnosť prvá, demokracia neskôr, ktoré často upevňujú politické a ekonomické záujmy vedúce ku konfliktu, by mali byť nahradené komplexnou medzinárodnou spoluprácou, ktorá je tvorená vzájomne prepojenými cieľmi demokracie a to bezpečnosťou, rozvojom a rozsiahlou agendou budovania mieru. Radšej než sa hnať ku konkurencie schopným voľbám by mali politici uznať, že začiatok mierového procesu, ktorý zaisťuje bezpečnosť a budovanie stabilného demokratického politického systému sú úzko späté.

Zavedenie strážnych (watchdog) inštitúcií

Koncept strážnych inštitúcií sa objavil s príchodom nových demokracií v bývalých socialistických štátoch a štátoch jednej strany. Strážne inštitúcie boli zavedené na doplnenie iných inštitúcií, ako napríklad parlamentu, súdov, občianskej spoločnosti. Zohrávajú dôležitú úlohu hlavne v štátoch, kde sa pácha mimoriadne násilie voči civilnému obyvateľstvu a kde pri moci ostali narušitelia poriadku (ako napríklad v Guatemale či Afganistane). Tieto inštitúcie ďalej dohliadajú na implementáciu mierových dohôd, reforiem či antikorupčných opatrení. Je však dôležité poznamenať, že v prípade reforiem základných otázok týkajúcich sa rozdelenia moci v štáte musí byť medzinárodná komunita opatrná a neumožniť týmto strážnym inštitúciám viac než „štekať“ (Wang, 2005).

Podpora miestnej správy

Decentralizovaný prístup k podpore etablovania demokracie možno považovať za obzvlášť dôležitý v povojnovom kontexte, kde sú centrálne riadiace štruktúry slabé alebo sporné. Miestne štruktúry sa tak stávajú kľúčové pre poskytovanie tovarov a služieb, najmä pre zraniteľné skupiny a na podporu miestnych demokratických procesov. Paradoxne, centrálna vláda môže využiť formálne programy decentralizácie na posilnenie jej vládnutia na miestnej úrovni. Napríklad ako sa stalo v Ugande alebo v Afganistane, pomocou Národného solidárneho programu počas Karzajovej administratívy (Tarzi,2008). Externe iniciované programy decentralizácie musia byť obzvlášť starostlivo navrhnuté tak aby splnili svoj účel[35].

Koncepcia reformy bezpečnostného sektora

Táto koncepcia sa objavila v neskorých rokoch deväťdesiatych, ako prvý pokus medzi darcovskými agentúrami formulovať koherentný prístup k otázkam bezpečnosti a bezpečnostných inštitúcií. Súčasťou široko definovaného bezpečnostného sektora boli inštitúcie ako polícia, justícia, obrana, civilná kontrola a dohľad. Najvýznamnejšie prípady externe asistovanej reformy bezpečnostného sektora sú pravdepodobne v Strednej a Juhovýchodnej Európe, vrátane Balkánu. Misie pod vedením EÚ, NATO a OBSBE boli rozhodujúce pre vyvíjanie nátlaku a stimulov, ako aj pri reštrukturalizácii prvkov bezpečnostného sektora kandidátskych štátov a prechodných spoločenstvách. Hlavným príkladom je *Pakt stability pre Juhovýchodnú Európu*, ktorého hlavným zameraním bola reforma bezpečnostného sektora (Rondinelli, 2007).

Najviac citované prípady úspešnej reformy bezpečnostného sektora sú Južná Afrika a niektoré krajiny Latinskej Ameriky. Avšak proces v týchto krajinách bol do veľkej miery hnaný miestnymi činiteľmi, čím sa zdôraznil význam účasti na vytváraní legitimity.

[35] V Somálsku, UNOSOM II uplatnilo „bottom – up“ stratégiu na zriadenie okresných a regionálnych rád, ktorých úloha bola voliť členov národnej transformačnej vlády. Tieto rady boli vnímané ako demokratické sily v boji proti vojnovým zločincom. V praxi sa však stali takzvanými prázdnymi nábojnicami, ktorým do značnej miery chýbala autorita, a to hlavne z toho dôvodu, že somálski bojovníci a ďalší vodcovia dali prednosť „top – down“ prístupu. V Bosne systém vzniknutý z Daytonskej mierovej dohody sa zmenil na príliš decentralizovaný a reprodukoval štrukturálne chyby bývalého systému. Koalície regionálnych autorít znižovali efektívnu centrálnu vládu a najnižšie orgány miestnej správy *mesne zajednice* boli nahradené novými miestnymi inštitúciami. Celkovým výsledkom bol pokles poskytovania služieb a mono – etnická dominancia na miestnej úrovni (Wang, 2005).

Transformácia bezpečnostného sektora v Južnej Afrike trvala osem rokov a stále nie je dokončená. Šesť návrhov juhoafrickej *Bielej knihy o obrane* bolo pripravovaných pod drobnohľadom vojenských dôstojníkov, poslancov a členov verejnosti (Wang, 2005).

Koncepcia reformy bezpečnostného sektora zostáva naďalej zaostalým a neregulárnym konceptom medzi podpornými agentúrami a donormi. Vojna proti teroru pravdepodobne oslabila kľúčový prvok reformy bezpečnostného sektora, a to dôraz na vládu a civilný dohľad. Úsilie sa namiesto toho zameriava na posilnenie kapacít bezpečnostných orgánov, najmä polície a ozbrojených síl, často podobných tradičnej vojenskej pomoci.

Snahy medzinárodnej komunity v procese šírenia demokracie trpia nedostatkom demokratizačného konceptu a deficitom vnímania kľúčových lokálnych faktorov. Opatrenia v oblasti bezpečnosti sú často krát lepšie definované, než aktivity v oblasti vládnutia a demokratizácie. Činnosti ako decentralizácia, volebná asistencia a podpora občianskej spoločnosti sú často donormi zanedbávané, hoci tvoria významné stavebné panely demokratizácie. Z tohto dôvodu podstata demokratizácie často uniká a je náročné dosiahnuť pokrok. Na základe vyššie spomenutých zásad by si medzinárodná komunita mala stanoviť základný inštitucionálny rámec demokratizácie v rámci ktorého by uskutočňovala opatrenia. Toto by posilnilo súdržnosť a očividnosť tohto procesu, čo by prispelo k zmenšeniu rozdielu medzi rečníckym chvastaním a operatívnou temnotou súčasných demokratizačných misií.

Zhrnutie

Pochopenie dynamiky štátov, kde sociálne a inštitucionálne väzby sú hlboko narušené vypuknutým násilím a následné zasahovanie do tohto procesu, si vyžaduje starostlivo vybrané všeobecné a špecifické kombinácie prostriedkov. Množstvo informácií je dostupných o cieľoch a úlohách potrebných na nasmerovanie post – konfliktných alebo zlyhaných štátov smerom k nastoleniu novej vlády a socio –ekonomického rozvoja. Avšak identifikovanie cieľov, samo o sebe nedáva odpoveď na to kto ich má dosiahnuť, ako a s kým. Pri prechode na modely, stratégie a doktríny, je dôležité ich pevné ukotvenie v súlade s konkrétnou dynamikou krajiny, pričom je potrebné nechať dostatočný funkčný priestor pre flexibilitu a vedomosti občanov vyplývajúce z procesu transformácie. Národ stavajúce šablóny, obzvlášť keď odrážajú konkrétne ideologické zaujatosti, riskujú prílišné zjednodušenie a tendencie podceňovať vplyv situačných a historických faktorov. V dnešnom svete kde zrútené

štáty figurujú na medzinárodnej scéne, by bolo dobré spomenúť si na slová Roberta Dahla, ktorý tvrdí, že: *„tí, ktorí chcú zmeniť vládu jedného štátu, čelia neľahkým a komplexným problémom, z ktorých je aspoň jeden nedostatok vedomostí o dlhej kauzálnej reťazi začínajúc pri vonkajšej pomoci a smerujúc k vnútorným podmienkam zmeny režimu“* (Dahl, 1971, s. 210). Táto výstraha je na mieste, aj keď analytici a odborníci urobili významné kroky smerom k získaniu vedomostí a naplneniu medzerí praxe, a to najmä v období po 11 septembri 2001.

Štrukturálne rámce a modely sú nevyhnutné pre pochopenie podmienok a následnú akciu. Budovanie alebo rekonštrukcia vládnych systémov je v konečnom dôsledku spoločnou povinnosťou občanov a vodcov. Externé invázie členmi medzinárodného spoločenstva, nemôžu sami o sebe opraviť vládu danej krajiny, hoci môžu podporovať rekonštrukciu a reformy. Najväčšou výzvou pre ďalší rozvoj nástrojov post – konfliktného demokratického modelu, je rozvíjať procesy a nástroje pre zblíženie lokálnych a externých aktérov, spôsobmi ktoré by produktívne prispievali k posilneniu legitimity, bezpečnosti a účinnosti.

Zoznam bibliografických odkazov

ADAMOVÁ, K., - KŘÍŽKOVSKÝ, L. 1997. *Politologie*. Praha: CODEX, 1997. 381 s. ISBN 80-85963-22-1.

ALMOND, G. A. – VERBA, S. 1965. *The Civic Culture.* Boston: Little Brown, 1965, 379 s. ISBN 101-211-388.

ANDREWS, J. T. – BAIRETT, R. L. 2014. Institutions and the stabilization of party systems in the new democracies of Central and Eastern Europe. In: *Electoral Studies.* [online]. Vol. 33, s. 307-321, 2014. [cit. 03-12-2014] Dostupné na internete: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261379413000826>.

ANSTEY, M. a kol. 1998. Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators [online]. In: *International Idea* [cit. 2014-04-12]. Dostupné na internete: <http://www.idea.int/publications/democracy_and_deep_rooted_conflict/loader.cfm?csmodule=security/getfile&pageid=6454>.

APEL, K.O. 1997. Záměry angloamerického komunitarismu z pohledu diskursívni etiky. In: Velek, J. (ed.) *Etika autonomie a autenticity*. Praha: Filosofia, Nakladatelství filozofického ústavu AV ČR, 1997. 215 s. ISBN 80-7007-099-4.

ARENDT, H. 1951. *The Origins of Totalitarianism.* New York, 1951. ISBN 978-0-8052-4225—6.

AUSTIN, J. 1974. The Province of Jurisprudence Determined. In: POLLACK, H. E. *Jurisprudence.* Ohio, 1974. 298 s. ISBN 05-214-4244-3.

BARBER, B. 1983. *The logic and the limits of trust.* New Jersey: Rutgers University Press, 1983, 189 s. ISBN 0813509580.

BECK, U. 2004. *Riziková spoločnosť.* Praha: Sociologické nakladatelství, 431 s. ISBN 80-86429-32-6.

BELLAMY, R. 2000. *Rethinking Liberalism*. Londýn, New York: Pinter, 2000. 264 s. ISBN 1-85567-484-X.

BELOHRADSKÝ,V. 2009. *Společnost nevolnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 270 s. ISBN 978-80-7419-007-0.

BENHABIB, S. (ed.). *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton: Princeton University Press, 1996. ISBN 0-691-04479-1, s. 67–94.

BENHABIB, S. 1996. Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy. In: BENHABIB, S. (ed.): *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton: Princeton University Press, 1996. ISBN 0-691-04479-1, s. 67–94.

BERG-SCHLOSSER, D. – STAMMEN, T. 2000. *Úvod do politické vědy.* Praha: ISE, 2000. ISBN 80-86130-09-06.

BERKER, T. 1957. *Reflections on Government.* Chicago, 1957. 424 s. ISBN 01-982-7102-6.

BERMEO, N. 2003. What the Democratization Literature Says – or Doesn´t Say – About Postwar Democratization. [online]. In: *Global Governance.* 9, 2003. [cit. 2014-04-12]. Dostupné na internete: <http://dingo.sbs.arizona.edu/~ggoertz/pol462/bermeo2003.pdf>.

BIDELEUX, R. 2007. 'Making Democracy Work' in the Eastern Half of Europe: Explaining and Conceptualising Divergent Trajectories of Post-Communist Democratisation. In: *Perspectives on European Politics and Society.* [online]. Vol. 8, No. 2, s. 109-130, 2007 [cit. 03-20-2014] Dostupné na internete: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/ 10.1080/15705850701322335#.U2kzba1_uQc>.

BLITZ, B. K. 2011. Evaluating Transitions: Human Rights and Qualitative Democracy in Central and Eastern Europe. In *Europe-Asia Studies.* [online]. Vol. 63, No. 9, s. 1745-1770, 2011. [cit. 19.4.2014] Dostupné na internete: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/ 09668136.2011.611656?journalCode=ceas20>.

BORK, R. H. 1993. *Amerika v pokušení. Právo vystavené svodům politiky.* Praha, 1993. 421s. ISBN 80-856-0519-8.

BRINKERHOFF, D. W. 2005. *Rebuilding governance in failed states and post-conflict societies: core concepts and cross-cutting themes.* [online]. 2005. [cit. 2014-04-13]. Dostupné na internete: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/pad.352/pdf>.

BÚTOROVÁ, Z. – GYARFÁŠOVÁ, O. 2010. Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti. In: *Sociológia*. Vol. 42, No. 5, 2010. ISSN 0049 – 1225. s. 447 – 491.

BUZAN, B. 2004. *From International to Wordl Society?: English School Theory and the Social Structure of Globalisation.* Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 294 s. ISBN 9780521541213.

CALHOUN, C. J. 1992. *Habermas and the public sphere*. Cambridge: MIT Press, 1992. 264 s. ISBN 0-262-03183-3.

CALL, CH. T. – COOK, S.E. 2003. On the Democratization and Peacebuilding. [online]. In: *Global Governance.* 9, 2003. [cit. 2014-04-13]. Dostupné na internete: <http://nw08.american.edu/~call/Publications/On_Democratization_and_Peacebuilding.pdf>.

CINTULA, J. 2011. Modely deliberatívnej demokracie a ich komparácia ako súčasť diskusie o občianskej participácii v politike. In: CINTULA, J. – LITTEROVÁ, M. (eds.): *Občianska participácia a verejná politika v demokratickej spoločnosti. Elektronický zborník z online konferencie, ktorá sa uskutočnila v dňoch 1. 8.–31. 9. 2011*. Banská Bystrica : Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2011. ISBN 978-80-557-0336-7, s. 16–23.

CIOBANU, M. 2010. Communist regimes, legitimacy and the legacy of 1989. In *Nationalities Papers.* [online]. Vol. 38, No. 1, s. 3-21, 2010. [cit. 04-03-2014]. Dostupné na internete: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00905990903394490?journalCode= cnap20#.U2kyTK1_uQc>.

CLARK, J. F. 1996. *Reassessing Democratic Transitions 1990-1995* [online] IN: Africa Today Vol. 43, No. 4, [cit. 2014-04-13]. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/4187126?uid=3739024&uid=2480259037&uid=2&uid=3&uid=60&sid=21103967201227>.

COLEMAN, J. S. 1990. *Foundations of Social Theory.* Cambridge (Mass.) and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1990, 993 s. ISBN 0-674-31225-2.

COOK, D. 2001. The two faces of liberal democracy in Habermas. In: *Philosophy Today.* [online]. Vol. 45, No. 1, s. 95-104, 2001 [cit. 04-13-2014] Dostupné na internete: <http://www.questia.com/library/journal/1P3-71529920/the-two-faces-of-liberal-democracy-in-habermas>.

COOK, M. 2012. Realism and Idealism: Was Habermas's Communicative Turn a Move in the Wrong Direction?. In: *Political Theory*, Vol. 40, 2012, No. 6. ISSN 0090-5917, s. 811–821.

COOKOVÁ, M. 1997. Autenticita a autonomie: Taylor, Habermas a politika uznání. In: Velek, J., (ed.) *Etika autonomie a autenticity.* Praha: Filosofia, Nakladatelství filozofického ústavu AV ČR, 1997. 215 s. ISBN 80-7007-099-4.

COVEY, S. 2008. *Důvěra: jediná věc, která dokáže změnit vše*. Praha: Management Press, 2008, 347 s. ISBN 978-80-7261-176-8.

CUNNINGHAM, F. 2002. *Theories of Democracy. A critical introduction.* London: Routledge, 2002. 248 s. ISBN 978-0-415-22879-4.

ČAJKA, P. – TEREM, P. – IŽDINSKÝ, D. 2008. *The dynamics of the transformation processes in Central Europe (The Czech Republic, Hungary, Poland).* Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2008. 89 s. ISBN 9788080836283.

ČAPEK, K. 1986. *O umění a kultuře.* [online]. Praha: Československý spisovatel, 1986. 920 s. [cit. 2014-03-03] Dostupné na internete: <http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/76/15/o_umeni_a_kulture_iii.pdf>.

D'AMBROSIO, R. 2011. *Come pensano e agiscono le istituzioni.* Bologna: Frascati, 2011. 273 s. ISBN 978-88-10-14061-1.

DAHL, R.A. 1971. *Polyarchy: Participation and Opposition.* [online].1971. [cit. 2014-04-16]. Dostupné na internete: <http://www.sp.units.it/Docenti%20Materiali/IERACI/DEMOCRAZIA%20E%20SVILUPPO%20POLITICO/Dahl%20Poliarchy001.pdf>.

DAHL, R. A. 1995. *Demokracie a její kritici.* Praha: Victoria Publishing, 1995. 349 s. ISBN 80-856-0581-3.

DAHL, R. A. 2001. *O demokracii.* Praha: Portál, 2001. 191 s. ISBN 80-7178-422-2.

DAHL, R. A. 2006. *A Preface to Democratic Theory. Expanded Edition.* Chicago: University of Chicago Press, 2006. 176 s. ISBN: 9780226134345.

DALTON, R. J. 2004. *Democratic Challenges, Democratic Choices.* New York: Oxford University Press, 2004. 230 s. ISBN 978-01992-684-3-6.

DANEŠ, J. 2009. Politický aspekt dialogu. In: Havlíček,A. - Jinek,J., (eds.). *Platonův dialog Alkibiades*. Praha: OIKOYMENH, 2009. 184 s. ISBN 978-80-7298-295-0.

DERRIDA, J. - ROUDINESCO, E. 2003. *Co prinese zítrek.* Praha: Univerzita Karlova Nakladatelství Karolinum. 2003. 288 s. ISBN 80-246-0542-2.

DIAMOND, L. 2002. Thinking about Hybrid regimes. [online]. In: *Journal of Democracy.* Vol .13, No. 12, 2002. [cit. 2014-04-13]. Dostupné na internete: <https://is.muni.cz/el/1423/jaro2005/MVZ150/um/DiamondThinking_about_Hybrid_Regimes.pdf>.

DIAMOND, L. 2010. Why are there no arab democracies?. [online] In: *Journal of Democracy.* Vol. 21, No. 1, 2010. [cit. 2014-04-13]. Dostupné na internete: <http://www.journalofdemocracy.org/article/why-are-there-no-arab-democracies>.

DIZEREGA, G. 2001. Liberalism, Democracy, and the State: Reclaiming the Unity of Liberal Politics. [online]. In: *The Review of Politics.* Vol. 63, No. 4, s. 755-782, 2001. [cit. 04-09-2014] Dostupné na internete: <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=5337380>.

DONOHUE, W. A. 1995. *The New Freedom: Individualism and Collectivism in the Social Lives of Americans.* New Jersay: Transaction, 1995. 250 s. ISBN 0-88738-298-3.

DOYLE, M. W. - SAMBANIS, N. 1999. *Building Peace: Challenges and Strategies After Civil War.* [online]. 1997. [cit. 2014-04-10]. Dostupné na internete: <http://www.chs.ubc.ca/srilanka/PDFs/Building%20peacechallenges%20and%20strategies.pdf>.

DOYLE, P. 1966. *A History of Political Thought.* London: J. Cape, 1966.

DRYZEK, J. 2002. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford : Oxford University Press, 2002. 195 s. ISBN 978-0-19-925043-1.

DRYZEK, J. S. – DUNLEAVY, P. 2009. *Theories of the Democratic State.* New York: Palgrave Macmillan, 2009. 375 s. ISBN 9780230542877.

DUFFEROVÁ, D. A. 1999. *Nomos Európy podľa Carla Schmitta.* Trnava: Dobrá kniha, 1999. 120 s. ISBN 80-7141-250-3.

DUFFEROVÁ, D. A. 2001. Prekoná Európa paradox vlastnej epochy? In: *Filozofia*, roč. 56, 2001, č. 8. ISSN 0046-385X, s. 526–537.

EASTON, D. 1965: *A systems analysis of political life.* New York: Wiley, 1965, 507 s. ISBN 978-04712-294-0-7.

ELSTUB, S. 2010. The Third Generation of Deliberative Democracy. In: *Political Studies Review*, roč. 8, 2010, č. 3. ISSN 0032-3217, s. 291–307.

ERIKSON, E. 1996. *Osm věků člověka.* Praha: Propsy, 1996. ISBN 80-7229-042-8.

FERRARA, A. 1997. Autenticita a projekt moderny. In: VELEK, J. *Etika autonómie a autenticity.* Praha: Filosofie, 1997. 215 s. ISBN 80-7007-099-4.

FOERSTER, F. W. 1922. *Autorität und Freiheit.* München, 1922.

FOUCAULT, M. 2009. Technológia seba samého. In: Blecha I. (ed.). *Svědectví filozofie. Ohlédnutí za 20. stoletím.* Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2009. 528 s. ISBN 978-80-7182-275-2.

Freedom House, 2014. [online]. 2014 [cit. 2014-04-14]. Dostupné na internete: <http://freedomhouse.org/country/singapore#.U2d-zYF_ujI>.

FUKUYAMA, F. 1995. *Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity.* New York: Free Press Paperbacks, 1995. 457 s. ISBN 0-684-82525-2.

FUKUYAMA, F. 2002. *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002. 272 s. ISBN: 9780374706180.

FUKUYAMA, F. 2005. *Veľký rozvrat. Ľudská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku.* Bratislava: AGORA, 2005. 344 s. ISBN 80-969394-1-6.

GAMSON, W. 1968. *Power and Discontent.* Homewood: Dorsey Press. 1968. 208 s. ISBN 978-02560-110-1-2.

GIDDENS, A. 2003. *Důsledky modernity.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. 200 s. ISBN 80-86429-15-6.

GOODE, L. 2005. *Jürgen Habermas: democracy and the public sphere*. Londýn: Pluto Press, 2005. 165 s. ISBN 0-7453-2089-9.

GRZYMAŁA-BUSSE, A. – INNES, A. 2003. Great Expactations: The EU and Domestic Political Competition in East Central Europe. In: *East European Politics and Societies.* [online]. Vol. 17, No. 1, s. 64-73, 2003, ISSN: 0888-3254. [cit. 18.4.2014] Dostupné na internete: <http://www-personal.umich.edu/~abusse/EEPSEU.pdf>.

GÜMPLOVÁ, P. 2007. Suverenita, demokracie a postnárodní konstelace: Carl Schmitt versus Jürgen Habermas. In *Filosofický časopis*, roč. 55. č. 5, 2007. s. 673–690. ISSN 0015-1831.

GUNNARSON, C. 2008. *Cultural warfare and trust.* New York: Manchester University Press, 2008. 246 s. ISBN 978 0 7190 7672 5.

GUTMANN, A. – THOMPSON, D. 2002. Deliberative Democracy Beyond Process. In *The Journal of Political Philosophy*. Roč. 10, č. 2, 2002. s. 153–174. ISSN 0963-8016.

HABERMAS, J. 1996. *Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*. 2. vyd. Cambridge, MA : The MIT Press, 1996. ISBN 0-262-08243-8.

HABERMAS, J. 2000. *Strukturální premena verejnosti*. Praha: Filozofický ústav AV ČR. 2000. 424 s. ISBN 80-7007-134-6.

HABERMAS, J. 2011. *Teória jazyka a východiská sociálnych vied (Úvodné štúdie a dodatky k teórii komunikatívneho konania)*. Bratislava : Kaligram, 2011. 675 s. ISBN 978-80-8101-403-1.

HAMILTON, R. J. 2006. The Responsibility To Protect: From Document to Doctrine – But What of Implementation? [online]. In: *Harvard Human Rights Journal.* Vol. 19, s. 289-297, 2006. [cit. 04-19-2014]. Dostupné na internete: <http://harvardhrj.com/archive/>.

HARDIN, R. 1995. *One for All: The Logic of Group Conflict.* Princeton : Princeton University Press, 1995. 276 s. ISBN: 9781400821693.

HARDIN, R. 2002. *Trust and trustworthiness.* New York: Russell Sage Foundation. 2002. 256 s. ISBN 978-0-87154-342-4.

HARDIN, R. 2009. Deliberative Democracy. In CHRISTIANO, T. – CHRISTMAN, J. (eds.). *Contemporary Debates in Political Philosophy*. Malden, MA, Oxford: Blackwell Publishing, 2009. s. 231–246. ISBN 978-1-405-13321-0.

HAUGHTON, T. 2011. Half Full but also Half Empty: Conditionality, Compliance and the Quality of Democracy in Central and Eastern Europe. In: *Political Studies Review.* [online]. Vol. 9, Issue 3, s. 323-333, 2011. [03-20-2014]. Dostupné na internete: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1478-9302.2010.00220.x/abstract>.

HAYEK, F. A. 1991. *Právo, zákonodárství a svoboda.* Praha: Academia, 1991. 416 s. ISBN 80-200-0241-3.

HENDRIKS, C. M. 2006. Integrated Deliberation: Reconciling Civil Society's Dual Role in Deliberative Democracy. In: *Political Studies*, roč. 54, 2006, č. 3. ISSN 0032-3217, s. 486–508.

HIGLEY, J. - BURTON, M.G. 1989. Democratic Transitions and Democratic Breakdowns: The Elite Variable. [online]. In: *Institute of Latin American Studies University of Texas at Austin.* [cit. 2014-04-11]. Dostupné na internete: <http://lanic.utexas.edu/project/etext/llilas/tpla/8803.pdf>.

HILDRETH, R. W. 2012. Word and Deed: A Deweyan Integration of Deliberative and Participatory Democracy. In: *New Political Science*, Roč. 34, č. 3, 2012. ISSN 0739-3148, s. 295–320.

HILMER, J. D. 2010. The State of Participatory Democratic Theory. In: *New Political Science*. Roč. 32, č. 1, 2013. ISSN 0739-3148, s. 43–63.

HITLER, A. 2000. *Mein Kampf*. Bratislava: ARA – Agnesa Burdová, 2000. 507 s. ISBN 80-969371-0-3.

HOBSON, CH. 2009. The Limits of Liberal-Democracy Promotion. [online]. In: *Alternatives.* Vol. 34, No. 4, s. 383-405, 2009 [cit. 03-29-2014] Dostupné na internete: <http://christopherhobson.net/wp-content/uploads/2013/01/hobson-alternatives-manuscript.pdf>.

HOLDEN, B. 1993. *Understanding Liberal Democracy. Second Edition.* Hertfordshire : Harvester Wheatsheaf, 1993. 243 s. ISBN: 9780745013855.

HONIG, B. 2007. Between Decision and Deliberation: Political Paradox in Democratic Theory. In: *The American Political Science Review*, roč. 101, 2007, č. 1. ISSN 0003-0554, s. 1–17.

HONNETH, A. 2011. *Patologie rozumu*. Praha: Filozsofia- nakladatelství. 2011. 294 s. ISBN 978-80-7007-352-0.

HOOVE, L.- SCHOLTBACH, A.P.2008. Democracy and Political Party Assistance in Post-Conflict Societies. [online]. In: *NIMD Knowledge Center* . [cit. 2014-04-12]. Dostupné na internete: <http://wp.nimd.org/wp-content/uploads/attachments/documents-N-nimd_kc_fragil estates.pdf>.

HORATIUS. 2001. *Ódy II. 16; III – 1,2.* Praha, 2001.

HUMBOLDT, W. von. 1851. *Ideen zu einem Versuch die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen*. Cauer, E. (ed.), Breslau 1851.

HUNTINGTON, S.P. 1991. *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century.* Oklahoma: University of Oklahoma Press. 1991. 1429 s. ISBN 9780585149516.

CHARVET, J., KACZINSKA-NAY, E. 2008. The growth of liberal universalism. In *The Liberal Project and Human Rights. The Theory and Practice of a New World Order.* Cambridge : Cambridge University Press, 2008. s. 59-78. ISBN 9780521709590.

IKENBERRY, G. J. 2005. Power and liberal order: America's postwar world order in transition. [online] In: *International Relations of the Asia-Pacific.* Vol. 5, Issue 2, s. 133-152, 2005 [cit. 8.4.2014] Dostupné na internete: <http://connection.ebscohost.com/c/articles/20169725/power-liberal-order-americas-postwar-world-order-transition>

INGLEHART, R. 1999. Trust, well-being and Democracy. In: WARREN, M. (ed.). *Democracy and Trust.* New York: Cambridge University Press, 1999. ISBN 0-521-64083-0. s. 88 - 120.

JEŽOVICOVÁ, D. 2010. Participačný model vládnutia vo verejnej politike. In: BRIŠKA, F. – KLUS, M. – KRNÁČ, P. (eds.): *Decentralizácia a efektívnosť verejnej správy v podmienkach regiónov Európskej únie II. Elektronický zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie v Banskej Bystrici, 4. – 5. 10. 2010*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2010. ISBN 978-80-557-0088-5, s. 152–161.

JIHLAVEC, J. 2007. Taxonomie slabé státnosti. In: WAISOVÁ, Š., a kol. 2007. *Slabé státy. Selhání, rozpad a obnova státnosti*. Praha: Aleš Čeněk, s.r.o. 2007. ISBN 987-80-7380-069-7, s. 19 -36.

KAPOOR, I. 2002. Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism? The Relevance of the Habermas-Mouffe Debate for Third World Politics. In: *Alternatives: Global, Local, Political*, Roč. 27, č. 4, 2002. ISSN 0304-3754, s. 459–487.

KAZANSKÝ, R. 2013. *Súčasné problémy výskumu medzinárodných konfliktov a kríz a ich riešenia.* Banská Bystrica: UMB – Belianum, 2013. 215 s. ISBN 978-80-557-0573-6.

KELLER, J. 2009. *Nejistota a důvěra.* Praha: SLON, 2009, 173 s. ISBN 978-80-7419-002-5.

KIER, E. – KREBS, R. R. 2010. In: *War's Wake. International Conflict and the Fate of Liberal Democracy.* Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 328 s. ISBN 9780521194815.

KLOKOČKA, V. 1968. *Volby v pluralitních demokraciích*. Praha: Svoboda, 1968. 301 s.

KLUS, M. 2008. *Aktéri verejnej politiky. Štrukturalizácia, Voľba*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2008. 145 s. ISBN 978-80-8083-548-4.

KNACK, S. - KEEFER, P. 1997. *Does Social Capital have an Economic Payoff? A Cross-country Investigation.* [online]. [cit. 2014-03-03] Dostupné na internete: http://harbaugh.uoregon.edu/Readings/Trust,%20social%20capital/Knack%20&%20Keefer%201997%20QJE,%20Does%20social%20capital%20have%20an%20economi.pdf.

KNOPS, A. 2007. Agonism as Deliberation – On Mouffe's Theory of Democracy. In: *The Journal of Political Philosophy*. Roč. 15, č. 1, 2007. ISSN 0963-8016, s. 115–126.

KOGLER, H.H. 2006. *Kultura, kritika, dialog.* Praha: Filosofia - nakladatelství FÚ, AV ČR. 2006. 187 s. ISBN 80-7007-238-5.

KOLÁŘ, A. 1936. *Demokracie antická a moderní.* Praha: Jednota československých matematiků a fysiků, 1936. 199 s.

KORSTANJE, M. 2013. Huntigton and the Liberal Thought. Problems of Anglo-Democracy to Understand Politics. [online]. In: *Nómadas. Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas.* Vol. 37, No. 1, 19 s., 2013 [cit. 04-22-2014] Dostupné na internete: <http://pendientedemigracion.ucm.es/info/nomadas/37/maxkorstanje_2.pdf>.

KRÁLIK, J. – UHLEROVÁ, M. 2012. Konflikt ako konštruktívny prvok politického procesu z pohľadu teórie pluralizmu. In: *Politické vedy*. Roč. 15, č. 3, 2012. ISSN 1335-2741, s. 125–143.

KULAŠIK, P. 1998. Dve paradigmy v politickej teórii 20. storočia. In: *Politické vedy*. Roč. 1, č. 3, 1998. ISSN 1335-2741, s. 21–34.

KULAŠIK, P. a kol. 2003. *Dejiny politických teórií (Od staroveku do súčasnosti)*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2003. 246 s. ISBN 80-8055-731-4.

KULAŠIK, P., – TÓTH, R. 1998. *Úvod do politológie*. Liptovský Mikuláš: TATRA revue, 1998. 163 s., ISBN 80-967988-5-5.

LAWSON-REMER, T. 2013. Austerity and Democracy. In: *Social Research.* [online]. Vol. 80, No. 3, s. 917-929, 2013. [cit. 15.4.2013]. Dostupné na internete: <http://muse.jhu.edu/journals/social_research/summary/v080/80.3.lawson-remer.html>.

LEATHERMAN a kol., 1999. *Breaking Cycles of Violence: Conflict Prevention in Intrastate Crises.* West Hartford: Kumarian Press, 1999. 272 s. ISBN: 978-1565490918.

LEVINE, D. P. 1998. Justice and Economic Democracy. In: *Review of Political Economy*. Vol. 10, No. 3, 1998. ISSN 0953-8259. s. 343–363.

LUHMANN, N. 1979. *Trust and Power.* New York: John Wiley, 1979. 228 s. ISBN-13: 978-0471997580.

LUHMANN, N. 1988. Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. In: *Gambetta, Diego (ed.) Trust: Making and Breaking of Cooperative Relations. Oxford: Basil Blackwell,* 1988, s. 104 – 107.

LUKEŠ, P. 1999. Carl Schmitt - Blíže k moci než k právu. In: *Filosofický časopis*. Roč. 47, č. 4, 1999. ISSN 0015-1831, s. 655–668.

MACINTYRE, A . 2004. *Ztráta cnosti.* Praha: Oikoymen. 2004. 340 s. ISBN 80-7007-238-5.

MAHONEY, D. J. 2013. Don't Despair of Democracy. [online]. In: *American Conservative.* Vol. 12, No. 3, s. 46-48, May/Jun 2013. [cit. 8.4.2014]. Dostupné na internete: <http://www.theamericanconservative.com/articles/dont-despair-of-democracy/>.

MARKOVÁ, I. 2004. Introduction Trust/Risk and Trust/Fear. In: MARKOVÁ, I. (ed.) *Trust and Democratic Transition in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2004, 232 s. ISBN 978-0-19-726313-6.

McNAY, L. 2008. Recognition as fact and norm: the method of critique. In: LEOPOLD, D. – STEARS, M. (eds.): *Political Theory: Methods and Approaches*. Oxford: Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-923009-9, s. 85–105.

MICHELMAN, I. F. 2006. Moralita, identita a ústavní patriotizmus. In: MICHELMAN. I.F. - FERRARA, A. *Polemika o ústave.* Praha: Filozsofia – nakladatelství AV ČR. 2006. 135 s. ISBN 80 – 7007-225-3.

MICHELMAN, I.F. – FERRARA, A. (eds). 2006. Polemika o ústave. Praha: Filozsofia – nakladatelství AV ČR, 2006. 135 s. ISBN 80-7007-225-3.

MIKULOVÁ, K. 2013. Central Europe's Velvet Power. Can It Reinvigorate EU Foreign Policy? [online]. In: *World Affairs*. September/October 2013. [cit. 04-09-2014]. s. 64-72. Dostupné na internete: <http://www.worldaffairsjournal.org/article/central-europe%E2%80%99s-velvet-power-can-it-reinvigorate-eu-foreign-policy>.

MILL, J. S. 1973. *Representative Government.* Chicago, 1973. 365 s. ISBN 978-0-8797-5670-3.

MOKREJŠ, A. 2009. *Eros ako téma Platónova myšlení*. Praha: TRITON. 2009. 124 s. ISBN 978-80-7387-238-0

MOUFFE, Ch. 1999. Deliberative democracy or agonistic pluralism? In: *Social Research*. Roč. 66, č. 3, 1999. ISSN 0037-783X, s. 745–758.

MOUFFE, Ch. 2000. *The Democratic Paradox*. Londýn, New York: Verso, 2000. 143 s. ISBN 1-85984-758-7.

MOUFFE, Ch. 2005. *On The Political*. Londýn, New York: Routledge, 2005. 160 s. ISBN 0-415-30520-9.

MOUFFE, Ch. 2007. Carl Schmitt a paradox liberální demokracie. In: *Filosofický časopis*. roč. 55, č. 6, 2007. ISSN 0015-1831, s. 899–914.

MUNCK, G. L. – LEFF, C. S. 1997. Modes of Transition and Democratization: South America and Eastern Europe in Comparative Perspective. [online]. In: *Comparative Politics.* Vol. 29, No. 3, s. 343-362, 1997. [cit. 03-11-2014]. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/422125?uid=3739024&uid=2&uid=4&sid=21103744288031>.

NAGL, L. 1997. Meze etického univerzalizmu. Analýza knihy Charlesa Taylora. The Malaise of Modernity. In: Velek, J. *Etika autonomie a autenticity*. Praha: Filosofia. 1997. 215 s. ISBN 80-7007-099-4.

NEWTON, K. 1999. Social Capital and Democracy in Modern Europe. In: Deth, W. – Maraffi, M – Newton, K – Whiteley, P. F. (eds.). *Social Capital and Democracy in Modern Europe*. London: Routledge, 1999. s. 20-21.

NUSSBAUMOVÁ, M.C. 2003. *Křehkost dobra*. Praha: OIKOYMENH. 2003. 839 s. ISBN 80 – 7298-089-0.

OESTERREICH, P.L. 2013. *Podoby verejného rozumu*. Filozofičtí učitelé v prostoru politiky. Praha: Nakladatelství P. Rezek. 2013. 280 s. ISBN 978-80-86207-36-0.

OFFE, C. 1999. How can we trust our fellow citizens? In: Warren, M. *Democracy and Trust.* New York: Cambridge University Press, 1999. ISBN 978-05216-468-7-1. s. 42 – 87.

O'FLYNN, I. 2010. Deliberative Democracy, the Public Interest and the Consociational Model. In *Political Studies*, roč. 58, 2010, č. 3. ISSN 0032-3217, s. 572–589.

PASTERNAK, A. 2009. Sanctioning Liberal Democracies. [online]. In: *Political Studies.* Vol. 57, Issue 1, s. 54-74, 2009 [cit. 04-11-2014] Dostupné na internete: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9248.2008.00728.x/abstract>.

PILON, G.J. 2000. *Book Review: From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict.* [online]. 2000. [cit. 2014-13-4]. Dostupné na internete: <http://object.cato.org/sites/cato.org/files/serials/files/cato-journal/2000/11/cj20n2-10.pdf>.

PLANT, R. 2010. *The Neo-liberal State.* Oxford : Oxford University Press, 2010. 294 s. ISBN 9780199281756.

PRIDHAM, G. 2006. Assessing Democratic Consolidation in Central & Eastern Europe: The European Dimension. In: *Acta Politica.* [online]. Vol. 41, s. 342-369, 2006 [cit. 04-01-2014]. Dostupné na internete: <http://www.palgrave-journals.com/ap/journal/v41/n4/abs/5500165a.html>.

PRZEWORSKI, A. 2010. *Democracy and the Limits of Self-Government.* Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 15 s. ISBN: 9780521140119.

PUDDINGTON, A. 2013. Democratic Breakthroughs in the Balance. Selected Data from Freedom House's Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties. [online]. In: *Freedom in the World 2013*. PPT presentation, 36 s., 2013 [cit. 04-05-2014] Dostupné na internete: <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/FIW%202013%20Booklet_0.pdf>.

PUTNAM, R. 1993. *Making Democracy Work. Civic traditions in modern Italy*. New York: Princeton University Press, 1993. 263 s. ISBN 0-691-03738-8.

RADIČOVÁ, I. 2014. Text prednášky Ivety Radičovej na pôde Oxfordskej univerzity na tému „Obnovenie dôvery“ [online]. [cit. 2014-03-03]. Dostupné na internete: <http://www.vlada.gov.sk/text-prednasky-predsednicky-vlady-sr-ivety-radicovej-na-pode-oxfordskej-univerzity-na-temu-%E2%80%9Eobnovenie-dovery%E2%80%9C/?pg=2>.

RAWLS, J. 1997. *Politický liberalizmus*. Prešov: Slovacontact, 1997. 310 s. ISBN 80-88876-01-X.

RAWLS. J. 2007. *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava: Kalligram s.r.o. 2007. 336 s. ISBN 80-7149-911-0.

RIESE, S. - ROEHNER, N. - ZUERCHER, CH. 2010. *External Strategies for Post-Conflict Democratization: Bosnia and Herzegovina, Kosovo, and Macedonia.* [online]. 2010. [cit. 2014-04-14]. Dostupné na internete: <http://www.core-hamburg.de/documents/yearbook/english/10/RieseRoehnerZuercher-en.pdf>.

RONDINELLI, D.A. 2007. *Restoring governance in post-conflict countries: challenges of international assistance.* [online]. 2007. [cit. 2014-04-10]. Dostupné na internete: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan026575.pdf>.

RORTY, R. 2006. *Filozofické orchidey*. Bratislava: Kalligram.s.r.o. 2006. 264 s. ISBN 80-7149-830-0.

ROSTBØLL, C. F. 2009. Dissent, criticism, and transformative political action in deliberative democracy. In: *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. Roč. 12, č. 1, 2009. ISSN 1369-8230, s. 19–36.

ROUSSEAU, J. J. 1985. *Společenská smlouva.* Praha, 1985. 168 s. ISBN 978-8-0810-1248-8.

RUSTOW, D.A. 1970. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. [online]. In: *Comparative Politics*. Vol. 2, No. 3, 1970. [cit. 2014-04-11]. Dostupné na internete: <http://dcpis.upf.edu/~raimundo-viejo/docencia/pehe/pdfstransiciones/Rustow_1970.pdf >.

ŘÍCHOVÁ, B. 2006. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál, s.r.o., 2006. 304 s. ISBN 80-7367-177-8.

SANTISO, C. 2002. The role of the United Nations Developlment Programme In Post Conflict Peace-Building. [online]. In: *Journal of Latin American Studies*. [cit. 2014-04-12] Dostupné na internete: <http://www.eldis.org/fulltext/promoting.pdf>.

SEDLÁČKOVÁ, M. 2012. *Důvěra a demokracie*. Praha: SLON, 2012, 271 s. ISBN 978-80-7419-058-2.

SELIGMAN, A. 2000. *The Problem of Trust.* Princeton: Princeton University Press, 2000. 231 s. ISBN 978-06910-502-0-1.

SCHIMMELFENNIG, F. 2009. Europeanization beyond Europe. In: *Living Reviews in European Governance.*[online]. Vol. 4, No. 3, s. 5-28, 2009 [cit. 03-15.2014] Dostupné na internete: <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2012-1/download/lreg-2012-1Color.pdf>.

SCHMIDT, J. R. 2008. Can Outsiders Bring Democracy to Post-Conflict States?. [online]. In: *Foreign Policy Research Institute*. [cit. 2014-04-14]. Dostupné na internete: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0030438707001184>.

SCHMITT, C. 2007. *Pojem politična*. Brno, Praha: CDK, OIKOYMENH, 2007. 128 s. ISBN 978-80-7298-491-6.

SKAPSKA, G. 2009. The Rule of Law, Economic Transformation and Corruption After the Fall of the Berlin Wall. [online]. In: *Hague Journal on the Rule of Law.* Vol. 1, Issue 2, s. 284-306, 2009 [cit. 03-30-2014] Dostupné na internete: <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=6245256>.

SOLOMON, R. C. - FLORES, F. 2003. *Building Trust: In Business, Politics, Relationships, and Life.* NC: Oxford University Press, 2003. 193 s. ISBN 978-01980-292-4-3.

SØRENSEN, G. 2011. *A Liberal World Order in Crisis. Choosing Between Imposition and Restraint.* Ithaca : Cornell University Press, 2011. 218 s. ISBN 9780801463303.

SPAEMANN, R. 1998. *Štestí a vule k dobru*. Praha: OIKOYMENH. 1998. 219 s. ISBN 80 -86005-01-0.

SPENCER, H. 1960. *The Man versus the State.* Caldwell, Idaho, The Caxton Printers, LTD., 1960.

STEARS, M. (eds.): *Political Theory: Methods and Approaches*. Oxford: Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-923009-9, s. 85–105.

STEDMAN, S. J. 1997. Spoiler Problems in Peace Processes. [online]. In: *International Security.* Vol. 22, No. 2. [cit. 2014-04-10]. Dostupné na internete: <http://iis-db.stanford.edu/pubs/20634/Spoiler_Problems_in_Peace_Processes.pdf>.

STRANDOVÁ, L. 2007. Nejasná role občanské společnosti v rozpadlých státech. In: WAISOVÁ, Š., a kol. 2007. *Slabé státy. Selhání, rozpad a obnova státnosti*. Praha: Aleš Čeněk, s.r.o. 2007. ISBN 987-80-7380-069-7. s. 36 - 54.

SZTOMPKA, P. 1999. *Trust. A Sociological theory.* Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 214 s. ISBN 0521591449.

ŠAMALÍK, Fr. 1994. *O politické společnosti.* Brno: Masarykova univerzita, 1994. 266 s. ISBN 80-210-0943-8 .

ŠĽACHTA, M. 2007. *Ohniska napětí ve světě*. Praha: Nakladatelství České geografické společnosti, 2007. 187 s. ISBN 80-70119-266.

ŠMÍD, T. - VAĎURA, V. 2007. *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. 90 s. ISBN 978-80-7325-126-0.

TARZI, A. 2008. The Neo-Taliban. In: *CREWS, D. The Taliban and the Crisis of Afghanistan*. Cambridge: Harvard university Press, 2008. ISBN 978-0-674-03224-8. s. 274-311.

TAYLOR, Ch. 1994. Liberální politika a verejnost. In: MICHALSKI, K. (ed.) *Liberální společnost.* Praha: Filozofia. 1994. 189 s. ISBN 8070070633

The 2013 corruption perceptions index, 2014. [online]. In: *Transparency International.* 2014. [cit. 2014-04-14]. Dostupné na internete: <http://cpi.transparency.org/cpi2013/results/#myAnchor1>.

THE WORLD FACTBOOK. 2013-14. [online]. In: *Washington, DC: Central Intelligence Agency.* 2013. [cit. 2014-04-14]. Dostupné na internete: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>.

TILLY, CH. 2005. *Trust and Rule.* New York: Cambridge University Press, 2005. 196 s. ISBN 0-521-67135-3.

TOCQUEVILLE, A. 2000. *Demokracia v Amerike.* Český Těšín: Těšínská tiskárna, 2000. 624 s. ISBN 80–200–0829-2.

USLANER, E. M. 1999. Democracy and Social Capital. In: Warren, M. (ed.). *Democracy and Trust.* New York: Cambridge University Press, 1999. ISBN 0-521-64083-0. s. 121 – 150.

VALEŠ, L. 2013. *Dějiny politického myšlení od starověku po Machiavelliho*. Kolinec: AgAkcent, 2013. 267 s. ISBN 978-80-87018-32-3.

WAISOVÁ, Š. 2007. Rozpadlé a rozpadajíci se státy jako vývojová větev státnosti . In: WAISOVÁ, Š., a kol. 2007. *Slabé státy. Selhání, rozpad a obnova státnosti*. Praha: Aleš Čeněk, s.r.o. 2007. ISBN 987-80-7380-069-7. s. 7 – 19.

WALZER, M. 2000. *Interpretace a sociální kritika*. Praha: Filosofia. 2000. 151 s. ISBN 80 – 7007-126-5.

WANG, V. – SUHRKE, A. – TJONNELAND, E.N. 2005. Governance Interventions in Post-War Situations: Lessons Learned. [online]. In: *Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Rights*. [citupné na internete: <http://www.cmi.no/publications/file/1955-governance-interventions-in-post-war-situations.pdf>.

WARREN, M. 1999. *Democracy and Trust.* New York: Cambridge University Press, 1999, 370 s. ISBN 0-521-64083-0.

WEINSTEIN, J.M. - PORTER, J.E. - EIZENSTAT, S.E. 2004. On the Brink, Weak States and US National Security. [online]. In: *Center for Global Development* [cit. 2014-04-11]. Dostupné na internete:<http://international.cgdev.org/doc/books/weakstates/Full_Report.pdf>.

WELSH, H. A. 1994. Political Transition Processes in Central and Eastern Europe. [online]. In: *Comparative Politics.* Vol. 26, No. 4, s. 379-394, 1994. [cit. 04-09-2014]. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/422022?uid=3739024&uid=2&uid=4&sid=21103744288031>.

WETTERS, K. 2008. *The opinion system: impasses of the public sphere from Hobbes to Habermas*. New York: Fordham University Press, 2008. 256 s. ISBN 978-0-8232-2988-8.

ZAKARIA, F. 2007. *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad.* New York: W. W. Norton & Company, 2007. 304 s. ISBN: 9780393069396.

Zákon č. 24/2006 Z.z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie. NR SR, 14. decembra 2005

ZIELONKA, J. 2006. *Europe as Empire. The Nature of the Enlarged European Union.* Oxford : Oxford University Press, 2006. 293 s. ISBN: 9780199292219.

II. VLÁDNUTIE

O PÔVODE KRÍZY ZASTUPITEĽSKÉHO PRINCÍPU VLÁDNUTIA

Argumenty proti priamej demokracii

Predpokladom skúmania zdrojov krízy zastupiteľskej demokracie je nájdenie adekvátnej odpovede na otázku, prečo sa demokracia, ako vláda ľudu, vyžadujúca priamu účasť občanov v procese politického rozhodovania, nikde neuplatnila v pôvodnom zmysle tohto slova. Argumentov proti priamej demokracii je veľa, spomeňme aspoň niektoré z nich:

- Organizačná náročnosť. Vznik veľkých národných moderných štátov s vysokým počtom obyvateľstva, ale najmä s veľkým počtom oprávnených občanov, nadelených právami a slobodami, vrátane práva zúčastňovať sa na politickom rozhodovaní, naráža na nemožnosť permanentne a na dlhú dobu zhromažďovať niekoľko desaťmiliónovú masu ľudí.
- Početnosť politickej komunity. Predchádzajúci argument vyplýva z faktu, že si drvivá väčšina obyvateľstva v politicky diferencovanej spoločnosti postupne vybojovala celú sériu najprv ekonomických, neskôr politických a sociálnych práv a slobôd, vrátane práva zúčastňovať sa na politickom rozhodovaní.
- Ekonomický (resp. finančný) argument. Ak by rozhodujúca väčšina ekonomicky produktívneho obyvateľstva zostávala permanentne zhromaždená na jednom mieste a nezaoberala sa inou činnosťou okrem politického rozhodovania, postupne by zanikla produktívna činnosť spoločnosti a nebolo by čo prerozdeľovať. Zmyslom držby politickej moci je predsa právo na prerozdeľovanie statkov, resp. bohatstva, ktoré spoločnosť vyprodukuje.
- Argument odbornosti. Moderný politický systém vyžaduje takých politických aktérov, ktorí sú schopní dlhodobo a odborne rozhodovať vo veciach, v ktorých sú profesionáli a ktorí by si zároveň dokázali osvojiť zásady politického rozhodovacieho procesu. Je zrejmé, že nie každý člen takto sformovanej politickej komunity je spôsobilý rozhodovať odborne.
- Argument kognitívnej nekompetentnosti. Nie každý príslušník politickej komunity je ochotný a schopný systematicky vyhľadávať adekvátne alternatívne informačné zdroje, spracovávať a adekvátne používať získané informácie na tvorbu vlastných racionálnych rozhodnutí.

- Sociálno-psychologický argument. Masa podlieha afektom. Emocionálne konanie masy nemá nič spoločné s racionálnym politickým aktérom a racionálnym politickým rozhodovaním, ktoré sú nevyhnutnou požiadavkou fungovania demokratického politického systému.

Redukcia politickej komunity

Východiskom z tejto situácie sa stal koncept zastupiteľského princípu vládnutia v podobe parlamentnej demokracie. Zastupiteľský princíp vládnutia je teda založený na odmietnutí priamej demokracie a na prijatí nového konceptu parlamentnej demokracie. Liberálni demokrati sa zhodli v tom, že je potrebné rozsiahlu politickú komunitu oprávnených občanov zmenšiť prostredníctvom uznania politickej rovnosti dospelých občanov s právom voliť (Held, 1991), s právom vybrať si spomedzi seba zopár desiatok, resp. stovák predstaviteľov, poverených vládnuť v rámci zákonom presne vymedzených kompetencií a v rámci presne ohraničeného časového obdobia. Okrem politickej rovnosti občanov vyjadrenej v princípe rovného hlasovacieho práva, je parlamentná demokracia založená aj na limitovaní moci volených zástupcov, predovšetkým ide o už spomínaný limit časový a kompetenčný.

Z historického hľadiska sa zastupiteľský systém začal kreovať už v stredoveku. Anglická šľachta si v prvej polovici 13. storočia vybojovala právo na zriadenie Magnum Concilium (Veľkej rady), s ktorou sa kráľ musel radiť, najmä vtedy, keď bolo potrebné rozhodnúť o zavedení nových daní, resp. poplatkov. Týmto bola principiálne obmedzená pôvodná absolutistická právomoc panovníka, časť jeho pôvodných rozhodovacích kompetencií prešla na orgán, ktorý vznikol samovýberom vnútri bohatej anglickej šľachty. Transformácia pôvodnej rady viedla o pár desiatok rokov k vzniku inštitúcie, ktorá sa začala nazývať *„parliamentum“*. Zásluhu na postupnom obmedzovaní absolutizmu panovníka majú takisto francúzske Generálne stavy, resp. španielske Generálne kortesy.

„Základným motívom redukovania politickej komunity je potreba vytvoriť zodpovednú väčšinu“ (Tóth, 1989a, s. 21), resp. vytvoriť úzku skupinu politickej elity, nadelenú zodpovednosťou a s podporou väčšiny obyvateľstva. Proces redukcie politickej komunity však musel byť doplnený o inštitucionálny rozmer. Bolo potrebné vymyslieť mechanizmus redukcie a dať meno orgánu, v ktorom by sa redukovaná menšina pravidelne schádzala a prijímala všeobecne záväzné rozhodnutia. Mechanizmom redukcie sa stali voľby a orgánom

rozhodovania parlament, na ktorý po odstránení privilégií absolutistického monarchu postupne prešli právomoci v oblasti legislatívy a ktorý sa stal najvyšším zákonodarným orgánom.

Najpodstatnejším nedostatkom procesu redukcie politickej komunity je jeho nespravodlivosť, resp. nerovnosť zastúpenia. Je objektívne nemožné zabezpečiť, aby politická štruktúra parlamentu bola totožná s politickým rozvrstvením celej spoločnosti. Nie je možné, aby do zákonodarného orgánu boli zvolení predstavitelia všetkých politických skupín, ktoré v politicky diferencovanej spoločnosti pôsobia. Pokiaľ vyžadujeme od moderného politického systému naplnenie podmienky pluralizmu, v tomto prípade neuvažujeme o kvantite rôznorodých skupín, ale o kvantite a kvalite záujmov, ktoré tieto skupiny artikulujú a snažia sa o ich realizáciu. Počet a vzájomná interakcia politických skupín je len reflexiou obrovského množstva často protichodných záujmov, ktoré tvoria bázu na ich vznik a fungovanie. Zastúpenie v parlamente tak najčastejšie získavajú najsilnejšie politické skupiny na báze početnosti a príťažlivosti programu, záujmy ostatných skupín sú marginalizované.

V rámci realizácie samotného mechanizmu zastupiteľskej demokracie došlo k pokusom o korekciu tohto nedostatku, výsledkom čoho je väčšina koncepcií presadzujúcich korporatívne usporiadanie spoločnosti, základom ktorého je profesionálna orientácia jednotlivcov a ich skupín, resp. kritériá tzv. spoločenskej deľby práce. Korporatívny pokus revízie zastupiteľstva však stroskotáva na rovnakých alebo podobných argumentoch. Jednotlivec môže byť v jednom a tom istom časovom okamihu súčasťou viacerých korporácií, preto stojí pred výberom, ktoré jeho zaradenie je to najpodstatnejšie pre politickú reprezentáciu. Problémy vznikajú aj v súvislosti s atribútmi osobnosti, vyplývajúcimi z jeho sociálneho statusu a sociálnej roly. V rôznych skupinách môže mať jednotlivec rôzne postavenie a plniť z toho vyplývajúce úlohy.

V neposlednom rade musíme konštatovať reálnu historickú skúsenosť s degradáciou korporatívneho usporiadania spoločnosti na autoritársky, resp. totalitný režim (Taliansko 1922-1945, Slovenská republika 1939-1945).

Druhý variant snáh o prekonanie krízy zastupiteľstva sa nachádza v koncepciách presadzujúcich participatívny princíp vládnutia. Ide o *„predstavu ľudí, ktorí si vládnu sami ako politicky rovnocenné osoby a ktorí okrem toho vlastnia nevyhnutné zdroje a inštitúcie“* (Dahl, 1989, s. 341).

Pre koho je vlastne participatívna demokracia? Aký je jej vzťah so zastupiteľskou demokraciou, resp. aký je jej vzťah k priamej demokracii? Už z významu pojmu by malo byť zrejmé, že ide o účastnícky model politického rozhodovania. No práve v účasti spočíva negatívum samotného konceptu participácie. V politickej praxi transformujúcich sa krajín, medzi ktoré jednoznačné počítame aj Slovenskú republiku, sú viditeľné niektoré tendencie. Jednou z nich je neustále sa zmenšujúci počet voličov v rôznych druhoch volieb. Pokiaľ hovoríme o parlamentných a prezidentských voľbách, v týchto prípadoch sa vďaka obrovskej vnútornej mobilizácii politických strán a hnutí darí zachovávať účasť nadpolovičnej väčšiny všetkých oprávnených voličov. No v prípade volieb do orgánov samosprávnych krajov, komunálnych volieb a volieb do Európskeho parlamentu, je účasť voličov veľmi nízka. Vzniká teda logická otázka: je to ešte demokracia, keď politicky rozhoduje menšina? Jednoducho tu nefunguje tradičný demokratický mechanizmus uplatňovania vôle väčšiny s uznaním práv menšín. Na druhej strane môžeme sformulovať ešte jednu otázku: aká je legitimita takto zvolených orgánov? Určite sa priblížime k správnej odpovedi použitím slova „nízka“. Participatívna demokracia ide ďalej ako zastupiteľská demokracia, *„keď nehovorí o tom, že by masa mala mať priamu účasť na politike, ale v jej mene majú participovať najaktívnejšie zložky (jednotlivci, skupiny, organizácie)“* (Tóth, 1989a, s. 37). Spoločnosť sa tak delí na pasívnu väčšinu a aktívnu menšinu. Samozrejme, takto sa opäť dostávame k vyššie spomenutému demokratickému deficitu, ale okrem neho tu nachádzame ešte jednu zvláštnosť: postoje tzv. pasívnej väčšiny nemôžeme označiť za neutrálne štatistické veličiny, určite nepredstavujú tú pomyselnú nulu na hodnotiacej škále od mínus 2 do plus 2. Naopak, ide o masu občanov veľmi kriticky naladených voči režimu, nesúhlasiacich s konkrétnymi politikmi, nesúhlasiacich s konkrétnymi politikami. Na hodnotiacej škále sú umiestnení v pozícii mínus 2. Ich jediným hriechom je, že nemajú alternatívu. Ponúkané alternatívy im nevyhovujú, lebo s nimi nesúhlasia a iné nemajú, preto sa do seba uzatvárajú a odmietajú zúčastňovať sa na politických rozhodovacích procesoch. Takto sa vláda menšiny môže ľahko pretransformovať na autoritársky režim práve s využitím demokratických inštitúcií a procedúr alebo, v tom lepšom prípade, na politický trh vojdú nové netradičné politické strany s netradičným politickým programom a vodcami, ktoré na krátky čas môžu strhnúť na seba pozornosť a podporu určitej časti tej tzv. pasívnej väčšiny.

Existuje nejaké východisko z tejto situácie? Je možné vládu menšiny nazývať demokraciou? Teoreticky a technicky to možné je. Ide o nevyhnutnosť vytvorenia nových komunikačných a rozhodovacích mechanizmov a kanálov, v rámci ktorých by bolo umožnené vládnuť menšine so súhlasom väčšiny, zúčastňovať sa politických rozhodovacích procesov

zo strany tradičných ale aj tzv. nových politických aktérov, vrátane jednotlivcov prostredníctvom nových rozhodovacích mechanizmov. Preto v žiadnom prípade nemôžeme stotožniť partricipatívny princíp vládnutia s priamou demokraciou. To však neznamená, že participatívna demokracia odmieta priamu účasť občanov a ich združení na riadení spoločnosti. Naopak, tá sa priam vyžaduje, preto sú formy priamej demokracie vítané ako prejav participácie. Participovať na politickom rozhodovaní je takisto možné prostredníctvom mechanizmov zastupiteľskej demokracie, aj tá je považovaná za účastnícky model demokracie. Ani ju participatívna demokracia nevylučuje.

Transformácia politickej zodpovednosti

Podstata politickej zodpovednosti sa mení práve vo vzťahu k realizácii procesu redukcie politickej komunity. Masa občanov s volebným právom vyberá spomedzi seba niekoľkých zástupcov, najčastejšie do najvyššieho zákonodarného zboru (niekedy sa týmto spôsobom môže formovať aj najvyšší orgán výkonnej moci) a na základe ústavy im poskytuje na určité časové obdobie konkrétne rozhodovacie právomoci. Vzniká otázka, komu je vlastne takto zvolený poslanec zodpovedný a aká je miera, resp. rozsah jeho zodpovednosti. Logickou odpoveďou by malo byť jednoznačné tvrdenie, že zvolený reprezentant je zodpovedný svojim voličom. No nie je tomu tak, aj keď pôvodný liberálny koncept s týmto priamym vzťahom voliča a reprezentanta počítal.

Musíme teda konštatovať, že v zastupiteľskej demokracii dochádza k transformácii racionálnej zodpovednosti na zodpovednosť iracionálnu. Ako dôkaz prítomnosti tohto procesu slúži text poslaneckej prísahy, v ktorom sa reprezentant zaväzuje, že bude konať čo najlepšie voči vlastnému vedomiu a svedomiu, teda nie voči tým, od koho pochádza jeho moc. Čo z toho vyplýva pre zastupiteľskú demokraciu? Podstatným znakom zastupiteľského princípu vládnutia je odcudzenie politika od zdroja svojej moci, t. j. od samotných voličov. Prejavuje sa to okrem iného a v tom, že volič v medzivolebnom období nemá mechanizmus, prostredníctvom by mohol potrestať ním zvoleného reprezentanta za zlé konanie. Musí vyčkať štvor-, resp. päťročné obdobie, aby v stanovenom čase volieb využil svoje volebné právo a sankcionoval (pozitívne – hlasovaním za, alebo negatívne – odmietnutím hlasovania, resp. voľbou nového) reprezentanta. Politická sloboda jednotlivca sa tak pri využití aktívneho volebného práva scvrkáva na niekoľkosekundový akt.

Na základe vyššie uvedeného musíme vyvodiť isté konzekvencie týkajúce sa procesov politického rozhodovania najmä však ich racionality. Preto sa naša pozornosť bude sústreďovať na uvedomelo konajúci politický subjekt, ktorý má možnosť, právo a úlohu zvoliť optimálne spôsoby realizácie cieľov. Takýto subjekt sa nazýva *racionálny politický aktér*, pričom nemusí ísť výlučne o rozumne konajúceho jednotlivca, týmto aktérom môže byť aj štát, štátna alebo stranícka elita, politické inštitúcie a skupiny.

Z hľadiska analýzy procesu politického rozhodovania je možné postupovať dvomi základnými smermi: (1) buď sústrediť pozornosť na rozhodovacie centrum, vybavené vôľou a prostriedkami na dosahovanie cieľov, alebo (2) skúmať rozhodovacie procesy vo väzbách politických vzťahov ako celku a okolitého prostredia (Koper, 2003).

Samozrejme, že z pozície takejto teoretickej analýzy budeme hovoriť výlučne o možných modeloch racionálneho a efektívneho politického rozhodovania. Medzi základné predpoklady takéhoto modelu zaraďujeme existenciu racionálneho aktéra konajúceho a fungujúceho v racionálnych, t. j. konkrétnych historických podmienkach; existenciu stanovenie, čo najpresnejšie vymedzenie a hierarchizáciu cieľov podľa priorít; na prvom mieste na stupnici hierarchie musia byť zaradené základné ciele, ktoré vyjadrujú snahu realizovať základný záujem alebo súhrn záujmov politického aktéra a až potom nasledujú vedľajšie ciele vyplývajúce z jeho čiastkových záujmov; schopnosť a možnosť formulovať metódy a úlohy na realizáciu stanovených cieľov, ich permanentná racionalizácia a operacionalizácia, vyhľadávanie účinnejších a efektívnejších postupov; schopnosť a možnosť výberu najefektívnejšieho spôsobu realizácie zvoleného cieľa; schopnosť a možnosť zrealizovať samotný cieľ. Práve posledný bod je kritériom efektívnosti, resp. účinnosti politického rozhodovania.

Z vyššie uvedeného musí byť zrejmé, že neexistuje „absolútna racionalita a efektívnosť“ politického rozhodovania. Zabraňuje tomu celý rad faktorov, z ktorých spomenieme napríklad fakt, že aktér nemôže v plnej miere a v každej etape rozhodovania v plnej miere optimalizovať svoje konanie a uvažovanie najmä z toho dôvodu, že rozsah jeho slobody a najmä informovanosti je výrazne obmedzený. Zároveň aktéri majú ohraničený rozsah možností výberu. Nie náhodou sa preto v teórii politického rozhodovania pozornosť sústreďuje na vyhľadávanie materiálnych, štrukturálnych a spoločenských podmienok, určujúcich a zároveň obmedzujúcich rozsah slobody a racionality. Okrem toho správanie aktéra má vždy určitý zmysel, čo neznamená jeho iracionalitu, ale skôr hodnotenie príležitostí, možností, aké pre seba aktér vidí v určitej konkrétnej situácii pri hodnotení príležitostí iných aktérov. Aj samotné správanie sa aktéra môže

mať minimálne dve stránky – defenzívnu, ktorá znamená úsilie o udržanie a uchovanie priestoru a možností manévrovať a konať; ofenzívnu, využívanie a vytváranie príležitostí na zlepšenie vlastnej situácie. Takisto nesmieme zabúdať na vplyv emocionality na politické rozhodovanie.

Výsledkom pôsobenia podmienok existencie politického aktéra je najčastejšie dosiahnutie cieľa, ktorý obyčajne nebýva úplne totožný z predtým teoreticky sformulovaným cieľom. Sociálne a politické podmienky sú sociálnou premennou (faktorom) výrazne ovplyvňujúcou výsledky akejkoľvek spoločenskej činnosti, preto aj účinnosť pri dosahovaní cieľa s najväčšou pravdepodobnosťou nikdy nemôže byť stopercentná.

Uvažovanie o racionalite a efektívnosti politického rozhodovania má preto zmysel iba v kontexte *stratégie*, ktorou sa aktér riadi. Pod stratégiou rozumieme systém, resp. sústavu viac-menej presne sformulovaných dlhodobých cieľov, ktoré sa aktér snaží naplniť. Tieto ciele však môžu byť nejednoznačné, dokonca aj protichodné, môžu sa v priebehu činnosti meniť. Preto ani konanie aktérov (decízorov) nemôžeme vždy chápať ako celkom premyslené a zamerané na dosiahnutie vopred stanovených cieľov.

Z vyššie uvedených dôvodov vyplýva aj jediný možný postup pri ďalšej analýze problematiky, ktorého základným znakom bude ambivalentnosť. Táto spočíva v tom, že na jednej starne – môžeme načrtnúť *model ideálnej racionality politického rozhodovania*, z druhej strany – *model obmedzenej racionality politického rozhodovania.*

Model ideálnej racionality politického rozhodovania predpokladá, že aktér by mal mať schopnosť a možnosť podrobne analyzovať cieľ svojej činnosti, skúmať a aplikovať dostupné informácie a spôsoby jeho realizácie, analyzovať všetky možné vedľajšie dôsledky každého variantu rozhodnutia, zvažovať, či náklady potrebné na dosiahnutie cieľa ho nerobia nerentabilným. Môže zmeniť cieľ tak, aby jeho realizácia nevyžadovala vysoké náklady. Samozrejme, kedykoľvek musí mať možnosť prijať konkrétne rozhodnutie a vyvinúť praktické úsilie na jeho dosiahnutie.

Túto ideálnu podobu procesu politického rozhodovania nie je možné zo známych dôvodov dosiahnuť. Preto sa politickí analytici najčastejšie obracajú k modelu obmedzenej racionality politického rozhodovania. Východiskovým predpokladom týchto teoretických koncepcií je téza o *konfliktnej povahe rozhodovacích procesov,* vychádzajúcej z organizačnej a politickej rôznorodosti štruktúr rozhodovacích centier a ich jednotlivých zložiek. Na tomto základe rozlišujeme dva základné typy modelu obmedzenej racionality politického rozhodovania: a) byrokratický model; b) politický model.

Predpokladom *byrokratického modelu obmedzenej racionality politického rozhodovania* je sústredenie pozornosti na organizačné správanie sa rozhodovacích centier. Vláda je považovaná za aparát pozostávajúci z veľkých organizácií. Najdôležitejší aktéri (decízori) sú umiestnení formálne na vrchole organizačnej hierarchie. Informácie pre nich sú spracovávané v nižších organizačných zložkách, zároveň tieto pripravujú aj varianty politických rozhodnutí. Rozhodovanie na najvyššej úrovni je výslednicou interakcií rôznych rozhodovacích subjektov a nie racionálneho rozhodovacieho procesu n a najvyššej úrovni.

Pri analýze jednotlivých prvkov a zložiek uvedeného modelu zisťujeme, že rozhodovacie činnosti vykonáva určitá organizácia, ktorá má množstvo samostatných organizačných podštruktúr na čele s ich vodcami. Jednotlivé organizačné zložky majú rozdielne kompetencie vo sfére moci. Špecializované organizácie prejavujú sklon k obmedzenému a subjektívnemu chápaniu problémov, preto vzniká nevyhnutnosť ich koordinácie a usmerňovania z centra. Takisto vzniká tvrdé napätie medzi koordinačnou snahou zhora a decentralizačným úsilím zdola. Vodcovia hierarchicky najvyššie postaveného rozhodovacieho centra majú možnosť a právo meniť rozsah zodpovednosti a kompetencií podriadených organizácií. Nedostatkom tohto modelu sú tradičné slabiny administratívnych inštitúcií – nepružnosť a neinovatívnosť, ktoré sú ešte spojené s dlhým časom toku dôležitých informácií.

Politický model obmedzenej racionality politického rozhodovania je založený na kategóriách skupinového záujmu, moci, vplyvu a konfliktu. Rozhodovacie inštitúcie sú interpretované ako mocenské centrá a miesta, kde záujmové skupiny súperia o vplyv v mocenskej štruktúre organizácie. Moc je teda prvoradým štruktúrotvorným javom a faktorom v organizáciách. Základom politiky v týchto organizáciách je dostatok finančných, materiálnych a ľudských zdrojov, o ktoré súperia záujmové politické skupiny, resp. politické strany. Prijímanie rozhodnutí je výsledkom riešenia konfliktov a uskutočňovania politických transakcií. Najdôležitejšou sférou organizačnej politiky je mobilizácia záujmových skupín usilujúcich sa o vplyv na rozhodnutia a vytváranie koalícií, ktoré buď sú, alebo nemusia byť súčasťou oficiálnej štruktúry organizácie. Ústrednými pojmami tohto organizačného snaženia sú akvizícia (získavanie) moci, spravovanie moci (exercise), hodnota a záujem. Ústrednou kategóriou tohto modelu je mocenské centrum.

Podstatou skúmaného modelu je to, že ľudia určujúci politiku pracujú prostredníctvom organizácií. Každá z týchto organizácií je samostatným mocenským centrom s rôznou mierou politického vplyvu. Moc je teda rozdelené neproporcionálne na jednotlivé oblasti, odvetvia

a sféry. Každé mocenské centrum sa riadi vlastnými motívmi, zároveň rešpektuje určitú celoorganizačnú hierarchiu hodnôt a cieľov (napr. národný záujem). Zároveň vnútri organizácie existujú tri zdroje formovania takýchto cieľov:

- špecifika určitej organizačnej jednotky (napr. letectvo v štruktúre ozbrojených síl);
- rozdiel v spôsoboch ponímania vlastnej roly vo vzťahoch subordinácie ale aj koordinácie;
- vlastné ambície tých organizačných jednotiek, ktoré plnia rozhodujúce funkcie.

Medzi problémy a nedostatky politického modelu obmedzenej racionality rozhodovania patrí napríklad to, že jednotlivé prvky rozhodovacieho systému sa riadia skôr partikulárnymi záujmami a čiastkovou racionalitou ako spoluprácou na optimalizácii celoorganizačných hodnôt a cieľov (národného záujmu). Rozhodovacie centrum síce určuje ciele organizácie, tie sú však modifikované mikroorganizačnou racionalitou. Rozhodnutia sa vzďaľujú od makrosystémovej racionality v dôsledku nesúrodosti čiastkových cieľov jednotlivých prvkov systému (vládnych inštitúcií). Pravidlá a vlastnosti rozhodovacieho systému sú pod silným vplyvom hlavného decízora, ktorý môže vnucovať kritériá podľa vlastnej predstavy o racionalite (Koper, 2003).

Špecifickým samostatným modelom obmedzenej racionality je v súčasnosti stále populárnejšia *teória politickej hry*. Táto sa pokúša konštruovať model politického správania a rozhodovania takisto na základe predstavy racionálneho politického aktéra, ktorý je zapojený do systému organizovaných činností – hier. Na rozdiel od samotnej teórie rozhodovania sa však pozornosť nesústreďuje na dosahovanie výsledkov či cieľov (policy outputs), ale na získavanie výhod, resp. vyvolávanie strát účastníkov v celom priebehu týchto organizovaných činností. Preto je dôležitejšia a zaujímavejšia stratégia a nie cieľ či záujem. Aktéri týchto činností sa nazývajú „hráči“. Majú určité ciele a prostriedky na ich uskutočnenie, zároveň si vytvárajú vlastnú stratégiu na dosahovanie cieľov. Stratégia je najdôležitejším prvkom hry. Mierou úspešnosti daného hráča je „odmena“, akú získava vďaka zapojeniu sa do hry. Touto odmenou môže byť počet získaných hlasov voličov, profesionálny postup, funkčné povýšenie, získanie poslaneckého mandátu a pod.

Stratégia je dôležitá aj preto, že odlišuje politické hry od iných typov hier, základom ktorých je zručnosť alebo náhoda. V druhom prípade ide o ovládanie techniky hry v situácii,

keď protivníkom si je sám hráč. V hrách založených na náhode výsledok nezávisí od vôle hráčov, často je mimo ich dosahu a kontroly.

Na priebeh a výsledky hier vplýva prostredie, v ktorom prebiehajú. Prostredie tvoria všeobecne platné spoločenské pravidlá a normy (právne aj kultúrne), ktoré sú účastníci nútení dodržiavať. No tieto pravidlá nemusia byť v spoločenskom vedomí definitívne ustálené, zároveň je prípustná ich odlišná interpretácia, z čoho vyplýva aj možnosť ich ignorovania či porušovania v procese politickej hry.

Štruktúra organizácie nie je teda ničím iným ako súborom hier a stratégií hráčov. racionalitu neposkytuje cieľ a jeho dosahovanie, ale predmet hry. Racionálne rozhodovanie takto nie je výsledkom strategického plánovania najvyššie hierarchicky postavenej mocenskej inštitúcie, resp. organizácie, ale vniká v procese vzájomného prispôsobovania sa prvkov vnútri systému.

V rámci teórie hier politológia často používa tzv. teóriu minimálne víťazných koalícií. Táto je odvodená od reálneho správania sa politických strán v parlamentných systémoch, v ktorých sa takéto koalície zákonite tvoria. Základným problémom strany, ktorá hľadá parlamentného spojenca je, ako získať väčšinu s najmenšími možnými nákladmi. Koalícia sa vytvorí tak, aby zabezpečila čo najväčší možný prospech jej členom v podobe najväčšieho počtu ministerských kresiel vo vládnom kabinete. V takom prípade je teória politických hier veľmi blízka vyššie opisovanému byrokratickému modelu obmedzenej racionality politického rozhodovania.

Voľby a volebné systémy v zastupiteľskej demokracii

Už samotná rozsiahla diskusia o podstate volieb a volebných systémov nám poskytuje podozrenie, že ani v tomto prípade nepôjde o jednoznačnú záležitosť. Z teoretického hľadiska môžeme skúmanie volieb realizovať takisto minimálne v dvoch rovinách:

- podstata volieb (čo to je),
- účel volieb (na čo slúžia).

Ak stotožníme voľby s volebným systémom, potom je tento mechanizmom *„demokratického vytvárania štátnej štruktúry“* (Tóth, 1996a, s. 19).

Voľby je potrebné považovať za spôsob realizácie jedného zo základných politických práv občana – práva voliť a byť volený, práva na *„vyjadrenie súhlasu, resp. nesúhlasu*

s politikou vlády, miestnej štátnej správy alebo konkrétneho politického predstaviteľa" (Azud - Koper, 1997, s. 55).

Vychádzajúc z poznania procesu cirkulácie elít v modernej demokratickej spoločnosti sú voľby mechanizmom občianskej kontroly činnosti a výmeny politických vodcov, nakoľko v demokratickom zriadení je *„výmena vodcov založená na konkurenčnosti a voliteľnosti"* (Tóth, 1996b, s. 93), to znamená, že určitá *„časť politickej elity vzniká ako výsledok volieb"* (Tóth, 1996b, s. 88).

Voľby zabezpečujú *„suverenitu ľudu prostredníctvom a zastúpeniami všetkých záujmových skupín a vrstiev spoločnosti na výkone moci"* (Kulašik - Tóth, 1998, s. 109), sú základným inštitútom legitimizácie moci v danom politickom systéme a politickom režime.Voľby sú v rámci zastupiteľskej demokracie *„základným predpokladom a dosiaľ neprekonaným mechanizmom uskutočňovania politických rozhodnutí"* (Kulašik - Tóth, 1998, s. 108).

Voľby sú pre drvivú väčšinu obyvateľstva *„jedinou formou účasti na politickom živote"* (Kulašik - Tóth, 1998, s. 109).

Ako už veľakrát potvrdila história politickej vedy a historický vývoj samotných moderných politických systémov, voľby sú medzníkom a zároveň rozhodujúcim mechanizmom ich vzniku.

Voľby nevyhnutne nevyvolávajú kvalitatívnu zmenu politického systému, ale v rámci zachovania mocenskej štruktúry môžu vystupovať aj ako prostriedok a mechanizmus kvalitatívnej zmeny spôsobu vládnutia.

Volebný systém ako atribút moderného politického systému úzko súvisí s postupným uplatňovaním občianskych práv, najmä volebného práva ako možnosti pre jednotlivca prostredníctvom tejto špecifickej formy politickej činnosti podieľať sa na politickom rozhodovaní. Takisto súvisí zo zavedením zastupiteľského princípu vládnutia, ktorý nevyhnutne vyžaduje voľnú súťaž politických strán o podporu voličov.

Pod volebným systémom predovšetkým rozumieme súhrn takých politických inštitúcií a javov ako sú volebné právo a jeho zložky, spôsob vyhlásenia volieb, určovanie hraníc volebných obvodov, spôsob nominácie kandidátov, zostavovanie zoznamov voličov, volebná kampaň, spôsob rozdeľovania mandátov, typy volieb a pod.

Volebné právo je vo všeobecnosti v demokratických ústavách zakotvené ako politické právo. Charakteristické pre vyspelé štáty sveta bola počnúc koncom 60. rokov 20. storočia snaha znížiť vekovú hranicu aktívneho volebného práva na 18 rokov, čo v podstate akceptovala väčšina krajín. Dokonca po parlamentných voľbách v Slovenskej republike 1998

najmä v časti ľavicových politických strán vznikla myšlienka ešte výraznejšie znížiť túto vekový cenzus (na 16, resp. 17 rokov). S vekovou hranicou pre pasívne volebné právo to už také jednoznačné nie je. Predovšetkým to záleží na type volenej funkcie. V prípade dvojkomorových parlamentov sa tieto vekové hranice často výrazne líšia. Ešte výraznejšie sa tento rozdiel prejavuje pri priamej či nepriamej voľbe prezidenta alebo predstaviteľov lokálnych administratív. Existuje len málo politických systémov, ktoré uznávajú rovnakú dolnú hranicu veku pre aktívne a pasívne volebné právo. Okrem toho je pasívne volebné právo regulované ďalšími dôvodmi, ktoré zabraňujú občanovi uchádzať sa o volený štátny post. Ide najmä o stanovenie vstupnej bariéry pre zvolenie do zákonodarného zboru, právnu nespôsobilosť, vyhlásenie úpadku, pôsobenie v aktívnej štátnej službe vrátane ozbrojených zložiek, predchádzajúce odsúdenie za konkrétne trestné činy, pôsobenie v riadiacich orgánoch firiem, ktoré realizujú štátne objednávky, príslušnosť k duchovnému stavu, sudcovia ústavných súdov ale aj činní sudcovia, ombudsmani a v niektorých prípadoch aj členovia volebných komisií takisto nemôžu kandidovať, atď.

Neuralgickým bodom súčasných volebných systémov je spôsob stanovovania hraníc a počtu volebných obvodov. Súvisí to s výskumom stability, resp. nestability voličskej podpory v jednotlivých častiach štátu. Preto sa hovorí o tzv. stabilných volebných obvodoch, kde konkrétne politické strany pravidelne získavajú podstatné množstvo voličských hlasov aj bez nejakého špeciálneho úsilia. Je len samozrejmé, že vládnuce politické strany v rámci svojich mocenských kompetencií sa budú usilovať o také vytýčenie hraníc volebných obvodov, ktoré by im zabezpečili reprodukciu ich moci v budúcich volebných obdobiach. Preto aj dnes sú najzávažnejšími problémami spätými s volebnými obvodmi tzv. *mallaportionment* (nerovné zastúpenie) a *gerrymandering* (volebná geometria). Nerovné zastúpenie vychádza z nerovnakého počtu voličov v jednotlivých volebných obvodoch. Ide najmä o rozdielnu váhu hlasov pri tvorbe mandátu. Je zhodný parlamentný mandát poslanca, ktorý sa uchádzal o túto volenú funkciu vo volebnom obvode s 50 000 voličmi s mandátom kolegu, ktorý mal vo svojom obvode 500 000 voličov? Riešením je čo najviac zrovnoprávniť volebné obvody z hľadiska počtu oprávnených voličov a snažiť sa o dosiahnutie stavu, aby sa váha voličského hlas v jednom obvode rovnala aspoň približne voličskému hlasu v druhom obvode (rozhodnutie Najvyššieho súdu USA). Volebná geometria na druhej strane znamená snahu o účelové vytyčovanie hraníc volebných obvodov podľa stability politickej podpory. Pri tom je veľmi dôležité, kto dostane kompetenciu o týchto hraniciach rozhodnúť. Zásadné chyby v tomto smere je možné relatívne dobre vylúčiť, ak kompetencia v tomto bode zostane najvyššiemu zákonodarnému

orgánu v štáte. Keď sa Francúzi rozhodli v 50. rokoch zveriť túto právomoc do rúk ministerstva vnútra, hrozilo, že vypukne občianska vojna. Dôsledkom bol návrat Ch. de Gaullea do vysokej politiky a rozhodná ústavná reforma, ako aj vyriešenie vzťahu z Alžírskom.

Z hľadiska spôsobov registrácie voličov v zásade rozoznávame dve základné metódy:

(1) registrácia z úradnej povinnosti (registráciu zo zákona vykonáva poverený orgán štátnej správy alebo samosprávy a občan plní iba verifikačnú funkciu); v SR bola táto povinnosť prevedená zákonom z matrík ako orgánu štátnej správy na samosprávne orgány obcí, ktoré sú povinné viesť a zostavovať aktuálne zoznamy voličov;

(2) registrácia na základe vlastnej iniciatívy (občan sám musí vykonať konkrétny úkon a zaregistrovať sa ako volič v príslušnej inštitúcii); tento typ tzv. nepovinnej registrácie je charakteristický pre väčšinu štátov v rámci USA, dnes túto registráciu vykonávajú najčastejšie aktivisti jednotlivých politických strán vyslaní k občanom, aby ich zaregistrovali už ako ich vlastných voličov

Existujú tri základné spôsoby navrhovania a výberu kandidátov na volené funkcie, čo neznamená, že nemôžu existovať ich možné varianty:

(1) politické strany, hnutia, združenia a organizácie schvaľujú na svojich zjazdoch, výročných konferenciách alebo špeciálnych predvolebných zasadnutiach kandidátov za svoju stranu, ktorými sa zvyčajne stávajú predstavitelia straníckej špičky; politická strana tak vnútri svojich organizačných štruktúr uskutoční prvotný predvýber a takto pripravený zoznam kandidátov poskytne voličom;

(2) podávanie nezávislých kandidatúr, ktoré je v zastupiteľskom systéme viac-menej znemožnené jeho vlastnou podstatou – voľnou súťažou politických strán, preto sa títo kandidáti najčastejšie objavujú na kandidátkach rozhodujúcich politických strán, čím je v istom zmysle slova spochybnená ich nezávislosť.

(3) primárne voľby ako získavanie predbežného súhlasu verejnosti a dôkazu o voličskej podpore voči vlastnej politickej strane alebo registráciou povereným inštitúciám.

Predvolebná, resp. volebná kampaň je nevyhnutnou súčasťou moderného volebného systému. Jej základným zmyslom je získať politickú prevahu a väčší politický vplyv, čo sa číselne vyjadruje prostredníctvom získavania voličskej podpory. Spočíva v mobilizácii ľudských, technických, finančných a organizačných zdrojov s cieľom získať na svoju stranu voličov. Vynaložené zdroje sa však vynakladajú racionálne. Predovšetkým

žiadna politická strana či jednotlivý kandidát ich nebude používať na presviedčanie už rozhodnutých voličov. Najväčšie náklady sú venované na pôsobenie na nerozhodných voličov a na prvovoličov.

Vo všeobecnosti existujú dva základné spôsoby rozdeľovania poslaneckých mandátov, od ktorých závisí aj typ volebného systému: systém pomerného zastúpenia a väčšinový systém. Pomerný systém znamená, že politické subjekty, ktoré sa stretávajú vo volebnom súboji získavajú mandáty v zastupiteľskom zbore podľa vzájomného pomeru získaných voličských hlasov. takto sa v parlamente relatívne presne odráža rozloženie politických síl v celospoločenskom meradle. Je to systém, v ktorom sa volič predovšetkým vyjadruje k politickej strane a jej programu. Niekedy môže ovplyvniť aj výber kandidátov (preferenčný hlas). Jeho základným problémom je veľké množstvo politických strán, ktoré sa dostane do parlamentu a potreba vytvárať koaličné vlády, čo pri rôznorodosti politických záujmom rozhodujúcich politických aktérov môže viesť k zablokovaniu legislatívneho procesu a k častým vládnym krízam. Vo väčšinovom volebnom systéme môžu súperiť aj politické strany, aj jednotliví kandidáti. Politické strany však súperia prostredníctvom konkrétnych kandidátov. Zisk politickej strany je súčtom úspechov jednotlivých kandidátov. Víťazný kandidát získava svoj mandát „priamo z urny“, bez ohľadu na to, ako je ústavou, resp. volebných zákonom stanovená potrebná väčšina (jednoduchá, absolútna, alebo je stanovená konkrétna percentuálna hranica voličskej podpory). Tento volebný systém môže viesť k vytvoreniu bipartistického modelu straníckeho systému. Zároveň je potrebné uviesť, že pri tomto volebnom systéme je počet volebných obvodov rovnaký ako je počet kresiel v zastupiteľskom zbore. Jeho najdôležitejším nedostatkom je neakceptácia väčšiny hlasov voličov, ktorí vo svojom obvode volili neúspešného kandidáta. Zmiešaný volebný systém využíva prvky obidvoch vyššie uvedených systémov s cieľom eliminovať ich negatíva.

Monosubjektovosť sprostredkovania reprezentácie

So vznikom veľkých národných štátov, postupnou politickou emancipáciou drvivej väčšiny ich obyvateľstva, bolo nevyhnutné nájsť nielen univerzálneho nositeľa a donora moci, ale aj sprostredkovateľský mechanizmus medzi mocou a občanmi. Do popredia sa dostala myšlienka suverenity ľudu. Moc v politicky diferencovanej spoločnosti môže pochádzať len z ľudu. Pokiaľ moc nemá ľudové oprávnenie, je nelegitímna. V etape vzniku veľkých národných štátov sa namiesto suverenity ľudu začal používať pojem národná suverenita,

čo slúžilo nielen na definovanie zdroja legitimity moci, ale aj na nositeľa národnej štátnosti. Keďže v štátoch s veľkým počtom obyvateľstva nie je možné, aby vládol celý ľud, jeho suverenita sa zredukovala na právo výberu niekoľko desiatok až stovák jednotlivcov do zastupiteľských orgánov prostredníctvom volieb. Keďže podstatou realizácie zastupiteľského princípu vládnutia je vzájomné odcudzenie sa politikov a občanov a zároveň politici vyjadrujú pluralizmus záujmov v modernej spoločnosti, vytvorili súčasný typ politických strán s ich tradičnými úlohami. Pôvodne politické strany vznikli z iniciatívy mocenských elít. Politická aristokracia zastúpená v zákonodarných zboroch nevyhnutne potrebovala politickú inštitúciu na vytváranie prostredia pre opätovné znovuzvolenie, na získavanie ľudských, finančných a organizačných zdrojov na volebnú kampaň a na demagogické ovplyvňovanie aktuálnych aj budúcich voličov. Ak zoberieme do úvahy podstatu politickej strany, ako politickej skupiny snažiacej sa o získanie moci pre svojich nominantov a na druhej strane pluralizmus politických záujmov v spoločnosti, ktoré reprezentujú ostatné politické strany, musíme jednoznačne uznať ich tendenciu ku konfliktu. Vyhrať v politickej súťaži o ovládnutie mocenských inštitúcií, kritizovať a poraziť opozíciu, navrhovať verejnosti alternatívy vládnutia, vychovávať budúcich vodcov, integrovať a interpretovať záujmy rôznorodých skupín obyvateľstva vyjadrujú konfliktnú podstatu a povahu politických strán. Prvotný konflikt medzi vládnucimi a ovládanými sa preniesol cez spor tradicionalizmu a sekularizmu až k sporom medzi spoločenskými triedami a ich ideológiami.

Konfliktná povaha politických strán sa nezmenila ani v rámci tzv. postmodernej výzvy. Predovšetkým musíme konštatovať, že politické strany výrazne prispeli k ďalšiemu obmedzeniu obsahu suverenity ľudu. Úloha ľudu ako pôvodného univerzálneho nositeľa a legitimizátora moci sa zredukovala na *jednoduché vyslovenie súhlasu s predvýberom politických strán.* Nejde len o súhlas s vopred zostavenou kanditátskou listinou, ale zároveň aj o dodatočný súhlas s určitým typom politiky. Ľud sa o svoju legitimizačnú funkciu musí deliť s inými suverenitami, napr. s politickými stranami.

Pluralizmus záujmov, ktorý je typický vo svojej hypertrofovanej podobe pre postmodernistickú výzvu, umožňuje vznik tzv. výťahových, resp. služobných politických strán, ktoré majú za úlohu pritiahnuť čo najviac hlasov pre svojho vodcu, presadzujúceho kontroverzné politické ciele. Tieto politické strany majú dočasný charakter, no môžu spôsobiť destabilizáciu straníckeho systému a tým spôsobiť narušenie stability politického systému ako takého. Najmarkantnejšie sa to prejavuje najmä v tých štátoch, ktoré prechádzajú procesom demokratickej transformácie. Nakoniec vzniká tendencia týchto politických

strán posudzovať demokratickosť transformačného prechodu len z hľadiska cieľov a nie z pohľadu použitých mechanizmov a nástrojov tejto transformácie, čo jednoznačne zaváňa machiavelizmom.

Existencia tzv. pasívnej politickej väčšiny, pluralizmus a globalizácia vytvárajú podmienky na vznik a existenciu extrémnych politických zoskupení, čo môže predstavovať veľmi vážnu hrozbu pre ďalšie fungovanie demokracie. Politický extrémizmus je *„hromadným označením rozličných politických názorov a snáh, ktorých spoločnou črtou je odmietanie demokratického ústavného štátu, jeho základných práv a pravidiel hry. Či sa už jedná o negovanie základného princípu rovnosti ľudí (pravicový extrémizmus) alebo o uplatňovanie princípu rovnosti vo všetkých oblastiach života, čím sa prekrýva myšlienka individuálnej slobody (komunizmus) alebo o represívne vnímanie každej formy štátu (anarchizmus)“* (Mikulčíková, 2008, s. 166). Pravicový extrémizmus je *„variantom konzervativizmu, ktorý sa formoval na pozadí ideovo – historických vývojových línií a socio-ekonomických špecifík. Pravicovo extrémistické konanie ideologicky bazíruje na zámerne skreslenom hodnotení minulosti i prítomnosti, je preň charakteristický nacionalizmus, ktorý vychádza z elitárneho rasistického myslenia. Príslušnosť k národu a ľudu podľa pravicovo extrémistického svetonázoru neurčujú spoločné dejiny, kultúra či jazyk, ale biologický pôvod. Ideologický obraz nepriateľa ovplyvňuje rasová nenávisť, nenávisť voči cudzincom, ako i odmietanie socialistov, komunistov, liberálov, intelektuálov, umelcov, či dokonca celých vedných odborov – psychológie, sociológie, politológie či histórie“* (Mikulčíková, 2008, s. 168). Kumulácia rôznych problémov v spoločnosti, ktoré sú zo strany politikov z rôznych dôvodov neriešené, môže znamenať významný zdroj podpory pre uvedené extréme pravicové subjekty. Politické vyjadrenie krajne pravicových hodnôt je pritom len špičkou ľadovca, odzrkadľuje existenciu preferencií určitých skupín obyvateľstva v spoločnosti, ktoré v žiadnom prípade nemôžeme prehliadať. Prítomnosť týchto pre demokraciu nebezpečných názorov a postojov pritom nevedie len k podpore extrémne pravicových politických strán, ale vedie aj k nárastu miery trestnej činnosti spojenej s neznášanlivosťou voči iným sociálnych skupinám menšinového charakteru, k teroristickým akciám a podobne.

Vznik krajne pravicových postojov v spoločnosti možno chápať v rôznych dimenziách. Niektorí teoretici poukazujú na určité individuálno-psychologické predpoklady, ktoré u niektorých jednotlivcov zvyšujú pravdepodobnosť príklonu ku krajnej pravici. Z nášho pohľadu sú však zaujímavejšie sociálno-ekonomické a politické dimenzie chápania vzniku tohto fenoménu. Pocit ohrozenia spoločenského postavenia a nespokojnosť

s neefektívnymi politickými procesmi vedúcimi až k nespokojnosti s politickým systémom ako takým sú z týchto dvoch pohľadov vnímané ako kľúčové. Tieto faktory sú okrem toho posilnené globalizačnými procesmi, ktoré menia svet veľmi dynamickým spôsobom, pričom následky týchto zmien majú nezriedka negatívny charakter. Globalizácia je spätá s obrovskými presunmi ľudí z chudobnejších regiónov sveta do tých bohatších, okrem toho obrazne povedané dochádza k zmenšovaniu sveta, čím sa zostruje konkurenčný boj medzi jednotlivými ekonomikami. Podobné javy prispievajú k vyššie uvedeným pocitom ohrozenia a nespokojnosti občanov, ktoré následne vedú k zvýšenej podpore krajne pravicových politických subjektov.

Pravicový extrémizmus je teda potrebné chápať ako veľmi aktuálny fenomén, ktorý sa vyskytuje v takmer každej spoločnosti západného sveta, pričom v budúcnosti má potenciál predstavovať reálnu hrozbu pre demokratický politický systém. Nebezpečnosť podobných extrémistických javov je navyše zvyšovaná skutočnosťou, že obranné možnosti liberálnodemokratických politických systémov voči podobným antisystémovým postojom a názorom sú limitované vlastnými hodnotami, na ktorých je demokracia postavená. V boji proti extrémizmu sa demokracia môže nakoniec dostať do slepej uličky, keď jej ďalšia existencia bude ohrozovaná buď priamo samotným pravicovým extrémizmom alebo svojimi vlastnými snahami o jeho potlačenie, ktoré sa začnú priečiť jej najzákladnejším pilierom fungovania.

Transformácia ľudských práv a slobôd

Zdôrazňovanie ľudských a občianskych práv a slobôd ako nevyhnutného atribútu moderného politického systému je takisto jedna z najrozšírenejších línií k skúmaniu tejto problematiky. Vychádza sa pritom z tesného prepojenia práva a slobody, práva a poriadku. V modernej dobe poriadok zabezpečuje právo a toto súvisí so slobodou prinajmenej dvoma spôsobmi: *„1. priamo, lebo okrem niekoľkých najmocnejších môžu ľudia žiť podľa vlastných predstáv len pod ochranou práva a najmä zákona (to, že samotné právo je výsledkom parlamentného konsenzu, politickej negociácie vo vnútri ale aj mimo politického systému, pravdepodobne nie je rozhodujúcim faktorom; ak nebude politická vôľa k poriadku a slobode, nebude ani jedno, ani druhé); 2. nepriamo tým, že pre slobodu je potrebná určitá miera predvídateľnosti pomerov, čiže určitý poriadok. A ten sa nezaobíde bez práva“* (Barány, 1997, s. 234). V konečnom dôsledku právny systém z vôle politikov (transformovanej podobe z vôle ľudu-národa) nadeľuje *„integritných a jednotných“* (právne spôsobilých,

nepodliehajúcich skúmaniu zo strany psychiatrov) jednotlivcov právami a niektorými slobodami. Z toho vyplýva veľmi zjednodušujúci záver, že najdôležitejšími z hľadiska obsahu moderného štátu, resp. politického systému bude jasne definovaný držiteľ suverénnej moci (hoci aj v transformovanej podobe), systém práv a slobôd právne spôsobilých jednotlivcov (nespôsobilým sa práva odoberajú a slobody redukujú) a medzi nimi v podobe donora práv a slobôd a sprostredkovateľa vôlí - celý systém práva.

V postmodernej situácii pôsobiacej na súčasný typ politického systému dochádza predovšetkým k *rozkladu osobnosti a subjektu vôbec*, pritom je potrebné si uvedomiť, že práve jednota a integrita osobnosti bola po celé storočia až tisícročia zrejmým až neuvedomeným predpokladom práva.

Postmoderná situácia súvisí zo zmenou paradigiem (vzorov): politický krach komunizmu, ekonomický pád liberalizmu a politický kolaps štátu blahobytu, ktoré svedčia o rozpade už vyčerpaných kultúrnych modelov, pričom majú za následok potrebu hľadania *novej racionality* (Bröstl, 1997). Postmodernizmus znamená novú epistému zloženú z množstva miniracionalít, ktoré sa stávajú totalitami prítomnými v mnohých častiach. Tak napríklad človek je v postmodernizme chápaný ako slabý subjekt, ovplyvňovaný celou skupinou faktorov; slabý človek je charakterizovaný aj tzv. slabým rozumom (iracionalizmus a neschopnosť dosahovať vyššie úrovne abstrakcie). Boj o moc, o názor, o legitimitu politickej predstavy i o konkrétnom rozmere práva a spravodlivosti je vždy bojom o pojmy a slová (kto pomenúva veci, ten ich ovláda, resp. definície vytvárajú reality). V postmoderne aj princíp humanity stráca svoje opodstatnenie, lebo namiesto ochrany jednotlivca pred štátom do popredia vystupuje potreba ochrany jednotlivca pred inými jednotlivcami. V postmoderne prevláda tzv. univerzálna povolanosť, t. j. určité právo konkrétneho spoločenstva obnovujúce nový regionalizmus.

Postmoderná doba je charakteristická *mnohosťou sociálnych rolí a životných situácií*, v ktorých sa človek nachádza a cez ktoré počas života prechádza. Mnohosť rolí sa spája s *pluralitou prostredí a sfér života*. Jedným zo základných znakov postmodernej situácie bude teda *väčší počet sfér, ktoré žijú podľa vlastných rozdielnych a neraz inkompatibilných paradigiem.* Postmodernú situáciu výrazne dotvára aj fakt, že pomocou prostriedkov informačnej spoločnosti skoro všetci (okrem najbiednejšej vrstvy spoločnosti) vedia takmer všetko o ostatných sférach sociálneho života, ku ktorým nepatria. *„Rôznorodosť a premenlivosť životných situácií, pocitov, i sociálnych rolí robí aj pre jednotlivca otáznym, či si má priať zachovanie rovnoprávnosti a spravodlivosti, ktorá je vlastná modernému právu“* (Barány, 1997, s. 236). *Pluralita* je teda spoločným menovateľom postmodernej situácie.

Pluralizácia a *dekonštrukcia* prenikajú aj do systému práva i do realizácie práva. Zákonite musia rásť *rozdiely medzi jednotlivými právnymi odvetviami, zväčšuje sa počet právnych odvetví.* Právny poriadok je stále menej konzistentný. Svedčí o tom aj množstvo variantov výkladu tej istej právnej normy súdnymi orgánmi a orgánmi štátnej správy, resp. dvoma sudcami toho istého senátu. Východiskom zo situácie pluralizmu a dekonštrukcie je *sústredenie sa na oblasť ľudských práv.* Ak majú ľudské práva prispieť k zachovaniu odkazu moderných hodnôt aj v postmodernej situácii, je potrebné, aby:

- boli chápané ako plnohodnotné a uplatniteľné subjektívne práva a ako určenia štátnych cieľov,
- boli subjektívnymi právami každého voči každému.

Preto sa postmoderná situácia bezprostredne dotýka práva tým, že predstavuje novú kvalitu spoločenskej situácie, na ktorú musí právo reagovať, a zároveň zasahuje samotný právny systém, tvorbu i realizáciu práva a ak majú v postmodernej situácii ostať zachované moderné hodnoty slobody, rovnoprávnosti i mnohé iné, ktoré tradične chráni právo, treba sa sústrediť na ľudské práva všetkých generácií, chápané zároveň ako plnohodnotné ľudské práva i ako určenia štátnych cieľov.

Vo všeobecnosti právna argumentácia má svoje pozitívne a negatívne stránky. Zaujímavé je to, že jednu aj druhú charakteristiku predstavuje istý stupeň vedeckej schizofrénie, vyplývajúcej z rozporu medzi stavom, v ktorom sa nachádzajú iné oblasti spoločenského konania a ľudského myslenia a stavom, v ktorom sa nachádza samotné právo a právna veda. Ďalším dôležitým protirečením je teoretické uvedomenie si potreby novej (postmodernej) situácie a praktickej úrovne realizácie práva, ktorá sa riadi základnými *„naratívnymi príbehmi“* modernizmu. Výsledkom tejto situácie je aj snaha predstaviteľov právnej vedy orientovať svoje úvahy buď do všeobecnej filozofickej roviny, alebo nachádzať konkrétne kritériá a znaky tejto situácie.

Dynamika práva a právnych základov spoločnosti

Právo sa v postmodernej spoločnosti legitimizuje len redukovane, len uznaním právnej procedúry. *Legitimita je chápaná ako vnútorná vlastnosť systému a je nezávislá od vonkajších vplyvov (napr. svetonázorov a ideológií).* Táto snaha legitimizovať právo jeho vlastnou procedúrou znamená vlastne pokus a autolegitimizáciu práva prostredníctvom jeho faktických sociálnych vlastností. Legitimizácia sa takisto môže chápať ako prejav alebo pokus

reflektovať stav krízy moderného právneho systému založeného na tzv. veľkých pojmoch novoveku (demokracia, spravodlivosť, konsenzus, väčšinová vôľa a pod).

V otvorenej pluralitnej spoločnosti existuje šanca viesť taký spôsob života, ktorý si sami ľudia určia, ale za ktorý sami nesú aj zodpovednosť a v tom spočíva morálny aspekt ich bytia.

Postmoderná spoločnosť je naďalej odkázaná na pomoc štátu a práva pri formovaní určitého konsenzu v otázkach určovania:

- pravidiel spolužitia a riešenia konfliktov,
- spôsobu fungovania a zachovania nevyhnutných spoločných inštitúcií,
- hodnôt, podľa ktorých sa zakladá prijateľné zdôvodnenie pravidiel a inštitúcií a humánna spolupráca medzi nimi.

„Pre demokraticky fungujúcu pluralitnú spoločnosť je potrebná zásadná zhoda v oblasti hodnôt tým menej, čím viac je zabezpečená zhoda (konsenzus) v oblasti pravidiel legitimizácie spoločenského poriadku, vrátane právneho. Občan takejto spoločnosti sa musí zaviazať k jedinej veci - k rešpektovaniu praktických princípov stanovených ústavou“ (Čipkár, 1997, s. 339).

Otázka deľby moci v štáte je obyčajne otázkou postavenia parlamentu. Postmoderna umožňuje vylúčenie monopolu parlamentu na tvorbe práva. Vyplýva to aj z existujúcich názorov o možnom zrušení trojdelenia štátnych mocí a zavedení jej ambivalentnosti: zákonodarnú-primárnu normotvorbu a výkonnú-sekundárnu normotvorbu. Vylúčenie parlamentného monopolu sa však dá dosiahnuť len rozšírením a ústavným zakotvením tzv. populárnej iniciatívy, t. j. referenda, plebiscitu, možností petičného práva a pod. Otázka modernizácie štátnej správy je úzko spätá s jej decentralizáciou a prechodom na samosprávu.

Problém postavenia občana je v súčasnosti veľmi preceňovaný. Pre postmodernú dobu je žiaduce skutočné občianstvo, nie občianstvo stranícke či inak skupinové, zahalené do tajomného rúška rôznorodých kolektivít. Občan je predsa jediným a individuálnym subjektom demokracie. Nie je možné, aby politické strany vnucovali všeobecnú vôľu. Politické strany ju musia rešpektovať, reflektovať a reprezentovať.

Mimoriadny význam v postmodernistickom štádiu vývoja štátu a práva má *postavenie opozície* ako realizácie neodňateľného práva tzv. politickej menšiny kritizovať a kontrolovať vládnucu politickú väčšinu. Skutočné záruky slobody musia byť uskutočnené prostredníctvom slobody opozície a nezávislosti sudcovskej moci.

„Otázka podstaty práva je v postmoderne orientovaná na spojenie s pojmom demokracie (štátnej formy) ako prejavu najvyššej, resp. zvrchovanej vôle donora jej legitimity - ľudu - v tesnej súvislosti na humanistické hodnoty fixované v práve. Právo potom musí skutočne slúžiť myšlienke spravodlivosti“ (Pinz, 1997, s. 270).

Najrozšírenejším východiskom pre právne skúmanie podstaty moderného politického systému a zastupiteľskej demokracie a ako jedného z jeho atribútov je skúmanie jeho právnosti. Pojmovým znakom *právneho štátu* je vo všeobecnej rovine vláda zákona, tak ako ho koncipovala konštitucionalistická teória v Európe v 18. storočí, t. j. doktríny a formy politickej praxe, smerujúce k obmedzeniu moci štátu. V tejto dobe došlo k zblíženiu a vzájomnej kombinácii republikanizmu (politického liberalizmu) s ekonomickým liberalizmom. Keď však budeme hovoriť o *modernom právnom štáte*, v základnej rovine ho spájame nielen s vládou zákona, ale s vládou zákona v demokracii (princíp panstva práva je základom ústavnej kostry Veľkej Británie v podstate od 13. storočia, a vtedy ani netušili, že existuje nejaká moderná zastupiteľská demokracia alebo liberálmi transformovaný princíp republikanizmu). Podstatným znakom moderného právneho štátu je právna kvalita (všimni si - nie kvalita politická) demokraticky usporiadanej občianskej spoločnosti. Demokracia je predpokladom moderného právneho štátu. Spoločným znakom všetkých vývinových etáp demokracie je princíp ľudovej zvrchovanosti a účasť občanov na výkone verejnej moci. Neskoršie moderné politické myslenie (predstavitelia obdobia americkej a francúzskej revolúcie) *„vyzdvihlo princíp rovnosti medzi občanmi, osobné slobody, rešpekt k právu a spravodlivosti ako základov moderného politického systému“* (Pinz, 1997, s. 234).

„Moderný demokratický štát v druhej polovici 20. storočia možno charakterizovať ďalším rozvíjaním demokracie (od priamej cez zastupiteľskú až k jej najmodernejším formám - trhovo orientovanej, participatívnej, delegovanej, unitárnej a pluralistickej...). Moderná ústava je založená na novodobej teórii ústavy (ide o ústavy, ktoré predvídajú riešenie cca 3 000 možných situácií, a to štandardných, vyskytujúcich sa a mimoriadnych situácií), a takisto na realizácii myšlienky kooperatívnosti mocí a novom riešení kooperatívnosti výkonnej moci“ (Gašpar, 1997, s. 321).

Ak by sme prijali uvedené tézy tohto právneho prístupu k skúmaniu podstaty moderného politického systému, museli by sme uznať, že okrem priamej, zastupiteľskej a participatívnej demokracie existujú aj jej iné vývojové typy a že je možné, že existuje aj iná demokracia a to demokracia bez prívlastku pluralistická. Akékoľvek iné prívlastky spojené s pojmom demokracia deformujú jej samotnú podstatu.

Takisto to platí aj o jednostrannej orientácii na nevyhnutnosť kooperácie mocí, pretože z tohto uhla pohľadu by z analýzy boli vylúčené také politické systémy, v ktorých je deľba moci realizovaná na báze ich vzájomnej konkurencie (USA).

Zhrnutie

Pre postmodernú situáciu je charakteristická snaha vyriešiť štyri základné kauzy. Prvou z nich je kauza *„mravného gýča“*. Ako príklad sa uvádzajú pápežove výroky počas jeho pastoračných návštev kdekoľvek na svete: nesnažte sa naplniť svoj život hľadaním sebeckých výhod, ale otvorte sa láske a stanete sa tvorcami novej Európy a nového sveta; keby tak mali občianski predstavitelia a každý občan na srdci potreby nemocných a keby rozvíjali v rámci spoločnosti účinnú a trvalú solidaritu a pod. Mať na zreteli potreby nemocných znamená financovať nemocnice. Otázka znie - ako? Alebo je sprevádzkovanie Mochoviec hľadaním sebeckých výhod voči prírode a Rakúšanom? Mravný gýč ponúka ľuďom dojatie zo všeobecných princípov namiesto občianskej angažovanosti za lepšie fungovanie inštitúcií.

Druhou takouto kauzou bola interpretácia konca komunizmu ako víťazstva Západu. Rozhodujúcou črtou povojnového usporiadania sveta nebol boj západnej demokracie proti sovietskemu komunizmu, ale pevná dohoda medzi nimi o rozdelení sveta medzi nimi na jednotlivé sféry vplyvu. Západ preto nemá žiadne morálne právo považovať sa za víťaza. *Globalizácia, nezamestnanosť, prevaha telematických finančných trhov nad životom na planéte nie je možné riešiť v rámci hodnôt západnej civilizácie. Tieto hodnoty sú totiž príčinou uvedených problémov. „Kapitalizmus glasnosť a perestrojka iba čaká“* (Bělohradský – Pavelka, 1997, s. 1).

Pre postmodernú dobu je najcharakteristickejším znakom *národný štát.* Jeho rozhodujúcim znakom je schopnosť socializovať ľudí k lojalite nie voči konkrétnym skupinám ľudí, teda k ich klanu, rodine či dedine, ale k *lojalite k určitej kultúre*, určitému štýlu sebaidentifikácie.

Národný štát nás vytrháva z lojálnosti voči určitým osobám a skupinám a pestuje v nás *„kultúrnu kompetenciu“,* ktorá nás definuje ako príslušníkov konkrétneho národa.

Ďalším nevyhnutným znakom postmodernej doby je *globalizácia*, ktorá označuje neustále rastúcu simultaneitu, mobilitu a pluralitu. Ani kultúrna kompetencia (národný štát), ani pluralita nie je možná bez demokracie. Demokracia je nemysliteľná bez národného štátu. Je založená *na slobode a intenzívnej komunikácii.*

ZMENY V OBLASTI VLÁDNUTIA

Termín vládnutie je relatívne starým a v súčasnosti ho rozliční autori používajú v súvislosti s konceptom vládnutia na interpretáciu zmien, ktoré dnes možno pozorovať v politike. Le Gales podľa môjho názoru spojil otázku politických sieti s problémom vládnutia v postmodernej spoločnosti, zdôrazňujúc transformáciu interakcii medzi aktérmi. V koncepte vládnutia nachádza vládnutie idey vedenia, pilotáže a riadenia. Ak sa chceme zaoberať otázkou vládnutia znamená to opätovne skúmať vzájomné vzťahy medzi občianskou spoločnosťou, štátom, trhom a rekompozíciami medzi týmito rozličnými sférami, ktorých hranice sa zahmlievajú. Výkon vládnych funkcii je čim ďalej, tým zložitejší, pretože úloha, ktorá spočíva v agregácii protirečivých požiadaviek v kontexte pluralitnej spoločnosti, sa stala takmer neprekonateľnou. Obraz tohto problému nadobúda formu dilemy medzi reprezentativitou vodcov a efektívnosťou politiky. Ako keby činnosť vlády vstupovala do protikladu s nevyhnutnosťou zohľadnenia záujmov občanov, ktorých požiadavky sú stále početnejšie a protirečivejšie. Východiskom je definovanie vládnutia ako procesu koordinácie činnosti aktérov, sociálnych skupín a inštitúcii na dosiahnutie vlastných cieľov. Tieto ciele sú zároveň kolektívne definované a diskutované vo fragmentárnom a neistom prostredí a v prostredí plurality záujmov. Sledovanie tohto fenoménu je prepojené so snahou odpovedať na otázku, či súčasné národné štáty disponujú dostatočnými kapacitami, aby mohli aj naďalej pôsobiť ako ústredný aktér vládnutia .

Transformačné pohyby vo vládnutí

Oslabenie centrálnych vlád vo výkone moci je dnes konfrontované s novými konkurenčnými formami, v podobe novej perspektívy tzv. governance konceptov. Aj na základe progresívneho rozvoja faktorov vyvstáva potreba nových efektívnych koncepcií vládnutia, vládnych mechanizmov, ktoré by boli schopné promptne reagovať na potreby zmenenej doby. Demokratické procesy odštartované pádom komunistického bloku viedli vo svete ku komplexným politickým zmenám v ideológii, inštitúciách a procesoch, ktoré tak vytvoril akúsi novodobú štruktúru pre politiky.

Podľa niektorých autorov sme svedkami krízy doterajšieho demokratického zriadenia a niektorí hovoria o kríze vládnutia v Európe, ktorá však neplynie z nedostatku vlády ako takej, ale z deficitu programovej vízie, ktorá by bola príťažlivá a realizovaná. R. Darendorf dopĺňa túto domnienku konštatovaním o klesajúcej úrovni dôvery občanov

v stranícke elity, kedy parlament už nereprezentuje ľudí, voličov, ale záujmy ekonomických a integračných zoskupení, a preto nemá právo v ich záujme rozhodovať. Požaduje renesanciu parlamentných systémov a znova zadefinovať demokraciu a jej inštitúcie. Tieto postuláty smerujú k otázke, či terajší systém vyčerpal všetky svoje možnosti vzhľadom na deklarovaný, ale i skutočný nezáujem voličov, pokles legitimity a toľko pertraktovaný demokratický deficit.

Rastúci tlak na internacionalizáciu národných štátov viditeľný v európskej integrácii 80. a 90. rokoch a rovnako aj na regionalizáciu národnej politiky, viedli koncom druhého tisícročia k novodobej zmene vládnutia vyjadrenej vo forme integračných a fragmentačných procesov. Otázka premien vychádza z prvotnej potreby zastaviť zlyhávanie štátov, vyvolané ekonomickým a sociálnym vývojom. V tejto súvislosti možno hovoriť o vývojových problémoch, v zmysle hľadania výhodnejšieho modelu vládnutia, ktorý by ich stabilizoval. Druhú skupinu tvoria distribučné problémy keď jestvujúce rozdelenie dostupných spoločenských zdrojov nie je jednotné s existujúcimi vládnymi normami rozdeľovania a predstavami solidarity.

Tieto premenné poukazujú na oslabovanie národných štátov , ktoré nie sú schopné ďalej (v kontexte tradičného vládnutia) vykonávať svoje regulačné a vládne funkcie. Keď pod vplyvom deregulácie a politického myslenia neoliberalizmu nedochádza k napĺňaniu a k uspokojivému riešeniu verejných (najmä sociálnych) potrieb. Oslabenie centrálnych vlád vo výkone moci je konfrontované s konkurenčnými formami. Reakciou z ich strany boli opatrenia, ktoré ešte viac prehĺbili disparity tradičného spôsobu výkonu moci. Medzi ne patrí:

- snaha obmedzovať a zlegitimizovať činnosti nevládnych aktérov vo forme občianskeho sektora, mimovládnych neziskových organizácii a pod. domácich i zahraničných;
- ohraničenie rozsahu poskytovania štátnych služieb.

Pribúda štátov, ktoré nie sú schopné vytvárať a efektívne distribuovať verejné statky. Takéto štáty sa v odbornej literatúre zvyknú označovať ako slabé štáty, resp. štáty s obmedzenou štátnosťou, (absentujú u nich niektoré z atribútov moderného štátu). Od 80.rokov reflektovali štáty decentralizačné a integračné pohyby, pričom v slabých štátoch, vzhľadom na nerozvinuté štruktúry nemal kto tieto kompetencie na nižšej alebo medzinárodnej úrovni realizovať. V 90. rokoch vystupujú do popredia koncepty vyššej decentralizácie správy, jej transparentnosti a zapájania sa občianskeho sektora do tvorby verejnej politiky. Výsledkom týchto snáh bolo niekoľko paralelných mocenských centier,

ktoré medzi sebou súťažili, správali sa neresponzívne, čim sa znižovali kapacity štátu prijímať autonómne rozhodnutia a vládnuť. Nové modely výkonu vládnej moci v oblastiach s obmedzenou štátnosťou môžeme definovať ako teritoriálne priestory, politické oblasti, alebo ako určité sociálne zoskupenia, v ktorých je minimálne časovo obmedzené presadenie zaväzujúcich pravidiel alebo mocenského monopolu. Takéto štáty a ich inštitúcie nie sú schopné získať lojalitu svojich občanov, čím klesá ich legitimita, avšak neprichádzajú o medzinárodné uznanie svojej zvrchovanosti. V prípade, že sa obmedzená štátnosť prejaví a zasiahne všetky oblasti verejnej politiky dochádza zvyčajne k fragmentácii spoločnosti podľa kultúrnych, náboženských, politických, etnických a iných línii. Toto ponímanie weak state-slabý štát býva používaný aj v súvislosti s transformujúcimi sa krajinami východnej Európy, ktoré majú problémy pri dosahovaní:

- demokratickej konsolidácie,
- politickej legitimity,
- silnejšieho pocitu sociálnej spravodlivosti,
- ekonomického rozvoja,
- integrácie do EÚ,
- úspechu viacej sofistikovaných foriem vládnutia.

Koncept slabého štátu, či štátu s obmedzenou štátnosťou reaguje taktiež na skutočnosť, že od schopnosti efektívne fungujúcich štátnych inštitúcii, vytvárať mechanizmus stanovovania a výberu priorít, nachádzať kompromis medzi cieľmi a programami vnútorných aktérov, implementovať rozhodnutia a riadiť ekonomiku a spoločnosť, reflektovať spätnú väzbu vrátane prijatia zodpovednosti za uskutočnené rozhodnutia, závisí efektívny proces vládnutia.

Ďalším z ukazovateľov súčasných štrukturálnych zmien je i prepájanie a kooperácia jednotlivých štátov s nadnárodným prostredím a zmeny vnútornej štruktúry jednotlivých štátov zapríčinené aplikáciou nových poznatkov, čo vedie k funkčnému prepájaniu jednotlivých úrovni tvorby politiky. Takýto systém prepletenia označuje model, v ktorom je vládna moc formálne rozdelená medzi viaceré štátne orgány, ktorých reprezentanti sú zodpovední tým istým alebo podobným voličom. Od konkordantného a korporativistického modelu sa odlišujú tým, že v jeho vyjednávacích inštitúciách nie sú priamo prítomné spoločenské skupiny a zväzy. Je založený na odlišných rozhodovacích procedúrach, preplietaní politík, je často spojený s neriešením a ústi do tzv. pasce prepletenia politík.

K sprievodným javom patrí i oslabenie zodpovednosti, nakoľko zodpovednosť za politické rozhodnutia tu nemôže byť jednoznačne pridelená konkrétnemu subjektu. Zlyhanie štátu môže byť zapríčinené aj jeho neefektívnou regulatívnou politikou, ktorá sa prejavuje v nedostatočnom vedení centrálno-politických aktérov a v ich nedostatočnej flexibilite vzhľadom na zmenené podmienky. Toto vedie k preťažovaniu štátnych riadiacich aparátov usilujúcich sa o uspokojenie všetkých potrieb. Z naznačeného vyplýva, že vládna (i štátna) forma v podobe pyramídy, ktorá vykonáva verejnú moc, organizuje usporiadanie štátnych inštitúcii z hora nadol, sa v súčasnej dobe javí ako prekonaná a anachronická. Napriek tomu zástancovia hierarchického prístupu vládnutia stále zdôvodňujú jeho racionalitu.

Súčasným riešením naznačených problémov je nebudovať štát ako hlavný a formálny mechanizmus, ale ako symbolickú a permanentnú inštitúciu, schopnú vyrovnať sa v dlhodobom horizonte s pohybmi v spoločnosti ako celku. Zámerom nie je len zmeniť spôsob vládnutia, ale i vybudovanie spoločnej reprezentácie štátu, ktorá bude podporovať k väčšiemu zmyslu pre zodpovednosť a rešpektovať rôzne názorové prúdy v spoločnosti.

Práve v štátoch strednej a východnej Európy by mal byť prístup tvorby politiky zameraný na rôzne druhy spolupráce s verejnou politikou a doplnený diskurzom o zložení a úlohe štátu. V súvislosti s transformáciou štátnych zriadení sú sledované tieto spoločné menovatele:

- nová kvalita sa nedá dosiahnuť štandardizovaným spôsobom riešenia problémov,
- musí byť použitá metóda poznávania regionálnych a lokálnych danosti,
- musia byť zrušené rutinné postupy riadenia politík,
- poskytovanie služieb a tvorba verejnej politiky na vertikálne – horizontálnej úrovni.

Účelom zmien tradičného vládnutia sa stáva snaha o nájdenie spôsobu vládnutia, ktoré by prinieslo vhodné a efektívne riešenie problémov spojené s kritickým zlyhaním vlád. V priestore EÚ v súvislosti s pokračujúcimi inštitucionálnymi reformami bola publikovaná tzv. Biela kniha o európskom vládnutí (2001) kde bolo odporúčané vytvoriť model sieťového vládnutia a iné formy participatívneho vládnutia. Súčasťou Bielej knihy je aj definovanie zásad dobrého vládnutia (good governance) a strategickej tvorby verejnej politiky, ktorými sú: otvorenosť, participácia, zodpovednosť, koherencia a efektivita.

Jej ciele sú teda zamerané na zlepšenie kvality a stransparentnenie výkonu politiky smerom k vyššej účinnosti vládnutia. EÚ však Bielu knihu nepovažuje za recept priebehu premeny vládnutia, naopak transformácia podľa nej vyžaduje spolupôsobenie všetkých

inštitúcii, občianskej spoločnosti i regionálnych a lokálnych vlád. Aj preto nemožno nesúhlasiť s názorom Európskej Komisie, ktorá je presvedčená, že agenda vládnutia nemôže byť obmedzená len na Bielu knihu, predstavujúcu jeden vecný príspevok reflektujúci skutočnosť v konkrétnom čase a za určitých okolnosti. Pochopiteľne sa musí ďalej pracovať na rozvoji a premene rozhodovacích a vládnych štruktúr. Je to dôkaz toho, že transformačné pohyby v oblasti vládnutia v spoločnosti a postavenia štátov nie sú len výtvorom teoretikov a predstaviteľov odbornej verejnosti a akademických kruhov.

Odborné dôvody o nedostatočnej kapacite a spôsoboch doterajšieho vládnutia a ich možných riešeniach sumarizuje vo svojich publikáciách M. Potůček (2006, s. 2):

- disproporcia medzi globálnou a regulačnou silou trhu a absentovaním globálnej úrovne správy (riešením by mohla byť integrácia , napr. v podobe EÚ);
- nedostatočná koordinácia medzi globálnou, národnou, regionálnou a miestnou úrovňou správy (riešenie by mohlo byť v zavedení sieťového modelu podporeného informačnými technológiami);
- deštrukcia organických foriem sociálnej súdržnosti (riešenie je schopnosť flexibilného prispôsobenia sa občianskeho sektora a štátu meniacim sa sociálnym službám a pomerom);
- maximalizácia zisku a presadzovanie krátkodobých záujmov pred trvalo udržateľným rozvojom (riešením je potreba zmeny životného štýlu spoločnosti a účinná regulácia chrániaca dlhodobé verejné záujmy);
- vzájomné posilňovanie nezodpovednosti občanov a politickej reprezentácie k verejným záležitostiam (riešením je potreba kvalitného vzdelávania a účinné presadzovania foriem priamej a nepriamej demokracie);
- prehlbuje sa nedôvera a priepasť medzi politickou reprezentáciou a verejnosťou (riešením je nevyhnutnosť tvorby vízii a strategického vládnutia).

Vyvstáva tak potreba zmien zameraných do vnútra organizácie vládnej moci a na vzťah vládnutia a vonkajšieho prostredia, prehodnocovaním úloh a cieľov vládnutia.

Súčasne poznávanie zmien vládnutia je zároveň poznačené prechodom od tradičného inštitucionalizmu k neo-inštitucionálnym prístupom, ktorý sa od tradičného odlišuje odklonom od legalistického poňatia politických inštitúcii, väčšou otvorenosťou vzhľadom na meniace sa vzťahy inštitúcii a aktérov, zameraním sa na analýzu jednotlivých častí politického systému, namiesto výskumu politického systému ako celku.

Dochádza ku kreovaniu nových foriem vládnutia založených na vyjednávaní, rokovaní a vzájomne pôsobiacich a závislých aktéroch verejnej politiky. Schopnosť učiť sa u aktérov a prinášať inovatívne nápady do vládnutia vedie k väčšiemu rozptylu vládnutia a zbavuje lídrov ich monopolu pri riadení. Zároveň je táto disperzia moci badateľná aj medzi širokým spektrom aktérov a skupín na rôznych úrovniach jednotlivých sektorov (vertikálne aj horizontálne). Diagnózu a prijatie opatrení už nerealizuje mimo spoločnosti pôsobiaca inštancia, ale vplyvom verejnej politiky sa tu koncipuje špecifická forma spoločenskej sebaregulácie.

Naznačená zmena výkonu vládnej moci je v odbornej literatúre všeobecne nazývaná pojmom governance, ako vyústenie procesov premeny vertikálnej formy vlády (v zmysle government) k vládnutiu horizontálnemu (governance).

Sledované zmeny vládnutia zasahujú všetky oblasti politického systému a spôsobujú tak okliešťovanie vnútornej i vonkajšej suverenity štátov. Otázkou je, či sa štát dokáže dobrovoľne vzdať niekdajšieho postavenia a časti funkcii? Tento proces už ale prebieha, keď štátne inštitúcie sa dokázali transformovať do podoby akýchsi mediatorov medzi potrebami a záujmami štátneho, neštátneho a občianskeho sektora na nadštátnej, štátnej či regionálnej úrovni. Transformácia vládnutia súvisí aj so zachovaním určitého zadefinovaného množstva štátnosti, bez ktorého sa nedá vládnuť. Dôvodom je tzv. governance paradox, t. j. prenesenie úloh vládnutia na neštátnych aktérov, alebo zabezpečenie verejných úloh ich prostredníctvom sa javí efektívne len vtedy, ak existuje určitý tieň hierarchie, v zmysle konečnej systémovej zodpovednosti napr. priebeh a proces decentralizácie je v konečnom dôsledku v kompetencii štátu. Národné štáty sa pod vplyvom rôznych procesov zmenili. Je potrebne si uvedomiť, že moderný štát ako priestorovo i časovo ohraničený fenomén sa vo svojej samostatnosti a skutočných funkciách menil neustále. V súčasnosti pod touto zmenou rozumieme vzdanie sa niektorých konkrétnych funkcii a zároveň vznik nových možnosti pôsobenia. Štát sa adaptuje na nové role keď musí zdieľať svoju moc so stále rastúcim množstvom partnerov. Štát sa tak učí konzultovať, koordinovať, vyjednávať a súťažiť s ďalšími centrami moci. Zároveň pokiaľ bude štát ako jediný schopný plniť určité požiadavky svojich občanov tam, kde ostatné inštitúcie zlyhávajú, dovtedy bude štát zohrávať komplexnú úlohu zástupcu spoločnosti vo vládnutí aj keď v určitej zreformovanej podobe. V prípade pokračujúceho procesu odovzdávania štátnych kompetencii, predovšetkým v prospech nadštátných integračných útvarov a medzinárodných inštitúcii, za pozitívneho súhlasu štátov s takýmto priebehom, bude pokračovať expanzia foriem viac-úrovňového vládnutia smerujúceho

k vládnutiu globálnemu.V opačnom prípade, za striktného odmietnutia štátov pokračovať v okliešťovaní svojich právomoci, môže dôjsť k nárastu tzv. slabých štátov, disfunkciám štátnosti, či k fragmentácii medzinárodného vládneho usporiadania.

Reflexia vládnutia

V súčasnosti governance neprináša len realitu premeny štátu, ako dôsledok fundamentálnej zmeny formy, ale zároveň rozširuje politologickú schopnosť analýzy tohto procesu. Zatiaľ čo perspektíva výskumu vládnutia v zmysle government spočíva v činnosti väčšinovej demokracie autoritatívnych rozhodnutí exekutívy a legislatívy a ich výkonu cez verejnú správu, výskum governance oproti tomu disponuje nástrojmi na reflektovanie nami identifikovaných zmien. V centre jeho pozornosti stoja štruktúry a konanie, koordinácie a riadenia prostredníctvom kombinácie hierarchie, vyjednávania a sieti. Práve pre politológiu výskum governance otvára perspektívu prekonať občas veľmi úzko zameraný pohľad na štát a jeho inštitúcie a to nielen v oblasti vládnutia. Oproti tomu vo verejnej politike sa analýza governance zameriava na perspektívy, v ktorých sú skúmané spoločenské oblasti, v súvislosti s inštitucionálnou reguláciou a riadením týchto oblasti. Okrem štátnych intervencii tu za pomoci nástrojov verejnej politiky môžu byť skúmané aj privátne formy sebaregulácie. Dôraz sa pri tom kladie na procesnú stránku vládnutia a nie na výsledky vládnej činnosti, teda na dynamický proces tvorby týchto výsledkov.

Nárast záujmu o koncept vládnutia v posledných rokoch ovplyvnili dva vývojové procesy spoločnosti, globalizácia a triumf demokratického ideálu. Governance nachádza široké uplatnenie nielen v štátoch západných demokracii, ale aj v transformujúcich sa krajinách kde oň vzrastá záujem. Jeho úspech spočíva v tom, že je široko prijímaný odbornou i laickou verejnosťou. Uplatnenie našiel v diskusiach o potrebe reformy štátneho zriedenia a verejnej správy, analýzach transformačných premien moci, mocenských rozhodovacích i vládnych procesov a to na regionálnej, štátnej, medzinárodnej, či transnacionálnej úrovni. Koncept governance sa objavuje vo všetkých spoločensko - vedných disciplínach, ktoré reflektujú zmenené podmienky demokracie a konkrétne premenné determinujúce vznik a etablovanie governance.

Koncept governance sa kreoval pod silnejúcim tlakom neoliberálneho konceptu politiky usilujúcej o minimalizáciu sociálneho štátu , kde dochádza k užšej spolupráci medzi komerčným sektorom a orgánmi verejnej správy. Ekonómovia ním v tom čase označovali rôzne podoby firemných intervencií do socio-ekonomického priestoru spoločnosti.

Európska debata o governance sa začala na začiatku 90. rokov a jej rozvoj urýchlila v kontinentálno-európskom priestore problematika tradičných foriem vládnutia v spojitosti s následnými charakteristickými faktormi tohto obdobia:

- decentralizácia štátnych zriadení,
- destratifikácia politiky,
- internacionalizácia politiky.

Samotný proces governance dlho znamenal governing, a až postupne sa začal vymedzovať ako procesný aspekt vládnutia. V ekonomických vedách jeho vplyv a pôvod rozšíril pojmový aparát governance o dimenziu koordinácie ekonomického konania, klany a siete. S rozšírením pojmov governance z foriem koordinačného konania mimo trh a hierarchiu sa z oblasti ekonomických vied dostala do politických vied. V medzinárodných vzťahoch slúži k popisu mocenských štruktúr, v ktorých absentovala nadradená suverénna inštancia. Vo verejnej politike sa aplikovala na zvláštnosť kooperatívneho štátu, politického riadenia za spoluúčasti aktérov občianskej spoločnosti.

Ak by sme vychádzali z uplatnenia governance ako termínu proti hierarchickému vládnutiu, znamenalo by to zásadne ne-hierarchický spôsob vládnutia, pri ktorom sa privátni a korporatívni aktéri zúčastňujú na formulácii a implementácii politiky. Možno práve preto Le Galès nachádza v myšlienke vládnutia idey vedenia či riadenia, ale bez primátu odsúhlasenia suverénnym štátom.

V politologickom výskume vládnutia sa veľmi rýchlo rozšírilo jeho rozlišovanie v užšom a širšom slova zmysle. V širšom ponímaní môžeme hovoriť o vládnutí ako rámci pre analýzu alebo univerzálnom pojme, ktorý sa vzťahuje na všetky formy kolektívneho riadenia spoločenského stavu veci a v politickej oblasti uprednostňuje manažovanie vzájomných súvislosti. Governance tu predstavuje každú formu sociálneho usporiadania v podobe trhu, alebo štátu. Máme na mysli hierarchické siete, ale aj ne-hierarchické formy konania, čím zároveň stráca svoje opodstatnenie, nakoľko ak je hocijakou formou sociálneho usporiadania, splýva tak so spoločenským poriadkom. Netýka sa len tých foriem riadenia, ktorých centrálnym aktérom je štát. Táto otvorenosť politologickej predstavy o vládnutí sa ukazuje ako vhodná a potrebná najmä vtedy ak sú v centre pozornosti slabé štáty. V užšom slova zmysle predstavuje formu vládnutia vyznačujúcu sa kooperatívnym štýlom, na ktorom sa zúčastňujú privátni aktéri, podnikatelia, záujmové skupiny alebo nevládne organizácie, v zmysle nového konceptu governance, z ktorého vypadáva tradičné štátne riadenie. Ide o upriamenie pozornosti na zmenu vyjadrujúcu premenu štátneho

jednania. Miesto užšieho ponímania sa vymedzuje governance voči ostatným formám vládnutia. Zatiaľ čo tradičná vláda vládne prostredníctvom nariadení, governance predstavuje riadenie cez samoorganizujúce siete verejného konania.

Ďalším teoretickým vymedzením je vládnutie ako štruktúra, alebo forma spoločenského poriadku. Popri tradičných aktéroch trhu a štáte tu ako alternatívne formy spoločenského usporiadania vystupujú spolky, zväzy a sieťové systémy. Trh a spoločenstvá síce predstavujú štruktúry sociálnej vyjednávacej koordinácie, ale žiadne politické formy riadenia. Governance v tejto súvislosti poukazuje na štrukturálnu dimenziu, pričom tento pojem označuje tvorbu kolektívne záväzných policies a formovanie riadiacich štruktúr. Governance ako štruktúra sa na jednej strane vzťahuje na navzájom rovnoprávnych aktérov a na strane druhej na vzory vzťahov medzi nimi. V byrokratických štátoch je prítomný moment nadriadenosti a podriadenosti medzi aktérmi, čo obmedzuje voľnosť ich konania. Zatiaľ čo v sieťových štruktúrach stoja privátni aktéri na tej istej úrovni ako verejní.

Ak do centra našej pozornosti posunieme procesnú dimenziu governance, tá sa vzťahuje na realizáciu štruktúr a implementáciu politík, na koordinačné procesy a procesy vzájomného pôsobenia zamerané na vzájomne meniace sa správanie aktérov, v rámci ktorých sa realizuje výkon governance. Podľa niektorých odborníkov je zaoberanie sa procesom vládnutia výlučne pragmatické, znamená to len to ,že pozornosť sa sústreďuje a skúma čo je a čo nie je , čo by malo byť. Pričom analýza odkrýva kladné a záporné stránky konceptu. Samotné poňatie procesnej stránky governance smeruje k uchopeniu obsahu súčasných ,medzinárodných, regionálnych i globálnych aktivít, ktoré sa nedajú merať len aktuálnym súborom noriem ústavného a medzinárodného práva a na ich základe pôsobením ustanovených inštitúcii.

Pri uvedenej predstave procesnej dimenzie governance rozlišujeme hierarchické a nehierarchické formy vyjednávania a rozhodovania aktérov. Pri hierarchických formách je prítomná vyššia inštancia, ktorej sa aktéri týchto rozhodnutí musia podriadiť alebo sa jedná o väčšinové rozhodnutie. V nových nehierarchických formách sa uplatňuje dohoda, kompromis, vyjednávanie a pod. Nemenej dôležitou súčasťou procesnej stránky vládnutia sú jeho nástroje, definované ako metódy , pomocou ktorých sú štruktúrované kolektívne akcie v záujme riešenia strategických problémov. Samotné nástroje pritom predstavujú jeden z ďalších relevantných inštitucionálnych rámcov pre ďalšie samostatné skúmanie.

Zaujímavosťou je , že medzi niektorými governance štruktúrami a procesmi existuje aj určité prepojenie. Z pohľadu a objektivity analyzovanej problematiky je však zmysluplné

štruktúru a procesy navzájom odlišovať, ako dve rôzne dimenzie, v ktorých governance sa realizuje.

Pri vymedzovaní a výskume pojmu governance, ako i pri jeho zadefinovaní môžeme badať dve elementárne hľadiska, ktoré im dávajú iný obsah. Prvým hľadiskom je holistický prístup k vládnutiu. Tento v danej oblasti naráža na požiadavku riešenia stále náročnejších a vzájomne previazaných úloh. Reakciou na toto pnutie je rozvoj takých nástrojov, ktoré budú účinnejšie a efektívnejšie a budú čím ďalej tým menej podliehať priamej kontrole a zásahom. Môžeme sem zaradiť organizovanie verejných diskusií, určovanie priorít, vzájomná podpora a poznávanie atď. pri dôležitých otázkach verejného života a ich riešenia. Použitie týchto prístupov je závislé od správnej koordinácie a vychádza z holistického konceptu reality. (Potůček, 2006). Na strane druhej multidimenzionálny prístup , ktorý vychádza z premisy, že väčšina autorov sa nesnaží o exaktnú definíciu vládnutia tak, aby nadobudla všeobecnú platnosť. Tento prístup umožňuje identifikovať všetky relevantné aspekty takého zložitého javu ako je vládnutie.

Ukazuje sa, že vágnosť tohto pojmu podporuje jeho životaschopnosť a aplikovateľnosť naprieč celým spektrom spoločenských vied. Na strane druhej niektorí autori žiadajú užšie a precízne vymedzenie governance z dôvodu jeho dôležitosti pre prax. V odbornej verejnosti tak v súčasnosti rezonuje snaha nájsť nie jednu definíciu alebo vymedzenie, ale definíciu generickú, ktorá by mohla byť používaná ako určitý spojovací prvok pri rôznych kategorizáciách a druhoch governance.

Možno práve z týchto dôvodov by bolo vhodné zjednodušiť tento pojem na pravidlá o kolektívnej tvorbe rozhodnutí, za pluralitnej účastí aktérov a organizácii, kde nie je prítomný žiaden kontrolný prvok, ktorý by určoval pravidla fungovania a správania sa medzi aktérmi a organizáciami. Potom, by sme mohli povedať, že governance je metóda, prax, vykonávanie aj postup pre politickú aktivitu spočívajúcu v koordinácii a tvorbe rozhodnutí v kontexte plurality záujmov a názorov.

Rozvoj governance a zdôvodnenie jeho vedeckého významu a súčasného postavenia je spojené s jedným s naj markantnejších ukazovateľov, čim je prekračovanie hraníc politických procesov, nakoľko problémy vznikajúce na miestnej či regionálnej úrovní, prekračujú jej hranice a riešené musia byť i na úrovní národnej či nadnárodnej. Pod týmto vplyvom sa tvorí nová obsahová stránka vládnutia, ktorá je vyjadrená takými kategóriami ako sú hierarchia, súťaživosť, vyjednávanie a kooperácia.

G. Peters zároveň hovorí o potrebách, ktoré musia existovať, aby sme mohli o governance hovoriť (2003, s. 3-4):

- artikulácia spoločného súboru priorít a cieľov pre spoločnosť, s ktorými táto súhlasí (verejný záujem), toto je možnosť pre vládu (government) vo vládnutí (governance), nakoľko predpokladáme, že žiaden iný súbor inštitúcií nie je schopný artikulácie kolektivizovaných priorít - vládnutie sa totiž musí odvolávať na určitý mechanizmus alebo proces, cez ktorý sa dosiahne konsenzus na stanovených cieľoch a prioritách;
- koherencia po tom, čo boli artikulované ciele, je nutné, aby tieto boli konzistentné a koordinované (siete verejnej činnosti a trhy ako alternatívne formy vládnutia nevykazujú vlastnosti podporujúce súdržnosť, znova sa pozornosť obracia na centrálnu vládu);
- dosahovanie cieľov – potreba kapacity dosiahnuť stanovené ciele, na jednej strane je potreba nájsť vhodné cesty dosiahnutia cieľov a potreba riadiť spoločnosť želaným smerom, aby boli naplnené ciele, tradičnými prostriedkami vládnutia vo verejnom sektore, bolo používanie regulácie, priameho obstarávania a vládnych dotácií, v snahe dosiahnuť ciele, s meniacou sa vládnou štruktúrou sa menili aj nástroje, najmä prostredníctvom zapojenia súkromných a občianskych aktérov;
- spätná väzba a zodpovednosť- finálny stupeň procesu vládnutia, ktorý požaduje mechanizmy zabezpečujúce spätnú väzbu, ktorá sa orientuje na uskutočnené riadenie a efekty ktoré spôsobilo.

Ukazuje sa, že teória vládnutia disponuje obrovským potenciálom v oblasti hľadania nových alternatívnych spôsobov nazerania na politické inštitúcie, prepojenie vnútorných (domácich) podmienok so svetom, nadnárodnú spoluprácu, či rôzne formy výmeny skúseností medzi verejným a súkromným sektorom. Vládnutie teda nemožno redukovať len na činnosť vlády. Taktiež je pravdepodobne nemožné dospieť k exaktnému zovšeobecneniu ohľadom vládnutia, nakoľko jeho rola pri skúmaní určitého prostredia , je vždy determinovaná celým radom ukazovateľov a musí byť brané do úvahy v určitom konkrétnom kontexte.

Zhrnutie

Skúmaná problematika nahradenia neefektívnych hierarchických národných štátov novými vývojovými koncepciami je založená na nevyhnutnosti koordinácie obrovského množstva požiadaviek a na vysporiadaní sa so zmeneným sociálno -organizačným prostredím, ktoré je čím ďalej tým viac nestále a neisté. Otvára sa tu priestor na adaptovanie sa štátov na novú rolu, kedy zdieľajú svoju moc so stále rastúcou množinou partnerov. V týchto podmienkach sa javí vládnutie ako proces vládnutia v ktorom koherencia činnosti už neprechádza relatívne homogénnou a centralizovanou politickou elitou, ale prostredníctvom koordinácie multiúrovní závisí od schopnosti jednotlivých aktérov definovať priestor spoločného záujmu a umiestniť svoje rozhodnutia do volebnej politiky a politiky problémov. Zároveň dochádza k transformácii výkonu vládnej moci, ako vyústenie procesov premeny vertikálnej formy vlády v zmysle government k vládnutiu horizontálnemu ku governance. Táto transformácia súvisí aj so zachovaním určitého zadefinovateľného množstva štátnosti a hľadania efektívnych koncepcii vládnutia, vládnych mechanizmov, ktoré by boli schopné reagovať na potreby zmenenej doby.

NEO-LIBERÁLNA GOVERNMENTALITA V ROZVINUTÝCH DEMOKRACIÁCH

Koncept demokracie predstavuje v politologických diskusiách frekventovanú problematiku. Podpora šírenia demokracie sa stala ústrednou témou po skončení studenej vojny. Spojenie politického liberalizmu a demokratického vládnutia v 18. storočí a ich rozšírenie o ekonomický liberalizmus po druhej svetovej vojne viedlo k vzniku súčasných modalít tohto konceptu. Základné piliere v zmysle vlády práva, politického pluralizmu, špecifického súboru ľudských práv a slobôd, pravidelnou politickou súťažou a trhovej ekonomiky definujú politické myslenie a výkon moci polít tzv. prvého sveta – Západu. Dnešné varianty demokracie, odvíjajúce sa od širokého spektra politických požiadaviek, v sebe obsahujú individualistickú, formálne egalitárnu, kapitalistickú, melioristickú a univerzalistickú koncepciu jednotlivca a spoločnosti. Francis Fukuyama v diele *Koniec histórie a posledný človek* (1996) argumentuje, že neo-liberalizmus – jeho pomenovanie demokratického kapitalizmu – je jedinou životaschopnou ideológiou. V jeho poňatí už neexistujú vo svete fundamentálne kontradikcie, či už v ideológiách alebo v politickej praxi. Neo-liberalizmus je v súčasných politických vedách prezentovaný prostredníctvom troch rozličných interpretácií, predstavených v nasledujúcej kapitole. Hlavná pozornosť je upriamená na tretí variant jeho konceptualizácie – koncept governmentality.

Interpretačné módy neo–liberalizmu

Destabilizácia hospodárskeho systému v prvej polovici 70. rokov 20. storočia otriasla základmi Keynesiánskeho poňatia *welfarizmu*[36] transformovaného do podoby *veľkého štátu*, charakterizovaného štátnym intervencionizmom v ekonomických a sociálnych otázkach. Reakciou neo-liberálov bola požiadavka „*posunúť späť hranice štátu (roll back the frontiers of the state)*“ (Heywood, 2004, s. 69) čo prispelo k reštrukturalizácii *štátu blahobytu*[37].

[36] Z anglického „*welfarism*“. Jedna z foriem konzekvencionalizmu, ktorá predpokladá, že správanie, konkrétna politika alebo normy by mali byť hodnotené na základe ich dôsledkov na blahobyt jednotlivca. Pozri: Kaplow, Shavell: 2002.

[37] Doktrína vlády orientovaná na: 1. prijímanie hospodárskych iniciatív v rozličných formách, 2. vybudovanie funkcií sociálneho štátu a 3. realizáciu zásady sociálnej spravodlivosti a zásady rovnosti príležitostí (Kulašik, 2006). Esping-Andersen rozlišuje tri modely štátu blahobytu: kresťansko-demokratický (konzervatívny) liberálny a sociálno-demokratický (Esping-Andersen, 1990).

Neo-liberalizmus, označovaný ako aktualizovaná verzia klasickej politickej ekonómie, bol rozpracovaný v dielach zástancov politiky voľného trhu, akými boli F. A. Hayek a Milton Friedman, či filozof Robert Nozick. Neo-liberalizmus je spájaný s preferenciou koncepcie minimálneho štátu a označuje také formy politicko-ekonomického vládnutia, ktoré sú založené na rozširovaní trhových vzťahov. *Mŕtvu ruku* štátu nahrádza trhovým mechanizmom, ktorý považuje za vhodnejší spôsob organizácie ekonomických aktivít, pretože je spájaný s konkurenciou, ekonomickou efektivitou a racionálnou voľbou. To v spojení s rozširovaním trhových vzťahov naprieč sektormi a sférami spoločenského života vedie k deregulácii a privatizácii, ktoré tvoria ústredné témy v debate o reštrukturalizácii štátu blahobytu. Markantnú úlohu zohráva v ideovej náplni Novej pravice (Heywood, 2004).

Obsahová komplexnosť pojmu neo-liberalizmus v sebe zahŕňa rôzne implikácie na margo procesov reštrukturalizácie štátu blahobytu odvíjajúce sa jeho interpretačných módov. Larnerová v tejto súvislosti vymedzuje tri rozličné interpretácie neo-liberalizmu: Neo-liberalizmus ako politika (v zmysle normatívno-obsahovej dimenzie politična), neo-liberalizmus ako ideológia a neo-liberalizmus ako governmentalita (Larner, 2000).

Interpretácia *neo-liberalizmu ako politiky* predstavuje najbežnejší spôsob konceptualizácie neo-liberalizmu, vyznačujúci sa vyššie uvedeným posunom od Keynesiánskeho welfarizmu k politickej agende uprednostňujúcej relatívne neobmedzovaný trhový mechanizmus. Opätovné vyzdvihovanie trhu – trhového mechanizmu je vnímané v súvislosti s tzv. globalizáciou kapitálu. Niektorí autori, ako Teeple a Schwartz, uvádzajú, že nové formy globalizovaných produkčných vzťahov a finančných systémov tlačia vlády k ustúpeniu od ich záväzku budovať štát blahobytu. Skôr, než by mali formulovať a aplikovať politiku zabezpečujúcu plnú zamestnanosť a inkluzívny systém spoločenského blahobytu, sústredia svoju pozornosť na zvyšovanie efektivity ekonomiky a medzinárodnej konkurencie– schopnosti. To má za následok ústup tradičnej doktríny štátu blahobytu a vzostupnú úlohu trhu pri poskytovaní pôvodne verejných statkov a služieb. Zvyčajným zdôvodnením tohto posunu je zmena politickej agendy kľúčových inštitúcií a politických aktérov prostredníctvom konkrétnej ideológie – neo–liberalizmu. Ten je konštituovaný piatimi prvkami: *„... individualizmus, sloboda voľby, bezpečnosť trhu, laissez-faire a obmedzenie vlády“* (Kulašik, 2006, s. 283). Spomenuté prvky sú, Larnerovej slovami: „... *nosnými piliermi novej inštitucionálnej ekonómie (postavenej na teórii verejnej voľby, teórii transakčných výdavkov a tzv. principal – agency teórie), ktorá spoločne s manažerializmom vytvára ideovú bázu neo-liberálnej výzvy*

voči Keynesiánskemu welfarizmu a poskytuje teoretický impulz pre deregulácii a privatizáciu“ (Larner, 2000, s. 7) Tento druh intelektuálnej agendy bol následne propagovaný expertnými skupinami, korporátnymi riaditeľmi a medzinárodnými organizáciami ako Medzinárodný menový fond a Svetová banka. Svoju úlohu pri širšej propagácii uvedených myšlienok zohrali aj politické osobnosti, akými boli Ronald Reagan (tzv. reaganomics), či Margaret Thatcherová (thatcherizmus) (Larner, 2000).

Interpretácia *neo-liberalizmu ako ideológie* je z pozície neo-marxizmu poskytnutá britským teoretikom Stuartom Hallom na príklade thatcherizmu. Hall odmieta klasický variant marxistickej teórie ideológie a to, že: *„...myšlienky vládnucej triedy sú v každej epoche vládnucimi myšlienkami“* (Marx – Engels, 1932, s. 21). Argumentuje, že primárnou silou thatcherizmu bola schopnosť stanoviť také pozície subjektu, z ktorých vyplývajúci diskurz o svetonázore bol zrozumiteľný pre ľudí z rôznych spoločenských pomerov. Tvrdí, že thatcherizmus zmenil štandard politického myslenia a politickej argumentácie, pričom označil konsolidáciu novej ideologickej hegemónie založenej na princípoch neo-liberalizmus. Pri obhajobe thatcherizmu ako ideologickej transformácie zdôrazňuje nasledovné tri body: 1. neo-liberalizmus nie len systém myšlienok a ani krok doprava pri formulácii politickej agendy; 2. moc nie je ustanovená a vykonávaná výlučne štátom a po 3. hegemóniu je možné dosiahnuť len prostredníctvom pretrvávajúcich procesov súťaže a zápasu. Z tejto perspektívy thatcherizmus predstavuje *„... zápas o získanie nadvlády nad celým spoločenským systémom, súbežné dosiahnutie pozícii vodcovstva v rozdielnych sferách spoločenského života a dosiahnutie vedúcej pozície na širšom strategickom bojisku“* (Hall, 1988, s. 52). Thatcherizmus dokázal artikulovať záujmy širokej škály spoločenských skupín Veľkej Británie, čím umožnil presadenie trhových síl. Ideológia Novej pravice prezentuje nevšedné spojenie neo-liberalizmu v zmysle individualizmu a voľného trhu s tradičnými hodnotami konzervativizmu, akými sú rodina a národ. Vyvstávajúca problematika identity britskej robotníckej triedy smerom k thatcherizmu nie je redukovaná na *falošné vedomie*[38], ale predstavuje výsledok rekonštrukcie individuálneho a skupinového chápania ideologických procesov (Larner, 2000).

[38] Termín „falošné vedomie“ odkazuje na tvrdenie, že proletariát nevedome dezinterpretuje svoje skutočné postavenie v spoločnosti a systematicky nerozumie svojmu skutočnému záujmu v rámci kapitalistických spoločenských vzťahov produkcie. Falošné vedomie označuje neschopnosť ľudu rozpoznať nerovnosť, útlak a exploatáciu v kapitalistickej spoločnosti prostredníctvom prijímania názorov, ktoré naturalizujú a legitimizujú existenciu spoločenských tried v kapitalizme. Falošné vedomie ako kategória bolo prvýkrát použité v diele G. Lukácsa: História a triedne vedomie (1920) a následne získalo popularitu v marxistických vedeckých kruhoch (Ritzer, 2012).

Neo-liberálna governmentalita

Koncept governmentality bol vytvorený francúzskym predstaviteľom postmodernej filozofie M. Foucaultom v rokoch 1978 a 1979 počas jeho prednášok o genealógii moderného štátu na pôde výskumného ústavu Collége de France. Cieľom konceptu bolo ponúknuť akýsi návod pre analýzu jeho spôsobu historickej rekonštrukcie zahŕňajúcej obdobie od antického Grécka až po moderný neo-liberalizmus (Foucault, 1997). Sémantické spojenie vládnutia (z fr. gouverner) a módov myslenia (z fr. mentalité) indikuje, že nie je možné skúmať techniky vládnutia bez analýzy ich politickej racionality (Lemke, 2002).

Governmentalita je v rámci Foucaultových prác označovaná ako kľúčový koncept. Vyznačuje sa analýzou moci mimo perspektívy zameranej výlučne na konsenzus alebo násilie. Predstavuje rozdiel medzi kategóriami moc a nadvláda. V neposlednom rade prezentuje syntézu individuálnych mocenských techník a mocenských techník nadvlády, čím vlastne konštituuje pozíciu subjektu k formovaniu štátu.

Chápanie pojmu moc v koncepte governmentality vyvstáva z kritiky právneho modelu moci. Foucault tvrdí, že história nepozná žiadny suverénnym subjekt, ale len subjekt v neustálom stave boja, ktorý sa musí zákonite prikloniť k jednej zo súperiacich strán. Nejestvujú žiadne abstraktné práva jednotlivcov, pretože každý jednotlivec sa v prvom rade snaží o presadenie vlastných individuálnych práv v rámci existujúceho systému. Zároveň je, podľa Foucaulta, častejšia prítomnosť prejavov násilia ako vôle volajúcej po uzavretí spoločenského konsenzu. Napriek kritike však zostáva v rámci problematiky legitimity a práva, a právny model prijíma prostredníctvom jeho negácie. Miesto práva a konsenzu trvá na zápase a boji, pričom svoju pozornosť odkláňa od tzv. makro-perspesktívy štátu zameranej na nositeľov moci k mikrofyzike moci a anonymným stratégiám. Ako uvádza Lemke: „*... cieľom bolo v rámci politickej analýzy odťať kráľovi hlavu a premiestniť zameranie z práva a legitimizácie, vôle a konsenzu*“ (Lemke, 2002, s. 3). Moc je vo Foucaultovom poňatí v prvom rade o vedení („*Führung*“), čiže o regulácii foriem samoregulácie, štruktúrovaní a tvarovaní poľa možného konania subjektov. Moc v tomto poňatí nevylučuje konsenzus ani uchyľovanie sa k násiliu, a formuluje ich ako prostriedky alebo elementy vládnutia. Governmentalita v tomto ohľade predstavuje teoretický posun za problematiku konsenzu, ako aj posun za zápas a boj. „*Imanentný vzťah k moci*

preto nemožno hľadať na strane násilia a zápasu, ani na strane dobrovoľného spájania sa, ale skôr v oblasti singulárneho módu konania, nie vojnového ani právneho, ktorým je vláda" (Foucault, 1983, s. 221).

Podľa Foucaulta nie je až tak podstatné, kto a kde moc vykonáva, ale to akými technikami je vykonávaná. Tým sa dostávame k hlavným charakteristikám moci. Po prvé mocenské vzťahy a moc sú vždy intencionálne a nesubjektívne. Intencionálne preto, lebo vždy sledujú nejaký zámer alebo cieľ, teda majú smer. Hlavným argumentom nesubjektivity je vzťahový charakter moci. Po druhé, moc sa nedá presne lokalizovať a opisovať v kategóriách vlastníctva, pretože je v neustálej činnosti. Cirkuluje medzi jednotlivými subjektmi bez toho aby sa dlhodobo usadila na niektorom z nich. Moc sa nelokalizuje na úrovni globálnych vzťahov štátu a občanov ani na úrovni väčších sociálnych celkov – vládnych inštitúcií, polície alebo armády, pretože tie len využívajú jej metódy. Foucault píše, že ak je moc nikde lokalizovaná, tak je to v sfére uplatňovania mikro–moci, t. j. vo sfére každodenného života. Napriek tomu si myslí, že moc je skôr difúzna ako lokalizovaná. Z tejto argumentácie vyplýva tretia charakteristika moci a to, že moc vychádza zdola. Je to spôsobené tým, že jej základné predpoklady vykonávania sú vytvárané na miestnej a lokálnej úrovni, teda na medzistupni medzi jednotlivcom a štátnopolitickými inštitúciami – v oblasti mikrofyziky moci. Štvrtou charakteristikou je, že fungovanie moci a mocenských vzťahov sa nedá adekvátne opísať prostredníctvom princípov kauzality. Foucault ponúka vysvetlenie mocenských vzťahov a teda aj moci prostredníctvom transverzálneho prepojenia ohnísk moci – t. j. mocenských centier a ohnísk odporu voči nim, ktorých spájaním prostredníctvom mocenských vzťahov vzniká mocenská sieť. Piatou charakteristikou moci je jej imanentnosť v oblasti vzťahov, v ktorej sa práve uplatňuje. To znamená, že mocenské vzťahy sú bezprostredným produktom nerovností, ktoré v týchto oblastiach vznikajú. Po šieste, moc svojou povahou nie je substanciálna, ale relačná. Moc sama o sebe neexistuje, ale to čo označujeme ako moc, je prítomnosť mocenských vzťahov. Po siedme, moc je jednoducho všade a tam kde je, je aj odpor proti nej. Tým, že moc je nelokalizovateľná vzniká možnosť, že sa môže objaviť všade. Vždy keď sa objaví moc – mocenský vzťah, vzniká aj odpor proti tomuto vzťahu. Po ôsme, moc je pozitívna a nelegálna. Pozitívnosť moci je objasnená v kritike represívnej teórie, konkrétne, že prítomnosť moci podnecuje vznik nových techník, vedení a diskurzov. Téza nelegálnosti moci vychádza z kritiky klasickej právnej teórie, v ktorej je moc stotožňovaná so zákonom. Foucault píše, že zákon nie je všeobecne objektívna a platná danosť, ale výsledok vyhratej vojny a/alebo vojnou samotnou. Nelegálnosť moci ďalej rozvíja na príklade trestného práva,

ktoré sa pri trestaní odvoláva na niečo iné, než je samotné trestné právo. Pod niečím iným si môžeme napríklad predstaviť súbor expertov z rôznych oblastí za účelom objektivizácie samotného zákona. Tým, že psychológ podá svoje stanovisko o mentálnej zodpovednosti zločinca, nastáva prienik nepenálnej a penálnej moci. Foucault tvrdí, že skutočným dôvodom tohto konania nie je objektivizácia práva, ale dosiahnutie stavu, v ktorom penálna moc prestane plniť výlučne trestnú funkciu. Dochádza k prirovnávaniu zločinov k chorobám a trestu k liečbe. To následne vedie k separácii, klasifikácii a k stanoveniu diagnózy obžalovaných, k ich liečbe a resocializácii namiesto trestania. Takto do penálneho systému vstupujú nelegálne techniky a metódy, ktoré vytvárajú takzvaný infrapenálny systém s vlastnými zákonmi a súdnymi inštitúciami, previneniami a trestami. Hlavnou črtou infrapenálneho systému je to, že trestá prostredníctvom moderných metód a techník donútenia, kontroly a normalizácie. Tento systém odsudzuje a zavrhuje všetko to, čo je v rozpore s jeho normatívnymi požiadavkami. Z tejto perspektívy je infrapenálny systém zároveň normalizačným penálnym systémom, opakom tradičného penálneho systému, zameraného na právo a zbierku zákonov, a nie na komparáciu a diferenciáciu indivíduí (Buraj, 2000).

Ako som predtým spomínal, jednou z charakteristík moci, teraz už konkrétne pomenovanej ako disciplinárna moc, je jej difúznosť. Práve difúznosť pridáva disciplinárnej moci ďalšiu charakteristiku a to polymorfnosť, ktorá sa prejavuje v štyroch hlavných formách: v ekonomickej, politickej, právnej a epistemologickej. Tieto formy vznikli na pozadí historických procesov, ktoré podmieňujú vývoj disciplinárnej moci. Jedným z nich je proces vzniku novej ekonómie moci. Tá je podmienená nástupom kapitalizmu a núti jednotlivcov zvyšovať svoju produktivitu a zároveň sa snaží efektívne zosúladiť masu jednotlivcov s rastom výroby a požiadavkami trhu. Dosahuje to prostredníctvom disciplinárnej kontroly, ktorá má dve formy: kontrola tiel jednotlivcov (Moc nad telom) a kontrola obyvateľstva (Bio-politika). Foucault označuje tieto dve formy pod spoločným názvom: Bio–moc. Bio–moc predstavuje výrazne špecifický druh moci, ktorej úlohou je riadiť, udržiavať a spravovať ľudský život v jeho prejavoch. Moc, ktorej úlohou už nie je usmrcovať a zabíjať, ale zachovávať a ovládnuť život jednotlivcov. Jej prvá súčasť, teda moc nad telom je chápaná ako jeden z nevyhnutných predpokladov ekonomického rozvoja kapitalizmu. Jej druhá súčasť, kontrola obyvateľstva – bio–politika, je Foucaultom vnímaná ako jeden z dôsledkov rozvoja kapitalizmu a je to spôsob akým sa štát pokúša racionalizovať problémy späté s populáciou (Buraj, 2000).

V zmysle diferenciácie medzi mocou a nadvládou Foucault požaduje nasledovné: *„…musíme rozlišovať medzi mocenskými vzťahmi ako strategickými hrami medzi slobodami, teda strategickými hrami, ktoré rezultujú vo fakt, že sa niektorí ľudia snažia určovať správanie druhých a medzi stavmi nadvlády, ktoré bežne nazývame moc. Medzi týmito sa nachádzajú technológie vládnutia“* (Foucault, 1984, s. 20). Vymedzuje tri druhy mocenských vzťahov (Buraj, 2000):

(1) *Strategické hry*, ako všadeprítomná črta ľudskej interakcie, štruktúrujúce pole možného konania ostatných. Strategické hry môžu mať mnoho podôb od ideologickej manipulácie, racionálneho zdôvodnenia, morálnych rád alebo ekonomického využívania. Neznamená to však, že moc je uplatňovaná proti záujmom druhej strany mocenského vzťahu alebo, že riadenie správania sa ostatných je inherentne zlé. Mocenské vzťahy nevedú vždy k obmedzeniu slobody alebo možností jednotlivcov, naopak vo Foucaultovom ponímaní môžu vyústiť k posilneniu a nárastu zodpovednosti subjektov, nútiac ich k slobodnému rozhodovaniu v rámci poľa konania.

(2) *Vláda*, ako mocenský vzťah, odkazuje na viac-menej systematizované, reflektované a regulované mocenské techniky, ktoré siahajú za spontánny výkon moci nad ostatnými. Vláda sa riadi špecifickou formou zdôvodnenia – racionality, ktorá definuje podstatu konania, či možnosti dosiahnutia cieľov.

(3) *Nadvláda* je špecifickým mocenským vzťahom vyznačujúcim sa stabilitou a hierarchiou. Foucault pod týmto pojmom rozumie to, čo sa bežne označuje ako moc. Inak povedané, nadvláda reprezentuje asymetrické mocenské vzťahy, v rámci ktorých podriadení jednotlivci malo málo priestoru na konanie v dôsledku limitácie ich slobôd. Foucault argumentuje tým, že stavy nadvlády nie sú hlavným zdrojom držby moci či využívania asymetrie, ale dôsledkom uplatňovania mocenských techník. Tie sú zodpovedné za reguláciu, stabilizáciu a systematizáciu mocenských vzťahov a môžu smerovať k stavu nadvlády .

Pojem vládnutie sa vo Foucaultových prácach odkláňa od súčasného výkladu v zmysle politického významu a smeruje k interpretácii používanej do 18. storočia. Tá v sebe zahŕňa spojenie foriem moci a procesov subjektifikácie. Vládnutie je v tejto epoche ponímané v širšom kontexte a objavuje sa nielen v politických traktátoch, ale aj filozofických, náboženských, medicínskych a pedagogických. Navyše, k administrácii zo strany štátu, sa vládnutie aplikuje aj na problematiku sebaovládania, riadenie rodiny a detí, riadenie domácnosti atď. Z tohto dôvodu definuje Foucault vládnutie ako *„riadenie riadenia“* (the conduct of conducts), ktoré v sebe spája mocenské techniky *„riadenia samého seba“*

(governing the self) a mocenské techniky „*riadenia ostatných*“ (governing others). V zmysle tohto poukazuje Foucault na to: *„ako moderný suverénny štát a moderný autonómny jednotlivec spoluurčujú svoj vznik“* (Lemke, 2002, s. 3).

Aplikáciou tohto konceptu, pri analýze neo-liberalizmu, dospel Foucault k tvrdeniu, že neo-liberalizmus predstavuje historickú formu bio-politickej governmentality, respektíve že predstavuje takú formu politickej racionality, ktorá sa zaoberá vládnutím nad populáciami a riadením individuálneho sebariadenia jednotlivcov v súlade s vnútorným pravidlom maximálnej ekonómie. Tento záver genealogickej analýzy neo-liberalizmus vyvstal z jeho skúmania západonemeckého ordoliberalizmu v rokoch 1942 až 1962 a amerického neo-liberalizmu Chicagskej školy. Spoločným prvkom oboch škôl bolo prepojenie na klasický liberalizmus, pretože predstavovali formu kritického vládneho zdôvodnenia – politickej racionality predstavujúcej vládu ako imanentne seba limitujúcu prostredníctvom jej primárnej zodpovednosti podporovať ekonomiku. *„Tam, kde pred moderný štát využíval ekonomiku na svoje vlastné účely, vzostup politickej ekonómie, v rámci liberálneho zdôvodnenia štátu, otočil tradičný vzťah medzi štátom a ekonomikou“* (Hamann, 2009, s. 41).

Americký neo-liberalizmus sa na rozdiel od ordoliberalizmu vyznačoval bezprecedentným rozmachom ekonomickej sféry na celý spoločenský priestor. Racionalita trhu, ponúkané schémy analýzy a navrhované kritériá rozhodovacích procesov boli rozšírené aj na neekonomické domény, ako pôrodnosť a trestná politika. Samotná vláda je vnímaná ako podnik a organizovaná, riadená a systematicky kritizovaná v zmysle ekonomického pozitivizmu. Úloha vlády je definovaná povinnosťou podnecovať konkurenciu prostredníctvom zavádzania trhových mechanizmov pri obmedzovaní a podmieňovaní konania jednotlivcov, inštitúcií a populácie ako celku (Hamann, 2009).

Podstatným znakom neo-liberálnej governmentality je explicitné uznanie faktu, že trhová konkurencia medzi jednotlivcami nie je prirodzenou realitou so súborom vnútorných pravidiel. Ide o racionalitu, ktorej princípy a hodnoty musia byť neustále inštituované, udržiavané, prehodnocované a znovu vkladané do všetkých úrovní spoločnosti. Na jednej strane sa neo-liberálna governmentalita snaží čo najviac minimalizovať úlohu štátu, na strane druhej si však uvedomuje, že trh a trhový mechanizmus môže byť životaschopný prostredníctvom právnej a vládnej podpory. Tu sa do popredia dostáva potreba rozlišovať medzi vládou („government“) a vládnutím („governance“). Neo-liberalizmus síce usiluje o obmedzenie vlády, lenže to ešte neznamená, že dochádza aj k redukcii vládnutia (Hamann, 2009). *„Kým liberalizmus problematizuje štát a zaoberá sa špecifikáciou jeho limitov prostredníctvom prízvukovania individuálnej voľby, tak na druhej strane v sebe*

zahŕňa formy vládnutia podnecujúce konformitu inštitúcií a jednotlivcov s normami trhu" (Larner, 2000, s. 12).

Rovnako uznáva, že konkurencia medzi jednotlivcami môže byť podnecovaná len skrz spoločenské mechanizmy, ktoré sú vytvárané, riadené a vyhodnocované hodnotami trhu. V tomto zmysle racionality neo-liberálnej governmentality nie je *homo economicus* prirodzeným tvorom s predpovedateľným vzorom správania a seba riadenia, ale formou subjektivity, ktorá je konštruovaná prostredníctvom spoločenských mechanizmov subjektifikácie. Z pozície neo-liberalizmu nie je pracovník jednotlivcom, ktorý je povinný predávať svoju pracovnú silu ako abstraktnú komoditu. Neo-liberalizmus vníma mzdu ako príjem získaný z výdavkov na ľudský kapitál, pozostávajúci z genetických kvalít ako aj zo získaných schopností, zručností a vedomostí. Akumulovaný ľudský kapitál je interpretovaný ako predchádzajúce a stále prebiehajúce investície do tovarov ako vzdelanie, výživa, či tréning. V medziach interpretácie práce ako ľudského kapitálu už pracovníci viac nie sú vnímaní v závislosti od zamestnávateľa, ale sami sa stávajú autonómnymi podnikateľmi plne zodpovednými za svoje samo-investičné rozhodnutia. Hamann poznamenáva, že ekonómia v tomto svetle nie je vnímaná ako analýza procesov hospodárstva, ale skôr ako: *„strategické programovanie individuálnych aktivít"* (Hamann, 2009, s. 43). V rámci neo-liberálneho *aparátu*[39] je každý jednotlivec rovne nerovný. Exploatácia, nadvláda, či akákoľvek iná forma spoločenskej nerovnosti je vnímaná ako dôsledok individuálnych rozhodnutí a investícií.

Paradoxy rozvinutých demokracií vyplývajúce z neo-liberálnej governmentality

Termín rozvinuté demokracie (z ang. advanced democracies) odkazuje na polity vyznačujúce sa inštitucionálnou demokraciou v zmysle vlády práva, špecifickým súborom ľudských práv a slobôd, pravidelnou politickou súťažou, pluralistickou občianskou spoločnosťou a trhovou ekonomikou. V číselnom prevedení hospodárskych ukazovateľov sú to tie krajiny s demokratickým politickým režimom, ktorých hodnota HDP per capita presahuje hodnotu 8000 amerických dolárov a zároveň sa vyznačujú vysokou úrovňou Indexu ľudského rozvoja (O´Neill, 2012) Aliis verbis, štáty vyznačujúce sa vysokou mieru blahobytu svojich občanov.

[39] z fr. *dispositif*. Foucault používa tento termín v súvislosti s poukázaním na rôzne inštitucionálne, administratívne, fyzické mechanizmy a vedomostné štruktúry, ktoré posilňujú a udržiavajú výkon moci v spoločenskom systéme. (Key Concepts, michel-foucault.com)

V prvej kapitole tohto článku uvádzam, že neo-liberalizmus predstavoval ideovú reakciu na štátny intervencionizmus pri budovaní štátu blahobytu. V súčasnosti sú v akademických kruhoch, aj napriek istej kritike, akceptované tri modely budovania štátu blahobytu. *Sociálno-demokratický*, (neo)*liberálny* a *kresťansko-demokratický*, nazývaný aj konzervatívny. Dánsky sociológ Gosta Esping-Andersen vo svojom diele: *Tri svety štátu blahobytu* definoval tieto tri modely na základe troch dominantných politických hnutí 20. storočia a na miere *„dekomodifikácie pracovnej sily – stavu, kedy je služba poskytovaná v súvislosti s právom jednotlivca a keď si jednotlivec môže udržovať živobytie i bez závislosti na trhu“* (Esping-Andersen, 1990, s. 21-22).

Napriek tomu, že sa jednotlivé modely budovania štátu blahobytu od seba odlišujú a relatívne málo relevantných politických strán sa explicitne identifikuje ako neo-liberálne, môžeme pozorovať v politických programoch sociálne-demokratických a konzervatívnych vlád prítomnosť dodržiavania trhovo orientovaných zásad (Larner, 2000). Zavádza sa pri tom pojem kapitalizmus blahobytu, či demokratický kapitalizmus.

Rozvinuté trhové hospodárstvo je jedným z inherentných kritérií, ktoré musí daný štát splniť, aby sa mohol zaradiť do skupiny rozvinutých demokratických polít. Tým, že neo-liberálna governmentalita ako uznávaná racionalita – režim pravdy trhových ekonomík, programuje jednotlivcov v zmysle zásad trhového mechanizmu, teda ako homo economicus, nositeľa ľudského kapitálu zodpovedného za svoj vlastný blahobyt, dochádza k presakovaniu trhových princípov na celý sociálny systém. Tento prienik je spôsobený výkonom moci nepolitických inštitúcií, vo Foucaultovom poňatí tzv. infraštátnych inštitúcií. Inak povedané výkonom moci na úrovni jej mikrofyziky. Brownová v tejto súvislosti uvádza nasledovné*: „Homo economicus je konštruovaný, nie ako občan riadiaci sa pravidlami, sledujúci spoločné záujmy a adresujúci problémy, ktoré zdieľa s ostatnými, ale ako racionálny a kalkulujúci podnikateľ, ktorý nielenže je schopný starať sa sám o seba, ale zároveň je za to aj zodpovedný... čo vedie k depolitizácii spoločenských a hospodárskych síl a redukuje politické občianstvo na bezprecedentný stupeň pasivity a politickej samoľúbosti“* (Brown, 2005, s. 43).

Neo-liberálna racionalita kreuje modality demokracie, ktoré izolujú politiku zo socio-ekonomickej sféry a obmedzujú demokraciu len na politickú sféru. Samotná demokracia je v mnohých prípadoch limitovaná na akt volieb. Príčinou je koncept občianstva založený na báze konzumu a procesoch privatizácie a deregulácie. Jednotlivci v pravidelnom procese volieb konzumujú svoju slobodu voliť registrovaním svojich preferencií, podobným spôsobom ako vytvárajú svoju identitu výberom škôl, hudobných interpretov či značky

nápojov, zatiaľ čo na politické rozhodnutia ohľadom sociálneho poskytovania, štruktúry zamestnanosti a redistribúcie príjmu nemajú priamy dosah. Izolácia rozličných aspektov politického procesu zo strany diferentných cieľov, stratégií a perspektív prispieva k depolitizácii politiky (Ayers, Saad-Filho, 2014).

Procesy privatizácie a deregulácie sú označované ako hlavné príčiny presunu politickej moci z demokraticky zvolených vlád, s mandátom zabezpečiť univerzálne poskytovanie verejných statkov a služieb, na inštitúcie súkromného kapitálu, orientované najmä na ďalšie možnosti jeho akumulácie. *„…tento posun z verejného do privátneho sektoru je vnímaný ako erózia základov národných ekonomík, ako aj tradičnej spoločenskej solidarity“* (Larner, 2000, str. 8).

Východiskovým bodom tohto posunu je komplexný dôraz na privátnu doménu. V zmysle neo-liberálneho diskurzu pod privátnou doménou rozumieme súbor navzájom súvisiacich a prepojených významov. V prvom rade ide o súkromný sektor v zmysle trhu ako miesta presadzovania individuálnych záujmov a výmeny. Tým mám na mysli individuálne záujmy abstraktného jednotlivca – homo economicus a individuálne záujmy personifikovaných korporácií. Korporácie sú v tomto kontexte personifikované dvojako. Jednak do podoby ich generálnych riaditeľov (CEO´s) a zároveň aj do podoby samotnej podnikovej entity. Individualistické poňatie privátneho je samo o sebe prienikom medzi trhom a rodinou, pretože neo-liberálny jednotlivec nie je vyňatý zo spoločenských vzťahov, čo implikuje druhý rozmer privátnej domény – súkromnej sféry v zmysle rodiny. Abstraktný jednotlivec je motivovaný nielen svojimi individuálnymi záujmami, ale aj záujmami svojej rodiny. Dvojité poňatie privátneho vedie, podľa Clarka, k dvojitej privatizácii ako neo–liberálneho procesu pretvárania domény verejného. Prvou je posun medzi sektormi a druhou posun medzi sférami. Privatizácia vedie k posunu aktivít, zdrojov a poskytovaniu statkov a služieb z verejného do súkromného sektoru. Zdôvodnením sektorovej privatizácie je kritika byrokracie a neefektivity v kontraste s trhovým mechanizmom ako niečím dynamickým, inovatívnym a flexibilným. Zároveň dochádza ku kontrastu medzi monopolnými poskytovateľmi a plurálnym poskytovaním statkov a služieb umožňujúcich slobodu spotrebiteľskej voľby. Pod privatizáciou verejnej sféry sa chápe posun sociálnej zodpovednosti z verejnej sféry do sféry súkromnej. Vhodným príkladom je vylepšenie procedúr zdravotnej starostlivosti vedúci k rekonvalescencii z inštitucionálneho prostredia do domáceho v záujme uvoľňovania lôžok, programovanie zodpovedných jednotlivcov prostredníctvom propagácie zdravého životného štýlu, samoriadenie chronických stavov, finančná a materiálna podpora školských zariadení

a mimoškolských aktivít detí samotnými rodičmi, či podmieňovanie poskytovania sociálnej podpory vedúce k privatizácii prežitia a hľadaniu alternatívnych foriem príjmu (Clarke, 2004).

Procesy privatizácie a deregulácie rozkladajú verejnú doménu pričom usilujú o jej depolitizáciu. To znamená, že dochádza k snahe zamietnuť, stlmiť a premiestniť možnosť vzniku politických konfliktov a rozhodnutí prostredníctvom subjektifikácie spoločenských problémov na alternatívne režimy pravdy. Inak povedané, prostredníctvom individualizácie premiestniť zdroj týchto problémov a priestor na ich riešenie z verejnej domény na súkromnú. Liberálna demokracia je v tomto zmysle sama o sebe režimom pravdy a navyše aj priestorom pre súperenie rozličných diskurzov. Paradoxne, samotná politika je miestom, kde prebieha depolitizácia verejného priestoru. (Clarke, 2004) Súbežne s touto problematikou vytvárajú politické strany v neo-liberálnych demokraciách *„samo-reprodukujúce vnútorné elity, vzdialené od svojho masového hnutia, ale zato včlenené do množstva korporácií, ktoré na oplátku financujú prieskumy verejnej mienky, politické poradenstvo, či samotnú volebnú kampaň výmenou za politický vplyv“* (Crouch, 2004, s. 75).

Koncept governmentality M. Foucaulta predstavuje spojenie politickej racionality – režimu pravdy s technikami výkonu moci. Politická racionalita je konštruovaná na základe všeobecne uznávanej spoločenskej normy, ktorá je obsiahnutá v celom spoločenskom systéme a legitimizuje uplatňovanie mocenských techník. Ich výkon následne vytvára mocenské vzťahy na všetkých úrovniach spoločenského systému. Vládnutie, ako mocenský vzťah presahujúci spontánny výkon moci, v sebe obsahuje dva rozmery. Jednak je to „riadenie samého seba“ (moc nad telom) a jednak „riadenie ostatných“ (bio-politika). Z tejto perspektívy je governmentalita prezentovaná ako „riadenie riadenia“. Neo-liberálna governmentalita transformuje pravidlá trhu do podoby všeobecne uznávanej spoločenskej normy, čím vytvára neo-liberálny režim pravdy – neo-liberálnu politickú racionalitu. Tá prostredníctvom mocenských techník uplatňovaných infraštátnymi inštitúciami programuje jednotlivcov a spravuje populácie v súlade s vnútorným pravidlom maximálnej ekonómie. To následne vedie k vytváraniu občianskej spoločnosti založenej na konzume a k procesom privatizácie a deregulácie za účelom redukcie byrokracie a neefektívnosti štátneho aparátu. V kontexte neo-liberálnej governmentality v rozvinutých demokraciách môžeme vyčleniť nasledovné úrovne kontradikcie:

Po prvé, programovanie jednotlivcov v konformite s trhovými princípmi ako tých, ktorí sú sami zodpovední a schopní podieľať sa na svojom blahobyte sa prejavuje

v hospodárskej oblasti a v oblasti ľudských slobôd. V prvom prípade vedie k erózii kolektívnej kapacity a spoločenskej solidarity, pretože individualizuje úspech a neúspech jednotlivca na základe jeho individuálnej voľby. V oblasti ľudských slobôd to môže viesť k eliminácií spoločenského disentu kvôli redukcii vyvstávajúcich spoločenských problémov na individuálnu úroveň.

Po druhé, neo-liberálna governmentalita vedie k podpore akumulácie prostredníctvom opätovného ustanovovania princípov kapitalizmu, zvyčajne na úkor využívania väčšiny, zatiaľ čo limituje opozíciu prostredníctvom znehodnocovania demokratického princípu vládnutia. Pod týmto mám na mysli okrem spomenutej erózie solidarity, depolitizáciu politiky v zmysle presunu rozhodovacích kompetencií štátu v socio-ekonomických otázkach na súkromných aktérov a výslednú exklúziu danej problematiky z legitímnej diskusie. Zároveň posilňovanie vzájomnej podpory trhových vzťahov medzi ekonomickou a politickou doménou implikuje, že vznik napätia v jednej doméne môže expandovať do druhej.

LOBBING V SOUČASNÉ DEMOKRACII

Veřejná politika v současné demokracii spočívá v hledání konsensu mezi partikulárními zájmy a tím pádem usiluje o zapojení co největšího možného počtu aktérů do vzájemných interakcí s cílem efektivního řešení společenských problémů. Možnosti, jakými lze na procesu tvorby rozhodnutí participovat, se z hlediska občanské společnosti omezují na účast ve volbách a referendech. Pluralistická společnost však disponuje i dalším nástrojem – lobbingem, který dává možnost „být vyslyšen“. Vychází ze schopnosti aktérů ze soukromého sektoru a občanské společnosti mobilizovat se, formulovat své zájmy a postoje a tyto následně prezentovat veřejným činitelům. Lobbující subjekty tak do systému přijímání rozhodnutí přinášejí podněty a informace z vícero stran, které by se sem jinou cestou nedostali, jako i napomáhají identifikovat nové problémy, které je potřeba řešit. Ve výsledku tak přispívají k legitimizaci politického rozhodování, protože aktivní účast občanů na rozhodovacím procesu zvyšuje jeho transparentnost. Odpovědnost veřejných činitelů je doplněna většinovým souhlasem, který je dostatečným argumentem pro obhajobu tvorby veřejné politiky.

Lobbing, ačkoliv je na něj nahlíženo značně ambivalentně, je přirozenou a organickou podmnožinou demokratického rozhodování, která v sobě odráží stupeň vývoje občanské společnosti a míru otevřenosti politického systému.

Teoretické vymezení lobbingu

V době, kdy pozorujeme oslabování politických stran jako kanálů mobilizace a participace občanů, je víc než užitečné hledat nová řešení a alternativní způsoby, jak vyjádřit a zachytit potřeby a požadavky občanské společnosti. Je tedy pochopitelné, že sílí význam participativních, deliberativních nebo asociativních teorií demokracie, stejně jako si své místo v politologii a vědecké veřejné politice našly koncepty politických sítí a víceúrovňového vládnutí. V tomto kontextu má své důležité místo i lobbing, který v sobě jako konkrétní nástroj (nebo řekněme metoda) veřejné politiky koncentruje činnosti a aktivity, jež lobbujícím subjektům umožňují participovat na tvorbě politických rozhodnutí.

Podobně jako u jiných definic v politických vědách, ani nad teoretickým vymezením lobbingu nepanuje jednoznačná shoda. Malý zájem o ustálení definiční jednotnosti je možné přičítat tomu, že lobbing je konkrétním nástrojem ve veřejné politice, zatímco hlavní proud vědecké veřejné politiky se věnuje zejména procesům tvorby politik, jejich kontextům

a samotným aktérům. Lobbing je tak v pozici jakéhosi politologického epifenoménu, jehož zkoumání nepřinese víc ani hlubší poznatky, než o lobbingu samotném. Jeho postavení na poli teorie však nic nemění na skutečnosti, že se jedná o legitimní nástroj používaný v podmínkách pluralitní demokracie, který se děje každý den, bez ohledu na to, jestli je teoreticky uchopen nebo legislativně ošetřen.

Jednotlivé definice dostupné v odborné literatuře nevykazují diametrální rozdíly, ale spíše drobné odlišnosti, způsobené rozdílným institucionálním prostředím a politickou kulturou, pod jejíž vlivem vznikají. To se následně promítá do rozsahu lobbistické činnosti, do rolí, které jsou připisovány jednotlivým aktérům, jako i do normativního očekávání od legislativního procesu.

Konkrétní příklady teoretického uchopení lobbingu otevíráme pomocí definice evropského odborníka na lobbing L. Graziana, podle kterého je lobbing *„specializovaná a odborná reprezentace prostřednictvím široké škály prostředků, které v zásadě vylučují korupční výměnu služeb. Ve své povaze je lobbing velmi odlišný od obecné nespecializované reprezentace, kterou zajišťují volení zástupci“* (Graziano in Dančák, Hloušek, Šimíček, 2006, s. 88). Drobný problém v případě této definice je možné vnímat v tom, že chápe lobbing jednak jako pouhou reprezentaci a dále v negativním pojetí, tzn. to, co není. Navíc vynechává alespoň přibližnou charakteristiku nástrojů lobbingu a spojuje je do strohého termínu „široká škála prostředků“.

Stejně nespecifikovaně k lobbingu přistupuje i OECD, kdy je na lobbing nahlíženo jako na *„celosvětově rozšířenou praxi ovlivňování rozhodovacího procesu speciálními zájmy, které poskytují těm, co rozhodují, cenná data a vhled pro informovanější rozhodnutí, a také umožňuje zájmům, aby jejich hlasy byly slyšeny“* (OECD, 2009). V tomto případě už je více patrné, že nejcennější komoditou lobbingu jsou informace.

Je potřeba si ale uvědomit, že lobbing je komplexní proces, dvou a vícestranných kontaktů mezi aktéry veřejnými, soukromými a z třetího sektoru, za účelem zapojení se do procesu tvorby veřejné politiky. To je možné zřetelněji pozorovat v definici litevského politologa Kalninše, který lobbing vysvětluje jako *„legitimní, legální a uznanou interakce soukromých osob se státními orgány a orgány místní správy či samosprávy s cílem dosáhnout toho, aby byla nebo nebyla přijata některá rozhodnutí anebo byly nebo nebyly realizovány určité aktivity tak, jak si žádají oni nebo třetí osoby (klienti). Lobbování nezahrnuje aktivity soukromých osob, které jsou součástí administrativních nebo právních procedur, stejně jako nezahrnuje aktivity, které se odehrávají výlučně na otevřené*

scéně a které by jakýmkoliv způsobem mohly být považovány za korupční jednání" (Kalninš In Muller – Laboutková – Vymětal, 2010, s. 23).

Ještě hlouběji jde při definování Asociace profesionálů na vztahy s vládou (dříve Americký svaz lobbistů), který nemá potřebu vyjadřovat se ke vztahu lobbingu a korupce a důraz klade už na konkrétní obsah lobbistických činností. Lobbing je legitimní aktivita, jež je chráněná prvním ústavním dodatkem. Lobbing zahrnuje mnohem více, než jen přesvědčování zákonodárců. Mezi jeho hlavní prvky patří výzkum a analýza právních předpisů nebo regulačních návrhů, sledování a podávání zpráv o vývoji v dané oblasti, ke které se lobbistická aktivita vztahuje, či účast lobbistů v Kongresu a při jeho slyšeních[40].

Pokud si tedy uváděné definice shrneme, podstatou lobbingu je ovlivňování rozhodovacího procesu (konkrétně veřejných činitelů), nebo přesněji úprava finální podoby přijímaného rozhodnutí, což se děje pomocí specializované a odborné reprezentace vlastních zájmů. Dochází k interakcím mezi aktéry veřejného, soukromého a třetího sektoru a jedná se o činnost legitimní a legální.

Ještě doplňme, že lobbing je možné považovat za komunikaci, a to buďto kuloární nebo veřejnou (lobbuje každý, kdo komunikuje se státní správou nebo volenými zástupci), pokud je tato komunikace faktická, odborná a přináší hodnotné informace, které by byly jinak potlačeny nebo vůbec nebrány do úvahy.

Lobbing tedy umožňuje vliv veřejnosti při výměně informací mající dopad na správu věcí veřejných[41]. V současné demokracii funguje jako informační, nikoli institucionální nebo systémová ochranu zájmů, čímž podporuje naplňování obsahové formulace a realizace politiky, protože politika sama o sobě se neobejde bez vnějšího zdroje informací. Lobbisté tak fungují jako „informátoři", kteří se snaží ovlivňovat směr tvorby veřejné politiky.

Nástroje lobbingu

Hlavním cílem lobbistických aktivit je ovlivnit mechanismus rozhodování nebo konkrétní aktivitu poslance, ministra, městského zastupitele, úředníka apod. na pozadí zájmů, které zastupují. Způsob a prostředky, jakým se tento cíl snaží jednotliví lobbisté naplnit je určující pro odlišení lobbingu od korupce. Jsou to právě používané nástroje,

[40] Dostupné na < http://grprofessionals.org/about-lobbying/what-is-lobbying/>.
[41] V ideálním případě mohou lobbisté (obvykle z třetího sektoru) upozornit veřejné činitele na zásadní veřejné záležitosti/problémy/zájmy.

které by se měly stát předmětem právní regulace, aby se nastavily jasné hranice pro obě zúčastněné strany. Vyplnil by se tak prostor možných spekulací, proč se například konference nebo setkání s poslanci konají v zimních měsících v luxusních rezortech v Alpách apod. Jak se v praxi ukazuje, trestněprávní úprava korupce sama o sobě nestačí. Ovšem na druhou stranu není užitečné přeceňovat zákon o regulaci lobbingu jako nástroj boje proti korupci.

Lobbing se vyskytuje všude tam, kde se uplatňuje právo rozhodovat nebo disponovat se zdroji a s tím souvisí i dvojí motivace pro zahájení lobbování. První je obava, že spektrum rozhodnutí, která by mohla být přijata, je příliš široká a pro lobbující subjekt představuje vysoké riziko negativního rozhodnutí. A za druhé, že dojde k přijetí rámce pro budoucí rozhodování, který nebude vyhovovat ekonomickým zájmům subjektu (Bažantová, 2007). Snahou lobbisty je tedy omezit paletu potencionálních rozhodnutí na ty, která jsou pro něj vyhovující[42]. Jinak řečeno, prosazuje a chrání konkrétní zájmy určité skupiny tak, že prostřednictvím práce s informacemi usiluje o cílené ovlivnění veřejného činitele(v některých případech i veřejnosti) ve svůj prospěch.

Nejsilnějšími zbraněmi v lobbistových v rukou je správné načasování, informace a práce s nimi. To zahrnuje sběr poznatků, argumentaci, přesvědčování a najímání expertů. Vzhledem k tomu, že se současná politika dotýká nepřeberného množství témat, je pro volené zástupce, kteří se stávají politiky z povolání, nemyslitelné, aby obsáhli všechny důsledky, dopady a případné externality přijímaných rozhodnutí. Tato skutečnost ruku v ruce s kvalitou legislativního procesu pak například v České republice nebo na Slovensku vede k tomu, že krátký čas po uvedení zákona do platnosti je nezbytné připravit jeho novelizaci.

To, jaké nástroje nebo jejich kombinace lobbista při své práci používá, závisí na několika faktorech:

- určování adresáta,
- volba komunikačního kanálu,
- typ a obsah komunikace.

A zároveň na charakteru lobbingu, tedy zdali se jedná o:

- lobbing reaktivní (reakce na přijatý akt/rozhodnutí) nebo proaktivní (iniciativní předkládání návrhu),

[42] Snahou korupčních aktivit není omezit výběr možných řešení, ale zajistit si konkrétní výsledek.

- ofenzivní[43] nebo defenzivní[44] (snaha o zachování status quo),
- strategické nebo ad hoc lobbování,
- lobbing namířený na legislativu, exekutivu nebo v období voleb.

Konkrétní nástroje, které lobbisté využívají, jsou:

- osobní kontakt s veřejnými činiteli (může zahrnovat i vzájemnou korespondence a elektronickou komunikaci) – označuje se jako přímá forma lobbování, která je využívána obvykle profesionálními lobbisty a nevyžaduje zapojení veřejnosti. Je nejnáročnější na přípravu informací (materiálů), které lobbista přináší.
- najímání odborníků, zpracovávání odborných zpráv a analýz,
- pořádání konferencí, workshopů, odborných seminářů nebo jiné vzdělávací a plošně namířené aktivity, u kterých se předpokládá celospolečenský dopad a mnohdy mají anonymní charakter – příklad nepřímé formy lobbování,
- využívání médií (publikace odborných článků, účast v televizních pořadech, internetové blogy a diskusní fóra apod.) – je podmíněno snahou získat podporu veřejnosti, kterou bude následně možné transformovat do podoby nátlaku na vládu,
- zesílená aktivita ve volebním období – podpora politických stran ve víře budoucí spolupráce, možnosti prosadit své zástupce na kandidátku nebo po volbách do kooptovaných veřejných funkcí,
- finanční podpora politických stran,
- petice, blokáda, stávka, žaloba u soudu aj. agresivnější formy v mezích zákona, případně až občanská neposlušnost.

[43] *„vytváření nových platforem působení pro zájmové skupiny, iniciování rozhodovacích procesů a předvídání problémů a předcházení jim, popř. Snaha o zahrnutí nějaké záležitosti do plánu činností rozhodovací instituce“* (Sroka In Jablonski, 2006, s. 156).

[44] *„činnosti, které udržují dosavadní právní stav, jenž je příznivý zájmům dané skupiny, a tyto aktivity podporují stávající realizační směřování veřejných programů“* (Sroka In Jablonski, 2006, s. 156).

Nakolik jsou lobbisté ve své práci úspěšní nebo jak je vůbec systém lobbování funkční, je možné předpokládat podle několika faktorů:

- vnější
    - politická kultura – je určující pro (ne)uznání a (ne)přijímání lobbingu ve společnosti[45] – zahrnuje systém regulace lobbingu a zveřejňování informací neboli zákonné definování zakázaných praktik, pozitivní vymezení lobbistických aktivit, povinná registrace atd.,
    - charakter a aspirace jednotlivých zájmů – jejich (ne)shoda se společenským hodnotovým systémem – zrcadlí se v potřebě zformování střední vrstvy, která dokáže formulovat a organizovat své zájmy,
    - typ politického systému a styl fungování státního aparátu,
    - existence nezávislých a investigativních médií, která monitorují činnost politiků a odhalují případy korupce,
- vnitřní
    - velikost a charakter lobbistické skupiny,
    - povaha, aktuálnost a intenzita zájmů, které reprezentují,
    - schopnost spolupráce s konkurenčními subjekty,
    - vlastní kapacity – finanční, materiální, lidský kapitál (zahrnuje například odbornost a stupeň vzdělání jednotlivých členů).

Jiný pohled na nástroje lobbingu a jejich strukturování přináší Schendelen, který popisuje čtyři tradiční techniky ovlivňování. Jako první charakterizuje *nátlak*, v rámci čehož mohou zájmové skupiny využívat petiční právo, organizovat blokády, stávky apod. Soukromé ekonomické subjekty mohou pohrozit přesunutím výroby do jiné země. Ministerstvo ovlivňuje domácí prostředí vydáním legislativy, která je právně vynutitelná. Druhou technikou je *vtažení do vlastní hry*. To vysvětluje na principu, kdy se aktéři stávají závislými na jiných aktérech kvůli udělení finančních prostředků. Například: ministerstvo má do jisté míry pod svou kontrolou nezávislé agentury nebo mimovládní organizace a využije část svého rozpočtu, aby si zavázalo jiné organizace. Třetím případem je *veřejná obhajoba*, kterou Schendelen v kontextu chápe jako prosazování a propagandu (například kampaň v médiích), ale zařazuje sem i podání stížnosti nebo žaloby. Poslední tradiční technikou je *argumentace* (Schendelen, 2004,

[45] Nejméně pozitivně je lobbing vnímán v nekonsolidovaných demokraciích tj. bývalých komunistických státech.

s. 32-33), což je práce s informacemi zaobalená do logických konstrukcí a empiricky prokazatelných faktů tak, aby byla co nejpřesvědčivější ve smyslu „není pravda, že on říká nepravdu, ale má pravda je opodstatněnější a správnější“[46].

Dalším nástrojem lobbingu, využívaným zejména v USA, je grassroots (možno překládat jako metoda trávových kořínků). Jak pojmenování napovídá, jedná se o aktivitu směřující zdola nahoru. Spočívá ve snaze získat co největší podporu veřejnosti pro určitý problém/zájem. S takto nabitým zásobníkem pak lobbisté útočí na politické rozhodovatele a zároveň vyzývají občany, aby se do vyvíjení nátlaku zapojili.

Metoda grassroots obvykle zahrnuje petice, demonstrace, organizovaná shromáždění a další formy veřejného protestu. Poukazuje tak na „závažnější“ společenské potřeby, než jsou partikulární snahy jednotlivých zájmových skupin. Jedná se o velmi efektivní artikulační strategii nazývanou také *„vodíkovou bombou moderního lobbingu“* (Goldstein in Müller – Laboutková - Vymětal, 2010). Politici jsou vůči této technice významně citliví, protože ji vidí jako projev veřejného mínění. Tím pádem mu věnují zvýšenou pozornost – z obavy, aby nepocítili následky v příštích volbách.

Systém regulace lobbingu

Hlavním důvodem, proč je potřeba lobbing zákonně regulovat, je fakt, že je stále spokojován se zákulisními jednáními, nekalými praktikami nebo korupcí. Práce lobbistů nebo jakékoliv prosazování zájmů na úrovni rozhodovacího procesu, je v očích běžných občanů zahaleno neprůhledným závojem tajemna, což oslabuje legitimitu přijímaných rozhodnutí. Z toho vyplývá potřeba explicitního legislativního odlišení lobbingu od korupce, zlikvidování jeho skryté podoby[47] a přimění aktérů lobbingu na obou stranách k otevřenosti a transparentnosti.

„Motivy pro odmítání regulace lobbistických aktivit mohou být u každé země jiné, ať jde o laxní postoj k zajištění transparentnosti demokratických rozhodovacích procesů nebo o specifické a uznávané postavení zájmových skupin v daném politickém

[46] Zde se nabízí prostor pro polemiku o pravdivosti informací, se kterými lobbisté přicházejí. Nikomu nelze ze zákona zakázat lhát, ovšem při současné pluralitě zájmů a vzájemné konkurenci mezi nimi, by bylo pro lobbistu zřejmě profesionálně smrtelné, kdyby byl přistižen při lži nebo předkládání klamavých informací – těžko by pak hledal cestu zpět k otevřeným dveřím. Vždyť přece nejlepší lobbista je ten, kterého zákonodárce vyhledá sám, protože si váží jeho názoru věří mu.

[47] Lobbing jako synonymum aktivity spočívající na zprostředkovávání informací, není nijak spjat s pozváním na večeře, společenské události nebo jednání na zámořských jachtách.

systému, respektive v zemích s určitou tradicí korporativismu" (Malone in Pitrová, Kubová, 2010, s. 41).

Z teoretického hlediska a na základě studie OECD můžeme samotnou regulaci lobbingu rozdělit podle několika aspektů (OECD, 2007):

- Podle regulovaného subjektu – regulace lobbistů nebo lobbovaných,
- Podle způsobu aplikace pravidel – legislativní regulace nebo exekutivní nařízení,
- Podle způsobu samotné regulace – přímá regulace podle obsahu aktivit, samoregulace prostřednictvím kodexů nebo nepřímá regulace zaměřená na úpravu veřejných autorit a procedurální stránky politického procesu.

Regulace lobbingu je sama o sobě primárně namířena na zvýšení transparentnosti, otevřenosti a poctivosti v tvorbě veřejné politiky. S tím souvisí i podpora integrity a zesilování účinnosti politického procesu a přijímaných rozhodnutí. Samotná životaschopnost regulačních předpisů pak závisí na zavedení pravidel pro zveřejňování informací, které mohou být zpětně použity na to, aby si veřejné autority plnily řádně své povinnosti (OECD, 2007).

Přesto však můžeme mezi samotnými lobbisty i politology najít přívržence i odpůrce regulace lobbingu. Nejsilnějším argumentem v rukou odpůrců je jejich obava, že jakýkoliv systém regulace (jiný než samoregulace) povede k omezení přístupu k politickým rozhodovatelům. A dále, že jednou započatou regulaci nebude už možné zastavit a tak postupně dojde k omezování demokratických principů.

Za krok špatným směrem odpůrci považují i jen vytváření mandatorních registrů lobbujících subjektů, což přirovnávají ke stavení překážek pro možnost participace občanské společnosti. Mohlo by totiž dojít k narušení rovnoprávného přístupu jednotlivých zájmových skupin k politickým rozhodovatelům, protože zaregistrovaní resp. akreditovaní lobbisté by získali zvláštní (až privilegovaný) status. Výsledkem toho by mohlo být odcizení se občana veřejným institucím. Odpůrci rovněž předpokládají, že například zavedení registrace lobbistů s sebou přináší i zvýšení nákladů na lobbování samotné, které mohou být těžko naplnitelné pro malé skupiny nebo nové organizace. Političtí rozhodovatelé tak navíc mohou identifikovat lobbistické subjekty, pro které je očekávaný benefit z lobbování přinejmenším přímo úměrný vynaloženým nákladům. Slovníkem odpůrců přeloženo, regulace lobbingu napomáhá k identifikaci solventních lobbistů a tak politicky lukrativních návrhů.

Naopak obhájci regulace lobbingu deklarují své snahy sblížit občanskou společnost s veřejnými institucemi, zvyšovat jejich vzájemnou důvěru a učinit jejich vztah transparentní. Při své argumentaci se zvyknou opírat o teorii deliberativní demokracie, kterou označují za prostředek na zvyšování transparentnosti rozhodovacího procesu i jednání samotných veřejných činitelů, ať už formou povinných registrů nebo jiných forem. Sesbíraná data by pak měla být volně přístupná veřejnosti, aby byla občanské společnosti dána možnost zpětnovazebné reakce, která by vedla k vyšší kvalitě outputů procesu tvorby veřejné politiky.

K problematice zájmů ve vztahu k politickým rozhodovatelům je přistupováno tak, že obě strany (občané i jejich zvolení zástupci) musejí svá rozhodnutí odůvodnit. Člověk by totiž neměl být pouze pasivním objektem přijímaných rozhodnutí, ale aktivně se sám nebo prostřednictvím svého zvoleného zástupce do veřejné politiky zapojovat a zároveň zde prezentovat a konfrontovat důvody svých rozhodnutí. Volení zástupci by pak měli být schopni vysvětlit a odůvodnit existenci přijatých opatření, kterými by se měla společnost řídit. Jinými slovy, vůle veřejných institucí má být pro občany srozumitelná a náležitě odůvodněná (Gutmann - Thompson, 2004). Občané a zároveň politici mají právo vědět, odkud názory a informace, kterým jsou vystaveni a které je ovlivňují nebo určují jejich životní podmínky, vycházejí (Chambers, 2003).

Výsledkem debat těchto dvou antagonistických táborů (odpůrců a přívrženců regulace) v kombinaci s politickou kulturou jsou rozdílné postoje k systému regulace lobbingu v jednotlivých zemích.

Slabé stránky lobbingu aneb důvody pro regulaci

Lobbing může být pro politiku přínosem z hlediska přijímání kvalitnější legislativy, protože soukromé subjekty na vlastní náklady najímají odborníky, nechávají vypracovávat analýzy, investují do osvětných programů apod. Navíc, pokud se například ekologické hnutí snaží prosadit nějaký svůj konkrétní zájem, může to mít za následek přijetí takových opatření, která pozitivně ovlivní kvalitu života všech občanů. Lobbisté jsou rovněž významnými iniciátory nových agend nebo upozorňují na problémy – ať už z hlediska rozhodovacího procesu nebo na úrovni společenské diskuse.

Je ovšem potřeba zmínit i negativní stránku lobbingu, a sice jeho diskriminační charakter. Rozsah a mnohdy i kvalita lobbování může být přímo úměrná vynaloženým finančním prostředkům. Jedná se totiž o náročné aktivity z hlediska kvalifikace,

organizace a po stránce technického zabezpečení. Ne každá zájmová skupina nebo firma má dostatek peněz na to, aby si najala profesionální lobbisty, kteří mají perfektně zmapovány přístupové kanály k příslušným veřejným činitelům a již vytvořený vztah založený na vzájemné důvěře.

Pochopitelně se tak může zdát, že nejdominantnější subjekty jsou schopny si nejlépe prosadit své zájmy, což ovšem nemusí být nejlepší varianta z hlediska veřejného zájmu. Pomyslně tak proti sobě stojí nadnárodní korporace s profesionálními lobbisty a různá zájmová a sociální hnutí, jejichž největší síla spočívá v přesvědčení, odhodlání, osobní angažovanosti a dobrovolnictví.

Schendelen uvádí, že silné strategické postavení může z objemu finančních prostředků (stejně jako síťových kontaktů) učinit marginální zdroje. Například na úrovni EU je systém natolik propletený, že není možné s přesností určit, který typ zdroje je tím rozhodujícím (Schendelen, 2004). Proto se domníváme, že otázka rovnosti podmínek pro přístup k veřejným orgánům a konkrétním veřejným činitelům je a priori pro nastavení regulace lobbingu nepotřebná. Mnohem účinnější je stanovení podmínek pro tento přístup.

S tím souvisí i další významný otazník a v podstatě signifikantní negativum lobbingu, a sice jeho obtížná, na první pohled až nemožná, kontrolovatelnost. Jednání za zavřenými dveřmi v lidské mysli vyvolává přirozenou asociaci, že se jedná buď o něco tajného, nebo něco nekalého – korupci například. Tento nedostatek transparentnosti může mít dva významné dopady. Za prvé snižuje odpovědnost veřejného činitele za přijímaná rozhodnutí a za druhé, že politický rozhodovatel může upřednostnit zájmy, které se neshodují s těmi, jež sám na základě mandátu uděleného voliči reprezentuje.

Za pozornost určitě stojí i diskutabilní nástroj, a sice financování politických stran. Na jedné straně nemá dárce žádné záruky, že se jeho zájmy dostanou do programového portfolia strany v kompletním znění a že nebudou potlačeny na úkor jiných témat. Hledání partnerů pro spolupráci a cest pro naplnění svých cílů je jednou z popředních aktivit lobbistů. Je tedy pochopitelné, že skrz politické strany se lobbisté usilují navázat spojení s potencionálními policy makers. Ovšem jak jsme již dříve uvedli, tradiční technika vtažení do vlastní hry je například v dnešním prostředí arény EU málo efektivní. Navíc v některých zemích je finanční podpora politických stran značně legislativně omezena. V jiných případech je ale napojení silných ekonomických subjektů na politické

strany nezpochybnitelné[48]. Zřejmě i to může být jedním z důvodů, proč u veřejných činitelů chybí politická vůle pro legislativní regulaci lobbingu. U politických stran by totiž v předvolebním období mohlo dojít k finančním ztrátám.

Evropská iniciativa pro transparentnost identifikovala další tři oblasti problémů, které s sebou lobbing může přinášet (KOM (2006) 194):

- poskytování zkreslených informací orgánům EU o možných hospodářských, sociálních nebo environmentálních dopadech navrhovaných právních předpisů,
- moderní komunikační techniky (prostřednictvím internetu jako e-mail, blogy a sociální sítě) usnadňují organizaci hromadných kampaní pro nebo proti určité kauze a orgány EU pak nejsou schopny ověřovat, do jaké míry tyto kampaně reflektují skutečné občanské zájmy,
- zpochybňování legitimity zastoupení zájmových skupin evropskými nevládními organizacemi z důvodu finanční závislosti některých nevládních organizací na podpoře z rozpočtu EU a finanční podpoře svých členů.

Každá regulace lobbingu musí zabezpečit, aby jí neutrpěly důležité funkce lobbování. Podle Schendelena existují dvě hlavní formy nebezpečí, které se mohou objevit při vytváření překážek ve volné výměně informací. Za prvé, rozhodovací orgány si vypěstují závislost výlučně na oficiálních zdrojích (v případě EU např. na členských státech) a stanou se tak permanentně nedostatečně informovanými. Za druhé, čím více překážek se postaví, tím větší bude nevyváženost mezi jednotlivými lobby(Schendelen in Buholzer, 1997). V Schendelenových tvrzení je možné spatřit i obavu, že přísná regulace by pro EU mohla znamenat, že lobbing by ztratil svou významnou roli při snižování demokratického deficitu. Proto lze více než souhlasit se současným unijním trendem, že je potřeba věnovat větší pozornost transparentnosti a monitoringu než restrikcím samotných aktivit lobbistů.

Možnosti regulace

Možností neboli způsobů regulace rozeznáváme několik. Vždy se však pohybujeme v intencích dvou hlavních konceptů: samoregulace a regulace[49]. V rámci samoregulace

[48] *„Výzkumy prokazují, že soukromé firmy vystupují jako sponzoři vlády a konzervativních stran, naopak socialistické a jiné levicově orientované strany dostávají podporu spíše od odborových organizací. Finanční prostředky stranám však nabízejí i církve či organizace sdružující zemědělské výrobce“* (Říchová, 2002, s. 120).

lobbisté dobrovolně vstupují do společných asociací nebo organizací a sami se snaží nastavovat parametry své činnosti. Podstata regulace spočívá v přijímání různých forem legislativních opatření a vládních zásahů[50]. Oba koncepty spojuje stejný cíl a oba rovněž musí hledat odpovědi na základní „regulační“ otázky:

- Koho je potřeba regulovat? To znamená, identifikovat aktéry a adresáty lobbingu, což je v případě konceptu samoregulace značně usnadněno;
- Jak je potřeba ho regulovat? Aneb jaká opatření je nutné přijmout. Nesmíme opomenout zahrnout i systém monitorování, zpětné kontroly a sankcí;
- Jaké informace o něm potřebujeme vědět? Aby bylo dosaženo co největší transparentnosti;
- Jak s těmito informacemi naložíme? Neboli jaká část z celkové objemu nasbíraných informací může být zpřístupněna a komu, aby to nepřineslo negativní dopady.

Pokud ke dvěma hlavním konceptům přidáme obligatorní nebo dobrovolný charakter, dostaneme se ke konkrétním regulatorním možnostem viz. Tabulka 1.

Tabulka 1 – Modelové typy regulace lobbingu

	Samoregulace	Zákonná regulace
Dobrovolné	Doporučení, nepovinné etické kodexy	Zákony či pravidla, která v případě splnění požadavků (např. registrace) odmění registrované určitým privilegiem (např. permanentní povolení pro vstup do parlamentu) – záleží teda na dobrovolném přihlášení (sebeomezení)
Povinné	Závazné povinnosti stanovené zastřešující asociací (povinné etické kodexy, povinné zveřejňování seznamů klientů)	Zákony stanovující závazné povinnosti pro všechny subjekty v oboru

Zdroj: Kalninš in Müller, Laboutová, Vymětal, 2010, s. 73

[49] *„Jde tedy v zásadě o rozdíl mezi dobrovolnou samosprávou či paternalistickou státní regulací“* (Müller – Laboutková – Vymětal, 2010, s. 71).

[50] OECD po dvouletém výzkumu a hodnocení vládních regulací vydala v roce 2010 dokument (Transparency and Integrity in Lobbying – dostupný na: <http://www.oecd.org/dataoecd/14/57/44641288.pdf>), ve kterém vypracovala a sepsala 10 principů, které jsou nezbytné pro dosažení transparentnosti a zachování integrity lobbingu.

Z hlediska konkrétních opatření, která je možné při regulaci využívat, se budeme blíže zabývat: kodexy chování, registry a právními normami. Uváděné možnosti regulace spolu navzájem souvisí: pokud je přijata právní norma upravující lobbing, zpravidla zavádí povinnost se registrovat, což je podmíněno závazkem k plnění kodexu chování. Opačně tento směr neplatí.

V současnosti vidíme, že kodexy chování jsou v praxi využívané ambivalentně. Tvoří například podmínku pro zaregistrování se do rejstříků (např. Rejstřík transparentnosti EU) nebo pro vstup do organizací zastřešující lobbisty (SEAP, EPACA, AALEP). Formulování a následné formalizování pravidel a standardů pro lobbisty totiž představuje neodmyslitelnou součást transparentní a demokratické tvorby nejen unijní politiky.

Kodex chování má především výchovný charakter a měl by přispívat k lepší pověsti lobbistů v očích veřejnosti i politických rozhodovatelů, jako profesionálů, kteří jsou vázáni etickými pravidly. Lobbisté se jeho prostřednictvím zpravidla hlásí k zodpovědnosti a poctivosti při práci a dalším honosným principům, jež přispívají k obecnému statutu jejich povolání. Kodex by jim měl sloužit jako návod, jakých zásad by se v konkrétních každodenních situacích měli držet a kterých naopak vystříhat (např. konflikt zájmů).

Kodexy chování jsou obvykle součástí samoregulačního konceptu - jeho hlavním pilířem[51]. V očích veřejnosti však mohou působit účelově nebo neúčinně. Často je jim rovněž vytýkána nízká míra vymahatelnosti a malá síla sankcí (nemají legislativní dopad). Ovšem podle toho jak chápeme logiku práce lobbisty (a stejně to pozorujeme i u evropských organizací zastřešujících lobbující subjekty a zájmové skupiny), jedním ze základních principů lobbingu je zodpovědný přístup a dobré jméno – pokud je nemám, těžko získám klienty a komplikovaně navazuji vztahy s veřejnými činiteli. Viděno touto optikou, jsou kodexy chování jak otázkou prestiže daného povolání, tak i efektivním nástrojem, protože jejich nedodržení nebo porušení je řešitelné rychleji, než jak by tomu bylo u legislativního zásahu. Zároveň ale musíme předpokládat, že veřejnost bude o jejich existenci a závaznosti dostatečně informována, stejně jako bude do praxe uveden adekvátní mechanismus kontroly jejich dodržování.

Zavázat se k dodržování určitého kodexu chování bývá často jednou z podmínek při přihlašování se do registru lobbistů. Ty představují jakési katalogy subjektů, které

[51] Mohou být doplněny o existenci nezávislých komisí pověřených dohledem nad jejich dodržováním nebo pořádání školení o předepsaných standardech.

přicházejí do styku s politickými rozhodovateli nebo veřejnými činiteli všeobecně s cílem je ovlivnit.

Pro účely registrace je důležité vymezení subjektů, na které se tato povinnost vztahuje, stejně jako určení informací, které mají zaregistrovaní o sobě a svých klientech poskytovat. Zároveň je potřeba stanovit, kdy vzniká povinnost/nutnost se registrovat, a zdali je tato závislá už na samotném vzniku lobbistického kontaktu nebo až při určitém objemu lobbistických aktivit, případně zdali jsou určující finanční limity. Pomocí těchto nastavení pak může být regulován vstup do lobbingu samotného nebo jen jeho činnost.

Vytvoření registru (ať už povinného nebo dobrovolného) s sebou nese otázku zveřejňování sesbíraných informací na internetu (obvykle). To přináší hned několik otázek a sice, které informace by měly být uveřejněny, aby bylo dosaženo co nejvyšší přehlednosti a transparentnosti, ale přitom aby v případě lobby vycházející ze soukromého sektoru nedošlo k narušení konkurenčního prostředí.

Odkrývání finančních údajů bývá obvykle nejspornějším bodem mezi lobbisty zastupujícími soukromý a třetí sektor. V případě lobbistů zastupující zájmy soukromého sektoru představuje zveřejňování finančních informací porušení ochrany klientova soukromí a důvěrných informací, které pro ně jako závazek vyplývá ze smlouvy mezi klientem a konzultantem.

SEAP upozorňuje, že lobbisté, kteří se z důvodu ochrany svých klientů nebudou moci k odkrývání finančních údajů připojit, upadnou do podezření, že ne všechny jejich aktivity jsou košer a mohou tak přijít o své současné nebo potencionální klienty. Nebo naopak, pokud se lobbisté přece jen rozhodnou finanční transakce zveřejnit, mohou porušit smluvní podmínky týkající se důvěrných informací o klientovi. Tak či onak, mezi množství vynaložených peněz a míru dosaženého vlivu není možné položit znaménko „rovná se“.

V případě regulace právními normami je určující nadefinování, koho se daný zákon týká. Spočívá teda na jakési *„profesní identifikaci, přihlášení se k určitým pravidlům a dobrovolnému podřízení se“* (Müller, Laboutková, Vymětal, 2010, s. 74). Tato forma regulace je nejpřísnější. Zároveň je ale součástí širšího konceptu tzn. musí korespondovat s normami týkajícími se financování politických stran, střetu zájmů nebo s jednacími řády jednotlivých veřejných institucí, které jsou adresáty lobbingu, jako je současně determinována daným politickým, kulturním a socioekonomickým prostředím. Proto dnes nenajdeme ten nejsprávnější model regulace, který by byl uplatnitelný plošně. Přesto je však

možné identifikovat záchytné body pro tvorbu právních norem o lobbingu (OECD in Müller, Laboutková, Vymětal, 2010, s. 79):

- přesné a jasné vymezení lobbisty a co je lobbing,
- přesné vymezení výjimek (kdo není lobbista, co není lobbing),
- mechanismus a rozsah zveřejňování informací lobbisty, jejich klienty, příp. veřejnými činiteli v souvislosti s lobbingem,
- povinnost publikovat přesné a aktualizované informace v registru i ve výkazech,
- návaznost na jiné zákonné normy a soulad norem,
- účinné sankce a vymahatelnost naplňování zákona.

Ačkoliv regulaci formou právních norem bývá vytýkáno zvýšení byrokratické zátěže, velkou předností zůstává snazší vynutitelnost, která se řídí jasně stanovenými pravidly. To nás dostává zpět k jedné ze zásadních otázek, kterou si v současnosti kladou vlády a legislativní sbory mnoha zemí (v EU i mimo ni), a sice regulace versus samoregulace. Z pohledu států pak můžeme identifikovat následující postoje:

- Zákonná regulace,
- Oblastní regulace,
- Bez regulace.

Co se samotných lobbistů týká, OECD provedla v roce 2009 výzkum[52] zaměřený na osobní postoje a názory lobbujících subjektů k tomuto dilematu, ze kterého vyplývá následující (OECD, 2009):

- 91 % respondentů se v současnosti zavázalo k dodržování nějakého kodexu chování a z toho 62 % preferuje kodexy sestavené asociacemi/organizacemi zastřešující profesionální lobbisty (s. 39).
- Přesto se více než polovina tj. 50, 8 % domnívá, že systém sankcí, které kodexy chování přináší, mají na chování lobbistů jen malý nebo žádný vliv (s. 42).
- Co se registrací lobbistů týká, 61 % se vyslovilo pro povinnou formu (nejvíce z řad neziskových organizací), 18 % jsou zastánci dobrovolné registrace a 15 % je bez názoru na danou otázku (s. 51).
- Odpovědnost za program regulace by 44,4 % dotázaných (hlavně profesionální lobbisté a zájmové skupiny) svěřilo do rukou organizacím zastřešující profesionální

[52] Zúčastnilo se ho celkem 189 subjektů, z toho 128 profesionálních lobbistů, 25 ekonomických zájmových skupin a 36 neziskových organizací (OECD, 2009b, s. 36).

lobbisty, 33,3 % vládě (zejména neziskové organizace) a 12,2 % preferuje samoregulaci (s. 53).

- Pokud jde o informace, které lobbisté v rámci registrace poskytnou, 82 % souhlasilo, aby tyto záznamy byly zveřejňovány online, pouhých 9 % bylo proti a zbylých 9 % se nevyjádřilo (s. 53).
- Většinová shoda panovala nad uveřejňováním základních informací, jakými jsou: jméno lobbisty, jména klientů, všeobecný popis předmětu lobbování a příspěvek na lobbing. Zveřejnění podrobných informací jako příjmy a výdaje jednotlivých lobbujících subjektů našlo podporu u neziskových organizací, u profesionálních lobbistů už byla značně menší (s. 66).

Druhou největší komplikací při regulaci je samotná definice lobbisty a obsahu lobbingu. U samoregulace, je určení, na koho se pravidla vztahují, značně usnadněno, protože subjekty se sami přihlašují a zavazují k plnění určitých závazků. V případě regulace se jednotlivé používané definice liší podle geografické polohy státu, politické kultury, historie, přístupu k managementu veřejných záležitostí nebo k samotným institucím apod.

Jako nejčastější problém se ukazuje to, že buď je její záběr příliš široký a definice tak nepřispívá k transparentnosti nebo naopak příliš úzký, čímž dochází k vynechání velké části podstatných subjektů. A právě „dobrá definice“ je prvotním předpokladem pro smysluplnou, fungující a úspěšnou regulaci.

V institucích EU se značné oblibě těší irská definice lobbingu, která vzešla z pera *„Public Institute of Ireland, Chatered Institute of Public Relations a Public Relations Consultants Association“* a její znění je následující *„specifické úsilí ovlivňovat veřejné rozhodování buď tlakem na změny v politice, nebo se snahou zabránit těmto změnám. Veřejné rozhodování je aktivita státního úředníka na jakékoli úrovni veřejné správy, který rozhoduje o libovolném aspektu politiky nebo opatření či provádění této politiky nebo jakýchkoliv záležitostech, které jsou považovány nebo které by mohly být považovány za akt veřejného subjektu* (Laboutková, 2010, s. 7). K této definice je potřeba pro úplnost zmínit, že Irsko přistoupilo k regulaci lobbingu zejména na straně veřejných činitelů. V případě EU však mohou jako lobbisté vystupovat národní státy i samotné instituce EU, proto je momentálně vše zahrnující definice prakticky nemožná.

Dalším problémem, se kterým se mnoho současných definic potýká, je postavení právníků a právnických firem. Ti se sami dožadují specifického postavení, protože jsou a priori (a více než jiné subjekty) vázáni mlčenlivostí a loajalitou vůči svým klientům. Konkrétně se tato situace řeší tak, že např. povinnost veřejně vystupovat jako lobbista a tím pádem se i registrovat vzniká těm právnickým subjektům, jejichž činnost pro jednoho klienta přesahuje X % ze všech služeb, které jsou tomuto klientovi poskytovány. A tedy pokud si jeden klient najme právníka výhradně za účelem lobbování, je tento právník povinen se registrovat. Takto vystavěný systém na jedné straně zaručuje transparentnost právnické lobby a přitom neporušuje důvěru mezi právníkem a jeho klientem, ale na druhé straně oněch X % činnosti může být těžko vyjádřitelných nebo zpětně kontrolovatelných (pokud by došlo k porušení povinnosti registrace).

V praxi bývá dále nadefinování lobbistů nejčastěji doplněno i výčtem povolání, které mají lobbovat zakázáno. Děje se tak proto, aby nedocházelo ke střetu zájmů (což bývá ošetřeno samostatným zákonem) a také proto, že tento seznam má i zpětnou účinnost. To znamená, že spolu s vymezením časové lhůty zabraňuje systému „revolving door“ neboli otáčejícím se dveřím. Jedná se o fenomén, v rámci kterého se bývalí veřejní činitelé (nejčastěji členové legislativy a exekutivy, jejich poradci a asistenti[53]) po skončení kariéry ve veřejném sektoru přesouvají do soukromých firem jako lobbisté. Jedná se o značně signifikantní problém, protože může docházet ke zneužívání informací a osobních kontaktů. Značnou výhodou je rovněž orientace v prostředí a znalosti pracovních postupů, kterými tito bývalí veřejní činitelé oplývají. A právě snaha omezit jejich návrat koresponduje s pokládáním bariér mezi nekontrolovatelné propojení lobby a veřejné politiky. Každý model regulace lobbingu si individuálně nastavuje ochrannou časovou lhůtu, po kterou se bývalí veřejní činitelé nemohou do veřejných sfér „vracet“ jako lobbisté a naopak.

Na pozadí jakékoliv regulativní snahy stojí a mělo by stát úsilí o dosažení co největší transparentnosti při tvorbě veřejné politiky, aby bylo jasné, jaké vlivy stojí za přijímáním rozhodnutí, rozdělování finančních prostředků apod. Jedním z relevantních (a v současnosti v EU diskutovaných) nástrojů, jak toho dosáhnout je legislative footprint. Jedná se o jakýsi přehled všech stop, které zájmové skupiny, profesionální lobbisté nebo další experti zanechali při přípravě daného legislativního návrhu. Je úkolem zpravodaje daného návrhu vypracovat tento dodatek k legislativě, ve kterém vlastně zveřejní, z jakých informačních

[53] Podle Center for Public Integrity se více než 50 % bývalých významných členů Clintonovy vlády pracovně uplatnilo v profesionálních lobbistických firmách (Růžička, 2003).

zdrojů se vycházelo a příp. uvede i přímo navazující dokumenty. Zvyšuje se tak osobní odpovědnost a do práce lobbistů se vnáší více světla.

Jakákoliv forma regulace evokuje metodu cukru a biče, protože stanovuje lobbistům podmínky, které musejí splnit a na oplátku jim nabízí snazší přístup k veřejným institucím například formou rozesílání pozvánek k jednání. To vše s cílem dosáhnout větší transparentnost, zlepšit systém kontroly a posílit poctivosti ve veřejné politice. Nesmíme ale zapomenout, že jakákoliv přijatá forma regulace bude do jisté míry ovlivněna samotnými lobbisty.

Shrnutí

Lobbing ve své nejryzejší podobě evokuje představu demokratického systému plného aktivních angažovaných občanů, kteří prosazují vlastní zájmy, participují na veřejném rozhodování a v podstatě vykonávají kontrolu nad veřejnými činiteli. Jako nástroj veřejné politiky má lobbing potenciál napomáhat oživení občanské participace v časech slábnutí mobilizační funkce politických stran, jako i přiblížit veřejné instituce s klesající legitimitou občanské společnosti. Na druhou stranu zase může působit jako elitářská profese umožňující kumulovat a zvětšovat kapitál už silných ekonomických hráčů, kteří jsou vpuštěni do veřejného rozhodování, kde vznikají příležitosti pro přizpůsobování si právních norem a modifikací systému podle vlastní výhodnosti a bez sebemenšího podílu zodpovědnosti vůči veřejnosti.

O lobbingu je možné uvažovat ve třech diskurzivních liniích:

- lobbing je v liberálních demokraciích běžnou každodenní praxí a je zakořeněn v rozhodovacím procesu, což je první ukazatel, že lobbing není ze své podstaty nebezpečný;
- lobbing je nástrojem participace občanské společnosti, ale nesplňuje nároky kolektivního rozhodování, protože neprobíhá veřejně a nespočívá na vzájemné interakci lobbujících subjektů; navíc vytváří prostor i pro zapojení komerčního sektoru;
- lobbing funguje jako zprostředkovatel informací – odborných expertíz, které do procesu tvorby veřejné politiky přicházejí z vlastní iniciativy a bezplatně, čímž dochází k šetření veřejných zdrojů.

Ukazuje se, že regulace lobbingu nevychází z potřeby jeho zákazu nebo změny ve fungování, ale ošetření jeho formální stránky s cílem dosáhnout co možná nejvyšší transparentnosti a přitom neporušení jeho fungování. V posledních letech můžeme pozorovat období konjuktury regulace lobbingu, a to jak v institucích EU, členských státech, ale i ze strany OECD nebo Rady Evropy, kdy všichni (více či méně) hledají nejlepší způsob zastavení nekontrolovatelného lobbingu adekvátním modelem regulace. Ten však musí korespondovat s institucionálním prostředím a politickou kulturou, v rámci kterých je aplikován.

Při nastavení přísných nebo nekompatibilních pravidel se může z lobbingu stát elitní profese, která by sloužila pouze partikulárním zájmům, čímž by lobbing přestal plnit svou původní funkci a mohl by naštrbit vnímány legitimity politických rozhodnutí. Jinými slovy by mohlo dojít k vytvoření elitářského pluralismu, neboli institucionalizaci silně konkurenčního prostředí, ve kterém je přístup k politickým rozhodovatelům limitován počtem hráčů, pro které je účast ze strategických důvodů žádoucí. Systém sice zůstává stále otevřený, ale je natolik restriktivní, že předepsaná pravidla nejsou všichni lobbující aktéři schopni splnit. A naopak, pokud nebude zaváděná regulace dostatečně striktní, stane se neúčelnou.

Praxe ukázala, že žádný model regulace, ani ten americký (kde má lobbing svou nejdelší tradici), nebyl na první pokus bez chyby. Bez obav tak můžeme tvrdit, že regulace lobbingu v evropských zemích je stále během na dlouhou trať.

Seznam zkratek

Association od Accredited Lobbyists to the European Parliament	AALEP
European Public Affairs Consultancies Association	EPACA
Society of European Affairs Professionals	SEAP

Zoznam bibliografických odkazov

AYERS, A. J. – SAAD-FILHO, A. 2014. *Democracy against Neoliberalism: Paradoxes, Limitations, Transcendence.* [online]. [cit. 01-04-2014]. Dostupné na internete: <https://docs.google.com/file/d/0Bz8cVS8LoO7OZm0tOElfS2hRWEU/edit?pli=1>.

AZUD, J. - KOPER, J. 1997. Ústavné práva a slobody. In: *SAMO (Spoločnosť, armáda osobnosť).* No. 2, s. 55, 1997.

BÁRÁNY, E. 1997. Postmoderná situácia a ľudské práva. In: *Právny obzor.* Vol. 80, No. 3, 1997. ISSN 0032-6984. s. 234 - 239.

BAŽANTOVÁ, I. (ed.) 2007. *Lobbing a korupce při tvorbě veřejné politiky*. Praha: Prospektrum, 2007. 131 s. ISBN 978-80-7175-144-1.

BĚLOHRADSKÝ, V. - PAVELKA, Z. 1997. *Kapitalismus, glasnosť a perestrojka teprve čeká.* [online]. [cit. 2014-01-25]. Dostupné na internetu: <http://www.multiweb.cz/hawkmoon/strana20.htm>.

BLUMENTHAL, J. – BROCHLER, S. 2006. *Von Government zu Governance*: *Analysen zum Regieren im modernen Staat (Broschiert).* Hamburg: Lit, 2006. 184 s. ISBN 978-3-825-89571-6.

BORZEL, A.T. 2006. European governance – nicht neu, aber anders. In: SCHUPPERT, F. 2006. *Governance - Forschung. Vergewisserung uber Stand und Enwicklungslinien.* Baden Baden: Nomos, 2006. s. 72-94. 978-3-832-92149-1**.**

BRÖSTL, A. 1997. Právny štát v postmodernej situácii. In: *Právny obzor.* Vol. 80, No. 3, 1997. ISSN 0032-6984. s. 211 - 214.

BENZ, A. - LUTZ, S. - SCHIMANK, U. - SIMONIS, G. 2007. *Handbuch Governance. Theoretische Grundlagen und empirische Anwendungsfelder.* Wiesbaden: VS Verlag fur Sozial wissenschaften, 2007. 490 s. ISBN 978-3-531-90407-8.

BROWN, W. 2005. *Edgework: Critical Essays on Knowldege and Politics*. Princeton, MJ : Princeton University Press. 2005. 159 s. ISBN 978–0–691–12360–8.

BULHOZER, R. 1997. *Taming the Lobbies in Brussels?*. [online]. [cit. 2011-11-25]. 26 s. Dostupné na internetu: <http://www.ipw.unisg.ch/org/ipw/web.nsf/SysWebRessources/266_1997/$FILE/266.pdf>

BURAJ, I. 2000. *Foucault a moc*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2000. 186 s. ISBN 80–223–1476–5.

CLARK, J. 2004. Dissolving the Public Realm?: The logics and limits of neo-liberalism. In: *Journal of Social Policy*. Vol. 33, No. 1, 2004. s. 27 – 48. ISSN 1469-7823.

CROUCH, C. 2004. *Post–Democracy*. Cambridge: Polity Press. 2004. 144 s. ISBN 978–0–745–63314–5.

ČIPKÁR, J. 1997. Postmoderná situácia a jej východiská pre ďalší vývoj spoločnosti, štátu a práva. In: *Právny obzor.* Vol. 80, No. 3, 1997. ISSN 0032-6984. s. 338 - 354.

DAHL, R. 1989. *Democracy and its Critics*. New Haven and London: Yale University Press, 1989. 397 s. ISBN 0-300-04938-2.

DANČÁK, B. – HLOUŠEK, V. – ŠIMÍČEK, V. 2006. *Korupce: Projevy potírání v České republice a Evropské unii*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2006. 309 s. ISBN 80-210-4062-9.

DROR,Y. 2001. *The Capacity to Govern*: *A Report to the Club of Rome.* London: Routledge, 2001. 280 s. ISBN 978-0-714-68314-0.

ESPING–ANDERSEN, G. 1990. *The Three Words of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press. 1990. 244 s. ISBN 0–7456–0665–2.

FOUCAULT, M. 1983. *The Subject and the Power*. In: DREYFUS, H. – RABINOW, P. 1983. *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago : University of Chicago Press, 1983. 271 s. ISBN 978–0–226–16312–3.

FOUCAULT, M. 1984: *The ethic of care for the self as a practice of freedom* [online]. 2012. [cit. 01-04-2014] Dostupné na internete: <http://psc.sagepub.com/content/12/2-3/112.citation>.

FOUCAULT, M. 1997. *Security, Territory, and Population.* In: RABINOW, P. (ed.). 1997. *Michael Foucalt - Ethics: Subjectivity and Truth*. New York: The New Press, 1997. 384 s. ISBN 978–1–565–84434–6.

FUKUYAMA, F. 1992. *The End of History and the Last Man.* New York: Free Press, 1992. 464 s. ISBN 0-380-72002-7.

GAŠPAR, M. 1997. Demokratický štát z hľadiska modernizmu a postmodernizmu. In: *Právny obzor.* Vol. 80, No. 3, 1997. ISSN 0032-6984. s. 320 - 322.

GUTMANN, A. - THOMPSON, D. 2004. *Why Deliberative Democracy?*. [online]. Princeton: Princeton University Press, NJ. 2004. 265 s. [cit. 2011-11-25]. Dostupné na internetu: <http://press.princeton.edu/chapters/s7869.html>.

HALL, S. 1988. *Toad in the garden: Thatcherism among the theorists*. Urbana: University of Illinois Press. 1988. 57 s. ISBN 978–0–252–01401–7.

HAMANN, T. 2009. *Neoliberalism, Governementality and Ethics*. In: *Foucault Studies*. No. 6, 2009. ISSN 1832–5203, s. 37 – 59.

HELD, D. 1991. *Political Theory Today*. Stanford: Stanford University Press, 1991. 360 s. ISBN 97-80-80471-898-1.

HESSE, J. – BENZ, A.1990. *Die Modernisierung der Staatsorganisation: Institutiospolitik im internationalen Vergleich: USA, Grossbritanien, Ftankreich, Bundesrepublik Deutschland.* Baden Baden: Nomos, 1990. 275 s. ISBN 978-3-789-01911-1.

HEYWOOD, A. 2004. *Politologie*. Praha : EUROLEX BOHEMIA s. r. o., 2004. 482 s. ISBN 80–86432–95–5.

CHAMBERS, S. 2003. *Deliberative Democracy Theory*. Annual Review of Political Science, 2003, roč. VI, č. 1, s. 307-326. Dostupné na internetu: <http://www.chinesedemocratization.com/materials/4Simone%20Chambers%20on%20%20deliberative%20democracy.pdf>.

JABLÓNSKI, W. A. 2006. *Politický marketing – úvod do teorie a praxe*. Brno: Barrister&Principal. 203 s. ISBN 978-80736-401-1-8.

KAPLOW, L. - SHAVELL, S. 2002. *Fairness versus welfare*. [online]. Cambridge, MA : Harvard University Press. 2002. 576 s. ISBN 978–0–674–03931–5. [cit. 01-04-2014]. Dostupné na internete: <http://www.michel-foucault.com/concepts/>.

KOM (2006) 194: 2006: *Zelená kniha o Evropské iniciativě pro transparentnost.* [online]. Brusel: Evropská komise, 2006. [cit. 2011-11-25]. Dostupné na internetu: <http://ec.europa.eu/transparency/eti/docs/gp_cs.pdf>.

KOPER, J. 2003. *Mechanizmy vzniku moderného politického systému*. Zvolen: Bratia Sabovci, 2003. 145 s. ISBN 80-89029-67-1.

KULAŠIK, P. - TÓTH, R. 1998. *Úvod do politológie.* Liptovský Mikuláš: Tatra revue, 1998. 161 s. ISBN 80-967988-5-5.

KULAŠIK, P. 2006. *Politické teórie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2006. 318 s. ISBN 80–8083–208–0.

LARNER, W. 2000. Neo-liberalism: Policy, Ideology, Governmentality. In: *Studies in Political Economy*, No. 63, 2000. ISSN 0707–8552, s. 5 – 25.

LEMKE, T. 2002. Foucault, Governmentality and Critique. In: *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture and Society*. Vol. 14, No. 3, 2002. ISSN 1475–8059, s. 49 – 64.

MARX, K. – ENGELS, F. 1932. *The German Ideology* [online]. 2000. [cit. 01-04-2014]. Dostupné na internete: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/>.

MIKULČÍKOVÁ, A. 2008. Pravicový extrémizmus ako reálna hrozba stability demokratických systémov v globalizujúcom sa svete. In: *Bezpečnostné fórum´08*. Banská Bystrica: FPVaMV UMB Banská Bystrica. ISBN 978-80-8083-575-0. s. 165-172.

MÜLLER, K. - LABOUTKOVÁ, Š. - VYMĚTAL, P. 2010. *Lobbing v moderních demokraciích.* 1.vyd. Praha: Grada, 2010. 256 s. ISBN 978-80-247-3165-0.

OECD. 2001. *Governance in the 21st Century – Future Studies*. [online]. Paris: OECD, Publications Service, 2001. 218 s. [cit. 04-18-2010]. Dostupné na internete: <http://www.oecd.org/dataoecd/15/0/17394484.pdf>.

OECD, 2007. GOV/PGC/ETH(2007)4. *Lobbying: Models for regulation* [online]. Paris: OECD, 2007. 53 s. [cit. 2011-11-20]. Dostupné na internetu: <http://www.oecd.org/dataoecd/17/50/38944782.pdf>.

OECD, 2009. *Lobbying: Directorate for Public Governance and Territorial Development*. [online]. Paris: OECD, 2009. [cit. 2011-11-20]. Dostupné na internetu: <http://www.oecd.org/document/11/0,3746,fr_2649_34135_42322187_1_1_1_1,00&&en-USS_01DBC.html>.

O´NEILL, P. H. *Essentials of Comparative Politics* [online]. W.W. Norton. [cit. 01-04-2014]. Dostupné na internete: <http://www.wwnorton.com/college/polisci/compol4/ch/08/chapterReview.aspx>.

PETERS,G.B. 2003. *The Capacity to Govern: Moving Back to the Center?*. [online]. VIII Congreso International del CLAD sobre la Reforma del Estado y de la Administración Publica, Panamá, 28-31 Oct. 2003. 13.s. [cit. 04-10-2010]. Dostupné na internete: <http://observatoriodepolitica.com/avances/wp-content/uploads/2014/02/The-Capacity.pdf>.

PINZ, J. 1997. *Právní stát v postmoderní situaci*. In *Právny obzor.* Vol. 80, No. 3, 1997. ISSN 0032-6984. s. 263-272.

PITROVÁ, M. - KUBOVÁ, R. 2010. Regulace procesu prosazování zájmů v Evropské unii. Lobbistické kodexy chování. In: *Mezinárodní vztahy*, Vol. 45, No. 3, 2010. ISSN 0323-1844. S 30 – 54.

POTŮČEK, M. 2005. *Veřejná politika*. Praha: Slon, 2005. s. 396. ISBN 80-86429-50-4.

POTŮČEK, M. 2006. *Konceptuálni základy strategického vládnutí*. [online]. Praha: FSV UK, 20 s. [cit. 09-28-2009]. Dostupné na internete: <http://www.ceses.cuni.cz/CESSES-123-version 1-PPF-09.pdf>.

RITZER, G. 2012. *Introduction to Sociology*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications. 2012. 792 s, ISBN 978–1–412–97770–8.

SCHENDELEN, R. 2004. *Jak lobbovat v Evropské unii aneb Machiavelli v Bruselu*. Brno: Centrum strategických studií a Barrister & Principal, 2004. 350 s. ISBN 80-903333-2-X.

TÓTH, R. 1996a. Volebné systémy. In: *SAMO (Spoločnosť, armáda osobnosť).* No. 1, s. 19.

TÓTH, R. 1996b. *Základy politológie*. Bratislava: Štátne pedagogické nakladateľstvo, 1996. 2 vyd. 115 s. ISBN 80-08-01213-7.

TÓTH, R. 1998. *Koncepcia politického systému*. Bratislava: Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti vedy a techniky Slovenskej republiky, 1998. 144 s. ISBN 80-968077-0-6.

III. ZÁUJMOVÉ SKUPINY, POLITICKÉ STRANY A VOĽBY

PODOBY OBČIANSKEJ PARTICIPÁCIE NA SLOVENSKU – MOŽNÉ HROZBY A RIZIKÁ

Na úvod kapitoly sa žiada uviesť, že nastolenie myšlienky participácie z obdobia aténskej demokracie v politickej teórii priniesla už samotná koncepcia J. J. Rousseaua, podľa ktorého by sa *„vôľa celku mohla reprezentovať masou ľudu, a akoby sám ľud uplatňoval vplyv a predstavoval najvyššiu a finálnu inštitúciu“* (Ježovicová, 2010, s. 110). Moc by sa však nemala obmedzovať iba na výber zástupcov, ktorí budú občanov pri rozhodovaní zastupovať, ale samotným občanom je potrebné umožniť, aby sa bezprostredne na dôležitých politických rozhodnutiach podieľali sami, vlastnou účasťou. Východiskom je preto suverenita občana, ktorá je chápaná ako základný prvok demokratickej spoločnosti a tiež ako rozhodujúca podmienka uskutočňovania správy vecí verejných. Demokracia je v politických diskusiách ťažko definovateľný pojem. Ako uvádza R. Scruton *„zložitosť demokracie je do určitej miery spôsobená chápaním toho, kto je ľud, a ktoré činy vlády je možné prisúdiť skôr ľudu ako vládnucim skupinám alebo určitým záujmom“* (Scruton, 1990, s. 30). Súčasná politika nedisponuje iba jednou uznávanou koncepciou demokracie, ale naopak – radou rôznych modelov. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že medzi typické znaky demokracie patrí *„slobodné vyjadrovanie, konfrontovanie a zjednocovanie politických záujmov, predstáv a požiadaviek jednotlivcov, skupín a reprezentantov celej spoločnosti; tvorba všeobecne záväzných politických rozhodnutí prostredníctvom volenej politickej reprezentácie ako v centre, tak aj na úrovni územných oblastí“* (Adamová, 2001, s. 37). Podľa P. Kulašika, predpokladom demokratickej moci je *„legitimita zákonodarstva, ústavnosť vlády, zákonnosť správy a nezávislosť súdnictva, ako i priehľadnosť a kontrolovateľnosť celého politického procesu odlúčením a vzájomnou kontrolou jednotlivých druhov štátnej moci*“ (Kulašik, 2005, s. 160). Demokracia je chápaná ako štátna forma, vládny systém, ktorý na základe syntézy slobody a poriadku zaručuje občianske práva jednotlivca, vyrovnanosť záujmov a politických činností sociálnych skupín, ako i spolupôsobenie politických strán pri prevádzaní politickej vôle ľudí do štátno-politickej oblasti. Ak sa demokratické princípy ponímajú tak, že by mali pôsobiť aj mimo štátno-politickej oblasti, možno o demokracii hovoriť ako o určitej životnej forme, o sociálnom štýle života (Kulašik, 2005). Ako z uvedeného vyplýva, ľudská sloboda je nedeliteľná a v politickej sfére ju možno udržať len za takých podmienok, ak je demokratickými formami rovnako zabezpečená aj v iných spoločensko-kultúrnych oblastiach. Demokracia je teda nielen súhrnom formalizovaných

pravidiel procesu tvorby politickej vôle, ale aj princípom kooperatívneho správania, ktoré udržuje reprodukciu účasti občanov na verejných záležitostiach.

Najrozšírenejšou formou vlády v súčasných politických systémoch je zastupiteľská, t. j. nepriama demokracia. Na upevňovanie a zreálňovanie suverenity občanov v zastupiteľskej demokracii, a zároveň i na rozvoj občianskej spoločnosti, pozitívne vplývajú samosprávne prvky a aktivity vo forme územnej samosprávy a činnosti občianskych organizácií, združení, profesijných a záujmových inštitúcií. Pri územnej samospráve je občan do systému zaradený automaticky podľa miesta bydliska, avšak intenzita jeho účasti závisí od jeho osoby, od jeho rozhodnutí do akej miery je ochotný angažovať sa. Práve samospráva je tým najideálnejším miestom, kde môže občan aktívne participovať, spolupodieľať sa na rozhodovaní, ovplyvňovať bežný chod vecí verejných vo svojom bezprostredne blízkom okolí (Kováčová, 2010).

Participácia občanov ako základné právo

Právo participácie občanov na riadení štátu je potrebné chápať ako základné právo, ktoré by sa malo uplatňovať v určitých vymedzených oblastiach. Princíp suverenity ľudu implikuje občanom participovať na spoločenskom a politickom procese, teda na ich bezprostrednej účasti na vecnom rozhodovaní. Vychádzajúc z teórie participačnej demokracie, účasť je potrebné chápať v silnom koncentrovanom význame (Kulašik, 2003). Účasť chápaná primerane a zmysluplne sa chápe ako osobná účasť, ako „sebaaktivizujúca“ vôľová účasť, ku ktorej vedú občana vlastné pohnútky. Účasť teda neznamená byť „*časťou niečoho alebo dokonca, nedobrovoľne sa stať súčasťou niečoho*“ (Kulašik, 2003, s. 220). Samotná účasť sa definuje ako „*samopohyb*“ – ak sa občan z vlastnej iniciatívy rozhodne podieľať sa na správe vecí verejných, iniciatíva prichádza od samotného občana z jeho vlastného presvedčenia, a teda k takejto aktivite ho nevedú vonkajšie vplyvy.

Myšlienka participácie vychádza z filozofickej *axiomatiky* a osciluje medzi polárnymi kategóriami, akými napr. sú: *časť – celok*; *vládnuci – ovládaní*; *účel – prostriedok* a pod.. Do politickej teórie myšlienku participácie uviedol už Aristoteles, a označoval ňou účasť občanov na štátnych úradoch a na ústavných právach. Požiadavka participácie sa vždy viaže na konkrétny problém. Každá požiadavka participácie na politickej vláde predstavuje spochybnenie politického *status quo*, a každá zmena vzťahu *vládnuci - ovládaní* redukuje moc z pozície vládnucich. V snahe zachovania *status quo,* sa vládnuca elita požiadavkám participácie bráni, pretože „*nechce riskovať stratu alebo obmedzenie svojho mocenského*

postavenia“ (Kulašik, 2003, s. 221). Participovať na rozhodovacích procesoch sa prirodzene chápe ako participácia na moci. Avšak, jednotlivci a skupiny môžu participovať iba v takom rozsahu, akou mocou v skutočnosti disponujú.

Obsah pojmu participácia sa vzhľadom na vývoj života, meniace sa predstavy o spoločnosti, o politickom živote a meniace sa potreby občanov mení a vyvíja. Priemerný občan je schopný dosiahnuť podstatne výraznejšiu účasť na živote spoločnosti a tvorbe politickej vôle. Túto perspektívu M. Warren označuje ako proces sebarealizácie občana - tzv. *self-transformation*, pričom záujmy a politické schopnosti občanov sú dôsledkom tlaku a možností politických inštitúcií, a nie výsledkom pôsobenia prepolitických faktorov. Podstata demokracie spočíva v maximalizácii šancí na sebarozvoj - tzv. *self-development* a v sebauvedomení občana, a nie v agregácii prepoliticky formovaných potrieb. Je však dôležité zdôrazniť, že demokracia v prevažnej miere podporuje všeobecnú vôľu ako výsledok zovšeobecnenia skúseností ľudí, a nie individualistický prejav vôle. Vzrastajúca participácia tak zväčšuje šance na riešenie konfliktov a občanov vedie k väčšej zodpovednosti.

Participácia alebo spoluúčasť občanov na rozhodovaní je častokrát problematická, komplikovaná a časovo náročná.[54] Pri rozhodovaní formou konsenzu sa vo väčšej miere dosahujú legitímnejšie a akceptovateľnejšie výsledky. Opakom sú rozhodnutia prijímané volenými predstaviteľmi nezávisle od záujmu občanov. V záujme dosiahnutia uspokojivého výsledku, resp. konsenzu, je potrebné dodržiavať určité princípy úspešnej občianskej participácie. Za najdôležitejšie možno považovať *„existenciu reprezentantov všetkých dotknutých strán; identifikáciu spoločných záujmov; zapojenie občanov hneď na začiatku v tzv. „rannom štádiu“ riešenia problémov ako i počas celého priebehu; jasné zadefinovanie problémov; internú flexibilitu; inštitucionalizáciu procesov; dostupnosť finančných a ľudských zdrojov“* (Kováčová, 2010, s. 169). Vzájomná spolupráca a kooperujúce prístupy síce dávajú značný prísľub pri riešení problémov, no častokrát sú brzdené rôznymi prekážkami, napr. pre nedostatok odhodlania prijať participačný model, pre nezáujem zo strany volených predstaviteľov, pre nedostatok stimulov a zručností úradníkov, pre obmedzené schopnosti využívať moderné technológie, pre nedostatok investícií, v dôsledku nedôvery alebo oneskoreného pristúpenia na participáciu občanov.

[54] Participácia môže mať viacero foriem – napr. participácia ako konzultácia, partnerstvo, kontrola; participácia dobrovoľná, vyžiadaná, vynútená, predstieraná, aktívna, pasívna, kreujúca, meniaca, udržiavacia, ukončujúca, podmienená, regulovaná, priama, krátkodobá, strednodobá, dlhodobá, jednorázová – ad hoc, opakovaná, kontinuálna, individuálna, skupinová, komunitná, masová, exkluzívna, pozitívna, negatívna, materiálna, nemateriálna, efektívna, akceptovateľná, neefektívna, spontánna, plánovaná, formálna, neformálna, otvorená, utajovaná, predstieraná, primárna, sekundárna a iné.

Moderná forma participačnej demokracie ako silná demokracia spočíva na princípe samosprávy spoločenstva občanov, ktorí sú schopní uskutočniť spoločný zámer a podniknúť spoločné kroky na základe svojich občianskych postojov. Komunikáciu možno nachádzať takmer vo všetkých štruktúrach politického a spoločenského života, dôležité je však vzájomné porozumenie a vôľa pre veci verejné. Aktívni občania ako účastníci politického procesu očakávajú, že výsledky ich konania sú racionálne.[55] V súlade s Habermasovou deliberatívnou politikou, úroveň verejnej diskusie možno pokladať za najdôležitejší predpoklad demokracie, kedy medzi účastníkmi demokratického procesu prebieha výmena informácií v podobe argumentov. Pri eliminácii vonkajšieho alebo vnútorného donútenia ku komunikácii, je pre všetkých účastníkov komunikácie zabezpečená verejná účasť, založená na princípe dobrovoľnosti. Komunikácia je neobmedzená, a v prípade prerušenia môže byť kedykoľvek obnovená. V rámci diskusie je vytvorený dostatočný priestor na to, aby boli vysvetlené všetky otázky zainteresovaných skupín do diskusie, a v prípade potreby do tejto diskusie môže zasiahnuť i parlament (Kulašik, 2003). Dôležité je zdôrazniť i to, že podstata verejnej diskusie nespočíva v rozhodovaní, ale v hľadaní verejného záujmu a v uvedomení si súvislostí medzi individuálnymi záujmami členov príslušnej komunity a záujmami komunity ako celku.

Občianska participácia je fenoménom, o ktorom sa na Slovensku začalo výraznejšie hovoriť po obnovení územnej samosprávy na obecnej úrovni v roku 1990. *„Participáciou sa najčastejšie rozumie účasť na spoločenskom živote, členstvo v spoločenských organizáciách, a napokon i samotná účasť vo voľbách, organizovanie petícií alebo účasť na zhromaždeniach. Z uvedeného vyplýva, že občianska participácia je akousi „alfou a omegou“ pre stanovenie úrovne demokratickosti daného politického systému“* (Kováčová, 2010, s. 169).

Právno-teoretické podmienky účasti občanov na správe vecí verejných

Podstata právnej teórie, týkajúcej sa objasnenia právno-teoretických podmienok účasti občanov na verejnom živote, vychádza z čl. 30 Ústavy Slovenskej republiky. S týmto explicitným celkovým ustanovením práva spoluúčasti na správe vecí verejných bezprostredne súvisia niektoré ďalšie ustanovenia článkov v druhej, štvrtej, piatej a v šiestej hlave Ústavy SR.

[55] Politická spoluúčasť tvorí východisko Habermasovej teórie komunikatívneho konania, ktorá predstavuje koncepciu jeho Deliberatívnej politiky.

V 1 ods. článku 30 Ústavy SR sa explicitne uvádza *„občania majú právo zúčastňovať sa na správe vecí verejných priamo alebo slobodnou voľbou svojich zástupcov“*. Vo 4 ods. uvedeného článku je zakotvené *„občania majú za rovnakých podmienok prístup k voleným a iným verejným funkciám“*. Uvedenými ustanoveniami je dané základné poňatie uvedeného práva ako práva politického. Ústava ako celok slúži dvom formám demokracie. Na jednej strane nepriamej, teda parlamentnej demokracii, a na druhej strane priamej demokracii. Nepriama alebo parlamentná demokracia sa vyznačuje každodennými prejavmi výkonu kompetencií. Priama demokracia je demokraciou občasnou, pričom práve občasnosť je, ako uvádza M. Gašpar, hlavnou črtou (Gašpar, 2004). Ústavodarca tu kladie formy účasti občanov na správe vecí verejných, t. j. priamu formu, ako aj formu účasti prostredníctvom slobodnej voľby svojich zástupcov, na rovnakú úroveň. Pre politickú prax to však znamená, že nemožno uprednostňovať, a pri formovaní politického systému, ani zvýhodňovať formu zastupiteľskej demokracie (v ktorom sa prenáša rozhodovací mandát občana na jeho zástupcu) nad formy priamej demokracie, v ktorej sa občan približuje k výkonu a hlavne ku kontrole správy vecí verejných. Do kategórie priamej demokracie patrí územná aj záujmová samospráva, ktoré sú založené na voľbe výkonných orgánov (ako je napr. starosta, obecné zastupiteľstvo a pod.), avšak nositeľ pôvodnej suverenity moci - občan - nie je od ich priamej kontroly separovaný (Řehůřek, 1997).

Klasickou formou priamej účasti občanov na správe vecí verejných je referendum – miestne alebo celoštátne – pri ktorom občan rozhoduje priamo a neodvolateľne, t. j. v každej predmetnej záležitosti rozhoduje občan čo najracionálnejšie, čo najoptimálnejšie. Jedná sa o jednotlivé, oddelené, diskrétne otázky, na ktoré občan reaguje diskrétnymi rozhodnutiami - t. j. diskontinuálny rozhodovací kontext (Sartori, 1993). Referendum je *„súhrnom tých ústavnoprávnych noriem, ktoré ústava zakotvuje v súvislosti s referendom, zároveň je to súhrn noriem, ktoré je potrebné aplikovať vždy, keď sa má uskutočniť referendum, a napokon je referendum súhrnom ústavnoprávnych noriem, ktoré vypovedajú o tom, ako ho uskutočniť a ako treba v referende prijaté návrhy realizovať“* (Gašpar, 2004, s. 30). Referendom sa rozumie *„zverenie rozhodovať o špeciálnej otázke priamo občanmi formou všeobecnej voľby“*, a *„rozhodovanie o špeciálnej otázke, týkajúcej sa verejného záujmu priamo voličmi“* (Gašpar, 2004, s. 30). Pri referende sa vždy rozhoduje o otázke či otázkach, ktoré sú v širšom alebo v užšom rozsahu spojené s verejným záujmom. Avšak, referendom nemožno riešiť otázky verejného záujmu, ktoré sú *expressis verbis* vylúčené z referenda. Výsledky referenda sú záväzné a musia byť včas realizovateľné.

V 2 ods. článku 30 Ústavy SR je zakotvené *„voľby sa musia konať v lehotách, nepresahujúcich pravidelné volebné obdobie, ustanovené zákonom“*. Pravidelnosť volebných období môže byť v zásade stanovená dvomi spôsobmi - určením presného termínu alebo určením presnej lehoty. V obidvoch prípadoch musí byť lehota alebo termín určený vopred pred voľbou, t. j. počas volebného obdobia sa nesmú meniť. V 3 ods. článku 30 Ústavy SR sa ďalej uvádza *„volebné právo je všeobecné, rovné a priame, a vykonáva sa tajným hlasovaním. Podmienky výkonu volebného práva ustanoví zákon“*.

Pod všeobecnosťou volebného práva rozumieme právo všetkých občanov v štáte, ktorí dosiahli ústavou stanovenú vekovú hranicu, aby svojim hlasom spolurozhodovali pri tvorbe jeho zastupiteľských orgánov všetkých stupňov[56] - t. j. *aktívne volebné právo*, a aby po dosiahnutí spravidla vyššieho veku mali možnosť uchádzať sa o zvolenie za člena do niektorého zo zastupiteľských orgánov - t. j. *pasívne volebné právo*. Kým všeobecnosť volebného práva určuje kto sa volieb môže zúčastniť, rovnosť volebného práva rozhoduje o miere a význame tejto účasti. Obsahom rovnosti volebného práva je zaručiť, aby každý občan mal pri voľbe rovnaké postavenie, t. j. iba jeden hlas, a tento mal rovnakú váhu voči hlasom iných voličov. Výkon volebného práva tajným hlasovaním je úzko spojený s princípom slobodných volieb, pričom jeho podstata spočíva v tom, že voličovi má umožniť, aby hlasovací lístok upravil sám bez prítomnosti ďalších osôb, a aby nebolo možné dodatočne zistiť ako hlasoval, resp. aké bolo jeho rozhodnutie (Čič, 1997).

V Ústave SR sú rovnako zakotvené aj ďalšie ustanovenia, ktoré možno odvodiť z práv, ktoré občanom Slovenskej republiky ústava zaručuje. V treťom oddiele druhej hlavy ústavy, ktorého obsahom sú politické práva, je zakotvené *petičné právo* - čl. 27 ústavy; *právo zhromažďovať sa* - čl. 28 ústavy; *právo slobodne sa združovať* - čl. 29 ústavy. V piatom oddiele, zhrňujúcom hospodárske, sociálne a kultúrne práva je v čl. 37 ústavy zakotvené *právo slobodne sa združovať na ochranu svojich hospodárskych a kultúrnych záujmov*. Osobitné miesto je venované štvrtej hlave ústavy - *územnej samospráve*. Uvedené ustanovenia Ústavy Slovenskej republiky sú generálnou normou *sui generis* pre uplatňovanie účasti občanov na správe vecí verejných.

Každý subjekt administratívnoprávnych vzťahov sa môže spoločne s inými obracať na orgány verejnej správy so žiadosťami, návrhmi a sťažnosťami. V prípade, že dôjde k porušeniu alebo ohrozeniu práv občana činnosťou alebo nečinnosťou orgánov verejnej

[56] Na národnej úrovni sa občania SR každé štyri roky zúčastňujú volieb do orgánov obecnej, miestnej a regionálnej samosprávy, ako i volieb do Národnej rady SR. V časovom intervale každých päť rokov sa občania zúčastňujú volieb prezidenta SR ako hlavy štátu, a rovnako sa zúčastňujú volieb poslancov SR do Európskeho parlamentu.

správy, občan sa môže domáhať ochrany svojich práv alebo právom chránených záujmov i podaním podnetu vo forme sťažnosti alebo podnetu. Konkrétne sa jedná o kontrolu, realizovanú v zmysle novelizovaného zákona NR SR č. 9/2010 Z. z. o sťažnostiach.[57] V sťažnosti môže občan priamo upozorniť na konkrétne nedostatky, najmä na porušenie právnych predpisov, ktorých odstránenie si vyžaduje zásah orgánu verejnej správy. Sťažnosti prijímajú, evidujú, vybavujú a ich vybavenie kontrolujú štátne orgány a nimi zriadené organizácie, obce a nimi zriadené organizácie, právnické a fyzické osoby, ktorým zákon zveril rozhodovanie o právach a povinnostiach fyzických alebo právnických osôb.[58]

Občan môže využiť i petičné právo, garantované Ústavou SR v čl. 27, a ktoré je v podmienkach Slovenskej republiky právne upravené v zákone SNR č. 85/1990 Zb. v znení zákona NR SR č. 242/1998 Z. z. a zákona NR SR č. 112/2010 Z. z. o petičnom práve.

Ak sa občan domnieva, že orgány verejnej správy pri výkone svojej činnosti porušujú jeho základné práva a slobody, a nekonajú v súlade s právnym poriadkom, môže sa občan obrátiť na verejného ochrancu práv. Verejný ochranca práv[59] koná na základe podnetu fyzickej alebo právnickej osoby, alebo koná z vlastnej iniciatívy. Verejný ochranca práv ako kontrolný orgán *sui generis* koná ako vonkajší mechanizmus kontroly. Zisťuje a namieta nekultúrny a nesprávny úradný postup, upozorňuje na oblasti, ktoré je potrebné zlepšiť a odporúča opatrenia na nápravu, čím pomáha zlepšovať činnosť orgánov verejnej správy s cieľom zlepšiť kvalitu služieb občanom.

Základnou normou každého demokratického štátu a predpokladom fungovania demokratického systému je i uplatnenie práva slobody informácií, ktoré nemožno ponímať iba ako individuálne právo na informácie. Právo na informácie je jedným zo základných ľudských práv, ktoré je garantované Ústavou Slovenskej republiky. V ods. 1, čl. 26 Ústavy SR je zakotvené *„sloboda prejavu a právo na informácie sú zaručené“*. V ústave sa tiež uvádza, že *„štátne orgány a orgány územnej samosprávy majú povinnosť primeraným spôsobom poskytovať informácie o svojej činnosti“* (čl. 26, ods. 5 Ústavy SR). Úspešnosť demokratického spravovania v krajine závisí aj od kvality dialógu a komunikácie vo vnútri systému, ale aj smerom navonok. Komunikácia na úrovni a žiaduca participácia občanov sú predpokladom obojstranného toku informácií, čím sa rozhodovacie procesy stávajú transparentnejšími, čo sa prirodzene odráža aj vo zvyšovaní miery vykonateľnosti

[57] V rámci platnej slovenskej legislatívy, boli sťažnosti pôvodne upravené v zákone NR SR č. 152/1998 Z. z., a neskôr v zákone NR SR č. 164/2008 Z. z.. Zákon NR SR č. 9/2010 Z. z. o sťažnostiach nadobudol účinnosť dňom 1. 2. 2010, a predchádzajúce zákony boli týmto zákonom zrušené.
[58] Na úrovni miest a obcí sťažnosti a petície vybavuje hlavný kontrolór, ktorý súčasne vedie aj evidenciu petícií.
[59] Právny základ činnosti verejného ochrancu práv je daný čl. 151a Ústavy SR a zákonom NR SR č. 564/2001 Z. z. o verejnom ochrancovi práv v znení neskorších predpisov.

a efektívnosti vynaložených prostriedkov. Občania sa môžu v zmysle zákona o slobodnom prístupe k informáciám dožadovať informácií od štátnych orgánov, od obcí a vyšších územných celkov, ako aj od fyzických a právnických osôb, ktorým zákon zveril právomoc rozhodovať o právach a povinnostiach fyzických osôb a právnických osôb v oblasti verejnej správy (čl. I , § 2, ods. 1 zákona č. 211/2000 Z. z.). Hlavným legislatívnym nástrojom je zákon o slobodnom prístupe k informáciám, zákon NR SR č. 211/2000 Z. z. v z. n. z., ktorý nadobudol účinnosť v roku 2001.[60] V rámci novelizácie zákona bola ošetrená aj možnosť podania sťažnosti na postup povinného subjektu. Platná právna úprava síce umožňuje odvolanie proti rozhodnutiu o odmietnutí žiadosti, vrátane prieskumu tohto rozhodnutia správnym súdom, avšak zákon vykazuje veľké nedostatky, pretože *„devolučný účinok riadneho opravného prostriedku sa uplatňuje nekomplexne“* (Hrtánek, 2013, s. 132). Možnosti, ktoré dáva zákon o slobodnom prístupe k informáciám, občania nevyužívajú a neuplatňujú v takom rozsahu ako im zákon umožňuje a to i napriek tomu, že zákon bol prijatý už v roku 2001. Z uvedeného vyplýva, že vzdelávanie je nevyhnutnou súčasťou skvalitňovania života celej spoločnosti. Pokiaľ sa budú občania zaujímať, získajú väčší rozhľad, budú veciam lepšie rozumieť, pochopia aké sú princípy fungovania verejnej správy, budú mať prehľad o kompetenciách, ktoré jednotlivé úrovne správy zabezpečujú. Občania si tak oveľa skôr uvedomia svoje práva a možnosti ako ovplyvniť prijímané rozhodnutia, a v prípade nespokojnosti budú môcť uplatniť aj dostupné kontrolné nástroje, čím sa rozhodnutia stanú transparentnejšími a prehľadnejšími, a zamedzí sa tak priestor pre možnú korupciu vo verejnej správe, čo môže prispieť k otvorenejšej a spoľahlivejšej verejnej správe (Kováčová, 2011).

Občania môžu uplatňovať aj svoje ďalšie právo, t. j. právo slobodne sa združovať. V článku 29 Ústavy SR sa uvádza *„každý má právo spolu s inými sa združovať v spolkoch, spoločnostiach alebo iných združeniach“*. Záujmová samospráva je osobná korporácia a spája členstvo s určitými vlastnosťami osoby, s príslušnosťou k určitej skupine povolaní. Podstata ich fungovania spočíva v úsilí zjednotiť skupinové záujmy so záujmami verejnými. Podľa P. Škultétyho, záujmová samospráva nepredstavuje *„ucelený, vnútorne usporiadaný systém či jednoznačne právno-politický inštitút. Základným prvkom je samosprávny spôsob ich vnútornej činnosti a úsilie o väčšiu, či menšiu účasť na organizácii spoločenského a politického života“* (Škultéty, 2005, s. 20). V rámci vymedzenia pojmu záujmová samospráva, možno do uvedenej samosprávnej formy zaradiť všetky inštitúcie, ktoré svoju

[60]Zákon presne stanovuje podmienky pre povinné subjekty, ktoré musia informácie povinne zverejňovať, stanovuje náležitosti žiadostí o poskytnutie informácií, ako aj postup pri podávaní a vybavovaní žiadostí.

existenciu odvodzujú od združovacieho práva, a ktoré spája konkrétny spoločenský záujem. Ako uvádza M. Řehůřek, z hľadiska historického vývoja *„prvky záujmovej samosprávy sa formovali oveľa skôr, a len neskôr sa začala presadzovať myšlienka územnej samosprávy, formovaná najmä mestskou samosprávou“* (Řehůřek, 1997, s. 20). Základná právna úprava o združovaní občanov je upravená v zákone SNR č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov. Základným atribútom je právo občanov slobodne sa združovať aj bez povolenia štátnych orgánov. V rámci platnej právnej úpravy, pod pojmom združenie sa rozumejú – spolky, spoločnosti, zväzy, hnutia, kluby a iné občianske združenia, ako aj odborové organizácie. Inkorporácia územnej a záujmovej samosprávy do systému verejnej správy je tak najschodnejšou cestou posilnenia občianskeho statusu pri zakódovaní politického a záujmového pluralizmu.

Ďalšou formou priamej participácie môžu byť aj *verejné schôdze občanov*, prostredníctvom ktorých sa občania môžu oboznámiť napr. s aktuálnym stavom činnosti a hospodárenia samosprávy. Verejné schôdze možno považovať za nástroj spätnej väzby pre oblasť riadenia a hospodárenia samosprávy, alebo aj pre oblasť informovanosti.

Priama demokracia na úrovni územnej samosprávy je v Ústave SR zakotvená v čl. 67, v ktorom inštitucionalizovanými formami priamej demokracie na lokálnej úrovni sú zhromaždenie obyvateľov obce, miestne referendum a referendum na území vyššieho územného celku.

Zhromaždenie obyvateľov obce je premietnutím demokracie z doby, kedy za demokraticky prijaté rozhodnutia mohli byť považované len tie rozhodnutia, ku ktorým sa mali možnosť vyjadriť všetci plnoprávni občania. Ako sa uvádza v § 4 ods. 2 zákona SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení, zhromaždenie je jedným z troch rovnocenných zákonných spôsobov vykonávania obecnej samosprávy.[61] V § 11b citovaného zákona sa uvádza, že *„na prerokovanie obecných vecí môže obecné zastupiteľstvo zvolať zhromaždenie obyvateľov obce alebo jej časti“*. Subjektom, oprávneným iniciovať a zvolať zhromaždenie obyvateľov obce je *obecné zastupiteľstvo* (§ 11 ods. 4, písm. f) zákona č. 369/1990 Zb. v z. n. p.). Zákon o obecnom zriadení iným subjektom, a teda ani obyvateľom, priamu možnosť iniciovať zhromaždenie nedáva. Účelom zhromaždenia obyvateľov obce je prerokovať obecné veci a poskytnúť podklady pre rozhodovanie v predmetných záležitostiach. Spôsob a forma uskutočnenia zhromaždenia obyvateľov obce je plne v kompetencii obecného zastupiteľstva. *„Prípustná je akákoľvek forma, ktorá zabezpečí*

[61] Samosprávu obce vykonávajú obyvatelia obce orgánmi obce, hlasovaním obyvateľov obce a zhromaždením obyvateľov obce.

verejný charakter zhromaždenia a každému obyvateľovi zaručí právo zúčastniť sa a vyjadriť svoj názor a postoj" (Krunková, 2009, s. 12). Možnosť realizácie samosprávy prostredníctvom zhromaždenia je daná širšiemu okruhu subjektov.[62] V zhromaždení by malo ísť o proces, ktorého výsledok je pre zastupiteľské orgány záväzný, avšak podobne ako v prípade miestneho referenda táto záväznosť nie je vynútiteľná, keďže poslanci obecného zastupiteľstva vykonávajú svoju funkciu na základe reprezentatívneho, a nie imperatívneho mandátu. Zhromaždenie obyvateľov je upravené len všeobecne, nie konkrétne. Nerieši napr. mieru záväznosti rozhodnutia pre obecné zastupiteľstvo, a teda nadobúda iba formálny význam. A preto, zhromaždenie plní skôr úlohu akejsi „konzultatívnej demokracie", a nie prvku priamej účasti na samospráve (Krunková, 2009).

Miestne referendum je v zákone SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení upravené synonymicky ako hlasovanie obyvateľov obce. Pôvodný zámer umožniť občanom SR rozhodovať o verejných záležitostiach obce priamo, formou vyjadrenia sa k otázke, tvoriacej predmet miestneho referenda spôsobom „Áno-Nie", je podľa platnej právnej úpravy v mnohých smeroch fakticky nerealizovateľné. Problémom je vysoké kvórum účasti pre platnosť, t. j. 50 %-ná účasť oprávnených voličov, a záväznosť výsledkov miestneho referenda, t. j. nadpolovičná väčšina v prípade platného miestneho referenda. Problémom však zostáva i zákonom daná možnosť obecnému zastupiteľstvu, ktorá spočíva v posudzovaní splnenia podmienok pre vyhlásenie miestneho referenda. Ako sa uvádza v zákone, miestne referendum vyhlasuje obecné zastupiteľstvo. Referendum iniciujú obyvatelia obce formou petície, ktorú podpísalo minimálne 30 % oprávnených voličov obce, a obecné zastupiteľstvo svojím uznesením (§ 11 ods. 4, písm. f) zákona č. 369/1990 Zb. v z. n. p.).

Právna úprava rozlišuje záležitosti, podmieňujúce vypísanie obligatórneho a fakultatívneho miestneho referenda. Obligatórne miestne referendum obec vypíše v prípadoch, ak sa jedná o zlúčenie, rozdelenie alebo zrušenie obce, ale aj v prípade zmeny názvu obce. Obligatórne miestne referendum sa vypisuje aj v prípade odvolania starostu, ak o to petíciou požiada aspoň 30 % oprávnených voličov obce. Obecné zastupiteľstvo vo veciach, ktoré podľa § 4 určí za zásadné pre rozhodovanie o ďalších dôležitých veciach samosprávy obce, môže pred vydaním rozhodnutia v danej veci vypísať fakultatívne referendum. V tomto prípade sa výsledku referenda pripisuje konzultatívny charakter. Obe formy miestneho referenda sú z hľadiska záväznosti svojich platných výsledkov rovnocenné. Zákon o obecnom zriadení otázku záväznosti však nerieši. Obdobne tu platí

[62] Možnosť realizácie samosprávy formou zhromaždenia je daná širšiemu okruhu subjektov ako len občanom SR.

situácia ako v prípade zhromaždenia obyvateľov obce, t. j. obecné zastupiteľstvo by malo rešpektovať výsledky platného miestneho referenda, a svoje budúce rozhodnutia a konanie týmto výsledkom náležite prispôsobiť, napr. aj v súvislosti s normotvorbou obce - pri prijímaní uznesení a všeobecne záväzných nariadení. Avšak, vynútiteľnosť takéhoto konania je právne nerealizovateľná.

K využívaniu miestneho referenda sa skôr pristupovalo hlavne v prvých rokoch existencie samostatnej Slovenskej republiky. Neskôr, tendencia iniciovať miestne referendá začala klesať a rovnako klesala aj účasť obyvateľov obce, oprávnených vyjadriť sa v predmetnej záležitosti. Miestne referendá sa vo výraznej miere týkali odvolávania starostu, avšak pre nízku účasť oprávnených voličov boli platné len vo výnimočných prípadoch. Referendá sa ďalej uplatňovali napr. v prípadoch územného začlenenia, resp. zmeny názvu obce alebo napr. aj v prípadoch odčlenenia obce, resp. mesta. Bohužiaľ, a to potvrdzuje aj A. Krunková *„právny poriadok SR stanovuje len minimálne európske štandardy v súvislosti s normatívnym zabezpečením účasti občanov SR na územnej samospráve formami priamej demokracie... Ustanovenia v príslušných právnych predpisoch k reálnemu uskutočňovaniu inštitucionalizovaných foriem priamej demokracie neprispievajú... Určitým riešením by mohla byť dôslednejšia právna úprava analyzovaných inštitútov, ktorá by svojimi ustanoveniami účasť občanov na správe územnej samosprávy priamymi formami podporila“* (Krunková, 2009, s. 14).

Z hľadiska vývoja, v podmienkach samostatnej Slovenskej republiky, sa na národnej úrovni zrealizovalo 7 referend, avšak iba jedno referendum bolo vyhlásené za platné. Bolo ním práve referendum, konané v roku 2003 o vstupe SR do EÚ. Ako uvádza N. Kováčová *„práve referendum, ktorého prioritná otázka akcentovala na vstup SR do EÚ v roku 2003, možno označiť v podmienkach SR za jediné platné a úspešné“* (Kováčová, 2012, s. 307). K referendovým urnám vtedy prišlo 52,15 % oprávnených voličov, a za členstvo v EÚ sa vyjadrilo 92,46 %, proti bolo 6,2 % zo zúčastnených voličov (Mesíková, 2003). Neplatných bolo 1,33 % odovzdaných hlasov. *„Z celkového počtu 4 174 097 zapísaných občanov vo voličských zoznamoch, sa referenda zúčastnilo 2 176 990 občanov. Z celkového počtu 2 175 389 odovzdaných hlasovacích lístkov bolo 2 147 901 platných a 27 488 neplatných“* (Kováčová, 2013, s. 31).

Za spoľahlivú cestu k zreálňovaniu občianskeho statusu ľudí treba pokladať rozvoj participačnej demokracie. Participačná demokracia umožňuje občanovi posúvať sa bližšie k výkonu a najmä ku kontrole správy vecí verejných. *„Rozširovanie a kultivovanie*

participačnej demokracie sa ponúka ako najvhodnejší spôsob zosúlaďovania politického systému s vývojovými tendenciami postmodernej situácie" (Řehůřek, 1997, s. 28).

Zároveň je potrebné uvedomiť si fakt, že *„občianska spoločnosť je dôležitá nielen pri artikulácii a obhajobe diferencovaných záujmov občianstva, vyzrievaní jeho sociálnej identity, ale aj ako podmienka optimálnej realizácie štátnej moci"* (Palúš, 2005, s. 14). O občianskej spoločnosti je potrebné povedať, že sa nachádza len v počiatočných štádiách hľadania svojej identity. Aj keď postupne prekonáva štádium apatie, je stále nevyzretá, absentuje v nej poriadok, solidarita skupín, prejavujú sa problémy a konflikty. Viditeľne tu absentuje pozitívny hodnotový konsenzus a zreteľné sú autoritárne tendencie.

Za východiskový predpoklad rozvíjania občianskej spoločnosti je považovaná deetatizácia, difúzia štátnej moci do štruktúr občianskej spoločnosti. Odštátnenie sa týka takmer všetkých oblastí spoločenského života. Je potrebné spomenúť hlavne ekonomickú oblasť, sféru informácií a masovokomunikačných prostriedkov, sociálnu oblasť atď.. Ako I. Palúš ďalej uvádza *„deetatizácia je dôležitým predpokladom formovania občianskej spoločnosti, avšak len v spojení s budovaním občianskej a politickej kultúry spoločnosti, založenej na odbornosti, humanite a tolerancii"* (Palúš, 2005, s. 18).

Je žiaduce poukázať aj na miesto politických práv ako ústavnoprávneho základu formovania občianskej spoločnosti, t. j. nájsť právne spojenie medzi politickými právami[63] a niektorými zložkami občianskej spoločnosti. Demokratické štáty zásadnú pozornosť venujú ústavnoprávnemu zakotveniu politických práv a slobôd, ich ochrane a podmienkam uskutočňovania. V tomto prípade ide o významnú skupinu práv, ktorých právna úprava a realizácia sú vážnym kritériom demokratickosti nielen právneho poriadku, ale aj celého systému fungovania štátnej moci a reálneho rozvíjania a pôsobenia občianskej spoločnosti. Práve táto skupina práv podmieňuje slobodný život jednotlivca v občianskej spoločnosti. Prostredníctvom nich sa jednotlivec zúčastňuje na kreovaní politiky spoločnosti, na rozhodovaní o štátnych záležitostiach, o veciach verejných. Z uvedeného vyplýva, že občan sa podieľa na budovaní demokratického spoločenského a politického prostredia.

Dôležitým prepojením medzi politickými právami a formovaním občianskej spoločnosti je ustanovenie článku 31 Ústavy SR, v ktorom je zakotvené, že *„zákonná úprava všetkých politických práv a slobôd, jej výklad a používanie musia umožňovať a ochraňovať slobodnú súťaž politických síl v demokratickej spoločnosti"*. V článku je obsiahnuté pluralistické poňatie našej spoločnosti ako systému, v ktorom existuje pluralita záujmových

[63] Politické práva sú zakotvené v Ústave SR - druhá hlava, tretí oddiel, čl. 26-32.

skupín, majúcich rovnaké postavenie, usilujúcich sa o presadenie svojich čiastkových záujmov v konfrontácii so záujmami iných skupín. Ich vzájomné súťaženie o presadenie týchto záujmov má za úlohu vystupovať ako neoddeliteľný znak politickej demokracie a občianskej spoločnosti v našich podmienkach. Štátna vôľa sa tak vytvára v rámci voľnej hry a pôsobenia politických síl a záujmových združení, spolkov a hnutí, ktoré sa spravujú všeobecne prijatými procesnými pravidlami, akými sú hlavne normy konštitucionalizmu a demokratického politického procesu.

Smerovanie občianskej participácie na Slovensku

Vývoj verejnej správy však vyvoláva pochybnosti o tom, či občania participujú na správe vecí verejných v požadovanom rozsahu a adekvátnym spôsobom tak, ako je to zakotvené v Ústave SR. Verejná správa má v zásade slúžiť občanovi a nie občan verejnej správe, a preto by nemali byť medzi nimi bariéry, ale mali by sa mať k sebe bližšie. Vo vzťahu občan a verejná správa akoby prevládala istá deformácia. Čoraz častejšie sa prejavuje nedôvera občanov v činnosť verejnej správy. Možno konštatovať, že vo vzájomných vzťahoch občana a verejnej správy sa nerešpektuje etika a jej pravidlá[64]. Občania vnímajú pracovníkov orgánov verejnej správy v mnohých prípadoch ako arogantných, neochotných, ktorí nedisponujú adekvátnym vzdelaním, odbornosťou a profesionalitou. Otázka dobrej správy sa v súčasnosti stáva hlavným bodom rokovaní na európskej úrovni, ale i na národnej, regionálnej a miestnej úrovni. Aj zo skúseností tých najvyspelejších krajín možno poznamenať, že dobré spravovanie predchádza mnohým problémom, ako i nedorozumeniam medzi občanmi a orgánmi verejnej správy. Dobrá správa je preto požiadavkou na všetkých úrovniach verejnej správy. Ako uvádza E. Kováčová, dobrá správa je dôležitá hlavne na miestnej úrovni, pretože *„miestna správa je najbližšie k občanom a poskytuje im nevyhnutné služby a zároveň je to úroveň, kde môžu občania najlepšie cítiť prítomnosť verejnej činnosti“* (Kováčová, 2010, s. 196).

Možným riešením by snáď mohla byť aj snaha pracovníkov verejnej správy lepšie slúžiť verejnému záujmu, hľadať vhodné prostriedky, ktoré by im boli nápomocné pri výkone ich povinností a zodpovednosti. Medzi takéto prostriedky možno zaradiť napr. aj zvýšenie dôvery verejnosti v politikov a pracovníkov verejnej správy. Musia sa odstrániť negatíva, s ktorými sú najčastejšie spájané výhrady, ako napr. neochota, pomalosť,

[64] Medzi základné normy a hodnoty etiky vo verejnej správe možno zaradiť prospešnosť, dobrosrdečnosť, poctivosť, rešpektovanie druhých, spravodlivosť, lojalitu, zodpovednosť, predvídateľnosť, zdvorilosť a pod..

arogancia, nekompetentnosť, neinformovanie občanov, dlhé čakacie lehoty na vybavenie, neprehľadné a komplikované úradné formuláre, ako i samotný priebeh ich vybavovania; nedodržiavanie termínov, nedostatočná flexibilita. Snahou odstrániť, resp. eliminovať uvedené negatívne znaky, je aj realizácia reformy ESO, ktorej cieľom je zefektívniť, sprehľadniť a priblížiť správu občanovi. Zároveň je potrebné, aby orgány verejnej správy, či už orgány štátnej správy alebo územnej samosprávy, ako aj ich pracovníci, dodržiavali zásady, charakterizujúce princípy dobrej správy, ale i kultúrneho úradného výkonu[65].

Kritike je taktiež podrobená i neúčinná a nedostatočná kontrola, a v neposlednom rade i korupcia a klientelizmus. Je potrebné implementovať efektívne opatrenia na zabránenie a odstránenie všetkých foriem korupcie. Vo verejnej správe je korupcia spájaná so zneužitím právomocí a postavenia verejného činiteľa, pričom hlavným zdrojom korupcie a úplatkárstva vo verejnej správe je *„verejné obstarávanie a predaj verejného majetku“* (Baláž – Jalč, 2006, s. 32).

Korupcia na miestnej úrovni úzko súvisí aj s prístupom k informáciám. Vzhľadom na charakter spravovania vecí verejných nie je možné zabezpečiť dokonalú kontrolovateľnosť rozhodovania o veciach verejných. Preto je veľmi dôležité poskytovať verejnosti maximálne možné množstvo informácií. Skutočnosť, že pracovníci vo verejnej sfére sú si vedomí toho, že ich rozhodnutia budú zverejnené, pôsobí ako prevencia proti zneužitiu úradu na súkromný prospech. Poskytovanie informácií je najúčinnejší preventívny prostriedok proti korupcii. Čím viac informácií bude pre občanov sprístupnených, tým možno dosiahnuť väčšiu transparentnosť a vytvorí sa tak menší priestor pre korupciu (Kováčová, 2010). Transparentnosť tak umožňuje lepšiu kontrolu a zároveň eliminuje i možné riziká z externého prostredia.

Predmetom kritiky je i samotný legislatívny proces - tvrdosť zákonov a ich nevykonateľnosť v praxi, ako aj nezrozumiteľnosť, nerešpektovanie legislatívnych pravidiel zákonodarného zboru a vlády.

Ďalším problémom je i samotná komunikácia medzi občanmi a orgánmi verejnej správy. Komunikácia by mala zodpovedať úrovni občana, ale aj pravidlám, zásadám a princípom etiky a morálky. Problém spočíva vo forme komunikácie, resp. diskusie - nevieme diskutovať, nie sme vecní, nevieme znášať kritiku, nevieme vyvodzovať konštruktívne závery, hľadať východiská - a teda pri vzájomnom nepochopení sa vzniká konflikt, ktorý sa častokrát posudzuje na úkor odbornosti a skúseností ako účelový a politicky

[65] Napr. prísne dodržiavanie právneho poriadku, nestrannosť, včasnosť, predvídateľnosť, presvedčivosť, primeranosť, súčinnosť, zodpovednosť, transparentnosť a ústretovosť v konaní a pri rozhodovaní.

podkutý zámer. Príčinou nezáujmu občanov o spravovanie verejných záležitostí i naďalej zostáva dostupnosť informácií, pričom problémom nemusí byť práve nedostatok informácií, ale naopak - veľké množstvo informácií. Tieto občania nedokážu spracovať, nedokážu si vybrať svoju správnu alternatívu. Informácie ich obťažujú, sú predpojaté a zaťažené, častokrát vyznievajú ako nedostatočne pravdivé, až sú nepravdivé. Nápravu azda možno hľadať vo väčšej zodpovednosti tvorcov masmédií, ktoré sú špecifickým participantom na tvorbe politiky. Ich vplyv je výrazný. Ako uvádza O. Krejčí *„vlastným moralistickým prístupom môžu masmediálne prostriedky pôsobiť ako vplyvný strážca etických a právnych noriem“* (Krejčí, 2004, s. 123). Masmediálne prostriedky síce posilňujú politické názory a ovplyvňujú politické myslenie občanov, no svojím komentovaním sa k ničomu nezaväzujú. Občania tak radšej zostávajú mimo spoločenského diania, sú pasívni, apatickí a neparticipujú na správe vecí verejných. Občania nemajú záujem o verejné prezentovanie sa, nie sú politicky aktívni napr. aj v dôsledku nestotožnenia sa s aktuálnym politickým systémom alebo pre nedostatok príležitostí vstúpiť do politiky, alebo napr. aj z dôvodu nemožnosti priblížiť sa k niektorým politickým aktivitám.

K nedorozumeniam medzi občanmi a predstaviteľmi orgánov verejnej správy dochádza i v dôsledku nedostatočnej odbornej spôsobilosti pracovníkov na úradoch verejnej správy, na ktorých sú v dôsledku neustálych zmien a prechodom kompetencií a právomocí z ústrednej úrovne, kladené vysoké nároky. Práve preto čoraz častejšie vzrastá požiadavka na systematické, kvalitné, efektívne a flexibilné vzdelávanie administratívneho aparátu. Profesionalita a kompetentnosť sú nevyhnutné na to, aby pracovníci verejnej správy boli schopní dobre a kvalitne vykonávať svoje povinnosti.

Súčasné podmienky si rozhodne vyžadujú neustále zdokonaľovanie, prehlbovanie, prispôsobovanie a rozvíjanie vzdelanostnej úrovne aj na strane občanov. Vzdelanosť patrí k základným cieľom a je neoddeliteľnou súčasťou modernej spoločnosti. Najúčinnejším prostriedkom je systematické vzdelávanie, výchova a úcta k právu. Ako uvádza E. Kováčová *„v rámci výchovy je potrebné upriamiť pozornosť na ochranu základných práv a slobôd, ochranu základných pravidiel občianskeho spolunažívania, stabilitu a úroveň vzťahov medzi ľuďmi. Dôležité je i pozitívne ovplyvňovanie a usmerňovanie mladej generácie v rodine, v škole, ale i na pracoviskách. Je potrebné pestovať návyky a správne postoje k spoluobčanom, k ich právam a v konečnom dôsledku prispievať tak aj k vytváraniu vhodného systému hodnôt“* (Kováčová, 2010, s. 213).

Negatívnym znakom je aj prevládajúci trend k individualizmu. Ako uvádza E. Kováčová *„pre mnohých mladých ľudí prvotným zámerom je využiť slobodu*

predovšetkým pre seba samého a necítia sa byť zodpovední za veci verejné" (Kováčová, 2010, s. 47). V konečnom dôsledku, výsledkom celého diania je slabá účasť občanov a to nielen vo voľbách, ale i na celospoločenskom dianí.

Účasť občanov v demokratickom politickom procese ovplyvňuje i množstvo ďalších faktorov, ako napr. historický vývoj krajiny, zvyky, tradície, politická kultúra, politický systém a pod.. Stupeň odcudzenia je výrazný hlavne v prípade veľkej politiky. Aby k takémuto neželateľnému stavu nedochádzalo, je žiaduce venovať pozornosť nielen klesajúcej účasti občanov vo volebnom procese, ale rovnako je potrebné, aby volení predstavitelia, ktorí zastupujú záujmy občanov, mali k občanom čo najbližšie, aby navzájom komunikovali, aby im predovšetkým predstavitelia orgánov územnej samosprávy, ktorá je občanom najbližšia, trpezlivo a opakovane vysvetľovali úlohu, postavenie a význam miestnej a regionálnej samosprávy. A netreba zabúdať i na to, že verejná diskusia nie je o rozhodovaní, ale o hľadaní verejného záujmu a uvedomení si súvislostí medzi individuálnymi záujmami a potrebami jednotlivých členov príslušnej komunity a záujmami komunity ako celku. Pritom je potrebné klásť dôraz i na formu dialógu a komunikáciu medzi občanmi a miestnymi volenými zástupcami pri hľadaní odpovedí na zložité otvorené otázky, s prihliadnutím na rôzne situácie občanov, ktorí sa neraz ocitajú v zložitých životných situáciách, a nič viac ich nezaujíma ako to, či budú mať prácu a svoje životné istoty. Ak dôjde k náprave v jednotlivých sporných oblastiach možno predpokladať, že lokálna demokracia sa posunie dopredu, čím sa zdôrazní status občana, ktorý je v demokratickej spoločnosti nenahraditeľný.

Pozornosť je nutné venovať i voličskému správaniu. Všetci občania, muži i ženy, môžu prejaviť svoj hlas v rozhodovaní či už priamo, alebo prostredníctvom legitímnych sprostredkovateľských orgánov, ktoré zastupujú ich záujmy. Takáto široká účasť je vybudovaná na základe slobody prejavu, zhromažďovania a združovania. Všetky hlasy, vrátane hlasov tých, ktorí sú menej privilegovaní a zraniteľnejší, by mali byť vypočuté a vzaté do úvahy pri rozhodovaní (Kováčová, 2010). Avšak, prostredníctvom svojich volených zástupcov, ktorým občania delegujú svoju moc, sa nie vždy dosahujú ciele a záujmy občanov, ktoré im boli v predvolebnej kampani prisľúbené. Uvedené skutočnosti vyvolávajú u občanov nezáujem, a v niektorých prípadoch sú občania priam apatickí voči dianiu vo verejnom živote. Rovnako nie je jednoduché uchádzať sa o verejnú funkciu bez toho, aby bol občan spriaznený s príslušnou politickou stranou.

Avšak, samotná účasť vo voľbách ešte stále nie je dostatočnou participáciou občanov na správe vecí verejných. V tomto tvrdení sa už zhodovali aj R. Dahl a G. Sartori. Potvrdzuje

sa nám už toľkokrát opakovaná výzva – aby občania neboli voči verejnému životu pasívni, aby sa zaujímali o svoje okolie, aby aktívne prispievali k zlepšeniu a modernizácii života vo svojom okolí, a aby aktívne pristupovali k účasti na správe vecí verejných.

Zhrnutie

Akoby sme boli v súčasnosti svedkami toho, ako sa *„občan záujmom spoločnosti vzdiaľuje a priepasť medzi predstavami a realitou sa neustále prehlbuje*“! Mnohí občania tak radšej zostávajú mimo spoločenského diania, nie sú politicky aktívni a neparticipujú na správe vecí verejných. Z výsledkov volieb sú občania *„pravidelne sklamaní, čo im politiku znechutilo natoľko, že už prestali veriť akýmkoľvek sľubom“* (Krno, 2014, s. 31). Výsledok rozhodnutia občanov možno pokladať aj za akúsi formu protestu s aktuálnym spoločenským zriadením a s rozložením mocenských síl medzi politické elity, a so stavom riešenia akútnych problémov v ich každodennom živote. Tu je však potrebné uvedomiť si, že aj keď sa občania budú od verejného diania vo svojom okolí úplne dištancovať, nepriaznivú situáciu to nevyrieši, nakoľko občan sa stáva súčasťou diania aj bez toho, aby sa o to on sám pričinil svojou osobnou účasťou. Pokiaľ sa skutočnými problémami ľudí, kompetentní nebudú zaoberať, bude sa v spoločnosti zväčšovať priestor pre nežiaduce pravicovo-radikálne skupiny, ktoré v konečnom dôsledku legitímne získajú moc, a či sa nám to bude páčiť alebo nie, budeme ich musieť akceptovať. Mali sme sa o tom možnosť presvedčiť napr. vo voľbách do vyšších územných celkov, ktoré na Slovensku prebehli v novembri 2013 a je len otázne, kedy sa podobná situácia odohrá aj na vyššej úrovni, na úrovni Národnej rady SR.

V masách ľudí narastajú pocity sklamania, veľkých sociálnych krívd a nespravodlivosti. Všetkým je jasné, že niečo nie je s nastaveným systémom, v ktorom žijú, v poriadku, a *„chceli by to celé akosi inak“*. S podobným konštatovaním prichádza aj S. Krno, ktorý uvádza nasledovné *„máme demokratické tradície, výchovu, ústavu, zákony a inštitúcie, iba samotná demokracia akoby sa niekam vytratila. Akosi sme zabudli premýšľať o jej novom vhodnom modely“* (Krno, 2013, s. 29). Zároveň, autor poukazuje na ďalší problém súčasnosti, s ktorým sa už stretli aj ostatné krajiny ako napr. Česká republika, Nemecko, Francúzsko, a napokon v poslednom období aj Slovensko. Ako ďalej autor uvádza *„strany sa postupne zbavujú svojich tradičných hodnôt, ktoré však nevedia nahradiť novými, ktoré by oslovili nové generácie“* (Krno, 2013, s. 29). Viaceré politické strany akoby strácali dych, chýba im tvorivosť. Skôr sa orientujú na svoje vnútorné konflikty a problémy, čo ich

vzdiaľuje od potrebných diskusií a problémov. Ľudia, ktorí si už zvykli a prijali pluralizmus ako súčasť života, si vlastne ani nemajú z čoho vybrať. Akoby došlo k narušeniu spoločenskej dohody o demokracii. Časť z nich voľby ignoruje úplne, a iní prirovnávajú voľby lotérii strán, bez jasnej ideovo-hodnotovej orientácie (Krno, 2013). Už nestačí, aby líder strany bol človek s mimoriadne strategickými schopnosťami a širokospektrálnym myslením. Musí byť dobrým taktikom, ktorý vyniká dobrou intuíciou. Presne na tom bolo postavené víťazstvo A. Merkelovej, ktorá vo voľbách v Nemecku zvíťazila už tretíkrát. Šéfka kresťanských demokratov za svoj vplyv vďačí nielen pomerne uspokojivej ekonomike, ale aj trvalej kríze politických osobností (Krno, 2013). Krajiny sa tak ocitajú nielen uprostred dlhovej a finančnej krízy, ale súčasne sa prehlbuje aj kríza politická a morálna. V čoraz väčšej miere sa rozmáha chudoba, sociálne vylúčenie, rozdelenie obyvateľstva na vyvolenú elitu bohatých a masy chudobných. Bohatstvo krajiny nie je rovnomerne rozdelené, a práve to je hlavnou príčinou rastu sociálneho napätia. Výsledkom toho celého je, že elity spotrebúvajú príliš veľa a masy chudobnejú, čo smeruje ku chaosu, resp. kolapsu civilizácie. Ľudia sú frustrovaní, legitimita sa oslabuje, dôvera sa vytráca – to všetko nahráva radikálnym aktérom. Rozmáhajú sa antivládne postoje, inklinácia k pravicovým hodnotám a myšlienkam, čoho dôkazom sú aj výsledky volieb napr. v Maďarsku alebo vo Francúzsku, na základe ktorých možno jednoznačne potvrdiť rozširovanie radikálneho prúdu v krajinách Strednej a Východnej Európy.

Všetky vyspelé civilizácie v rámci svojho vývoja prešli rôznymi fázami – fázami tvrdej práce, rozmachu, vrcholu či pádu. Odrazenie sa zo dna možno v niektorých prípadoch trvalo aj stovky rokov, no i tak nám to zrejme nestačí na to, aby sme sa poučili z minulosti. Avšak, je potrebné si uvedomiť, že ešte nikdy nebol svet tak globálne previazaný ako v súčasnosti, a teda kým v minulosti boli pády jednotlivých spoločností skôr lokálneho významu, dnes môžeme povedať, že s určitou pravdepodobnosťou čelíme pádu v rámci oveľa širšieho - globálneho priestoru. Dôsledky budú pociťovať ešte mnohé a mnohé generácie po nás, a preto je potrebné uvedomiť si, že budúcnosť krajiny závisí od kvalitných rozhodnutí, prijatých ešte dnes, v ktorých politické ciele a mocenské záujmy ustúpia a dajú prednosť kompetentnosti, odbornosti a skúsenosti. Občiansku participáciu možno preto pokladať za efektívny nástroj spolupodieľania sa občanov na rozhodovaní a následného prijímania čo najkvalitnejších verejných rozhodnutí v prospech všetkých občanov, ktorí žijú a budú žiť na danom území – v obci, v regióne, v štáte, i v rámci spoločenstva Európskej únie a to nielen dnes, ale aj v budúcnosti.

POLITICKÉ SPRÁVANIE SLOVENSKÝCH VOLIČOV VO VOĽBÁCH DO EURÓPSKÉHO PARLAMENTU

Fenomén klesajúcej volebnej účasti oslabuje demokraciu a predstavuje riziko pre jej ďalšie napredovanie a celkovú existenciu. Tento trend žiaľ neobchádza ani Slovenskú republiku, kde je úpadok politickej participácie čoraz viac viditeľnejší, čoho dôkazom je najnižšia voličská účasť vo voľbách do Európskeho parlamentu v oboch volebných obdobiach. Pasivita občanov v podmienkach SR je odzrkadlením súčasného stavu spoločnosti, v ktorom akoby záujem občanov o veci verejné stagnoval. Do popredia sa tak čoraz viac dostáva termín *kríza demokracie*.

Na Slovensku sa referendum o vstupe do EÚ konalo v roku 2004 a do dejín sa zapísalo svojou výnimočnosťou, keďže išlo o historicky prvé platné referendum. Na základe úspechu referenda sa predpokladalo, že európska problematika nie je slovenským voličom ľahostajná a európske otázky tak naďalej budú príťažlivými v očiach voličov. Entuziazmus z členstva však čoskoro vyprchal a optimistické vízie sa dostali do úzadia po historicky prvých slovenských eurovoľbách v r. 2004, v ktorých mala SR najnižšiu účasť spomedzi všetkých členských krajín. Pesimistické výsledky sa nepodarilo zvrátiť ani o päť rokov neskôr a situácia sa opäť zopakovala.

Problematika voličskej apatie sa na medzinárodnej politickej scéne stáva čoraz viac aktuálnejšou, pretože voľby na nadnárodnej úrovni predstavujú jedinečnú príležitosť, kedy majú občania možnosť vyjadriť svoj názor k činnosti EÚ. S výnimkou Európske parlamentu sú všetky ostatné inštitúcie bez možnosti priamej voľby občanov. Je úplným paradoxom, že s narastaním kompetencií Európskeho parlamentu a otváraním sa EÚ občanom, klesá záujem o tento typ volieb a občan sa nadnárodnej úrovni vzďaľuje. Preto sa do budúca ponúka otázka, ako zvrátiť tento negatívny jav a posilniť tak politickú participáciu občanov, ktorá podstatu demokracie prehlbuje.

Teoretické aspekty vymedzenia druhoradých volieb

Najčastejším prejavom politickej participácie je účasť občanov na voľbách. V podmienkach SR ide o dobrovoľnú participáciu, kedy voliča k účasti na rozhodovacom procese nemožno donútiť. Tak, ako je právom voliča vyjadriť jeho aktívny postoj k voľbám v podobe odovzdania voličského hlasu, alebo v podobe kandidatúry, je jeho právom taktiež

samotný volebný akt odignorovať. Rozhodnutie zúčastniť sa volebného procesu je individuálnou záležitosťou každého jednotlivca a voličská účasť ako taká je agregovaný jav. Pre správne pochopenie volebnej účasti je potrebné analyzovať nie len jej dopady na výsledok volieb, ale aj akým spôsobom a čím je ovplyvňované rozhodnutie voličov zúčastniť sa procesu rozhodovania, alebo na volebnom akte neparticipovať.

Na nízku účasť občanov vo voľbách sa niektorí politológovia nepozerajú ako na problém, ale práve naopak, ako na pozitívny jav, spoločensky žiadaný. R. Hardin a W.H.M. Jones nepovažujú politickú apatiu za negatívny fenomén, ale vnímajú ju za skryté vyjadrenie spokojnosti voličov s existujúcim stavom, kedy ich ambíciou nie je zmena súčasného stavu (Dančišin, 2012). Sympatizantom nízkej volebnej účasti bol aj M. Rosem, pretože v tomto prípade *„sa zvyšuje váha hlasu informovaných občanov, ktorí sa zaoberajú politickým dianím a skúmajú aktivity politických elít i ich programy. V takomto prípade nízka volebná účasť nemôže byť považovaná za problematickú“* (Dančišin, 2012, s. 2). K tomuto názoru inklinujú aj závery E.Shearerovej a J. Doppelta, ktorí vo svojich analýzach voličského správania, ako hlavný dôvod politickej neparticipácie občanov uvádzajú občiansku nevedomosť.

Obzvlášť zaujímavou sa vidí problematika voličskej účasti v prípade volieb do Európskeho parlamentu. Prvé európske voľby v roku 1979 vzbudili veľký záujem svojou novosťou a vyznačovali sa proeurópskym elánom, ktorý bol súčasťou verejnej mienky. Vo všeobecnosti však postupom času boli tieto voľby čoraz viac považované za nezaujímané, čím si vyslúžili prívlastok *druhoradé*. Skúsenosť slovenských voličov s voľbami jasne poukazuje na diferentnosť voličského správania v prípade celoštátnych parlamentných volieb a nadnárodných. Status najpopulárnejších volieb na Slovensku tak prináleží voľbám do NR SR a na opačnom kontrastnom póly sa nachádzajú európske voľby. Po historicky prvých priamych európskych voľbách v r. 1977 na koncept druhoradých volieb ako prvý upozornili nemeckí politológovia K. Reif a H. Schmitt[66]. Analyzovali voličské správanie v rámci vtedajších deviatich členských krajín. V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že Európske spoločenstvo v roku 1980 možno len veľmi ťažko prirovnať k Európskej únií dnešného typu a preto bolo potrebné pôvodné teoretické východiská revidovať. Počet členských krajín postupne narastal, s čím paralelne vzrastali aj kompetencie EP. Z uvedeného logicky vyplýva, že v súčasnosti je na voľby kladený väčší teoretický význam, než v komparácií s rokom 1980. Hlavný problém stojí na tom, že v praxi je realita úplne

[66] Problematike druhoradosti volieb autori venovali pozornosť v článku *Nine Secondorder National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results* (1980).

opačná a voliči sa v súčasnosti stále nestotožnili s myšlienkou dôležitosti tohto typu volieb. Pre hlbšie pochopenie historického vývoja a problematiky voličskej účasti v európskych voľbách je potrebné vychádzať z pôvodnej Reifovej a Schmittovej teórie.

Na základe ich konceptu možno voľby diferencovať na „prvoradé“ tzv. *first-order elections* a „druhoradé“, alebo tzv. *second-order elections.* O prvoradosti volieb rozhoduje nastavenie politického systému danej krajiny. V prípade parlamentných demokracií máme namysli voľby do národných legislatívnych orgánov a v prípade prezidentských demokracií, ide o voľbu prezidenta danej krajiny. K voľbám spadajúcim do druhej kategórie autori zaraďujú komunálne, regionálne, európske voľby. Pre konkrétne vymedzenie vzťahu medzi *second-order elections* (SOE) *a first-order elections* (FOE) autori poukazujú na hlavnú dimenziu druhoradých volieb, ktou je dimenzia *less-at-stake*. Koncepcia sa vzťahu na myšlienku, podľa ktorej je „v stávke menej“. Výsledkom volieb teda nie je rozloženie moci v rámci krajiny, na čo sa prioritne sústreďuje voličský záujem. Volič tak stráca motiváciu, prečo by sa mal volieb zúčastniť a v konečnom dôsledku rozhodovací akt odignoruje. Reif a Schmitt odôvodňujú druhoradosť volieb predovšetkým národnou úrovňou. Občania sú presvedčení o tom, že všetky primárne rozhodnutia, ktoré majú na spoločenský život výrazný dopad vzchádzajú z národnej úrovne a tým sa európske voľby dostávajú do úzadia. Faktor, ktorý poukazuje na nižšiu mieru významu v prípade druhoradých volieb, predikuje zároveň nízku mieru účasti. Tá je podmienená niekoľkými vzájomne prepojenými prvkami. Keďže si politické strany uvedomujú, že prípadná získaná moc by pre ne nebola až tak výhodná, ako napr. v prípade národných volieb, nemajú silnú motiváciu k mobilizácií voličov. Tým, že na voliča nie je vytváraný pravidelný a dlhodobý tlak zo strany politických elít akcentujúcich na dôležitosť európskych volieb v takom rozsahu, ako tomu je v prípade volieb na národnej úrovni, volič tak nadobúda presvedčenie o „menejcennosti“ európskych volieb.

V komparácií s hlavnými voľbami je pre SOE charakteristický väčší počet neplatných odovzdaných hlasov. Tento postoj Reif a Schmitt odôvodňujú ako protestnú reakciu voličov na obmedzenú volebnú ponuku.

Ďalší primárny faktor, ktorý diferencuje prvoradé voľby od druhoradých sa vzťahuje na úspešnosť malých a novovzniknutých strán. V prípade nadnárodných volieb voliči inklinujú k tým stranám, ktoré by v parlamentných voľbách nevolili. Pozornosť voličov je nasmerovaná predovšetkým na mimoparlamentné, novovzniknuté subjekty, napr. za účelom potrestania vládnych strán. Voliči sa v týchto voľbách neuchyľujú k strategickým manévrovaniam, ale hlasujú na základe skutočných preferencií, keďže sa neobávajú

prepadnutia svojho hlasu. *„V prvoradých voľbách voliči uprednostňujú veľké strany, aby neprepadli ich hlasy. Vo voľbách do EP volia svoju prvú preferenciu, čoho dôsledkom je napr. vyššie percento neplatných hlasov, alebo prehra vládnych strán“* (Karvai – Plenta, 2010, s. 3).

Pre model druhoradých volieb je typická úspešnosť opozičných strán a naopak úpadok koaličných strán. Tesne po parlamentných demokratických voľbách prevláda voličská eufória, ktorá je viditeľná v podobe nárastu zisku vládnych politických strán. Plynutím funkčného obdobia postupne voličská priazeň vládnej koalície slabne a tak sa do hry dostávajú opozičné strany, ktoré nenesú zodpovednosť za vládne výstupy. Vrcholom poklesu popularity vládnych strán je podľa Reifa polovica funkčného obdobia. Vývoj straníckej popularity možno prirovnať k meniacej sa sínusoide. Následne po prepade voličskej priazne, koaličné strany začínajú opäť postupne získavať svoje preferencie v nasledovných národných voľbách.

Podľa Reifa a Schmitta sa druhoradé voľby vyznačujú slabou volebnou kampaňou, ktorá je častokrát kompilátom národných kampaní. Charakter predvolebných kampaní vypovedá o príťažlivosti volieb. V prípade absentovania prvkov modernity a nápadistosti v predvolebných kampaniach, ktorých účelom je prilákať voliča k rozhodovaciemu aktu, nemožno očakávať priaznivý výsledok, vypovedajúci o vysokej voličskej účasti (Refif, Schmitt, 1980). Častokrát ústredná predvolebná tematika európskych volieb kopíruje hlavné národné témy, čím stráca na svojej jedinečnosti. Popri týchto faktoroch determinuje voličskú účasť aj sila médií. Prostriedky masovej komunikácie nevenujú dostatočný priestor eurovoľbám, čím automaticky podporujú presvedčenie voliča o ich druhoradosti. Keďže médiá odsúvajú problematiku druhoradých volieb do úzadie, de facto európska predvolebná kampaň musí súperiť o svoju pozornosť v médiách s inými politickými udalosťami. Zástupcovia politických strán tak musia vynaložiť väčšie úsilie na to, aby apelovali na dôležitosť volieb a prilákali tak voličov k volebným urnám.

Pôvodná teória druhoradých volieb bola neskôr rozšírená o pozoruhodné zistenia. V pôvodnom článku z roku 1980 autori uvádzajú, že v prípade druhoradých volieb sú úspešné malé a novovzniknuté strany. Sympatizantmi tejto teórie boli aj Weishaupt a Ferrara, ktorý analyzovali voľby v rokoch 1989, 1994 a 1999. Záverom ich volebnej analýzy bolo, že väčší úspech v európskych voľbách prináleží malým a stredným politickým stranám a v nadnárodných voľbách prehrávajú veľké politické subjekty, ktoré sa vyznačujú úspechom v národných voľbách (Karvai – Plenta, 2010). Túto teóriu potvrdili aj Bakker a Poll. V roku

1996 problematiku druhoradých volieb zviditeľnili M. Franklin, M Marsh, van Eijk[67], podľa ktorých nie sú nadnárodné voľby „skutočnými“ voľbami, keďže voľby do Európskeho parlamentu neurčujú proces kreovania vlády tak, ako tomu je v prípade národných demokratických volieb. Ďalší argument, ktorý európske voľby spochybňuje je absencia európskej volebnej súťaže, pretože konkurenčný boj je v tomto prípade determinovaný vlastnou politikou každého štátu (Gyárfášová, 2011).

Významným prínosom v oblasti politickej participácie vzťahujúcej sa na účasť sú štúdie P. Norris, ktorá vo svojom príspevku z r. 1997 poukazuje na krízu EÚ[68]. Tá je zapríčinené demokratickým deficitom, keďže väčšina občanov EÚ nemá vybudovaný vzťah k eurovoľbám a tak svoje volebné právo nevyužíva. Absencia voličskej účasti vypovedá o nízkej autorite EP, ale taktiež o malej legitimite (Norris,1997). Norris svojimi teoretickými závermi vyvolala následne reakciu Reifa, ktorý v tejto súvislosti ešte viac akcentoval na podradenosť SOE voči FOE a odmietal tak „rovnosť popularity“ jednotlivých typov volieb.

Po štvrtých priamych voľbách do EP, dospel M. Marsh v r. 1998 ku konkrétnejším tvrdenia, dotýkajúcich sa úspešnosti politických strán. V rámci výskumu druhoradých volieb sa zameral na veľké politické strany, ktoré v týchto voľbách nie sú úspešné a naopak na strany malé, ktoré získavajú popularitu. Eliminoval všeobecnosť pojmu „veľké“ politické strany a konkrétne za ne považoval tie, ktoré v národných voľbách získavajú aspoň 30. Na rozdiel od toho, k malým stranám inklinujú približne len 4% voličov (Škodová, 2009). Marsh považuje európske voľby za prejav vyjadrenia nedôvery vláde, keďže občania dávajú najavo a deklarujú nespokojnosť s vládnou politickou agendou. V krajinách s jasne vymedzenou alternatívou voči vládnucim stranám dokážu SOE prognózovať výsledky nasledovných národných volieb.

Následne potom, ako sa Európa v r. 2004 rozšírila o postkomunistické krajiny strednej a východnej Európy sa voličskému správaniu v novo pristúpených členských štátov EÚ venoval K. Chan. Za najväčší problém na európskej úrovni autor považoval neparticipáciu voličov, ktorá je podmienená slabou informačnou agendou. Tento postoj k voľbám nie je príznačný výlučne len pre novo pristúpené krajiny, ale je charakteristický aj pre pôvodné štáty (Chan, 2004). Rozširovanie EÚ o krajiny východnej Európy prinieslo prehĺbenie

[67] Autori svoje myšlienky publikujú v článku s názvom *What Voters Teach Us About Europe-Wide Elections: What Europe-Wide Elections Teach Us About Voters*
[68] Pippa Norris: *Second-order ElectionsRevisited*

euroskepticizmu a v konečnom dôsledku Chan konštatuje, že voľby na nadnárodnej úrovni nemožno považovať za „európske“ keďže sú internou záležitosťou každej krajiny.

Schmitt bol presvedčený, že teóriu druhoradosti volieb možno aplikovať na pôvodnú európsku „pätnástku“ spolu s novo pristúpenou Maltou a Cyprom. Nová osmička postkomunistických štátov priniesla nové výsledky, ktoré zmiatli autorov pôvodných teórií. Ku konceptu SOE sa krajiny približovali hlavne nízkou volebnou účasťou. Problematickou je otázka úspešnosti malých strán, keďže stranícky systém postkomunistických krajín bol v začiatkoch nekonsolidovaný a vyznačoval sa vysokou mierou voličskej volatility.

V roku 2005 sa do popredia dostali štúdie Carruba a Timphoneho[69], ktorí analyzovali správanie voličov v novo pristúpených štátov EÚ. Rozhodovanie voličov je v nadnárodných voľbách podmienené úprimnosťou a volič sa tak neuchyľuje k taktickej voľbe. Občania stotožňujú voľby do EP s referendom, kde každý volič má právo vyjadriť sa k vládnemu výkonu.

Diferentným spôsobom politického hlasovania sa v r. 2006 venovali J. Koepke a N. Ringe. Vzhľadom na jasné rozdiely medzi FOE a SOE kategorizujú tri typy hlasovania (Škodová, 2011):

- *Voting with the head* - volič sa pri hlasovaní rozhoduje hlavou. Pri tomto type hlasovanie sa volič uchyľuje k strategickým koncepciám, pretože sa obáva prepadnutia svojho hlasu. K tomuto typu hlasovania inklinujú voliči v rámci FOE.
- *Voting with the heart* - hlasovanie srdcom. Ide o úprimné vyjadrenie voľby občana, ktorý volí skutočnú preferenciu. S týmto druhom hlasovania voliči sympatizujú v druhoradých voľbách.
- *Voting with the boot* - hlasovanie tzv. kopnutím. Taktiež je príznačné pre druhoradé voľby. V tejto súvislosti ide o vyjadrenie istého protestu a hlasovanie zároveň predstavuje výstražný signál pre tú politickú stranu, ktorej svoje sympatie vyjadril volič vo FOE.

[69] Autori analyzujú voličské správanie v príspevku *Explaining Vote Switching Across First-and Second-Order Elections. Evidence from Europe*

Postoje voličov vo voľbách do Európskeho parlamentu a voličská účasť

Jedinečnosť volieb do EP v roku 2004 spočívala v tom, že po prvý krát volili voliči v etablovaných demokraciách a v novo pristúpených krajinách svojich zástupcov do spoločnej európskej inštitúcie. Podľa niektorých odborníkov boli tieto voľby tzv. zakladajúcimi voľbami zjednotenej Európy (Gyárfášová, 2011). Voľby v roku 2004 sa vyznačovali aj najnižšou voličskou účasťou od roku 1979. Volebná účasť v novo pristúpených krajinách strednej a východnej Európy bola hlboko pod priemerom EÚ 25. Pôvodnou ambíciou čerstvo pristúpených krajín bol dlhodobo vstup do EÚ a nadobudnutie statusu členského štátu. Preto možno považovať za paradox nízku mieru voličskej účasti v roku 2004, kedy sa spokojnosť voličov a entuziazmus z prijatia nepremietol do reálne viditeľnej podoby. Na základe nízkej voličskej účasti v podmienkach SR možno model druhoradých volieb jednoznačne potvrdiť. Ďalšie charakteristiky voličského správania v prípade novo pristúpených krajín, nie je možné v týchto voľbách vysvetliť prostredníctvom všeobecných platných vzorcov, čo sa budeme snažiť dokázať na príklade SR.

Pokles voličskej účasti nie je uniformným procesom, čo znamená, že v jednotlivých krajinách sa volebná účasť modifikuje diferentne. Európska medzera je medzi pôvodnými demokraciami, v ktorých účasť v roku 2004 poklesla len zanedbateľne, ba dokonca v niektorých krajinách aj vzrástla a novými členskými štátmi, ktoré sa vyznačujú slabým voličským záujmom.

Historicky prvé voľby do EP sa konali v roku 1979, kedy účasť dosahovala 63 %. Od tohto momentu nadobúda neustále klesajúcu tendenciu. Hoci diferenciácie medzi jednotlivými volebnými obdobiami nepredstavujú až tak dramatické výkyvy, za tridsať rokov účasť klesla takmer o 20 % (Mansfeldová, 2006). Problémovou sa preto v tejto rovine vidí otázka budúceho vývoja EP a riešenie negatívnej prognózy, ktorá vypovedá o nezáujme občanov o tento inštitút. Vážnosti na celej problematike pridáva fakt, že napriek posilňovaniu a narastaniu kompetencií EP sa demokratický deficit v podobe voličskej absencie prehlbuje. Pri analýze voličského správania s dôrazom na účasť je potrebné skúmať participáciu voličov a ich vzťah k nadnárodným voľbám v etablovaných demokraciách a nových členských štátoch oddelene. V roku 2004 priemerná účasť v eurovoľbách predstavovala 45,5 % (Grunberg, 2006). Odlišnosti medzi jednotlivými krajinami boli jasne viditeľné, čoho príkladom je napr. Belgicko, ktoré zmobilizovalo 90,8 % voličov a v kontrastne stálo Slovensko s najnižšou necelou 17% účasťou (Klingemann, 2006). V tejto súvislosti je však potrebné podotknúť, že diferenciácie sú aj dôsledkom nastavenia

politického systému, ktorý v prípade Grécka, Luxemburska, Cypru, Belgicka zavádza povinnú volebnú účasť (viď. tabuľka č. 1).

Tabuľka č. 1: Voličská účasť do Európskeho parlamentu od roku 1979-2004

Krajiny	1979	1984 - 1987	1989	1994 - 1996	1999	2004	Rozdiel 2004/Prvé eurovoľby	Rozdiel 2004/1999
Belgicko*/***	91,4	92,2	90,7	90,7	91,0	90,8	-0,6	-0,2
Taliansko*/***	84,9	83,4	81,5	74,8	70,8	73,1	-11,8	+2,3
Luxembursko*/***	88,9	88,8	87,4	88,5	87,3	90,0	+1,1	+2,7
Francúzsko	60,7	56,7	48,7	52,7	46,8	42,8	-17,9	-4,0
Nemecko***	65,7	56,8	62,3	60,0	45,2	43,0	-22,7	-1,8
Holandsko	57,8	50,6	47,2	35,6	30,0	39,3	-18,1	+9,3
Írsko***	63,6	47,6	68,3	44,0	50,2	59,7	-3,9	+9,5
Dánsko	47,8	52,4	46,2	52,9	50,5	47,9	+0,1	-2,6
Spojené kráľovstvo***	32,2	32,6	36,2	36,4	24,0	38,9	+6,7	+14,9
Španielsko**		68,0	54,6	59,1	63,0	45,1	-22,9	-17,9
Portugalsko		72,4	51,2	35,5	40,0	38,6	-33,8	-1,4
Grécko*/**		77,2	79,9	71,2	75,3	63,4	-14,2	-11,9
Fínsko				60,3	31,4	39,4	-20,9	+8,0
Rakúsko				67,7	49,4	42,4	-25,3	-7,0
Švédsko				41,6	38,8	37,8	-3,8	-1,0

Zdroj: (Grunberg, 2006, s. 30).

*Povinná volebná účasť. V Taliansku bola do roku 1993. Na Cypre nie sú aplikované sankcie

**Krajiny, v ktorých sa konali parlamentné voľby v období pred európskymi voľbami.

***Krajiny, v ktorých sa konali v ten istý deň ešte iné voľby okrem európskych: Nemecko (komunálne), Belgicko (regionálne), Írsko (komunálne), Taliansko (komunálne), Luxembursko (parlamentné), Spojené kráľovstvo (komunálne voľby).

Za účelom analyzovať problematiku voličskej účasti, v r. 2004 Grunberg definoval sedem kategórií na základe volebnej účasti:

(1) Prvú skupinu tvoria štátu európskej šestky s povinnou volebnou účasťou, ako je Belgicko, Taliansko[70], Luxembursko, v ktorých účasť neklesne pod 80%.

(2) Druhú skupinu tvoria zvyšné štáty pôvodnej zakladajúcej šestky Francúzsko, Nizozemsko, Nemecko. Tieto krajiny sa spočiatku vyznačovali silnou voličskou priazňou, ktorá v roku 1979 presiahla v priemere 60 %, ale postupne začala upadať a v roku 2004 klesla takmer o 20 % .

(3) Na rozdiel od predchádzajúcej kategórie, do tretej skupiny spadajú štáty, ktorých volebná účasť nebola od počiatku až tak vysoká, ale nevyznačuje sa príliš vysokými výkyvmi. Typickým príkladom je Írsko, Dánsko a Spojené kráľovstvo, ktorých účasť sa v priemere pohybuje v rozmedzí od 41 % do 50 %.

(4) Do štvrtej skupiny radíme štáty južnej Európy, ktoré vstúpili do EÚ v 80. rokoch. Španielsko, Portugalsko, Grécko sa spočiatku vyznačovali silnou mobilizáciou voličov, ktorá presahovala hranicu 70 %, ale zároveň tieto krajiny pocítili v ďalších volebných obdobiach najsilnejšiu stratu voličov. V komparácií s prvým volebným rokom účasť v r. 2004 klesla o viac než 23%.

(5) Piatu skupinu tvorí Fínsko, Rakúsko, Švédsko, ktoré sa stali členskými v 90. rokoch. Ich voličská účasť v prvých voľbách presahovala v priemere 56 %, ale postupne klesala, čím sa krajiny svojou účasťou na voľbách v roku 2004 priblížili krajinám druhej skupiny.

(6) Špecifickú skupinu predstavuje Cyprus a Malta, ktoré ako jediné nie sú medzi novo pristúpenými štátmi. Primárnym dôvodom je vysoká volebná účasť, ktorá je v prípade Cypru zaručená povinnosťou volebného aktu. V roku 2004 tak účasť presiahla v priemere 76 %.

(7) Poslednú skupinu predstavujú novo pristúpené postkomunistické štáty strednej a východnej Európy. V Estónsku, Lotyšsku, Litve, Slovinsku, Slovensku, Česku, Poľsku a Maďarsku možno pozorovať nízky záujem občanov o tento inštitút, ktorý v priemere dosahuje 31 %.

[70] do roku 1993

V roku 1999 dosahovala voličská účasť krajín pôvodnej európskej pätnástky 52,9 % a v roku 2004 takmer rovnaký výsledok, 52,7 % (Grunberg, 2006) . Na základe tohto ukazovateľa možno konštatovať, že k poklesu voličskej účasti prispievajú hlavne nové členské štáty. Otázne je, akými argumentmi možno podložiť stabilitu mobilizácie voličov v pôvodných etablovaných demokraciách. Za najčastejší dôvod sa uvádza zlúčenie jednotlivých typov volieb, za účelom dosiahnutia vyššej voličskej priazne. S touto situáciou sa stretlo Nemecko, ktoré v deň európskych volieb realizovalo komunálne voľby, Belgicko regionálne voľby, Írsko komunálne voľby, Taliansko komunálne voľby, Luxembursko parlamentné a Spojené kráľovstvo- komunálne voľby (viď. tabuľka č. 1). Prírastok voličskej účasti je jasne viditeľný napr. v prípade Spojeného kráľovstva, kedy účasť v roku 2004 vzrástla o 14,9 % v komparácií s rokom 1999 (Grunberg, 2006). Je teda veľmi pravdepodobným, že za zvýšenou voličskou účasťou nestojí záujem občanov o európsku problematiku, ale zlúčenie diferentných druhov volieb tak, aby sa voľby konali v jeden deň.

Už prieskumy verejnej mienky v máji a v júny, ktorých výsledky prináša Eurobarometer 2004, predikovali pokles volebnej účasti, čo nemožno považovať za prekvapivý fenomén, vzhľadom k tomu, že miera volebnej účasti klesá aj na národnej úrovni. Za pozoruhodné možno považovať zistenia, čo stojí za nízkou volebnou účasťou novo pristúpených postkomunistických krajín. Prv než odhalíme špecifické dôvody voličského správania je potrebné podotknúť, že nie všetkých osem krajín zastávalo posledné miesta z pohľadu voličskej účasti. Litva, v ktorej sa vo volebný týždeň konali zároveň prezidentské voľby, dosiahla v eurovoľbách 48,4 %, čím zastávala ôsme miesto z pomedzi EÚ 25. Lotyšsku patrilo 14. miesto so 41,3 % a Švédsko skončilo tesne pod Maďarskom so 37,8 % (Klingemann, 2006). Slovensko sa v komparácií s inými členskými krajinami EÚ môže „pýšiť“ prívlastkom „naj“, žiaľ v negatívnom zmysle najnižšej voličskej účasti, ktorá v roku 2004 dosiahla 16,94 %. Na prvý pohľad by sa nám mohlo zdať, že diferenciácie medzi postkomunistickými krajinami a pôvodnými členskými štátmi nepredstavujú až taký priepastný rozdiel, ale štatistiky dokazujú, že v roku 2004 sa šesť[71] z pôvodných ôsmich krajín ocitlo na posledných siedmych miestach z hľadiska účasti.

Zovšeobecňujúci tvrdením je, že voliči novo pristúpených krajín nemajú dostatočný záujem o voľby nadnárodného charakteru, ktoré sú im vzdialené, resp. záujem je viditeľne nižší , ako je tomu v prípade pôvodných členských krajín. V snahe potvrdiť, alebo vyvrátiť

[71] Maďarsko, Česko, Slovinsko, Estónsko, Poľsko, Slovensko

túto zaužívanú tézu je potrebné vychádzať z inštitútu referenda v roku 2003, kedy sa predmetná otázka vzťahovala na vstup do EÚ. Z tabuľky č.2 vyplýva, že účasť na referendách bola vo všetkých krajinách vyššia v komparácií s európskymi voľbami.

Tabuľka č. 2: Účasť na referendách, v eurovoľbách 2004

Krajiny	Referendá o vstupe z roku 2003	EÚ voľby 2004	Rozdiel
Poľsko	58,8	20,9	-37,9
Estónsko	63	26,8	-36,2
Slovensko	52,2	17,0	-35,2
Lotyšsko	72,5	41,3	-31,2
Priemer priemerov	**59,0**	**31,2**	**-28,8**
Slovinsko	55,4	28,3	-27,1
Česká republika	55,2	28,3	-26,9
Litva*	63,3	48,4	-14,9
Maďarsko	45,6	38,5	-7,1

Krajiny	Referenda o vstupe alebo Ústave 1994, 2003 a 2005	EÚ voľby 2004	Rozdiel
Španielsko	42	45,1	+3,1
Luxembursko**	89	90	+1
Malta*	91	82,4	-8,6
Priemer priemerov	**74,2**	**52**	**-22,2**
Holandsko	63,3	39,2	-24,1
Francúzsko	70	39,3	-30,7
Fínsko	70	3í,3	-30,7
Rakúsko	81,3	42,4	-39,9
Švédsko	83,3	37,8	-45,5

Zdroj: (Grunberg, 2006, s. 36).

Zaujímavosťou je, že európske otázky samy o sebe dominovali nad volebným procesom vo všetkých ôsmich krajinách. Výraznejšie rozdiely v účasti na voľbách a referendách sa prejavujú v prípade pôvodných členských krajín. Je potrebné podotknúť, že celková účasť v druhoradých voľbách európskeho typu a v referendách je v nových členských krajinách značne nižšia, než v pôvodných krajinách. Z uvedených ukazovateľov v tabuľkách jasne vyplýva, že v prípade postkomunistických štátov existuje výrazný problém v mobilizácií voličov, ktorý je potrebné eliminovať.

Pre získanie hlbších poznatkov by bolo potrebné analyzovať, akú hodnotu voliči pripisujú volebnému aktu už v zastupiteľských demokraciách a skúmať vzťahy voličov k politickému systému, ktorý bránil občianskym slobodám. Keďže ide o rozsiahlu problematiku, ktorá nie je primárnym bodom rigoróznej práce, v snahe odpovedať na otázku, čo stojí za nízkou mobilizáciou voličov nových členských krajín v roku 2004, v stručnosti priblížime hlavné dôvody nezáujmu. Na úvod môžeme vychádzať z inštitútu referenda 2003. Voliči mohli nadobudnúť pocit, že k európskym otázkam sa už vyjadrili prostredníctvom referendového aktu a preto voľbám na nadnárodnej úrovni neprikladali až taký význam a rozhodli sa ich odignorovať. Za ďalší dôvod voličskej apatie možno považovať stotožnenie sa s myšlienkou „môj hlas nič nezmení“. Podľa prieskumu Eurobarometra 2004, realizovaného na prelome mája a júna vyplynulo, že 58 % voličov EÚ 25 rezignuje voči voľbám z dôvodu ich presvedčenia, že ich účasť nemá reálnu silu niečo ovplyvniť. Tento postoj je silnejší medzi voličmi z novo pristúpených členských štátov (68 %) oproti pôvodnej európskej pätnástke (57 %). Až 57 % obyvateľov EÚ 25 uviedlo za druhý najčastejší dôvod voličskej apatie nedôveru v inštitúciu Európskeho parlamentu, ktorý podľa nich nie je schopný riešiť problémy v dostatočnej miere. Jasná diferenciácia medzi voličmi nových členských štátov a pôvodných bola viditeľná v znalosti s funkciami a významom EP. 63 % oprávnených voličov z nových členských krajín uviedlo ako dôvod neúčasti neznalosť funkcií EP, oproti 49 % z EÚ 15 (European elections 2004 barometer, 2004.) Z predvolebných výskumov vyplynulo, že predvolebná kampaň nemala mobilizačný charakter a vyznačovala sa absenciou európskych otázok. P. Mair akcentoval na nedokonalú úroveň europeizácie systému politických strán práve v postkomunistických krajinách, ktorá sa prejavuje v nedostatočnej európskej dimenzii v programe politických strán a tým, že charakter predvolebnej kampane sa od celonárodných kampaní príliš nediferencuje a samotná kampaň tak odráža len vnútorné témy.

Správanie voličov v európskych voľbách v roku 2004 bolo natoľko špecifické, že obohatilo diskusie medzi politológmi, ktorí sa snažia zvrátiť negatívny fenomén vyvíjajúcej sa účasti. Prioritnou témou politických diskusií je naďalej dopad demokratického deficitu na fungovanie európskej inštitúcie a nejasná otázka budúcej európskej integrácie.

V snahe nájsť odpoveď na otázku, čo podmieňuje voličov k pasivite boli vykonané viaceré sociologické prieskumy. Výskum z roku 2005 realizovaný Centrom pre výskum verejnej mienky odôvodňuje nízku participáciu občanov v európskych voľbách (Heywood, 2008, s. 435):

Dôvody neúčasti voličov	**áno**	**nie**	**neviem**
Znechutenie z politiky	96	3	1
Nedôvera k politickým subjektom	96	2	2
Politické strany neriešia problémy občanov	89	7	4
Občania nemajú možnosť ovplyvňovať politiku	76	19	5
Prejav demokracie, ktorá dáva možnosť výberu	69	25	6
Oslabovanie vplyvu širokých vrstiev na politiku	65	21	14
Nízky stupeň občianskej zodpovednosti	59	32	9
Úpadok demokracie	58	29	13
Medzinárodná hanba- nezrelosť našej demokracie	33	56	11

O päť rokov neskôr, vo voľbách 2009 bol hlavný akcent kladený na predvolebnú kampaň, do ktorej sa zapojil aj EP, za účelom eliminovať voličskú apatiu. Žiaľ, ako v konečnom dôsledku ukázali volebné výsledky, úspech volebnej kampane nebol taký, ako sa očakávalo a naďalej pretrvával negatívny trend v podobe voličskej pasivity. Najnižšia volebná účasť bola opäť viditeľná v prípade krajín tzv. východného rozšírenia. Vo voľbách 2004, ktoré boli špecifické hlavne prístupom nových postkomunistických krajín, sa voličská absencia ospravedlňovala predovšetkým krátkou adaptáciou voči novým podmienkam a nedostatočnou znalosťou inštitucionálneho systému. Neúčasť v nasledovných voľbách už nebolo vhodné ospravedlňovať spomínanými argumentmi, keďže päť ročné obdobie predstavovalo relatívne dlhý čas na stotožnenie sa voličov s nadnárodnou inštitúciou. Preto čoraz viac na vážnosti naberá hypotéza o neochote občanov EÚ voliť.

Na výsledky volieb v roku 2009 mala závažný dopad aj hospodárska kríza. Negatívna spoločenská situácia vyvolala zámerné postoje voličov, ktorí sa uchýlili k udeľovaniu tzv. protestných hlasov. Výraznú stratu pocítili predovšetkým v celoštátnych voľbách sociálne- demokratické strany a na nadnárodnej úrovni európski socialisti.[72] Do popredia sa tak dostali konzervatívne a liberálne orientované politické strany, dokonca v niektorých prípadoch boli úspešnými extrémistické subjekty.[73] V komparácií s predošlým obdobím, vo voľbách 2009 vznikla nová frakcia s názvom Európska konzervatívna a reformná skupina (ECR). Oproti minulým voľbám získala o 13 mandátov viac Strana zelených, čím si zaistila status štvrtej najsilnejšej na úrovni EÚ.

Variačné rozmedzie medzi voličskou účasťou v rámci členských krajinách EÚ je skutočne rozsiahle.V roku 2004 sa účasť pohybovala v rozpätí od 17% do 90,8% a v roku 2009 od 19,6 % do 90,8 % (Krivý, 2009a). Volebné „dno“ v obidvoch obdobiach prestavovalo Slovensko. Komparácia volebnej účasti členských krajín nie je jednoduchou záležitosťou, keďže v niektorých krajinách je zavedená povinná volebná účasť.

Pre lepšiu prehľadnosť kategorizujeme členské štáty do 4 hlavných skupín, na základe voličskej účasti v roku 2009 (Krivý , 2009):

(1) Do prvej skupiny spadajú štáty, ktoré sa vyznačovali vysokou volebnou účasťou. V prípade Luxemburska, Belgicka a Malty sa variačné rozmedzie pohybovalo od 90,8% až po 78,8%.

(2) Voličská účasť Talianska, Dánska, Cypru, Írska, Lotyšska a Grécka bola v rozmedzí od 65,1% do 52,5%.

(3) Nižšou voličskou účasťou, ktorá sa pohybovala od 46 % do 34,7 % sa vyznačovalo 12 členských krajín a to: Rakúsko, Švédsko, Španielsko, Estónsko, Nemecko, Francúzsko, Fínsko, Bulharsko, Portugalsko, Holandsko, Maďarsko a Veľká Británia.

(4) Poslednú skupinu tvoria štáty s najnižšou voličskou účasťou, ktoré sa pôvodne vyznačovali komunistickým režimom. Účasť Slovinska, Česka, Rumunska, Poľska, Litvy, Slovenska bola v rozpätí od 28,3 % a 19,6 %.

[72] citeľná strata bola viditeľný prípade britských labouristov
[73] Napr. britská národná strana (BNP), alebo Jobbik v Maďarsku, protiimigrantská PVV v Holandsku.

Pokles volebnej účasti neplatí všeobecne, preto je potrebné pozrieť sa na jej vývoj v krajinách oddelene. V medzivolebnom období 2004-2009 došlo v prípade niektorých krajín k vzrastu voličskej účasti, naopak niektoré krajiny prehĺbili svoj demokratický deficit. Pre lepšiu prehľadnosť rozdelíme členské krajiny do 2 hlavných skupín (Gyarfášová, 2011):

(1) V kontraste k roku 2004, volebná účasť vzrástla o viac ako 2,5 percentuálneho bodu v roku 2009 v prípade ôsmich štátov. Najväčší nárast zaznamenalo Estónsko (17,7 %) a za ním nasledovalo Lotyšsko (12,36 %), Dánsko (11,65 %), Bulharsko (9,77 %), Švédsko (7,68 %), Poľsko (3,66 %), Rakúsko (3,54 %) a posledné miesto patrilo Slovensku s nárastom 2,67 %.

(2) Do druhej skupiny radíme štáty, ktoré v medzivolebnom období 2004-2009 zaznamenali značný prepad voličskej priazne. Najvýraznejší pokles mobilizácie voličov zaznamenala Litva (27,40 %) za ňou chronologicky nasledoval Cyprus (13,10 %), Grécko (10,61 %), Taliansko (6,67 %). V ďalších členských štátov sa rozpätie straty voličskej priazne pohybovalo od 3,8 % do 1,8 % . Táto strata bola príznačná pre Veľkú Britániu, Maltu, Holandsko, Maďarsko, Francúzsko, Portugalsko a Rumunsko.

Z uvedeného možno dospieť k zovšeobecňujúcim tvrdeniam, že najväčší vzostup v poslednom volebnom roku 2009 zaznamenalo Estónsko a naopak, najväčšia strata záujmu občanov o volebný inštitút bola viditeľná Litve.

Vo všeobecnosti sa k nevoličom zaraďovala v roku 2009 hlavne ekonomicky zraniteľnejšia časť populácie a mladí voliči, rovnako ako tomu bolo v roku 2004.

Komparáciou profilu osôb, ktoré sa rozhodli odignorovať voľby do EP v obidvoch sledovaných volebných obdobiach, možno pozorovať skutočnú kontinuitu tendencií. Na základe povolebného výskumu 2009 sa uvádza, že najväčší sklon k neúčasti majú mladšie osoby vo veku od 18 do 25 rokov. Tradíciu najrozsiahlejšej kategórie nevoličov tvorili aj v r. 2004 mladí, z ktorých zaujalo 67 % ignorantný postoj. Až 71 % voličov spadajúcich do mladšej generácie voľby v roku 2009 odignorovalo, oproti 50 % tých voličov, ktorý mali viac než 55 rokov. V roku 2004 sa 41 % voličov z kategórie viac než 55 rokov, rozhodlo zaujať k voľbám pasívny postoj a volebného aktu sa nezúčastniť. Na rozdiel od volieb 2009 sa táto skupina voličov vyznačovala najmarkantnejšími rozdielmi. V tomto roku voľby odignoral každý druhý senior, ale v roku 2004 len menšina z nich. *„Najstarší respondenti sú naďalej najviac zmobilizovaní, sú však zároveň skupinou, kde volebná účasť najviac klesla“* (Povolebný prieskum 2009, s. 18). Preto sa zdá, že líniu klesajúcej volebnej účasti v EP možno zastaviť práve posilnením a opätovnou mobilizáciou

staršej generácie. Ďalej v globále platí, že nadnárodných volieb sa zúčastňujú hlavne osoby s ukončeným vysokoškolským vzdelaním. V roku 2004 prišlo tak k voľbám 49 % voličov, ktorí mali ukončené stredoškolské vzdelanie a v štúdiu pokračovali a v roku 2009 o tri percentá viac. Najstabilnejšiu kategóriu v oboch obdobiach predstavovali voliči vo veku od 25 do 39 rokov, pričom v roku 2004 na volebnom akte participovalo 37% voličov spadajúcich do tejto vekovej kategórie a o päť rokov neskôr ich bolo 36 %. Naďalej sa potvrdzuje pravidlo, že do politiky sú viac zaangažovaní muži, než ženy, čo sa následne odrazilo aj v ich postoji k európskym voľbám. V roku 2004 odignorovalo volebnú účasť 54 % mužov v komparácií s rokom 2009, kedy sa 56 % z nich volieb nezúčastnilo. Vyššou voličskou neúčasťou sa vyznačujú ženy, kedy sa 58 % v roku 2009 odmietlo rozhodovacieho aktu zúčastniť na rozdiel od 55 % v roku 2004.

Vo všeobecnosti sa k hlavným motívom neparticipácie[74] na volebnom mechanizme uvádza nedôvera voči politike. Nespokojnosť so samotnou politikou vyjadrilo podľa prieskumu, ktorého zistenia priniesol Eurobarometer 2009, 28 % respondentov. Z opýtaných 17 % uviedlo za hlavný dôvod pasivity nezáujem o politickú sféru a stotožnenie sa s presvedčením, že „môj hlas nezmení nič“, čo zároveň predstavovalo druhú najčastejšiu odpoveď. Treťou najčastejšou odpoveďou, prečo sa občania EÚ nezúčastňujú volieb bola pracovná vyťaženosť, ktorú uviedlo 10 % respondentov. Ako môžeme vidieť, pozíciu prvých troch miest nezastávajú žiadne dôvody vzťahujúce sa na konkrétne európske inštitúcie. Nespokojnosť s fungovaním EÚ v prieskume prejavilo 8 % z opýtaných. K ďalším dôvodom neúčasti patrili predovšetkým zdravotné problémy (7 %), slabá predvolebná kampaň (6 %), rodinné aktivity (5 %).

Nespokojnosť s politickou sférou a nedôvera voči politikom bola najviac citeľná medzi gréckymi voličmi (51%), Bulharmi (45 %), Cyperčanmi (44 %) a Rumunmi (44 %). Voličský pesimizmus, spätý s presvedčením o zbytočnosti hlasovania, kedy jeden hlas nemá rozhodujúcu silu, uviedli ako hlavný dôvod neúčasti Lotyši (38 %), Rakúšania (35 %), Bulhari (31 %).

Za problémovú možno považovať aj informovanosť občanov o samotnom volebnom procese. Na základe prieskumov neinformovanosť občanov oproti voľbám do EP v roku 2004 vzrástla. V roku 2004 sa 59 % respondentov vyjadrilo, že disponujú dostatočnými informáciami, potrebnými k rozhodovaciemu aktu. O päť rokov neskôr, k pocitu dobrej informovanosti inklinovalo 53 % občanov EÚ. Pre voľby 2004 pritom bola príznačná

[74] Povolebný prieskum , Špeciálny Eurobarometer realizovaný od 12. júna do 6. júla 2009, ktorý bol uskutočnený na vzorke 26 830 občanov EÚ.

informačná absencia, ktoré diferencovala pôvodné štáty od novo pristúpených desiatich. Kým v pôvodných etablovaných demokraciách odpovedalo 62 % respondentov, že má postačujúce vedomosti potrebné k voľbám do EP, v nových krajinách sa k tejto otázke pozitívne vyjadrilo len 42 %. Vo voľbách 2009 považovalo samých seba za dostatočne informovaných 54 % voličov z pôvodnej EÚ 15, oproti 49 % respondentov z dvanástich nových členských krajín. Preto sa zdá, že časom sa postupne deliaca priepasť medzi novo pristúpenými krajiny a pôvodnými demokraciami, z hľadiska volebnej informovanosti zmenšuje.

Dôvody nezáujmu slovenských voličov o eurovoľby

Špecifickosť volieb 2004 spočívala v tom, že po prvý krát sa na formovaní EP mohlo podieľať 10 nových štátov EÚ. Tieto krajiny značne modifikovali mieru volebnej účasti, ktorá nadobudla výraznejšiu klesajúcu tendenciu. V tomto období sa do popredia dostal pojem euroskepticizmus, ktorý doposiaľ nebol na politickej scéne preberaný až v takom rozsahu, ako po voľbách 2004. V podmienkach SR pripadol volebný deň na 13.júna 2004.

Na Slovensku sa druhé európske voľby uskutočnili 6.júna 2009. Zmenu oproti predchádzajúcemu volebnému obdobiu predstavovalo rozšírenie EÚ o dva štáty a konkrétne v prípade Slovenska išlo o zmenšenie počtu mandátov. Kým v roku 2004 došlo k prerozdeleniu 14. mandátov na európskej úrovni, v roku 2009 ich bolo 13. Ďalšia významná zmena sa vzťahovala na tzv. prednostné hlasy. Pôvodne jeden prednostný hlas, ktorým môže volič určiť poradie kandidátov politickej strany, bol nahradený možnosťou využitia dvoch hlasov. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia, kedy sa voľby konali v nedeľu, pripadol volebný deň na sobotu.

Podľa prieskumu[75] ktorý sa realizoval pred voľbami 2009, väčšina občanov považuje európske voľby za menej významné v komparácii s inými druhmi volieb. Z opýtaných uviedlo len 33,5 % respondentov, že považuje nadnárodné voľby za dôležité. Až 60,5 % voličov v sociologickom prieskume považovalo za dôležité komunálne voľby. Druhou najčastejšou odpoveďou, ku ktorej inklinovalo 56,6 % občanov boli voľby do NR SR. Hierarchiu rebríčka dôležitosti jednotlivých druhov volieb ďalej predstavovali prezidentské

[75] výskum ISSP Slovensko 2008, ktorý – ako súčasť projektu „Slovensko v kľúčových medzinárodných výskumoch: dvadsať rokov premien spoločnosti“ – bol podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja (APVV 0529-07).

voľby (54,1 %), európske a krajské (33,1 %). Z pohľadu prvovoličov sú za najdôležitejšie považované prezidentské voľby (47,1 %), za nimi nasledujú komunálne voľby (45,4 %), parlamentné (38,2 %). Kladnú odpoveď, akcentujúcu na dôležitosť eurovolieb v prieskume vyjadrilo 32,7 % prvovoličov a najmenej dôležité ostávajú naďalej krajské voľby, ku ktorým inklinovalo len 26,5% mladých voličov (Krivý, 2009b).

Naopak pri záporne formulovanej otázke, ktoré voľby považujú voliči za najmenej dôležité, 26,5 % respondentov uviedlo voľby do EP, za ktorými nasledovali krajské (24,5 %), prezidentské (13,3 %), parlamentné (10,5 %) komunálne (9,6 %).

Historicky prvé eurovoľby poukázali na plytkosť záujmu slovenských voličov o tento inštitút. O ambivalentnom vzťahu slovenských voličov k EÚ vypovedá aj referendum o vstupe do EÚ, ktoré bolo tzv. výstražným signálom nad voličskou účasťou. Spomedzi pristupujúcich krajín malo Slovensko po Maďarsku najnižšiu účasť, ale kontrastne najvyšší počet kladne odovzdaných platných voličských hlasov. V pátraní po primárnych dôvodov nezáujmu občanov o tento inštitút možno vychádzať z voličskej únavy.

Za jeden z faktorov, ktorý prispel vo voľbách 2004 k voličskej apatii bola aj vyčerpanosť z volieb. Voľby do EP predstavovali tretí rozhodovací akt v relatívne krátkom čase, ktorému predchádzali prezidentské voľby a referendum o skrátení funkčného obdobia NR SR. Hlavný vplyv na voličskú účasť v eurovoľbách mali prezidentské voľby, ktoré sú voličmi považované za dôležitejšie. Prezidentské voľby sa konajú v pravidelnom cyklickom päť ročnom intervale a pri štandardných okolnostiach pripadá ich realizácia na obdobie tesne pred nadnárodnými voľbami. Ako sme už vyššie uviedli, výsledky sociologického výskumu dokazujú, že prezidentské voľby, ktoré sa v našich podmienkach realizujú v dvoch kolách sú populárnejšie ako eurovoľby. Preto volič skôr uprednostní prezidentské voľby, ktoré sú mu bližšie a z dôvodu z už zrealizovanej a naplnenej občianskej povinnosti, jednoducho ďalší rozhodovací akt odmietne.

Výraznou technickou zmenou oproti predchádzajúcim voľbám samotný deň realizácie volieb, ktorý pripadol na nedeľu.[76] Práve tento nový prvok mohol vo voličoch vyvolať pocit menejcennosti a druhoradosti volieb, kedy si povedali, že v nedeľný deň „chcú mať od politiky pokoj.“ Ďalšími faktormi, ktoré prispeli k demobilizácií voličov bol postoj politických strán. Stranícke subjekty síce akcentovali na dôležitosť účasti v nadnárodných voľbách, ale ich predvolebné kampane a výber kandidátov o tom nevypovedali. Voliči nemali jasne zodpovedanú otázku, prečo ísť voliť. Charakter predvolebných kampaní

[76] Dovtedy sa voľby konali v priebehu dvoch dní: piatok a sobota, alebo len sobota

sa od národných volieb príliš nediferencoval a dôraz bol daný na domácu politiku. V kampaniach absentovala činnosť mimovládnych organizácií, ktoré dovtedy predstavovali veľmi dôležitý stimul k účasti obzvlášť pre mladú generáciu.

Po prvých eurovoľbách odhalil výskum IVO 2004 hlavné dôvody voličskej neúčasti. Vo všeobecnosti voliči v prieskume uviedli za najčastejší dôvod nezáujem o politiku. Táto reakcia nie je ničím prekvapujúcim, keďže záujem voličov nebol výrazne mobilizovaný a ich neskúsenosť sa tak prejavila v absencii na rozhodovacom akte. Politickí aktéri nedokázali odstrániť mentálnu vzdialenosť voličov od EÚ a priniesť im adekvátne informácie odpovedajúce na otázku, prečo sa volieb zúčastniť. Demotivujúci faktor predstavovala aj domáca politická scéna. Sklamanie z politickej situácie a nedôvera voči politikom boli brzdou k politickej participácii voličov. Osobné dôvody spadajúce do tretej kategórie, či už máme na mysli ignorovanie volieb z pracovných dôvodov, alebo zo zlého zdravotného stavu sa percentuálne vyrovnali druhej najčastejšie uvádzanej príčine. Výrazným determinantom voličskej účasti je aj charakter predvolebnej kampane, ktoré sa nevyhli negatívnemu hodnoteniu. Zo slabej kampane boli obviňované politické strany a politickí lídri, ktorí následne ex post obviňovali médiá, ktoré predvolebnej nadnárodnej kampani nevenovali dostatočnú pozornosť (viď. tabulka č.3).

Tabuľka č. 3: Hlavné dôvody voličskej neúčasti v roku 2004

Dôvody neúčasti 2004	Percentá
Vyčerpanosť z volieb, nezáujem o politiku	22%
Nedôvera a sklamanie z politiky/politikov	18,5%
Objektívne dôvody: choroba, práca	18,5%
Informačný deficit, slabá kampaň	14,6%
Kritika voči EÚ a EP (EP nič nevyrieši)	11,6%
Únava z politiky	1,5%
Nemohol som sa zúčastniť	1,3%
Volebný deň- nedeľa	0,8%
Neviem	11,3%

Zdroj:http://www.ivo.sk/467/sk/vyskum/volebne-spravanie-slovenskych-volicov-v-prvych-eurovolbach-asirsie-suvislosti-vnimania-clenstva-v-eu, s.13.

Prieskum verejnej mienky[77], ktorý prebehol pred poslednými eurovoľbami do EP 2009 predikoval opäť nízku voličskú účasť. Výsledky ukázali, že volieb sa plánuje zúčastniť len 23% oprávnených voličov. Nevoliči následne odpovedali na to, čo by sa muselo stať, aby sa v konečnom dôsledku volieb zúčastnili. Väčšina odpovedí sa vzťahovala na samotnú európsku inštitúciu v zmysle zlepšenia informovanosti, prehľadnosti jej fungovania, znalosti kandidátov a príťažlivejšej predvolebnej kampane. K tejto odpovedi inklinovalo 28% potenciálnych nevoličov. Ďalším uvedeným motívom, ktorý by postoje pasívnych občanov dokázal transformovať do aktívnej podoby, bolo zlepšenie ekonomickej a sociálnej situácie, alebo dostatočný vplyv príbuzných a finančná motivácia. Až 21 % nevoličov sa pevne stotožnilo so svojim ignoratným postojom a nič by ich rozhodnutie participovať na voľbách nezmenilo. Rozhodnutie nezúčastniť sa volieb preto nebolo len náhodným rozhodnutím na poslednú chvíľu, ale občania sa s myšlienkou „menejcennosti" volieb stotožnili už oveľa skôr. Hoci volebná účasť v tomto roku vzrástla v komparácií s predošlým obdobím, v rámci krajín EÚ 27 ostala naďalej najnižšou. Po voľbách 2009 realizoval prvý júnový týždeň *Inštitút pre verejné otázky* povolebný prieskum[78], prioritne zameraný na dôvody neúčasti. Najviac respondentov (30 %) uviedlo za primárny dôvod voličskej absencie objektívne príčiny vychádzajú zo súkromných záležitostí, medzi ktoré zaradili pracovnú zaneprázdnenosť, zdravotný stav a pod.. Druhú kategóriu nevoličov, ktorá sa percentuálne takmer rovnala prvej, predstavovali respondenti, ktorých eurovoľby nezaujímajú. Ide o pasívnych voličov, ktorým chýbajú voličské vzory, keďže sú obklopení príbuznými, ktorí sa taktiež volieb nezúčastňujú. Práve túto skupinu je do budúcna najťažšie motivovať, pretože tu absentuje voličský návyk a stotožnenie sa s voľbami ako s občianskym právom a povinnosťou. Tretia najčastejšia odpoveď sa vzťahovala na EP ako bežným občanom vzdialenú inštitúciu. Dokonca 16 % opýtaných považuje voľby do EP za zbytočné, pretože sú presvedčení o tom, že nadnárodná inštitúcia nedokáže vyriešiť problémy bežných ľudí. Vo všeobecnosti sa na celej úrovni EÚ uvádza za primárny dôvod neúčasti nedôvera voliči politikom, sklamanie z politickej situácie. V povolebnom prieskume sa k tomuto dôvodu uchýlilo 11% slovenských nevoličov. Problémovým sa vidí aj informačný deficit, neznalosť kandidátov a slabá predvolebná kampaň. Práve z týchto dôvodov sa volieb 2009 nezúčastnilo 6% respondentov. Za dôvod slabej voličskej mobilizácie by sme na základe Eurobarometra 2009 nemali považovať slabú informačnú kampaň, ale nedostatočnú

[77] Prieskum *Slovenská verejnosť a EÚ* v spolupráci s IVO realizovalo Zastúpenie EK na Slovensku (4.-10 marca 2009), reprezentatívnu vzorku predstavovalo 1 029 respondentov nad 18 rokov.
[78] na vzorke 1017 dospelých

motiváciu k účasti. Až 82 % respondentov totiž odpovedalo kladne na otázku vzťahujúcu sa na dostupnosť a jasnosť informácií (Povolebný prieskum, 2009). Na základe týchto výsledkov môžeme konštatovať, že miera voličskej účasti je len v malom rozsahu podmienené mierou informovanosti. V komparácií s predošlým volebným obdobím, v posledných eurovoľbách dominovali osobné dôvody ako hlavné argumenty neúčasti a v menšom rozsahu sa voličská apatia viazala na informačný deficit (viď. tabulka č.4).

Tabuľka č. 4: Hlavné dôvody neúčasti vo voľbách do EP 2009

Dôvody neúčasti 2009	Percentá
Osobné dôvody(odcestovanie,práca,choroba)	30%
Vybudovaný nezáujem o voľby	29%
Vzdialenosť európskej inštitúcie	16%
Nedôvera voči politikom	11%
Neinformovanosť	6%
Neviem	8%

Zdroj: Gyárfášová, 2011.

Rovnako ako tomu bolo v predchádzajúcich voľbách, voliči sa pred voľbami do EP pociťovali volebnú únavu, keďže rozhodovaciemu aktu predchádzali dvojkolové prezidentské voľby. Za účelom posilnenia voličskej účasti sa v tomto zmysle v posledných voľbách uvažovalo o zlúčení týchto typov volieb, ale k realizácií nedošlo.

Ako sme už poznamenali, jednou z ambícií Európskeho parlamentu je eliminovať nezáujem voličov o voľby na nadnárodnej úrovni, v dôsledku čoho inštitúcia začala realizovať aj prvé kroky, ktoré by mali v nasledovných voľbách, v r. 2014 prilákať voličov. Výskum[79] dotýkajúci sa neúčasti občanov vo voľbách, ktorého výsledky prináša Eurobarameter, predstavuje prvý krok v stratégii Generálneho Riaditeľstva komunikácie tykajúcej sa sociálneho marketingu pri príprave na európske voľby v roku 2014. Cieľom výskumu bolo priblížiť dôvody nevoličov v posledných voľbách do Európskeho

[79] Výskum sa realizoval medzi 12. júnom a 6. júlom 2009 a zúčastnilo sa na ňom 26 830 európskych občanov.

parlamentu. Na základe podrobných analýz možno nevoličov kategorizovať do 4 hlavných skupín (Generálne riaditeľstvo komunikácie, 2012):

(1) *Impulzívni nevoliči* (26 %) : nepristúpiť k voľbám sa rozhodli len pred niekoľkými dňami, prípadne vo volebný deň. Išlo prevažne o ženy s vyšším vzdelaním, z ktorých 53% uviedlo ako primárny dôvod neúčasti osobné dôvody.

(2) *Nevoliči bez bližšieho určenia* (30 %): k otázke kedy sa rozhodli nezúčastniť volieb sa bližšie nevyjadrili. V tejto skupine prevažovali muži venujúci sa manuálnej práci, pričom 50% z nich uviedlo rovnaký dôvod neúčasti ako impulzívni voliči (osobné dôvody).

(3) *Rozhodnutí nevoliči* (26 %): už niekoľko mesiacov pred voľbami si boli istí, že účasť odignorujú. Dominujúcou skupinou boli muži, z ktorých 34% za dôvod neúčasti uviedlo politické príčiny.

(4) *Nepodmienení nevoliči* (18 %): nevolia nikdy. Vo väčšine ide o mladých mužov s nízkou úrovňou vzdelania, ktorí za hlavný demotivujúci faktor považujú politické dôvody.

V súčasnosti čoraz viac EP akcentuje na zvýšenie miery informovanosti eurovoličov, za účelom posilnenia politickej participácie. Poukázaním na hlavné dôvody voličskej absencie môžeme konštatovať, že nie informačný deficit predstavuje hlavný dôvod neparticipácie voličov, ale vo všeobecnosti sklamanie z politiky a osobné dôvody brániace účasti, čím môžeme potvrdiť druhú hypotézu rigoróznej práce. Neinformovanosť voličov nepredstavuje zásadný problém, na základe ktorého voliči zaujmú ignoratný postoj voči európskym voľbám, čoho dôkazom sú aj štatistiky, kedy v roku 2004 uviedlo 14,6 % nevoličov ako príčinu nezáujmu slabú informovanosť a v roku 2009 sa k tejto odpovedi priklonilo 6 % nevoličov.

Ambície EP zvýšiť povedomie o fungovaní EÚ sú správnym krokom k posilneniu voličského záujmu o tento inštitút. Informačná kampaň však ale nie je jediným nástrojom, ako možno očakávať pozitívny vzrast účasti a zmenu vo voličskom správaní v podmienkach SR. Keďže v r. 2009 boli za hlavné príčiny neúčasti vo voľbách do EP uvedené osobné dôvody, prioritná snaha o zmenu negatívneho fenoménu by preto mala vychádzať z národnej úrovne v podobe zavádzania nových opatrení, ktoré sú predmetom poslednej kapitoly.

Determinanty voličskej účasti a možnosti posilnenie záujmu o európske voľby

Vzhľadom na negatívnu skúsenosť s postojmi voličov k eurovoľbám je v súčasnosti potrebné viac apelovať na ich dôležitosť, aby sa v podmienkach SR po tretíkrát nezopakovala najnižšia volebná účasť. Za účelom vyvarovať sa tomuto trendu je potrebné využiť všetky možné prostriedky, nástroje a ponúknuť nové možnosti, ktoré by vyriešili problematiku nízkeho záujmu a eliminovali by do budúcna charakter druhoradosti týchto volieb. V tejto časti sa zameriame na determinanty voličskej účasti a upozorníme na nové možnosti, prostredníctvom ktorých je možné zvýšiť participáciu voličov, či už máme namysli napr. efektívnu predvolebnú kampaň, hlasovanie prostredníctvom internetu, zlúčenie viacerých volieb na jeden deň, zavedenie povinnej účasti, alebo zníženia volebného práva.

K primárnym determinantom voličskej účasti patria dva hlavné inštitucionálne faktory, za ktoré môžeme považovať paralelnosť konanie iných volieb a zavedenie povinnej volebnej účasti. Obidva faktory voličskú účasť viditeľne posilňujú. Ako sme už vyššie uviedli a dokázali prostredníctvom tabuľky č.1 štáty, ktoré konajú strategicky a spájajú rozhodovacie akty na jeden volebný deň tak, aby eliminovali voličskú vyčerpanosť, dosahujú vysokú mieru účasti (napr. Írsko, Španielsko). Keďže voľby do EP 2014 budú na Slovensku v poradí piatym rozhodovacím aktom (v prípade dvojkolovej voľby prezidenta SR), možno logicky predpokladať unavenosť voličov. Práve v tejto súvislosti by sme hypoteticky očakávanú nízku účasť mohli zvrátiť konaním dvoch rozdielnych druhov volieb v jeden deň. Významným pozitívom by bolo následne aj šetrenie finančných prostriedkov potrebných na realizáciu volieb. Paralelnosť konanie volieb by sa preto v budúcnosti mala stať viac aktuálnejšou otázkou na slovenskej politickej scéne, ktorá by sa tak následne mala premeniť do reálnej podoby a naplniť svoj praktický zmysel. Zavedenie povinnej volebnej účasti je garantom vysokej miery participácie, čo dokazujú aj štatistické výsledky z volieb 2009, kedy prvé dve miesta zastávalo Luxembursko a Belgicko. Za neúčasť na eurovoľbách hrozia v týchto krajinách sankcie, napr. v prípade Belgicka sa pokuta pohybuje v rozmedzí od 25-125 eur. Ak volič odignoruje voľby viac ako štyrikrát v priebehu pätnástich rokov, volebné právo mu môže byť odobraté na desať rokov. Neospravedlnená účasť vo voľbách sa v Luxembursku trestá pokutou vo výške od 100 - 250 eur. Peňažné pokuty z voličskej neúčasti v Grécku síce nehrozia, ale nie je ničím výnimočným, že nevoliči musia čeliť problémom s vydávaním cestovného pasu, alebo vodičského preukazu. Rovnako tak aj obyvateľom Cypru, kde je zavedená povinná

volebná účasť hrozia postihy pre neúčasť vo voľbách (V niektorých krajinách...,2009). Zavedenie povinnej účasti nás však vedie k úvahe dotýkajúcej sa demokratického štátu, ktorý garantuje všetkým rovnaké politické práva, slobody. Predmetnou sa preto v politologickej diskusii stáva otázka, do akej miery nariadenie politickej povinnosti narúša demokratickú zásadu slobody, keďže účasť na voľbách by bola vnútená. Zavedenie povinnej účasti by v podmienkach SR mohlo vyriešiť problematiku klesajúcej účasti. Odporcovia tohto nariadenia by sa tak nevyhli pokutovaniu, sankciám vyplývajúcich z porušenia. Nevoliči by si viackrát zvážili, čo je pre nich výhodnejšie a z dôvodu vyhnutia sa postihom vyplývajúcim z neúčasti by sa nakoniec rozhodovania zúčastnili. V tejto rovine sa však otvára priestor aj pre tzv. donútených voličov, ktorí nie sú politicky uvedomelí a svoj hlas vo voľbách tak odovzdajú bez akéhokoľvek racionálneho zdôvodnenia, ktorémukoľvek kandidátovi. Na základe slobodného rozhodnutia, či sa volieb zúčastniť, alebo ich odignorovať možno predpokladať, že účasť na voľbách bude skôr odzrkadlením záujmu zainteresovaných voličov do politického diania.

Za ďalší determinant procedurálneho charakteru možno považovať vek voličov. Jednou z možností, ako posilniť politickú participáciu občanov vo voľbách je zníženie volebného práva. Ústava SR stanovuje, že v podmienkach SR prislúcha aktívne volebné právo občanovi, ktorý v deň volieb dovŕšil 18 rokov. Za účelom zvýšenia občianskej participácie je potrebné upriamiť pozornosť na možnú zmenu vekovej hranice voličov z 18.veku života na 16, čím by politický systém krajiny prejavil dôveru voči prvovoličom. Rakúsko možno považovať za prvú európsku krajinu, ktorá prijala túto zmenu a aktívne volebné právo zaviedla aj pre šestnásťročných voličov. Zmena zákona má tak posilniť práva mladých občanov a prilákať čo najviac prvovoličov k volebným urnám. Na jednej strane možno považovať za výhodu tohto mechanizmu celkové zvýšenie volebnej účasti, ktoré vo väčšej miere odzrkadlí vôľu verejnosti. Na druhej strane je však potrebné poukázať aj na postoje odporcov nového systému. Mladšia časť voličov nemá dostatočné skúsenosti s politickým dianím a do politickej problematiky nie je dostatočne zainteresovaná. Častokrát v prípade mladšej generácie absentujú informácie a ich rozhodnutia sú ľahko ovplyvniteľné. Dôležitú rolu tu zohráva rodičovská rola a vplyv masovo komunikačných prostriedkov. Preto kritici akcentujú na problém občianskej nevyspelosti mladších voličov, ktorí nedokážu zaujať k voľbám objektívny postoj, založený na dostatočnom množstve relevantných informácií.

Medzi hlavné dôvody neúčasti patrili v druhých slovenských eurovoľbách prioritne osobné dôvody (odcestovanie, choroba, pracovné povinnosti a pod.) Hlavnou bariérou voličskej účasti tak nebol nezáujem o voľby, ale nastavenie politického systému, ktorý nedovolil voličom hlasovať napr. z prostredia domova formou internetu. Keďže voľby do EP sú obzvlášť nepopulárne pre slovenských voličov, v tejto súvislosti je potrebné otvárať aktívnym voličom možnosti, sprístupňovať a zjednodušovať rozhodovací proces, aby im v ich rozhodnutí zúčastniť sa volieb nebránila napr. nejaká nežiaduca okolnosť. Moderná demokratická spoločnosť v súčasnosti ponúka priestor pre elektronickú komunikáciu. Internet, ako novodobý fenomén limituje geografické hranice a faktor času a zároveň prináša nespočetné kvantum informácií, vplývajúcich na kumulovanie názorov jednotlivcov. Elektronická demokracia je možná vďaka vyspelým technológiám a pokročilej doby. Jednou z možností ako uľahčiť občanom proces rozhodovania je zavedenie on-line hlasovania. Zavedením internetového hlasovania z prostredia domova by sa tak eliminovali náklady vynaložené na účasť (čas, financie,...) a predpokladom by bola vyššia miera občianskej participácie. Voľby by sa tak stali populárnejšími v očiach mladšej generácie, ktorá prichádza do najčastejšieho kontaktu s internetom. Snáď najvýraznejšou prednosťou on-line volieb sú ušetrené finančné prostriedky, ktoré boli nevyhnuté k organizácií volieb. Napriek tomu, že musíme rátať s určitou počiatočnou investíciou do technológií garantujúcich chod a fungovanie on-line volieb, stále sa táto jednorázová investícia vyplatí viac v komparácií s cyklickými voľbami, ktoré využívajú tradičné spôsoby realizácie. Internetové voľby by tak nahradili doteraz existujúce volebné lístky, vyplácanie členov volebnej komisie, úsilie vynaložené na vybavovanie volebných miestností a pod.. Rovnako ako nový mechanizmus v sebe obnáša výhody, medzi ktoré patrí minimálna spochybniteľnosť výsledkov a rýchlosť vyhotovenia, prináša so sebou aj isté riziká. Kritický postoj voči týmto tvrdeniam zaujal Crabstree, ktorý tvrdil, že e-demokratizácia nezvýši záujem voličov zúčastniť sa rozhodovacieho procesu. Najproblémovejšou sa javí skupina dôchodcov a strašia časť populácie, ktorej by adaptácia na nový mechanizmus mohla predstavovať značný problém. Ďalšie nebezpečenstvo, ktoré z on-line hlasovania vyplýva sa dotýka možnosti zneužitia a narušenia hlasovania. Bezpečnosť volebného procesu môže byť narušená neželanými zásahmi vonkajších útočníkov, ktorých aktivity spočívajú v narušení komunikačnej siete, ďalej tzv. sčítavačmi hlasov, ktorí majú dosah na zariadenia vo volebnej centrále a taktiež aj dodávateľmi systému, ktorí dôverne poznajú jeho systému fungovania. Obavy vyplývajú aj zo základných ústavných práv, ktoré hovoria o všeobecných, rovných, priamych voľbách s tajným hlasovaním. Preto sa tu problémovou vidí otázka, ako zabezpečiť

a garantovať prostredníctvom internetu tajnosť hlasovania. Systém e-hlasovanie bol zavedený v Estónsku[80] v roku 2005, predtým však každý občan získal národnú identifikačná kartu. V roku 2005 a 2009 bol využitý internetový spôsob hlasovania vo voľbách na lokálnej úrovni, v r. 2009 si Estónci osvojili tento systém aj v rámci volieb na nadnárodnej úrovni do Európskeho parlamentu. O systéme zavedenia elektronického hlasovania sa v poslednej dobe hovorí čoraz častejšie v podmienkach SR. Jedna z otázok, ktorá bola súčasťou posledného „Sulíkovho“ referenda v roku 2010 znela nasledovne: *„Súhlasíte s tým, aby Národná rada Slovenskej republiky ustanovila možnosť voliť poslancov Národnej rady Slovenskej republiky a poslancov Európskeho parlamentu prostredníctvom internetu?“* (Referendum 2010, 2010). V dôsledku 22,84 % účasti bolo referendum neplatné, no viac ako 70 % zúčastnených odpovedali na otázku elektronického hlasovanie kladne (Štatistický úrad SR, 2010). Cez 22 % zúčastnených voličov vyjadrili negatívny názor a obavu z tohto mechanizmu, čo je však ale proti 70 % predstavuje stále menšinu. Výsledok predstihol očakávania, ktoré na základe výskumu realizovaného od 31.8 – 7.9.2010, uskutočneného agentúrou FOCUS hovorili približne o 53% podpore elektronických volieb (Slosiarik, 2010).

Výrazným determinantom voličskej účasti je samotná kampaň. Charakter kampaní v obidvoch volebných obdobiach nevzbudil u voličov rozruch a z pozície politických strán nebola citeľná prílišná snaha mobilizovať svoj elektorát. Preto možno konštatovať, že volebné kampane v eurovoľbách existujú, ale v menšom rozsahu. Z hľadiska intenzity, výdavkov na kampaň, angažovania výrazných osobností, voľby do EP zaostávajú za národnými. Zaujímavým sa javí charakter predvolebných kampaní napr. v Taliansku, alebo Fínsku, kde nemajú politické strany detailne prepracovanú kampaň a vyvíja sa ad hoc. Opakom týchto krajín je Rakúsko, ktoré vsádza na strategicky rozpracované a detailná kampane, ktoré sú zároveň finančne náročné. Ak by sme analyzovali dôslednosť prípravy predvolebných kampaní v našich podmienkach, dospeli by sme k tomu, že intenzita kampaní je pomerne vysoká, ale bez želateľného efektu. Výdavky na eurovoľby predstavujú približne desatinu nákladov na voľby do NR SR. V kampaniach absentuje európska problematika a prezentácia politických strán je tak založená na domácich tematikách.

Na rozdiel od národných volieb doteraz politici nevsádzali na významných lídrov politických strán, čím nepriamo naznačovali ich druhoradosť. Situácia pred očakávanými eurovoľbami 2014 je diferentná v tom, že R. Sulík z SaS je historicky prvým predsedom

[80] Otvorenosť Estónka novým technológiám a modernizácií je zakotvená v ústave, ktorá garantuje každému občanovi právo na prístup k internetu.

politickej strany, ktorý chce zaujať post v EP. Vsadenie politických strán na populárne a obľúbené stranícke osobnosti môže predstavovať pozitívny stimul vedúci k zvýšeniu voličskej účasti. Aby dokázali predvolebné kampane efektívnejšie zmobilizovať voličov k voľbám ako po minulé roky, musia byť v roku 2014 európskejšie a oveľa viac zaujímavejšie. Občania by pred voľbami mali disponovať informáciami, do ktorej straníckej rodiny patrí ich domáca politická strana, mali by im byť známe mená kandidátov uchádzajúcich sa o post europoslancov, poznať stranícky program a taktiež aj kandidáta, ktorého podporuje politické strana na pozíciu predsedu EK. K nápaditosti volebnej kampane prispievajú aj informačné spoty a reklamné billborady. Heslo tohtoročných eurovolieb akcentuje na tri hlavné slová: *Konaj. Reaguj. Rozhoduj.* Jeho podstatou je presvedčiť voličov, že ich hlas je voľbách dôležitý a že ich rozhodnutia majú zásadný dopad na fungovanie celej EÚ.

Nové možnosti, ako posilniť politickú participáciu občanov, či už elektronickým hlasovaním, znížením volebného práva na 16 rokov, ale zlúčením jednotlivých volieb sú v podmienkach SR veľkou neznámou. Preto, ak je v našom záujme posilniť demokratický charakter celej spoločnosti, je potrebné tieto témy postupne premietať do reálnej podoby a bojovať tak s demokratickým deficitom, ktorý je v eurovoľbách citeľný.

Prílišná ambícia občanov zasahovať do spoločensko-politických záležitostí je v postkomunistických krajinách v súhrnom merítku interpretovaná, ako postupný proces upadávania občianskeho záujmu, ktorý je viditeľný v podobe nízkej volebnej účasti. Komparatívne výskumy z prvej dekády nového storočia upozorňujú, že: *„ obyvatelia postkomunistických krajín sa odlišujú od obyvateľov etablovaných demokracií jednou spoločnou črtou -menšou zaangažovanosťou vo veciach verejných“* (Bútorová – Gyarfášová, 2010, s. 138). Od roku 1979 sa v pravidelných päť ročných intervaloch uskutočňujú voľby do EP, v ktorých majú občania jedinečnú príležitosť vyjadriť sa k záležitostiam nadnárodného charakteru. Napriek tomu slovenskí voliči túto možnosť v dostatočnej miere nevyužívajú a volieb sa tak zúčastňuje len každý piaty volič.

Na základe uvedeného tak konštatujeme, že cieľom príspevku bolo upriamiť pozornosť na negatívny fenomén, ktorým je v podmienkach SR slabá participácia voličov v eurovoľbách. Komparáciou krajín pôvodnej EÚ 15 s novo pristúpenými štátmi sme dospeli k tomu, že k nízkej miere účasti prispievajú hlavne nové krajiny EÚ a odhalili sme, čo stojí za pomerne stabilnou účasťou voličov v pôvodných etablovaných demokraciách.

Prostredníctvo m štatistických výsledkov a prieskumov verejnej mienky môžeme konštatovať, že v popularite slovenských voličov dominujú naďalej parlamentné voľby. Euro-gap na Slovensku, teda rozdiel medzi účasťou v parlamentných voľbách v roku 2006 a v európskych v roku 2009, predstavoval 35,1 % bodu (Gyárfášová, 2011).

Hlavnou bariérou politickej participácie občanov v r. 2004 a 2009 bolo sklamanie z politickej situácie, nedôvera voči politikom a osobné dôvody. Riešenie problematiky a príčin nízkej účasti v európskych voľbách je potrebné skôr hľadať v slabosti týchto špecifických volieb, ako v nezáujme občanov o európsku situáciu. Toto konštatovanie možno podložiť inštitútom referenda, ktoré sa v podmienkach SR konalo v roku 2003 a jeho predmetná otázka dotýkajúca sa vstupu SR do EÚ zaznamenala 52% účasť.

V snahe vyvarovať sa slabej participácií a v ambícií zvrátiť negatívny fenomén nezáujmu občanov o tento inštitút sme v záverečnej časti poukázali na nové možnosti, ktorých zavedenie do praxe by do budúcna malo prispieť k želanému stavu.

HISTORICKÉ A SÚČASNÉ OBMEDZENIA VOLEBNÉHO PRÁVA

Voľby sú jednou zo základných foriem participácie občanov v spoločnosti. Stretávame sa s nimi na rôznych úrovniach života, nielen na politickej. V politickom živote zohrávajú voľby veľmi dôležitú úlohu. Svedčí o tom vážnosť, s akou sa k nim pristupuje v demokratických režimoch no aj to, že mnohé nedemokratické režimy voľby využívajú, mnohokrát síce len formálne, na legitimizovanie svojej moci. Ako uvádza Kulašik: *„Inštitút všeobecných volieb je preto jedným z najdôležitejších inštrumentov legitimizácie a stabilizácie politického systému. Fenomén legitimity ako východisko základného spoločenského konsenzu zohráva aj na úrovni volieb centrálnu úlohu. V situácii neustále sa prehlbujúceho volebného absentizmu sa dosiahnutie legitimity stáva kritickým bodom fungovania moderných demokracií“* (Kulašik, 2007, s. 159). Voľby fungujú v rôznych krajinách s malými odlišnosťami, no čo sa týka demokratických krajín, mali by fungovať na rovnakých princípoch – slobodné, opakujúce sa a vyjadrujúce súťaž (Sartori, 1993).

Princípy volebného práva

Právo voliť patrí medzi základné politické práva. Hovorí o tom aj článok 21 Všeobecnej deklarácie ľudských práv prijatej Valným zhromaždením OSN v roku 1948: *„Každý má právo zúčastniť sa vlády svojej krajiny priamo alebo prostredníctvom slobodne volených zástupcov. Každý má právo na rovnaký prístup k verejným službám vo svojej krajine. Základom vládnej moci nech je vôľa ľudu. Táto vôľa má byť vyjadrená pravidelne konanými, správne uskutočňovanými voľbami, na základe všeobecného a rovnakého hlasovacieho práva tajným hlasovaním alebo iným rovnocenným postupom, zabezpečujúcim slobodu hlasovania“* (Všeobecná deklarácia ľudských práv, článok 21). Z tohto článku deklarácie nám teda vyplýva základný princíp volebného práva a to princíp slobodných volieb. Každý sa môže rozhodnúť pre ktoréhokoľvek z kandidátov. Taktiež je každý občan slobodný rozhodnúť sa kandidovať, samozrejme za predpokladu splnenia dopredu stanovených podmienok. Bez uplatnenia tohto princípu aj dokonalé dodržanie ďalších, medzi ktoré patria všeobecnosť, rovnosť, priamosť a tajnosť volieb, stráca svoj zmysel.

Všeobecnosť, ako jeden z princípov volebného práva, znamená zákaz vylúčenia jednotlivých občanov z účasti na voľbách. Podľa tohto princípu sa môže volieb zúčastniť každý, kto splní zákonom dané podmienky bez ohľadu na ďalšie faktory napr. pohlavie, vierovyznanie, národnostnú príslušnosť, rasu, farbu pleti, majetkové pomery atď.

Tento princíp volebného práva však nevznikol automaticky, má za sebou dlhý evolučný aj revolučný vývoj. Sledovaním tohto vývoja môžeme rozdeliť obmedzia všeobecného volebného práva do istých kategórií:

- žiadne pravidlá volebného práva,
- obmedzenia pre mužov:
  - právo voliť len pre „slobodných“ občanov,
  - obmedzenie na základe postavenia v spoločnosti (napr. rasové obmedzenia),
  - obmedzenie na základe vlastníctva majetku,
  - gramotnosť a istý druh zabezpečenia alebo vykonávanie slobodného povolania,
  - vlastníctvo majetku, platenie istej výšky daní a vykonávanie slobodného povolania,
  - obmedzenie na základe gramotnosti,
  - obmedzenie len na základe veku, bydliska a spôsobilosti na právne úkony,
- obmedzenia pre ženy:
  - obmedzenie voliť pre všetky ženy,
  - právo voliť pre niektoré ženy ale s inými podmienkami ako pre mužov (napr. vyšší vek alebo vlastníctvo väčšieho majetku...),
  - rovnoprávne postavenie žien a mužov pri voľbách.

Historické obmedzenie všeobecnosti volebného práva

Už od vzniku inštitútu volieb sa stretávame s mnohými obmedzeniami, ktoré upravovali, kto môže voliť a kto môže byť volený. Vývoj všeobecného volebného práva zaznamenáva vo svojej histórii dva medzníky. Ide najmä o Veľkú Francúzsku revolúciu z roku 1789 a revolučný rok 1848 v európskych krajinách. Revolúcia vo Francúzsku v roku 1789 prvýkrát uviedla do politického života všeobecné volebné právo, samozrejme že v porovnaní so súčasnosťou stále výrazne obmedzené. Vďaka revolúcii sa podarilo tretiemu stavu vo Francúzsku premeniť generálne stavy na Národné zhromaždenie, kde sa už nehlasovalo podľa stavovského princípu. Tým, že sa v tomto období zrušili stavovské privilégia, sa končí obdobie, ktoré prisudzovalo volebné právo len príslušníkom jednotlivých stavov. Princíp všeobecného volebného práva sa tak začal prenášať aj do ostatných krajín. Postupne sa upravovali aj ďalšie pravidlá týkajúce sa volebného práva, ktoré garantovali právo voliť stále väčšej časti obyvateľstva. Vládnuca elita preto naďalej hľadala spôsoby ako upraviť tento masový nárast voličov a to pomocou majetkových,

vzdelanostných či iných obmedzení. Všeobecné volebné právo bez týchto cenzov sledujeme prvýkrát vo Švajčiarsku v revolučnom roku 1848, odkiaľ sa následne rozšírilo aj do ďalších krajín. V tomto bode však stále hovoríme len o volebnom práve pre mužov.

Volebné právo žien

Významným krokom smerujúcim k odstráneniu obmedzení vo volebnom práve bolo udelenie volebného práva ženám. Ich zápas o získanie tohto práva trval dlhé roky. Za jeho začiatok môžeme považovať Veľkú francúzsku revolúciu, keď dostali právo voliť niektorí muži a ženy chceli v tomto smere rovnoprávnosť. V priebehu nasledujúceho storočia sa im postupne na krátku chvíľu podarilo získať volebné právo v niektorých krajinách, väčšinou však išlo len o kolónie a iné štáty, ktoré neboli nezávislé, a preto v nich bolo centrálnou vládou toto právo zrušené. Zároveň nešlo o právo zúčastňovať sa každých volieb a bolo priznávané len ženám, ktoré spĺňali ďalšie podmienky, napríklad veľkosť majetku či platenie konkrétnej výšky daní.

Za prvý štát, ktorý definitívne uznal ženám právo voliť, považujeme americký Wyoming, kde sa tak stalo v roku 1890. Všeobecné volebné právo pre ženy však bolo v USA platné až od roku 1920, a preto za prvú krajinu, ktorá je v súčasnej dobe suverénnym štátom a priznala ženám právo voliť už v roku 1893, považujeme Nový Zéland. Potom sa postupne začalo rozširovanie tohto práva aj v ďalších krajinách. Hneď o rok neskôr sa podarilo ženám okrem práva voliť získať aj právo byť volené, a to do koloniálneho parlamentu vtedajšej Južnej Austrálie. Federálny Austrálsky parlament priznal ženám aktívne aj pasívne volebné právo v roku 1902 (v niektorých štátoch federácie však bolo z volebného procesu stále vylúčené domorodé obyvateľstvo).

Na európskom kontinente sa prvou krajinou, ktorá priznala ženám volebné právo, stalo Fínsko v roku 1906. Išlo o pasívne aj aktívne volebné právo zároveň, čo malo za následok, že v nasledujúcich parlamentných voľbách roku 1907 sa Fínsko stalo prvou krajinou, kde boli ženy zvolené do parlamentu. Postupne sa volebné právo žien začalo rozširovať aj do ďalších krajín. V rokoch pred a na začiatku 1. svetovej vojny sa podarilo toto právo získať aj ženám v Nórsku a Dánsku. Koncom vojny sa začalo toto právo rozširovať zo Škandinávie aj do ďalších častí Európy, keď bolo postupne uznané v Rusku, Nemecku a Poľsku. Vo Veľkej Británii bolo ženám volebné právo priznané rovnako na konci 1. svetovej vojny, bolo však obmedzené na minimálny vek 30 rokov. Zrovnoprávnenie

s mužmi v tejto oblasti nastalo vo Veľkej Británii v roku 1928. V roku 1920 bol prijatý 19. dodatok ústavy, ktorý uzákonil ženám právo voliť aj v USA.

O trochu neskôr začali získavať volebné právo aj ženy v katolíckych a južanských štátoch Európy. Až po 2. svetovej vojne získali ženy právo zúčastňovať sa volieb v Taliansku, Francúzsku, Belgicku a Grécku. Ženy v Španielsku a Portugalsku museli dokonca čakať až do 70tych rokov. Úplnú výnimku spomedzi európskych krajín tvoria Švajčiarsko a Lichtenštajnsko, kde ženy získali volebné právo v roku 1971[81] resp. 1984.

Na území dnešného Slovenska získali ženy právo voliť koncom 2. svetovej vojny a vznikom Československa v roku 1918.

Obmedzenie volebného práva na základe rasy

Ďalším významným faktorom, ktorý v minulosti predstavoval problém z hľadiska všeobecného volebného práva, bolo obmedzenie na základe rasovej príslušnosti. Tento problém sa vyskytoval najmä v krajinách, kde sa belošská elita vyvyšovala nad černošské alebo domorodé obyvateľstvo. Jednou z takýchto krajín boli aj USA. S príchodom všeobecného volebného práva na americké územie postupne silneli hlasy na jeho prenesenie aj na černošské obyvateľstvo. Koniec občianskej vojny v USA znamenal zrušenie otroctva a priznanie občianskych práv černošskému obyvateľstvu. Získanie občianstva im však stále negarantovalo právo zúčastňovať sa volieb. Toto právo nakoniec získali až po dlhých a zložitých rokovaniach v Kongrese. 30. marca 1870 bol napokon prijatý a ratifikovaný 15. dodatok Ústavy USA, ktorý zakazoval obmedzenie volebného práva na základe farby, rasy alebo predchádzajúceho postavenia.

Toto formálne priznanie volebného práva černochom sa však v praktickej rovine prejavovalo niekedy ako dosť problematické. Najmä v južanských krajinách boli prijímané také zákony, ktoré dokázali ovplyvniť účasť afroameričanov vo voľbách. Išlo napríklad o obmedzenia založené na platení volebnej dane alebo aj obmedzenia týkajúce sa gramotnosti obyvateľstva. Na začiatku 20. storočia však začal Najvyšší súd USA silnejšie presadzovať dodržiavanie volebného práva. Postupným vývojom sa tak odstránili všetky obmedzenia pre černošské obyvateľstvo v USA. Tento proces vyvrcholil prijatím 24. dodatku Ústavy, ktorý zrušil platenie volebnej dane, no najmä prijatím „Voting Rights Act“ v roku 1965, ktorý

[81] Od roku 1971 platí vo Švajčiarsku volebné právo pre ženy na celoštátnej úrovni. Avšak v jednom z kantónov, Appenzell Innerrhoden, nemohli ženy hlasovať v miestnych voľbách až do roku 1990.

definitívne odstránil všetky obmedzenia a prekážky pre černošské obyvateľstvo a úplne ho zrovnoprávnil s belochmi.

Ďalšou krajinou, kde sa diskriminácia černochov vo voľbách prejavila naplno, bola Juhoafrická republika. Všeobecné volebné právo v JAR bolo zavedené už v prvej polovici 20. storočia, teda ešte skôr ako v niektorých európskych krajinách. V roku 1930 bolo priznané volebné právo ženám, ktoré spĺňali kritéria vyššieho veku a majetku. Následne v roku 1931 boli aj tieto kritéria pre mužov i pre ženy odstránené a všeobecné volebné právo fungovalo v podstate na dnešnom princípe, avšak stále sa netýkalo černošského obyvateľstva. Bieli kolonizátori z krajín Európy tu zaviedli systém, ktorý výrazne znevýhodňoval domáce obyvateľstvo. Išlo o jeden z najznámejších prípadov rasovej segregácie v dejinách. Bol zavedený režim rasového oddelenia nazývaný apartheid. Jeho základným princípom bolo rozdelenie obyvateľstva do štyroch základných rasových skupín (Afričania, miešanci, Indovia a belosi), ktorým zákon priznával rôzne postavenie. Najvyššie stáli belosi s plnými občianskymi právami a najvyšším sociálnym statusom. Ostatné skupiny boli značne znevýhodnené, a to napríklad obmedzením pohybu či vylúčením z účasti na hospodárskom, politickom, kultúrnom a sociálnom živote krajiny. Z toho automaticky vyplýva aj obmedzenie ich základného občianskeho práva na voľby.

Občianske práva získalo černošské a miešané obyvateľstvo JAR až v poslednom desaťročí 20. storočia. V roku 1992 bola v referende prijatá nová ústava, ktorá priznala práva pre všetkých obyvateľov. Na základe tejto ústavy sa v roku 1994 prvýkrát konali v JAR voľby, ktorých sa mohlo zúčastniť aj černošské obyvateľstvo.

V histórii môžeme nájsť viacero príkladov obmedzenia volebného práva na základe rasy, farby, náboženskej či etnickej príslušnosti. Tieto obmedzenia boli bežnou praxou rovnako v demokratických aj nedemokratických spoločnostiach. V súčasnosti sú však už minimálne rasové obmedzenia zabudnuté a akákoľvek rasová diskriminácia tvrdo kritizovaná.

Historické obmedzenie rovnosti volebného práva

Rovnosť volebného práva, na rozdiel od všeobecnosti, ktorá stanovuje, kto sa môže volieb zúčastniť, upravuje mieru tejto účasti. Základom tohto princípu je, že každý volič disponuje jedným hlasom, ktorý je rovný voči hlasom ostatných voličov. Nikto preto nemôže

mať vyšší počet hlasov alebo vyššiu váhu hlasu, ako majú ostatní, bez ohľadu na dosiahnuté vzdelanie, majetkové pomery či iné faktory. Tento princíp si v histórii takisto prešiel svojím vývojom.

Obmedzenie rovnosti hlasov môžeme sledovať na tzv. kúriovom systéme v častiach Rakúska-Uhorska, konkrétne v Rakúsku. Do roku 1873 tu pôsobili tri kúrie - veľkostatkárska kúria, kúria mestských a priemyselných centier, kúria dedinských obcí. Neskôr sa zaviedla štvrtá kúria – obchodných a živnostenských komôr a nakoniec v roku 1896 vznikla posledná, všeobecná kúria. Prostredníctvom týchto kúrií sa dodržiavali mnohé obmedzenia volebného práva, napríklad obmedzenie na základe majetku, veku, národnosti či pohlavia. Z pohľadu rovnosti hlasov však obmedzenie volebného práva spočívalo v tom, že majetnejšie a menej početné kúrie volili viac poslancov, ako by im prináležalo pri prepočte priemeru voličov na počty poslancov. V Uhorskej časti bolo volebné právo obmedzované tradičným majetkovým a vzdelanostným cenzom. Voliť mohli len muži, ktorí:

- vlastnili dom, za ktorý platili domovú daň, alebo vlastnili pôdu, zdanenú poľnohospodárskou daňou z čistého výnosu 16 zlatých;
- boli obchodníkmi alebo remeselníkmi platiacimi 105 zlatých základnej dane z príjmu alebo remeselníkmi zamestnávajúcimi aspoň jedného tovariša;
- podliehali vzdelanostnému cenzu: vzdelanie dostatočné na nižšie úradnícke miesto, stredoškolák, vysokoškolák, člen akadémie.

Muži po dosiahnutí 24 rokov s aktívnym volebným právom mali aj pasívne volebné právo, museli však spĺňať podmienku: ovládať natoľko maďarský jazyk, aby mohli v ňom vykonávať poslanecké povinnosti. Volebné právo malo podľa týchto podmienok iba 6 percent obyvateľov. Maďarská štátna moc v Uhorsku nedovoľovala reformu takéhoto nespravodlivého volebného práva uskutočniť. Návrhov na nový volebný zákon bolo viac, ale každý rátal s takým zložením "hore", že to bolo vždy v prospech Maďarov. Po voľbách v roku 1901, keď sa nemaďarské národy dožadovali všeobecného volebného práva, opozičné strany v parlamente pochopili, že je potrebné zreformovať uhorský volebný systém. Aj ony však vykľučkovali z tohto problému návrhom priznať volebné právo iba tým, ktorí vedeli čítať a písať po maďarsky. Takže krok, ktorým sa mohlo vstúpiť na cestu reforiem primeraným vývoju spoločnosti, sa neuskutočnil.

Tento systém pretrvával až do roku 1907, keď bolo zavedené všeobecné a rovné volebné právo pre všetkých mužov vo veku od 24 rokov.

Ďalším príkladom ako vznikali obmedzenia v hlasovaní medzi občanmi je tzv. pluralitné hlasovanie. Ide o typ hlasovania, keď má skupina voličov viac hlasov ako ostatní alebo má ich hlas väčšiu váhu. Typickým príkladom tejto nerovnosti sú voľby vo Veľkej Británii do roku 1948. Do tohto roku mohli občania s volebným právom, ktorí boli súčasťou univerzity, voliť nielen vo volebnom obvode univerzity ale aj v ich domácom volebnom obvode. Takisto vlastníci majetku mohli voliť rovnako v obvode, kde mali majetok a zároveň aj v obvode kde žili, ak sa samozrejme nejednalo o rovnaký obvod. Za istých okolností dokonca mohla nastať situácia, keď mohol volič hlasovať trikrát.

Podobne ako vo Veľkej Británii boli na základe majetku alebo vzdelanostnej úrovne zvýhodnení aj voliči v Belgicku do roku 1919, kým nebolo prijaté všeobecné volebné právo. Dovtedy mali volebné právo všetci občania nad 25 rokov, ale niektorým bol automaticky priznaný jeden hlas navyše. Išlo o tri skupiny ľudí:

- držitelia školského diplomu,
- hlavy rodín vo veku nad 30 rokov a zároveň platitelia minimálne 5 frankovej volebnej dane,
- držitelia sporiaceho účtu vo výške minimálne 2000 frankov.

Princíp priamych a tajných volieb

Tretím princípom, ktorý sa v demokratických voľbách uplatňuje, je princíp priamych volieb. Priamosť volebného práva znamená, že volič volí priamo bez sprostredkovateľa a odovzdá svoj hlas kandidátovi, ktorého si sám vyberie. V niektorých prípadoch sa však zachovala aj nepriama voľba, ktorá však neprináša nijakú kvalitatívnu zmenu. Ide napr. o voľby do Spolkovej rady v Nemecku, ktorá je tvorená z členov vlád jednotlivých spolkových krajín. Známejším príkladom je voľba prezidenta USA, keď volič neodovzdáva svoj hlas priamo kandidátovi ale voliteľovi, ktorý neskôr pri hlasovaní zboru voliteľov hlasuje o prezidentovi. Ide však skôr o tradíciu ako o snahu o obmedzenie voličov hlasovať za kandidáta priamo (Jak probíha volba...., 2012).

Tajnosť volebného práva je princíp, ktorým štát zaručuje voličom anonymitu pri hlasovaní. Pri voľbe preto musia byť na to vytvorené vhodné podmienky, napr. oddelený priestor na hlasovanie. Dôležité je aj to, že sa na hlasovacie lístky nepíše meno ani žiaden iný identifikačný znak. Tento princíp má svoj význam preto, aby sa zabránilo manipulácii s voličmi. Ak by totiž voľby neboli anonymné, hrozilo by, že mocenské či ekonomické elity mohli vyvíjať snahu ovplyvňovať výsledky volieb cez voliča. V minulosti sa zvyklo

hlasovať vo voľbách aj zdvihnutím ruky alebo podpísaním hlasovacieho lístka. Významný príklad toho, ako negatívne dokázalo voľby ovplyvniť verejné hlasovanie, nachádzame v Uhorsku. Voľby prebiehali tak, že sa nevolilo tajne ale verejne, pričom každý musel vysloviť nahlas meno kandidáta, za ktorého hlasuje. To otvorilo priestor pre vydieranie, veľkú korupciu, podvádzanie a zastrašovanie. Niekedy sa dokonca voľby zmenili na „ľudovú zábavu“, kde sa podával guláš a alkohol, aby boli niektorí voliči zdržaní od volieb. Vládnuce strany v tých časoch neváhali použiť aj tie najpodlejšie spôsoby znevýhodnenia súperov. Boli zneužívaní bankári, advokáti, žandári, robili sa prekážky pohybu voličov alebo sa pod zámienkou karantény uzatvárali celé dediny. Tieto zásahy vládnucej elity mali za cieľ potlačiť ašpirácie národnostných politických strán, ktorých bolo v Uhorsku pomerne dosť. Nie je preto prekvapením, že ani Slovákom sa za takýchto podmienok nedarilo presadiť svojich kandidátov do Uhorského snemu. Vo voľbách 1861, 1865, 1872 a 1878 nezískali Slováci ani jedného poslanca. Neuveriteľné spôsoby a protizákonné správanie viedli dokonca k tomu, že v roku 1884 jediný slovenský politický subjekt, Slovenská národná strana, demonštratívne oznámila svoju volebnú pasivitu, čo dodržala aj pri voľbách v rokoch 1887 a 1892.

Aktívne a pasívne volebné právo

Volebné právo ako v minulosti tak aj v súčasnosti má svoju aktívnu aj pasívnu formu. Tie sa vyvíjali v podstate spoločne, ale v niektorých prípadoch pripadali na pasívne volebné právo, teda právo byť volený, náročnejšie kritéria. Základným rozdielom oproti aktívnemu volebnému právu je zväčša vyšší vek potrebný na to, aby sa občan mohol zúčastniť volieb aj ako kandidát. Veková hranica sa samozrejme líši v závislosti od krajiny a od toho, o aký typ volieb ide. Pasívne volebné právo býva tiež obmedzené ďalšími požiadavkami na kandidáta, ako sú napríklad predloženie istého počtu podpisov podporujúcich kandidatúru, zloženie volebnej kaucie, zapísanie na kandidátke politickej strany, bydlisko na území daného štátu po istú minimálnu dobu, získanie občianstva narodením v danej krajine a iné. Pasívne volebné právo býva obmedzené aj kvôli nezlučiteľnosti výkonu funkcií. Výkon funkcie poslanca býva totiž často nezlučiteľný s výkonom funkcie sudcu, policajta, vojaka alebo prezidenta. Obmedzenie práva byť volený môže nastať ešte aj v prípade, že kandidát už naplnil limit svojho funkčného obdobia v danom úrade, a tak mu ústava daného štátu ďalšiu kandidatúru nedovoľuje. V minulosti bolo pasívne volebné právo okrem

vyššieho veku spájané aj s výškou majetku, od čoho sa však postupne upustilo, aby bola zachovaná rovnosť volebného práva.

Aj napriek tomu, že vyššie spomíname všeobecné a rovné volebné právo pre všetkých občanov, jeho reálne fungovanie predsa len podlieha istým obmedzeniam, ktoré však už nie sú až také prísne ako v minulosti. V demokratických štátoch môžeme teda vymedziť štyri základné druhy obmedzenia, ktoré upravujú aktívne volebné právo, teda právo voliť, no zároveň nenarúšajú volebné práva občanov.

V prvom rade ide o obmedzenie na základe veku. Je logické, že voliť môžu len občania, ktorí dosiahli istý vek a s ním spojené mentálne schopnosti. V súčasnosti je zaužívaný vek 18 rokov, zatiaľ čo v minulosti býval tento vek výrazne vyšší, ale postupne sa znižoval.

Druhá kategória obmedzení sa týka štátneho občianstva a trvalého bydliska. Voľby do celoštátnych zastupiteľských orgánov a prezidentské voľby bývajú viazané práve na štátne občianstvo. Na regionálnej a lokálnej úrovni môžu byť voľby obmedzené len na trvalé bydlisko, keďže práve to stačí na účasť vo voľbách. Silnejúcou integráciou Európskej únie sa posilňuje pre občanov nielen možnosť voliť do Európskeho parlamentu v štáte, kde majú trvalý pobyt, ale aj do orgánov samospráv týchto štátov.

Tretím obmedzením je vylúčenie na základe spôsobilosti na právne úkony. Ľudia, ktorí nie sú schopní postarať sa sami o seba a boli pozbavení svojprávnosti a spôsobilosti na právne úkony, tak nemajú právo zasahovať do rozhodovania o veciach verejných.

Posledným obmedzením aktívneho volebného práva je v niektorých krajinách dočasné odobratie práva v súvislosti s odsúdením voliča na výkon trestu.

Aktívne a pasívne volebné právo v podmienkach Slovenskej republiky

V podmienkach Slovenskej republiky sa stretávame s piatimi druhmi volieb. Ide o voľby do Národnej rady Slovenskej republiky (parlamentné), prezidentské, komunálne, voľby do vyšších územných celkov a voľby do Európskeho parlamentu. Aj keď majú tieto voľby veľa spoločných znakov, v niektorých právnych úpravách týkajúcich sa aj aktívneho a pasívneho volebného práva, môžeme nájsť isté rozdiely.

Parlamentné voľby

Aktívne volebné právo vo voľbách do NR SR má dve základné podmienky:

- volieb sa môže zúčastniť iba ten občan, ktorý najneskôr v deň volieb dosiahol vek 18 rokov,
- volič musí mať občianstvo Slovenskej republiky.

Okrem týchto dvoch základných podmienok však existujú aj ďalšie prekážky vo výkone volebného práva. Prvá z nich sa uplatňuje z dôvodu dočasného obmedzenia osobnej slobody občana za účelom ochrany zdravia ľudí (napr. je prenášačom epidemiologického vírusu). Druhou prekážkou výkonu práva voliť je pozbavenie občana spôsobilosti vykonávať právne úkony. Donedávna bolo ďalšou prekážkou aj právoplatné odsúdenie na výkon trestu. To však bolo Ústavným súdom zrušené, a väzni tak získali právo voliť.

Pasívnym volebným právom v týchto voľbách disponuje každý občan Slovenskej republiky, ktorý v deň volieb dosiahol minimálne 21 rokov a má trvalý pobyt na území Slovenska. Okrem toho musí zároveň spĺňať podmienku, že nebol právoplatne odsúdený k trestu odňatia slobody a musí byť spôsobilý na právne úkony.

Vo voľbách majú možnosť voliť aj občania žijúci v zahraničí, ak spĺňajú podmienky aktívneho volebného práva. Korešpondenčne môžu hlasovať aj občania, ktorí sa v zahraničí zdržiavajú v čase volieb a splnili všetky podmienky súvisiace s voľbou zo zahraničia.

Prezidentské voľby

Aktívnym volebným právom v prezidentských voľbách na Slovensku disponuje každý občan, ktorý disponuje aj právom voliť do Národnej rady Slovenskej republiky, a teda splnil požiadavku veku, občianstva a neexistujú žiadne ďalšie prekážky vo výkone tohto práva.

Pasívne volebné právo v týchto voľbách je postavené na vekovom obmedzení. Kandidát musí mať v deň volieb minimálne 40 rokov. Zároveň musí byť voliteľný do NR SR. Za obmedzenie pasívneho volebného práva v prezidentských voľbách môžeme považovať aj potrebu podporiť kandidatúru hlasmi 15 poslancov alebo podpismi od 15 000 občanov.

V týchto voľbách na rozdiel od volieb do NR SR však môžeme registrovať obmedzenie aktívneho volebného práva pre občanov v zahraničí. V tomto prípade nie je možná voľba zo zahraničia a hlasovať sa dá len vo volebných miestnostiach na území Slovenska.

Komunálne voľby

Pri komunálnych voľbách musíme rozlišovať dve úrovne volieb. Ide o voľby do zastupiteľstiev miestnych samospráv a voľby starostov miest a obcí. Aktívne volebné právo v týchto voľbách v oboch prípadoch majú obyvatelia Slovenskej republiky, ktorí dovŕšili v deň volieb vek minimálne 18 rokov a neboli preukázané iné prekážky výkonu volebného práva ako napríklad obmedzenie osobnej slobody za účelom ochrany zdravia ľudí, pozbavenie spôsobilosti na právne úkony a obmedzenie na základe výkonu trestu odňatia slobody. Ako teda vidíme, volebné právo v týchto voľbách nie je limitované štátnym občianstvom, ale trvalým bydliskom na území štátu a zapísaním do voličského zoznamu danej obce.

Aby bol človek voliteľný do orgánov samosprávy miest a obcí, musí spĺňať podmienky ako pri aktívnom volebnom práve. Úprava nastáva len v prípade starostu obce, kde musí kandidát dosiahnuť v deň volieb vek minimálne 25 rokov.

Voľby do vyšších územných celkov

Voľby do orgánov krajských samospráv sa v rovine volebného práva veľmi podobajú komunálnym voľbám. Všetky podmienky pre výkon aktívneho aj pasívneho volebného práva tak zostávajú nezmenené ako v predchádzajúcom prípade. Špeciálnym obmedzením platným len pre komunálne a krajské voľby je, že voliči sa môžu zúčastniť volieb len v mieste svojho trvalého bydliska, teda tam kde sú zapísaní do voličského zoznamu. Nie je teda možné voliť pomocou hlasovacieho lístka v inom volebnom obvode. Rovnako nie je možné voliť zo zahraničia.

Voľby do Európskeho parlamentu

Právo voliť do Európskeho parlamentu na území Slovenskej republiky majú všetci občania Európskej únie, ktorí majú trvalý pobyt na území Slovenskej republiky a minimálne

v deň volieb dovŕšili 18 rokov. Občania iného členského štátu musia požiadať o zapísanie do zoznamu voličov a zároveň vyhlásiť, že vo svojom členskom štáte neboli pozbavení práva voliť a budú voliť len na území Slovenskej republiky, pretože každý volič môže voliť len v jednom členskom štáte Európskej únie. Voliť majú právo aj občania Slovenskej republiky vo veku od 18 rokov, ktorí nemajú trvalý pobyt na území Slovenskej republiky ani iného členského štátu. Musia sa však zdržiavať v čase volieb na území Slovenskej republiky. Samozrejme platí obmedzenie pre občanov dočasne pozbavených slobody pohybu z dôvodu ohrozenia zdravia ľudí a obmedzenie pre občanov pozbavených spôsobilosti pre právne úkony. Prekážkou v práve voliť je aj udelenie trestu odňatia slobody pre obzvlášť závažný trestný čin (ide o činy, kde dĺžka trestu presahuje hranicu 10 rokov).

Poslancom Európskeho parlamentu sa môže stať občan Slovenskej republiky, ktorý dovŕšil v deň volieb minimálne 21 rokov, má trvalý pobyt na území Slovenskej republiky a nenastali u neho iné prekážky výkonu volebného práva. Zároveň môže za poslanca kandidovať občan iného členského štátu, ktorý má na území Slovenska trvalý pobyt a okrem bežných spôsobilosti dokáže, že nebol pozbavený volebného práva vo svojej krajine. Kandidovať za poslanca Európskeho parlamentu v tých istých voľbách možno len v jednom členskom štáte Európskej únie.

Obmedzenie volebného práva na základe spôsobilosti na právne úkony

Pri všetkých typoch volieb sa v súčasnosti stretávame s jedným obmedzením, ktoré sa pravidelne opakuje. Ide o obmedzenie volebného práva, ktoré vzniká na základe obmedzenia alebo pozbavenia spôsobilosti občana na právne úkony. Tento typ obmedzenia však býva často kritizovaný a diskutovaný. V slovenských podmienkach podobne ako aj v iných krajinách nastáva problém v tom, že volebný zákon vychádza z plošného obmedzenia práva pre všetky osoby zbavené spôsobilosti na právne úkony. Nie vždy je však jednoznačné, že osoba s obmedzenou spôsobilosťou nemá schopnosť voliť. Zbavenie spôsobilosti vychádza z predpokladu, že daná osoba nie je schopná činiť žiadne právne úkony ani robiť žiadne právne relevantné rozhodnutia. Schopnosť voliť sa však v konaní neskúma, a to z jednoduchého dôvodu - slovenské súdy o volebnom práve nemôžu zvlášť rozhodovať. Aj keby došli k záveru, že daná osoba je schopná voliť, nemôžu jej neodňať len volebné právo, keď sa rozhodnú ju zbaviť spôsobilosti z iných dôvodov.

Plošné obmedzenie volebného práva pre všetky osoby zbavené spôsobilosti na právne úkony však nie je v súlade s legislatívou Európskej únie. Tá bola nútená tento problém preskúmať a zaujať k nemu stanovisku v prípade maďarského občana Alajosa Kissa. Aj keď ide o maďarského občana a maďarskú právnu úpravu volieb, tá je veľmi podobná našej a preto je tento prípad dôležitý pre celkové vnímanie problému.

Pánovi Kissovi bola v roku 2005 obmedzená spôsobilosť na právne úkony. Začiatkom roka 2006 zistil, že z toho vyplynula aj strata práva účastniť sa volieb. Pán Kiss sa však cítil schopný voliť, a preto rozhodnutie o odobratí svojho volebného práva považoval za nespravodlivé, kvôli čomu sa obrátil na Európsky súd pre ľudské práva. Vláda v tomto prípade argumentovala, že nie je možné osobitne posudzovať spôsobilosť voliť u každého občana, ktorému bola odobraná spôsobilosť na právne úkony. Záujmom vlády v tomto prípade bolo zachovanie integrity volebného systému. Ponúkli aj zaujímavú analógiu s maloletými: napriek tomu, že mnohí z nich sú schopní voliť a dokážu racionálne odhadnúť výsledky svojej voľby, nie sú osobitne posudzovaní, ale je určená istá veková hranica, ktorá automaticky vylučuje z volebného práva všetky mladšie osoby.

Ani tento argument však nezabral. Súd vo svojom rozhodnutí síce uznal, že vláda sa snažila zabrániť rozhodovať vo voľbách nekompetentným osobám, avšak v najdôležitejšej časti rozhodnutia zdôraznil, že aj osoby, ktoré majú obmedzenú schopnosť na právne úkony sa mnohých oblastiach od seba líšia a niektorí z nich sú pomerne samostatne fungujúci jedinci. Považovať ich za jednotnú skupinu je teda sporná klasifikácia.

Toto rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva sa samozrejme vzťahuje aj na Slovenskú republiku. Súčasná právna úprava však stále neumožňuje posudzovanie takéhoto obmedzenia na individuálnom princípe. Bude preto potrebné prijať nový zákon, ktorý sa s týmto problémom vysporiada.

Slovenskí zákonodarcovia teda musia rozhodnúť, ako sa s týmto obmedzením volebného práva vyrovnať. Riešenia, ktoré by boli v súlade s legislatívou Európskej únie a s Európskym dohovorom pre ľudské práva, sú v podstate dve:

- individuálne skúmanie schopnosti voliť u ľudí s obmedzenou spôsobilosťou na právne úkony,
- priznanie volebného práva všetkým dospelým občanom.

Práve druhý spomínaný spôsob sa môže zdať nelogický, dokonca až nerozumný, keďže by priznal právo voliť aj nekompetentným občanom. Avšak v podmienkach Slovenskej republiky si musíme uvedomiť, že skupina takýchto ľudí je početne pomerne zanedbateľná

a navyše ešte treba zohľadniť, že väčšina z nich by pravdepodobne o voľby aj tak nemala záujem. Zároveň sa dá argumentovať aj tým, že hlasovanie mnohých ďalších ľudí môžeme rovnako označiť ako „nekompetentné“, keďže niektorí sa pri hlasovaní pomýlia alebo hlasujú len na základe toho, ako im to odporučili príbuzní či známi. Táto skupina „nekompetentných voličov“ predstavuje určite väčšie percento elektorátu.

Súčasné formy obmedzenia volebného práva

V jednej z predchádzajúcich častí sme sa zaoberali historickými obmedzeniami volebného práva na základe pohlavia, rasy, národnostnej či náboženskej príslušnosti. Aj keď sme došli k záveru, že hlavné problémy sa postupnými krokmi odstránili, stále nemôžeme tvrdiť, že v súčasnosti je už v tejto problematike ideálny stav.

Pri skúmaní histórie volebného práva pre ženy sme sa venovali najmä západným krajinám a pohľadu na to, kedy sa v týchto krajinách ženám podarilo získať volebné právo. Nemožno však zabudnúť ani na ďalšie krajiny sveta, kde sa ženám tohto práva stále nedostalo a to aj napriek tomu, že v konvencii OSN o politických právach žien prijatej v roku 1952 sa hovorí, že "ženy majú mať vo všetkých voľbách právo voliť za rovnakých podmienok ako muži, bez akejkoľvek diskriminácie.“ S týmto problémom sa v súčasnosti stretávame najmä v moslimských krajinách, kde majú ženy výrazne znevýhodnené postavenie a to nielen vo voľbách. Aj tu sa však postupne udiali zmeny. Prvou krajinou v moslimskou svete, ktorá zmenila zaužívaný systém, bolo Turecko. V roku 1930 vtedajší prezident Mustafa Kemal Ataturk v záujme približovania sa západu priznal aktívne a pasívne volebné právo ženám. Neskôr ho nasledovali aj ďalšie moslimské štáty - Indonézia (1945), Pakistan (1947), Sýria (1949), Libanon (1952), Egypt (1956) a Irán (1963). V novom tisícročí sa začali diať zmeny dokonca aj v konzervatívnych moslimských krajinách. V roku 2006 bolo priznané ženám volebné právo v Spojených arabských emirátoch. Zlomový bol aj rok 2011, keď saudskoarabský kráľ priznal volebné právo v komunálnych voľbách aj ženám. Ide však o jediné voľby v krajine a tie sa konali tesne po prijatí tohto rozhodnutia, a teda ešte nebolo administratívne možné zapojiť ženy do volebného procesu. Reálne sa teda očakáva, že ženy v Saudskej Arábii budú prvýkrát voliť a mať možnosť byť zvolené v roku 2015.

V súčasnosti ešte stále môžeme nájsť obmedzenie volebného práva aj na rasovom, etnickom či náboženskom pôvode. Môžeme to považovať za „normálne“ v niektorých menej rozvinutých krajinách, kde ich vývoj v tomto smere pravdepodobne ešte len čaká, avšak so známkami diskriminácie na základe spomenutých znakov sa stretávame aj na európskom kontinente. Konkrétnym príkladom v tomto smere je obmedzenie pasívneho volebného práva v Bosne a Hercegovine, a to iným ako v Ústave definovaným konštitučným národom, ktorými sú v tomto prípade iba Bosniaci, Srbi a Chorváti. Vzhľadom na to, že v krajine tradične žijú aj iné národy, sa stalo obmedzenie ich volebného práva predmetom diskusie. Tento problém bol v podmienkach Bosny a Hercegoviny reprezentovaný žalobou pred Európskym súdom pre ľudské práva v prípade Sejdić-Finci. Dvojica občanov Bosny a Hercegoviny, jeden z nich židovského a druhý rómskeho pôvodu, nemohli vzhľadom na Ústavu kandidovať do Predsedníctva krajiny ani do Snemovne národov. Miesta v týchto inštitúciách boli totiž prerozdelené proporčným systémom medzi tri už spomínané etnické skupiny. Tento problém obmedzenia volebného práva a porušenia Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd má v reáliách Bosny a Hercegoviny pred sebou ešte proces riešenia a prijímania opatrení. Prípad nám však slúži ako dôkaz, že aj v 21. storočí sú možné takéto obmedzenia pasívneho volebného práva.

Na základe uvedených skutočností môžeme teda konštatovať, že volebné právo prešlo počas histórie dôležitými vývojovými etapami. Pre mnohých ľudí v demokratických krajinách je dnes účasť na voľbách úplne bežnou záležitosťou, pričom si neuvedomujú, aký dlhodobý proces získaniu tohto práva na dnešnej úrovni predchádzal. Tento proces však stále pokračuje. Upozornili sme iba na niektoré obmedzenia, ktoré stále pretrvávajú aj napriek tomu, že pre obyvateľov vyspelého sveta sú mnohé z nich nepredstaviteľné. No aj v podmienkach vyspelých krajín môžeme stále nájsť isté nedokonalosti v uplatňovaní volebného práva. Ide však o nedostatky technického charakteru. Napríklad v istom zmysle môžeme považovať za diskriminačné obmedzenie to, že občania Slovenskej republiky nemôžu hlasovať v prezidentských voľbách zo zahraničia. Nie je to síce typický príklad obmedzenia volebného práva, ale vyznieva paradoxne v kontexte s možnosťou hlasovania zo zahraničia v parlamentných voľbách. Podobným technickým obmedzením je aj povinnosť voličov v USA registrovať sa vo voličských zoznamoch. Samozrejme nejde o klasický typ obmedzenia, ale aj tomu by sa dalo predísť automatickým zapisovaním voličov do zoznamov zo strany vládnych inštitúcii, ako je to vo väčšine krajín.

Nie je nič nezvyčajné, že v mnohých krajinách sveta hľadajú politici ďalšie možnosti obmedzenia volebného práva. Tieto obmedzenia však mnohokrát už nemajú pôvod v snahe diskriminovať nejakú skupinu, ale ide skôr o snahu politikov naháňať body v politickej súťaži. Stretávame sa preto s novými návrhmi, ako napríklad obmedzenie volebného práva pre ľudí, ktorí nie sú zabezpečení, ale sú živení zo štátneho rozpočtu. V tejto skupine „majetkových obmedzení“ sa stretávame aj s návrhmi na dočasné odobratie volebného práva tým, ktorí sú usvedčení z neplatenia daní. Propagátori týchto návrhov argumentujú hlavne tým, že ak človek od štátu len berie a ničím neprispieva, alebo dokonca štát ešte okráda, tak nemá nárok rozhodovať o jeho fungovaní.

Medzi snahami o úpravu volebného práva sa občas stretávame aj s myšlienkami na odstránenie princípu rovnosti volebného práva, čiže priznaniu jedného hlasu jednému voličovi. Konkrétne návrhy v tomto prípade spočívajú na priznaní viacerých hlasov rodičom, a to tým, že by mohli hlasovať aj za svoje neplnoleté deti.

Okrem týchto a iných možno až utopistických návrhov sa stretávame aj s takými, ktoré sa pravidelne opakujú a nie sú až také nereálne. Aj medzi tunajšími politikmi sa občas nájdu takí, ktorí by chceli znížiť hranicu obmedzenia aktívneho volebného práva na základe veku na 17, dokonca niekedy až na 16 rokov. Rovnako často sa zvyknú objavovať v niektorých kruhoch aj návrhy toho aby bola daná aj horná hranica výkonu volebného práva. V rovine obmedzenia aktívneho volebného práva je táto možnosť málo pravdepodobná, nakoľko by bolo veľmi ťažké určiť kedy už človek nie je schopný samostatného rozhodovania na dostatočnej úrovni pre voľby. Tento návrh by sa však mohol uchytiť v rovine obmedzenia pasívneho volebného práva, a to tým, že by sa vek kandidáta do volenej verejnej funkcie uzákonil po všeobecnej diskusii na istej maximálnej hranici, ako to bolo určené napríklad pri voľbe pápeža v rímskej kúrii.

POLITICKÉ STRANY V DEMOKRATICKÝCH REŽIMOCH A NEDEMOKRATICKÉ VLÁDNUTIE

Na Slovensku už dlhšie obdobie sa v odborných kruhoch, masmédiách diskutuje a akcentujú názory, ktoré uvádza Rybář, že politické strany vytvorili modernú demokraciu a tá je bez nich nepredstaviteľná, ale zároveň tie isté politické strany trpia vysokou nedôverou, podozrievavosťou voličov a nevoličov (Rybář, 2011). Štatistiky zachytávajú stav, že najmä nevoliči, ktorých počet rastie, nepovažujú politické strany za plnohodnotný a spoľahlivý nástroj reprezentácie postojov a názorov občanov. Tento stav sa konfrontuje s rastom počtu zvolených tzv. nezávislých poslancov, nezávislých politicky a finančne, ako reprezentantov všetkých občanov v zastupiteľských zboroch územnej samosprávy, a na národnej úrovni. Napríklad aj pri voľbách prezidenta na Slovensku v roku 2014 sa jeden z favorizujúcich sa kandidátov v prieskumoch verejnej mienky profiloval ako politicky a finančne nezávislý kandidát.

Našim cieľom je analyzovať názory spoločnosti na politické strany a ich výsledky pôsobenia v prostredí, v ktorom politické strany na Slovensku pôsobia, vznikajú a formulujú svoje ciele a ako tieto zodpovedajú podpore voličov. Na základe analýzy postojov osobností a faktov zároveň vyjadríme hodnotiace úsudky či ide o demokratické vládnutia tých strán, ktoré mali alebo majú podiel na vládnutí.

Modely politických strán a znaky ohrozenia demokracie

Teória nám ponúka určité charakteristiky, základné modely politických strán napríklad – masové a výberové (elitné alebo aj exkluzívne). Ak chceme túto teóriu použiť na charakteristiku politických strán v prostredí Slovenska, tak čistý model buď masovej alebo výberovej - elitnej strany neidentifikujeme. V Slovenskom prostredí masové strany zanikajú alebo deformujú vzťahy účasti občanov na politických aktivitách strany. Faktom je, že počet členov a sympatizantov strán rastie počas volebnej agitácie. Občania sa za finančné ohodnotenie člena okrskovej volebnej komisie zapájajú do agitácie, prípadne za prísľub zamestnania vo verejnej správa, ak strana získa podiel na výkonnej moci. Finančne sa politické strany zabezpečujú nie cez malé príspevky svojich členov ale formou rôznych tzv. zbierok. Prispievateľmi sú spravidla nielen členovia strany, ale sú to aj sympatizanti a ďalší nečlenovia s rôznou motiváciou prispieť finančne alebo inak na činnosť politickej

strany. Tieto skutočnosti sa v prostredí politickej kultúry Slovenska menia na vzťahy ekonomické a osobné. Bežným finančným zdrojom najmä pred voľbami je cena za miesto na kandidátke politickej strany do volieb. Takmer neexistuje organizovanie politického vzdelávania členov strany a výber budúcich politických lídrov. Výnimkou z tejto praxe je príprava na činnosť členov volebných komisií alebo na verejné vystupovanie vo volebnej kampani z hľadiska vytvorenia osobného imidžu kandidátov do zastupiteľských zborov. Za najväčší nedostatok považujeme chýbajúce vzdelávanie v oblasti fungovania verejnej správy a poznanie teórie hospodárskej politiky pre jej praktickú realizáciu. Príkladom existencie nedostatku vzdelávania v politických stranách sú aj voľby do územnej samosprávy, kde sa už dlhodobo diskutuje o tom, že na tieto pozície prichádzajú zástupcovia občanov bez základného poznania obsahu a rozsahu vykonávaných činností územnej samosprávy a určitej znalosti platnej legislatívy na úrovni parlamentu. Komunálne voľby v roku 2009 odkryli prípady aj kandidátov na starostov, ktorí nezvládli pre úroveň svojho vzdelania prečítať sľub.

Slovenské prostredie vytvorilo postupne z masových strán, ak použijeme klasifikáciu Max Webera, patronátne politické strany. Podľa Mauricea Duvergera kádrové politické strany. Presnejšie ich charakterizuje na Slovensku označenie, že ide o tzv. *„manažérsky riadené politické strany“*. Niektorých autorov obsah ich pôsobenia vedie až k označovaniu, že ide o obchodné spoločnosti, nie strany, ktoré vzájomne kooperujú na verejnom a súkromnom trhu, čo podľa Richarda Katza a Peter Maira môžeme klasifikovať ako kartelové politické strany. Je takmer nemožné presnejšie podľa známych kritérií klasifikovať doterajšie politické strany na Slovensku a zatriediť ich. Len s veľkými pochybnosťami môžeme maximálne triediť súčasné aj minulé politické strany na Slovensku podľa náznakov ich politickej ideológie v politických programoch, nie činov, lebo tie sú zmesou ideológií, na ľavicové, pravicové a stredového zamerania. Do väčších problémov sa dostávame ak chceme podľa ideologického správania hodnotiť jednotlivé politické strany pri ich koaličnom pôsobení vo vládach na Slovensku. V tomto hodnotení, ako uvedieme nižšie je zachovaný trend nedemokratického, autoritatívneho a zničujúceho sa vládnutia všetkých doterajších politických strán (napr. VPN, HZDS, DÚ, SDĽ, SNS, ZRS, ANO, SaS, SDKU, KDH), ktoré mali účasť na politickej, zákonodarnej a výkonnej moci v štáte. Pre toto tvrdenie sú podstatné znaky prítomné aj v politickom systéme Slovenska, ktoré ako uvádza Hloušek (Hloušek, 2011) skúmal Russel Dalton (Dalton, 2007) vo viacerých krajinách a označil ich za veľmi vážne ohrozenie demokracie. Dalton neurčil kvantitatívnu hranicu pre svoje výskumy, kde už nemôžeme hovoriť o politických stranách a ich

nedemokratickom vládnutí. Dôvod, prečo to neurčil, podľa nás je aj fakt, že neexistuje teoretická ani praktická alternatíva pre súčasný stav vývoja ako trajektória ktorou sa môžeme preniesť z nižšieho súčasného typu demokracie do vyššieho typu demokratického pôsobenia politických strán a demokratického vládnutia. Jednoznačne ale pozorujeme znaky ohrozenia demokracie, ktoré už rozpoznávame v spoločnosti na Slovensku:

- znechutenie občanov z výkonu politiky systémom, ktorý živia a zároveň živí politické strany. Prejavom znechutenia je pokles účasti občanov na voľbách do národných a nadnárodných zastupiteľských zborov;
- degradácia občanov na divákov vídeodemokracie[82] v politických show. Príčinou degradácie je autoritatívne riadenie verejnoprávnych aj súkromných médií so stránením vybranej elite;
- nárast cynizmu občanov (najmä mladej a strednej generácie) a pokles ich dôvery k politike a politikom. Prejavom nedôvery nezáujem o vstup do strany a jej finančnú a inú politickú podporu. Zároveň narastá počet tzv. nezávislých a politicky nezaradených jednotlivcov a skupín elít;
- nárast sklamania očakávaní občanov k stabilite, kvalite a efektívnemu demokratickému spravovaniu štátnych a samosprávnych inštitúcií. Prejavom sú poklesy dôvery v inštitúcie štátu[83] a pokles účasti na voľbách do miestnych zastupiteľských zborov. Občania považujú za neefektívne konanie vlád, keď sa realizuje už šiesta reformy verejnej správy (ESO rok 2013) na Slovensku za 20 rokov jej existencie;
- frustrácia občanov z neschopnosti politických subjektov predvídať a riešiť vznikajúce krízy bez následkov na ich občiansku prosperitu a stabilitu. Prejavom frustrácie je nárast nedôvery v inštitút Európskej únie a narastanie extrémizmu a jeho podpory občanmi.

[82] Tento pojem uvádza Giovanni Sartori (In Hloušek, 2011) a kriticky hodnotí medializáciu politiky ako sprimitívnenie politickej komunikácie, ktorá degraduje voliča na diváka politiky, ktorú ovláda – manipuluje niekto iný.

[83] Stav slovenskej ekonomiky považuje za veľmi dobrý alebo skôr dobrý iba 14% slovenských respondentov, kým v celoeurópskom priemere stav ekonomiky vo svojej krajine považuje za dobrý viac ako dvojnásobok, teda 31% respondentov. S fungovaním demokracie vo vlastnej krajine je spokojných iba 29% občanov SR, až 69% je nespokojných (Štandardný Eurobarometer 80, Verejná mienka v európskej únii Jeseň 2013).

Pre politické strany na Slovensku len s výhradami môžeme použiť triedenie, či vývojové typy a charakteristiky, ktoré uvádzajú autori Hloušek, Kopeček, Šedo (Hloušek a kol., 2011), Rybář (2011), Kulašik (2007), Koper (2004) a ďalší, ktorí rozoznávajú napr.:

- radikálne a liberálne strany, konzervatívne strany, socialistické a sociálnodemokratické strany, kresťanskodemokratické strany, komunistické strany, agrárne strany, regionálne a etnické strany, extrémna pravica, ekologické strany (staršia klasifikácia nemeckého politológa Klausa von Beymeho) (Beyme, 1985);
- nástupnícke komunistické strany, sociálne demokratické strany, liberálne a na trh orientované konzervatívne strany, etnické strany, agrárne strany, kresťanské-demokratické strany, tradičné konzervatívne strany, nacionalistické strany (novšia klasifikácia) (Paul G. Lewis, 2000);
- patronátne, záujmové a svetonázorové politické strany ako ich klasifikuje Max Weber;
- reprezentačné strany, integračné strany, absolutisticky integrované ako ich klasifikuje A. Neumann;
- špecializované a totalitárne politické strany, kádrové, masové a teritoriálne politické strany, politické strany so základnými organizáciami, zmilitarizované a rámcové politické strany (typológia Mauricea Duvergera);
- podľa príslušnosti ku konkrétnej sociálnej skupine klasifikujeme strany ako robotnícke, roľnícke, živnostenské;
- podľa orientácie na trhové hospodárstvo a riešenie jeho sociálnych dopadov klasifikujeme strany ako pravicové, ľavicové a strany stredu;
- podľa ideológie, základnej politickej orientácie klasifikujeme strany ako liberálne, konzervatívne, sociálne a revolučné.

V programoch politických stranách na Slovensku, pre urobenie klasifikácie, ich typológie nachádzame zmes ideológií a politických programov, ktoré obsahujú z každej klasifikácie niečo a preto skoro všetky doteraz vládnuce politické strany a ich koalície súčasne prezentovali:

- v programe svoj záujem o rodinu, náboženstvo, národ;
- tézy k ekonomike, rozvoju a podpore podnikania;
- hlásenie sa k občianskym právam a slobode, ochrane človeka, odmietanie akékoľvek násilia;
- orientáciu na pracujúce vrstvy ale aj podnikateľské.

Za podstatnú otázku k typológii politických strán z hľadiska teórie a záverov pre prax považujeme to, ako v programoch a v praxi strany reflektujú funkcie politických strán. (Cibulka, 2005). Pre ďalšie skúmanie budeme vychádzať aj z toho, či politické strany plnia tieto funkcie:

- funkcia zjednocovania: či strana presadzuje aj ciele, ktoré majú širšie hodnoty;
- integračná funkcia: či strana má snahu zapájať aj iné strany do programu
- funkcia politickej socializácie: či strana vychováva svojich členov vo vnútrostraníckom systéme;
- funkcia mobilizácie voličov: či strana získava voličov na vyjadrenie sa vo voľbách;
- funkcia organizácie vlády: ako strana obsadzuje funkcie vo vláde;
- funkcia určenia cieľa: či strana má ciele, ktoré sa vzájomne podporujú a kto ich formuluje;
- funkcia artikulácie spoločenských záujmov: či strana pozná záujmy jednotlivcov aj sociálnych skupín;
- funkcia mobilizácie a socializácie občanov: či strana výchovne pôsobí na občanov a mobilizuje ich trvalo za svoje vzory;
- funkcia formovania elity a tvorby vlády: či strana má elitu pripravenú pre vládnutie a vie participovať na vládnej moci;
- funkcia kontroly štátnej moci: či strana presadzuje kontrolu štátnej moci založenej na oddelenej zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci.

Najčastejšie sa stretneme v odbornej literatúre s definovaním štyroch funkcií, ktoré majú plniť politické strany v politickom systéme:

- funkcia integratívna: politická strana poskytuje občanom s rovnakým zmýšľaním motiváciu cez ciele strany, a tými sú aj väčšie možnosti občanov podieľať sa na moci.
- funkcia organizátorská: ako sa strana dokáže spájať na princípe príbuznosti záujmov, cieľov aj s inými stranami a vytvoriť organizáciu, ktorá je prezentovaná cez spoločné ciele.
- funkcia sprostredkovateľská: ako strana presadzuje spoločné záujmy, ciele a zámery určitej skupiny prostredníctvom aj jej prostredníkov, ktorí by mali byť pripravení obsadzovať určité funkcie v štátnych, straníckych a iných orgánoch politického systému;

- funkcia výberová: ako politiká strana skvalitňuje členskú základňu a zabezpečuje kádrovú a personálnu politiku.

Ak vo vzťahu k týmto štyrom funkciám analyzujeme strany, ktoré dňa 12. júna 2010 boli úspešné pri voľbách na Slovensku do Národnej rady Slovenskej Republiky, tak môžeme prísť k hodnoteniu, že žiadna z politických strán nenaplnila uvedené funkcie politických strán tak, aby viedli k úspešnej realizácii ich obsahu. V uvedenom čase bolo podľa zákona č.85/2005 Z. z. na Slovensku registrovaných 53 politických strán a politických hnutí.

Predvolebne preferencie favorizovali na výhru stranu SMER - SD. Prognóza sa ukázala ako pravdivá a strana Róberta Fica získala najväčší počet voličských hlasov. Vo voľbách bolo odovzdaných 2.529.385 platných hlasov, čo predstavovalo účasť 58.83% oprávnených voličov. Strana SMER-SD vládu nezostavila.

Percentuálny podiel získaných hlasov pre politické strany, ktoré vstúpili do parlamentu bol: SMER-SD - 34,79%, to bolo 880111 hlasov a 62 parlamentných kresiel; SDKU-DS - 15,42%, to bolo 390042 hlasov a 28 kresiel; SaS - 12,14%, to bolo 307287 hlasov a 22 kresiel; KDH - 8,52%, to bolo 215755 hlasov a 15 kresiel; MOST-HID - 8,12%, to bolo 205538 hlasov a 14 kresiel; SNS - 5,07%, to bolo 128490 hlasov a 9 kresiel. Vládnu koalíciu nedokázala vytvoriť strana SMER-SD ale vytvorila ju koalícia strán SDKU-DS, KDH, SaS a MOST-HID, ktorá ale vládla len do predčasných volieb 10. marca 2012. Za percentuálnou podporou strán voličmi je aj odpoveď na naše kritické hodnotenie ich pôsobenia, ktoré vychádza z programov strán a ich prostredníkov. Tieto strany nedokázali naplniť ani štyri základné funkcie (integratívnu, organizátorskú, sprostredkovateľskú, výberovú) preto sa ocitli v roku 2013 na okraji spoločenskej a voličskej akceptácie.

Rozhodovanie voličov a regulácia politických strán štátom

Rozhodovanie voličov na Slovensku nie je podľa programu politickej strany alebo na základe zhody vlastných politických preferencií so stranou. Rozhodnutie voličov je spravidla odmietaním toho čo sa za dané spravidla volebné obdobie zhodlo alebo nezhodlo s politickými a spoločenskými preferenciami konkrétneho voliča alebo komunity. Vplyvnou skupinou na Slovensku, ktorá je stabilná alebo sa zväčšuje, sú nevoliči a nezávislé osoby resp. občianske iniciatívy. Nezávislé osoby a nevoliči dokážu vplyvne na svoje okolie deklarovať svoj pozitívny alebo negatívny postoj k politickým stranám. Nezávislý kandidát

na prezidenta SR v prvom kole volieb v roku 2014 získal 24% hlasov, kým politický kandidát strany SMER-SD získal 28%. Názor nevoličov ako aj politicky nezávislých jednotlivcov či iniciatív v konečnej fáze rozhodovania sa voliča, podľa našich prieskumov, ovplyvní voliča na 30 až 40%. Pri rozhodovaní sa voličov v konečnej fáze ich rozhodovania svoju úlohu zohrávajú aj masmédiami zverejňované výsledky preferencií strán resp. ich lídrov či kandidujúcich jednotlivcov. Vo vzťahu ku klasifikácii politických strán zisťujeme aj stav, že voličov pri rozhodovaní netrápi klasifikácia strany na ľavicovú, pravicovú alebo liberálnu, konzervatívnu a sociálnu. *„Prieskumy verejnej mienky jasne ukazujú, že v uplynulých desaťročiach významne poklesol podiel voličov, ktorí mali jasnú identifikáciu s nejakou politickou stranou“* (Rybář, 2011, s. 30). Pre analyzovanie príčin tohto stavu môžeme použiť aj analógiu so závermi, ktoré z výskumu k správaniu sa spotrebiteľov urobil Daniel Kahneman, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu. Ak akceptujeme, že voliči sa pohybujú okrem ekonomického trhu aj na tzv. verejnom trhu, kde si voliči vstupom do volieb vyberajú produkty tohto trhu, tak analogicky podľa Kahnemana ich rozhodovanie prebieha na dvoch úrovniach, ktoré vedú k rozhodnutiu. Pri rozhodovaní voliči v prvom prístupe zapájajú intuíciu a inštinkty, ktoré vytvárajú prvý systém rozhodnutí a potom vstupujú do druhého systému, kde rozhodnutia súvisia so zapojením racionality a možnosťami analyzovania (Kahneman, 2012).

V prvom prístupe voliči realizujú rozhodnutia, ktoré uprednostňujú súčasnosť a nie sú orientované na blízku budúcnosť lebo väčšinu udalostí prežili a inštinkt ich vedie k prežitiu. V druhom systéme nasledujú prístupy, ktoré sú náročné na získanie informácií aj pre účely analyzovania. Spravidla voliči ale nemajú dostatok časového priestoru na získavanie hodnoverných informácií, aby racionálne a analyticky hodnotili svoju voľbu pre politickú stranu. Nedokážu alebo nemôžu získať informácie – ako doteraz strana realizovala program, aký je program na nasledujúce obdobie, kto bol a bude zodpovedným sprostredkovateľom politickej strany, absolvovať stretnutia politickej strany s voličmi, viesť priame, internetové rozhovory s kandidátmi v sociálnych sieťach, robiť šetrenia a overovať získané alebo sprostredkované informácie atď. Vieme, že nie je jednoduché pre občana takéto informácie vyhľadať a analyticky zosumarizovať. Vyžaduje si to obetovanie osobného času voličov. V tomto momente sa do popredia dostávajú intuícia a inštinkt, ovplyvnené emocionálnymi faktormi z minulosti aj súčasnosti. Tieto emocionálne faktory môžu ovplyvniť masmédiá, verejná mienka, komunita, rodina, pracovné prostredie, osobný zážitok a ďalšie. Pri rozhodovaní u väčšiny voličov preto to nie je program politickej strany, ideologická orientácia, zloženie členskej základne, výkon jej integratívnej, organizátorskej,

sprostredkovateľskej a výberovej funkcie politickej strany. Tak ako pri rozhodovaní sa spotrebiteľa na ekonomickom trhu pre výrobok, kde Kahneman poprel racionalitu pri rozhodovaní, nemôžeme počítať ani na verejnom politickom trhu s racionalitou voličov, čo sa skutočne v praxi už opakovane potvrdzuje pri analyzovaní výsledkov každých volieb na národnej aj komunálnej úrovni.

Spotrebiteľovi na ekonomickom trhu pri rozhodovaní štát poskytuje ochranu a pomoc cez určitú mieru regulatívov a povinnej informovanosti od predajcov, čím sa vytvára určitá kultúra tržného prostredia. Voličom štát nevytvára primeranú ochranu a pomoc a prijatá miera regulatívov (napr. volebné zákony) a informovanosť (napr. obdobie volebnej kampane) sú výsledkom zásahov štátu, ktoré vyhovujú politickým stranám – zmeny spájanie, rozdeľovanie volebných obvodov, kvóra vstupu politickej strany do parlamentu, zloženie povinnej zálohy k voľbám, vstup na kandidátku cez politickú stranu ale objektívne neinformujú občana. Aj preto na Slovensku verejný politický trh zo strany štátu nevytvára také prostredie, aby to prispelo k určitej ustálenej politickej kultúre prostredia pre rozhodovanie sa voliča v danom politickom systéme.

Napriek uvedenému ale politický systém na Slovensku má pre verejný politický trh regulatívy, ktoré sú všeobecnými znakmi demokratického systému:

- občan pri všeobecných, priamych a tajných voľbách má možnosť výberu medzi kandidátmi i stranami. Nie je upreté právo vytvoriť stranu, pokiaľ jej program nie je v rozpore s ústavou;
- štát je indiferentný voči ideológiám;
- realizuje sa inštitucionálny pluralizmus a preto súperenie politických strán prebieha na základe slobodne všeobecne prijatých pravidiel politického procesu;
- realizuje sa horizontálna deľba moci na zákonodarnú, výkonnú a súdnu;
- obsahuje znaky vertikálnej deľby moci pri rieši podielu na moci u nižších stupňov politického systému – subsidiarita;
- právny systém je nezávislý od politickej moci a prijatý zákon stojí nad zložkami politického systému a jeho ideológiou a tieto sú prinútené sa mu podriadiť;
- uplatňuje sa demokratická diskusia, po ktorej nasleduje hlasovanie a prijatie rozhodnutia na základe vôle väčšiny pri zaručení práv menšín;
- práva menšín nezávisia od dobrej vôle väčšiny a nemôžu byť zrušené väčšinou hlasov.

Otázkou vo vzťahu k uvedeným znakom je či nie je potrebná pre rozhodovanie sa občanov v politickom systéme vyššia miera regulácie politických strán v súlade s celospoločenským názorom na politické strany.

Politický pragmatizmus a nedemokratické vládnutie

K formovaniu politickej kultúry, keď volič zrozumiteľne rozoznáva postavenie politickej strany v politickom systéme Slovenska sa občianska verejnosť len málo priblížila. Je to dôsledok netransparentného pôsobenia strán ako z hľadiska tvorby, hodnotenia ich programov, obsahu ideológie, tak aj spôsobov pri financovaní ich pôsobenia. Väčšia časť občanov sa rozhoduje v zmysle prirovnania, ktoré s obľubou používa predseda strany SMER-SD Róbert Fico[84]: „*Je jedno aká je mačka, či biela alebo čierna, hlavne, že chytá myši.*“ Tento pohľad na ideologické zameranie strany SMER uviedol už v roku 2001 a významnou súčasťou ideológie tejto strany do súčasnosti je podľa vyjadrení viacerých politológov pragmatizmus.

Môžeme vysloviť hypotézu či pragmatizmus[85] (čo sa v politike väčšinou chápe, ako prispôsobenie sa situácii a správanie sa jednotlivca alebo kolektívu bez zotrvávania a určovania si základných princípov od ktorých sa neodstúpi) nie je obsahom pôsobenia a princípom práce nezávislých osobností, kandidátov a občianskych iniciatív vo vzťahu k určitej oblasti ich záujmu pri vytváraní občianskej spoločnosti? Podľa nášho názoru áno a ak nechceme, aspoň nateraz opustiť na Slovensku, aj v Európe demokratický systém založený na politickom systéme v ktorom rozhodujúcu úlohu majú politické strany môžeme ísť len vývojom, ktorý je známy z USA – kde na princípe pragmatizmu došlo k vyformovaniu sa dvoch silných politických strán so silným ekonomickým zázemím. Tento stav sa v USA označuje za populárny pragmatizmus, ktorý vyjadruje záujmy americkej konzumnej spoločnosti a vychádza z interpretácie myšlienky, že je zbytočné sa niečím zaoberať, pokiaľ to neprináša politický, ekonomický či celospoločenský zisk. Tento pragmatizmus rešpektujú a používajú aj občianske iniciatívy (napr. dobrovoľníctvo až za hranice štátu), ak prináša „zisk“ väčšine účastníkov. Inakšie sú občianske iniciatívy nežiaduce a eliminované aj v politickom systéme USA.

[84] Pozn. je pravdepodobné, že na základe vyhodnotenia realít Slovenského politického prostredia
[85] Podľa Williama James v pragmatizme je pravdivým to, čo sa podľa nášho presvedčenia osvedčuje ako dobré.

Ako sme už uviedli výsledky prvého kola volieb prezidenta na Slovensku v roku 2014 potvrdili názor, ktorým publikovala Zmajkovičová k situácii na Slovensku pred prezidentskými voľbami – „*V poslednom období sa akoby synonymom niečoho pozitívneho v politike stáva spojenie typu nezávislý kandidát, nezávislé osobnosti a podobne. Proste spájanie sa s istou politickou stranou, s istým politickým názorom je považované za niečo zlé, nevhodné, jednoducho skôr ako príťaž*“ (Zmajkovičová, 2014, s.11). Ako ďalej uvádza politický systém na Slovensku je postavený na parlamentnej demokracii a predpokladá, že po voľbách vznikne funkčná parlamentná väčšina, z ktorej sa vygeneruje akcieschopný a odborne spôsobilý vládny kabinet. Parlament a vláda tak tvoria tandem, ktorý nielen dokáže prijať dobré zákony, ale ich vie aj realizovať. Zdôrazňuje, že je v záujme udržania elementárnych pravidiel parlamentnej demokracie, aby relevantnými hráčmi zostali práve politické strany a ich reprezentanti, ktorí dokážu garantovať kontinuitu i pozitívny vývoj (Zmajkovičová, 2014). Realita v politickej kultúre Slovenska ale smeruje k neustálemu „boju občana“ proti politickým stranám a systému na ňom založenom. Kde sú príčiny tohto stavu?

Výsledky pôsobenia politických strán za obdobie ich vládnutia v demokratických podmienkach od roku 1990 resp. na Slovensku od roku 1993 sú voličmi vnímané rozporne lebo niektoré zásadné rozhodnutia sa udiali bez priamej účasti občanov pri zneužití inštitútu zastupiteľskej demokracie. Za príčinu tohto stavu sme označili v našej analýze stav, že politické strany sa od začiatku vzniku Slovenskej republiky nedôsledne, nekoncepčne venovali východiskovému prvku, ktorý je medzi politickým systémom a spoločenským systémom a to je ekonomika a tiež všetkému, čo určitý spoločenský systém utvára – systému verejnej správy. Doteraz prebiehajú nestabilné reformy štátnej správy a územnej samosprávy. Vo verejnej ekonomike sa v permanentnom krízovom stave (neustále zadlžovanie) nachádzajú služby zdravotníctva, vzdelávanie a kultúra, sociálne služby – dôchodkový systém ku ktorým sa pripájajú aj deficitne zabezpečované funkcie štátu v oblasti bezpečnosti, obrany a ochrany životného prostredia. Úniky z finančných povinností, nerovnosť práva, dôchodková nerovnosť sa stali charakteristickými znakmi na ktoré spoločnosť rezignuje.

Vstupom Slovenska do Európskej únii a Európskej menovej únii došlo k relatívne stabilnejšiemu rozhodovaniu o ekonomike, tak vo verejnom, ako aj v súkromnom sektore. Stále Slovensku ale chýba parlamentnými aj neparlamentnými politickými stranami akceptované riadenie na základe všeobecne uznanej a prijatej stratégie ekonomického rozvoja Slovenska. Programové rozpočtovanie Európskej únie vytvorilo určité stabilné

ale pre Slovensko umelé prostredie pre ekonomický program politických strán. Programy Európskej únie na sedemročné obdobia sa na vládnej úrovni pripravujú bez politickej zhody, bez použitia nástrojov priamej demokracie, čo následne pri striedaní vlád vedie k spochybňovaniu kompetentnosti predchádzajúcej vlády. Pre Slovensko doslova platí Eastonovo vymedzenie politického systému ako systému, ktorí cez vzťahy v spoločnosti autoritatívne rozdeľujú hodnoty s tým rozdielom, že na Slovensku je slabá interakcia aktérov verejnej politiky. Politický systém na Slovensku neúplne reflektuje Eastonovo formuláciu, že ide o - interakcie, prostredníctvom ktorých sa v spoločnosti autoritatívne rozdeľujú hodnoty.

Príkladom toho, že politické strany v demokratických režimoch vládnu nedemokraticky sú vyjadrenia samotných politikov, ako ich uvádza Verhulst Jos a Nijeboer Arjen (Verhulst – Nijeboer, 2008), keď politici hovoria o situácii, že stav si vyžaduje odvahu na zavedenie nepopulárnych opatreni. Aj z médií sú nám známe slovné spojenia: ...nová vláda však bude musieť hneď po voľbách prijímať nové, aj nepopulárne opatrenia, alebo: ...ministri financií eurozóny sa zhodli, že Grécko musí prijať ďalšie nepopulárne opatrenia. K tomuto sú aj opačné vyjadrenia: ...zavádzaniu nepopulárnych opatrení sa dá predísť zodpovedným nakladaním peňazí daňovníkov, alebo: ..medzi dôvodmi prekročenia rozpočtu analytici uviedli neochotu vlády prijímať nepopulárne opatrenia a pod. Nepopulárne opatrenia sú konaním proti vôli občanov a ako uvádzajú uvedení autori, nie je to odvaha politikov, ale nedemokratické zneužívanie moci, zabezpečovanie svojho cieľa silou v politickej kultúre, ktorá akceptuje použitie moci nad druhým. Nejde o súťaž myšlienok v otvorenej demokratickej diskusii, interakciu, ale o presadenie nepopulárnych opatrení bez dôslednej informovanosti všetkých ktorých sa opatrenia môžu týkať aj existenčne.

Varovným výsledkom zisťovania nedemokratického vládnutia súčasných politických strán je aj monitoring správ a stanovísk, ktoré sú publikované na rôznej úrovni do spoločnosti. Jeden z kandidátov na prezidenta SR vo vysielaní Slovenského rozhlasu uviedol, že existujúca korupcia je prejavom nečestného konania. Akékoľvek nečestné konanie, aj konanie politických strán sa nezlučuje s demokraciou a patrí do vládnutia nedemokratických totalitných režimov. U politických strán na Slovensku boli a sú určité prejavy nečestného, teda aj totalitného prístupu. Napríklad strany prejavujú snahu dosiahnuť alebo uprednostniť jedno dominantné postavenie organizácie zo sféry duchovného života a tento prístup dominuje aj na lokálnej úrovni. Totalitný prístup sa tak prejavil a realizoval aj na vládnej úrovni – zmluva s Vatikánom uzavretá v roku 2000, ktorá je zo strany Slovenska

nevypovedateľná. Totalitne postupovali aj vládne politické strany pri vstupe Slovenska do NATO v marci 2004, keď uplatnili jednotnú ideológiu[86] ako prostriedok ovplyvňovania vedomia spoločnosti a použili výkonnú a súdnu moc na zmarenia referenda. Referendum s otázkou „*Ste za vstup SR do NATO?*“ na Slovensku v roku 1997 bolo s účasťou voličov 9,53% neplatné.

V kontexte korupcie sa dostávame do vážnych pochybností o demokratickom vládnutí politických strán nielen na Slovensku ale aj v priestore Európskej únie. Ako uvádza E. Kováčová, prevencia a boj proti korupcii sú nevyhnutné, nakoľko: „*sú predpokladom vytvorenia európskej oblasti slobody, bezpečnosti a spravodlivosti*“ (Kováčová, 2010, s. 216). Eurokomisárka pre vnútorné veci Cecília Malströmová uviedla, že miera korupcie v EÚ spôsobuje ročne podľa odhadu straty vo výške 120 mld. €. V správe o boji proti korupcii, ktorú vo februári 2014 predložila európska komisárka sa hodnotí, že až 76 percent Európanov považuje korupciu v ich krajine za rozšírenú (v Grécku je to 99%, Taliansko 97%, Španielsko 95%, Česko 95%, Portugalsko 90%). Tri najväčšie európske ekonomiky majú priaznivejšie výsledky – Veľká Británia 37%, Nemecko 30%, Francúzsko 27%. Najmenej korupčné sú Dánsko 9% t.j. takmer nulová korupcia a škandinávske krajiny Fínsko a Švédsko 12 %. Celých 90% Slovákov si myslí, že úplatkárstvo je na Slovensku bežný jav (Krbatová, Trebulová, 2014). K tomuto mysleniu prispieva podľa zisťovaní pocit, že súdnictvo skutočne nie je nezávislým, existujú tesné prepojenia medzi politickou a podnikateľskou elitou, exitujú korupčné väzby medzi biznisom, verejnými financiami a politickými stranami vrátane ich straníckeho financovania.

Európsky ombudsman vyzval Európsku komisiu, aby sa riešili otázky transparentnosti konania, vyhýbania sa zodpovednosti za rozhodnutia a aj možné konflikty záujmov konkrétnych osôb aj na jej úrovni (Dospiva, 2014).

Financovanie politických strán

Hodnotenie stavu demokratického alebo nedemokratického vládnutia súvisí aj s financovaním politických strán a kontrolou ich financovania na národnej a nadnárodnej úrovni. Signály o tom, že financovanie politických strán môže vnímať verejnosť viac negatívne, ako pozitívne, naznačujú ako prieskumy verejnej mienky, tak aj teória. Politické strany na Slovensku využívajú zákonom upravenú formu financovania a súčasne

[86] V roku 2000 v Národnej rade SR 23 koaličných a opozičných poslancov slovenského parlamentu vytvorilo Poslaneckú skupinu pre rýchlu integráciu Slovenska do NATO.

využívajú aj ďalšie formy, ktoré pozná prax a teória. Pre činnosť politických strán používajú prostriedky, ktoré pochádzajú z verejných aj zo súkromných zdrojov. Nejde len o finančné prostriedky z verejných zdrojov určených legislatívou, ktoré podľa teórie označujeme za priame zdroje, ale sa využívajú aj finančné súkromné zdroje, ktoré už menej jednoznačne a transparentne upravuje legislatíva, resp. vôbec neupravuje v určitých prípadoch na Slovensku. Ide o nepriame formy financovania z verejných zdrojov, no najmä zo súkromných zdrojov vo forme informácií, ľudských zdrojov, materiálových zdrojov, nenávratných investícií, bezplatných služieb alebo tovarov, ktoré sú obvykle nákladom na strane poskytovateľa. Práve tieto sú predmetom kritického vnímania voličmi lebo spravidla sú prinútení obavami o stratu ich aj poskytovať nad rámec svojho pracovného postavenia ako vo verejnom, tak aj v súkromnom sektore.

Štátne funkcie a jednotlivé rezorty si parcelujú stranícke elity a nimi reprezentované oligarchické klany[87]. Politické elity sú viac, ako od voličov, závislé od svojich sponzorov. Odcudzenie od politiky spochybňuje vieru v demokraciu (Marušiak, 2013).

Tieto otázky analyzuje viac odborníkov na politické systémy, ale pri záveroch sa sústreďujú na obhajobu dôvodov financovania z verejných zdrojov. Závery sa preto koncentrujú do formulácií:

- dôvodom financovania z verejných zdrojov je snaha zabrániť nežiaducim tlakom na strany z ekonomickej sféry,
- vytvoriť stranám podmienky voľného vstupu do volebnej súťaže,
- vytvoriť stranám šance uchádzať sa o podporu z verejných zdrojov,
- dosiahnuť určitú stabilitu straníckeho systému.

Aj keď sa financovanie z verejných zdrojov vzťahuje na politické strany a politické hnutia, ktoré splnili vo volebnej súťaži stanovené podmienky a získali určitú mieru voličskej podpory, to ale nezaručuje, že politické strany a politické hnutia nebudú profitovať na iných verejných a súkromných zdrojoch. Súčasne politické strany považujú v podstate každý model s garantovaným verejným zdrojom, ktorý si aj sami schvália za výhodný, lebo štátny príspevok na ich činnosť je zárukou stáleho a pravidelného príjmu. Nevyriešenou otázkou v pluralitnom demokratickom systéme je financovanie mimoparlamentných strán. Počet politických strán a hnutí, ktoré majú podporu z verejných zdrojov na Slovensku je priemerne 8-10 a počet tých, ktoré nemajú žiadnu podporu je 40-50. Tento stav poukazuje

[87] Pozn. na Slovensku je viac ako 35 boháčov, ktorých majetok je rádovo v stovkách či desiatkach miliónov eur a majú vzťahy k politickej elite.

na skutočnosti, že z verejných zdrojov štát dotuje úzku skupinku strán pre ktorú medziročne narastá objem verejných prostriedkov. Už v roku 2005 charakterizoval Belko tento stav, ako kartelizáciu politických strán a uviedol „*kartelizácia je reálne prítomný jav v slovenskom systéme straníckeho financovania. Zatiaľ čo v jednotlivých volebných obdobiach rastie hodnota priemernej ročnej štátnej podpory (vyjadrenej v súhrne pre všetky financované subjekty), počet strán a hnutí, ktoré z nej profitovali, bol čoraz menší*“ (Belko, 2005, s.5).

Financovanie politických strán na Slovensku výrazne deformuje demokratické pravidlá straníckej súťaže a nedemokratizuje spoločnosť. Naopak, tým, že politické strany nie sú výhradne postavené na príjmoch od členov a podporovateľov, a príjmy nie sú kontrolované spoločnosťou, tak slovenský systém financovania politických strán sa podieľa na poklese najširšej participácie členov a priaznivcov pri formovaní cieľov, programov a výchove straníckych elít v politických stranách a politických hnutiach. Tento stav je tiež prejavom tendencie nedemokratického vládnutia vlád na Slovensku. Aj v prípade financovania politických strán je charakteristické vyjadrenie historika Petríka, že nejasná hranica medzi zákonným a nezákonným, hrozne brzdí spoločnosť. Ani jedna politická reprezentácia nič v tejto veci neurobila (Petrík, 2014).

Ako uvádza Outlý (2003), model financovania politických strán je spojený aj s volebným systémom. V pomernom volebnom systéme nekandidujú jednotlivci, ale politické strany. Tento systém má potom tendenciu k financovaniu z verejných zdrojov. Naopak v krajinách s väčšinovým volebným systémom prevažuje financovanie zo súkromných zdrojov. Volebný systém je odrazom politického systému krajiny a vzťahu politických strán viac „*demokratizovať*“ tento systém. Problémom Slovenska sú práve otázky demokratických zmien v politickom systéme, ktoré sa dotýkajú postavenia a pôsobenia politických strán a politických hnutí.

Iný názor má Karpala, pracovník z Ústav politických vied SAV, ktorý uvádza, že verejné financovanie politických strán zásadne nemení systémové vzťahy. Jeho absencia by však znamenala zánik i tých najformálnejších znakov pluralizmu. „*Ak by boli strany platené len z peňazí tých, čo na to majú, logický výsledok by bol, že peňazí by sa dočkali len strany reprezentujúce záujmy skupín, ktoré si ich môžu dovoliť podporovať. Tieto názory sa vracajú do 19. storočia, keď politické strany reprezentovali iba úzku vrstvu spoločnosti*.“ Financovanie strán pritom nie je hlavným faktorom, ktorý umožňuje či znemožňuje ich existenciu. Teda nie je ani podstatným faktorom určujúcim povahu politického režimu (Karpala, 2013, s. 35). Napriek uvedeným odborným názorom rastie v spoločnosti počet

„nezávislých občanov“, ktorí považujú súčasný systém financovania politických strán za obmedzujúci demokraciu.

Extrémizmus ako neštandardné správanie politických strán alebo zlyhanie vládnych politických strán

Pri sledovaní výsledkov pôsobenia politických strán v demokratických spoločnostiach už dlhodobo pripúšťame, že väčšia časť obyvateľstva neprosperuje, a preto by sme mali analyzovať aj tie stanoviská, ktoré prinášajú varovanie na pozadí kolapsu aj arabských diktatúr. Ako uviedol Mesík *„bleskové zrútenie diktatúr mnohí interpretujú ako výraz túžby Arabov po slobode či demokracii. V skutočnosti sú arabské revolúcie výrazom biedy más*“ (2011, s. 35). Sociológ, pracovník Yaleovej univerzity Wallerstein Immanuel uvádza: „*Súčasnú svetovú situáciu charakterizuje znižujúca sa životná úroveň dvoch tretín obyvateľstva, nehanebný rast príjmov horných vrstiev a úpadok efektívnej moci USA*“ (2011, s. 36). 85 najbohatších ľudí na svete vlastní majetok ako 3,5 miliardy najchudobnejších ľudí, čo je polovica svetovej populácie – tieto výsledky prieskumu na Svetovom ekonomickom fóre v Davose[88] prezentovala Winnie Byanyimaová, riaditeľka rozvojovej organizácie Oxfam.

Lasica, známa osobnosť z oblasti kultúry na Slovensku sa verejne vyjadril, že v spoločnosti sa vyvíja stav, keď prednosť majú taký, čo sa začali správať tak, ako si vždy predstavovali, že sa majú správať bohatí. Stavajú si honosné domy, kupujú drahé autá, lietajú helikoptérami, prestali vnímať hranice únosnosti. A tak na Slovensku už nejde o kapitalizmus, ale vládu plutokracie – sústredenie štátnej moci v rukách boháčov (Lasica, 2014). Známy Slovenský ekonóm Pavelka uvádza: „*Legislatívne zmeny na Slovensku umožnili majiteľom kapitálu a finančným oligarchom presunúť nezdanené výnosy do daňových rajov a umožnili im tak dopriať si ešte väčší blahobyt z peňazí, ktoré doteraz končili ihneď v slovenskom štátnom rozpočte*“ (2014, s. 25). Podobné stanovisko má aj Pánis, ktorý uviedol, že trh deformujú spriaznení politici. Ide najmä o najbohatších, ktorí majú najväčší vplyv na politikov. Prostredníctvom politikov si najbohatší vybavili legislatívu, ktorá im vyhovuje, no spoločnosti ako celku škodí (Pánis, 2014).

[88] Svetové ekonomické fórum (WEF), ktoré sa zišlo 22. januára 2014 na štvordňovom rokovaní globálnej elity sa zúčastnilo zhruba 2500 predstaviteľov zo 100 krajín sveta, vrátane vyše 1500 popredných podnikateľov a 40 hláv štátov. Uskutočnilo sa viac ako 250 zasadaní a workshopov, na ktorých sa diskutovali problémy globálnej ekonomiky, finančného systému, nových energií, klimatické zmeny a zdravotníctvo.

Riaditeľ Ekonomického ústavu SAV sa vyjadril: „*Honba za ziskom za každú cenu úplne zdeformovala hodnotovú štruktúru*“ (Šikula, 2013, s. 12). Ako uvádza, ekonómovia a filozofovia vyvodzovali závery, že pokrok bude ľudí stále viac oslobodzovať od ťažkej práce, že budú mať väčší priestor na oddych, kultúru, rodinu. Ukazuje sa však presný opak. Podľa Šikulu je isté, že už dnes fungujú globálne koordinované štruktúry, ktoré tento svet ovládajú. Nie je všetko náhoda, čo sa okolo nás deje. Medzinárodný menový fond, Svetová banka, WTO a predovšetkým najväčšie finančné a nefinančné korporácie fakticky ovplyvňujú dianie na planéte. Tieto sú vo veľkej miere zodpovedné za globálnu krízu. Pod ich vplyvom však dochádza aj k veľkému prerozdeľovaniu ekonomickej a politickej moci.

Vyjadrenie Šikulu potvrdzujú závermi zo seriózneho dvojročného výskumu aj dvaja autori – novinári z Francúzska Deloire a Dubois, ktorí sa zaoberali sieťou podnikateľov, bankárov a politických činiteľov vytvorenou na začiatku 50. rokov s označením Bilderberg a sieťou, ktorá vznikla o dvadsať rokov neskoršie s označením Trilaterál. Na historických faktoch aj faktoch z posledných rokov dokazujú ich koncentráciu na „svetovládu“ a ovplyvňovanie rozhodnutí a konaní Európskej únie, WHO, MMF, Svetovej banky a vrcholových predstaviteľov štátov. V tejto súvislosti zdôrazňujú zistenie, že *„demokracia funguje ako tak na lokálnej úrovni, v priamom vzťahu občanov s ich starostom. Je to jediný prvok zastupiteľskej demokracie, ktorý si názov demokracia zasluhuje“* (Deloire - Dubois, 2013, s. 83).

Vážne varovanie vyjadrila aj Schmögnerová, ministerka financií Slovenskej republiky v rokoch 1998 – 2002 a neskoršie výkonná tajomníčka Európskej hospodárskej komisie pri OSN, viceprezidentka Európskej banky pre obnovu a rozvoj v Londýne. V svojom vyjadrení upozorňuje aj na deštrukčné pôsobenie súčasného stavu na ciele Európskej únie. „*Občan stratil dôveru v európsky projekt. Má strach z nezamestnanosti, z toho, ako vyžije, aká budúcnosť ho čaká atď. Neistota sa stala jeho chlebom každodenným. Neistota živí nedôveru v úniu aj v zakladajúcich štátoch Európskeho spoločenstva (napr. v januári 2014 dôveru v EÚ malo už iba 31 percent Francúzov). Politické páky v národnom štáte sú slabé, vykĺzli z rúk národného štátu. Svetové ekonomické fórum v januári 2014 konštatovalo, že v priveľa štátoch profitovalo z rastu primálo ľudí, a to nie je dobrý liek na stabilitu a udržateľný rast. Prehlbujúce sa príjmové nerovnosti sú rizikom pre sociálnu stabilitu a bezpečnosť sveta“* (Schmögnerová, 2014, s. 39). Avšak, ako uvádza Kováčová vo svojom príspevku: „*prepad v dôvere Slovákov voči EÚ nie je až taký výrazný ako v krajinách, ktorých sa menová a dlhová kríza dotkla oveľa intenzívnejšie a hlbšie“ .... „Slováci si veľmi dobre*

uvedomujú, že keby spoločné európske platidlo na Slovensku nebolo prijaté, dopady krízy by boli oveľa horšie“ (Kováčová, 2013, s. 36).

Na Slovensku je každý tretí mladý človek bez práce. V Českej republike je to každý piaty, v Španielsku a Grécku každý druhý. Žilinský, výskumný pracovník University of Chicago, v svojej analýze nerovností v spoločnosti na Slovensku uviedol: „*Bol by to zázrak, ak by tieto trendy nemali tragické sociálne a politické dôsledky“* (Žilinský, 2014, s. 13). Verejná politika sa musí zmeniť, pretože rastú rozdiely nielen vertikálne, ale aj horizontálne. Horizontálne nerovnosti nastávajú, ak ľudia s rovnakou kvalifikáciou dostávajú odlišné platy. Vertikálne nerovnosti sú spôsobené rozdielmi vo vzdelaní, veku, v zručnostiach a dopyte na trhu. „*Ako môžu vyššie príjmy bohatých pomôcť štátu zaplatiť sociálnu pomoc a ostatné verejné statky ako školstvo, keď aj hviezdy (športovci, speváci, herci) priznávajú daňový príjem v daňových rajoch*“ (Žilinský, 2014, s. 13).

Hľadanie príčin tohto stavu opisuje vo vzťahu k vývoju Pehe, keď dôvody vidí aj v tom, že predtým boli politické inštitúcie západných štátov niekoľko desaťročí také silné, že dokázali kapitál skrotiť vo svojich národných hraniciach. Takto zaistili reguláciu a redistribúciu bohatstva tak, že v nich vznikli sociálne štáty, dnes je ale iná situácia. „*Dnes globálny kapitál postupuje veľmi rýchlo. Pomalé a ťažkopádne demokratické procesy mu prekážajú. Začína ich obchádzať. Ak sa nepodarí vytvoriť globálne fungujúci politický systém, ktorý skrotí rozpínavosť kapitálu, tak celý systém dospeje k nejakej forme krachu“* (Pehe, 2014, s. 14).

Sú tieto výroky o stave spoločnosti tendenciou ku globálnej demokratizačnej zmene a politický extrémizmus alebo extrémistické prejavy sú len prechodným javom, odrazom momentálneho prechodného stavu celej spoločnosti?

Diskusie na tému extrémizmu, politického extrémizmu sú stále častejšie a zaznievajú viac vo vyjadreniach politikov. Upozornenia na extrémizmus zaznievajú aj v takých vyjadreniach, ktoré vybočujú z konvenčného myslenia o moci v štáte a spôsobe demokratickej správy štátov v Európskej únii. Dnes už väčšina zainteresovaných pozná vystúpenie Gofrey Blooma v Európskom parlamente a jeho krátke hodnotenie: Štát je inštitúcia okrádania. Dane sú len o tom, že politici a byrokrati kradnú peniaze ľuďom na to, aby ich potom nehanebne rozhádzali. Toto miesto nie je žiadnou výnimkou. Je fascinujúce a skutočne obdivujem, ako si dokážete zachovať svoju tvár, keď hovoríte o vyhýbaniu sa plateniu daní, veď celá komisia a byrokracia komisie sa vyhýba plateniu daní! Vy neplatíte dane, tak ako platia bežní ľudia! Veď vy ste najväčší vyhýbači platenia daní v Európe! Nebude to dlho trvať, kým ľudia vtrhnú do tejto budovy a povesia vás za to a budú v práve (Bloom, 2013). Tento prejav sa označil za

prejav politického extrémizmu, ale náš prieskum na vzorke 121 externých študentov vysokej školy ukázal, že až 82% s jeho postojom súhlasí. V prieskume, neboli zapojení občania, ktorých ako názorovo blízkych k takýmto extrémistickým prejavom charakterizujú ako voličov kde „*dominujú muži, menej vzdelaní, manuálne pracujúci s nízkym zárobkom. Ľudia, ktorí sú v živote menej úspešní a snažia sa zodpovednosť za to hodiť na niekoho iného – prisťahovalcov či Rómov*“ (Petková, 2013, s. 16). Vo vzorke boli ľudia pôsobiaci úspešne v súkromnom a verejnom sektore, s vekovým priemerom 31 rokov, 72 % ženy. Za hlavnú príčinu vzniku politického extrémizmu na Slovensku označili ekonomické pomery, ktoré sú aj dôvodom narastania rómskej otázky, narastanie príjmovej nerovnosti, rastu korupcie. Považovali sme preto varovania sociológov k očakávaným výsledkom volieb do Európskeho parlamentu v máji 2014 za vážne. Upozorňovali, že neriešené problémy môžu priniesť aj zvýšenie počtu zastúpenia extrémistických a neeurópskych strán v budúcom parlamente.[89]

Respondenti pod pojmom extrémizmus viac vnímali extrémne – krízové stavy v spoločnosti, ktoré do extrému dostali a dostávajú jednotliví politici a politické strany. Politický extrémizmus ako ideológiu ktorej základom je nacionalizmus a autoritárstvo v dotazníku odmietlo 98,5%.

Na Slovensku za politickú pravicovú extrémistickú stranu označujú Ľudovú stranu Naše Slovensko, ktorá podľa názorov odborníkov by sa mala označovať s názvom krajná pravica. Predseda tejto strany v roku 2013 vyhral voľby za predsedu Banskobystrického samosprávneho kraja s počtom hlasov 71397. Pravicové spektrum politických strán na Slovensku sa bránilo takémuto zaradeniu tejto strany do pravého spektra a zostáva pri označení extrémistickej strany. Na ľavom krajnom spektre sa na Slovensku sformoval v septembri 2013 na základe európskeho hnutia ICOR[90] subjekt, ktorý má názov VZDOR[91]. Cieľom tohto radikálneho ľavicového subjektu je vnútorný rozvrat a zánik EÚ a jej inštitúcií.

[89] Podľa prieskumov volebných preferencií v členských štátoch EÚ niektorí analytici predpovedajú, že európske voľby budú v znamení pozoruhodných volebných ziskov pre pravicové euroskeptické hnutia ako je Národný front (FN) vo Francúzsku, Strana nezávislosti Spojeného kráľovstva (UKIP), Strana slobody (PVV) v Holandsku. Tieto zoskupenia by spolu s gréckym ľavicovým hnutím SYRIZA, ktoré odmieta európsku jednotnú menu, či s Hnutím piatich hviezd (M5S) Beppeho Grillu v Taliansku mohli dostať aj 20 % a viac kresiel v europarlamente. Viď: <http://www.euractiv.sk/buducnost-eu/clanok/barroso-veri-ze-euroskeptikom-sa-nepodari-zmarit-projekt-uzsej-integracie-eu#sthash.xgEBCAsL.dpuf>.

[90] ICOR - International coordination of Revolutionary Parties and Organizations

[91] Politická strana Sloboda prijala nový názov: Vzdor- strana práce.

V júni 2012 sa v Bratislave konal okrúhly stôl s názvom „*Extrémizmus ako bezpečnostná hrozba pre Strednú Európu.*“ V záveroch z toho rokovania sa uvádza „*...neustála verejná kritika extrémistických ideológií je kvôli ich dogmatickej povahe nepostačujúca, keďže ich stratégie sa zväčša zakladajú práve na tom, že sa prezentujú ako bojovníci za nespravodlivosť a hrdinovia odporu s odvahou postaviť sa voči štátnym orgánom. Adekvátna pozornosť by mala byť venovaná podpore projektov, ktoré zabraňujú vzrastajúcej miere podpory týchto skupín v spoločnosti rovnako ako zvyšujúcej sa členskej základní extrémistických organizácií. Ide najmä o osvetu, vzdelávanie mladých ľudí v otázke demokratických hodnôt a v neposlednom rade podpore rozvoja štruktúr občianskej spoločnosti s cieľom predísť jej homogenizácii*“ (Padrtová - Vicenová, 2012, s. 7).

Vzrastajúca miera podpory politickému extrémizmu je podľa nášho zisťovania aj v tom, že politické strany nezvládli demokratické nástroje politického systému, deformovali ich a prezentáciou svojich názorov na verejnosti postavili proti sebe v spoločnosti dva sektory ekonomiky a to verejný a súkromný sektor. Súkromný sektor sa tak v spoločnosti vníma ako elitné spoločenstvo, ktoré sa nechce podieľať na prerozdeľovaní vytvorených hodnôt a verejný sektor, ako sektor prerastený politikou, byrokraciou a korupciou.

Zhrnutie

Poslanci v zastupiteľskej demokracii samostatne rozhodujú o všetkých dôležitých rozhodnutiach na verejných zastupiteľstvách, ale sú to práve občania, ktorí si vo voľbách vyberú poslancov obecného zastupiteľstva alebo politické strany na vládnutie v parlamente, aby sa „odbremenili“ od procesov rozhodovania kde „nestíhajú“ spracovávať informácie. Preto, práve občanom by sa mali tieto orgány aj zodpovedať. Praktické skúsenosti fungovania obcí, národného parlamentu ako základných prvkov demokratickej spoločnosti v rámci súčasného demokratické konceptu, ale aj participácia občanov, však ani zďaleka nevykazujú znaky skutočnej demokracie opísanej v dielach Aristotelesa a jeho vízii o obci ako o prvom spoločenstve, ktoré tvoria viaceré rodiny a ktoré nejestvuje len pre okamžitú potrebu, pričom v jeho ponímaní je rodina prirodzené spoločenstvo pre každodenné spolunažívanie a u Platóna, podľa ktorého má byť obec zodpovednou sprostredkovateľkou medzi človekom a dobrom.

Politická participácia ako súčasť demokratického spravovania je považovaná za základné právo, ale aj povinnosť občana aktívne sa zúčastňovať na politickom živote - títo občania by mali byť dostatočne rozhľadení a informovaní a mali by mať reálnu možnosť ovplyvniť riadenie verejnej politiky. Zapájanie verejnosti do procesu rozhodovania, kedy občan má možnosť reálne sa podieľať na tvorbe verejnej politiky a využíva k tomu dostatočné množstvo správne formulovaných informácií môže napokon len posilniť legitimitu prijatých rozhodnutí a spolu so zabezpečením transparentnosti správy vecí verejných sa aj samotné politické rozhodnutia stávajú priechodnými a podporovanými u širokej občianskej spoločnosti. Otázkou ale zostáva, v akej pozícií sa vidí v zložitom systéme verejnej správy sám občan. Ten často pociťuje nerovnosť s jeho predstavou podmienok a deklarovaným poslaním verejnej správy slúžiť občanovi, zabezpečovať realizáciu jeho práv v oblasti zamestnania, bezpečnosti, vzdelania, ochrany zdravia a i..

„Nadišiel čas, aby sa nastavili politické procesy tak, aby občania znovu mali pocit, že sú rovnoprávnou súčasťou spoločenského systému...“ (Rogalská, 2014, s. 31). Obraz spoločnosti na Slovensku v roku 2014 vyjadril Marec slovami *„...v roztvorených nožniciach medzi predstavou a realitou je obrovský priestor na frustráciu jednotlivca a nestabilitu spoločnosti“* (Marec, 2014, s. 15). Iná situácia nebola v roku 2014 ani na úrovni EÚ, čo pred voľbami vyjadril aj predseda Európskej komisie (EK) José Manuel Barroso[92] slovami, že hlavné politické sily by mali odolať pokušeniu zosmiešňovať euroskeptické postoje, ktoré vznikajú v súvislosti s vysokou nezamestnanosťou, úspornými opatreniami a slabším hospodárskym rastom. Práve to sú dôvody rastu popularity pre rôzne populistické a radikálne zoskupenia.

Celoeurópskym trendom je, že vlády politických strán, stále menej plnia svoju pôvodnú kľúčovú funkciu – monitorovať a analyzovať problémy občanov, ako sa vyjadril aj Krno, a k rovnakému poznaniu prichádzame aj my. Krno uvádza, že strany pomaly končia nielen monitorovať a analyzovať problémy občanov ale prestali *„...hľadať a vychovávať osobnosti, ktoré by ich riešili. Strany ako jeden z pôvodných pilierov občianskej spoločnosti sa premenili na firmy, ktoré sa na seba veľmi podobajú. V spoločnosti pretrvávajú demokratické tradície, inštitúcie, ústava a zákony. Iba samotná demokracia sa akosi vyparuje*“ (Krno, 2014, s. 55).

[92] Viac na: <http://www.euractiv.sk/buducnost-eu/clanok/barroso-veri-ze-euroskeptikom-sa-nepodari-zmarit-projekt-uzsej-integracie-eu#sthash.xgEBCAsL.dpuf>.

Politické strany Slovensku by mali nadobudnúť novú schopnosť poskytovať rovnako zmýšľajúcim a rovnako motivovaným občanom ucelenejší, stabilnejší a výkonnejší politický systém, ktorý bude občanov motivovať pre ich konštruktívnu politickú aktivitu. Politické strany musia pôsobiť aj ako organizácie, usmerňujúce záujmy rôznych skupín s cieľom konsenzu, spoločenskej syntézy, kompromisu a na základe demokratických prístupov sa vyhnúť nedemokratickému vládnutiu.

SOCIÁLNÍ PREDISPOZICE K POLITICKÉMU RADIKALISMU VE STŘEDOVÝCHODNÍ EVROPĚ

S jistou nadsázkou můžeme konstatovat, že krajně pravicové myšlenky zažívají v současné Evropě, zvláště v její východní části, svou „renesanci“. Svědčí o tom výsledky vzešlé z výzkumu založeného na měření sociálních predispozic k pravicovému radikalismu a extremismu mezi jednotlivými evropskými společnostmi. Výzkum provedl Institut politického kapitálu (Political Capital Institute), který srovnával 34 evropských států na základě dat studií Evropského sociálního přehledu (European Social Survey). Turecko, Ukrajina, Bulharsko a Maďarsko se ukázaly sociálně nejvýrazněji predispozičně vybaveny k podpoře nejen krajně pravicového radikalismu, ale výsledky výzkumu ilustrovaly nejvyšší hodnoty protivládních postojů a autoritativních politických orientací.

Německý sociolog Ralf Dahrendorf tvrdí, že nahradit politický systém trvá šest měsíců, nahradit ekonomický systém trvá šest let, ale změnit společnost trvá šedesát let (Dahredorf, 1991). Dahrendorfova teorie získává nový význam ve světle rapidně zvyšujících se protivládních postojů v některých státech východní Evropy, jako jsou Bulharsko, Ukrajina a Maďarsko. Zkušenosti obyvatel středovýchodní Evropy s výrazně turbulentním procesem ekonomické transformace po roce 1989, vnitrostátními politickými konflikty, důsledky ekonomické krize a hospodářské recese či nespokojenosti s vládními reformami a politickou situací obecně vedou k rychlé proměně národních hodnot, včetně principů tolerance etnických minorit, vzájemné občanské důvěry či důvěry v sociální instituce.

Existuje řada metod jak měřit kvalitu demokratického politického systému. Jednou z populárních metod jsou tzv. indexy demokracie, jejichž snahou je na základě zvolených kritérií zhodnotit kvalitu demokracie v různých oblastech politického systému a následně vytvářet hierarchizované klasifikace vybraných zemí. Mezi nejcitovanější patří například Bertelsmannův transformační index, jehož kritéria jsou *politická* (státnost, participace, vláda práva, institucionální stabilita, politická a společenská integrace), *ekonomická* (stupeň ekonomického rozvoje, fungování tržních mechanismů a ekonomické soutěže, cenová a měnová stabilita, ochrana soukromého vlastnictví atd.), *organizační* (dosahování společenského konsenzu, mezinárodní spolupráce atd.), *trendy dalšího vývoje* a *strategické perspektivy*. K další nejčastěji používaným indexům patří například Svoboda ve světě – Freedom House; Světový index svobody tisku; Index ekonomické svobody; Index lidského rozvoje; Gini Index (Maříková, 2010).

DEREX (Demand for Right-Wing Extremism) index umožňuje sledovat změny v sociálních fenoménech, které představují hrozbu radikalizace společnosti. Následující grafika znázorňuje metodickou strukturu indexu, založeného na výzkumu veřejného mínění.

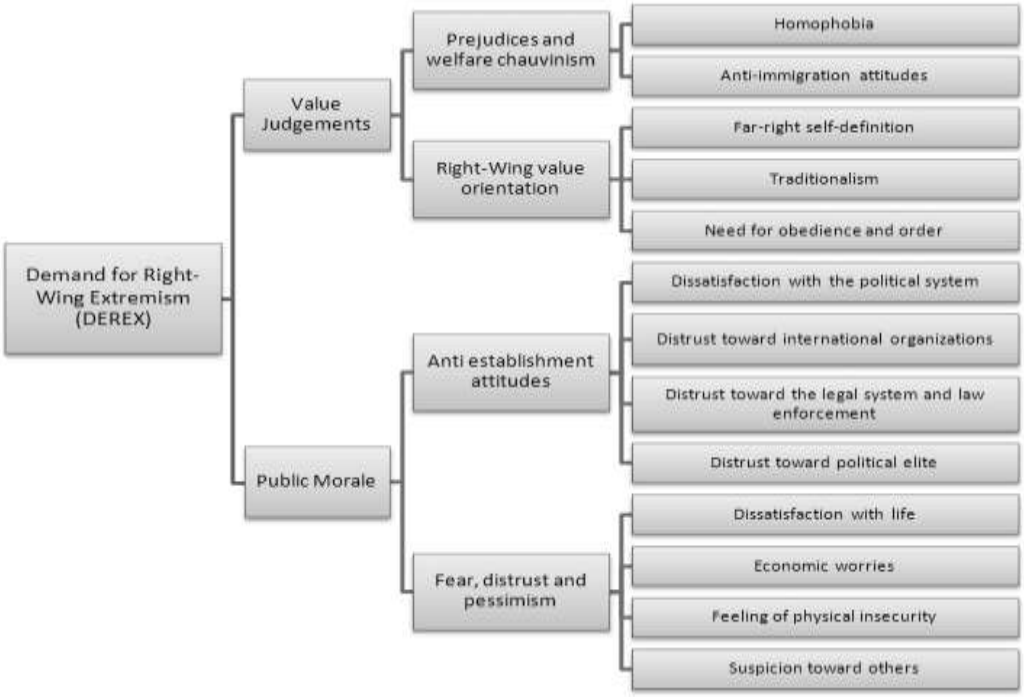

Zdroj: Kreko a kol., 2010.

Celospolečenské tendence k pravicovému radikalismu či extremismu vystavují národní vlády silným rizikům. Nízká úroveň důvěry může způsobit výrazné oslabení demokratické legitimity politického systému. Anti-elitismus a ekonomický protekcionismus mohou zásadně narušit investiční prostředí. Xenofobie a agresivní nacionalismus mohou ohrozit jak domácí, tak regionální bezpečnostní prostředí. Mezi množstvím příčin, které se mohou stát spouštěcím mechanismem vnitrostátního konfliktu, vystupuje z hlediska předmětu našeho zájmu zejména odpor proti vládním elitám a disproporční rozdělení finančních prostředků (k faktorům příčin vnitrostátních konfliktů blíže viz. Kazanský, 2013, s. 25-26).

Krajně pravicové predispozice evropských společností

Nebezpečí inklinace široké části obyvatel ke krajně pravicovému radikalismu se ukazuje být nejvýraznější ve východní části Evropy. Potencionální podporovatelé jsou nejpočetnější v zemích, které v nedávné době prošly ekonomicky a politicky bouřlivými obdobími, jako je Turecko, Ukrajina, Maďarsko či Bulharsko. [93]

Pokud bychom graficky vizualizovali sociální predispozice k pravicovému radikalismu, pozorovali bychom v následující mapě nejen dělící osu mezi východní a západní Evropou, ale další dělící linku mezi severní a jižní Evropou (viz graf 1).

Graf 1: Predispozice k pravicovému radikalismu

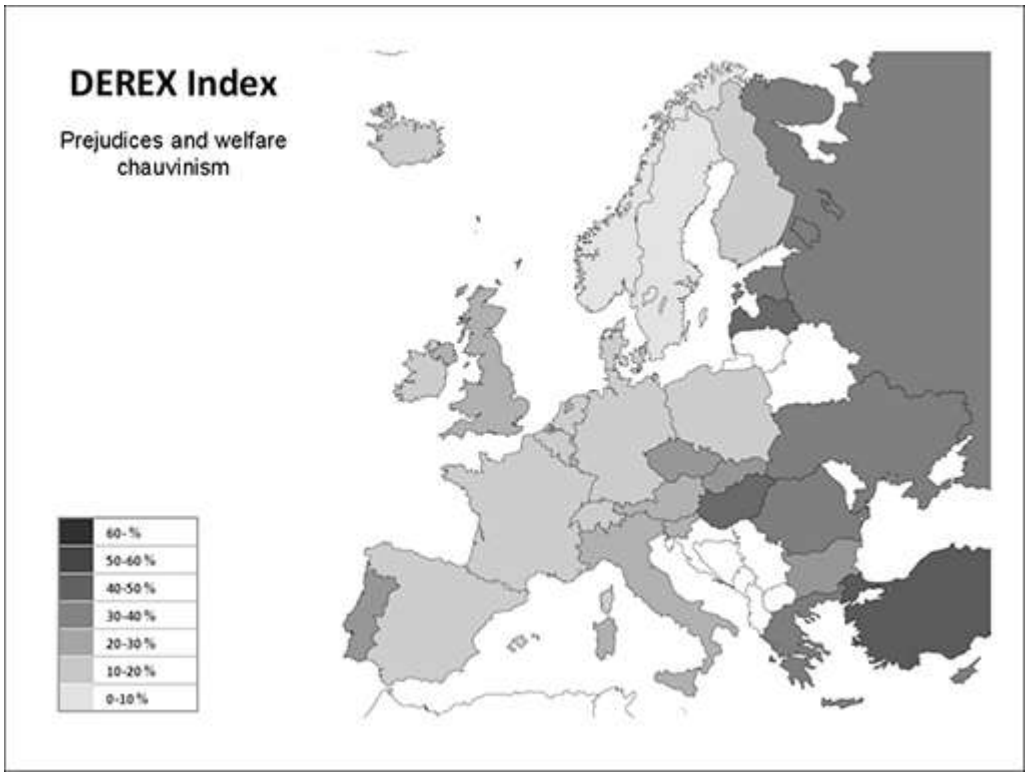

Zdroj: Kreko a kol. 2010.

Jižní členové Evropské unie, jako Řecko, Itálie a Portugalsko vykazují vysoké hodnoty DEREX indexu ve srovnání se skandinávskými státy, ve kterých pouhých 1 až 2 procenta populace vyjadřují sympatie k anti-liberálním ideám. Portugalsko představuje jediný

[93] Detailní metodologie výzkumu a kompletní seznam otázek pro respondenty je k dispozici zde: http://derexindex.eu/About_DEREX

stát západní Evropy, kde jsme mohli registrovat signifikantní nárůst této inklinace v průběhu posledních šesti letech (Political Capital, 2013a). V jiných západoevropských státech naopak tendence pravicové radikalizace společnosti ustupuje.

Složka „veřejné morálky“ DEREX indexu, měřící občanský vztah k sociálním a politickým institucím, dále k politické reprezentaci a spoluobčanům, vyjadřuje postoje veřejnosti k politice a ekonomice.

Složka „hodnotové soudy“ DEREX indexu, měřící vztah veřejnosti k cizincům a minoritám (imigranti, národnostní menšiny, homosexuálové aj.), ilustruje míru konformity směrem k sociálním normám, religiozitě a autoritám. Ve většině zemí východní Evropy hraje nízká hodnota „veřejné morálky“ výraznější úlohu ve sklonech veřejnosti než míra „hodnotových soudů“ (viz graf 2).

Graf 2: Index hodnotových soudů a veřejné morálky

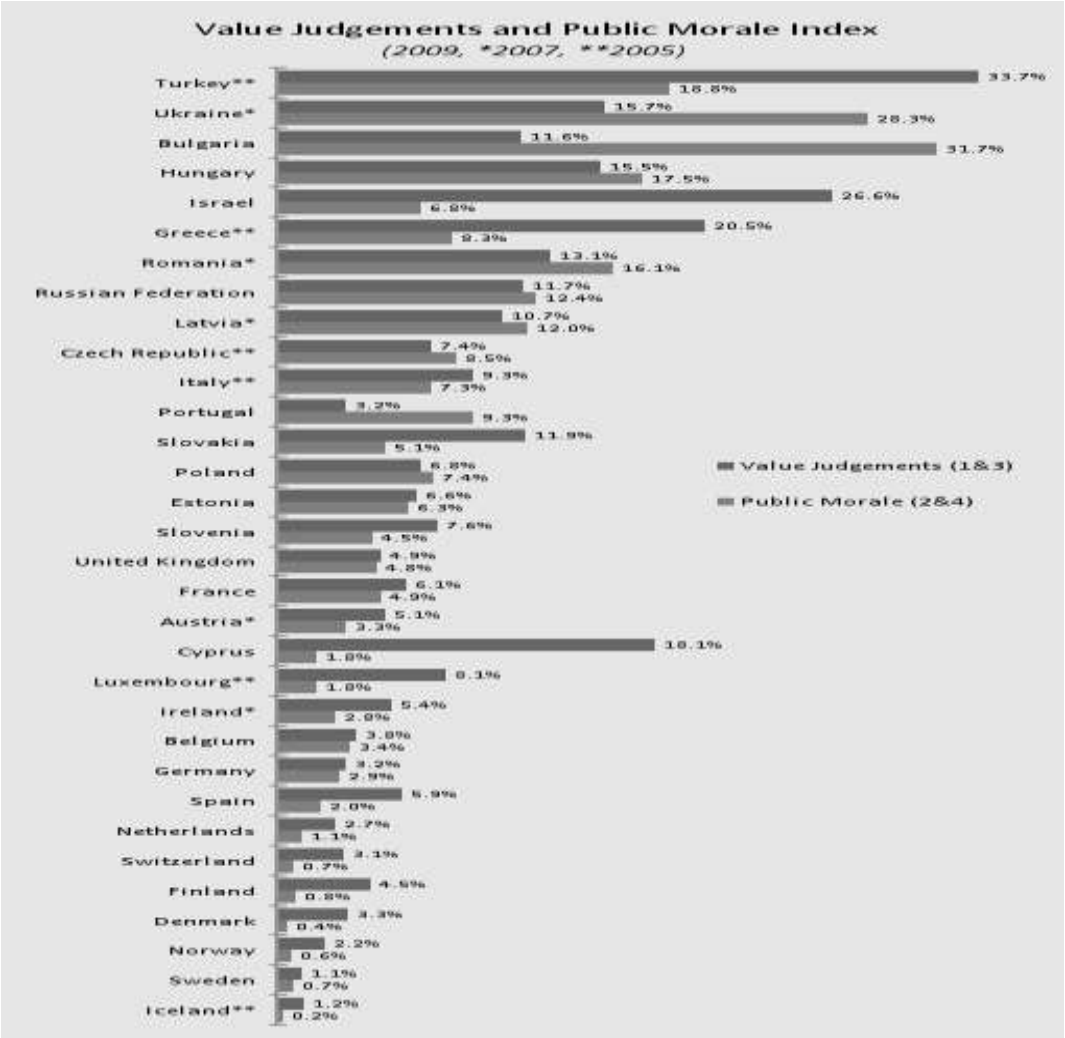

Zdroj: Kreko a kol., 2010.

Krajní pravice východní Evropy těží z veřejné nespokojenosti se stavem politického systému, konkrétně s vládními politikami a kvalitou politické reprezentace obecně. Nejčitelněji se tato deziluze z demokracie projevuje v Bulharsku a na Ukrajině. Ve většině západoevropských zemí (vyjma Portugalsko) pozorujeme opak. Složka „hodnotových soudů" DEREX indexu zde sehrává daleko výraznější roli než složka „veřejné morálky". Západoevropská krajní pravice zakládá svou politickou podporu na kritice globalizace a požadavcích autoritativnějších politických principech, myšlenkách sociálního šovinismu a etnickém nacionalismu (Strnad – Danics, 2012).

Ačkoli hodnoty předsudků a xenofobie u veřejnosti západní Evropy sehrávají významnější úlohu než jejich protivládní postoje, východoevropští obyvatelé vykazují silné hodnoty v obou oblastech. Nicméně můžeme pozorovat určitý paradox, kdy nejvyšší anti-imigrantské postoje vykazují státy s nejnižším počtem imigrantů. „Virtuální" cizinci jsou evidentně schopni vytvářet stejnou míru obav a averze jako ti skuteční[94].

Příčiny a faktory krajně pravicové sociální radikalizace

Nacionalismus spojený s antiimigrantskými postoji je vlastní západní části Evropy, ve své středovýchodní části představuje spíše okrajový fenomén. Zde je tento antipřistěhovalecký prvek suplován tradičním nacionalismem a národním nepřátelstvím, zacíleným na sousední národy či etnické a národností menšiny vlastního státu. Právě sociální dopady ekonomických transformačních procesů v konsolidujících se režimech střední a východní Evropy po roce 1989 představují jeden z nejzásadnějších faktorů profilace krajně pravicové politické scény tohoto regionu.

Michael Minkenberg (2002) vidí kořeny úspěchu krajní pravice v procesu rychlých a kulturních změn v postmoderní evropské společnosti, vycházejíce ze socioekonomických teorií a teorií modernizace. V její středoevropské části se výrazné společenské proměny váží na transformační proces po roce 1989, který je výsledkem kolapsu autoritativních

[94] Nízké hodnoty západoevropských společností v oblasti předsudků a xenofobie však mohou být zavádějící. Máme tím na mysli vysokou úroveň aspektu politické korektnosti zakořeněné v politické kultuře. Slovy Geerta Wilderse, lídra nizozemské Strany pro svobodu, jeho politická strana otevřeně vyjadřuje jen to, co si většina občanů myslí, nicméně se neodvažuje to říci. Západoevropští občané cítí v politickém i společenském diskurzu silný pocit být politický korektní. Proto mohou mít průzkumy veřejného mínění nižší vypovídací hodnotu díky neochotě vyjádřit předsudky vůči minoritám. Naopak občané střední a východní Evropy jsou v průzkumech veřejného mínění daleko otevřenější a upřímnější. Nicméně skryté předsudky zřídka vedou k otevřené diskriminaci, alespoň na vědomé úrovni (Kreko a kol., 2010).

režimů a jejich legitimizačních ideologií. Ekonomická transformace postkomunistických států střední a východní Evropy měla bohužel značný dopad na sociální dezorientaci obyvatel. V takovém prostředí se tak objevují tzv. protestně-transformační populistické politické strany, formující se proti novým „posttransformačním“ elitám a těžící z veřejné nespokojenosti plynoucí z negativních dopadů ekonomické a politické transformace.

Graf 3: Ohrožení chudobou a sociální exkluzí – 2011, 2012

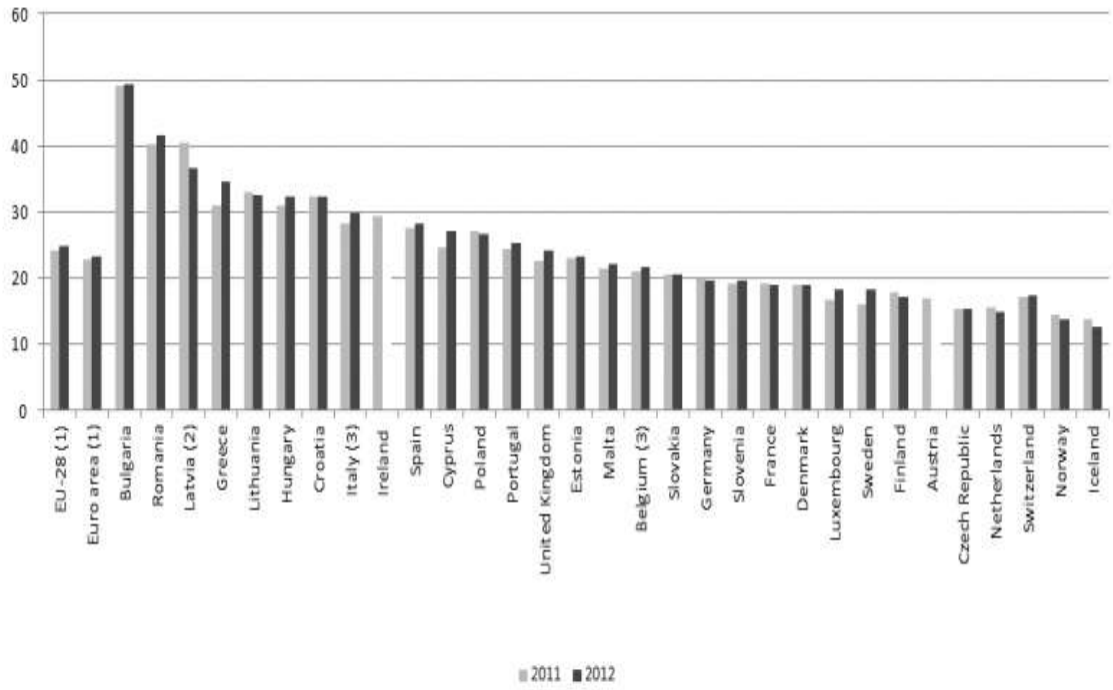

(1) Eurostat estimates for 2012
(2) Break in time series for 2011
(3) Provisional data for 2012

Zdroj: Eurostat, 2013.

Graf 4: Materiální deprivace – 2011, 2012

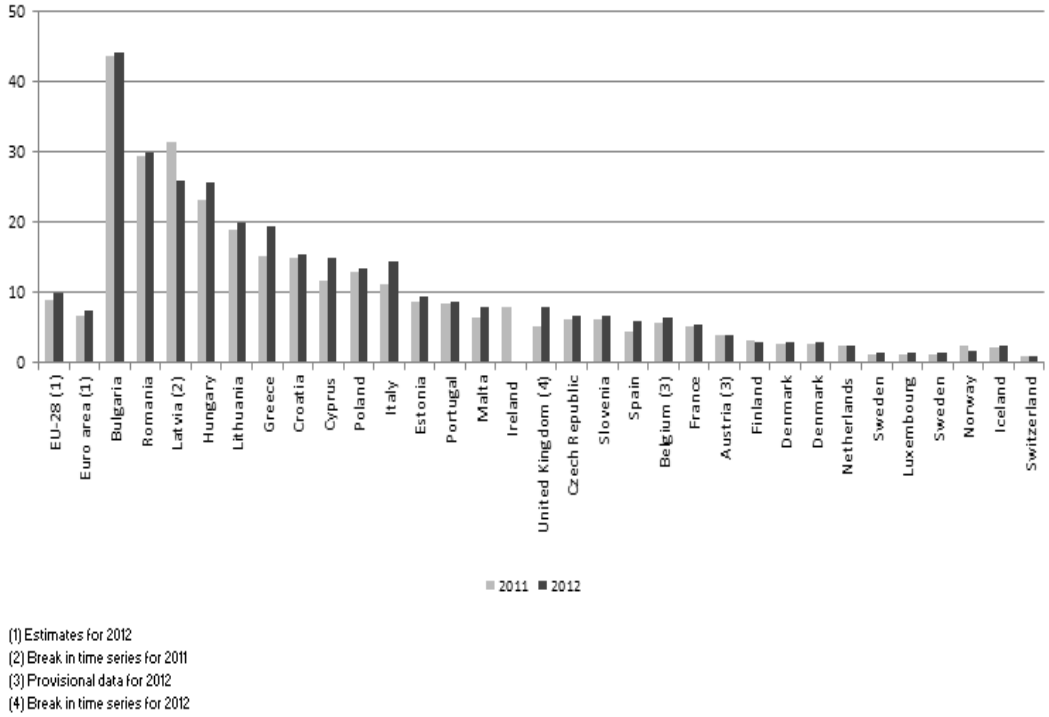

Zdroj: Eurostat, 2013.

Graf 5: Důvěra v politiky

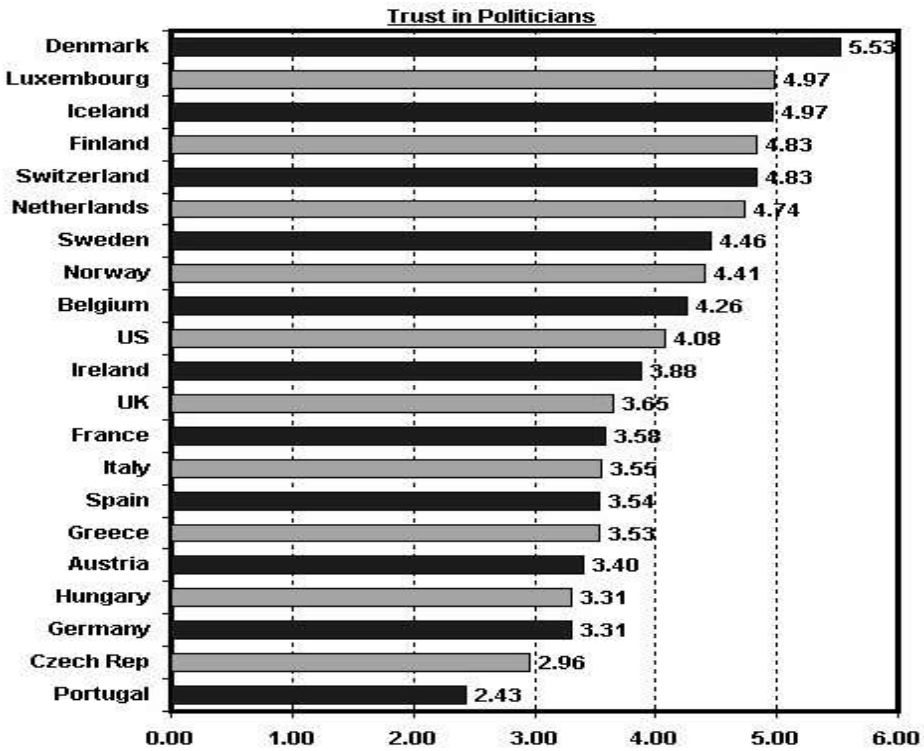

Zdroj: OECD, 2007.

Podobné příčiny úspěchu krajní pravice odvozuje také Piero Ignazi (1996) vycházející z teorie postmateriálních hodnot evropské společnosti, která prochází postindustriální krizí své identity. Zvyšující se podpora hnutí a skupin orientovaných nacionalisticky, rasisticky a xenofobně představuje reakci na atomizaci moderního života, ve kterém „úspěch a individualismus přerušily ochrannou síť tradičních pout“. Příčinou je tak zvyšující se míra anomie u určitých segmentů společnosti, frustrovaných měnícím se socioekonomických řádem post-transfrormační etapy. Z teorie postmateriálních hodnot vychází také Hans-Georg Betz (1993), domnívající se že vzedmutí fenoménu krajní pravice je reakcí na vstup evropské společnosti do informační, konzumní a postindustriální etapy a také reakcí na „náklady“ modernizace (srovnej např. Robejšek, 1997). Postindustriální společnost je charakteristická rostoucím významem kvalifikované práce, poptávkou po vyšším formálním vzdělání, vyšší kvalifikaci a praktických zkušenostech, přičemž se vytrácí společenské ohodnocení nekvalifikované či polokvalifikované práce.

Ve středovýchodní Evropě je úspěch krajně pravicových stran založen zvláště na nezřetelně vymezené třídní identifikaci či příslušnosti k určité sociální skupině, společenské atomizaci, sílícím individualismu, uvolňování tradiční sociálních pout a vazeb, zvyšující se kriminalitě (Dvořáková, 1997). Kromě těchto faktorů je potřeba také zohlednit specifika politických kultur postkomunistického prostoru, které v sobě obsahují negativní stereotypy komunismu a také transformačního období. To se nejvýrazněji odráží v neukončeném procesu konsolidace stranických map středoevropských politických systémů, spolu se silnou mírou voličské fluktuace. Vliv na růst úlohy krajní pravice má také podle Miroslava Mareše (2003) šovinistická a nacionalistická rétorika postkomunistických stran. Podporovatelé krajní pravice, kteří vnímali období nedemokratického režimu výrazně devastačně, po roce 1989 hledali v nacionalismu novu stabilizační identitu, jež by se vyrovnala s psychickou a ekonomickou deprivací transformačního období.

Podle Michaela Minkenberga (2002) komplexní transformační proces středoevropských společností po roce 1989 vyprodukoval vysoké „transformační náklady“, ze kterých může krajní pravice jen těžit. Celková změna společenského systému totiž vede ke značné míře sociální dezorientace. Nicméně obě formy modernizačních procesu jak na Východě, tak na Západě napomáhají vytvářet společenskou atmosféru vhodnou pro rozvoj krajně pravicových myšlenek, protože v obou regionech žijí určité vrstvy obyvatel v sociální nejistotě, nadále roste odcizení od politiky, nespokojenost a řekněme „rozhněvanost“ v souvislosti s dopady důsledků ekonomické krize.

Tabulka 1: Státy Visegrádu – DEREX index

Česká republika

DATA TABLE	2002-2003	2004-2005	2006-2007	2008-2009	2010-2011	2012-2013
Prejudices and welfare chauvinism	25%	34%		32%	36%	32%
Anti-establishment attitudes	18%	26%		26%	28%	31%
Right-wing value orientation	22%	20%		21%	20%	22%
Fear, distrust, pessimism	15%	15%		13%	14%	14%
DEREX	**6,5%**	**9,2%**		**7,4%**	**8,4%**	**8,0%**
Fieldwork	2002.11.24. 2003.03.09.	2004.10.01. 2004.12.13.		2009.06.08. 2009.07.08.	2011.01.20. 2011.03.08.	2013.01.09. 2013.03.11.

Slovensko

DATA TABLE	2002-2003	2004-2005	2006-2007	2008-2009	2010-2011	2012-2013
Prejudices and welfare chauvinism		27%	26%	33%	36%	39%
Anti-establishment attitudes		30%	15%	17%	30%	31%
Right-wing value orientation		19%	22%	29%	31%	34%
Fear, distrust, pessimism		25%	17%	18%	22%	20%
DEREX		**10.4%**	**6.1%**	**6.6%**	**10.8%**	**13.3%**
Fieldwork		2004.10.04. 2004.12.12.	2006.12.01. 2007.02.28.	2008.11.17. 2009.02.15.	2010.10.29. 2011.02.28.	2012.10.24. 2013.03.06.

Polsko

DATA TABLE	2002-2003	2004-2005	2006-2007	2008-2009	2010-2011	2012-2013
Prejudices and welfare chauvinism	20%	25%	18%	17%	16%	18%
Anti-establishment attitudes	22%	38%	32%	27%	22%	29%
Right-wing value orientation	31%	32%	30%	28%	30%	36%
Fear, distrust, pessimism	23%	23%	17%	14%	12%	15%
DEREX	**9.1%**	**14.4%**	**6.6%**	**6.5%**	**5.2%**	**7.7%**
Fieldwork	2002.09.30. 2002.12.19.	2004.10.10. 2004.12.22.	2006.10.02. 2006.12.13.	2008.11.03. 2009.02.15.	2010.10.01. 2011.02.06.	2012.09.19. 2013.01.08.

Maďarsko

DATA TABLE	2002-2003	2004-2005	2006-2007	2008-2009	2010-2011	2012-2013
Prejudices and welfare chauvinism	37%	46%	55%	52%	49%	45%
Anti-establishment attitudes	12%	22%	33%	46%	21%	25%
Right-wing value orientation	28%	29%	29%	27%	33%	21%
Fear, distrust, pessimism	19%	19%	21%	27%	20%	19%
DEREX	**9.9%**	**11.8%**	**17.4%**	**20.7%**	**11.3%**	**11.7%**
Fieldwork	2002 Oct. 29 2002 Nov. 26	2005 Apr. 02 2005 May 31	2006 Nov. 21 2007 Jan. 28	2009 Feb. 20 2009 Apr. 20	2010 Oct. 19 2010 Dec. 10	2012 Nov. 10 2013 Feb. 17

Zdroj: Political Capital, 2013b.

Sociální potenciální krajně pravicových politických stran

Sociální radikalizace části společnosti a „poptávka“ po krajně pravicových hodnotách a řešeních společenských problémů nemusí však nutně vést z výšení podpory krajně pravicových politických stran. Důkazem mohou být státy, jejichž hodnoty DEREX indexu jsou vysoké, nicméně úloha národních krajně pravicových stran v rámci stranických systémů je marginální a naopak, u států jejichž indexové hodnoty jsou nízké, nalézáme silné krajně pravicové politické strany či hnutí. Důvodem této nepřímé úměry mohou být dvě skutečnosti. Jednak DEREX index měří sociálně-politická rizika a nikoli institucionální sílu či stabilitu a zadruhé, podpora krajní pravice je ovlivňována množstvím faktorů mimo „veřejnou poptávku“ (volební systém, právní restrikce, institucionální struktura moci, organizační schopnosti a finanční možnosti krajně pravicových subjektů).

Nicméně nelze tvrdit, že podpora krajní pravice je nezávislá na sociálních predispozicích obyvatelstva. Jistá korelace je prokazatelná a můžeme ji ilustrovat na protivládní rétorice krajně pravicových stran, která se liší v míře kritičnosti v západní (nižší) a středovýchodní (vyšší) části Evropy. Nižší míru vládního antagonismu u veřejnosti sledujeme v západoevropských státech, přičemž hodnoty antagonismu se zvyšují ve střední a východní části Evropy (viz graf č. 8).

Graf 6: Krajně pravicová orientace 2013

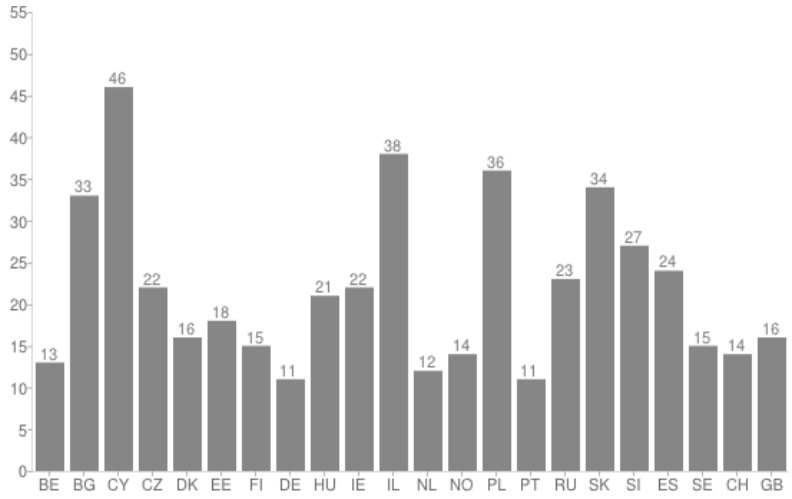

Zdroj: Political Capital, 2013c.

V západní Evropě představuje nejsilnější bod programatiky krajní pravice antipřistěhovalecká pozice, odrážející vysokou míru společenských předsudků a sociálního šovinismu, ale menší voličskou podporu významných krajně pravicových politických stran (Dánsko, Finsko či Nizozemí). Naopak ve středovýchodní Evropě pozorujeme úzké spojení předsudků (zvláště proti-romských) s protivládními postoji a nedůvěrou veřejnosti (viz grafy č. 7 a 5).

Graf 7: Předsudky a sociální šovinismus – 2013

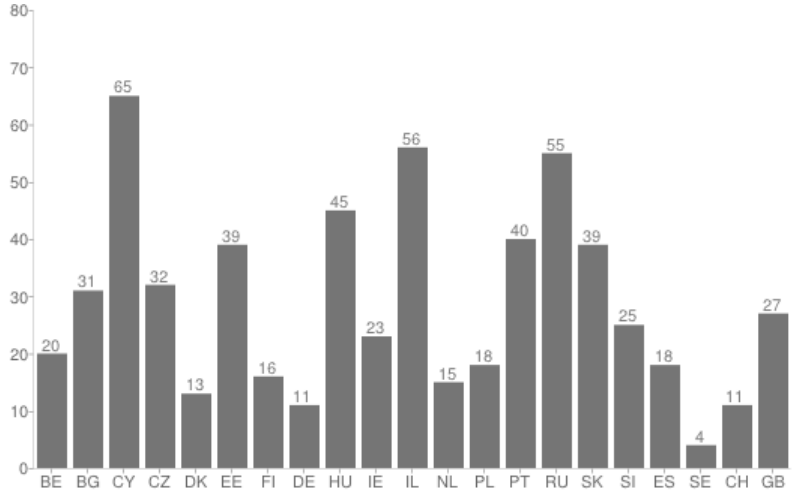

Zdroj: Political Capital, 2013d.

Graf 8: Protivládní postoje – 2013

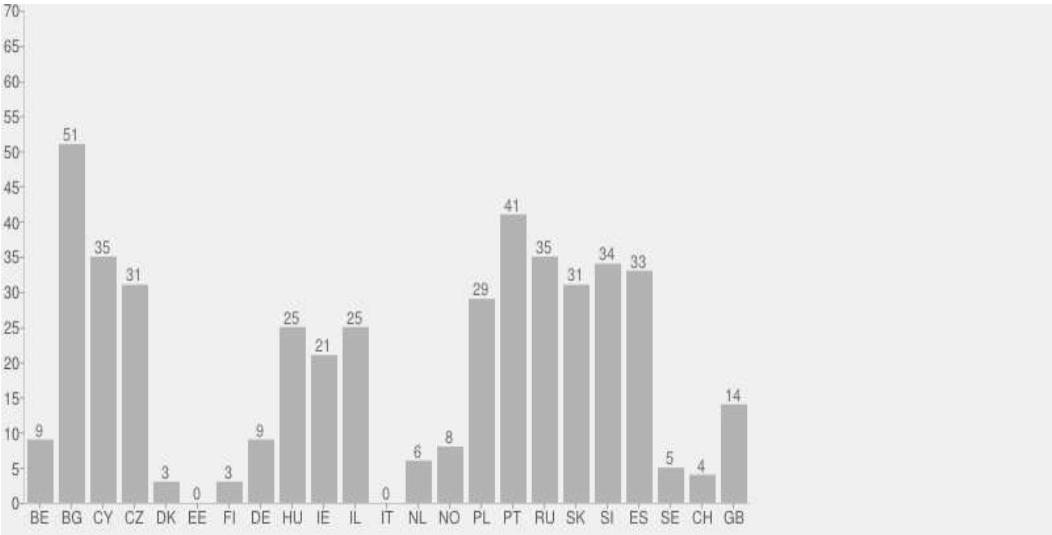

Zdroj: Political Capital, 2013a.

Sociální potenciál krajní pravice je určen především její historickou tradicí v dané zemi a schopností společnosti vypořádat se s její minulostí a přítomností. Zatímco v západní Evropě dochází u krajně pravicových subjektů v průběhu 60. let k odluce od fašistických kořenů a příklonu k neo-nacionalismu, populismus a anti-přistěhovalectví, ve východní části Evropy to byla nikoli krajně pravicová, ale krajně levicová ideologie, která dosáhla společenské diskreditace po roce 1989. Vzpomínky na krajně pravicové autoritativní režimy meziválečné éry postupně získávaly u veřejnosti v průběhu posledních dvou dekád na intenzitě. Sociální třídy otevřené krajně pravicovým orientacím jsou přístupnější díky kombinaci politického stylu krajně pravicových subjektů, které nabízejí jak elementy meziválečných autoritativních hnutí, tak formy moderního populismu západoevropského stylu.

Shrnutí

Výzkumy zřetelně potvrzují prokazatelný fakt, že v průběhu poslední dekády dochází k rozšiřování sociální základny krajně pravicového radikalismu napříč Evropou. Zatímco v její východní části hrozba sociální radikalizace stoupá, v západní části dochází k určitému útlumu. Tato skutečnost je způsobena částečně charakterem krajně pravicového radikalismu v západní Evropě, který je založen především na anti-imigrační politice, což vede jen zřídka k odmítání politického zřízení jako takového u jeho elektorátu či sympatizantů. Naopak krajní

pravice ve východní a střední Evropě využívá společenské předsudky a anti-romské postoje, které jsou úzce spojeny s opozicí k politickému systému a zpochybňováním jeho legitimity.

Nedůvěra v politickou reprezentaci, sociální deprivace a materiální frustrace zvětšující se části populace může v budoucnu představovat vážnou hrozbu vnitropolitické stability některých států. Současná vnitrostátní situace Ukrajiny bohužel jen dokládá důsledky sociální predispozice společnosti k politickému radikalismu, způsobené vysokou mírou společenské frustrace, protivládními postoji a celkovou nedůvěrou a pesimismem v demokratické politické instituce a mechanismy.[95]

Nebezpečí sociální predispozice k politickému radikalismu je nejvýraznější ve východní části Evropy. Potenciální voliči, sympatizanti a podporovatelé krajní pravice jsou nejpočetnější ve státech, které prošly v nedávné době bouřlivými politickými a ekonomickými obdobími, jako Ukrajina, Maďarsko či Bulharsko. Žádná z relevantních krajně pravicových politických stran regionu nebyla v posledních dvaceti letech schopna udržet výrazné a trvalé hodnoty veřejné podpory. Nicméně v této skutečnosti je obsaženo nebezpečí vztahu krajní pravice a turbulentní společenské „poptávky“ po radikalizaci politiky. Případy politických stran, jejichž politický úspěch vyvstal z epizodního naladění společnosti, jsou známi z Rumunska (Strana velkého Rumunska), Polska (Liga polských rodin) či Maďarska (Jobbik). Sociální postoje, které sleduje DEREX index, se mohou velmi dynamicky měnit a poskytovat sociální základnu pro takové politické subjekty, které stavějí svou politickou kampaň a obecně svou úlohu v politickém systému na radikalizaci části veřejnosti. Tato hrozba tedy představuje důležitou výzvu pro mladé demokratické režimy střední a východní Evropy.

[95] Kapitola vznikla v únoru 2014.

PARADOXY SLOVENSKEJ PRAVICE

Tretia vlna globálnej demokracie priniesla znepokojujúce a ironické zvraty. Paradoxne, rozšírenie demokracie po celom svete a v nebývalej miere, doteraz dosiahnutá najvyššia úroveň naplnenia občianskych slobôd, ústup autoritárskych ideológii a nelegitímnosť antidemokratickej vlády na jednej strane potvrdzujú trend rozvoja demokraticky stabilných inštitúcií. Na druhej strane dôvera vo vládu je v úpadku. Žijeme v stále sa meniacej postdemokracii a hoci stále máme pravidelne sa opakujúce a slobodné voľby, na základe ktorých sa striedajú vlády, verejná predvolebná diskusia je úzko kontrolované divadlo riadené súperiacimi tímami profesionálnych expertov v oblasti techník presviedčania. Masa občanov sa správa pasívne, pokojne, dokonca apaticky a odpovedá len na signály, ktoré k nim smerujú (Leško, 2012a). Občania sú skeptickí predovšetkým k zastupiteľským orgánom, politickým stranám, ale najmä k politikom. R. Putmann, S. Pharr a R. Dalton podávajú dôkazy o poklese dôvery s konkrétnymi inštitúciami demokracie. Najväčšiu nedôveru pripisujú na margo politických strán. Aj dnes je stále aktuálny názor, ktorý potvrdili mnohé nielen komparatívne štúdie, že kde nie je legitimita demokracie hlboko zakorenená na všetkých úrovniach spoločnosti, nespokojnosť a bariéry demokracie vznikajú oveľa pravdepodobnejšie, a v dlhodobom horizonte vedú k preferencií, alebo zníženej odolnosti voči návratu nejakej formy autoritárskej vlády (Diamond, 2001).

Existuje veľa argumentačných východísk pre tvrdenie, že inštitucionálne silné politické strany sú nevyhnutnou podmienkou k upevneniu demokracie a zachovaniu životaschopnosti. Aj v prípade neexistencie stabilných a inštitucionálne silných strán v Poľsku, Maďarsku a Československu si počas 90. rokov 20. storočia upevnili svoje nové demokracie pomerne rýchlo, pretože obsiahli priaznivé faktory (vrátane tesnej blízkosti západnej Európy a politickej kultúry, ktorá vyvolala silné počiatočné záväzky) demokracie. Tam, kde sa demokracia rýchlo legitimizuje za pomoci iných prostriedkov, vytvárajú sa slabé politické inštitúcie, formuje sa nepriaznivá politická vláda, a následný cynizmus politických strán a politikov bráni konsolidácii. Dokonca môžu ohroziť životaschopnosť demokracie.

Slovensko počas 25-ročnej existencie od Nežnej revolúcie prešlo etapami spoločenskej transformácie, zápasu o charakter politického režimu, zápasu o pravidlá politickej hry, kreovaním demokratických inštitúcií a integrovalo sa v globálnych štruktúrach, ktoré vytvárajú priestor pre ďalšie trendy vývoja Slovenska v rámci 10-ročného zdieľania spoločného osudu Európy. Počiatočné otázky o národnej identite odkryli deficit kultúrnej

pamäti ako kultivujúcej sily posilňujúcej *„demokratické národné a kultúrne tradície, nezamlčiavajúc neuralgické miesta v dejinách slovenského národa“* (Gál et al., 2003, s. 18), vnútornú nezažitosť, formálnu inštitucionalizáciu a pri konsolidácii demokratického politického systému odkryli pretrvávajúce stereotypy a trendy vývoja.V širokej verejnosti v súčasnosti pozorujeme nízku a klesajúcu úroveň podpory politických strán. Otázkou je, prečo sa tieto negatívne postoje tak rozšírili? Za posledné roky sa v literatúre vyskytuje široká škála vysvetľujúcich faktorov. Juan Linz uviedol, že chyba nemusí spočívať v aktéroch, ale môže byť založená na hodnotách a presvedčeniach masovej verejnosti. Jeho empirické dôkazy naznačujú, že prílišná kritika strán pomocou bežných občanov môže pochádzať z vnútorne rozporných postojov, alebo z neprimeraných očakávaní výkonnosti, ktorú nie je možné splniť, a to najmä s ohľadom na nárast náročných úloh, ktoré strany musia vykonávať v demokratických systémoch (Linz, 2002).

Kritické vnímanie demokracie a jej inštitucionálnej bázy odhaľuje viacero paradoxov. Vo všetkých rovinách - od vlády, súdov, zdravotníctva, verejnej správy, cez cirkev, podnikateľov, dokonca aj na úrovni nadnárodnej napr. EÚ, NATO preukazuje divergenciu medzi teóriou a praxou, realita postráda zamýšľané účinky. Množinový model Russellových paradoxov (Russell´s Paradox, Stanford Encyclopedia of Philosophy) je možné analogicky preniesť na podmienky súčasného Slovenska, a platí to aj pri identifikácii krízy straníckeho systému a krízy pravice. Vžitý názor o rovnosti príležitostí (pravica) alebo o rovnosti ľudí (ľavica) či rovnosti pred zákonom potom podlieha značnej simplifikácii.

Paradox č. 1: Stieranie rozdielov medzi ľavicou a pravicou

Súčasný stav identifikácie krízy straníckeho systému a krízy pravice sa fundamentálne odvíja od vymedzenia pravice a ľavice. V historickom rámci sa pravica pokladala za konzervatívnu a nacionalistickú. Aktuálne už nie je ani jedna z pôvodných definícií platná. Dnes platí rudimentárne pravidlo, že pravica chce malý, a zároveň silný štát, čo najmenej zasahujúci do podnikania a života ľudí spolu so zodpovednosťou jednotlivca, ľavica spolu s veľkým štátom akcentuje prerozdeľovanie vo veľkom meradle a zodpovednosť štátu (Tóth et al., 2005). O to viac je ľavica vystavená kritike, pretože veľké prerozdeľovanie generuje značnú korupciu a klientelizmus a pretože skutočné odhalenie medzi pravicou a ľavicou je možné badať vtedy, ak budú obe kontrolované, ak budú mať rozhodujúcu úlohu členstva úprimní veriaci naproti úzko skorumpovanej elite (Kuehnelt-Leddihn, 2010). Nespokojnosť verejnosti a zmätočná neujasnenosť, čo je pravica a ľavica vedie k názorovým

zovšeobecneniam, že medzi pravicou a ľavicou v podstate nie sú rozdiely a ak, tak potom ten, že jedni kradnú a tí druhí sa iba obohacujú.V teoretickom rámci aj rozdelenie politickej scény na ľavicu a pravicu principiálne platí, ale prakticky rozdiely medzi nimi nie sú.

Pravica nie je v súčasnosti jednotná. Otázne je, či vôbec môžeme na Slovensku považovať pravicu za relevantnú silu reprezentanta spoločných názorov a postojov. Pokiaľ ide o vystupovanie, mnohí poslanci týchto strán sa nedokázali jednohlasne vyjadriť v základných témach. Ich nejednotnosť sa výrazne prejavovala aj v komunálnych voľbách v roku 2013, aj v prezidentských voľbách v roku 2014. V štandardnom politickom usporiadaní, kde sa politické spektrum delí jasne na pravicu a ľavicu sa očakáva náležité zastupovanie týchto dvoch táborov. Prirodzene sa očakávalo postavenie pravicových kandidátov voči kandidátom strany Smer-SD vo voľbách do vyšších územných celkov, nehovoriac o prezidentských voľbách. Rozpad vlády môžeme vnímať ako neschopnosť koalície sa dohodnúť, resp. akoby určitú koaličnú neposlušnosť. Z tohto dôvodu je zaujímavý fakt, že v čase keď už môžeme hovoriť o dočasnej vláde, ktorej hlavnou úlohou bolo doviesť krajinu do predčasných parlamentných volieb, dokázala koalícia so svojimi 79 poslancami prijímať návrhy zákonov jednohlasne. Je teda na mieste otázka, či nebolo dôležitejšie jednohlasne konať v októbri 2011 a tým ukázať občanom, že aj pravicová strana dokáže krajinu relevantne a úspešne viesť. O aktivite vlády hovoria aj čísla, keď v roku 2011 schválili 121 vládnych návrhov zákona, celkovo počas svojho ani nie dvojročného vládnutia schválili 178 vládnych návrhov zákona a 26 návrhov zákona, ktoré predložili poslanci Národnej rady Slovenskej republiky. Hoci bola koalícia tvorená širokým spektrom strán, no nemôžeme zabúdať, že každá z nich niesla znaky pravicových strán. Aj preto označujeme koalíciu v rokoch 2010 až 2012 ako pravicovú (Bútorová et al., 2010). Zásadný problém však ostáva v absencii silného politického subjektu, ktorý by mohol byť lídrom pravicového spektra a byť relevantným oponentom voči reprezentantovi stredoľavého priestoru, teda Smeru-SD. Je pochopiteľné, že pri súčasnom značne väčšinovom zložení vlády, je presadzovanie opozičných návrhov zákona takmer nemožné. Jednotliví opoziční poslanci síce predstavujú svoje návrhy zákonov, avšak nenájdu pre ne podporu, mnohokrát ani v kruhoch pravicových strán.

Pravica sa s problémami začala konfrontovať od roku 2010 do súčasnosti. Jej fungovanie však od začiatku nebolo jednoduché. Už aj bez káuz stála pravicová vláda pred zložitou úlohou. Kauza odpočúvania slovenských novinárov, ktorá sa prevalila 19.11.2011; kauza Gorila ako jedna z najväčších v slovenských dejinách otvorila sa od začiatku roku 2012, hoci ako Tom Nicholson uvádza, neoficiálne spis vznikol v roku

2006; kauza Sasanka vznikla ako predvolebná kauza ohľadne voľby generálneho prokurátora. Je skutočne na mieste otázka, či išlo v týchto prípadoch o odhalenie pravdy alebo o predvolebnú kampaň. V prípade, že išlo o predvolebnú kampaň proti pravicovým stranám, najmä tradičným pravicovým stranám a vládnucim pravicovým stranám, tak bola nanajvýš úspešná. V dôsledku kauzy Gorila strana SDKÚ-DS získala v parlamentných voľbách v roku 2012 historicky najnižší počet platných voličských ziskov. Taktiež strana SaS v dôsledku kauzy Sasanka stratila výrazne voličskú podporu. Po týchto zverejnených kauzách preto nemusia byť až takým prekvapením volebné výsledky vo voľbách v roku 2012. Vysoký voličský zisk hnutia OĽANO je výsledkom volania nespokojných občanoch po zmene. Vďaka tomu, že predstavitelia hnutia neboli súčasťou vládnej garnitúry v období vzniku spisu Gorila, získali dostatočnú voličskú podporu (Krivý, 2012).

Voľby do vyšších územných celkov a prezidentské voľby sú ďalším príkladom neúspešnosti, resp. paradoxnosti pravice. Ak hovoríme o neúspešnosti, máme na mysli spoluprácu pravice. Ak sa zameriame na spleť paradoxov, evidentne ide o Ľudovú platformu a už dnes zvolenú hlavu štátu. Občania potrebujú jednoznačné, priam sebavedomé vystupovanie pravice. V prípade prezidentských volieb bol ako spoločný kandidát pravice predstavený člen KDH Pavol Hrušovský. V predvolebných prieskumoch sa ukazovalo, že išlo skôr o kandidáta strany KDH a nie celej pravice. Napriek tomu, že aj v prezidentských voľbách mali spoločného kandidáta, navonok to tak nepôsobilo. Na bilboardoch bolo síce vidno nápis, deklarujúci podporu pravice, teda troch pravicových strán KDH, SDKÚ-DS a Most-Híd, avšak v reálne prebiehajúcej kampani, to nebolo natoľko zrejmé. Kandidáti ako Andrej Kiska a Radoslav Procházka, nezávislí kandidáti, zaznamenali skutočne úspech vo voľbách. O súčasnej politickej situácii na Slovensku hovorí v podstate aj úspech Andreja Kisku, keďže je absolútnym politickým nováčikom a dokázal sa prebojovať do druhého kola prezidentských volieb.

Slovenská pravica sa jednoducho ocitla v nie jednoduchej situácií. Okrem roztrieštenosti je aj politicky opotrebovaná. Jej súčasní predstavitelia sú v elitnej politike už niekoľko volebných období. Na občanov pôsobia opotrebovane v tom zmysle, že ich vízie či programy ľudia už priveľmi dobre poznajú. Neprichádzajú s ničím novým. Práve toto občanom chýba, keďže v súčasnej situácií volajú po zmene, po nových víziách, ktoré môžu slovenskú politiku, spoločnosť niekam posunúť. Čo sa týka jednej z hlavných predstaviteliek pravice, strany SDKÚ-DS, vznikala aj na pilieroch kresťanských hodnôt. V súčasnosti je strana viac liberálnou, než kresťanskou a konzervatívnou. Takéto nejasné zadefinovanie strany pôsobí na voličov taktiež zmätočne. Ľudia si radšej vyberú stranu, ktorá jasne

nielen hovorí, no aj podľa deklarovaných hodnôt koná. Podľa výsledkov v parlamentných voľbách v roku 2012 nebolo možné určiť, kto je lídrom pravice. Tento problém pretrváva do súčasnosti. Opätovne je nastoľovaná otázka, kto bude viesť pravicu na Slovensku. Na stredoľavom politickom spektre jednoznačne zapĺňa celý politický priestor strana Smer-SD. Na čele strany stojí charizmatický líder strany, ktorý disponuje darom reči a teda dokáže presvedčiť občanov, voličov. Jeho prejavy sú natoľko presvedčivé a sebavedomé, že ľudia nepotrebujú analyzovať, do akej miery sú aj pravdivé. Politické strany namiesto hľadania konkrétnych riešení a snahy kooperovať na pozdvihnutí pravice, sa zaoberajú politickou súťažou v rámci pravicového politického spektra. V prípade, že takýto trend bude aj naďalej pokračovať, nebude možné ani v budúcnosti hovoriť o pravici a ľavici v slovenskej politike.

Paradox č. 2: Skúsenosť a nepoučiteľnosť voličov

Charakteristickým znakom, ktorý v súčasnosti pozorujeme u politických strán je averzia zo strany voličov. Zvlášť po neúspešnom postupe proti kauze Gorila zavládla frustrácia a pochybnosť o význame politických strán. Slovenská politika a hlavne politické strany sú považované za neschopné inštitúcie s neschopnými politickými aktérmi. Vnímanie ich pozície v súčasnom politickom systéme znepokojenou spoločnosťou je dôsledkom hlbokej krízy súčasného straníckeho systému. Sklamanie verejnosti a negatívne postoje zamerané voči politickým stranám priamo súvisia s ohrozením zastupiteľskej demokracie. V súčasnosti nejestvuje fungujúca krajina, ktorá by používala iný politický systém ako zastupiteľskú demokraciu a v ktorej významnú pozíciu zohrávajú politické strany. Sprostredkovanie vzťahu medzi občanmi a parlamentom je jednou z funkcií plniacich adekvátne predpoklady fungovania v parlamentnej demokracii. Podstatné argumenty v prospech parlamentnej demokracie sú okrem prekonávania relatívne parciálnych problémov spochybňované v našich podmienkach okolnosťami súčasného postavenia v Európe. Zvlášť je sťažená možnosť informovanosti o tom, čo sa deje okolo nás. Ďalej naproti rozhodovacím možnostiam preneseným na úroveň EÚ sa zároveň sťažila aj informovanosť o územno-správnych možnostiach, ktoré z hľadiska reformy verejnej politiky na Slovensku potrebujú efektívne riešenia. Verejná správa a územná samospráva čelí úpadku právomocí aj nedostatku financií. Hoci došlo k odpolitizovaniu územnej samosprávy, neutrálny model rozdeľovania znamená ďalšiu komplikáciu pre občana. Následná kompetenčná úroveň ovplyvňuje ich kvalitu života: občan nemá dostatok informácií, resp. musí vynaložiť viac úsilia,

aby ich získal. Otázka pred voľbami do európskeho parlamentu sa v tzv. roku volieb, akým je rok 2014, ktorá sa bude odvíjať od účasti voličov vo voľbách, je neklamným dôkazom nedostatočnej informovanosti o očakávanom zmysle, význame a výhodách a v neposlednom rade, o hodnotách. Dozvedieť sa, čo robia zástupcovia na európskej a lokálnej úrovni je teda sťaženou možnosťou. Prístup k informáciám je fundamentálny, pretože je potrebné dozvedieť sa, čo zástupcovia konkrétne robia, čo sa deje v krajine a či zástupcovia zastupujú na rôznych úrovniach nás, alebo niekoho iného. Politické strany sú teda samé pre seba a občania sú niekde v diaľke.

Mnohí politici sa až dnes (a ak odmyslíme účelovosť) vyjadrujú, že záujmy občana sú prvé, až potom je dôležitosť politickej strany, čo vypovedá o myslení, aké doteraz panovalo na Slovensku. Záujmy občana totiž neboli ani politickou proklamáciou, snáď iba akademickou chimérou. Pozitívny posun nastáva v uvedomení si dôležitosti informácií. Aj preto zákon o slobodnom prístupe k informáciám, a všetko, čo je na zákon naviazané - dôležitosť médií, ktoré zákon o informáciách využívajú, mimovládne organizácie, ktoré zákon reflektujú, to všetko umožňuje informovanosť občanov. V porovnaní dôležitosti, médiá aj mimovládne organizácie sú verejnosťou všeobecne negatívne vnímané. Médiá kvôli profesionalite a kultúre sprostredkovávania informácií. Mimovládne organizácie sú akcentované ako klíčiace zoskupenia, ktoré zaujíma hlavne zisk. Faktom je, že médiá plnia svoju agendu a mimovládne organizácie poskytujú alternatívne zdroje informácií a bez nich nemáme možnosť sa dozvedieť viac. Pre voličov zvlášť môžu umožniť ľahšie rozhodovanie vo výbere tých, ktorých volia, čo znamená, že celkovo skvalitňujú informovanosť o tom, čo sa deje (zverejňovanie zmlúv).

Je paradoxné, že po skúsenostiach vo verejnej politike je značná časť občanov nepoučiteľná. Všeobecný hnev verejnosti voči politickým stranám vystriedal príklon k apolitickým hnutiam, ktoré túto všeobecnú nespokojnosť, pokiaľ sa dostanú k moci, budú zvyšovať. Nespokojnosť môže tiež pochádzať z oveľa širšieho hromadenia inštitucionálnych deficitov vo fungovaní demokracie, ktoré inhibujú verejnú zodpovednosť a dobré vládnutie. Systémy strany a financovania volebných kampaní sú hlboko chybné, v mnohých demokraciách - staré aj nové - umožňujúce surový (a často tajné) nákup moci a vplyvu zo strany privilegovaných záujmov. Mnohé vedecké štúdie ukazujú, že financie sa stali obzvlášť zaujímavé v čase, keď sa televízia stala hlavným prostriedkom komunikácie medzi stranami a občanmi, a v systémoch, ktoré umožňujú nákup vysielacieho času pre komerčné reklamy kampane. Ironiou je, že tento problém súvisí so štátnym monopolom nad elektronickými médiami, čo vytvára marketing politickej reklamy. Občania sa zdajú

bezmocní zmeniť tento systém, ale médiá nie sú určite bezmocné. Kombinácia viac či menej skorumpovaného systému strany a financovania volebných kampaní, vrátane do očí bijúcich škandálovgenerujú rastúce verejné rozčarovanie s demokratickou politikou a vládou. Stručne povedané, strany môžu byť hromozvod pre kritiku rastúcej nespokojnosti so širším fungovaním demokracie.

Paradox č. 3: Konflikt alebo konsenzus pravicových politických strán

Pokiaľ charakterizujeme demokraciu ako systém inštitucionalizovanej súťaže o moc, dostávame sa k otázke politickej a spoločenskej konfliktnosti a konsenzu. Podľa Larry Diamonda, príliš veľa konfliktu môže priniesť nestabilitu. Demokracia si vyžaduje konflikt - ale nie veľký a preto musí byť konfliktná línia zmiernená konsenzom. Apatia, averzia až odmietanie politických strán núti k zamysleniu. Ponovembrová situácia bola očakávaním slobodných volieb ako nástroja spoločenskej a politickej zmeny. Pre rozvoj demokratického straníckeho systému a efektívne fungovanie politických strán bolo potrebné disponovať kvalifikáciou, potrebnou motiváciou a etickou silou. Zmenu, ani graduálnu nebolo možné uskutočniť hneď a na všetkých úrovniach, a preto tak ako v iných oblastiach spoločenského a politického života, aj na úrovni politických strán nebolo možné očakávať zázrak. Politické strany pre efektívne fungovanie potrebujú čas. K neodmysliteľným podmienkam efektívneho fungovania patria aj schopnosti, podmienky a súbor iracionálnych determinantov, ako napr. šťastie. Kritika politických strán má dve roviny: Zástupcovia si zaslúžia kritiku, zvlášť z pohľadu súčasnosti je potreba kritickej reflexie nielen žiaducou, ale existenčne nutnou prioritou.

Pokiaľ zohľadníme súčasné pravo-ľavé politické spektrum, na pravici je evidentne konzekventná kritika od roku 2010, napriek tomu nie je zo strany pravice dôsledne zhodnotená, zrejme aj v dôsledku nedostatočnosti kritiky od občanov. Naproti tomu vládna strana SMER-SD na ľavici je pozoruhodná stabilitou členskej základne ako aj stabilným voličským potenciálom. Napriek sporu o umiestnení na politickom spektre, SMER-SD je jedinou konzistentnou politickou stranou, ktorá od roku 2002 nestratila jediného poslanca. Vitalita stabilnej politickej strany má mnoho aspektov. V prípade SMER-SD, ktorá dokázala prežiť bez ujmy aj v opozícii (bez odchodu poslancov) bude však dôležité naplniť profil strany, ktorá je *„pevnou súčasťou slovenskej politickej scény, je vnútorne stabilnou a programovo čitateľnou stranou“, a v profilovej časti ktorej je okrem iného uvedené, že „dôvera a podpora verejnosti, ktorej sa strana SMER - sociálna demokracia*

*počas dlhých rokov teší a ktorá sa prejavuje zvyšujúcimi sa volebnými výsledkami od komunálnej, regionálnej, národnej až po európsku úroveň, je pre stranu najväčším záväzkom voči ľuďom, bez ktorých dôvery by sa predstavitelia strany nemohli venovať svojej práci pre krajinu a jej ľud" (*SMER, 2014).

Spomedzi mnohých, je európsky aspekt dôležitým činiteľom pozitívneho vnímania politiky SMER-SD. Zbližovanie rozdielnych postojov a ideovej profilácie sa prejavil aj vo vzťahoch s Maďarskom. Počiatočné napätie pravicového a ľavicového lídra je minulosťou. Vzťah politikov, ktorí presne vedia, na čom sa dohodnú, možno považovať za pracovný. *„Premiéri Robert Fico zo Smeru a Viktor Orbán z Fideszu spolu hovoria a nič na tom nezmenilo ani to, že jeden sa prezentuje ako ľavičiar, druhý ako pravičiar, a ani to, že obaja hrajú voličom na národnú nôtu"* (Kern – Morvay, 2014). V roku 2006 vyvolal nástup vlády so SNS a HZDS v Maďarsku zdesenie a obavy o maďarskú menšinu. „Najviac bolo počuť Orbánov Fidesz", sťažoval sa na vulgárneho šéfa SNS Jána Slotu. Smer pre Orbána v roku 2009 zvolal schôdzu parlamentu. Nepáčil sa mu výrok, že v eurovoľbách ide o to, koľko maďarských poslancov bude v Bruseli obhajovať záujmy Maďarov z Karpatskej kotliny. Fico hovoril o „nezodpovednej nacionalistickej rétorike" Fideszu či „nebezpečnej a neeurópskej politike, ktorá pramení v ideológiách minulého storočia". Ešte v roku 2010 označil Orbánovu stranu ako „veľkomaďarskú a šovinistickú"." Príkladne v súčasnosti v otázke menšín je oficializovaný konsenzus, zvlášť ak nie je potrebné dostať sa do sporu s EÚ. Faktom je, že obaja členovia Slovensko ani Maďarsko voči Európskej únii nemá alternatívu. A ďalšie prehlbovanie je nevyhnutnou alternatívou aj pre ostatné krajiny. Vo všetkých federáciách, kam únia koniec koncov smeruje, dochádza k postupnej hospodárskej konvergencii, napriek tomu rozdiely medzi krajinami pretrvávajú (Kern - Morvay, 2014).

Paradoxne, pre súčasnú politiku je v súčasných rozporoch globalizmu a lokalizmu žiaduca nasledovná výzva: reprezentovať protichodné záujmy, ale nebyť nimi uväznený. Zatiaľ čo podobnosť s Čechmi v otázke vnútrostraníckeho vývoja je evidentná s výnimkou, že česká politická scéna nemala Mečiara, profil politických strán je podobný. Iným pohľadom je názor, že treba byť najlepším študentom v európskej triede a iný uspokojiť Západ vyhlásením o absolútnej poslušnosti. Slovenská proeurópska politika je podobná aj s politikou v Maďarsku, ale západní aktéri sa nestarali do vnútornej situácie (Mesežnikov et al., 2013). Fidesz protestoval, že „čo sa týka Orbána stúpajú Maďarsku na päty. A že Orbána nemá rada celá Európa". R. Fico vyťažil z tejto situácie a je v oveľa jednoduchšej pozícii, než používa odstrašujúci Orbán. Paradoxne Ficova sociálna demokracia

je symbolom euróspkej solidarity a stredopravá koalícia sa pre odpor SAS rozpadáva zo štyroch zoskupení pri pomoci Grécku. Radičová doviedla tento rozpad hlasovaním o vyslovení nedôvery v nádeji, pomôcť Európe, ale prehrala. Kríza eurozóny bola bezprostrednou príčinou pádu reformistickej vlády. Všetky predpoklady v tipovaní výsledkov volieb 35,39 % prekročili, keď SMER-SD získala oveľa viac - 45 %. To znamená, že Orbán získal nebezpečného súpera. Iste, že Slovensko nevykoná žiadne kroky, ktorými by sa znepáčilo Bruselu a Paríži, a že Tusk nemá takého blízkeho partnera na južnej hranici. Jednak, Fico má postkomunistickú minulosť, a napriek tomu, že sa narodil v roku 1964, ešte bol členom KSČ. Naproti tomu v čase volieb vystupoval v džínsoch s fľašou Coca-Coly v ruke, čo je štýl celkovo mladého muža. Náboženský aspekt, odhliadnuc na proklamovanú náboženskú tradíciu (viď predvolebné video, kde sa Fico spovedá akým je katolíkom) situácia je podobná ako v Poľsku. Nemôže byť presvedčivá vo verejných záležitostiach. V tomto roku dokonca opustila tradičnú výzvu hlasovať zo strany programovo blízkej cirkvi. Katolícka strana KDH je skôr ako platforma proeurópska, ale bližšie k obrane posvätnej spoločnosti. Biskupi vo všeobecnosti nehovorili. Existuje skupina náboženskej reprezentácie, ktorá sympatizuje s Ficom, čo je podobné v Poľsku, kde je veľa sympatizantov s PSL na základe všeobecných vyhlásení, ale nie skutočného politického programu politickej strany. Slovensko – trójsky kôň Ruska v strednej Európe je druhý paradox. Porušenie demokratických princípov, podpora rôznych diktátorov (R. Castro, H. Chávez, A. Lukašenko) a rovnako strategické spojenectvo s Ruskom.

Demokracia rozptýli moc, zabraňuje jej nadmernej koncentrácii. Ale demokracia musí mať aj to, čo Alexander Hamilton považoval za energiu. Všetky vlády potrebujú konať rýchlo. Demokracia potrebuje reagovať na požiadavky skupiny, a niekedy im odolať. Príliš veľa reprezentácie môže priniesť ustrnutie. Hoci je demokracia vládou ľudu a jej predpokladom je, že má nielen súhlas ľudu, musí tiež disponovať aj efektívnou výkonnosťou v celej rade otázok. Už z predchádzajúcich konštatovaní vyplýva, že nie vždy sa efektivita výkonu rovná aj efektivite procesu získavania súhlasu a že konsenzus dosahuje priamoúmerným udržiavaním dôležitej miery konfliktnosti efektívnym riešením.

Paradox č. 4: Rúcať staré a postaviť nové súčasne

Stabilita je dôležitým atribútom v politickom systéme, ale nie je jediným, resp. rozhodujúcim činiteľom. Strana SMER-SD favorizuje však iba túto jedinú možnosť, čo nie je možné akceptovať, nakoľko je závažnou nedostatočnosťou pri zvážení dopytu

ďalších možností k perspektívnemu stabilnému jadru politickej scény. Po druhé, kritika politických strán je založená na tom, že po roku 1989 politické strany robili to, čo nemajú a principiálne nesmú. Od roku 1993 bola každá slovenská vládna garnitúra tvorcom spôsobu systémovej korupcie. Okrem správy vecí verejných sa postupne vytváral aj systém (pre blízkych, ktorí postupne vytvárali kapitálovú spoločenskú vrstvu) na obohacovanie. Ako ukazuje príklad z počiatočnej éry kreovania slovenského politického systému, Mečiarova garnitúra už v roku 1994 opätovne rozbehla zabehnutý dynamizmus – stranícke rozkradnutie majetku s účtovnou hodnotou 10 mld. slovenských korún. Ďalšie kroky sa podnikli cez štátne banky v hodnote 120 mld. korún. Celý systém fungoval na korupcii ľudí blízkych moci. Zodpovedal mu aj primeraný politický systém a jeho fungovanie. Slovensko sa stalo „bieloruskou čiernou dierou".

Nestabilita politickej scény nie je prvá v slovenskej spoločnosti, kedy dochádza ku kríze. Ešte nedávno si najväčšiu podporu získali anti-európske strany, rusofilské, s populistickými sklonmi. Mečiarova vláda v roku 1992-8 viedla k izolácii krajiny a jej marginalizácii v európskej integrácii. Na druhej strane vláda R. Fica viedla k zmareniu pozitívnych dopadov ekonomických reforiem vykonaných Dzurindovým tímom a k zhoršeniu vzťahov so susedmi: Maďarskom a Ukrajinou. Návrat mečiarizmu, alebo takého špecifického spojenia postkomunizmu s národným akcentom možno porovnať s hypotetickou situáciou časti pravice. Slovenská politická scéna sa delí na modrú „konzervatívno-liberálne strany", zavádzajúcu ťažké reformy a „červených", teda tých, ktorí sú menej dôveryhodní. Prvý paradox možno vnímať ako pobúrenie nad tým, že po zverejnení odpočúvaní obchodnej politiky SDKÚ-DS v rámci Gorily bude vládnuť skupina, ktorá vie, ako tunelovať. Problém je v tom, že v malých skupinkách, kde nezasahuje kontrola, zvyčajne pracujú predstavitelia SMER-SD. V prípade SDKÚ-DS sa však škandály odohrávajú, viac-menej v Bratislave, ako na iných miestach na Slovensku.

Vnímanie úradného pochybenia - generované interakciou medzi skutočnosťou pochybenia a mediálnou expozíciou - významne korelujú s poklesom dôvery verejnosti v politické inštitúcie. A zakorenená korupcia vytvára hrubý nesprávny úradný postup, ktorý komunikuje v bludnom kruhu s verejnou nespokojnosťou a nedôverou. Talianska skúsenosť všadeprítomného, inštitucionalizovaného zneužitia verejných prostriedkov na strany a osobné obohatenie (a konečná nestabilita tohto systému) je obzvlášť dôležitá pre zovšeobecnenia afrických, amerických a ďalších rozvíjajúcich sa demokracií (Della Porta, 2013). Čiastočne sa týka aj Slovenska, zvlášť ak ide o príklad slovenskej politickej scény v prvom období transformácie politického systému. Je však otázne, do akej miery bol

eliminovaný, v akých modifikáciách sa následne znovu opakuje a akým spôsobom sa odzrkadľuje miera reflexie verejnosti voči vyvodeniu zodpovednosti a to zvlášť za podmienok, ak prijmeme všeobecne prijímaný názor, že túto zodpovednosť majú politické strany a ich reprezentanti a či verejná mienka je tým adekvátnym lakmusovým papierikom, ktorý je účinným prostriedkom proti zneužívaniu moci. Pre vnímanie problému zodpovednosti a hľadania vinníka však nemožno viniť iba politické strany, alebo iba pravicu – ako potvrdili nielen spoločenské nálady, ale aj samotné volebné výsledky. Verejná mienka ako dôležitý indikátor vzťahu medzi politikmi a občanmi sa pomaly vytratila v období najsilnejšej spoločenskej a politickej polarizácie 90. rokov 20. storočia a pretrváva dodnes.

Ďalším vysvetlením je všeobecný názor, že politici a vládni úradníci sú privilegované triedy. Masmédiá kŕmia šialenstvo v cynickom pohľade, obrusujú každý príbeh, zdôvodňujú. Ale do istej miery je založený na realite. Vnímanie seba, nereagujúc, a nevypočítateľné správy môžu pochádzať zo zmeny v povahe politických strán v mnohých vyspelých demokraciách. Fakticky po revolúcii 1989 došlo aj k druhej revolúcii v roku 1998. Dzurindova garnitúra však už v prvom funkčnom období generovala vlastný systém korupčného spravovania krajiny. Málokto mal ilúzie o transparentnosti, ale čo ukázala Gorila bol šok, ktorý nielenže potvrdil naivný optimizmus vylučujúci akékoľvek prechmaty, bolo to však oveľa horšie: „Prepracovanosť modelu financovania SDKÚ sa v spise Gorila oceňuje predovšetkým v pasážach, v ktorých sa hovorí, že G. Palacka poslal z Londýna len číslo účtu, na ktorý treba poslať peniaze – takých obchodov s províziami vraj bolo jedenásť“. Zatiaľ čo na podobné praktiky v období 2002-2006 padalo temné svetlo, po gorilovská doba spôsobila hrôzu. Dzurindovská garnitúra mal upokojiť občanov. Použila na to lacné populistické gestá, ktoré pracovali na ďalšom systematickom upokojení svojich sponzorov a pre klientelistický základ ľudí s nimi spätých. Opäť bol stimulovaný dvojitý princíp – posilňovanie správy vecí verejných a konkrétny profit, ktorý bol jeho vyústením. Po 25 rokoch od novembra 1989 *„Krajina naliehavo potrebuje hlbokú a zásadnú zmenu svojho spravovania. Zatiaľ však ale v politickom spektre nie je sily, ktorá by túto zmenu pripravila a zrealizovala“* (Leško, 2012b).

Slovensko znížilo deficit na 2 % DPH, vďaka reformám a malo šancu stať sa krajinou s vyrovnaným rozpočtom. Naproti tomu výsledkom populistickej vlády R. Fica bola najmä zadlžená krajina v strednej Európe s deficitom 7 % a situácia sa začala podobať v roku 2010 na Grécko a Taliansko, čo napokon viedlo k návratu reforiem a finančnej disciplíny. Rovnako ako v roku 1999 a 2002, aj v roku 2010 reformné strany zvíťazili iba mierne nad populistami

a získali vládnu väčšinu iba náhodou okolnostne. V roku 2010 sa do parlamentu napriek všeobecným prognózam dostali strany Most-Híd (stredová strana spätá s maďarskou menšinou, obhajujúca maďarsko-slovenské dohody) a SaS (ultraliberáli s ekonomickým programom) okrem toho, z dvoch oddelených frakcií OKS a Obyčajných ľudí, ktorí neskôr reprezentovali odlišný postoj, než strany, ktoré ich uvádzali na zoznamy. Koalícia mala tak 6 zúčastnených strán, čo viedlo k mnohým konfliktom záujmov a tým bola výhoda oproti konsolidovanej opozícii malá.

Ďalšie štúdie pripisujú klesajúcu tendenciu neschopnosti politických strán sa prispôsobiť sociálnym a kultúrnym zmenám, a tým uspokojiť nové požiadavky a očakávania občanov. Ronald Inglehart sleduje pokles dôvery strane silným prúdom normatívnych a sociálnych zmien, ktorým sa väčšina politickej strany len ťažko prispôsobí. Hlavné strany boli založené v dobách vymedzených triednym konfliktom a prioritou ekonomických otázok, zatiaľ čo novší, postmaterialisti sú spätí viac s otázkami kultúry a kvality života, ktorá prechádza naprieč zavedenými divíziami strán. Okrem toho, postmaterialistická verejnosť neuznáva " hierarchickú, oligarchickú" štruktúru starého štýlu centralizovaných politických strán (Inglehart, 1997).

Paradox č. 5: Pravica vs. konzervativizmus

Odpor proti predchádzajúcej nadvláde jedinej totalitnej alebo autoritárskej strany mal za následok aj de facto zachovanie dedičstva komunistických pravidiel. Redefinovanie tradičných vzorcov v nových politických štruktúrach pri vzniku straníckeho systému v poskomunistických demokraciách, najmä v inštitucionálnom rámci, získavalo svoj význam v kreovaní systémov dominantných politických strán. Verejnosť odtrhnutá od politických strán môže generovať sociálne, kultúrne alebo historické faktory, ktoré majú len málo čo dočinenia s aktuálnym výkonom politických strán v súčasných demokraciách. Demokracia nemusí byť nutne vykonávaná efektívnejšie, než je efektivita v autoritárskych režimoch. Autoritatívne režimy môžu ignorovať nespokojnosť verejnosti, a napriek tomu môžu byť dlhodobo prospešné. Demokracie nefungujú vo svojej podstate lepšie alebo horšie ekonomicky ako autoritárske režimy. V dlhodobom horizonte však demokracie musia udržiavať široký konsenzus v hospodárskej politike.

V dnešnej dobe je ťažšie definovať čo je skutočne pravicovou politikou. Jednotlivé politické strany v snahe osloviť čo najširšie vrstvy obyvateľstva sa nemôžu jednoznačne prezentovať ako čisto pravicové. Všeobecne za pravicovú politiku môžeme považovať to,

keď sa štát snaží získať väčší podiel a vplyv v ekonomike a hospodárstve, ale spôsobom aby nedochádzalo k príliš veľkým zmenám. Často dochádza aj k stotožňovaniu pravice s konzervativizmom. V politickom spektre však absentuje jasne vyhranená konzervatívna politická strana. Konzervativizmus na Slovensku je považovaný za nositeľa stabilných tradičných spoločenských štruktúr. KDH sa profilovalo na náboženskom princípe, ale neskoršia vnútorná strata identity, postoje k aktuálnym témam, nejasný konzervatívny akcent ako aj nedávna spolupráca so Smerom-SD vzbudzuje pochybnosti o smerovaní KDH k pravici. Príčinou konfliktov na pravici, jej dezintegrácia, štiepenie a následný drobenie vznikaním nových politických subjektov nie je súboj ideí, ale politických generácií a najmä osobných ambícií. Slovenská pravica s konzervatívnou a liberálnou orientáciou zatiaľ nedisponuje jasným lídrom, ani politickou silou.

Pravicová politika má v súčasnom politickom systéme dôležité opodstatnenie, aj vzhľadom k zachovaniu rovnováhy politického spektra, aj vzhľadom k výzvam, ktoré sú v súčasnom európskom a globálnom priestore žiaduce. Jedným z relatívne jednoduchých spôsobov, ako posilniť stabilitu demokracie je, aby bola uskutočňovaná trochu menej reprezentatívne. Napriek tomu, že z jedného pohľadu subjektívneho vnímania Slovensko kleslo na úroveň „polorozvinutej krajiny“ a nie je už tzv. moderne napredujúcou krajinou, nakoľko absentuje vyššia špecializácia práce, možno apelovať na alibizmus ľudskej ľahostajnosti a pasivity. Ľudský potenciál však na Slovensku je, a zďaleka nie je pasívny. Úspechy veľmi efektívne využité, ale aj premrhané poukazujú na aspekty kultivovania demokracie. Autoritatívnosť sa konzekventne realizovala a možno ju pozorovať nielen vo vládnutí Mečiara, ale aj v inými prejavmi jeho pokračovateľov. Je na mieste, aby sa ďalšie formy vedúce spoločnosť do neslobody, akými sú spolu s autoritatívnosťou aj konformita a agresivita. Polarita vo vnímaní politických strán na Slovensku nie je iba ľavicová a pravicová. Prejavuje sa tendencia vnímať politické strany ako zaznávané a tým sa odpúšťa všetko, alebo nenávidené, ktorým sa neodpúšťajú ani jej prednosti. Príbeh pravice demonštruje túto skúsenosť.

Zhrnutie

Stav poznania spoločnosti o našej nedávnej histórii je zložitý, ale žiaduci. Má to za následok všeobecnú bezmocnosť v analýze súčasnej politickej scény. Pri skúmaní slovenskej pravice sme zistili niekoľko rozporov, ktoré reflektujú špecificky slovenský demokratický politický systém. Musí byť rešpektovaná nielen občanmi ale aj samotnými

politickými stranami. Charakteristickou stranou pravice je konzervatívna strana, ktorá nemá relevantné zastúpenie na Slovensku. Hoci KDH sa deklaruje za hnutie konzervatívne a demokratické, za uplatnenie kresťanských a konzervatívnych hodnôt, jasnou správou je principiálne odmietaná spolupráca KDH, ktorá sa dohaduje so stranou SMER-SD na ústavných zmenách (definovanie manželstva, zmeny v justícii). Ale tieto fakty možno vnímať z pozície Ľudovej platformy (KDH, SDKÚ-DS, Most-Híd), ktorá tak platformou smelých ľudovcov z KDH znamená ukončenie iluzórneho teátra spolupracujúcich „štandardných stredo-pravých" a nevládnych parlamentných strán (samozrejme s výnimkou „zradcov" zo strany SaS a „neštandardných" a „nesystémových" členov OľaNO).

Stranu SDKÚ-DS, ktorá z hľadiska pravice zohráva dôležitú úlohu, hoci je jej oporou konzervatívna ideológia, nemožno označovať za striktne konzervatívnu. Strana vychádza aj z kresťanskodemokratickej a liberálnej ideológie. Vzhľadom na spoluprácu strany s ľavicovými stranami je zaradená v pravom politickom spektre, resp. stredopravom priestore. Slovenským pravicovým stranám chýba dominantná strana, ktorá by dokázala zjednotiť pravicu. Ktorá by viedla k posilneniu principiálnych a osobnostných ašpirácií pravice. Súčasná situácia nás utvrdzuje v názore, že z pôvodných politických subjektov nebude ani jeden vhodným kandidátom na lídra pravice. Klasické delenie na pravicu a ľavicu prežije len v prípade, že vznikne nový subjekt so silným, rešpektovaným lídrom. Aj preto klasický model delenia politického spektra na pravé a ľavé nie je možné uplatniť v podmienkach Slovenskej republiky. Dôvodom, prečo nie je možné pravoľavé delenie slovenskej politickej scény je neschopnosť byť relevantným oponentom voči dominantnému ľavicovému subjektu strane Smer-SD a voči jeho lídrovi R. Ficovi, ktorý dokáže počúvať podpornú verenú mienku, lebo takých, čo počúvajú aj hlas verejnej mienky, zo súčasnej pravicovej scény niet. Neúspešnosť stredopravých politických subjektov pramení nielen v nedostatočnom naplnení ich programov, personálnom obsadení nevýrazných politikov, nespolupráci strán, ktorá vedie k rozdrobovaniu pravého, resp. stredopravého spektra, v zámene a realizácii namiesto principiálnej k pragmatickej politike.

Prejav hlbokej krízy slovenskej pravice je situácia po prvom kole prezidentských volieb 15. 3. 2014. Tradičné osobnosti slovenskej politiky v prvom a následne aj v druhom kole utŕžili ranu. Po umiestnení Radoslava Procházku na treťom mieste v prezidentských voľbách so ziskom 21,2 % prestavuje možného pravicového lídra. Oznámil založenie nového politického subjektu, ktorý by mohol mať reálnu šancu uspieť v nadchádzajúcich parlamentných voľbách. Svojou profiláciou by si dokázal získať voličov aj tradičných subjektov, ako SDKÚ-DS a KDH. Paradoxne, tradičné politické subjekty majú minimálnu

možnosť na revitalizáciu pravicovej politiky z hľadiska obsahu a fungovania. Nedokážu získať dostatočnú podporu.

Slovensko vstupuje do novej éry s relatívne starou tradíciou. Kauza Gorila politikom jasne ukázala, že demokratické princípy sú nespochybniteľné pre budúcnosť akejkoľvek demokraticky uskutočňovanej politiky. Jasným mementom pre akékoľvek budúce vlády je, že kritická masa voličov kladie nad program strán čistotu ich politických protagonistov. Domnievame sa, že úspešnosť akejkoľvek budúcej vlády a pokiaľ uvažujeme aj o pozícii pravice z hľadiska jej konsolidácie, bude závisieť nielen od životnej úrovne občanov a jej kultúrnej politickej kultivovanosti, ale aj od schopnosti ustriehnuť rôzne záujmové skupiny z ich pozadia a schopnosti nepodľahnúť im.

FORMY, MOŽNOSTI A BARIÉRY VIACÚROVŇOVEJ REPREZENTÁCIE ZÁUJMOV ODBOROV[96]

Odbory sú špecifickým aktérom v procese sprostredkovania záujmov, ako aj v systéme viacúrovňového vládnutia. Rovnako ako iní politickí a nepolitickí aktéri vyjadrujúci, zastupujúci a sprostredkujúci záujmy prešli a stále prechádzajú procesom premeny v súvislosti s procesmi spoločenskej transformácie, ako aj európskej integrácie.

V súčasnej etape budovania európskej integrácie sa už vytvorili a ďalej sa kreujú štruktúry vládnutia na európskej úrovni. Vo všeobecnosti to predstavuje nielen vytváranie politických, sociálnych a právnych inštitúcií, ale najmä formalizujúcu sa štruktúru interakcií medzi týmito inštitúciami a vytváranie politických sietí na riešenie politických úloh (Risse – Cowles – Caporasso, 2001).

Externé, ako aj interné zmeny v ekonomike a politike národných štátov, súvisiace najmä s ekonomickou globalizáciou a internacionalizáciou kapitálu, vedú k oslabovaniu národných odborov, čo sa prejavuje aj v poklese ich schopnosti pôsobiť ako silný sociálny partner v procesoch kolektívneho vyjednávania a v štruktúrach sociálneho dialógu. Aj preto je pre národné odbory z členských štátov Európskej únie dôležité integrovať sa do procesov vyjednávania a rozhodovania na európskej úrovni, spájať sa a koordinovať svoju činnosť.

Samozrejme, že táto integrácia neznamená iba formálnu integráciu národných odborov do európskych štruktúr v podobe formálneho členstva v príslušných európskych inštitúciách, či iba existenciu formálnych kontaktov s relevantnými európskymi partnermi. Nevyčerpáva sa pôsobením európskych inštitúcií a európskej politiky na činnosť odborov na národnej úrovni, ale vyžaduje aktívnu participáciu a spoluprácu aj od nich, rovnako ako aj predpokladá spätné pôsobenie národných odborov na európsku politiku a ich participáciu na prijímaní rozhodnutí a tvorbe politík a stratégií na európskej úrovni.

Empirická časť tejto kapitoly vychádza z práve realizovaného medzinárodného výskumu The Europeanization of Trade Unions in the Countries of the Eastern Enlargement Perspectives for Interest Representation by Trade Unions and for Trade Union Solidarity within the EU, ako aj z výsledkov predchádzajúceho medzinárodného výskumného

[96] Táto kapitola prezentuje niektoré výsledky projektu „The Europeanization of Trade Unions in the Countries of the Eastern Enlargement", ktorého medzinárodným koordinátorom je Research Centre for East European Studies at the University of Bremen a sponzorom Hans-Böckler Stiftung. Kapitola vznikla v rámci projektu VEGA 2/0154/12.

projektu uskutočneného v roku 2007 In Brüssel angekommen? Die gewerkschaftliche Interessenvertretung der neuen Mitgliedsländern auf der EU-Ebene. Oba tieto výskumné projekty boli koordinované Výskumným centrom pre strednú a východnú Európu na univerzite v Brémach v Nemecku (Research Centre for East European Studies at the University of Bremen).

Kým objektom výskumu, ktorý sa realizoval v roku 2007 boli aj národné organizácie zamestnávateľov a podnikateľov, empirický výskum prebiehajúci v rámci aktuálne riešeného projektu sa zameriava iba na integráciu organizácií zastupujúcich záujmy zamestnancov, teda na integráciu národných odborov do európskeho systému vládnutia.

Objektom výskumu sú najvýznamnejšie odborové (zamestnávateľské) organizácie zo šiestich nových členských štátov Európskej únie – Bulharska, Českej republiky, Maďarska, Poľska, Rumunska a Slovenska.

Vzhľadom na podobnosť skúmanej problematiky, ktorá sa odzrkadlila aj v metodológii výskumu (vrátane veľkej časti zhodných otázok pre respondentov) je možné sledovať jej vývoj v čase, či už ide o určitú zrelosť skúmaných aktérov a ich zakotvenosť v európskych štruktúrach, alebo aj o ich vnímanie meniaceho sa kontextu, v ktorom sa reprezentácia zamestnaneckých záujmov odohráva.

Empirická časť kapitoly sa zameriava na tieto tematické okruhy:

- Význam EÚ,
- Spôsoby uplatňovania vplyvu na úrovni EÚ,
- Spolupráca s európskymi vrcholovými odborárskymi organizáciami a účasť v nich,
- Vzťah a prepojenie medzi európskou a národnou úrovňou,
- Spolupráca odborov zo starých a nových členských štátov EÚ,
- Spolupráca s odbormi zo susedných štátov v rámci cezhraničnej regionálnej spolupráce,
- Európske zamestnanecké rady.

Meritom tejto kapitoly bude najmä problematika europeizácie, vnímanie významu Európskej únie predstaviteľmi slovenských odborov, hodnotenie vplyvu EÚ na národnú politickú scénu, ako aj odborovú politiku, prepojenie európskej a národnej úrovne a skúmanie foriem a miery participácie slovenských odborov v štruktúrach európskeho vládnutia a nadnárodného sociálneho dialógu.

Slovenskí sociálni partneri po prvých rokoch v Bruseli

Procesy, určujúce charakter súčasnosti – najmä globalizácia, reštrukturalizácia výroby a pracovných síl, väčšinovo akceptované zdôrazňovanie nevyhnutnosti konkurencieschopnosti a potreby flexibility foriem práce, pracovného trhu, ako aj jednotlivých pracovníkov prinášajú interné a externé zmeny, ktoré spôsobujú oslabovanie "tradičných" sociálnych partnerov, najmä odborov.

Tento všeobecný trend oslabovania odborov aj ako sociálneho partnera sa v plnej miere, ba možno povedať, že s ešte väčšou naliehavosťou prejavoval na Slovensku v období postsocialistickej transformácie a pretrváva aj v súčasnosti (Čambáliková, 2008a; Uhlerová, 2012). S posilňovaním liberálneho charakteru národnej politiky a s rastom legitimizácie a apologetizácie takéhoto typu politiky sa nielen samotné obory, ale aj princípy a záujmy, ktoré odbory obhajovali, dostávali do čoraz ťažšej pozície. Odborové štruktúry boli v transformujúcom sa Slovensku neraz – priamo či nepriamo – vnímané ako "staré štruktúry", brzdiace nevyhnutné transformačné procesy.

Dá sa povedať, že v tejto pre odbory veľmi zložitej situácii práve proces integrácie do európskych štruktúr priniesol pre slovenské odbory pozitívny efekt. Bol to práve tlak požiadaviek a kritérií Európskej únie, ktorý mal na postavenie odborov (najmä ako sociálnych partnerov) pozitívny vplyv: tlak týchto kritérií nabádal Slovensko ako kandidátsku a neskôr členskú krajinu EÚ posilňovať svoje demokratické inštitúcie, medzi ktoré inštitúcie sociálneho partnerstva patria, a súčasne nabádal k prístupu, ktorý uprednostňuje dosahovanie konsenzu a dohody, čo práve inštitúcie sociálneho partnerstva umožňujú (Čambáliková, 2010).

Sociálny dialóg je integrálnou súčasťou rozhodovacích procesov v rámci Európskej únie. Aj jeho prostredníctvom sa utvárajú nové európske pravidlá, a to najmä v oblasti politiky zamestnanosti, ale sprostredkovane zasahuje aj do sféry sociálnej politiky. Maastrichtská zmluva a Amsterdamská zmluva poskytli širší rádius pre činnosť a pôsobenie európskych sociálnych partnerov tým, že im umožnili nielen vzájomne rokovať, vyjednávať a uzatvárať rámcové dohody, ale aj vyžadovať implementáciu týchto dohôd prostredníctvom legislatívy Spoločenstva (Čambáliková, 2008b).

Zjednodušene možno povedať, že Európska únia posilnila a posilňuje nielen legitimitu odborov ako aktéra (sociálneho partnera), ale do značnej miery legitimizovala a legitimizuje aj odborovú politiku spätú s podstatou Európskeho sociálneho modelu[97].

Nie je preto prekvapujúce, že zástupcovia slovenských odborov sa vo výskume v roku 2007 jednomyseľne zhodovali, že EÚ má na ich pôsobenie a postavenie pozitívny vplyv.

Práve hodnoty "modelu Európa" a na nich založené politiky predstavovali a stále predstavujú primárny dôvod, prečo zástupcovia slovenských odborov považujú za žiaduce, aby sa vplyv Európskej úrovne na národnú politiku (politiku Slovenskej republiky ako členského štátu EÚ, ako aj na národnú odborovú politiku) zvyšoval.

Typ politiky, vychádzajúci z „európskeho sociálneho modelu“ je nielen obsahovo a ideovo blízky programovej vízii a stratégii slovenských odborov, ale súčasne reprezentantom slovenských zamestnancov významne uľahčuje legitimizovanie, presadzovanie a ochranu zamestnaneckých, vrátane odborárskych záujmov. Ukázalo sa, že najmä v obdobiach realizácie liberálno-reformnej politiky môže predstavovať takto chápaná politika – aspoň v podobe vízie – legitímnu sociálno-demokratickú alternatívu politike silnej liberálnej národnej vlády.

Súčasne princípy a štandardy deklarované a presadzované v Európskej únii – a teda aj v Slovenskej republike, ktorá je jej členským štátom – uľahčujú ochranu práv a záujmov zamestnancov vo vzťahu k zamestnávateľom. *„Bez EÚ by nás zamestnávatelia na Slovensku rozdrvili. Slovenskí zamestnávatelia majú skôr sklony k ranému kapitalizmu. Berú však ohľad na EÚ a EÚ nám poskytuje záštitu“,*[98] vysvetľuje jeden z významných predstaviteľov slovenských odborárov.

Ak aj niektorí predstavitelia slovenských odborov pripustia, že vplyv EÚ na politiku jej členských štátov by sa mal znížiť, myslia tým najmä to, že by sa mala znížiť „prílišná byrokratizácia“ a „prílišná administratívna náročnosť“.

Ako ukázali aj výsledky výskumu sociálnych partnerov z roku 2007, zástupcovia slovenských zamestnávateľov mali – v porovnaní so slovenskými odborármi – k politike EÚ a najmä k jej rastúcemu vplyvu výrazne kritickejší postoj. Vplyv Európskej únie a jej regulatívy (zdôrazňovali však, že *„nie na prácu našej asociácie ako takej, ale na členov našej*

[97] Európsky sociálny model je spätý s relatívne vysokým stupňom ochrany zamestnancov, s rozvinutou úrovňou sociálnych práv a sociálneho zabezpečenia občanov.
[98] Člen Európskeho a hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV), zástupca KOZ SR.

asociácie – teda na jednotlivé firmy"[99]) považovali (minimálne „v niektorých oblastiach" a „vo svojich dôsledkoch") zväčša za negatívny. *„Negatívny vplyv súvisí najmä s nadmernou reguláciou – inak samozrejme chvályhodných cieľov typu ochrana a bezpečnosť zdravia pri práci, sociálna legislatíva vo všeobecnosti, ale aj ochrana životného prostredia a ochrana spotrebiteľa. Teda ten zámer je pozitívny, treba mu tlieskať, ale tá realita napokon je taká, že tej regulácie je toľko a jej obsah je niekedy tak reštriktívny, že nielenže sa to míňa svojím účinkom, ale je to často kontraproduktívne".*[100]

Zástupcom slovenských zamestnávateľov a podnikateľov od počiatku prekážali snahy o daňovú harmonizáciu na európskej úrovni. *„V niektorých oblastiach EÚ vyvíja harmonizačné aktivity ako napríklad v daňových otázkach (úvahy o daňovej harmonizácii) – to je negatívny vplyv, lebo my nechceme daňovú harmonizáciu, my si chceme o tom rozhodovať sami".*[101]

Zrejme aj z uvedeného dôvodu zástupcovia slovenských zamestnávateľov a predstavitelia zamestnávateľských a podnikateľských združení už v roku 2007 nepovažovali za žiaduce ďalej zvyšovať vplyv Európskej únie na politiku národných štátov, skôr naopak.

Kým podrobnú reguláciu "detailov" a "nepodstatných vecí" z úrovne EÚ kriticky vnímali tak zástupcovia slovenských zamestnávateľov ako aj odborov; v názore na reguláciu a harmonizáciu vo všeobecnosti, teda na reguláciu "rámcov a pravidiel" sa odlišovali a stále odlišujú – odborárom neprekáža, ba sa jej dovolávajú, kým zamestnávatelia a podnikatelia ju skôr odmietajú.

Obaja sociálni partneri – zamestnanci i zamestnávatelia – si boli od začiatku procesu európskej integrácie vedomí dôležitosti zastupovania svojich záujmov nielen na národnej, ale aj na európskej úrovni: *„V otázkach, v ktorých zostáva kompetencia na národnej úrovni, je dôležitejšie zastupovanie na národnej úrovni. Ale je tu trend, že otázok, ktoré treba riešiť na úrovni EÚ pribúda".*[102] Reflektujúc túto situáciu, najmä zástupcovia slovenských zamestnávateľov a ich združení vždy obhajovali a presadzovali svoje záujmy aktívne a dôrazne nielen na národnej, ale aj na európskej úrovni. Najmä v prvých rokoch nášho členstva v EÚ boli na európskej úrovni zástupcovia slovenských zamestnávateľov a ich

[99] Prezident Združenia podnikateľov Slovenska a predseda výboru Republikovej únie zamestnávateľov pre medzinárodné záležitosti a záležitosti EÚ a člen Európskeho a hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV).
[100] Prezident Združenia podnikateľov Slovenska a predseda výboru Republikovej únie zamestnávateľov pre medzinárodné záležitosti a záležitosti EÚ a člen Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV)
[101] Člen výboru Republikovej únie zamestnávateľov pre medzinárodné záležitosti a záležitosti EÚ, člen Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV) a registrovaný lobista v Európskom parlamente.
[102] Prezident Združenia podnikateľov Slovenska a predseda výboru Republikovej únie zamestnávateľov pre medzinárodné záležitosti a záležitosti EÚ a člen Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV).

združení o poznanie aktívnejší než predstavitelia slovenských odborov. Ako vyplýva zo zistení spomínaného výskumu z roku 2007 už vtedy slovenskí zamestnávatelia a podnikatelia aktívne a efektívne využívali mnohé (všetky formálne inštitucionalizované, ale aj neformálne) spôsoby zvyšovania vplyvu a vstupovania do rozhodovacích procesov v rámci EÚ, pričom sa tu viac angažovali aj individuálne, ako jednotlivé osobnosti (lobisti). A viac si – aj ako individuálne osobnosti – dôverovali a dôverujú. V porovnaní so slovenskými odborármi prejavovali menšiu potrebu združovať a centralizovať sa, hoci využívali aj formy združovania a spájania sa, keď je to bolo možné a keď to považovali z hľadiska obhajoby svojich záujmov a pozícií za potrebné a efektívne.

Zástupcovia slovenských zamestnávateľov a podnikateľov začali na pôde EÚ spolupracovať s jednotlivými poslancami Európskeho parlamentu hneď ako sa otvorila táto možnosť. Tento spôsob tvorby a ovplyvňovania rozhodnutí na európskej úrovni uplatňovali skôr a aktívnejšie ako zástupcovia slovenských odborárov.

Rovnako začali reprezentanti slovenských zamestnávateľov a podnikateľov bezprostredne po našom vstupe do EÚ aktívne využívať aj možné spôsoby uplatňovania vplyvu v rámci Európskej komisie. Odzrkadlilo sa to aj v zisteniach výskumu v roku 2007, kedy už reflektovali svoje prevažne pozitívne skúsenosti nadobudnuté spoluprácou s touto inštitúciou. V porovnaní so zástupcami slovenských odborárov pozitívnejšie hodnotili Európsku komisiu, ako aj konzultácie zo strany Európskej komisie voči národným zamestnávateľským zväzom a odborovým združeniam. *„Európska komisia skutočne konzultuje so zástupcami zamestnávateľov i odborov všetky legislatívne návrhy a prihliada na ich stanoviská. Na európskej úrovni je lepší prístup (takmer voľný pre zástupcov zamestnávateľov a zamestnancov) k ľuďom, ktorí tvoria legislatívu než na národnej úrovni“.*[103]

Iný názor na možnosť vstupovať do rozhodovacích procesov v rámci Európskej komisie vyjadril vo výskume z roku 2007 zástupca slovenských odborov: *„Čo sa týka samotného rozhodnutia Európskej komisie alebo Európskeho parlamentu, tam to nevieme ovplyvniť, ba často ani posúdiť. Lebo nám chýba spätná väzba od Komisie i Parlamentu, ktorú sa usilujeme získať, ale nemáme ju“.*[104]

Oba výskumy potvrdzujú, že slovenským odborárom od počiatku integrácie do európskych štruktúr viac vyhovuje spolupráca, resp. pôsobenie v rámci Európskeho

[103] Člen výboru Republikovej únie zamestnávateľov pre medzinárodné záležitosti a záležitosti EÚ, člen Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV) a registrovaný lobista v Európskom parlamente.
[104] Viceprezident KOZ SR pre hospodársku politiku a sociálne partnerstvo, člen Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV).

hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV). *„Z vlastných skúseností môžem hodnotiť vplyv v Európskom hospodárskom a sociálnom výbore, v EHSV pri prerokúvaní sociálnych a pracovno-právnych otázok, a tak si myslím, že ako odborári sme organizovanejší a disciplinovanejší a preto vieme na plenárnych zasadnutiach presadiť naše stanovisko. A zamestnávatelia sú tí, ktorí idú razantne, ale nie sú až tak koncepční a organizovaní. Vďaka tomu sa nám darí v EHSV presadiť naše požiadavky. Avšak v EHSV sa schvaľujú len odporúčania a stanoviská pre Európsku komisiu a Európsky parlament“.*[105]

Zástupcovia slovenských zamestnávateľov vyjadrili vo vzťahu k Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru kritickejší postoj – aj z dôvodu, že: *„V Európskom hospodárskom a sociálnom výbore sú kvantitatívne zastúpené tri zložky – zamestnanci, zamestnávatelia a tzv. organizovaná občianska spoločnosť, čo v praxi väčšinou znamená, že zamestnávatelia sú prehlasovaní 2:1 vo všetkých otázkach. Pretože v časti organizovaná občianska spoločnosť sa nachádzajú zástupcovia, ktorí sú názorovo veľmi blízki odborom“.*[106]

Reprezentanti slovenských zamestnávateľov a podnikateľov, ako aj reprezentanti slovenských zamestnancov považovali za správne, aby Európska komisia určila zoznam požiadaviek a kritérií, ktoré musia spĺňať najmä neštátne organizácie, ktoré sa chceli podieľať na jej činnosti, alebo byť jej poradnými orgánmi. Sami seba (a aj svojho sociálneho partnera – teda odborári zamestnávateľov a naopak) – vnímali ako takých, ktorí tieto požiadavky a kritériá spĺňajú – a to tak na národnej, ako aj európskej úrovni. *„Tu nie je problém so zástupcami zamestnancov a zamestnávateľov – tí musia spĺňať – a spĺňajú – kritériá reprezentativity. Ale tzv. organizovaná občianska spoločnosť – som kritický v tom, aký vplyv majú niektoré mimovládne organizácie na rozhodovanie na úrovni EÚ bez toho, aby spĺňali tieto kritériá. Dnes si môže niekto založiť päťčlenné združenie a bude vypočutý v Bruseli rovnako ako organizácia, ktorá má státisíce členov“.*[107]

Vo vzťahu k sociálnemu dialógu na úrovni EÚ majú zástupcovia slovenských zamestnávateľov menej jednotný – a aj menej kladný – postoj ako slovenskí odborári. Vyplýva to aj zo skutočnosti, že na rozdiel od slovenských odborárov slovenskí zamestnávatelia vždy výrazne preferovali a považovali za žiaduci trend decentralizácie sociálneho dialógu: *„Tá stará otázka, o čom sa má na akej úrovni rozhodovať. Viesť sociálny dialóg na úrovni EÚ je nezmyselné, viesť sociálny dialóg na úrovni firmy má*

[105] Viceprezident KOZ SR pre hospodársku politiku a sociálne partnerstvo, člen Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV).
[106] Prezident Združenia podnikateľov Slovenska a predseda výboru Republikovej únie zamestnávateľov pre medzinárodné záležitosti a záležitosti EÚ a člen Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV).
[107] Prezident Združenia podnikateľov Slovenska a predseda výboru Republikovej únie zamestnávateľov pre medzinárodné záležitosti a záležitosti EÚ a člen Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV).

zmysel. Možno ešte sociálny dialóg v štáte, hoci ja si myslím, že sociálny dialóg patrí do firmy, už aj pri odvetvovom sociálnom dialógu mám pochybnosti, národný dialóg je viac otázka politická než praktické riešenie problémov a sociálny dialóg na úrovni EÚ – to sa tam riešia otázky, ktoré sa tam riešiť nedajú a treba ich riešiť tam, kde sa vyskytujú – teda vo firme".[108]

Výskum realizovaný v roku 2007 potvrdil, čo bolo možné v slovenskej spoločnosti pozorovať: slovenskí odborári využívali Európsku úniu ako argument na zdôvodnenie alebo podporu svojej pozície a svojich aktivít na národnej úrovni často, kým slovenskí zamestnávatelia niekedy – *„tak, ako každý to využíva, keď sa mu to hodí"*.[109]

Rovnako sa vo výskumných zisteniach odzrkadlila zjavná snaha predstaviteľov slovenských odborárov, aby sa normy a požiadavky Európskej únie čo najviac implementovali a presadzovali aj v podmienkach Slovenska, a súčasne aby ovplyvňovali aj postavenie a pôsobenie sociálnych partnerov a podobu sociálneho dialógu na národnej úrovni.

Zástupcovia slovenských odborov sa odvolávali na Európsku úniu, resp. na európske normy, štandardy a pravidlá najmä pri argumentácii pri novelizáciách Zákonníka práce a pri zmenách v extenzii kolektívnych zmlúv vyššieho stupňa.

Tí reprezentanti slovenských odborov, ktorí vo výskume deklarovali svoju vyššiu aktivitu na európskej úrovni, deklarovali aj väčšiu potrebu, ako aj svoju lepšiu pripravenosť premietať túto aktivitu do svojej činnosti na národnej úrovni. V roku 2007 však boli – najmä samostatné a iniciačné – aktivity slovenských odborov (a ich zástupcov) na európskej úrovni veľmi zriedkavé.

Napriek pomoci, ktorú ešte pred vstupom do Európskej únie v roku 2004 poskytla slovenským odborom EÚ, a ktorú oni hodnotia vcelku pozitívne, cítili sa slovenskí odboroví predáci v momente vstupu do európskych štruktúr na odborovú prácu na tejto úrovni len čiastočne pripravení. Napriek tomu, že väčšina z nich sa domnieva, že odvtedy sa situácia v tomto ohľade zmenila k lepšiemu, zdá sa, že slovenské odbory sú až doposiaľ – až na výnimky – viac pasívnym pozorovateľom a vďačným prijímateľom ako aktívnym (spolu)tvorcom európskej odborovej politiky.

[108] Prezident Združenia podnikateľov Slovenska a predseda výboru Republikovej únie zamestnávateľov pre medzinárodné záležitosti a záležitosti EÚ a člen Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV).
[109] Člen výboru Republikovej únie zamestnávateľov pre medzinárodné záležitosti a záležitosti EÚ, člen EHSV.

Europeizácia slovenských odborov: vízia a/alebo realita: vybrané výsledky výskumu

Objektom výskumu *Europeizácia odborov v nových členských štátoch EÚ* boli na Slovensku (prostredníctvom participácie ich reprezentantov – volených vedúcich funkcionárov) obe odborové centrály – Konfederácia odborových zväzov SR (KOZ SR) a Nezávislé kresťanské odbory Slovenska a v súlade s medzinárodnou metodikou výskumu vybrané odborové zväzy: Odborový zväz KOVO (OZ KOVO), Odborový zväz pracovníkov baní, geológie a naftového priemyslu (OZ PBGN), Integrovaný Energeticko-chemický odborový zväz (ECHOZ), Odborový zväz pracovníkov peňažníctva a poisťovníctva (OZ PPP), Odborový zväz pracovníkov obchodu a cestovného ruchu (OZ POCR) a Odborový zväz potravinárov (OZ P).

V súčasnosti síce pôsobia na Slovensku dve odborové centrály, vzťah dominancie medzi nimi je (v porovnaní s odborovými centrálami v iných skúmaných štátoch) výrazne asymetrickejší: vplyvom i počtom dominuje Konfederácia odborových zväzov (KOZ SR) s vybudovanými a fungujúcimi formálno-organizačnými hierarchickými a administratívnymi štruktúrami. Druhá odborová centrála, Nezávislé kresťanské odbory Slovenska (NKOS) je z hľadiska početnosti, organizačnej výstavby, ako aj odborovej participácie v domácich i európskych štruktúrach reprezentácie záujmov menej významná. NKOS nie sú členmi ani Európskej odborovej konfederácie (ETUC), ani v Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru.[110]

Význam národnej verzus európskej úrovne politiky

Reprezentanti slovenských odborárov spravidla vnímajú európsku a národnú úroveň nie ako vzájomne si oponujúce, ale skôr komplementárne, úzko vzájomne späté, prelínajúce a doplňujúce sa dimenzie. Vnímanie dôležitosti EÚ pre ich činnosť (v porovnaní s rokom 2007) ešte mierne vzrástlo, politiku na národnej (vnútroštátnej) úrovni však naďalej vnímajú ako dôležitý kontext svojho postavenia a pôsobenia. Vyjadrujú presvedčenie, že v súčasnosti si vnútropolitická situácia stále uchováva – aj vzhľadom na národné odbory – rovnakú dôležitosť akú nadobúda EÚ.

[110] KOZ SR a NKOS majú uzatvorenú dohodu (podpísanú 19. 2. 2007), ktorá deklaruje ich vzájomnú spoluprácu pri obhajovaní odborových práv. Partneri sa vzájomne dohodli, že si budú vzájomne poskytovať informácie o navrhovaných legislatívnych predpisoch, podporu pri presadzovaní oprávnených požiadaviek, pracovných podmienok, mzdových podmienok ako základne na dosiahnutie dohody sociálnych partnerov v zásadných otázkach hospodárskeho a sociálneho rozvoja na celoštátnej úrovni.

Svoje začlenenie do európskych štruktúr hodnotia pozitívne – pre možnosť zdieľať inak ťažko dostupné informácie, vzájomne konzultovať a najmä vítajú možnosť formovať spoločné stratégie voči zamestnávateľom – hlavne v odvetviach, kde prevažujú nadnárodné firmy. Rovnako oceňujú možnosť vyjadrovať sa k európskej legislatíve týkajúcej sa hospodárskych odvetví (Európska komisia je povinná konzultovať legislatívu týkajúcu sa sociálnych partnerov s nimi).

Činnosť slovenských odborov na európskej úrovni

Odborári využívajú/môžu využívať na úrovni EÚ na presadzovanie svojho vplyvu rôzne cesty. Skúmali sme 6 možností, ako môžu ovplyvňovať tvorbu politických rozhodnutí na európskej úrovni. Boli to: 1) priame konzultácie s Európskou komisiou; 2) priame konzultácie s Európskym parlamentom; 3) konzultácie s národnými zástupcami v Rade ministrov; 4) účasť v európskom sociálnom dialógu, vrátane odvetvového sociálneho dialógu; 5) pôsobenie v Európskom hospodárskom a sociálnom výbore; 6) aktivity v európskych ústredných zväzoch, ako napr. ETUC (Európska odborová konfederácia).

Výsledky výskumu ukazujú, že zástupcovia slovenských zamestnancov nevstupujú do procesov rozhodovania a tvorby politík na úrovni EÚ priamo (s výnimkou organizácií, resp. komisií, v ktorých sú priamymi členmi), ale sprostredkovane. Samostatné (a individuálne) priame konzultácie, ako aj priamy kontakt s Európskou komisiou a/alebo s Európskym parlamentom sú výnimkou – s Európskou komisiou komunikujú najmä prostredníctvom svojich európskych odvetvových zväzov ako ich členovia; s Európskym parlamentom sú v iba v nepravidelnom, sporadickom kontakte, a to najmä prostredníctvom slovenských poslancov v Európskom parlamente. Ak slovenské odbory uplatňujú svoj vplyv na úrovni EÚ priamejšie, a súčasne razantnejšie, tak je to prostredníctvom Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru, prostredníctvom členstva v európskych ústredných zväzoch a prostredníctvom odvetvového sociálneho dialógu.

Najsilnejší a najaktívnejší slovenský odborový zväz – Odborový zväz KOVO (OZ KOVO) na národnej úrovni, je takým aktérom aj na úrovni európskej. Zástupcovia OZ KOVO ako najlepšiu hodnotia svoju spoluprácu s Európskym hospodárskym a sociálnym výborom (predseda OZ KOVO je jeho členom) a vyzdvihujú aj svoju spoluprácu s Európskym parlamentom (cez socialistov) a s komisármi zastupujúcimi Slovensko v Rade Európy.

Europeizácia slovenských odborov v názoroch a hodnoteniach reprezentantov OZ KOVO

Reprezentanti OZ KOVO v našom výskume deklarujú, že pre ich odbory je rovnako dôležitá politika na úrovni Európskej únie ako na národnej úrovni a zhodne vyjadrujú názor, že vplyv EÚ na politiku členských štátov EÚ by mal rásť, ako aj presvedčenie, že EÚ má na prácu ich odborov celkovo pozitívny vplyv. Predseda OZ KOVO E. Machyna ako príklad takéhoto pozitívneho vplyvu vyzdvihuje najmä legislatívu EÚ a jej kľúčové dokumenty (predovšetkým Európsku sociálnu chartu), ako aj európske zamestnanecké rady. Vedúca medzinárodného odboru OZ KOVO charakterizuje pozitívny vplyv Európskej únie podobne: *„Pozitívom sú všetky smernice pracovného práva EÚ a odporúčania EÚ v oblasti pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia, ktoré nám pomáhajú presadzovať tieto štandardy a presadzovať záujmy zamestnancov“*. A práve *„aplikáciu vyššie uvedených štandardov dojednaných na úrovni EÚ, najmä s prihliadnutím na sociálne práva zamestnancov,“* považuje za oblasť politiky, kde sa zdá, že má Európska únia v súčasnosti väčší význam ako národný štát. Zároveň však v tejto súvislosti konštatuje, že *„zatiaľ v praxi k rastu tejto harmonizácie nedochádza“* a aj preto vidí túto úlohu a výzvu ako aktuálnu prioritu aj v politike na národnej úrovni. Podľa predsedu OZ KOVO je reprezentácia záujmov na úrovni EÚ dôležitejšia ako na národnej úrovni v oblasti *„globálnej politiky – aby Európa mala istotu, že si zachová pozíciu globálneho ekonomického hráča pri zachovaní sociálnych štandardov“*. Za prioritnú oblasť reprezentácie záujmov na národnej úrovni pokladá predseda OZ KOVO oblasť priemyselnej politiky na podnikovej úrovni.

Hlavný dôvod a význam reprezentácie a participácie slovenských odborov na úrovni EÚ vidí predseda OZ KOVO *„v možnosti koordinovaného postupu, v solidarite, európskych zamestnaneckých radách a v informačnom systéme vyjednávania kolektívnych zmlúv v nadnárodných spoločnostiach“*.

Vedúca medzinárodného odboru KOVO zdôrazňuje, že: *„Nie odbory, ale zamestnanci by mali byť reprezentovaní na úrovni EÚ a teda zamestnanci SR, ktorých zastupujeme. Aby mali možnosť podieľať sa/participovať na úrovni európskych sociálnych štandardov a štandardov pracovných a mzdových podmienok a aby mali možnosť ovplyvňovať politiky EÚ“*.

S Európskou komisiou OZ KOVO komunikuje a spolupracuje najmä prostredníctvom IndustriAll ako jeho člen; s Európskym parlamentom prostredníctvom slovenských poslancov Európskeho parlamentu. Najaktívnejšie však pôsobia slovenskí kováci v Európskom hospodárskom a sociálnom výbore (predseda OZ KOVO je jeho členom) a prostredníctvom

členstva v IndustriAll. Do rozhodovacích a riadiacich procesov na úrovni vrcholných zastrešujúcich organizácií vstupujú spoločne a koordinovane najmä prostredníctvom svojho európskeho odvetvového zväzu: „*Sú to významnejší hráči, a sú to naši partneri*", zdôvodňuje túto skutočnosť predseda OZ KOVO. Zároveň v tejto súvislosti ako významný iný spôsob uplatňovania vplyvu na medzinárodnej úrovni – vyzdvihuje dokument VIENA MEMORANDUM a s ním súvisiace aktivity a spoluprácu krajín, ktoré ho podpísali. (Pozn. VIENA MEMORANDUM bližšie v samostatnej podkapitole).

Politické stanoviská a priority, ktoré slovenskí odborári hodlajú presadzovať na európskej úrovni, sa do finálnej podoby formujú a formulujú v spolupráci s relevantnými odborovými zväzmi zo zahraničia: *„OZ KOVO má spolu s kolegami z Maďarska, Česka, Poľska a Slovinska – tzv. V 5 (Vyšegrádska 4 plus Slovinsko), máme 2x do roka regionálne stretnutia a tu sa pripravujú spoločné stanoviská, ktoré potom presadzujeme".* V prvom kole týchto diskusií, ktoré prebiehajú interne v rámci OZ KOVO to závisí od konkrétnej problematiky – *„máme vytvorené pracovné skupiny, ktoré sa špecializujú na konkrétne témy, študujú ich, vyhodnocujú a pripravujú podklady"*, približuje proces tvorby politických stanovísk a priorít činnosti slovenských odborov na európskej scéne predseda OZ KOVO.

Za implementáciu rozhodnutí prijatých na národnej úrovni sú zodpovední funkcionári OZ KOVO, jeho predseda sa hlási aj v tejto oblasti najmä k svojej osobnej zodpovednosti.

S rolou a pozíciou, ktorú majú ich odbory na úrovni EÚ sú zástupcovia slovenských kovákov spokojní – ale to najmä vďaka spoločnému postupu s inými, či vďaka členstvu v silných združeniach: „*Patríme k tým najsilnejším zväzom a hlavne IndustriALL, ktorého sme členom, má najsilnejší vplyv v rámci Európskej odborovej komisie (EOK)".* V hodnotení iba svojho vplyvu a svojej vlastnej pozície sú však zdržanlivejší, resp. sú spokojní iba *„v rámci možností, ktoré máme",* pričom zdôraznia, že *„tam sú úplne iní hráči, ako Nemecko a podobne".* Zástupcovia OZ KOVO teda nepovažujú svoje odbory za kľúčového pretekára – solitéra na európskom ihrisku a pre jeho úspešné pôsobenie na ňom pokladajú za potrebné, aby bol členom spoločného medzinárodného tímu. Pritom možno konštatovať, že súčasný tím, v ktorom sú ich odbory začlenené, považujú v rámci EÚ za silný, vplyvný a priateľský.

Svoje aktivity na úrovni EÚ si slovenské odbory financujú iba zo svojich vlastných zdrojov (samotné), pri zastupovaní svojich záujmov však postupujú v spolupráci s inými. Spolupracujú bilaterálne, ako aj multilatelárne s inými odborovými zväzmi (najmä z Rakúska, ČR, Maďarska, Poľska, Slovinska, Nemecka) a svoje záujmy presadzujú najmä

prostredníctvom európskych zastrešujúcich odborárskych organizácií (najmä IndustriAll Europe, EHSV a EOK).

Na domácej scéne je OZ KOVO ako najpočetnejší a najsilnejší odborový zväz veľmi vplyvným zväzom a kľúčovým sociálnym partnerom na národnej, odvetvovej i podnikovej úrovni. Celkom pochopiteľne a realisticky teda hodnotia jeho zástupcovia svoj vplyv na úrovni EÚ v porovnaní s národnou úrovňou ako menší.

Spoluprácu s európskymi odborárskymi organizáciami hodnotia zástupcovia OZ KOVO vysoko pozitívne. Na zasadaniach týchto európskych organizácií a inštitúcií sa zúčastňujú zástupcovia slovenských odborov pravidelne, v intervaloch v akých príslušné zasadania prebiehajú – mesačne, štvrťročne či polročne. Najbežnejším spôsobom komunikácie medzi nimi je internet: *„Máme vytvorenú celoeurópsku sieť EUCOB@N, kde všetky odborové zväzy pravidelne posielajú najnovšie informácie o kolektívnom vyjednávaní, najmä z oblasti automobilového priemyslu“,* konštatuje vedúca medzinárodného odboru OZ KOVO. Dôležitým komunikačným kanálom však stále ostávajú aj spoločné zasadania politických výborov, ad hoc vytvorené skupiny a tiež priame konzultácie a osobné kontakty. Práve osobné kontakty a vzájomnú spoluprácu aj v dobe krízy a rastúcej konkurencie vyzdvihol predseda OZ KOVO: *„Priame konzultácie – osobné kontakty, ktoré ja preferujem a EUCOB@N. Ale najmä tie osobné kontakty, najčastejšie elektronické a telefonické, lebo máme výbornú spoluprácu a nestane sa, že by sme si neporadili navzájom. Hoci teraz v kríze ten národný prístup (obhajoba svojho) rastie...“*

Zrejme práve dôsledky krízy, ako aj konkurenčného boja o investície a pracovné miesta spôsobuje, že stanoviská a záujmy slovenských odborárov sa so záujmami a stanoviskami európskych zastrešujúcich odborárskych organizácií nezhodujú vždy, ale „iba“ často.

OZ KOVO aktívne podporilo všetky významné protestné akcie organizované európskymi centrálami. Ukazuje sa, že s posolstvom a s požiadavkami týchto protestov sa slovenskí odborári stotožňujú v plnej miere. Podujatia ako napríklad *World Day for Decent Work*, či *European Action Day* OZ KOVO podporovalo a propagovalo veľmi intenzívne a ich idey/požiadavky sa dlhodobo snaží implementovať do priorít svojej činnosti.

Spoločný postup, koordinácia aktivít a výmena skúseností a poznatkov v záujme ochrany a presadzovania záujmov svojich členov – to sú hlavné výhody, ktoré vidia zástupcovia slovenských odborov v spolupráci s európskymi odborovými organizáciami.

„Plus dochádza k priblíženiu sa, resp. k spoznaniu iných zamestnancov, myslím to tak, že napr. manažment pri kolektívnom vyjednávaní argumentuje tým, že ak to nebudeš robiť ty, pôjdeme a dáme prácu v Rumunsku, ale my vďaka spolupráci vieme, že naši rumunskí partneri (odborári) tiež požadujú určité štandardy a pod tie nepôjdu“, dodáva vedúca medzinárodného odboru OZ KOVO.

Zásadné nevýhody v tejto spolupráci nevidia. Ak by mali predsa len aj kriticky poukázať na jej slabé stránky, tak predseda OZ KOVO pripomenie časovú náročnosť procesu, kým sa dospeje k spoločnému stanovisku a tiež poukáže na určité *„kultúrne rozdiely, hoci tie sú skôr prekážkou spolupráce ako jej nevýhodou“.*

Zástupcovia OZ KOVO sa domnievajú, že činnosť ich odborov predstavuje významný prínos a príspevok pri zastupovaní odborárskych záujmov na úrovni EÚ. Predseda OZ KOVO síce konštatuje že *„väčšie krajiny majú iný väčší vplyv, ako my“,* svoju rolu pokladajú za primeranú veľkosti a významu Slovenska v rámci Európy.

Okrem jednoznačnej podpory protestných aktivít na úrovni EÚ slovenskí odborári jednoznačne podporili a podporujú aj požiadavku ETUC na implementáciu sociálnej doložky. Predseda OZ KOVO to zdôvodňuje takto: *„Európa má dnes dve významné oblasti, kde nie je zjednotená – sociálnu oblasť a dane. A ak chceme zjednotenie v sociálnej oblasti, treba povedať, ktorý model to bude – či nemecký, škandinávsky alebo ktorý. A táto doložka dáva určitý minimálny rámec pre tieto štandardy...“.* Od implementácie sociálnej doložky si slovenskí odborári sľubujú najmä harmonizáciu (aspoň minimálnych) sociálnych štandardov v rámci EÚ a zbližovanie členských štátov EÚ aj v tejto oblasti. Postupné zjednocovanie sociálnych štandardov je súčasne zástupcami slovenských odborov vnímané ako príklad pozitívneho politického vplyvu EÚ na Slovensko.

Reprezentanti slovenských odborov sú presvedčení, že súčasné rozdiely v cene práce (mzdách) voči starým členským štátom EÚ nie sú legitímne – ani ak sa deklarujú a zdôvodňujú ako prostriedok ochrany pracovných miest na Slovensku. Odvolávajú sa pritom na fakt, že *dnes už máme úplne inú, vyššiu produktivitu práce aj rentabilitu, ale cenu práce máme stále veľmi nízku“,* a kriticky poukazujú na to, že súčasný mzdový damping – okrem iného – *„škodí aj sociálnemu postaveniu ľudí u nás“.*

Aktivity, na ktorých participuje OZ KOVO na európskej úrovni, často ovplyvňujú aj jeho prácu na národnej úrovni. Ako príklad takéhoto vplyvu vyzdvihli spoločnú stratégiu v rámci Európskych zamestnaneckých rád, pri kolektívnom vyjednávaní v nadnárodných spoločnostiach, spoločný prístup pri prijímaní legislatívy, najmä implementáciu niektorých európskych smerníc do legislatívy SR.

OZ KOVO doteraz občas využíva „EÚ ako argument“ – na zdôvodnenie alebo podporu svojej pozície či aktivít na národnej úrovni. Ako príklad jeho zástupcovia uviedli problematiku agentúrnych zamestnancov, či požiadavku rovnakej pláce za rovnakú prácu (napr. keď závod VW v stredoslovenskom meste Martin platil zamestnancov v rovnakej pozícii menej ako VW Bratislava).

Medzi zástupcami slovenských odborov prevláda vysoko pozitívne hodnotenie vplyvu politiky EÚ na Slovensko – a to vzhľadom takmer na všetky oblasti politiky. Ak by mal predseda OZ KOVO uviesť príklad negatívneho vplyvu, spomenul „*krízu a financovanie bánk a krachujúcich štátov“*.

OZ KOVO dlhodobo spolupracuje s partnerskými odborovými organizáciami zo starých členských štátov EÚ, a to najmä s Nemeckom, Rakúskom, Francúzskom, Švédskom, Fínskom, Belgickom. Táto spolupráca a jej kontinuita v súčasnosti súvisí aj s tým, že materské spoločnosti podnikov v SR sú z týchto krajín, čo spoluprácu odborov ešte zintenzívňuje. *„Vždy, keď napr. kontaktujeme nejakú rakúsku firmu, tak informujeme „kovákov“ v Rakúsku“,* uvádza príklad spolupráce v tejto oblasti vedúca medzinárodného odboru; a približuje aj jej koordináciu: “*zástupcovia odborov z daného regiónu vždy informujú centrálu OZ KOVO a centrálu v konkrétnom spolupracujúcom ďalšom štáte“*.

Spolupráca s odbormi zo starých členských štátov sa koncentruje najmä do oblastí priemyselnej politiky, politiky kolektívneho vyjednávania, ale aj vzťahu politiky a odborov. Predseda OZ KOVO by uvítal, keby sa táto spolupráca prehĺbila na podnikovej úrovni, a to aj v podobe osobných kontaktov. Za žiaduce a užitočné pokladajú slovenské odbory v tejto spolupráci pokračovať. Oceňujú najmä výmenu skúseností a koordináciu spoločného postupu; a v budúcnosti od nej očakávajú prínos pri väčšej integrácii Európy. Najväčšie výzvy, ktorým dnes táto spolupráca čelí, súvisia s tým, čo zástupkyňa OZ KOVO sformulovala takto: „*Neustály presun výroby zo starých do nových členských štátov a to je oblasť, kde by sme mali spolupracovať a hľadať riešenia – dobrý sociálny plán pre zamestnancov v zatváranom podniku a zabránenie sociálneho dumpingu.“*

Zástupcovia OZ KOVO dnes už nevidia – a nerobia – podstatné rozdiely medzi spoluprácou s odbormi zo starých a z nových členských štátov EÚ: „*V dnešnej dobe už nie. Bolo tak 10 rokov dozadu, kedy sme prijímali pomoc, ale teraz už sme na partnerskej úrovni, už sa to vyrovnalo“*. Aj výhody spolupráce so starými členskými krajinami vnímajú ako rovnaké a rovnocenné výhodám, ktoré prináša spolupráca s novými členskými štátmi. *„Rozdiel staré a nové členské štáty je už pre nás bezpredmetný, je prekonaný“,* hovorí aj

vedúca medzinárodného oddelenia OZ KOVO a za účel a súčasne výzvu vzájomnej európskej odborárskej spolupráce označila *„dosiahnuť, aby zamestnanci navzájom seba nevyraďovali z pracovného procesu a dobrých podmienok práce, aby vďaka výmene informácií a koordinácii postupov neboli nútení ustupovať zo svojich požiadaviek v domnení, že ak neustúpia, prídu o prácu, lebo iní ustúpia.“*

Členovia OZ KOVO majú zastúpenie v Európskych zamestnaneckých radách, reprezentanti OZ KOVO s nimi spolupracujú a hodnotia ich ako vplyvné a dôležité inštitúcie, a to aj z hľadiska reprezentácie záujmov zamestnancov na Slovensku.

S európskymi zamestnaneckými radami spolupracuje OZ KOVO najmä prostredníctvom IndustriAll Europe, konkrétne cez jeho Výbor koordinátorov pre túto oblasť, kde je členkou aj vedúca medzinárodného oddelenia OZ KOVO: *„Tu spolupracujem s konkrétnymi európskymi zamestnaneckými radami, nie ako účastník/člen, ale ako koordinátor“*. Na tomto fóre sa stanovisko tvorí *„jednotne na úrovni IndustriALL Europe. Toto sa potom konzultuje na národných úrovniach a následne na podnikovej úrovni. Dohodne sa jeden záver a ten je potom presadzovaný v európskych zamestnaneckých radách alebo ich prostredníctvom.“*

Praktický význam fungovania európskych zamestnaneckých rád vidí hlavne vo výmene informácií a v snahe o harmonizáciu *„rozdielnych pracovných podmienok v jednotlivých podnikoch, ktoré vyvolávajú negatívne postoje, ktoré treba riešiť.“*

Ťažisko pôsobenia európskych zamestnaneckých rád je v podnikoch a na úrovni podnikov sa formulujú aj stanoviská, ktoré majú byť v nich, či cez ne reprezentované. Spravidla sa to deje v zodpovednosti a v réžii predsedov základných organizácií príslušných podnikov. Činnosť odborov súvisiaca s európskymi zamestnaneckými radami výrazne ovplyvňuje nielen internú diskusiu v OZ KOVO, ale má vplyv aj na *„spoločné stratégie, investície, zamestnanosť, skrátka na všetko, čo tvorí priemyselný vzťah,“* uzatvára predseda OZ KOVO Emil Machyna.

Viedenské memorandum – medziregionálna tarifná politika siete odborových zväzov

Viedenské memorandum bolo podpísané vo Viedni dňa 25. marca 1999 zástupcami odborových zväzov z oblasti kovospracujúceho priemyslu z Nemecka, Rakúska, Slovenskej republiky, Slovinska, Českej republiky a Maďarska.[111]

V preambule Memoranda jeho signatári konštatujú, že v rámci procesu európskej integrácie čelia odbory novým podmienkam a stoja pred novými úlohami; a že v týchto podmienkach je potrebná lepšia koordinácia cieľov, nástrojov aktívneho kolektívneho vyjednávania a tarifnej politiky, vrátane vyvíjania efektívnych stratégií ich presadzovania.

Ďalej varujú pred nebezpečenstvo konkurencie vedúcej k dumpingu a k znižovaniu úrovne v oblasti mzdovej a sociálnej politiky. Tomuto nebezpečenstvu pokladajú za potrebné v záujme všetkých odborových zväzov zabrániť. *„Zvyšovanie konkurenčnej schopnosti nesmie byť vykupované sociálnym dumpingom sprevádzaným zhoršovaním pracovných a životných podmienok“*, uvádza sa v preambule Memoranda.

Politiku kolektívneho vyjednávania koordinovanú na európskej úrovni pokladajú zúčastnené odborové zväzy za významný prínos pri prehlbovaní, utváraní a presadzovaní sociálnej dimenzie európskej integrácie.

Mzdovú a tarifnú politiku zastúpených odborových zväzov chápu ako súčasť európsky dimenzovanej politiky prerozdeľovania a hospodárskej politiky zameranej na potreby zamestnancov, na sociálne zabezpečenie a stabilitu.

Zúčastnené odborové zväzy vo svojom Memorande odmietajú požiadavky na mzdovú politiku zameranú na ďalšie prerozdeľovanie zisku v prospech ziskov kapitálu. Aktivitu odborov v oblasti politiky miezd a prerozdeľovania, ktorá zvyšuje podiel príjmu zamestnancov na spoločenskom produkte, chápu ako potrebný príspevok k prekonávaniu nezamestnanosti, posilňovaniu vnútroštátneho dopytu a konjunktúry, rovnako ako k naplneniu stabilizačných požiadaviek, a tým k riešeniu sociálnych problémov vo všetkých krajinách.

Centrálnym orientačným bodom a meradlom mzdovej politiky odborov musí byť podľa signatárov Memoranda vyrovnanie miery inflácie a vyvážený podiel príjmu zamestnancov na raste produktivite práce.

[111] Signatári/Viedenské menorandum podpísali: Odborový zväz Kovo-Baníctvo Energia Rakúsko, (gmtn (A), IG Metall Nemecko; IG Metall Zemská organizácia Bavorsko, IG Metall Bayern (D), OS KOVO ČR, OZ KOVO SR, SKEI (Sindikat Kovinske in elektroindustrije) Slovinsko SKEI (SLO), VASAS Maďarsko.

Súčasne zúčastnené odborové zväzy konštatujú, že si zachovávajú svoju plnú autonómiu a nesú zároveň plnú zodpovednosť za to, ako tento priestor využijú; zároveň si však kladú za cieľ pomocou tejto aktívnej politiky kolektívneho vyjednávania dosiahnuť v stredno- a dlhodobom horizonte úrovne pracovných a životných podmienok svojich európskych susedov. *„Účinná politika kolektívneho vyjednávania si vyžaduje silné orgány zastupujúce záujmy zamestnancov v závodoch a podnikoch. Odborové zväzy sa preto zasadzujú o európsky systém, ktorý prizná zamestnancom a ich zástupcom jasné práva na informácie, konzultácie a spolurozhodovanie a odborom umožní zohrávať aktívnu úlohu“*, uvádzajú signatári Memoranda a deklarujú, že ich odborové zväzy *„budú v spolupráci s inými federáciami, s Európskou federáciou kovákov (EMF) a s Európskou odborovou konfederáciou (EOK) pracovať na vytvorení celoeurópskeho systému priemyslových vzťahov, v ktorom zohrávajú aktívnu úlohu európske zamestnanecké rady“*.

Zúčastnené odborové zväzy sa v Memorande zaväzujú:

- v prípade štrajku vo svojich štátoch podávať včasné a obsažné informácie a všetkými dostupnými prostriedkami brániť štrajkokazectvu;
- vymieňať si informácie a analýzy o ekonomike, trhu práce a spoločensko -politickom dianí;
- vymieňať si správy a národné i európske informácie a štatistiky;
- vytvárať informačné siete týkajúce sa podnikov s cezhraničnou pôsobnosťou.

Zastúpené odborové zväzy si plne uvedomujú, že budovanie regionálnej, hranice štátu presahujúcej mzdovej a tarifnej politiky si vyžaduje, aby odbory boli schopné spoločných nadnárodných akcií, manifestácií a štrajkov.

Členské odborové zväzy sa v Memorande vyzývajú:

- aby zintenzívnili úsilie, akým informujú svojich členov a nimi zastupovaných zamestnancov o sociálnych problémoch a vývoji, predovšetkým o sociálnych zmenách, konfliktoch a štrajkoch vedených odbormi v iných štátoch; tejto úlohy by sa mali vo všeobecnosti zhostiť masovokomunikačné prostriedky, a osobitne odborárske médiá v spolupráci s organizátormi odborových školení;
- aby budovali kontakty medzi členskými štruktúrami na všetkých úrovniach a vo všetkých formách, aby posilňovali solidaritu a hľadali a využívali všetky možnosti vzájomnej diskusie.

V roku 2009, pri hodnotení 10 rokov činnosti Skupiny Viedenského memoranda Peter Scherrer, generálny tajomník Európskej federácie kovákov (EMF) konštatoval, že cezhraničná spolupráca odborových zväzov kovospracujúceho priemyslu z Bavorska, Rakúska, Slovenskej republiky, Slovinska, Českej republiky a Maďarska siaha ďaleko do minulosti a jej stredobodom je politika kolektívneho vyjednávania. *„Odborári Skupiny Viedenského memoranda skutočne zrealizovali rýchlu a pravidelnú výmenu informácií o kolektívnom vyjedávaní, uzatvorení kolektívnych zmlúv a zamestnaneckých bojoch“*, zhodnotil spoluprácu zúčastnených odborových zväzov, ktorú *„podniková konkurencia, presun výroby a mzdový dumping vystavili skutočnej skúške“*. *„Napriek všetkým problémom sa vytvorila vzrástla dôvera“*, pričom *„vzájomný osobný kontakt pri tom hrá dôležitú úlohu“*, skonštatoval generálny tajomník EMF a osobne osobitne vyzdvihol ako zvlášť dôležitú *„vzájomnú úzku spoluprácu kolegov a kolegýň v rámci siete politiky kolektívneho vyjednávania (Eucoban) Európskej federácie kovákov (EMF)“*, ako aj podporu práce európskych podnikových rád a miestnych zástupcov zamestnancov.

Ako prejav a príklad *„komplexnej a trvalej spolupráce“*, ako aj *„solidarity prekračujúcej hranice“* uviedol P. Scherrer spoločné zdieľanie politických protestov a kampaní.

„Skupiny Viedenského memoranda svojím nasadením prispeli veľmi konkrétnym a osobným spôsobom k vytvoreniu sociálnej a národy spájajúcej Európy“, hodnotí generálny tajomník EMF a zároveň v tejto súvislosti vysoko oceňuje aj prínos početných seminárov, pracovných stretnutí a konferencií, ktoré prispeli k úspechu práce Skupiny Viedenského memoranda a za ktoré aj podľa jeho názoru patrí vďaka najmä „zástupcom, pracovníčkam a pracovníkom Nadácie Friedricha Eberta a Hansa Bőcklera“.

Bertold Huber, predseda IMF a predseda IG Metall pri príležitosti 10. výročia podpísania Viedenského memoranda pripomenul, že zúčastnené odborové zväzy sa v ňom dohodli, že sa budú vzájomne informovať o svojej tarifnej politike a eventuálnych štrajkoch, že si budú vymieňať pozorovateľov pri tarifnom vyjednávaní a budú vypracovávať spoločné analýzy k hospodárskej politike a politike trhu práce a zároveň potvrdil, že odborári a členovia zamestnaneckých rád zúčastnených krajín sa odvtedy stretávajú na seminároch a formulujú spoločné vyjadrenia k otázkam práce a zamestnania. „Európa sa stala pre mnohých zamestnancov poznateľnou realitou. Ľudia pracujú v podnikoch, ktoré pôsobia v rámci Európy bez ohľadu na štátne hranice. Každodenne získavajú skúsenosti so spolurozhodovaním, ktoré siaha za hranice štátov, a to predovšetkým prostredníctvom európskych zamestnaneckých rád. Bohaté skúsenosti však majú tiež

s cezhraničnými reštrukturalizáciami a premiestňovaním výrobných lokalít“, uviedol predseda IG Matall. *„Nie každú investíciu možno realizovať v Nemecku, my však nemôžeme súhlasiť s tým, aby sa pri presune výroby museli celé regióny samotné vyrovnávať s dôsledkami podnikateľských rozhodnutí. Musíme reagovať kreatívne na vzrastajúcu konkurenciu výrobných lokalít v rámci jednotlivých koncernov a priemyslových odvetví, čo predpokladá kontinuálne prepojenie odborových zväzov a zástupcov zamestnancov jednotlivých výrobných lokalít do sietí“,* naznačil taktiku pôsobenia Skupiny Viedenského memoranda a ich cieľ – rozvinúť cezhraničnú a spoločne nosnú stratégiu odborov a zástupcov zamestnancov v rámci jednotlivých koncernov a odvetví.

„Bez toho, aby sme politikov zbavovali zodpovednosti za sociálnu politiku v Európe, musí europeizácia priemyslových spoločností postupovať súčasne s európskym prepájaním odborov,“ zdôrazňuje Bertold Huber, predsed IMF a predseda IG Metall a zároveň spoluprácu dohodnutú vo Viedenskom memorande hodnotí ako dôležitý predpoklad pre solidárnu a sociálnu Európu.

Manfred Anderle, vedúci tajomník OZ KOVO-textil-potravinárstvo (gmtn) spomína na počiatky Viedenského memoranda pri príležitosti jeho 10-ročnéfo fungovania takto: *„Keď sme v marci 1999 založili našu Skupinu Viedenského memoranda, pozostávajúcu z kováckych odborov dvoch členských krajín EÚ (Rakúske kovácke, banícke a energetické odbory a Nemecké IG Metall Bavorsko) s partnerskými organizáciami zo vtedajších štyroch kandidátskych krajín (Slovensko, Maďarsko, Slovinsko a Česká republika), chceli sme začať proces zavedenia sociálnej dimenzie do európskeho procesu rozširovania. Cieľom teda bolo podporovať priateľské odbory pri budovaní kvalitatívnych štruktúr kolektívnych zmlúv – pokiaľ možno na úrovni odvetví a pokúsiť sa tým, dlhodobo prostredníctvom tarifnej politiky dospieť k harmonizácii miezd a tým aj životnej úrovne. To sa malo uskutočniť prostredníctvom výmeny informácií o politickej, hospodárskej a tarifnej situácii, ako aj výmenou pozorovateľov počas národných kôl kolektívneho vyjednávania“.*

M. Anderle, generálny tajomník gmtn objasňuje cieľ spolupráce Skupiny Viedenského memoranda a zároveň načrtáva obraz súčasnej reality: *„Ako odbory sme opätovne konfrontovaní s tým, že sa zamestnávatelia tvrdošijne bránia etablovaniu zástupcov zamestnancov / podnikových rád vo svojich sídlach v strednej a východnej Európe, aj keď je materská firma v Rakúsku alebo Nemecku“*, a uvádza aj konkrétny prípad: *„Veľa sily potrebujeme na rakúskeho automobilového subdodávateľa Kromberg&Schubert pri jeho dcérskej spoločnosti na Slovensku s približne 3 000 zamestnancami: najprv sa zastúpenie*

rakúskej firmy dlhý čas zdráhalo podnikové odbory vôbec uznať ako partnera, potom nedodržiavalo kolektívnu zmluvu a vystavilo svojich zamestnancov psychickému tlaku, čo podnietilo naše partnerské odbory KOVO v apríli 2008 k protestným akciám. Po tom, čo zamestnávateľ dostal informáciu o štrajku, dal všetkým členom štrajkového výboru výpoveď a podal súdnu žalobu. Slovenskí kolegovia sa obrátili na nás a my sme tu mohli úspešne intervenovať u vedenia podniku, odvrátiť žalobu a dosiahnuť lepšie pracovné podmienky pre zamestnancov na výrobu káblov v Kolárove".

Európska federácia kovákov zavedením celoeurópskych spoločných požiadaviek v národných kolách kolektívneho vyjednávania zdokonalila svoju koordinačnú stratégiu; po prvej spoločnej požiadavke ohľadne individuálneho práva na platené študijné voľno stanovila v novembri 2009 ako ďalší krok spoločnú požiadavku na dôstojnú prácu a boj proti neistým formám zamestnanosti.

Generálny tajomník gmtn o v tejto súvislosti hovorí: *„V uplynulých rokoch sme sa v rámci našej siete venovali ďalšiemu fenoménu, ktorý je pre všetkých našich 6 členských odborov naliehavou záležitosťou, a to boju proti neistým formám zamestnanosti";* spomína niektoré súvisiace aktivity (expertné skupiny a činnosti, spoločné konferencie); a uvádza aj pozitívny výsledok: *„dohoda o revízii Smernice o agentúrnych zamestnancoch znamená krok dopredu, nakoľko pre približne 8 miliónov agentúrnych zamestnancov stanovuje jednotné minimálne štandardy, ktoré musia aplikovať všetky členské štáty"*.

Dôležitosť európsky koordinovanej mzdovej politiky šesť kováckych odborových organizácií našej siete podčiarklo aj v spoločnom stanovisku z apríla 2009 a jasne v ňom opakovane odmietlo mzdový a sociálny dumping. *„Cieľom spolupráce v rámci Viedenského memoranda bola a je koordinácia mzdovej politiky, aby sa zabránilo mzdovému dumpingu a tým sa umožnilo postupné vyrovnávanie príjmov v štátoch EÚ. Normou mzdovej politiky pri tom je a zostane náhrada miery inflácie a podiel mzdy zamestnancov na ziskoch podniku"*, uviedol Rainer Wimmer, výkonný predseda gmtn (Rakúsko).

Podľa vyjadrenia Lidija Jerkič, presedníčky SKEI (Slovinsko) prispieva spolupráca v rámci Skupiny Memoranda k tvorbe európskej politiky kolektívneho vyjednávania prostredníctvom EMF, štúdií Európskeho odborového inštitútu pre výskum, vzdelávanie, ochranu práce a zdravia (ETUI-REHS) a prostredníctvom siete EUCOBAN. „Tu sa jedná o podporu budovania štruktúr vo vzťahu k sociálnym partnerom na všetkých úrovniach. Kolektívne vyjednávanie, pracovné právo, formy práce odborov, skúsenosti s EÚ, neisté formy zamestnania, spoluúčasť zamestnancov – to všetko sme sa učili spolu s inými a iní sa niekedy učili od nás. Podpora skúsenejších a spolupráca s podobnými posilnili

a posilňujú moc odborov“, vyjadrila svoje presvedčenia a zhodnotila svoje skúsenosti v tejto oblasti predsedníčka SKEI.

Zástupkyňa slovinských odborov explicitne upriamila pozornosť aj na ďalšiu prioritu a oblasť spolupráce v rámci Memoranda – a to na problematiku politických práv, vrátane tzv. politického barometra. *„Žiadna existujúca právna úprava v niektorom štáte nie je na takej úrovni, aby nepotrebovala zlepšenia. Tým skupina Memoranda podstatne prispieva k budovaniu európskeho sociálneho modelu a jeho podpore, predovšetkým k podpore dobrých praktík. Bez podpory dobrej praxe nebudú naši zamestnanci a členovia odborov dostatočne pociťovať harmonizáciu prínosov vývoja EÚ ani sa na nej podieľať. Preto Skupina Memoranda nahlas poukazuje na to, že práva odborov a pracovné právo nie sú iba záležitosťou jednotlivých štátov, ale majú v najširšom zmysle slova spoločný význam pre organizáciu zamestnancov a prácu. v rámci činnosti Skupiny Memoranda sme došli k poznaniu, aký dôležitý vplyv má lobovanie odborov na formovanie súčasnej a dlhodobej politiky v jednotlivých štátoch, ako aj medzinárodne. Zástancovia pracovných a odborových práv sú aj zástancami ľudských práv“*, uviedla Lidija Jerkič.

Werner Neugebauer, IG Metall Bavorsko nastolil aj aktuálny problém harmonizácie miezd a mzdového dumpingu. *„Téma ´vyrovnávania miezd´ je permanentne poľom problémovým. Kam odchádzajú na základe dumpingu pracovné miesta ? Jedno je jasné: iba tam, kde sú silné odbory, bude rozdiel vyrovnaný. Niektorí si mysleli, že to bude už o niekoľko rokov. Ja som už pred rokmi poukazoval na to, že ide o dlhodobý proces, ktorý bude trvať ešte roky. Po vstupe Rumunska a Bulharska do EÚ to bude (je) ešte komplikovanejšie, pretože medzitým už i spoločnosti z Maďarska, Slovinska a Slovenska hrozia tým, že odídu do ešte lacnejších krajín ďalej na východe. Dochádza teda k tomu, čím sa nám hrozilo na začiatku – kapitalisti Európy a celého sveta ďalej pokračujú v tej vydieračskej hre. Preto musíme byť veľmi zainteresovaní na tom, aby sa tam dostali životné a pracovné podmienky na európsku úroveň“.*

Pri hodnotení 10 rokov spolupráce v priebehu meniacej sa doby Emil Machyna, predseda OZ KOVO (SR) ocenil najprv pomoc kolegov z partnerských odborových zväzov, najmä z Rakúska pri uzatváraní jednotlivých kapitol Acquis communautaire.

Ako prioritnú oblasť činnosti odborov a zároveň ako oblasť, ktorá má v štruktúrach Memoranda významné postavenie vyzdvihol predseda OZ KOVO kolektívne vyjednávanie.

„Pri príprave a stratégii kolektívneho vyjednávania bola pre nás výmena informácií a poznatkov. Spoločné stretnutia na vzdelávacích aktivitách v Inzeli, výmena skúseností vyjednávačov a ľudí, ktorí organizujú kolektívne vyjednávanie, priniesli mnoho poznatkov

pri práci s nadnárodnými spoločnosťami, skúsenosťami z Európskych podnikových rád a uplatňovaním koordinačného pravidla EMF", konkretizoval pozitívne prvky a efekty spolupráce Skupiny Viedenského memoranda E. Machyna.

Ocenil tiež výmenu informácií v rámci prihraničnej spolupráce, napr. medzi Dolným Rakúskom a západoslovenským regiónom, medzi Moravou a Slovenskom.

Predseda OZ KOVO E. Machyna uviedol aj ďalší konkrétny prípad pomoci v oblasti odborárskeho vzdelávania a výmeny informácií: *„Na Slovensku bola spolupráca s politickými stranami chápaná ešte z čias vplyvu komunistickej strany a jej vedúcej úlohy. Preto trvalo veľmi dlho, kým ľudia pochopili, že aj v tejto oblasti musíme byť angažovaní a ovplyvňovať veci v prospech seba. Doma sme sa snažili vysvetľovať potrebu takýchto zmien, aby sme mali partnerov, ktorí majú rovnaké programové ciele ako odbory. Pamätám si, keď Sigi Hoermann na naše požiadanie pripravil seminár Odbory a politika, na ktorom sme diskutovali, ako spolupracovať s politickými stranami, so sociálnou demokraciou, na čo si dávať pozor a čo presadzovať Tak isto boli pre nás veľmi prínosné diskusie s kolegami z Rakúska, s Rudim Nürnbergom, predsedom rakúskych GMT a ďalšími kolegami,"* ocenil E. Machyna.

Predseda OZ KOVO uviedol ako príklady spolupráce vyplývajúcej z dohodnutých podmienok Memoranda „konkrétne príklady zo SIEMENSU, spoločnosti Kromberg & Schubert, LEONI a ďalšie"; a za ďalší prejav naplnenie cieľov memoranda označil „účasť na spoločných protestných akciách a štrajkoch".

Aj E. Machyna pripomenul, že odbory čelia tiež novým formám zamestnávania, v ktorých kapitál a zamestnávatelia zneužívajú krátkodobé zamestnanecké pomery, napr. agentúrnych zamestnancov a ďalšie formy prekérneho zamestnávania k dosiahnutiu lepších ekonomických a finančných výsledkov.

Konštatoval, že dnešná doba prináša všeobecné zhoršenie o všetkých oblastiach odborovej činnosti, a to *„v dôsledku nezodpovedného prístupu predstaviteľov kapitálu, ale aj politikov, ktorí menili podmienky v prospech kapitálu a dovolili zneužívanie financií k dosiahnutiu nekontrolovateľných ziskov".*

„Naša práca sa mení podľa potrieb, ktoré prináša život", konštatoval E. Machyna: *„Je to proces, ktorý od podpísania Memoranda trvá 10 rokov. Na začiatku sme prijímali informácie, učili sa nové formy našej práce. V dnešnej dobe sa stávame partnermi a sme schopní odovzdávať informácie aj ďalším kolegom v iných krajinách. ... Memorandum a čas, ktorý uplynul, by som zhodnotil ako priestor, v ktorom sme navzájom hľadali zdroj inšpirácie, menili podmienky štruktúr v našej krajine tak, aby sme mohli čo najlepšie obhajovať práva našich členov. ... Práve v tomto období, keď kríza ovplyvňuje životy mnohých*

ľudí, berie im sociálne istoty, stúpa význam takejto spolupráce. Memorandum vnímam nielen ako základ pre spoluprácu krajín, ktoré sú súčasťou tohto združenia, je to hlavne zblíženie dvoch častí zjednotenej Európy. Sila a význam takejto spolupráce je práve v tom, že chceme meniť veci k lepšiemu, viac sa spoznávať, pochopiť odlišnosti a stanoviť si ciele, ktoré rôznymi formami dokážeme spoločne presadiť," uzavrel predseda OZ KOVO.

20. apríla 2009 sa na Slovensku v Piešťanoch konalo stretnutie predsedov odborových zväzov Skupiny Viedenského memoranda, na ktorom prijali *Stanovisko skupiny Viedenského memoranda ku kríze*. V úvode tohto dokumente konštatovali, že svetové hospodárstvo sa nachádza v najhoršej kríze od konca druhej svetovej vojny a že všetci vo svojich krajinách pociťujú jej dopady: pracovné miesta sú ohrozené, životná úroveň klesá, niektoré štáty stoja na pokraji bankrotu. Predovšetkým metalurgický a automobilový priemysel, ktorý nedávno zaznamenal skutočný boom, je teraz v ťažkej situácii. Dôvera ľudí v politiku klesá. Hrozí, že recesia prerastie do sociálnej krízy, ktorá môže byť hrozbou pre politickú stabilitu.

Ďalej signatári dokumentu v Stanovisku uvádzajú: „Na stretnutí šiestich odborových zväzov kovopriemyslu, ktoré už viac ako desať rokov spolupracujú v rámci cezhraničnej siete skupiny Viedenského memoranda sme analyzovali situáciu v jednotlivých štátoch a dospeli sme k nasledujúcim záverom:

Súčasné kríza nevznikla náhodou; je výsledkom ideológie buzuzdnej neoliberálnej politiky, ktorá vládne v Európe namiesto sociálneho trhového hospodárstva a ktorá podriaďuje záujmy spoločenstva a politiky záujmom tých, ktorí bažia iba po zisku. Deregulácia trhov, privatizácia verejného majetku a obmedzovanie práv zamestnancov poslúžilo slepému prispôsobovaniu sa potrebám a požiadavkám trhu. Táto politika neuspela a my musíme všetkými silami zabrániť tomu, aby fanatickí prívrženci trhu nemohli naďalej nakladať s prostriedkami z našich daní a pokračovať v uplatňovaní svojich neúspešných koncepcií. Preto sa musí sociálnemu dialógu a spolupráci sociálnych partnerov dostať náležitého uznania/dôležitosti, lebo podcenenie jeho úlohy by mohlo súčasnú krízu iba zhoršiť.

Hospodárske opatrenia musia byť podľa názoru zástupcov zúčastnených odborových zväzov sprevádzané „sociálnymi konjukturálnymi programami". Na národnej úrovni považujú tiež za potrebné, aby politika stimulovala súkromnú spotrebu a verejné investície (predovšetkým v oblastiach s vysokým dopadom na zamestnanosť). Konsolidácia štátnych rozpočtov sa musí podľa ich názoru v období krízy odsunúť do úzadia. Preto sa musia

tiež odložiť kritériá Balíčkov rastu a stabilizácie Európskej únie, a je treba rátať s prekročením/nedodržaním maastrichtského kritéria týkajúceho sa deficitu.

Cieľom najvyššej priority sa podľa signatárov Stanoviska musí stať zabezpečenie zamestnanosti. „Získavať pracovné miesta – všetkými prostriedkami ! To je najdôležitejšia požiadavka, s ktorou sa členovia skupiny Memorandum obracajú na svoje vlády“

Signatári dokumentu zároveň upozorňujú, že niektorí zamestnávatelia a neoliberálni politici využívajú súčasnú krízu na okliešťovanie práv zamestnancov a na tlak na zamestnancov, aby sa vzdali časti svojej mzdy. Členovia skupiny Memorandum toto rozhodne odmietajú.

V období súčasnej krízy považujú európsku koordinovanú tarifnú politiku za dôležitejšiu ako bola v minulosti a vyzývajú na jej posilnenie. „Členovia skupiny Viedenské memorandum sú hrdí na činnosť, ktorú ich sieť za desať rokov trvania vyvinula, a budú naďalej upevňovať vzájomnú výmenu informácií a cezhraničnú spoluprácu, aby mohli v záujme svojich členov spoločne zvládnuť výzvy, ktoré im táto kríza pripravila,“ uzatvárajú svoje Stanovisko zúčastnené strany (OS KOVO – ČR, SKEI – Slovinsko, IG Metall Bavorsko, VASAS Maďarsko, gmtn – Rakúsko, OZ KOVO – SR).

Zhrnutie

Základným predpokladom reprezentácie záujmov odborov na úrovni EÚ je vytvorenie dostatočnej kapacity, inštitucionálneho, ako aj personálneho zázemia národných organizácií. (Čambáliková – Mansfeldová, 2013). Možno konštatovať, že existujú *„tri hlavné predpoklady, ktoré determinujú kapacitu organizácií občianskej spoločnosti úspešne sa podieľať na európskom vládnutí. Prvým je všeobecná schopnosť angažovať sa v procesoch tvorby politických rozhodnutí. Druhým je dostatočná kapacita pre aktivitu na úrovni EÚ, a tretím je splnenie kritérií EÚ regulujúcich prístup k rôznym konzultačným procesom”* (Pleines – Obradovic, 2007, s. 19).

Pre niektoré slovenské odborové zväzy je ťažké využívať možnosti, ktoré im poskytuje formálne začlenenie do európskych odborových štruktúr. Ako najčastejší dôvod uvádzajú nedostatok finančných a personálnych zdrojov. Pre nedostatok financií si viaceré nemôžu dovoliť časté zahraniční cesty, ktoré by aktívna participácia v európskych štruktúrach nevyhnutne vyžadovala, ba niektoré ani platiť členské príspevky v európskych a medzinárodných organizáciách. Problém je i na domácej pôde – s klesajúcim počtom členov majú viaceré odborové zväzy také redukované sekretariáty, že ledva pokrývajú domácu

agendu (ktorá je pre nich prioritná) a európsku rovinu prenechávajú konfederácii a veľkým odborovým zväzom, najmä OZ KOVO.

Nie sú to však iba materiálne podmienky a personálne kapacity, ktoré by mohli zabezpečiť efektívnu ochranu a presadzovanie záujmov zamestnancov v európskych štruktúrach. Subjektívna pripravenosť zástupcov odborov, ich akcieschopnosť aj na európskej úrovni tomu síce výrazne napomáha, ale dôležitý je aj (globálny) kontext, v ktorom činnosť odborov a odborárov prebieha a ktorý ju (objektívne) limituje.

TRANSFORMÁCIA ODBOROV NA SLOVENSKU PO ROKU 1989: MOŽNOSTI A LIMITY VPLYVU NA VEREJNÚ POLITIKU

Možnosti alebo limity vplyvu akejkoľvek záujmovej skupiny na verejnú politiku sú v prvom rade determinované jej zdrojmi. Pod zdrojmi vplyvu záujmovej skupiny možno rozumieť akékoľvek možnosti, danosti a kapacitu záujmovej skupiny vplývať na verejnú politiku a držiteľov moci, teda schopnosť skupiny dosiahnuť svoje ciele či presadiť záujmy, ktoré sleduje a reprezentuje. Ide o reálnu silu záujmovej skupiny, prameň jej moci, výhody, príležitosti a možnosti, ktoré má pre svoju činnosť v politike. Z pohľadu charakteru zdrojov ide najmä o zdroje ekonomické, personálne, inštitucionálne, legislatívne, sociálne, historické, kognitívne, technologické zdroje záujmovej skupiny, jej organizačná výstavba a zapojenie do nadnárodných štruktúr či medzinárodná podpora (Uhlerová, 2013).

Ekonomické zdroje, ktoré umožňujú kontinuálnu existenciu a fungovanie akejkoľvek organizácie, môžeme počítať medzi významné zdroje vplyvu záujmovej skupiny v politike. Medzi ekonomické zdroje patria finančné zdroje a majetok, ktorým záujmová skupina disponuje. Pod inštitucionálnymi zdrojmi by sme mohli rozumieť prístup záujmovej skupiny k rozhodovateľom a ich participáciu na legislatívnom procese. Tento prístup je právne a inštitucionálne upravený, formalizovaný, a záujmovým skupinám určuje status insidera. *„Postavenie insidera získavajú organizácie zakotvením v normách alebo v špeciálnom zákone, čím dochádza k upevneniu alebo ´monopolizácii´ postavenia insidera“* (Kunc, 2008, s. 88). Legislatívne zdroje predstavujú právny rámec alebo kontext, v rámci ktorého môžu záujmové skupiny fungovať a vyvíjať svoju činnosť. Pod sociálnymi zdrojmi si možno predstaviť široké spektrum a sieť vzťahov a kontaktov predstaviteľov (členov) záujmovej skupiny najmä s nositeľmi rozhodovacieho procesu, kvalitu a úroveň týchto kontaktov. Patria sem kontakty so zákonodarcami, výkonnou mocou, súdnou mocou, ústavnými inštitúciami, verejnou správou, médiami, politickými stranami a pod. Ďalšími zdrojmi ovplyvňujúcimi činnosť záujmovej skupiny a efektivitu pri presadzovaní záujmov a dosahovaní cieľov, môžu byť organizačná výstavba či štruktúra, kultúra záujmovej skupiny, ktorá významne ovplyvňuje interný komunikačný tok medzi vedením skupiny a členskou základňou, prijímanie rozhodnutí a ich exekúciu, vzťah medzi členmi skupiny a vedením, a pod. Ďalej sú to kognitívne zdroje ako know-how, stupeň naakumulovaných informácií a pod., technologické zdroje ako napr. pokrok v oblasti nástrojov marketingovej komunikácie, ktoré významne ovplyvňujú kontakt predstaviteľov skupiny s členskou

základňou, potenciálnymi členmi alebo verejnosťou, prezentáciou skupiny smerom navonok a pod.; a historické zdroje, čiže historická legitimita a dedičstvo záujmovej skupiny.

Personálne zdroje predstavujú členskú základňu, jej mohutnosť a akcieschopnosť, vedenie (leadership) záujmovej skupiny a jeho kvalitu (vzdelanie, charizma, skúsenosť, schopnosť viesť, manažovať, riadiť, organizovať, kontakty na držiteľov moci, vzťahy vedenia skupiny s rozhodovateľmi a pod.). Stav, početnosť a akcieschopnosť členskej základne patrí medzi elementárne zdroje vplyvu záujmovej skupiny. Prostredníctvom členskej základne záujmová skupina nedemonštruje len svoju silu, mohutnosť, ale aj legitimitu požiadaviek a tým reprezentatívnosť organizácie. Častokrát je kritérium reprezentatívnosti podmienkou pre akceptáciu danej skupiny pri vyjednávaní. Ide najmä o sektorové záujmové skupiny (napr. odbory a zamestnávateľské zväzy), ktoré sa snažia cez výšku členskej základne legitimizovať svoj vzťah k vláde. Reprezentatívnosť a vykazovanie rozsiahlej členskej základne vyvažuje základný nedostatok záujmových skupín spočívajúci v absencii priamej účasti vo volebnej súťaži (Kunc, 2008, s. 84), keďže pri existencii neokorporatívneho modelu záujmovej politiky sa spolupodieľajú na tvorbe politiky vlády a to bez toho, aby na to dostali mandát od voličov, čím môže byť spochybňovaná legitimita spoluúčasti na kreovaní vládnych politík.

Výška členskej základne sa najmä pri odborových organizáciách berie ako prvý a možno najzákladnejší nástroj merania sily danej záujmovej skupiny, keďže je dôležitým indikátorom schopnosti organizovať sa a zaujať masovú podporu a potenciálu mobilizovať pracovníkov pre industriálnu akciu. Za najbežnejšie nástroje merania sily odborov možno považovať práve výšku členskej základne, okrem toho i pôsobnosť a efektivitu kolektívneho vyjednávania a intenzitu štrajkov (Crowley, 2004), ktorých úspešnosť môže byť do istej miery determinovaná práve organizovanosťou a reprezentatívnosťou odborovej organizácie (Uhlerová, 2012). Taktiež Medzinárodná organizácia práce (ďalej MOP) za indikátory sociálneho partnerstva považuje organizovanosť v odboroch (čiže výšku členskej základne a jej percentuálny podiel na celkovom počte zamestnancov), pokrytie kolektívnymi zmluvami a efektivitu kolektívneho vyjednávania (Lawrence – Ishikawa, 2005). Členská základňa je jedným z dôležitých faktorov, ktoré určujú aj vplyv organizácie, a tým aj jej postavenie ako záujmového združenia, nátlakovej skupiny voči ďalším partnerom, subjektom politického systému, nositeľom politického rozhodovania či aktérom politického procesu.

Odbory ako špecifický prípad záujmových skupín

Odbory predstavujú jeden zo špecifických prípadov záujmových skupín, ktoré sa klasifikujú ako formálne (formalizované) ekonomické (materiálne), nátlakové, ochranárske, sektorové, politické, pravé záujmové skupiny, ktoré môžu zohrávať úlohu insidera i outsidera. Reprezentujú predovšetkým ekonomické a sociálne záujmy svojich členov (ale častokrát sa hlásia aj k reprezentácii záujmov širokej verejnosti a nie vždy výlučne ekonomického či sociálneho charakteru[112]). Keďže ich primárnym cieľom je ochraňovať prioritne ekonomické a sociálne záujmy istej skupiny spoločnosti (zamestnancov, pracujúcich), radíme ich medzi ochranárske a sektorové skupiny. Na presadzovanie svojich záujmov môžu voliť aj nátlakové formy, a to predovšetkým v situácii, keď zlyhávajú vyjednávania a rokovania (s vládou, zamestnávateľmi). Keďže pri presadzovaní záujmov prichádzajú do priameho kontaktu s politickými elitami a inštitúciami, štátnou mocou, vládou (napr. na pôde tripartity), ide o politické (a teda podľa Shivelyho, 2000 aj o tzv. pravé) záujmové skupiny. V duchu neokorporativistického modelu sprostredkovania záujmov tie odborové organizácie, ktorým je umožnený výlučný prístup k politickým rozhodnutiam (prostredníctvom napr. tripartity), možno považovať za tzv. insiderov (podľa klasifikácie W. Granta, 1999). Postavenie insidera získavajú organizácie zakotvením v normách alebo v špeciálnom zákone, čím dochádza k upevneniu či „monopolizácii“ postavenia insidera (Kunc, 2008).

V porovnaní s inými záujmovými skupinami sa odborové organizácie vyznačujú predovšetkým masovým členstvom a hierarchickou formou organizácie. V súčasnosti odbory u nás i v zahraničí predstavujú najmasovejšiu organizáciu pracujúcich a je prirodzené, že v celom historickom procese presadzovali ich záujmy a práva v pracovnoprávnej a sociálnej oblasti. Odbory oficiálne postoje vo vzťahu k vládnej politike prezentujú ako „mieru nesúladu“ zamestnaneckých alebo občianskych záujmov, predovšetkým v otázkach plnej zamestnanosti, aktívnej politiky zamestnanosti, v otázkach mzdovej a dôchodkovej politiky, vo vzťahu k úrovni príjmov a dôchodkov, k miere inflácie a dopadu na životnú úroveň občana. V tejto súvislosti sa ich záujem koncentruje tiež na otázky hospodárskej prosperity, ekonomického rastu a zastavenia stagnácie. Prezentujú svoje

[112] V poslednej dobe sa do „agendy“ odborov dostávajú aj rôzne environmentálne témy, diskusie o používaní atómovej energie, nukleárnych zbraní, ochrane ľudských práv a pod. Napr. v roku 2010 Medzinárodná odborová konfederácia iniciovala petičnú kampaň „Nie nukleárnym zbraniam“, ktorá mala byť súčasťou celosvetovej kampane za ukončenie výroby nukleárnych zbraní a zbraní hromadného ničenia.

programové ciele odborovej politiky, ako recenzenti vládnych iniciatív vyjadrujú svoju spoluúčasť na tvorbe hospodárskej a sociálnej politiky a účinnej legislatívy.

Minimálne posledné tri dekády možno hovoriť o kríze odborového hnutia a to nie len v strednej a východnej Európe, i keď mnohé štúdie sa vo svojom skúmaní zameriavajú práve na tento postkomunistický región a operovanie odborov v nových kvalitatívne odlišných politických, spoločenských a ekonomických podmienkach. J. Keller (2011) pomenúva niekoľko príčin krízy odborového hnutia v „postindustriálnej" spoločnosti[113]. Kríza odborového hnutia podľa neho spočíva v prvom rade v organizačných zmenách firiem prechádzajúcich na novú ekonomiku; ďalej je kríza odborov dôsledkom novej vlny ekonomickej globalizácie; čo má okrem iného aj psychologické dopady na správanie zamestnancov; a v neposlednom rade má na odbory vplyv aj zmena stratégie investovania kapitálu v procese deindustrializácie.

Medzi ďalšie hrozby majúce negatívny dopad na organizovanosť v odboroch a vôbec ich fungovanie by sme mohli zahrnúť najmä transformáciu hospodárstva a s ňou nevyhnutne spojené zmeny a vývojové trendy na trhu práce a sociálnych istôt, ako aj spoločenské zmeny, ktoré nastali v postkomunistickom regióne začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia a určite ovplyvnili aj situáciu v odborovom hnutí. Medzi ďalšie externé faktory možno zaradiť rastúcu nezamestnanosť, postoj zamestnancov, ale i zamestnávateľov k odborom, individualizáciu práce, dualizáciu pracovných podmienok, masové šírenie neplnohodnotných foriem práce a s tým spojenú snahu o zvyšovanie produktivity práce zo strany vlastníkov firiem a ich akcionárov s cieľom privlastňovať si stále vyšší podiel nadhodnoty na úkor zamestnancov, a vôbec, narastanie nerovnosti ako dôsledku ofenzívy vlastníkov kapitálu namierenej proti práci; prudký nárast najvyšších zamestnaneckých odmien, zatiaľ čo stredné a nižšie mzdy stagnujú či klesajú; a roztváranie nožníc nerovností medzi ekonomicky aktívnymi a tými, ktorí boli z trhu práce dočasne alebo trvale vylúčení, či už z dôvodu nezamestnanosti alebo veku (Keller, 2012). *„Nárast sociálnej nerovnosti v postindustriálnej spoločnosti, na ktorej sa výrazne podieľajú novo zavádzané formy práce, je súčasťou hlbších celospoločenských zmien – prechodu od pevných formálnych organizácií k sieťovému usporiadaniu výroby tovaru a poskytovaných služieb"* (ibid, s. 27). Uvedené zmeny na trhu práce sledujú *„cieľ premeniť prácu v tovar podobne fluidný ako je kapitál"* (ibid, s. 29).

[113] Podľa J. Kellera (2011) pokles miery zisku z investícií smerovaných do priemyslu v 70. a 80. rokoch minulého storočia viedol investorov k hľadaniu nových spôsobov uplatnenia ich finančných prostriedkov. Nachádzali rôzne cesty, ktoré sa všetky zbiehali v procese deindustrializácie.

V nasledujúcej časti ponúkneme stručný exkurz a empirický pohľad, vychádzajúci najmä z analýzy interných základných a programových dokumentov Konfederácie odborových zväzov SR (ďalej KOZ SR) a vybraných odborových zväzov, na transformáciu odborového hnutia na Slovensku po roku 1989 ako prípadovú štúdiu v rámci celospoločenských zmien v strednej a východnej Európe. Zároveň ponúkneme pohľad na dopady transformačného procesu na ďalšie pôsobenie odborov v politike a spoločnosti. Zameriame sa najmä na vnútornú reformu odborov na Slovensku začiatkom 90. rokov, ich vybrané zdroje a možnosti vplyvu na verejnú politiku a nástroje presadzovania záujmov do značnej miery ovplyvnené počiatočným obdobím ich vnútornej transformácie, demokratizácie, ako aj procesom celospoločenských zmien.

Počiatky transformačného procesu: zdroj vplyvu alebo aktuálnych problémov odborov na Slovensku?

Za deň vzniku Konfederácie odborových zväzov SR sa považuje 10. apríl 1990. Zmeny po novembri 1989 ovplyvnili a zasiahli aj fungovanie vtedajšej odborovej organizácie a to Revolučné odborové hnutie (ďalej ROH) a mali vplyv na formovanie charakteru súčasnej KOZ SR, pričom korene niektorých súčasných problémov Konfederácie majú pôvod práve v tomto období (Barinych, 2002). Československá konfederácia odborových zväzov nahradila centralizovanú ROH na federálnej úrovni. Pod jej zastrešením na úrovni jednotlivých republík boli ustanovené Českomoravská konfederácia odborových zväzov pre Českú republiku a Konfederácia odborových zväzov pre Slovenskú republiku. 9. a 10. apríla 1990 pokračoval slovenský zjazd, ktorý bol považovaný za I. slovenský všeodborový zjazd a zároveň zakladajúci zjazd Konfederácie odborových zväzov SR.

Vznik odborových združení alebo organizácií, prípadne ich asociácií, upravuje Zákon č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov v znení neskorších predpisov. Občianske združenia (čiže aj odborové organizácie) podliehajú registrácii na Ministerstve vnútra SR, ale pre odbory v súlade s dohovormi MOP platí iba evidenčný princíp bez možnosti zásahov štátnych orgánov do vzniku a činnosti odborovej organizácie. Obmedzovaniu počtu odborových organizácií alebo zvýhodňovaniu niektorých z nich v odvetví alebo v podniku zabraňuje Listina základných práv a slobôd ako súčasť právneho poriadku SR. Práva odborov sú regulované prostredníctvom viacerých právnych noriem, dohovorov MOP, ktoré SR ratifikovala a ďalších medzinárodných zmlúv, konvencií a pod.

Všeodborový a všezväzový zjazd sa konal 2. a 3. marca 1990 v Prahe a jeho hlavným problémom bolo stanovenie formy ukončenia existencie ROH a konštituovanie jej nástupníckej organizácie a to tak, aby nedošlo k strate odborárskeho majetku, ktorého hodnota presahovala 16 miliárd Kčs. Dôsledkom toho bolo vytvorenie Majetkovej, správnej a delimitačnej únie odborových zväzov ako právneho nástupcu ROH, ktorého zánik Zjazd odsúhlasil. Na uvedenom Zjazde bola stanovená organizačná štruktúra novej odborovej centrály. Za podstatné rysy (tak ako je to definované v programových dokumentoch) novej zastrešujúcej odborovej organizácie možno považovať predovšetkým nezávislosť od politických strán, hnutí, štátnych orgánov a zamestnávateľských organizácií, vnútornú názorovú slobodu a demokratický poriadok.

Zásadným výstupom I. zjazdu v roku 1990 bola Charta KOZ SR, ktorej podpis zástupcami jednotlivých odborových zväzov znamenal vlastné založenie KOZ SR. Išlo o prvý právny dokument Konfederácie tvoriaci zároveň základ jej činnosti. Uvádzalo sa v nej, že Konfederácia je nielen nezávislá, ale aj nadstranícka. To znamenalo, že vo vnútri odborov sa nesmú vytvárať frakcie podľa politickej príslušnosti. Dôvody tohto rozhodnutia boli spojené so snahou predchádzať vnútorným rozbrojom v názorovo široko koncipovanej organizácii, prípadne zabrániť možnej politizácii celého odborového hnutia, ktorá bola s ohľadom na panujúcu atmosféru v spoločnosti a postavením odborov v minulom režime nežiaduca. Okrem Charty zjazd schválil i Program Konfederácie, ktorý plne rešpektoval programové ciele odborových zväzov združených v KOZ SR, a predpokladal vytváranie spoločnej platformy pre rokovania s republikovou vládou, federálnou vládou a zákonodarnými orgánmi. Zjazd prejednával aj pomerne dôležitú stránku ďalšieho fungovania odborov a to financovanie a majetok Konfederácie. V súlade s Chartou bol vytvorený aj jednoduchý systém orgánov Konfederácie[114].

V období medzi prvým a druhým zjazdom došlo vo vnútri KOZ SR k niektorým podstatným udalostiam personálneho a organizačného charakteru. Ešte behom roku 1990 došlo k schváleniu Rámcového programu KOZ SR a k ustanoveniu komisií pri Sneme KOZ SR. Nastali zmeny aj vo vrcholovom vedení zapríčinené zvolením vedúcich predstaviteľov do funkcií vo federálnych odborových štruktúrach, prípadne do Slovenskej národnej rady. Konfederácia takisto reagovala na organizačné otázky vyplývajúce z rozdelenia

[114] Zjazd KOZ SR, Snem KOZ SR a Revízna komisia KOZ SR a prvých funkcionárov KOZ SR. Za predsedu bol zvolený R. Kováč, za podpredsedov A. Engliš, S. Korbeľ, L. Polka a D. Jamrich. KOZ SR bola definovaná ako slobodná, samostatná, dobrovoľná, otvorená, nadstranícka, nezávislá a demokratická organizácia samostatných, rovnoprávnych a nezávislých odborových zväzov a im na úroveň postavených odborových združení pôsobiacich na území Slovenska (Práca, 1990).

Československa. Avšak dôležitou náplňou Konfederácie sa stala práca v Rade hospodárskej a sociálnej dohody a rokovania o jednotlivých Generálnych dohodách.

Prvý zjazd KOZ SR tak zavŕšil prvé obdobie transformačného procesu odborov na Slovensku po roku 1989. Toto obdobie bolo poznačené hlavne spormi o podobu transformácie nielen zastrešujúcej organizácie, ale aj samotného fungovania odborov na Slovensku ako demokratizujúceho sa (a demokratického) prvku politického systému a nového politického režimu. Za zásadné možno považovať prechod od centralizovanej podoby odborového hnutia závislého a napojeného na vládnucu politickú stranu, ktorá fungovala v minulom režime, ku konfederatívnemu spôsobu, na báze ktorého bola založená nová zastrešujúca organizácia odborových zväzov, nezávislá od akejkoľvek politickej strany alebo iného politického subjektu, ktorá si však zachovala predovšetkým z finančných, majetkových a organizačných dôvodov právnu kontinuitu s predchádzajúcou odborovou organizáciou ROH. Je treba poznamenať, že napriek prvotnému pozitívnemu hodnoteniu transformácie odborového hnutia na Slovensku v roku 1990, možno práve v samotnom zrode KOZ SR nájsť korene niektorých zásadných problémov, ktoré sú pre Konfederáciu aktuálne ešte aj v dnešnej dobe. Ide predovšetkým o financovanie, majetok a voľnú konfederatívnu podobu, ktorá značne obmedzuje akcieschopnosť KOZ SR, aplikáciu jej rozhodnutí v praxi, ako aj vynútiteľnosť realizácie uznesení samotnými odborovými zväzmi, ktoré zastrešuje. Konfederácia, ako organizácia zastrešujúca odborové zväzy, nemá samotná žiadny podiel na majetku odborov a vplyv na nakladanie s ním má len cez svoje členské zväzy, ktoré sú členmi Jednotného majetkového fondu spravujúceho majetok odborov na Slovensku. Percentuálne je podiel na majetku odborov, a teda aj na rozhodovaní o nakladaní s ním a spravovaní (podľa pomerov členských základní k 31. 12. 1989), rozdelený tak, že dáva priestor len niekoľkým odborovým zväzom reálne rozhodovať o jeho použití. Odborové zväzy spôsobili to, že majetok odborov na úrovni centrály nie je disponovateľný centrálou. Pri súčasnom percentuálnom rozdelení hlasov stačí štyrom odborovým zväzom (s najväčším podielom hlasov), aby väčšinovým podielom (po zrátaní ich podielu) prehlasovali zvyšné zväzy.

KOZ SR ako nový politický aktér: nové očakávania a perspektívy v demokracii

II. zjazd KOZ SR sa konal 24. a 25. júna 1993 a priniesol hlavne výrazné zmeny v organizačnej štruktúre Konfederácie. Nové prijaté stanovy rozšírili systém orgánov o predstavenstvo a rozhodcovský senát, ktorý mal právomoc rozhodovať spory o práva

a povinnosti vyplývajúce z členstva v Konfederácii medzi Konfederáciou a jej členmi. Zjazd konštituoval funkciu prezidenta a štyroch viceprezidentov[115]. Tí spolu so zástupcami výrobných a nevýrobných zväzov utvárali predstavenstvo, ktoré sa viac menej ako výkonný a riadiaci orgán Konfederácie schádza aspoň raz mesačne. K jeho kompetenciám patrí napríklad navrhovanie pozastavenia členstva a vylúčenie člena z Konfederácie, schvaľovanie návrhov v oblasti medzinárodných vzťahov, zaujímanie stanovísk k právnym návrhom (Dokumenty II. zjazdu KOZ SR, 1993). Delegáti schválili nový Program KOZ SR, ktorý vymedzil v oblasti odborovej politiky niekoľko okruhov cieľov vo vzťahu k štátu a jeho orgánom, politickým stranám a hnutiam, vo vzťahu k zamestnávateľom ako sociálnym partnerom a k regionálnym orgánom[116].

Ako prioritná úloha v oblasti vnútroodborovej činnosti bola stanovená podpora úsilí o udržanie a rozšírenie členskej základne, pretože počas prvých štyroch rokov existencie Konfederácie klesol počet členov z 2,5 milióna na približne 1,5 milióna členov. Konfederácia chcela taktiež zjednocovať stanoviská odborových zväzov pri riešení vnútroodborových záležitostí a takisto aj stanoviská jednotlivých odborových zväzov k celospoločenským otázkam. Popri programe zjazd schválil aj niekoľko rezolúcií[117] [118], v ktorých KOZ SR vyzýva vládu, parlament, politické strany a hnutia ku konštruktívnemu riešeniu problémov súvisiacich s transformáciou politického a hospodárskeho systému Slovenskej republiky, k opatreniam na zmiernenie s nimi súvisiacich dopadov na sociálne slabé vrstvy obyvateľstva a k urýchlenému vypracovaniu koncepcie nového sociálneho systému a koncepcie zamestnanosti. Výsledky zjazdu ale nenaplnili predzjazdové očakávania. Ďalšie dni ukázali,

---

[115] Prezidentom bol zvolený A. Engliš, viceprezidentmi sa stali M. Radev, V. Števko, J. Blahák a D. Repáš.

[116] Program KOZ SR, materiál II. Zjazdu KOZ SR, jún 1993. Vo vzťahu k štátu a jeho orgánom si Konfederácia nárokovala právo spolurozhodovať o minimálnych mzdách, životnom minime, ostatných životných a pracovných podmienkach a uzatvárať o týchto otázkach dohody so štátnymi orgánmi, predovšetkým s vládou a ústrednými orgánmi štátnej správy, právo zúčastniť sa rozhodovania o štrukturálnych zmenách v jednotlivých oblastiach hospodárskeho a spoločenského života a vplyv na obsah legislatívnej a normotvornej činnosti týkajúcej sa členov odborov a ich záujmov. Vo vzťahu k politickým stranám, hnutiam a spoločenským organizáciám pri rešpektovaní princípu nadstraníckosti sa Konfederácia snažila o implementáciu svojich záujmov do programov politických strán a hnutí, o získavanie zvolených poslancov na podporu a presadzovanie myšlienok, programov a cieľov odborov a o kandidovanie odborových funkcionárov do vybraných politických strán. Vo vzťahu k zamestnávateľom ako k sociálnemu partnerovi mala Konfederácia zjednocovať záujmy týkajúce sa pracovnoprávneho a sociálneho postavenia zamestnancov, presadzovať a koordinovať spoločné záujmy vo vzťahu k vláde a využívať kolektívne vyjednávanie v záujme svojich členov. Vo vzťahu k regionálnym orgánom štátnej správy a miestnej samosprávy si uložila Konfederácia úlohu pôsobiť na vytváranie a funkčnosť regionálnych tripartít a presadzovať aktívnu politiku zamestnanosti a hospodárskeho rozvoja jednotlivých regiónov Slovenska.

[117] Rezolúcia k sociálnej situácii a sociálnej reforme v SR, Rezolúcia k ekonomickej situácii v SR.

[118] Rezolúcia k transformácii ČSKOZ a prevzatie jej práv a povinností, tu KOZ SR deklaruje pripravenosť osamostatniť sa, pričom počíta s definitívnym vyriešením situácie na zjazde ČSKOZ v novembri 1993, ktorý rozhodol o ukončení svojej existencie, následkom čoho vznikli dve samostatné odborové organizácie ČMKOS a KOZ SR.

že na zjazde nedošlo k pozitívnemu preskupeniu síl a že Konfederácia nenašla prostriedky na to, aby sa zbavila svojej ťažkopádnosti, nedôslednosti a bezzubosti (Barinych, 2002).

III. zjazd KOZ SR, ktorý sa konal 11. a 12. októbra 1996 v Bratislave, mal uzavrieť dlhodobú diskusiu o zmene stanov, pri návrhu ktorých sa vyprofilovali dve skupiny odborových zväzov, ktoré sa rozchádzali predovšetkým v názoroch na štruktúru orgánov Konfederácie, ich právomoci, zastúpenie jednotlivých zväzov v týchto orgánoch, systém financovania odborovej centály, posilnenie jej kompetencií a záväznosť prijatých rozhodnutí. Čo sa týka orgánov KOZ SR, zjazd schválil ich rozšírenie o radu predsedov odborových zväzov, prezídium a regionálne orgány, zmenu v zložení snemu a záväznosť uznesení orgánov Konfederácie. Zjazd vytvoril predpoklady k zvýšeniu akcieschopnosti Konfederácie, ale nevyriešil zásadnú otázku jej financovania. To znemožnilo previesť zásadné zmeny hlavne v oblasti odborného zázemia odborovej centrály i KOZ SR ako celku. Najpodstatnejšie zmeny uskutočnené III. zjazdom sa týkajú organizačnej a personálnej oblasti. Za najvýznamnejšiu organizačnú zmenu možno považovať nový systém usporiadania snemu. Zatiaľ čo doteraz každý odborový zväz vysielal do snemu len jedného zástupcu, väčšinou predsedu odborového zväzu, po novom sa počet zástupcov zväzov odvíjal od sily ich členskej základne. Prospešnou zmenou sa javilo zapojenie odborárov z jednotlivých základných organizácií zväzu, ktorí nezastupovali vrcholové zväzové funkcie, čím sa vytvoril predpoklad na zlepšenie informovanosti smerom od odborovej centrály cez zväzy k základným organizáciám a opačne.

Nové vedenie sa snažilo neobmedzovať sa len na výzvy, prehlásenia a stanoviská, ale zapojiť do diania celú členskú základňu a tým dôraznejšie presadzovať jej (a svoje) záujmy. Na rozdiel od miernejšieho presadzovania záujmov predchádzajúcimi vrcholovými funkcionármi KOZ SR, terajšie vedenie zaujalo k vláde podstatne ostrejší postoj, čo v pomerne krátkom čase viedlo k ohrozeniu výsadného postavenia KOZ v úlohe tripartitného partnera, a to sa v roku 1997 prejavilo prerušením sociálneho dialógu[119]. Po prerušení sociálneho dialógu v roku 1997 získala Konfederácia oprávnene dojem, že je prinajmenšom ohrozené jej výsadné postavenie v tripartite, ak nie nepriamo jej samotná existencia, čo možno považovať za príčinu aktívnejšieho prístupu Konfederácie k politickým témam.

[119] Zmenu kurzu nového vedenia vystihuje citát prezidenta KOZ SR I. Saktora: „Jednoznačne sme povedali, že končíme s fenoménom, ktorý alibisticky hlásalo minulé vedenie Konfederácie, že odbory sú apolitické. Nikdy neboli a ani nebudú“ (Odborárske spektrum, 22/1998, s.6).

V rámci naplňovania svojho Programu Konfederácia už od roku 1996 stále častejšie artikulovala okrem sociálnych a ekonomických i svoje politické požiadavky. Išlo jej predovšetkým o zachovanie demokratických inštitúcií a spôsobu vládnutia[120].

IV. zjazd KOZ SR sa konal 13. a 14. februára 2000 v Bratislave a na rozdiel od predchádzajúcich zjazdov sa nezaoberal hlavne procedurálnymi otázkami, ako sú napríklad stanovy, ale zameral sa predovšetkým na program Konfederácie pre nasledujúce obdobie. Okrem toho delegáti zjazdu prijali niekoľko rezolúcií[121] a Výzvu vláde SR a Asociácii zamestnávateľských zväzov a združení SR (ďalej AZZZ SR), ktoré precizovali požiadavky zakotvené v programe. Nepatrná zmena stanov sa týkala predovšetkým posilnenia kompetencií rady predsedov odborových zväzov a mechanizmu financovania. Voľby vedenia Konfederácie v podstate len potvrdili staro-nové vedenie[122]. Zjazd sa zaoberal aj ďalšími aktuálnymi problémami Konfederácie, ako je kontinuálny pokles členskej základne, ktorý znamená aj oslabovanie sily odborov sťaby partnera v sociálnom dialógu a s ním neuspokojivý názor verejnosti na činnosť odborov a nedostatok odborárskej solidarity nie len medziodborovej, ale aj vnútroodborovej, čo vedie k menšej akcieschopnosti odborovej centrály. Napriek podstatným zmenám na slovenskej politickej scéne, ku ktorým došlo po voľbách v roku 1998 a na ktorých sa KOZ SR značným spôsobom podieľala, nepodarilo sa Konfederácii zaujať jej plánovanú rolu a nedošlo k žiadnej zásadnej zmene jej postavenia (resp. posilnenia) či už voči sociálnym partnerom, ale aj vo vnímaní verejnosťou. Ani IV. zjazd nedokončil potrebnú reformu Konfederácie, keďže k tomu medzi delegátmi chýbala potrebná vôľa.

V. zjazd KOZ SR sa konal 13. a 14. novembra 2004 v Bratislave. Jeho obsahom mala byť okrem bežnej agendy[123] a volieb predstaviteľov[124] KOZ SR reforma odborárskych

---

[120] Prejavom týchto snáh bolo napríklad odmietavé stanovisko k prijatej novele trestného zákona, prostredníctvom snemu vyslovené vážne znepokojenie nad stupňovaním vnútropolitického napätia na Slovensku, spôsobeného aroganciou pri presadzovaní moci a nerešpektovaním základných pravidiel demokratickej spoločnosti, podpora požiadaviek otvoreného fóra Zachráňme kultúru!, vystúpenie prezidenta KOZ I. Saktora na opozíciou usporiadanej akcii Zachráňme Slovensko!, podpis dohody o spolupráci s Grémiom tretieho sektora alebo prejednávanie rôznych otázok s opozičnými politickými stranami. Najpodstatnejšou aktivitou však bolo zapojenie sa do predvolebnej kampane pred voľbami konanými v septembri 1998.

[121] Rezolúcia k financovaniu zdravotníctva v roku 2001, Rezolúcia k pracovným podmienkam a odmeňovaniu zamestnancov vo verejnom sektore

[122] Prezidentom sa stal opäť I. Saktor, viceprezidentom pre odborovú politiku E. Škultéty, viceprezidentom pre hospodársku politiku a sociálne partnerstvo P. Gajdoš, viceprezidentom pre výrobné odborové zväzy J. Blahák, viceprezidentom pre nevýrobné zväzy sa stal I. Lenský.

[123] Program KOZ SR na obdobie rokov 2004 – 2008 a rezolúcie: Rezolúcia k situácii v sociálnom dialógu, Rezolúcia k vzdelávaniu odborov, Rezolúcia k integrácii odborov.

[124] Za prezidenta KOZ SR bol bez existencie protikandidáta zvolený opäť I. Saktor, za viceprezidenta pre odborovú politiku opäť E. Škultéty, za viceprezidenta pre hospodársku politiku a kolektívne vyjednávanie V. Mojš, za viceprezidenta pre výrobné zväzy J. Schmidt a pre nevýrobné zväzy J. Gašperán.

štruktúr smerom k väčšej akcieschopnosti a hľadanie riešení na zvyšovanie neustále klesajúcej členskej základne a z nej vyplývajúce oslabovanie pozície KOZ SR. V Rezolúcii k integrácii odborov delegáti zjazdu vyjadrili nevyhnutnosť spájania a integrácie odborových zväzov ako predpokladu akcieschopnosti odborov, profesionalizácie odborov, reformy odborárskych štruktúr a zamedzeniu štiepenia síl. Obsah tejto rezolúcie sa odborom opäť nepodarilo naplniť. Nenastala žiadna kvalitatívna zmena v personálnych otázkach[125], štruktúry KOZ SR a systém financovania zostal nezmenený, v oblasti integrácie odborových zväzov nenastal výrazný posun. Prostredníctvom stanov sa podmienil vznik regionálnych orgánov vôľou členských odborových zväzov operujúcich v danom regióne, čím sa oslabila pozícia Konfederácie v regiónoch a budovanie regionálnych štruktúr bolo postavené na princípe dobrovoľnosti[126]. Na druhej strane bola cez Stanovy posilnená pozícia rady predsedov výrobných odborových zväzov a rady predsedov nevýrobných odborových zväzov vo vzťahu ku kolektívnemu vyjednávaniu a sociálnemu partnerstvu.

Okrem týchto tém sa otvorila živá diskusia na tému vzťahu KOZ SR k politickým stranám. Uvedomujúc si, že sociálnym partnerom odborov bola po roku 2002 pravicovo -liberálna vláda, ktorá sa v súlade so svojím programom snažila eliminovať vplyv sociálneho dialógu na celospoločenské procesy a odstrániť korporativistické prvky pri presadzovaní záujmov pracujúcich, delegáti odsúhlasili potrebu spolupráce s politickými stranami a partnerstvo odborov s politickými subjektami programovo blízkymi cieľom Konfederácie. Napriek snahe niektorých predstaviteľov odborov presadiť na zjazde uznesenie podporujúce spoluprácu s politickou stranou SMER-SD, Posolstvo delegátov V. zjazdu túto snahu zamietlo a vyjadrilo podporu snahe spolupracovať s tými politickými subjektami, ktorých programy sú blízke programu a cieľom Konfederácie a prejavia o spoluprácu záujem, majúc na zreteli politickú rôznorodosť členov odborov.

Činnosť odborov medzi V. a VI. Zjazdom sa sústredila najmä na hľadanie politických spojencov a zapojenie sa do predvolebnej kampane v prvej polovici roka 2006. Po parlamentných voľbách 2006, kedy vznikla vládna koalícia pod vedením politickej strany SMER-SD priaznivo naklonená odborom a ich požiadavkám, sa v rámci riešenia otázok a napĺňania cieľov KOZ SR sociálno - ekonomickej agendy odbory sústredili na presadenie svojich požiadaviek do Programového vyhlásenia vlády SR a následne jeho napĺňania. Za svoje čiastočné víťazstvo odbory považujú veľkú novelu Zákonníka práce (i keď nie

[125] Po odchode I. Saktora z postu prezidenta KOZ SR bol v októbri 2006 na Sneme KOZ na tento post zvolený M. Gazdík, ktorému sa nepodarilo otvoriť a riešiť otázky reformy, financovania a profesionalizácie odborov.
[126] Absencia regionálnych štruktúr sociálnych partnerov sa podpísala aj pod oslabovanie až nefungovanie regionálneho sociálneho dialógu (Uhlerová, 2012).

všetky požiadavky odborov boli do nej implementované), zvýšenie minimálnej mzdy, obnovenie rokovaní na úrovni tripartity v Hospodárskej a sociálnej rade a v konečnom dôsledku akceptáciu odborov vládou sťaby rovnocenného partnera[127]. Vo vnútri odborov sa však odbory musia popasovať s vážnym problémom úbytku členskej základne, tento negatívny vývoj sa ani po V. zjazde nepodarilo zvrátiť. Odbory sa viac sústredili na posilnenie svojej pozície smerom navonok, kde sa presadil západoeurópsky model akceptácie odborov vládou, čo ale opäť oddialilo potrebnú reformu ich organizácie a štruktúr. Hľadanie prirodzeného spojenca odborov na Slovensku medzi politickými stranami odpútavalo pozornosť odborov od potreby vnútornej reformy a transformácie štruktúr, čoho dôsledkom je oslabovanie vlastnej pozície v rámci politického systému ako aj voči sociálnym partnerom – vláde a zamestnávateľom. Na jednej strane sa odbory snažia posilniť svoju pozíciu smerom navonok, na druhej strane ju však oslabujú smerom dovnútra (štruktúry, interná komunikácia, členská základňa, finančné zdroje, fragmentácia a pod.), čo sa následne prejaví aj vo vzťahu k externému prostrediu. Tak isto názor vo vnútri členskej základne a medzi predstaviteľmi odborov na tému spolupráce s politickou stranou nie je celkom jednotný a jednoznačný, čo môže zapríčiniť napr. odliv členskej základne alebo ďalšie štiepenie (nesúhlasný odchod) odborových zväzov, a tým jednak zhoršiť vyjednávaciu pozíciu odborov v podnikoch a odvetviach, jednak oslabovať ich akcieschopnosť pri organizovaní rôznych protestných aktivít, ak vyjednávania zlyhávajú.

VI. Zjazd KOZ SR konajúci 13. a 14. novembra 2008 v Piešťanoch nepriniesol žiadne podstatné zmeny v štruktúre orgánov, či v programových prioritách a cieľoch. Do funkcií boli voľbou delegátov potvrdení viacmenej tí istí funkcionári. Posledný VII. zjazd KOZ SR konajúci sa 15. a 16. novembra 2012 v Bratislave možno považovať len za upevnenie doterajšieho „status quo“ v organizačnej a personálnej[128] výstavbe Konfederácie bez akejkoľvek reálne demonštrovanej a artikulovanej snahy prenesenej do základných dokumentov Konfederácie na tomto stave niečo meniť.

[127] I keď niektorí odporcovia spolupráce KOZ SR so Smerom – SD nevidia v tomto vzťahu odbory ako partnera, ale ako potrebu.

[128] I keď bol zvolený nový prezident KOZ SR J. Kollár (dovtedy pôsobiaci v odborovom zväze SLOVES) a viceprezident v rámci odborových štruktúr neznámy S. Manga.

Možnosti presadzovania záujmov odborov na Slovensku: prínosy a obmedzenia

Od roku 1990 odbory na Slovensku využili na presadzovanie svojich požiadaviek jednak pôsobenie v tripartite a exkluzívny prístup k vláde, ako aj nátlakové formy (protestné zhromaždenia, pochody, blokády, demonštrácie, štrajky). Okrem týchto spôsobov na presadzovanie svojich záujmov využívali lobovanie v parlamente, vo vláde, na ministerstvách a pod. a to hlavne po neuspokojivom priebehu a výsledkoch tripartitných rokovaní (najmä v 90. rokoch). KOZ SR (i odborové zväzy stojace mimo Konfederácie) okrem toho postupne hľadali svojich „prirodzených" politických spojencov. KOZ SR ich hľadala najmä v tých politických stranách, ktoré sa profilovali alebo aspoň prezentovali ako ľavicové, sociálnodemokratické či socialistické, prípadne mali vo svojich programoch zakomponované prvky zodpovedajúce jej programu a požiadavkám. Odborové zväzy združené v KOZ SR sa okrem toho snažili využívať aj iné možnosti politického presadzovania svojich záujmov, ako napríklad nominovanie svojich kandidátov na kandidátnych listinách politických strán v parlamentných voľbách. Dosahovanie svojich cieľov prostredníctvom rokovania v tripartite a sociálneho dialógu môžeme považovať za efektívnejšie a menej nákladné, ale schopnosť presadiť svoje požiadavky práve na tripartitných rokovaniach sú do veľkej miery ovplyvnené zložením a postavením vlády ako jedného zo sociálnych partnerov na najvyššej úrovni. Napriek vymedzeným a inštitucionalizovaným vzťahom a legislatívnemu rámcu, ktorý vymedzuje pôsobenie odborov ako záujmových skupín na Slovensku, odbory tento rámec stále nie sú schopné využívať dostatočne efektívne.

Súčasné inštitucionálne usporiadanie tripartity na Slovensku dáva odborom v zastúpení KOZ SR status insidera (Grant, 1999) a teda exkluzívny prístup k vláde a umožňuje im vyjadrovať sa k legislatívnym zámerom vlády v oblasti sociálnej a ekonomickej. Efekt tripartity závisí od ekonomickej a politickej situácie a konkrétnych politických aktérov a vzťahov medzi nimi. Kreovanie tripartitných inštitúcií v krajinách strednej a východnej Európy sa zdá byť z pohľadu odborov ako relatívne najvýhodnejšie a v období po páde komunizmu akceptovaná forma sprostredkovania záujmov, a to aj vďaka vtedajšej averzii predstaviteľov odborov voči akejkoľvek spolupráci s politickými stranami. Odbory tým prijali model sprostredkovania fungujúci v krajinách západnej Európy, ktorý im umožnil zostať mimo politickej súťaže, ale zároveň umožnil vplyv na rozhodovací proces. Novovzniknuté či transformované organizácie a asociácie, záujmové skupiny nemali v danom období jasnú predstavu, ako fungovať v nových demokratických

podmienkach. Zdá sa, že tripartita bola výhodou hlavne pre vládu: mala kontrolu a prehľad o organizovaných záujmoch a zároveň „umlčala“ potenciálne protesty očakávané pri zavádzaní ekonomických a sociálnych reforiem. Vláda prijala ako exkluzívneho partnera reformované bývalé komunistické odbory, napriek tomu, že v tom čase parlament prijal Zákon o pluralite odborov, čím novovzniknuté a nezávislé odbory de facto nemali prístup k vláde. Na oplátku odbory museli prijať isté obmedzenia v možných štrajkových či protestných aktivitách. Tripartita bola užitočná pri zavádzaní modernej participatívnej demokracie, ako aj v čase implementácie rozsiahlych ekonomických a sociálnych reforiem s dopadom na životnú úroveň obyvateľstva, čím pomáhala zmierňovať uvedené negatívne dopady.

V súčasnosti tripartita vytvára naďalej priestor pre odbory konzultovať otázky a témy sociálneho, hospodárskeho a ekonomického charakteru – až celospoločenského, ale pre odbory je to práve dvojsečná zbraň – na jednej strane prístup k vláde, legislatívnym návrhom, na druhej strane, ako už bolo spomínané, odpútava pozornosť od hlavného poslania a to kolektívneho vyjednávania na bipartitnej odvetvovej a podnikovej úrovni. Tripartita pre efekt a výsledky kolektívneho vyjednávania (kľúčového poslania ako ho deklarujú súčasné odbory) na odvetvovej a podnikovej úrovni nie je až tak určujúca. Na úrovni tripartity sa odbory sústredia hlavne na vzťahy s vládou, čomu predchádza sústredenie sa na vzťahy s politickou stranou alebo stranami za účelom zlepšenia vzťahu odbory – potenciálna vláda, čo ale zo strategického a dlhodobého hľadiska môže mať negatívne dopady práve na vzťah zamestnávatelia – odbory, čo sa v konečnom dôsledku prejaví na kultúre a efektivite kolektívneho vyjednávania.

Problematiku členskej základne odborov (združených v KOZ SR) na Slovensku možno sumarizovať nasledovne: zatiaľ čo sa Konfederácii podarilo ustáliť počet svojich členov, teda odborových zväzov, ktoré zastrešuje (k 1. 1. 2012 to je 28 odborových zväzov), počet členov združených v jednotlivých odborových zväzoch sa nepodarilo ani stabilizovať, nie to zvýšiť[129]. Členská základňa odborov má kontinuálne klesajúcu tendenciu, čo spôsobujú vonkajšie a vnútorné faktory. Úbytok členskej základne je zároveň aj významnou bariérou rozvoja sociálneho dialógu. Aby zabránili oslabeniu svojej vyjednávacej pozície v rámci sociálneho dialógu s vládou a zamestnávateľskými zväzmi, prihlásili sa k zastupovaniu záujmov ďalších sociálnych skupín, a to nezamestnaných a dôchodcov. Toto riešenie sa však

[129] Od roku 2000 KOZ SR stráca v priemere 35 tisíc členov ročne. V súčasnosti KOZ SR zastrešuje menej ako 300 tisíc členov, v roku 1991 to bolo 2,03 mil. členov, v roku 2000 to bolo 702 tis. členov, v roku 2011 KOZ SR zastrešovala 296 tis. členov.

javí skôr ako odklad reálne hroziaceho oslabenia sily Konfederácie ako nátlakovej skupiny, keďže nerieši príčiny poklesu členskej základne, ale skôr odďaľuje z nej vyplývajúce dôsledky. Napriek tomu, že sa od roku 2000 odbory začali aktívne zaoberať problematikou úbytku členskej základne, prijaté opatrenia a realizované techniky, ktoré mali zabrániť tomuto vývoju, neboli postačujúce na to, aby sa im to podarilo. Za jednu z vnútorných príčin ovplyvňujúcich tento stav možno považovať nevyhovujúcu štruktúru odborov, ktorá za vyše 20 rokov existencie Konfederácie a jednotlivých odborových zväzov neprešla žiadnou výraznou revíziou, čoho dôsledkom je neefektívne fungovanie a interná komunikácia v rámci štruktúr Konfederácie ako aj medzi jednotlivými jej členmi. Napriek poznaniu tohto problému predstavitelia odborov neprejavili dostatočnú vôľu k potrebe svojej vlastnej reformy, ktorá by zahŕňala nie len reformu existujúcich štruktúr, ale aj prerod na moderne fungujúcu, zmýšľajúcu, a prezentujúcu sa organizáciu flexibilne reagujúcu na vonkajšie spoločenské, ekonomické a politické zmeny a vplyvy, a to pri plnom zachovaní hlavného poslania odborov.

Ďalšie príčiny možno hľadať v dlhodobom prevažujúcom negatívnom pohľade verejnosti na pôsobenie odborov, negatívnom prezentovaní ich činov v médiách[130], v nedostatočnej propagácií a marketingu samotných odborov a ich predstaviteľov a neschopnosti osloviť mladú generáciu. Pozitívnym sa javí snaha, ale aj niektoré reálne kroky v rámci integrácie jednotlivých odborových zväzov do silnejších, mohutnejších, akcieschopnejších a reprezentatívnejších celkov, čo by mohlo mať vplyv na ďalšiu budúcnosť a postavenie odborov na Slovensku. Týmto krokom odbory na Slovensku začínajú istým spôsobom naprávať chyby, ktorých sa dopustili začiatkom 90. rokov, kedy dochádzalo k atomizácii a členeniu podľa odvetví, k strate síl a následne i k poklesu členskej základne[131]. Štiepenie síl v rámci jedného sektora (alebo profesie) do podoby niekoľkých odborových zväzov vedie k ich oslabovaniu a nejednotnosti postupov, ktoré by mali byť spoločné (napríklad pri vyjednávaní kolektívnej zmluvy pre pracovníkov pracujúcich vo verejnom

[130] I keď sa vo vyhodnotení plnenia rezolúcií a uznesení VI. zjazdu KOZ SR v materiáloch VII. zjazdu KOZ SR v novembri 2012 konštatuje, že rezolúcia na posilnenie celospoločenského postavenia odborov je splnená. Motiváciou k tomuto záveru je konštatovanie, že sa za posledné štyri roky Konfederácii podarilo vytvoriť podmienky a nástroje pre odborové zväzy pre realizáciu kampane na získavanie nových členov pod mottom „20 rokov spolu – Pridaj sa k nám!“, zvýšiť odbornosť a profesionalitu odborových funkcionárov prostredníctvom systému vzdelávania, prepracovať a zatraktívniť webovú stránku, prezentovať smerom k širokej verjnosti odborné stanoviská Konfederácie cez médiá a spracovať tzv. vernostný program pre členov odborov za účelom zatraktívnenia členstva v odboroch.

[131] Na tomto mieste je potrebné spomenúť, že dôsledky hospodárskej krízy (najmä snaha o racionalizáciu verejných výdavkov a s tým spojené „zmrazovanie“ miezd zamestnancov verejného sektora) sa prejavili v štiepení odborových zväzov pôsobiacich v školstve a zdravotníctve. V júni 2012 vznikli Nové školské odbory odštiepením od OZ pracovníkov školstva a vedy na Slovensku a v marci 2012 vzniklo Odborové združenie sestier a pôrodných asistentiek. Ako dôvod udávajú nespokojnosť s doterajším postupom „starých“ odborových zväzov, nečinnosť a nedostatočná obhajoba záujmov všetkých profesií reprezentovaných v pôvodnom zväze.

záujme a v štátnej správe). Tak isto by sme mohli spochybniť isté nazeranie na získavanie členov cez zákonitosti konkurenčného boja, kde niektorí autori (Ekiert - Kubik, 1998; Crowley, 2004) predpokladajú, že odbory budú viac radikálne a akcieschopné za predpokladu existencie navzájom si konkurujúcich celkov operujúcich v rámci jedného sektora a „súťažiacich“ o člena. Podľa súčasného stavu členskej základne v KOZ SR môžeme tvrdiť opak: fragmentácia a vnútroodborová rivalita vedie k oslabovaniu odborového hnutia, k vzájomnému spochybňovaniu legitimity jednotlivých odborových zväzov, zníženej akcieschopnosti, rôznym interným konfliktom, a určite nie je zárukou zvyšovania atraktivity odborov v očiach potenciálneho člena.

Ďalšiemu vážnemu problému, ktorému čelia odbory (nie len na Slovensku), je problém čierneho pasažiera (Olson, 1965). Ich hlavným cieľom je reprezentácia ekonomických a sociálnych záujmov a obhajoba práv pracujúcich, nie len členov odborov. Už tým sa hlásia k širokému segmentu obyvateľstva, a nie len k svojim členom. Napr. benefity, ktoré prináša kolektívna zmluva vyjednaná so zamestnávateľom prostredníctvom odborovej organizácie, sa vzťahujú na všetkých zamestnancov, nie len na členov odborov; z pracovnej legislatívy dojednanej na pôde tripartity majú taktiež úžitok všetci zamestnanci, nie len členovia organizácie, ktorá na negociácii so sociálnymi partnermi participovala a pod. Podľa terminológie M. Olsona ide o verejný nevylúčiteľný prospech s nesúperiacou spotrebou, ktorý prinášajú odbory všetkým pracujúcim, nie len svojim členom. Kolektívne benefity či verejný prospech tak, paradoxne, oslabujú záujmovú skupinu a ohrozujú jej ďalšie prežitie, keďže sa viažu na základné zdroje, ktorými záujmová skupina disponuje, a to členskú základňu a ekonomické zdroje (porov. Olson, 1965).

Zhrnutie

Odbory na Slovensku sa po roku 1989 nachádzali v neľahkej situácii, kedy sa stali súčasťou celospoločenského a ekonomického transformačného procesu, pričom proces transformácie si vyžadoval aj ich vnútornú reformu a transformáciu do samostatnej organizácie fungujúcej na demokratických princípoch. V prvých rokoch svojej existencie sa Konfederácia odborových zväzov SR, ako najmohutnejšia organizácia zastrešujúca odborové zväzy na Slovensku, sústredila na hľadanie svojho miesta v politickom systéme i v medzinárodnom prostredí, vlastný transformačný proces a tvorbu nových štruktúr, ako aj prevod majetku z bývalého ROH. Neskôr sa programovo Konfederácia sústredila

na tri základné okruhy problémov, a to definovanie a hľadanie svojho postavenia v tripartite a voči vláde a sociálnym partnerom; ďalej definovanie svojho postoja k politickým stranám a hnutiam, ktoré sa pretavilo do hľadania politického spojenca; a aktivizácii členskej základne, ktorá má kontinuálne klesajúcu tendenciu. Sústredenie sa na uvedené okruhy problémov boli vyvolané snahou odborov posilniť svoju pozíciu v spoločnosti, ako aj voči sociálnym partnerom, a snahou presadzovať svoje záujmy práve cez spojenectvo s relevantnou ľavicovou politickou stranou.

Z hľadiska vnútornej organizácie odbory na Slovensku počas svojej existencie od roku 1990 neprešli výraznou revíziou a reformou. Organizačná štruktúra a orgány KOZ SR majú súčasnú podobu a zadefinovaný systém kompetencií od roku 1996 (s menšími úpravami). Príčiny tohto stavu možno hľadať v sústredení sa Konfederácie viac na programové vymedzenie svojej činnosti a priorít, definovanie svojho postoja k ďalším subjektom politického systému a zameraní sa na riešenie rôznych vonkajších faktorov, ktoré vplývali na činnosť Konfederácie. Ďalej vo vnútornej štruktúre odborov prevláda silný faktor zotrvačnosti a výrazná personálna kontinuita, čo má taktiež za následok neochotu a nezáujem vôbec naštartovať vnútornú reformu, pomenovať a riešiť interné problémy organizácie. Daný stav oslabuje pozíciu odborov, lebo má negatívny dopad na vnútorný mechanizmus prijímania a realizácie nie len strategických rozhodnutí, ale aj efektivitu kolektívneho vyjednávania a samotnú internú komunikáciu a fungovanie odborov. Taktiež majetok odborov sa vďaka spôsobu jeho transformácie a spravovania nepoužíva na posilnenie vplyvu a postavenia odborov, keďže o jeho použití de facto rozhoduje niekoľko odborových zväzov, ktoré ale neumožnili využívať ho na posilnenie pozície odborov na Slovensku. Spôsob financovania Konfederácie a rozhodovania o majetku odborov na Slovensku však stavia Konfederáciu do pozície slabého aktéra voči svojim sociálnym partnerom či už na národnej, odvetvovej alebo podnikovej úrovni. Napriek hodnote majetku, ktorý je vo vlastníctve odborov, spôsob rozhodovania o jeho nakladaní a použití, ako aj percentuálne rozdelenie hlasovacích práv, poukazuje na to, že o použití majetku nakoniec rozhoduje len pár odborových zväzov bez účasti KOZ SR.

Vďaka negatívnemu „dedičstvu“ z predchádzajúceho režimu sa Konfederácia dlho sústredila na neutrálnu pozíciu voči politickým stranám. Až v období pred voľbami v roku 1998 sa Konfederácia prvýkrát zapojila do predvolebnej kampane zameranej na mobilizáciu svojich členov zúčastniť sa volieb, a tak prispieť k snahe zmeniť spôsob vládnutia na Slovensku. Po „priaznivom“ výsledku volieb sa Konfederácia sústredila na presadenie legislatívneho ukotvenia tripartity, čo sa jej aj podarilo. No po postupnom zhoršovaní vzťahov

s vládou, ktorá mala zakotvené aj vo svojom Programovom vyhlásení odstránenie korporativistických prvkov v reprezentácii záujmov v ekonomickej a sociálnej sfére, boli jej aktivity zamerané na skrátenie volebného obdobia vlády M. Dzurindu a to spôsobom spoluorganizovania petičných akcií a následne referenda. Táto situácia donútila odbory na Slovensku hľadať si svojho politického spojenca medzi relevantnými politickými stranami, čo vyvolalo diskusiu vo vnútri odborov na tému, či spolupracovať alebo nespolupracovať s politickými stranami a ak áno, do akej miery. Zdá sa, že odbory si tohto politického spojenca aj našli, čo vyústilo do niekoľkonásobného podpisu dohody o spolupráci medzi KOZ SR a SMER-SD[132]. Po voľbách v roku 2006, kedy vyhrala strana SMER-SD, a opäť po voľbách v roku 2012 sa zdá, že toto „partnerstvo" môže odborom priniesť isté výhody, i keď taktiež táto téma spôsobuje názorovú roztrieštenosť vo vnútri samotných odborov a medzi jej predstaviteľmi. Uvedené vonkajšie vplyvy na činnosť Konfederácie akoby „odpútavali" jej pozornosť od potreby riešenia vnútorných problémov, vlastnej reorganizácie, kvalitatívnej analýzy a vnútorného auditu za účelom pomenovania príčin problémov a hľadania nových vhodných a moderných foriem ich riešenia.

Členská základňa je jedným z ďalších zdrojov odborov. Na Slovensku má kontinuálne klesajúcu tendenciu, čo spôsobuje celý rad vonkajších a vnútorných faktorov. Vonkajšie faktory sú ťažko ovplyvniteľné a organizácia môže nastaviť svoje fungovanie tak, aby sa im prispôsobila resp. čo najviac eliminovala ich negatívne dôsledky. Napriek tomu, že od roku 2000 sa odbory začali intenzívne zaoberať problémom organizovanosti, zatiaľ sa im nepodarilo nájsť efektívny spôsob na jej zvyšovanie, o čom svedčí naďalej klesajúci počet členov odborov. Predstavitelia odborov dokázali pomenovať vnútorné faktory vplývajúce na pokles členskej základne, medzi ktoré patrí o. i. potreba vnútornej organizačnej a personálnej reformy, prevládajúci negatívny náhľad verejnosti na odbory a jej predstaviteľov, nedostatočný marketing, ale neprejavili dostatočnú vôľu a snahu, ktorá by viedla k odstráneniu uvedených vnútorných faktorov. Dôvod môžeme opäť hľadať vo faktore zotrvačnosti, personálnej kontinuite a istej „spokojnosti" s daným stavom. Stratou členov odbory strácajú aj svoju reprezentatívnosť pri kolektívnom vyjednávaní, čo oslabuje jeho efektivitu a dohodnuté výhody. Pozitívnym sa javí snaha a konkrétne kroky niektorých odborových zväzov za posledné obdobie integrovať sa a vytvárať relatívne

[132] Prvá dohoda bola podpísaná v roku 2005, ďalšia dohoda bola podpísaná v roku 2010 a zatiaľ posledná bola podpísaná v roku 2012 (vždy krátko pred parlamentnými voľbami).

silnejšie a reprezentatívnejšie celky, čo môže predpokladať jedno z riešení nepriaznivej situácie v členskej základni.

Inštitucionalizované sociálne partnerstvo na Slovensku na národnej úrovni – tripartita – vytvára priestor pre odbory konzultovať, vyjadrovať sa a byť informovaný o dôležitých legislatívnych sociálno-ekonomických zámeroch vlády. Tripartita však nedeterminuje výšku miezd celoplošne, keďže sa na stretnutiach tripartity o výške miezd nerokuje (rokuje sa o výške minimálnej mzdy a o štátnom rozpočte, čo má následne vplyv na odmeňovanie zamestnancov v štátnej a verejnej správe). Nárast miezd (primárne vo výrobnom a súkromnom sektore) je predmetom rokovaní na úrovni kolektívneho vyjednávania medzi odbormi a zamestnávateľmi. Z toho dôvodu sú pre efektivitu a výsledky kolektívneho vyjednávania pre odbory dôležité vzťahy so zamestnávateľmi, a nie s vládou. Afinita odborov k vláde môže mať negatívny dopad na vzťahy odborov so zamestnávateľmi, a teda aj na efektivitu a benefity kolektívneho vyjednávania.

Odbory na Slovensku sa dlhodobo nachádzajú v situácii, v ktorej sa snažia nájsť istý kompromis medzi vlastnými požiadavkami, očakávaniami obyvateľstva a svojich členov, aktuálnou politickou a ekonomickou situáciou a opatreniami konkrétnej vlády. Fungovanie, vplyv a práca odborov v postkomunistických krajinách je veľmi špecifická. Vplyv odborov je postavený hlavne na ekonomickom a politickom princípe a závisí od konkrétnych podmienok, očakávaní od konkrétnej vlády, aktuálnych politických aktérov, politického kontextu a ad hoc dohôd.

Zoznam bibliografických odkazov

ADAMOVÁ, K. a kol. 2001. *Politologický slovník*. Praha: C. H. Beck, 2001. 284 s. ISBN 80-7179-469-4.

BALÁŽ, P. – JALČ, A. 2006. *Spoločensko-právna ochrana pred korupciou*. Bratislava: Vydavateľstvo Trnavskej univerzity a Vydavateľstvo SAV, 2006. 199 s. ISBN 80-89244-13-0.

BARINYCH, P. 2002. November 1989 a odbory. In: *Odbory na Slovensku (november 1989 - 2000)*. Kolektív autorov. 2007. 74 s. Nepublikovaný rukopis.

BELKO, M. 2005. *Financovanie politických strán na Slovensku*. [on-line]. In: SEPS č. 2-3/2005. ISSN 1212-7817. [cit. 05-02-2014] Dostupné na internete: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=241>.

BETZ, H. G. 1993. The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. In: *Comparative Politics*, Roč. 4, Č. 25, 1993. s. 413- 427.

BLOOM, G. 2013. *Pravda Ťa oslobodí*. [on-line]. Facebook. Vystúpenie europoslanca Godfreya Blooma počas debaty v Európskom parlamente 21. novembra 2013 k akčnému plánu pre dane na obdobie 2014 - 2020. [cit. 04-29-2014]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/PRAVDA.TA.OSLOBODI/posts/673790355975580?stream_ref=10>.

BÚTOROVÁ, Z. et al. 2011. *Slovenské voľby ´10. Šanca na zmenu.* Bratislava: IVO, 270 s. ISBN 80-89345-29-8.

CIBULKA, Ľ. 2005. *Straníckopolitické systémy*. Tézy prednášok. [on-line]. PF UK Bratislava [cit. 03-05-2004]. Dostupné na internete: <http://bvsp.open.sk/1.semester/Statoveda%20a%20ustavne%20pravo/stranickopoliticke_systemy.pdf>.

CROWLEY, S. 2004. Explaining Labor Weakness in Post – Communist Europe: Historical Legacies and Comparative Perspective. In: *East European Politics and Societies*. Vol. 18, No. 3, 2004. ISSN 0888-3254. s. 394 - 429.

ČAMBÁLIKOVÁ, M. 2008a. Slovak Trade Unions in EU Governance. In: KUZSNIR, J. – PLEINES, H. (eds.) *Trade Unions from Post-Socialist Member States in EU Governance.* Stuttgart: ibidem Verlag, s. 141-153. ISBN 978-3-89821-857-3.

ČAMBÁLIKOVÁ, M. 2008b. *Sociálne partnerstvo: Inštitúcia, stratégia, vízia*. Sládkovičovo: Vysoká škola v Sládkovičove. 2008. 92 s. ISBN 978-80-89267-13-2.

ČAMBÁLIKOVÁ, M. 2010. *Slovenskí sociálni partneri doma a v Bruseli*. In: AUSPICIA, Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice 2/2010, s. 90-94.

ČAMBÁLIKOVÁ, M. – MANSFELDOVÁ, Z. 2013. České a slovenské odbory – jejich možnosti a zájmy v procesu europeizace. Dostupné na internete: <http://www.ksoc.upol.cz/uploads/media/Mansfeldova_Zdenka_Cambalikova_Monika.pdf>.

ČIČ, M. a kol. 1997. *Komentár k Ústave Slovenskej republiky*. Martin: Matica Slovenská, 1997. 598 s. ISBN 80-7090-444-5.

DAHRENDORF, R. 1991. *Úvahy o revoluci v Evropě*. Praha: Nakladatelství Evropského kulturního klubu, 1991. 159 s. ISBN 808521217X.

DALTON, R. 2007. *Democratic Challenges, Democratic Choices.* Oxford University Press, USA 2007. 244 s. ISBN: 978-0-19-929790-0.

DANČIŠIN,V. 2012. Volebná legitimita kríze. In: DUDINSKÁ, I. – DANČIŠIN, V. (eds.). *Kríza v politike-politika v kríze?* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012. 144-153 s. ISBN 978-80-555-0692-0.

DELLA PORTA, D. 2013. *Can Democracybe Saved?*. Oxford: Polity Press, 2013. 256 s. ISBN 9-780-7456-6459-0.

DELOIRE, CH. – DUBOIS, CH. 2013. *Circus politicus*. RUBATO. 308 s. ISBN 978-80-87705-05-6.

DIAMOND, L. 1999. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Maryland, Baltimore : The John Hopkins University Press, 1999. 360 s. ISBN 0-818-6014-8.

DOSPIVA, J. 2014. Dych berúca korupcia. In: *TREND*. č.6/2014. ISSN 1335-0684.

ĎUREJE,M. 2011. Kríza demokracie-nízka volebná účasť v parlamentných voľbách na Slovensku: Návrh reformy volebného systému do NR SR. In: KOPRLA, M. 2011. *Volebné zákony v podmienkach Slovenskej republiky.* Trnava: Inštitút sociálnych vied UCM, 2011. 81-90 s. ISBN 978-80-8105- 275-0.

EASTON, D. 1965. *Systems Analysys of Political Life*. New York 1965. 507 s. ISBN 978-0471229407.

EKIERT, G. – KUBIK, J. 1998. Contentious Politics in New Democracies: East Germany, Poland, Hungary, and Slovakia. In: *World Politics*. Vol. 50, No. 4, 1998. ISSN 0043-8871. s. 547 – 581.

EUROBAROMETER 2014. [online]. 2013. europarl.europa.eu sk [cit. 01-07-2014]. Dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2013/election/EB79.5%20 EP% 20EUROBAROMETER%20SK%20%28SK%29.pdf>.

EURÓPSKA KOMISIA. 2013. *Štandardný Eurobarometer 80, Verejná mienka v európskej únii*. [on-line]. Jeseň 2013. [cit. 03-05-2014]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb80/eb80_sk_sk_nat.pdf>.

EUROSTAT. *At-risk-of poverty or social exclusion rate, 2011 and 2012*. [online]. [cit. 2014-03-04]. Dostupné na internetu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:At-risk-of_poverty_or_social_exclusion_rate,_2011_and_2012.png&filetimestamp= 20131204140818>.

EUROSTAT. 2013. *People at risk of poverty or social exclu*sion [online]. [cit.4.3.2014]. Dostupné na internetu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion>.

Eurovoľby 2009: Výsledky. [online]. 2010. euractiv.sk [cit. 12-23-2013]. Dostupné na: <http://www.euractiv.sk/volby-v-eu/zoznam_liniek/eurovolby 2009vysledky-000238>.

GÁL, F. (et al.). 2003. *Slovensko na ceste do neznáma*. Bratislava : IVO, 2003. 263s. ISBN 80-88935-56-3.

GAŠPAR, M. 2004. Prostriedok priamej demokracie. K niektorým otázkam referenda, jeho poslania, uskutočnenia a záväznosti. In: *Verejná správa*. Vol. 59, No. 4, 2004. ISSN 1335-7883. s. 30

GENERÁLNE RIADITEĽSTVO KOMUNIKÁCIE. 2012. *Teoretický výskum Európskych volieb v roku* 2009. *Neúčasť a volebné správanie v európskych voľbách v roku 2009.* [online]. Brusel. 2012. 1-15 s. [cit. 10-18-2013]. Dostupné na: <http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2012/research/Desk_research_Abstention_principaux_enseignements_SK_v2.pdf>.

GRANT, W. 1999. Insider and outsider pressure groups. In: *Politics Review*. Vol. 9, No. 9, s. 92 – 94.

GRUNBERG, G. 2006. Volební účast v posledních evropských volbách. In: Mac-GONAGH-PAJEROVÁ, M. – LEQUESNE, CH. (eds). *Demokracie v Evropě.* Český Těšín: Těšinské papírny, s.r.o., 2006. 25-39 s. ISBN 80-7260-162-8.

GUNTHER, R. – MONTERO, J. R. – LINZ, J. J. 2002. *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*. Oxford: Oxford University Press, 2002. ISBN 9-780-1992-4674-8.

GYARFÁŠOVÁ, O. 2007. Jak volili Slováci ve volbách do EP v roce 2004 v kontextu veřejného vnímaní Evropské unie. In: LINEK, L. – OUTLÝ,J. – TÓKA, G. – BATORY, A (eds.) *Voľby do Evropského parlamentu 2004.* Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2007. 279-293 s. ISBN 978-80-7330-106-4.

GYÁRFÁŠOVÁ, O. 2009. *Európske voľby sú viditeľnejšie ako pred 5 rokmi, záujem voličov však nerastie.* [online]. infovolby.sk [cit.10-11-2013]. Dostupné na internete: <http://www.infovolby.sk/index.php?base=data/euro/2009/analyzy/1243621486.txt>.

GYÁRFÁŠOVÁ,O. – BÚTOROVÁ,Z., 2010. Slovensko na prahu tretej dekády slobody: kontúry participačného paradoxu. In: *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku.*2010. Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010. 137-185 s. ISBN 978-80-224-1173-8.

GYÁRFÁŠOVÁ, O. 2011. *Voliči na Slovensku v národných a európskych voľbách*. 2011. Bratislava, Univerzita Komenského: habilitačná práca, 147 s.

HEYWOOD, A. 2008. *Politologie*. Plzeň: Aleš Čenek s.r.o., 2008. 538 s. ISBN 978-7380-115-1.

HLOUŠEK, V. a kol. 2011. *Politické systémy*. Brno: Barrister & Principal, 2011. 296 s. ISBN 978-80-87474-23-5.

HRTÁNEK, L. 2013. *Model optimálneho fungovania modernej štátnej správy*. Bratislava: Eurokódex, 2013. 200 s. ISBN 978-80-89447-78-7.

CHAN, K. 2004. *Central and Eastern Europe in the 2004 European Parliament Elections, A not so European Event*, Working paper, Hong Kong Baptist University, [online]. sussex.ac.uk [cit. 11-12-2013]. Dostupné na internete:<http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp81.pdf>.

IGNAZI, P. 1996. The Crisis of Parties and the Rise of New Political Parties. In: *Party Politics*, Vol. 2, No. 4, 1996. s. 549- 566.

INGLEHART, R. 1997. Modernization and Postmodernisation: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies Princeton. In: HARRISON, E.L. – HUNTINGTON, S. P. *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York: Basicbooks, 1997. 333s. ISBN 0-465-03176-5285-296.

Jak probíha volba prezidenta USA. 2012. [online]. americkecentrum.cz. [cit. 03-28-2014]. Dostupné na internete: <http://www.americkecentrum.cz/jak-probiha-volba-prezidenta-usa>.

JEŽOVICOVÁ, D. 2010. Verejná politika ako priestor pre politickú participáciu občanov. In: BRIŠKA, F. a kol. 2010. *Teória a prax verejnej politiky*. Banská Bystrica: FPVaMV UMB. ISBN 978-80-557-0045-8. s. 109-169.

KAHNEMAN, D. 2012. *Myšlení rychlé a pomalé*. Praha: Jan Melvil Publishing Praha. 544 s. ISBN 978-80-87272-42-4.

KARVAI, A. – PLENTA,P. 2010. *Volebné správanie vo voľbách do Európskeho parlamentu*. [online]. fss.muni.cz. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského. 2010. 130-47 s. [cit. 12-20-2013]. Dostupné na internete: <http://ispo.fss.muni.cz/uploads/EVS/010/EVS2_2010_3.pdf>.

KAZANSKÝ, R. 2013. *Súčasné problémy výskumu medzinárodných konfliktov a kríz a ich riešenia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2013. 215 s. ISBN 978-80-557-0573-6.

KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika*. Praha: SLON. 2011. 197 s. ISBN 978-80-74190-59-9.

KELLER, J. 2012. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriálni společnosti*. Praha: SLON. 2 vyd. 2012. 211 s. ISBN 978-80-74190-44-5.

KERN, M. - MORVAY, P. 2014. Fico a Orbán: z bitky premiérov je bratstvo. [online]. In: *SME*, 7.4.2014. [cit. 2014-04-13]. Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/7163126/fico-a-orban-z-bitky-premierov-je-bratstvo.html>.

KLÍMA, M. 1998. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix 1998. 274 s. ISBN 80-86031-13-6.

KLINGEMANN, H. D. 2006.Volební účast v evropských a všeobecných parlamentních volbách. In: Mac-GONAGH-PAJEROVÁ M. – LEQUESNE, CH. (eds.) *Demokracie v Evropě.* Český Těšín: Těšinské papírny, s.r.o., 2006. 39-57 s. ISBN 80-7260-162-8.

KOPER, J. 2004. *Vôľa veľmocí ako subjektívny faktor globalizácie*. Zvolen: Bratia Sabovci, 2004. 174 s. ISBN 8089029-84-1.

KOVÁČOVÁ, E. 2010. *Verejná správa na Slovensku. Úlohy a postavenie územnej samosprávy*. Banská Bystrica: FPVaMV UMB, 2010. 239 s. ISBN 978-80-557-0101-1.

KOVÁČOVÁ, E. 2013. Účasť občanov Slovenskej republiky na spravovaní európskych záležitostí. In *Dimenzie občianstva Európskej únie : Zborník vedeckých prác k Európskemu roku občanov 2013.* Banská Bystrica: Belianum, 2013. ISBN 978-80-557-0651-1. s. 30 – 39.

KOVÁČOVÁ, N. 2012. Inštitút referenda v kontexte európskej integrácie. In: *INTERPOLIS 2012 – Zborník príspevkov z IX. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou,* [CD-ROM]. Banská Bystrica: FPVaMV UMB, 2012. ISBN 978-80-557-0519-4. s. 307-310.

KRÁLIK, J. 2007. *Samospráva a jej miesto v politickom systéme*. Banská Bystrica: FPVaMV UMB, 2007. 174 s. ISBN 978-8083-386-2.

KRBATOVÁ, L. – TREBULOVÁ, J. 2014. *Až 90 percent Slovákov si myslí, že korupcia je bežný jav*. In: Pravda, XXIV/28, 4.2.2014. S.2-3. ISSN 1335-4050.

KREJČÍ, O. 2004. *Politická psychologie*. Praha: EKOPRESS, 2004. 320 s. ISBN 80-86119-84-X.

KREKO, P. – SZABADOS, K. – MOLNAR, C. et.al. Back by Popular Demand [online]. 2010. In: *Political Capital Policy Research & Consulting Institute*. [cit.2014-03-04]. Dostupné na internetu: <http://www.riskandforecast.com/post/in-depth-analysis/back-by-popular-demand_411.html>.

KRIVÝ, V. 2004. Voľby v roku 2004. In: *Slovensko 2004. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. KOLLÁR, M. - MESEŽNIKOV, G. (eds.). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2004. 127 – 158 s. ISBN: 80-88935-75-x.

KRIVÝ, V. 2009a. *Voľby významné a menej významné.* [online]. sociologia.sav.sk [cit. 01-01-2014]. Dostupné na internete: <http://www.sociologia.sav.sk/podujatia.php?id=1197&r=1,krivy_volby.doc>.

KRIVÝ, V. 2009b. *Voliči a slovenské výsledky druhých volieb do Európskeho parlamentu.* [online]. sav.sk [cit. 11-13-2013]. Dostupné na internete: <http://www.sociologia.sav.sk/publikacie.php?id=1211>.

KRIVÝ, V. 2012. *Slovenské voľby ´12.Čo im predchádzalo, postoje a výsledky*. Bratislava: SAV, 2012. 238 s. ISBN 978-80-85544-76-3.

KRNO, S. 2013. Málo čitateľní populisti. In: *Pravda*, 7.10.2013, s. 29.

KRNO, S. 2014. *Prehra partajníctva*. In Pravda, XXIV/65, 19.3.2014. ISSN 1335-4050.

KRNO, S. 2014. Rany si musia lízať sami. In: *Pravda*, 31.3.2014, s. 31

KRPALA, K. 2013. Strany, záujmy a peniaze. In: *Pravda*. XXIII/43, 20.2.2013. ISSN 1335-4050. s. 35.

KRUNKOVÁ, A. 2009. Účasť občanov na územnej samospráve. In *Územná samospráva*, roč. V., č. 3/2009. ISSN 1336-6475. s. 12-14.

KUEHNELT-LEDDIHN, von E. 2010. *Levicové smýšlení. Od Sada a Marxe k Hitlerovi a Pol Potovi.* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010. 576 s. ISBN 978-80-7357-571-7.

KULAŠIK, P. 2003. *Dejiny politických teórií*. Banská Bystrica: FPVaMV UMB, 2003. 246 s. ISBN 80-8055-731-4.

KULAŠIK, P. 2005. *Politológia*. Hlohovec: EFEKT COPY, 2005. 279 s. ISBN 80-969280-9-0.

KULAŠIK, P. 2007. *Politológia*. Hlohovec: EFEKT-COPY 2007. 279 s. ISBN 978-80-969820-8-0.

KUNC, S. 2008. Zájmové skupiny jako politický aktér. In: MANSFELDOVÁ, Z. – KROUPA, A. (eds.). *Proměny reprezentace zájmů po vstupu do Evropské unie*. Praha: SLON, 2008. ISBN 978-80-86429-88-5. s. 79 – 95.

KUSZNIR, J. – PLEINES, H. (eds.). 2008. *Trade Unions from Post-Socialist Member States in EU Governance.* Stuttgart: ibidem Verlag. ISBN 978-3-89821-857-3.

LASICA, M. 2014. Oligarchia. In: *SME* 22/50, 28.02.2014. ISSN 1335-440X. s. 13.

LAWRENCE, S. – ISHIKAWA, J. 2005. *Social Dialogue Indicators: Trade Union Membership and Collective Bargaining Coverage, Statistical Concepts, Methods and Findings.* International Labor Office Working Paper, No. 59. Geneva: ILO, International Labor Office.

LEQUESNE, CH: 2006. Napomáhá evropská integrace konání refernd? In: Mac-GONAGH-PAJEROVÁ, M. – LEQUESNE, CH. (eds). *Demokracie v Evropě.* Český Těšín: Těšinské papírny, s.r.o., 2006. 65-79 s. ISBN 80-7260-162-8.

LEŠKO, E. 2012. Postdemokracia a národný populizmus. In: *Interpolis '12*. Banská Bystrica: UMB, 2012. ISBN 978-80-577-0518-7, s. 32-33.

LEŠKO, M. 2012a. Financovanie strán podľa Gorily. In: *Trend*, 2012, č. 4. ISSN 1335-5864.

LEŠKO, M. 2012b. Slovensko smeruje k stavu, v akom pred 20 rokmi začínalo. [online]. In: *Komentáre SME*, 31.12.2012. [cit. 2014-04-13]. Dostupné na internete: <http://komentare.sme.sk/c/6651173/slovensko-smeruje-k-stavu-v-akom-pred-20-rokmi-zacinalo.html> .

MAREC, S. 2014. Ohrozená demokracia. In: *SME* 25.1.2014. ISSN 1335-440X. s. 15.

MAREŠ, M. 2003. *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Barrister&Principal, 2003. 655 s. ISBN 8086598454.

MAŘÍKOVÁ, H. et al. 2010. *Jaká je naše společnost: otázky, které si často klademe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. 446 s. ISBN 978-80-7419-025-4.

MARUŠIAK, J. 2013. Dedičstvo nielen normalizácie. In: *Pravda*. XXIII/200, 28.8.2013. ISSN 1335-4050. s. 31.

MESEŽNIKOV, G. et al. 2013. *The Rise of New Political Parties in Central Europe*. 2013, Bratislava: IVO, 229 s. ISBN 80-89345-37-3.

MESÍK, J. 2011. Arabské prelúdium. In: *Pravda*. 6.4.2011. ISSN 1335-4050. s. 35.

MESÍKOVÁ, E. 2003. Referendum o vstupe SR do Európskej únie. Komparácia s ostatnými krajinami V4. In Politické vedy. ISSN 1335-2741, 2003, ročník VI., č. 2/2003. s. 121-125.

MINKENBERG, M. 2002. The Radical Right in Postsocialist Central and Eastern Europe: Comparative Observations and Interpretations. In: *East European Politics and Societies*, 2, 2002, s. 335-362.

NORRIS, P. 1997. Nominations: Second-order Elections Revisited. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 31, No. 1, 1997. 109–114 s.

OECD, 2007. *A Matter of Trust (II)*. [online]. 2007. [cit. 2014-03-04]. Dostupné na internetu: <2007http://micpohling.wordpress.com/2007/05/16/oecd-a-matter-of-trust-ii/>.

OLSON, M. 1965. *The Logic of Collective Action*. Public Goods and the Theory of Groups. Sixteen Printing. Cambridge, USA: Harvard University Press, 1995. 176 s. ISBN 978-06-74537-51-4.

OUTLÝ, J. 2003. *Strany a stat, volby a finance (Vybrane aspekty primarnich voleb a financovani politickych stran).* Olomouc: Periplum Olomouc, 2003. 134 s. ISBN 80-86624-12-9.

PADRTOVÁ, B. – VICENOVÁ, R. (eds). 2012. *Extrémizmus ako bezpečnostná hrozba pre Strednú Európu.* [on-line]. CENAA Bratislava, 2012. [cit. 03-05-2014]. Dostupné na internete: <http://cenaa.org/wp-content/uploads/2012/06/Zavery-z-okruhleho-stola-SK.pdf>.

PALÚŠ, I. 2005. Politické práva ako ústavno-právny základ formovania občianskej spoločnosti v Slovenskej republike. In Gbúrová, M. (ed.): *Parlamentná demokracia a formovanie občianskej spoločnosti*. Prešov: FF UPJŠ, 2005. ISBN 80-8068-335-2. s. 13-15.

PÁNIS, S. 2014. Za príjmové nerovnosti môžu politici. In: *Hospodárske noviny.* 28.2./2014. s. 17. ISSN 1335-4701.

PAVELKA, Ľ. 2014. Nové úľavy oligarchom. In: *Pravda*. XXIV/33, 10.2.2014. ISSN 1335-4050. s. 29.

PEHE, J. 2014. Ak neskrotíme rozpínavosť kapitálu, celý systém skrachuje. In: *Pravda*. XXIII/20, 25.1.2014. ISSN 1335-4050. s. 14-15.

PETKOVÁ, Z. 2014. Slovenská politika po Kotlebovi. In: *TREND.* č.7/2014. ISSN 1335-0684.

PETRÍK, V. 2014. Kapitalizmus mi ide dosť na nervy. In: *Pravda.* XXIV/50, 01.03.2014. ISSN 1335-4050. s.18-21.

PLEINES, H. - OBRADOVIC, D. 2007. The Capacity of Civil Society Organisations to Participate in EU Multi-level Governance. An Analytical Framework. In: OBRADOVIC, D. - PLEINES, H. (eds.) *The Capacity of Central and East European Interest Groups to Participate in EU Governance.* Stuttgart: ibidem Verlag, 2007. s. 13-23.

POLITICAL CAPITAL, 2013a. *Portugal.* [online]. 2013 [cit.4.3.2014]. Dostupné na internetu: <http://derexindex.eu/countries/Portugal#Derex-html>.

POLITICAL CAPITAL, 2013b. *Countries, Derex index, derexindex.eu/countries.* [online]. 2013. [cit. 2014-03-04]. Dostupné na internetu: <http://derexindex.eu/countries>.

POLITICAL CAPITAL, 2013c. *Right-Wing Value Orientation - 2013* [online]. 2013 [cit. 2014-03-04]. Dostupné na internetu: <http://derexindex.eu/chart.php>.

POLITICAL CAPITAL, 2013d. *Prejudices and Welfare Chauvinism - 2013* [online]. 2013 [cit. 2014-03-04]. Dostupné na internetu: <http://derexindex.eu/chart.php>.

POVOLEBNÝ PRIESKUM 2009, EUROBAROMETER. 2009. [online]. *europarl.europa.eu* [cit. 12-10-2013]. Dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/sk/00191b53ff/Eurobarometer.html?tab=2009_11>.

REFERENDUM. [online]. 2010 volby.estranky.sk [cit. 09-03-2013]. Dostupné na internete: <http://www.volby.estranky.sk/clanky/referendum-2010/re-10.html>.

REIF, K. 1997. Reflections: European Elections as Member State Second-order Elections Revisited, In: *European Journal of Political Research*, Vol. 31, No. 1, Amsterdam-Elsevier Scientific Publishing Company ,1997. 115-124 s.

REIF,K. - SCHMITT, H.1980. Nine second-order national elections- a conceptual framework for the analysis of european elections result. In: *European Journal* of *Political Research 8,* Amsterdam-Elsevier Scientific Publishing Company, 1980. 1- 42 s.

RISSE, T. - COWLES, M. G. - CAPORASSO, J. 2001. Europeanization and Domestic Change: Introduction. In: Cowles,G. M. – Caporasso, J. Risse, T. (eds.). *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change.* Ithaca, London: Cornell University Press. ISBN 978-3-89821-857-3. Pp. 1-20.

ROBEJŠEK, P. 1997. Modernizace a pravicový extremismus. In: *Politologická revue*, Vol. 2, 1997, ISSN 1211-0353, s. 111 - 122.

ROGALSKÁ, K. Trápna výzva pre kancelárku. In: *Pravda*. XXIV/41, 19.2.2014. ISSN 1335-4050. s. 31.

ROLKO, I.2010. *Analýza volieb do európskeho parlamentu 2009 na Slovensku.* Bakalárska práca: Masarykona Uviverzita Brno, 2010. 57s.

RYBÁŘ, M. 2011. *Politické strany a stranícke systémy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 2011. 68 s. ISBN: 978-80-223-2992-7.

ŘEHŮŘEK, M. 1997. *Právo účasti občanov na správe vecí verejných*. Bratislava: VEDA, 1997. 150 s. ISBN 80-224-0531-0.

ŘÍCHOVÁ, B. 2002. *Úvod do současné politologie.* Praha: Portál, 2002. 208 s. ISBN 80-7178-628-4.

SARTORI, G. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: ARCHA, 1993. 512 s. ISBN 80-7115-049-5.

SCRUTON, R. 1999. *Slovník politického myšlení*. Brno: ATLANTIS, 1999. 187 s. ISBN 80-7108-184-1.

SHIVELY, W. P. 2000. *Power and Choice: An Introduction to Political Science*. New York: McGrow Hill, 2000. ISBN 978-00-78024-77-1.

SCHMŐGNEROVÁ, B. 2014. Neisté vyhliadky do budúcnosti. In: *Pravda*. XXIV/32, 8.2.2014. ISSN 1335-4050. s. 39.

SLOSIARIK,M. 2010. *REFERENDUM 2010*. [online]. focus-research.sk [cit. 09-12-2013]. dostupné na internete : <http://www.focusresearch.sk/files/124_Referendum%202010.pdf>.

SMER, 2014. *Profil strany - 14 rokov neriešime vnútorné spory, ale potreby krajiny a ľudí.* [online]. 2014. [cit. 2014-03-13]. Dostupné na internete: <http://www.strana-smer.sk/67/profil-strany>.

STRNAD, Š. – DANICS, Š. 2012. Etablování a úspěchy krajní pravice v Evropě a Národní fronty ve Francii. In: *Bezpečnostní teorie a praxe/Security Theory and Practice*. Periodikum Policejní akademie ČR v Praze, (zvláštní číslo) 2012. ISSN 1801-8211. s. 405-436.

SULÍK, R. 2013. *Eurovoľby 2014: európske témy môžu byť druhoradé*. [online]. europskaunia.sulik.sk [cit. 12-07-2013]. Dostupné na internete: <http://europskaunia.sulik.sk/eurovolby-2014-europske-temy-druhorade>.

ŠARADÍN, P. 2007. *Evropské volby v postkomunistických zemích*. Olomouc: Periplum, 2007. 183 s. ISBN 978-80-86624-32-7.

ŠIKULA, M. 2013. Scenáre budúcnosti sveta môžu byť naozaj rôzne. In: *Pravda*. XXIII/298, 23.12.2013. ISSN 1335-4050. s.12-13.

ŠKULTÉTY, P. (a kol.). 2005. *Správne právo hmotné – všeobecná časť*. Bratislava: VO PRAF UK, 2005. 223 s. ISBN 80-7160-205-1.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, 2004. *Voľby do Európskeho parlamentu v roku 2004.* [online]. statistics.sk [cit. 11-15-2013]. Dostupné na internete: <http://app.statistics.sk/volbyep2004/ep2004s/index.jsp?cont=v>.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, 2009. *Voľby do Európskeho parlamentu v roku 2009.* [online]. statistics.sk [cit. 12-14-2013]. Dostupné na internete: <http://app.statistics.sk/volbyep2009/menu/indexV.jsp?lang=sk>.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, 2010. *Referendum-18.septembra 2010.* [online]. statistics.sk [cit.11-25-2013]. Dostupné na internete: <http://app.statistics.sk/ref2010/menu/index.jsp?lang=sk>.

TASR, 2013. *Zvýšiť záujem o voľby do EP má aj na Slovensku projekt Rock The Union.* [online]. istp.sk [cit 12-28-2013]. Dostupné na internete: <http://www.istp.sk/clanok/1862/Zvysit-zaujem-o-volby-do-EP-ma-aj-na-Slovensku-projekt-Rock-The-Union>.

TÓTH, R. – HORVÁTH, P. – BRHLÍKOVÁ, R. - KRNO, E. – DŘÍZOVÁ, S. 2005. *Úvod do politických vied*. Bratislava: SMARAGD, 2005, 167 s. ISBN 80-89063-15-2.

Účasť na voľbách do Európskeho parlamentu v rokoch 1979 – 2009. [online]. 2014. europarl.europa.eu [cit.11-12-2013]. Dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/sk/000cdcd9d4/%C3%9A%C4%8Das%C5%A5-na-vo%C4%BEb%C3%A1ch-%281979-2009%29.html>.

UHLEROVÁ, M. 2012. *Odbory na Slovensku po roku 1989 v kontexte sociálneho partnerstva.* Banská Bystrica: UMB, 2012. 262 s. ISBN 978-80-557-0475-3.

UHLEROVÁ, M. 2013. *Záujmové skupiny v teórii politiky*. Banská Bystrica: Belianum, 2013. 148 s. 148. ISBN 978-80-557-0598-9.

V niektorých krajinách EÚ hrozia za neúčasť na voľbách pokuty. [online]. 2013. pravda.sk [cit 11-12-2013]. Dostupné na internete: <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/229102-v-niektorych-krajinach-eu-hrozia-za-neucast-na-volbach-pokuty>.

VERHULST, J. – NIJEBOER, A. 2008. Priama demokracia. In: *Obecné noviny.* č.29-30/2008. ISSN 1335-650X. s. 28-30.

Volebné právo pre ženy, 2006. [online]. SME, 2006. [cit. 03-28-2014]. Dostupné na internete: <http://encyklopedia.sme.sk/c/2622178/volebne-pravo-pre-zeny.html>.

Všeobecná deklarácia ľudských práv. [online]. [cit. 03-28-2014]. Dostupné na internete: <http://www.dostojnost.eu/Vseobecna_deklaracia_ludskych_prav.pdf>.

WALLERSTEIN, I. 2011. Arabská revolta: kto získava a kto stráca. In: *Pravda*. 3.2.2011. ISSN 1335-4050. s. 36.

Zákon NR SR č. 211/2000 Z. z. o slobodnom prístupe k informáciám a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Zákon NR SR č. 9/2010 Z. z. o sťažnostiach.

Zákon SNR č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov.

Zákon SNR č. 85/1990 Zb. o petičnom práve v znení neskorších zákonov.

ZALA, B. 2013. *Analytický prehľad rok pred európskymi voľbami 2014.* [online]. europskyparlament.sk [cit 01-09-2014]. Dostupné na internete: <http://www.europskyparlament.sk/sk/spravodajstvo_a_aktivity/aktivity/activity-2013/december/activity-2013-december-4.sk>.

ZMAJKOVIČOVÁ, R. 2014. Je fenomén nezávislých kandidátov naozaj pozitívny?. In: *Naše novinky*. č.3/2014. EV 4462/11. s.11.

ŽILINSKÝ, J. 2014. Príjmové rozdiely: časovaná bomba?. In: *SME*. 27.1.2014. ISSN 1335-440X. s. 13.

ZÁVER

Karl Popper vo svojej realistickej teórii demokracie, ktorú opísal na sklonku svojho života, uviedol, že odpoveď na tradičnú otázku „kto má vládnuť?“ treba nahradiť novým praktickým problémom - ako sa možno najlepšie vyvarovať situácii, kedy vláda zvolená väčšinou hlasov vládne zle a porušuje základné práva občanov? Kým v etablovaných demokratických systémoch sa tento problém rieši odvolaním na ústavu a demokratické procedúry vládnutia, potom riešenia demokratických defektov v členských krajinách Európskej únie narážajú na viacero bariér. Paradoxne najväčším problémom je, že práve európske inštitúcie, ktoré by mali pôsobiť ako strážca demokracie, sú administratívnymi a vo voľbách nelegimitizovanými aktérmi. Ako napísal Timm Beichelt, „rozhodca, ktorý nebol zvolený, je nedôveryhodný“.

Jedno z možných riešení ako prekonať tento očividne inštitucionálny demokratický deficit je návrh Jana-Wernera Müllera vytvoriť vo vnútri EÚ analogicky k „Benátskej komisii“ „Kodanskú komisiu“ (s odkazom na Kodanské kritériá, ktoré v roku 1993 definovali podmienky vstupu kandidátskych krajín z východnej Európy do EÚ). Podľa Müllerovej predstavy by takáto inštitúcia skúmajúca štandardy demokracie mohla diskusie do určitej miery odpolitizovať a priviesť členské štáty EÚ do väčšieho konsenzu s Európskou komisiou. Je zrejmé, že prijatie takéhoto návrhu by si vyžiadalo širšiu reformu, ktorá by mohla mať aj vedľajšie negatívne politické dôsledky.

Demokratické indikátory v posledných rokoch opakovane potvrdzujú symptómy nízkej stability a kvality demokracie predovšetkým v postkomunistických krajinách, ktoré pred desiatimi rokmi rozšírili rady EÚ. Podľa týchto indikátorov problémy s demokraciou nemajú len novoprijaté krajiny (Bulharsko, Maďarsko, Rumunsko, Chorvátsko a Litva), ale aj stabilné demokracie, akými sú napr. Taliansko, Francúzsko a Grécko. Približne jedna tretina členských štátov EÚ má problémy s obmedzovaním politickej rovnosti, systematickom porušovaní politických práv menšín, s útokmi na deľbu moci, prípadne s diktatúrou väčšiny. Prekonávanie demokratických deficitov je tak trvalou úlohou, ktorá sa musí riešiť nielen na národnej, ale aj európskej a v neposlednom rade aj globálnej úrovni.

VECNÝ REGISTER

A

absolutismus, 27, 38
abstraktná demokracia, 64
agonistický pluralizmus, 3, 104, 111, 114, 117, 118
aktér, 8, 14, 17, 18, 24, 49, 60, 63, 94, 96, 97, 108, 123, 125, 132, 133, 138, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 167, 176, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 200, 243, 262, 298, 329, 337, 338, 340, 346, 364, 369, 375, 379, 381, 387
aktívne volebné právo, 231, 267, 274, 280
aktívny občan, 47
apartheid, 276

B

Biela kniha o európskom vládnutí, 179
bio-politika, 199
boje o identitu, 125
Bulharsko, 12, 13, 14, 15, 22, 257, 258, 309, 311, 313, 321, 338, 358, 393

Č

členská základňa, 293, 364, 371, 374, 378

D

decentralizácia, 10, 86, 136, 137, 177, 181, 183, 343
deliberácia, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 117, 384
deliberatívna demokracia, 43, 104, 105, 107, 108, 109, 111, 209, 414
demokracia, 1, 2, 3, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 50, 51, 52, 53, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 87, 88, 89, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 140, 141, 143, 148, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 163, 164, 169, 170, 173, 174, 175, 177, 180, 182, 188, 196, 197, 199, 201, 202, 203, 209, 226, 227, 228, 229, 230, 234, 236, 238, 241, 242, 243, 244, 256, 268, 288, 289, 290, 297, 298, 300, 302, 303, 306, 307, 309, 313, 322, 323, 326, 327, 328, 330, 334, 369, 376, 384, 388, 389, 390, 392, 393
demokratická konsolidácia, 8, 9, 21, 22, 93, 103
demokratická spoločnosť, 42, 268
demokratická transformácia, 93, 105, 127
demokratické spravovanie, 232, 307
deregulácia, 177, 190, 198, 199

DEREX index, 311, 312, 313, 317, 318, 321, 413
dialektika, 53, 54, 56
dialóg, 54, 111, 118, 120, 232, 241, 337, 338, 339, 343, 343, 344, 346, 360, 371, 372, 373, 375, 376
diskriminácia, 276, 285, 286
dôvera, 3, 6, 17, 23, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 149, 176, 238, 243, 267, 290, 303, 322, 328, 329, 331, 333, 355

E

ekonomický systém, 309
Európa, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 91, 93, 101, 131, 136, 142, 175, 178, 179, 219, 243, 248, 250, 252, 274, 275, 276, 299, 306, 309, 311, 312, 313, 314, 318, 320, 321, 322, 329, 338, 340, 346, 347, 350, 351, 355, 356, 358, 360, 375, 389, 393
europeizácia, 255, 338, 356
európske zamestnanecké rady, 347, 354
eurovolič, 265
Evropská iniciativa pro transparentnost, 211
extrémizmus, 302, 306, 389

F

financovanie politických strán, 299, 301, 302
first-order elections, 246
fundamentálne napätie, 50

G

governance, 140, 149, 176, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 195, 221
governance paradox, 181
governmentalita, 3, 188, 189, 191, 195, 196, 197, 199, 200, 414

H

hospodárska kríza, 257
humanitárna intervencia, 99

CH

charizmatický líder, 326

I

ideálna rečová situácia, 107, 111, 118
IndustriALL Europe, 352
Institut politického kapitálu, 309
inštitucionalizácia, 9, 14, 15, 228, 323
inštitucionálna dôvera, 61, 72
internacionalizácia, 9, 177, 183

K

kapitalizmus, 19, 90, 188, 193, 197, 200, 302, 340
Kodex chování, 213
komunálne voľby, 81, 157, 251, 253, 260
komunikácia, 3, 45, 46, 47, 52, 54, 92, 104, 105, 107, 109, 111, 118, 229, 239, 241, 247, 264, 265, 268, 290, 327, 349, 363, 374, 379, 377, 414
komunikatívne konanie, 118
komunikatívny diskurz, 45

Konfederácia odborových zväzov SR (KOZ SR), 345
konflikt, 3, 16, 17, 18, 20, 45, 77, 85, 91, 94, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 132, 133, 135, 146, 151, 161, 168, 173, 199, 213, 228, 237, 239, 242, 299, 309, 310, 328, 333, 334, 378, 385
konsenzus, 9, 16, 18, 42, 47, 49, 50, 51, 77, 96, 97, 104, 106, 108, 109, 110, 111, 113, 116, 118, 119, 123, 133, 134, 173, 186, 191, 228, 237, 272, 308, 328, 329, 330, 339, 334, 393
konzervativizmus, 169, 190
korupcia, 67, 130, 133, 239, 298, 299, 305, 306, 331, 382, 383, 386
krajní pravice, 313, 316, 318, 319, 320, 321, 391
kríza demokracie, 244
křesťanství, 27, 28, 35

L

legislatívny proces, 239
legitimita, 6, 8, 13, 14, 19, 47, 65, 96, 102, 105, 106, 107, 113, 115, 116, 118, 121, 125, 133, 134, 136, 157, 167, 171, 174, 178, 191, 207, 211, 219, 226, 243, 272, 307, 310, 321, 322, 340, 364, 378, 383
less-at-stake, 246
liberálna demokracia, 20, 88, 89, 95, 115, 117
liberálny svetový poriadok, 91, 92, 100
liberálny štát, 91
lobbing, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 218, 219
ľudské práva, 20, 22, 24, 48, 88, 95, 104, 109, 120, 129, 170, 172, 188, 196, 221, 232, 272, 284, 286, 358, 365, 392

M

Maďarsko, 14, 15, 22, 253, 254, 257, 258, 309, 311, 318, 321, 329, 331, 338, 348, 353, 355, 356, 358, 361, 393
medzinárodná komunita, 123, 128, 133, 135, 137
medzinárodné inštitúcie, 92, 94
mocenské techniky, 194
model ideálnej racionality, 160
model obmedzenej racionality, 160, 161
modely politických strán, 288
morálne hodnoty, 92, 95

N

nacionalismus, 27, 310, 313, 316
nadnárodné vzťahy, 92
národný štát, 175, 347
nedemokratické vládnutie, 4, 288, 296, 298, 299, 301
neoliberalizmus, 116, 177
neparticipácia, 245, 248, 259, 265

O

občianska participácia, 4, 24, 66, 76, 82, 85, 105, 226, 228, 229, 238, 267, 268,
občianska spoločnosť, 8, 9, 11, 15, 59, 69, 71, 77, 126, 128, 135, 137, 151, 174,

180, 183, 199, 201, 208, 209, 218, 219, 227, 237, 296, 306, 307, 343, 361, 389
Občianske fórum, 15, 16
občianstvo, 12, 66, 115, 173, 197, 280, 281
odborové štruktúry, 361, 368, 374
odbory, 4, 169, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 351, 353, 354, 356, 358, 359, 361, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383
ordoliberalizmus, 195
OSN, 44, 94, 126, 134, 272, 285, 303
OZ KOVO, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 356, 358, 359, 360, 361, 362

P

pád komunistického režimu, 10
parlamentná demokracia, 155, 230
participatívna demokracia, 105, 106, 157, 158
petičné právo, 173, 231, 232
pluralisti, 112
pluralita, 42, 45, 54, 57, 108, 115, 118, 175, 176, 185, 237
pluralizmus, 3, 10, 14, 42, 50, 77, 78, 103, 104, 111, 114, 117, 118, 119, 146, 156, 168, 169, 172, 188, 234, 243, 295, 301
politická dôvera, 61, 72
politická moc 45, 47, 53, 64, 66, 77, 78, 154, 198, 295, 303
politická participácia, 44, 105, 113, 244, 248, 262, 265, 267, 270, 271, 385
politická strana, 10, 17, 19, 20, 22, 23, 75, 123, 157, 161, 165, 166, 167, 168, 173, 199, 210, 242, 246, 248, 249, 257, 260, 262, 269, 270, 279, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 305, 306, 313, 314, 318, 322, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 369, 370, 373, 386
politická zodpovednosť, 158
politické rozhodovanie, 154, 157, 159, 160, 161, 163, 201, 364
politické siete, 68, 337
politický idealizmus, 52, 53
politický liberalizmus, 96, 113, 116, 117, 119, 174, 188
politický systém, 6, 8, 12, 20, 51, 59, 61, 63, 72, 73, 77, 87, 88, 117, 120, 124, 125, 135, 154, 155, 156, 164, 168, 170, 171, 174, 180, 181, 201, 206, 223, 224, 229, 230, 237, 241, 246, 251, 255, 267, 268, 272, 289, 292, 295, 296, 297, 298, 301, 304, 306, 308, 309, 310, 313, 321, 323, 326, 331, 332, 334, 335, 364, 369, 374, 378, 379, 386
politično, 46, 47, 48, 112, 113, 117, 150, 189
postkomunistické štáty, 16, 249, 252, 255
práca s verejnosťou, 84, 85
práva, 9, 12, 14, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 35, 36, 37, 39, 40, 46, 47, 48, 59, 65, 71, 74, 76, 78, 80, 88, 90, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 104, 109, 110, 114, 120, 121, 126, 129, 154, 155, 157, 158, 163, 164, 169, 170, 171, 172, 173,

174, 184, 188, 191, 192, 196, 221, 222, 226, 229, 230, 231, 232, 234, 237, 240, 266, 267, 268, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 295, 297, 307, 309, 340, 345, 347, 354, 357, 358, 359, 360, 365, 367, 369, 370, 378, 379, 389, 392, 393
pravicový extremismus, 390
právo, 19, 22, 28, 30, 31, 32, 37, 38, 39, 40, 62, 68, 76, 79, 88, 94, 97, 98, 100, 107, 109, 117, 125, 129, 154, 155, 158, 159, 161, 164, 168, 170, 171, 172, 175, 177, 193, 204, 206, 209, 227, 230, 231, 232, 233, 235, 248, 249, 266, 267, 269, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 295, 307, 357, 358, 370, 391, 392
právo slobodne sa združovať, 231, 233
právo zhromažďovať sa, 231
predvolebná kampaň, 241, 247, 255, 259, 262, 263, 372, 373, 379
prechod k demokracii, 8, 14, 15, 16, 20, 22, 23, 131
prezidentské voľby, 23, 253, 261, 264, 280, 325, 335
prístupový proces do EÚ, 21
privatizácia, 11, 19, 116, 189, 190, 198, 199, 360

R

racionalistický prúd, 72
racionalizmus, 44, 62
rasová príslušnosť, 275
referendum, 14, 32, 173, 230, 234, 235, 236, 244, 254, 255, 261, 269, 271, 276, 299, 380, 384, 386
regulace lobbingu, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 218, 219, 413
Research Centre for East European Studies at the University of Bremen, 337, 338
rousseauissmus, 27

S

samospráva, 44, 68, 80, 81, 82, 83, 86, 114, 166, 173, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 239, 241, 280, 282, 288, 289, 297, 326, 370, 386, 387
second-order elections, 246
sekundárna demokracia, 64
slabý štát, 19, 122, 128, 177, 178, 182, 183
sloboda jednotlivca, 48, 88, 98, 102, 158
sociálne partnerstvo, 342, 343, 372, 381
sociální dezorientace, 316
sociálny kapitál, 67, 126
spoločnosť, 6, 8, 9, 12, 15, 25, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 54, 55, 57, 59, 61, 64, 69, 70, 71, 73, 74, 79, 85, 89, 90, 92, 97, 100, 101, 104, 105, 114, 116, 117, 118, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 154, 156, 158, 164, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 188, 190, 195, 199, 222, 224, 226, 227, 228, 233, 234, 237, 240, 241, 242, 244, 260, 268, 270, 272, 273, 277, 288, 289, 296, 297, 298, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 322, 325, 330, 331, 334,

335, 343, 344, 351, 356, 358, 359, 361, 365, 366, 367, 368, 372, 379, 386, 389
súkromný sektor, 21, 198, 201, 214, 297, 300, 306, 381
systém pomerného zastúpenia, 167
systémová dôvera, 72

Š

štát, 5, 9, 12, 13, 17, 18, 21, 22, 24, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 50, 53, 71, 77, 89, 90, 91, 93, 94, 98, 99, 100, 114, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 127, 128, 130, 131, 133, 134, 135, 138, 145, 151, 159, 165, 169, 171, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 200, 204, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 224, 227, 231, 232, 243, 248, 250, 252, 267, 274, 278, 279, 280, 282, 283, 287, 289, 290, 295, 296, 297, 301, 303, 304, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 318, 321, 323, 325, 334, 340, 347, 351, 354, 358, 370
štátna moc, 5, 26, 33, 68, 77, 78, 90, 226, 237, 277, 292, 302
štáty strednej a východnej Európy, 12, 252
štrukturálna reforma, 11

T

teória politickej hry, 162
thatcherizmus, 190
transparentnosť, 239
trh, 94, 180, 183, 184, 186, 189, 190, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 289, 294, 295, 304, 339, 354, 355, 360, 366
trhové hospodárstvo, 90, 92, 93, 94, 95, 197, 291, 360
tretí sektor 202, 203, 214
tripartita, 365, 374, 375, 376, 371, 375, 378, 379, 381
Turecko, 128, 131, 285, 309, 311

U

Ukrajina, 23, 53, 98, 103, 128, 309, 311, 321

V

väčšinový systém, 167
verejná diskusia, 52, 54, 229, 241
verejná mobilizácia, 14
verejná politika, 87, 98, 116, 140, 146, 177, 179, 181, 182, 201, 202, 203, 208, 209, 218, 219, 221, 298, 307, 326, 363, 367, 385
verejné statky, 189, 198, 304
Verejnosť proti násiliu, 15
verejný činitel 201, 203, 204, 209, 210, 217
verejný rozum, 52, 108
verejný sektor, 186, 305, 306, 372, 377
vládnutie, 4, 5, 9, 11, 18, 26, 37, 65, 68, 94, 97, 99, 116, 136, 137, 145, 155, 156, 158, 164, 168, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 194, 195, 200, 201, 224, 288, 289, 290, 292, 296, 297, 298, 299, 301,

306, 308, 324, 327, 334, 337, 338, 361, 372, 379, 393
volebné právo, 30, 31, 32, 104, 158, 164, 231, 248, 266, 267, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 286
volebný systém, 10, 134, 166, 167, 277, 284, 383
voličská apatia, 261, 264
voličské správanie, 245, 249, 250, 253
vzdelávacia reforma, 11

W

welfarizmus, 188, 189

Z

zastupiteľská demokracia, 89, 157, 158, 163, 174, 227, 306
záujmová skupina, 11, 71, 75, 77, 78, 79, 161, 164, 205, 206, 210, 213, 216, 218, 238, 363, 364, 365, 375, 378
záujmy, 4, 11, 9, 16, 18, 19, 52, 63, 65, 68, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 85, 90, 91, 116, 117, 123, 135, 156, 159, 168, 176, 177, 180, 185, 190, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 206, 210, 211, 214, 218, 226, 228, 231, 232, 233, 237, 238, 241, 243, 292, 296, 299, 301, 308, 327, 329, 333, 337, 338, 339, 340, 341, 345, 347, 348, 349, 350, 352, 354, 360, 361, 362, 363, 365, 367, 370, 371, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 383, 387
závoj nevedomosti, 52
zdroje záujmovej skupiny, 363
zhoda, 15, 20, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 89, 108, 113, 117, 118, 119, 123, 173, 293, 298
zlyhanie štátu, 120, 121
znaky ohrozenia demokracie, 288, 290

MENNÝ REGISTER

A

Ackerman, 10, 43
Acton, 27
Adamová, 77, 79, 226
Adams, 41
Akvinský 37
Andrews, 18
Angeli, 92
Apel, 43, 44
Arendt, 26
Aristoteles, 5, 32, 36, 47, 48, 227, 306
Ataturk, 285
Austin, 27, 33, 144
Ayers, 198
Azud, 163

B

Bairett, 18.
Baláž, 239, 382
Barány, 170, 171
Barber, 63
Barinych, 367, 371, 382
Barker, 77
Barroso, 307
Barša, 49
Bauman, 43
Bažantová 204
Beck, 43, 59, 70, 382
Belko 301
Berker, 36
Berry, 42
Betz, 316, 382
Beyme, 291
Bělohradský, 51, 54, 175
Blahák, 370, 372
Blitz, 13, 19
Bloom, 304, 305, 382
Bodin, 27
Bork, 34
Bourdier, 67
Bröstl, 171
Brown, 139, 197
Buholzer, 211
Buraj, 193, 194, 211
Bútora, 53
Byanyimaová, 302

C

Castro, 330
Cibulka, 292
Ciobanu, 15, 21
Clark, 199
Coleman, 62, 67, 70
Cooková, 44
Covey, 60, 61
Crouch, 199
Crowley, 364, 378, 382
Cunningham 95, 108

Č

Čapek, 59

Čič, 231, 383
Čipkár, 173

D

D‘Ambrosio, 63
Dahl 40, 65, 71, 97, 138, 141, 156, 241
Dahrendorf, 10, 38, 127, 309, 383
Dalton, 64, 65, 66, 289, 322
Dančák, 202
Danics, 313, 391
Della Porta, 332
Deloire, 303
Derrida, 4
Deutsch, 92
Diamond 127, 128, 131, 322
Donohue, 59
Dospiva, 299
Doyle, 29, 99, 122
Dryzek 91, 104, 106, 109, 110
Dubois, 303
Dunleavy, 91
Duverger, 289, 291
Drzurinda, 331, 332, 380

E

E. Kováčová, 238, 240, 299
Easton, 65
Ekiert, 378, 383
Engels, 190
Engliš, 368, 370
Erikson, 69

F

Fico, 293, 296, 329, 331, 333, 386
Flores, 59, 68
Foerster, 37
Foucault, 48, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 221, 222, 223
Franklin, 41, 248
Friedman, 189
Fukuyama, 10, 59, 62, 67, 96, 102, 188

G

Gál, 323
Gamson, 62
Gašpar, 174, 230, 384
Gašperán, 372
Gazdík, 373
Gellately, 36
Giddens, 59, 60
Goldstein, 207
Govier, 60
Grant, 365, 375, 384
Grzymała-Busse, 10, 22
Gunnarson, 59
Gutmann, 109, 143, 209

H

Habermas, 42, 43, 44, 45, 50, 51, 56, 57, 107, 108, 109, 111, 118, 140, 141, 143, 152
Haider, 5
Hall, 190
Hamann, 195, 196
Hamilton, 330
Hanifan, 67

Hardin, 59, 102, 106, 117, 245
Haughton, 17
Havel, 10
Hayek, 189
Hegel, 40, 41, 77
Held, 155
Heywood, 188, 189, 256
Hitler, 17, 36, 114
Hloušek, 202, 289, 290, 291
Hobbes, 27, 33, 152
Holden, 87, 88, 90
Holmes, 10
Honneth, 54
Horatius, 35
Horowitz, 103
Hrtánek, 233, 385
Hrušovský, 325
Humboldt, 39

CH

Chambers, 209
Charvet, 88
Chávez, 330
Chruščov, 13

I

Ignazi, 316, 385
Ikenberry, 96
Inglehart, 59, 333
Innes, 10, 22

J

Jablonski, 205
Jacobs, 67
Jalč, 239, 382
James, 89, 296
Jamrich, 368
Jaruzelski, 14
Jefferson, 27, 41
Ježovicová, 107, 226, 385
Johnson, 100
Judt, 5, 6

K

Kaczynska, 88
Kahneman, 294, 295
Kant, 51, 52, 99
Kaplow, 188
Karpal, 301
Katz, 289
Kazanský, 122, 310, 385
Keefer, 59
Keller, 60, 366, 385
Kern, 329
Kier, 93
Kis, 10
Kiska, 325
Kiss, 284
Kogler, 56, 57
Kolář, 32
Kollár, 374, 414
Koper, 159, 162, 163, 291, 414
Kováč, 368
Kováčová, 236, 238, 240, 299, 303
Krbatová, 299
Krebs, 93
Krejčí, 240
Kreko, 310, 311, 312, 313, 386

Krivý, 257, 261, 325
Krno, 2, 242, 307, 415
Krunková, 235, 236, 387
Křižkovský, 77
Kubik, 378, 383
Kubová, 208
Kulašik, 112, 114, 164, 188, 189, 226, 227, 228, 229, 272, 291, 387, 414
Kunc, 363, 364, 365, 387
Kymlicka, 103

L

Laboutková, 203, 207, 212, 215, 217
Larner, 189, 190, 196, 197, 198
Lasica, 302
Laski, 77, 112
Lawrence, 364, 387
Leibnitz, 77
Lemke, 191, 195
Lenský, 372
Leško, 322, 333
Lewis, 291
Lincoln, 26
Linz, 323
Locke, 89
Luhmann, 59, 60
Lukács, 190
Lukašenko, 330

M

MacIntyre, 46, 47
Mair, 255, 289
Malone, 208
Malströmová, 299
Manga, 374
Marec, 307
Mareš, 388
Marušiak, 300
Marx, 91, 190
Maříková, 309
Mečiar, 329, 334
Mesežnikov, 329
Mesík, 302
Michelman, 49, 50, 51, 147
Michnik, 10
Mikulčíková, 169
Mikulová, 17
Mill, 23, 30, 31, 40, 89, 99
Minkenberg, 313, 316, 388
Mojš, 372
Mokrejš, 52, 53
Morvay, 329
Muller, 203
Munck, 19

N

Nagel, 45
Nagya, 13
Nay, 88
Netanjahu, 44
Neumann, 291
Newton, 64, 148
Nicholson, 324
Nijeboer, 298
Nussbaumová, 46, 47, 48

O

O´Neill, 197, 222

Oesterreich, 52, 53
Olson, 378, 388
Orbán, 5, 329, 386
Outlý, 301

P

Padrtová, 306
Paine, 92
Palacka, 332
Palúš, 237, 389
Pánis, 302
Pasternak, 89
Pavelka, 175, 302
Pehe, 304
Peters, 186
Petková, 305
Petrík, 301
Pharr, 322
Pinz, 174
Pitrová, 208
Plant, 90, 92
Platón, 5, 32, 35, 52, 53, 54, 55, 148, 306
Popper, 5, 393
Potůček, 180, 185
Pridham, 14, 23
Procházka, 325
Protagoras, 43
Puddington, 93
Putam, 67
Putmann, 322

R

Radev, 370
Radičová, 70, 71, 149, 330
Rawls, 42, 45, 46, 49, 51, 52, 58, 89, 107, 108, 112, 116
Repáš, 370
Robejšek, 316, 390
Rogalská, 307
Rorty, 47, 49, 54, 58
Rousseau, 27, 31, 40, 47
Rustow, 8, 127, 131, 150
Růžička, 217
Rybář, 288, 291, 294

Ř

Řehůřek, 230, 234, 237
Říchová, 211

S

Saad-Filho, 198
Saktor, 371, 372, 373
Sartori, 230, 241, 272, 290, 390
Scruton, 226, 390
Sedláčková, 59, 61, 62, 64, 66, 67
Seligmann, 60
Seneca, 35
Shavell, 188
Schendelen, 206, 210, 211
Schimmelfennig, 9, 10, 20
Schmidt, 129, 130, 131, 132, 372
Schmögnerová, 303
Schumpeter, 92
Schwartz, 189
Skalnik Leff, 19
Skapska, 16
Søerensen, 93, 95, 99
Solomon, 59, 68

Spaemann, 51, 52
Spencer, 33
Sroka, 205
Stalin, 13
Sterfcik, 331
Strnad, 313, 391, 414
Svoboda, 40, 146, 309, 330
Sztompka, 59, 65

Š

Šamalík, 38
Šedo, 291
Šikula, 303
Šimíček, 202
Škultéty, 233, 372, 391
Ševko, 370

T

Tamir, 103
Taylor, 46, 48, 141, 148
Teeple, 189
Thompson, 109, 143, 209
Tilly, 60
Tocqueville, 59, 102
Tóth, 74, 155, 157, 163, 164, 323
Trebulová, 299
Turecko, 128, 131, 285, 309, 311

U

Uhlerová, 112, 117, 339, 363, 364, 373, 391, 414
Uslaner, 59, 69

V

Verhulst, 298
Vicenová, 306
Vymětal, 203, 207, 212, 213, 215

W

Wallerstein, 302
Walzer, 46, 47, 54, 55, 56, 57
Warren, 59, 60, 63, 145, 148, 151, 228
Weber, 14, 19, 44, 131, 289, 291
Welsh, 8, 16
Wilsona, 92

Z

Zakaria, 100
Zakariu, 98
Zielonka, 12
Zmajkovičová, 297

Ž

Žilinský, 304

ZOZNAM TABULIEK A GRAFOV

Zoznam tabuliek

Modelové typy regulace lobbingu 211

Voličská účasť do Európskeho parlamentu od roku 1979-2004 250

Účasť na referendách, v eurovoľbách 2004 253

Hlavné dôvody voličskej neúčasti v roku 2004 261

Hlavné dôvody neúčasti vo voľbách do EP 2009 263

Státy Visegrádu – DEREX index 316

Zoznam grafov

Predispozice k pravicovému radikalismu 310

Index hodnotových soudů a veřejné morálky 311

Ohrožení chudobou a sociální exkluzí – 2011, 2012 313

Materiální deprivace – 2011, 2012 314

Důvěra v politiky 314

Krajně pravicová orientace 2013 318

Předsudky a sociální šovinismus – 2013 318

Protivládní postoje – 2013 319

Název: **BARIÉRY A PARADOXY DEMOKRACIE**
Editor: prof. PhDr. Peter Kulašik, PhD., Mgr. Karolina Tichá, M.A. (eds.)
Autoři:

Adamcová Mária (VŠ Danubius)	Zmeny v oblasti vládnutia
Bílý Jiří (VŠERS)	Státoprávní limity v demokracii
Božeková Andrea (FF KU)	Deficit dôvery ako jedna z bariér demokracie
Čambalíková Monika (VŠ Danubius)	Formy, možnosti a bariéry viacúrovňovej reprezentácie záujmov odborov
Kollár Aleš (FPVMV, UMB)	Štvrťstoročie demokracie v strednej a východnej Európe
Kollárová Anna (FPVMV, UMB)	Kríza liberálnej demokracie
Koper Ján (FPVMV, UMB)	O pôvode krízy zastupiteľského princípu vládnutia
Kováčik Branislav (FPVMV, UMB)	Kríza liberálnej demokracie
Kováčová Eleonóra (FPVMV, UMB)	Podoby občianskej participácie na Slovensku – možné hrozby a riziká
Kováčová Natália (VŠ Danubius)	Politické správanie slovenských voličov vo voľbách do Európského parlamentu
Kováčová Simona (FPVMV, UMB)	Politické správanie slovenských voličov vo voľbách do Európského parlamentu
Králik Ján (FPVMV, UMB)	Politické strany v demokratických režimoch a nedemokratické vládnutie
Kulašiková Zuzana (VŠ Danubius)	Dosahovanie zhody ako problém demokracie
Ondria Peter (VŠ Danubius)	Štvrťstoročie demokracie v strednej a východnej Európe
Pána Lubomír (VŠERS)	Státoprávní limity v demokracii
Rakonczay Tomáš (FPVMV, UMB)	Neo-liberálna governmentalita v rozvinutých demokraciách
Sekerák Marián (FSV UK)	Argumentatívna komunikácia a konflikt: deliberatívna demokracia vs. agonistický pluralismus
Spišiaková Lucia (FPVMV, UMB)	Podpora šírenia demokracie v post-konfliktných a zlyhávajúcich štátoch
Strnad Štěpán (FBM, PAČR)	Sociální predispozice k politickému radikalismu ve středovýchodní Evropě
Škutová Daniela (FPVMV, UMB)	Paradoxy slovenskej pravice
Tichá Karolina (FPVMV, UMB)	Lobbing v současné demokracii
Uhlerová Monika (FPVMV, UMB)	Transformácia odborov na Slovensku po roku 1989: možnosti a limity vplyvu na verejnú politiku
Viselka Ján (FPVMV, UMB)	Historické a súčasné obmedzenia volebného práva

Název: Bariéry a paradoxy demokracie
Editoři: prof. PhDr. Peter Kulašik, PhD., Mgr. Karolina Tichá, M.A.
Rozsah: 409 stran
Náklad: 150 ks
Účel: STUDIA (vědecká monografie)
Rok vydání: 2014
Recenzenti: prof. PhDr. Ján Liďák, CSc.
prof. PhDr. Svetozár Krno, PhD.
Vydavatel: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o. p. s.,
Žižkova 6, 370 01 České Budějovice, Česká republika

Vysoká škola Danubius
Richterova 1179
925 21 Sládkovičovo

Tisk: Tribun EU s.r.o., Cejl 892/32, Brno

Poznámka vydavatele: Za jazykovou úpravu textu odpovídají autoři.

ISBN 978-80-87472-78-1